Януш Пшимановський

ЧОТИРИ ТАНКІСТИ І ПЕС

Януш Пшимановський

ЧОТИРИ ТАНКІСТИ І ПЕС

ПОВІСТЬ

З польської переклав
СТАНІСЛАВ САВКОВ

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ „МОЛОДЬ"
КИЇВ 1971

И (Пол)
П93

Служили у Війську Польському четверо друзів, четверо танкістів: поляки — Янек, що завжди влучав у ціль, Густлік, який гнув пальцями сталеві цвяхи, грузин Григорій — чудовий водій і українець Василь — командир танка. П'ятим був Шарик — пес танкової бригади; а шостим — танк Т-34, названий «Рудим» на честь санітарки з волоссям каштанового кольору. Про їхні пригоди розповідає ця книжка.

Друга частина повісті українською мовою виходить уперше.

Перекладено за виданням:
Janusz Przymanowski,
Czterej pancerni i pies
Wydawnictwo Ministerstwa
Obrony Narodowej
Warszawa, t. 1. 1965, t. 2. 1969

7—3—4
736—71М

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ І

ТИГРОВІ ВУХА

Того дня вони вже вдруге вийшли на просіку. На росяній траві видніли сліди тракторних коліс. Гострі зуб'я лишили позначки, схожі на відбитки довгих пазурів хижого звіра. Мусон, що віяв десь із Тихого океану, стих. Дощу не було, але сонце, закрите хмарами, світило скупо й мутно.

Старий, тримаючи штуцер у руці, зупинився на мить, озирнувся довкола, а потім знову рушив до лісу. За ним, опустивши носа до землі, невесело плелась сучка Мура. Останнім, за кілька кроків, ішов Янек.

Сьогодні їм не щастило. Правда, вранці, щойно вийшли з хати, хлопець убив двох фазанів і тепер ніс їх, прив'язавши до пояса,— двох великих півнів з барвистими хвостами, які сягали мало не до землі. Обидва постріли були влучні, маленькі свинцеві кулі з дрібнокаліберної рушниці — взимку Янек полював нею на білок — трапили в ціль. Але все це було не те. Вони хотіли запастися м'ясом на кілька днів, щоб потім мати змогу вибратися далеко за вершину Кедрової.

Просіка лишилася позаду. Коли поміж деревами згасли останні просвіти, Старий почав брати трохи праворуч, угору по схилу. Ліс був густий. Унизу росли темні граби з покрученими стовбурами й густо сплетеним гіллям; вище зеленіли ясени, а вгорі, де було більше повітря й світла, низьке небо підпирали крони корейських кедрів.

Мисливці продиралися вперед повільно, безшелесно відхиляючи галуззя дикого жасмину. Ішли довгенько, аж ось порідшали хащі, й вони вибралися в дубняк. Тут було сухо й світліше. Поміж дубами подекуди росла даур-

ська береза, а внизу острівцями — ліщина. Тепер видно було попереду кроків на п'ятнадцять чи й більше, і Старий повісив штуцер собі на шию. Янек зрозумів, що це, як завжди, означає перепочинок.

Вони вийшли на галявину, край якої лежав замшілий, повалений вітром граб. Хлопець вийняв з перевішеної через плече торби два окрайці прісного хліба й шматок копченого сала. Сівши рядом на стовбурі, заходилися їсти. Гострими ножиками краяли тоненькі, жовтуваті від диму скибочки, клали їх у рот і, повільно жуючи, заїдали хлібом. Цими однаковими, спокійними рухами вони були схожі один на одного, як батько й син чи, може, внук і дід, але, глянувши на їхні обличчя, можна було відразу сказати, що вони не з-під однієї стріхи. Старий мав темну, обпалену вітрами шкіру, бляклі, мов у яструба, очі, широкі вилиці й кучеряве волосся, вже проткане сріблястими нитками, особливо на бороді. А хлопець був білявий, синьоокий, дрібнокостий, але зграбний і пружистий, як пагін ліщини.

Обидва мовчали — ліс не любить розмови. Скажеш зайве слово і, дивись, не почуєш, як тріскне, ламаючись, гілка, щось зашелестить не так, як шелестить листя од вітру,— прогавиш звук, який так багато може сказати досвідченому вуху.

Старий на долоні подав суці кусень хліба з салом; вона взяла знехотя, одним зубом. Розуміла, що не заробила, бо ще не виконала того, що мала виконати.

А Янек з широченної кишені своєї куртки витягнув пухнасте цуценя з важкою головою і великими лапами. Це був Шарик, син Мури. Янек назвав його Шариком — Кулькою, бо песик і справді з першого ж дня був схожий на кошлатий клубок попелястої вовни. Хлопець дав і малюкові трохи під'їсти, а потім почухав його за вухами, злегенька посмикав за кудли. Мура підійшла, полизала Янекові руку, немов дякувала за опікування її дитиною, і в собачій усмішці підняла верхню губу, позначену шрамом, що лишився від пазурів рисі.

— Хтось тут полює, крім нас,— озвався нарешті Старий.— Людина чи звір. Ліс пустий, наче його вимели.

І саме в цю мить Мура підвела свою розумну, вже сивіючу голову, почала принюхуватись.

— Сміливіше, Муро, сміливіше,— заохочував її мисливець.

Сука рушила з місця спочатку певпевнено, звертаючи то в один, то в другий бік, а тоді рішуче побігла прямо через ліщину. Не минуло й хвилини, як по другий бік галявини щось затріщало, замиготіло між заростями. Із-за товстого дуба вистрибнули дві тіні. Мура мчала попереду, перебігаючи дорогу, а трохи ближче до мисливців, задерши хвоста, сунув здоровенний дикий кабан з високим карком, зрізаним ззаду, мов горб. Мура випередила звіра, подала голос і скочила до нього, щоміті готова відштовхнутись од землі, випроставши пружні ноги, стрибнути, щоб уникнути удару. Але передніми лапами вона попала в грузьке болото, прикрите шаром дубового листя. Це її погубило: рвучко повернувшись, кабан миттю вдарив ворога головою. В цей мент гримнув постріл. Звір здригнувся, підігнув передні ноги і впав, як уражений блискавкою.

Мисливці відчували обидва, що сталося щось лихе. Рушили швидко, але обережно — Старий тримав палець на курку, Янек — з довгим мисливським ножем у руці.

Кабан був мертвий. Мура лежала на боці, і з-під неї сочилася кров. Губи в собаки ще тремтіли, оскалюючи зуби. Старий став на коліна, поклав руку Мурі на голову. Відчував, як вона застигає під пальцями, як згасає в ній життя. І він сказав, звертаючись до собаки, сам до себе й до лісу:

— Шкода. Ти була добрим собакою, Муро.

Цуценя, зачувши кров, попискувало в кишені.

— Сама в болото попала,— пояснив хлопець, хоч і не було в цьому потреби.

— Кожен може попасти.

Розгрібаючи мох і землю широким лезом ножа, Янек викопав продовгувату яму. Потім засипав Муру, а наверх прикотив замшілий камінь. На дубі зробив дві зарубки, щоб не забути місця. Засунув руку в кишеню, погладив Шарика, а потім вийняв його, поставив долі на листя. Дивився, як цуценя рухається — незграбно, широко розставляючи лапи, неспроможне ще збагнути, що сталося. І раптом, мов відлуння далекого пострілу, мов крик птаха з-над хмар, Янекові зринув спогад: руїни будинку, сморід згарища і побитої штукатурки.

— Зостався ти сам, Шарику.

— Ніхто не зостається сам. Таке з кожним може трапитись,— буркнув Старий.— Собака зостався в людей.

«Таке може статися і з собакою, і з людиною»,— подумав Янек. Він теж лишився сам, майже сам. Щоб не бути самотнім, пройшов півсвіту. А того, кого шукав, не знайшов. І тільки тоді, коли йому було вже дуже погано, він знайшов дім. Зовсім не схожий на той, у якому виріс. Той, кам'яний, височів на березі каналу в портовому місті. А цей, складений з кедрових колод, де по вечорах співали цвіркуни й завивав у димарі вітер, стояв над дикою річкою, такою стрімкою і дужою, що несла навіть каміння.

Янек жив у новому домі вже третє літо. Багато чого навчився: довго й терпляче, як вовк, іти по сліду, розуміти вітер, розрізняти запахи лісу й звірів, читати сліди й шелести, ходити тихо, спритно й швидко. Він навчився так стріляти, що з малокаліберної рушниці влучав білці в око, не псуючи зимою хутра. Третє літо мандрував лісовими стежками. І досі не замислювався, куди ведуть ці стежки.

Сонце ще більше пригасло. Хмари сповзали вниз по схилу, почав накрапати дощ. Старий повісив нижченько на сучок штуцер і вицвілу куртку. Потім став на коліна біля кабана, колодкою ножа розкрив йому пащу і вирвав ікла. Пожовклі од старості, злегка вигнуті, мов шаблі, вони були довші, ніж долоня.

Янек заходився допомагати Старому. Вони розпороли шкуру вздовж живота, надрізали її навколо ніг і, вправно підтинаючи ножами, почали здирати.

Дощ припустив дужче; важкі краплі шелестіли вгорі й, пробиваючись крізь листя, падали на землю. Мисливці поспішали. Збоку розіслали брезент і поклали на нього стегна. Потім, засукавши рукави, зрізали з спини довгі смужки соковитої полядвиці.

Раптом маленький Шарик, який нишпорив кругом по моху та листі, застережливо гавкнув, а потім загарчав, даючи знати про появу великого звіра. Прозвучало це кумедно, пискляво, мов крик дитини, що, наслідуючи дорослих, вигукує: «Пожежа!»

— Ти диви,— сказав Старий, піднімаючи двома руками кусок свіжого м'яса.— Дорослого пса вдає...

І обірвав на півслові. Янек тільки почув, як м'ясо впало на землю і покотилося, шелестячи листям. Стримуючи себе, обережно повернув голову вбік. Краєм ока побачив спочатку Старого — він трошки наче пригнувся і завмер, стискаючи в руці довгий, закривавлений

ніж. Мисливець стояв недвижно, ніби камінь,— зібраний, як пружина. Голова у нього була опущена, шия налилася кров'ю.

Янек простежив за його поглядом і зиркнув під дуб. Між двома кущами ліщини, низенько, над самісінькою травою він побачив плоску котячу голову з рудими бакенбардами. Біля голови — дві могутні лапи, аж вгрузли у мох і листя. І все — без жодного руху, тільки хвіст — довгий, пружний сердито постукував то в один, то в другий бік.

Хлопець зрозумів, чому вони не бачили дичини, чого Мура не відходила й на крок, чому пильний старий дикий кабан мов ошалів од страху та вийшов прямо на них: у лісі полював хтось дужчий, рідкий гість, володар тайги й гір — уссурійський тигр. Зачувши запах свіжої крові, він прийшов по здобич, котра йому й належала; по звірину, яку він вистежив. Його, мабуть, здивувало, що люди, незграбні й смішні, позбавлені нюху, наважилися тут зостатися, а не тікають наосліп по схилу гори. З часів війни, що тліла понад кордоном, як жар над мохом, і подеколи бризкала іскрами пострілів із засади, їв іноді таке м'ясо і вже не боявся стрілянини. Навпаки, зачувши постріл з карабіна, ішов туди, бо сподівався на легку здобич. Ось чому тепер був лютий, роздратований і вже зважував відстань, напружував м'язи, лаштуючись до стрибка.

Старий, не обертаючись, навіть не здригнувшись, прошепотів:

— Рушниця на сучку... Обережно... Бери!

Янек скочив, вхопився руками за приклад і дуло. Сучок із сухим тріском зламався; водночас, мов приглушений грім, галявину пронизало ричання тигра. Обернувшись, хлопець помітив, як у повітрі стрілою промайнула червоно-чорна блискавиця і Старий рвучко метнувся вбік. Лишився один-єдиний шанс, одна мить, коротка, мов удар серця. Коли звір передніми лапами торкнувся землі і присів, щоб стрибнути знову, Янек упіймав на кінець дула білий зигзаг на темній шерсті і вистрелив між вузькі, блискучі очі.

Велетенський кіт перевернувся через голову, ричання урвалося.

Ще мить обидва мисливці стояли нерухомо, чекаючи, поки думка зафіксує те, що вони побачили очима. Потім Старий сказав:

— Готовий. А все-таки зачепив мене пазуром.

Янек тільки тепер помітив роздертий чобіт і пошматовані штани, темні від крові.

Старий сів на землю. Хлопець підійшов до нього, надрізав згори халяву, стягнув її до кісточки, а потім, розриваючи брунатно-зелений пакет,— такий, як у солдатів на фронті,— туго забинтував рану.

Мисливець поклав йому руку на голову. Обличчя у нього зблідло, губи посіріли:

— Дякую, Янеку.

— Що ви, Юхиме Семеновичу... За що? — Хлопець рідко говорив так, бо тут, у горах, за добрих сто кілометрів од вершини Кедрової гори мисливця називали просто Старий.

— За життя спасибі.

— То я вам...— Янек урвав, не докінчивши.

Надто багато довелося б говорити, щоб висловити все, а вони обидва звикли економити слова так само, як і патрони.

Цуценя, спотикаючись об гіллячча, обережно ступаючи по мокрому і слизькому листі, повільно йшло до тигра. Глибоко втягувало повітря, тремтіло, задні лапи підгинались од страху, але важка голова уперто тягнула його вперед. Інстинкт, що переходив з покоління в покоління разом з молоком матері, підказав йому, що ворог мертвий. Шарик зібрав усі сили, грізно загарчав і, припавши до задньої лапи поваленого велетня, почав шарпати зубками за шерсть.

— Дай-но малого.

Янек піймав цуценя за карк, підняв угору і подав Старому. У двох широких, позначених шрамами долонях Шарик помістився, як джміль у чашечці мальви. Семенович розкрив йому губи, заглянув у рот, а тоді почав чухати пальцем між вухами по мокрій од дощу шерсті.

— Добрий, добрий пес буде з тебе. Ти попередив нас обох.

— Що далі? — спитав хлопець.— Ви зможете йти?

Старий підвівся, ступив крок уперед, крок назад і сів знову.

— Важко. І м'ясо треба було б зоставити. Я з Шариком тут постережу, а ти вийди на просіку.

Янек глянув угору, на легкий відблиск сонця у хмарах — чи пізно вже.

— Незабаром має над'їхати.

Потім подав Старому рушницю, яку досі не випускав з рук, узяв свою малокаліберку і широкими кроками рушив назад через галявину.

— Зажди.

Хлопець оглянувся й побачив, як мисливець, лежачи на боці, сягнув до голови тигра й відрізав ножем вуха.

— Ходи-но сюди,— сказав сідаючи.— Візьми і сховай, це твоє.

Янек повернув, нахилився до простягнутої руки і взяв трофей. Потім обома долонями, так, як це роблять китайці, вітаючи дорогого гостя, потис тверду руку мисливця.

Крізь шум дощу вітер здалеку доніс ритмічний стукіт мотора, що важко працював на малих обертах. Янек знав: то трактор з двома причепами, навантаженими кедровими стовбурами, підіймається нагору. Скоро він виповзе на перевал біля П'ятьох Грабів, а тоді почне спускатися вниз. Хлопець перестрибнув через повалений стовбур, що замикав галявину, і побіг легко, рівно, пружно. Глибоко вдихав свіже гірське повітря, втягував запах листя, грибів і моху. На грудях у кишені сорочки він ніс відрізані тигрові вуха, а ще глибше, десь у серці,— радість од влучного пострілу.

Старий тим часом дістав з кишені кисет — потемнілу торбинку з оленячої шкури, одірвав прямокутний клаптик від рівненько складеної газети, старанно скрутив цигарку. Потім злегенька торкнув пов'язку і зручніше примостив ногу, поклавши ступню на приклад. Цуценя, настовбурчивши вуха, бігало коло нього великими колами — несло службу, мов справжній дорослий собака. Старий заховав кисет у кишеню, дістав кресало, трут у гвинтівочній гільзі, викресав іскру, роздмухав її й закурив.

Розділ II

КРИК ДИКИХ ГУСЕЙ

Вони згаяли чимало часу, бо в Старого розпухла нога, й він не міг на неї ступати, отож довелося удвох з трактористом вести його під руки.

Потім Янек зробив ще один рейс від просіки на галявину, щоб зняти шкуру з тигра й забрати м'ясо дикого кабана. На це пішло, мабуть, зо дві години.

Їхати мусили повільно, обережно, бо важкі причепи ковзали по мокрій траві й грузькій дорозі. Над заднім колесом приладнали жердину, підвісили її на ланцюгах, і, коли дорога ставала крутіша, Янек, ідучи, всім тілом натискував на тонший кінець жердини,— гальмував.

Поки із схилу Кедрової гори дісталися на грунтову роз'їжджену дорогу, вже й смеркло. Вони залишили причепи з деревом на узбіччі тракту і вже тільки самим трактором — невеликим, смішним СТЗ, широкі задні колеса якого були всіяні зуб'ями,— повернули вбік на вузьку доріжку, що вела на берег річки, до хати Старого.

Коли наближались до місця, на заході згас останній багрянець на хмарах, і стало зовсім темно. Тракторист засвітив фари. Прямі пасма світла вирвали з темряви стовбури дерев і низькі, навислі, мов стріха, гілляки. Збоку рудуватим світлом поблискувала розпечена вихлопна труба, з димаря вилітали червоні світлячки іскор, стрибали вгору і на всі боки.

Потім минули два низенькі стовпчики, жердини огорожі й під'їхали під ганок. Тракторист зупинив тягач, збавив газ, перевів мотор на малі оберти. Тільки тоді вони обидва — механік і Янек почули, що мотор стукає. Тракторист вилаявся.

— Постав його в повітку,— порадив хлопець.

А сам кинув шкури й м'ясо під дах, поміг Старому зійти і, обнімаючи за поперек, завів по сходах до дверей. Згасло світло фар, мотор заспішив і став. Гуркіт змінила тиша, сповнена близького шуму невидної річки. Тракторист скоро повернувся, і всі троє разом увійшли до просторої хати.

Тут пахло теплом, травами і шкурами звірів. Янек відкрив заслінку в печі, розгріб жар, підкинув хмизу. Застрибали веселі язики полум'я, кидаючи на хату світлий відблиск і вириваючи з мороку широкі лави під стінами, довгий стіл, мальовану скриньку на порох і кулі.

Усі поскидали мокрі, хоч викручуй, куртки. Янек хлюпнув з відра води в казанок і поставив його на жар. Тільки тепер він згадав, що цуценя спить в кишені куртки; витяг його звідти, відніс у кутюк на порожню Мурину підстилку.

Тракторист сів, простягнув попереду себе довгі ноги в заболочених чоботях, схилив чорну, кучеряву голову й почав ремствувати:

— В моторі стукає, погане діло. Завтра вранці треба швидко їхати, а мотор може підвести. Стукає. Ти чув, товаришу, як стукає? Поки відремонтую, буде полудень, до ночі не доїду.

Старий не слухав його. Сидячи на лаві біля печі, обережно зсовував штанину з пораненої тигром ноги. Янек вийшов у сіни, приніс м'яса, відрізав кусень ножем і заспокоїв тракториста.

— Не журись. Ніч довга, встигнеш полагодити.

— Сили нема. Нічна робота — погана робота. А ліс треба доставити завтра.

— У тебе є запасні вкладиші підшипників?

— Є.

— Я полагоджу.

— Зумієш?

— Зумію.

Старий простягнув руки до вогню, якусь хвилину погрів їх, потім сказав:

— Облиш, Янеку, горщики. Я тут у хаті сам справлюся, а коли звариться — покличу.

Тракторист підвівся з лави, і обидва хлопці вийшли. Лампа була добра, під склом; рівне коло світла падало від неї на грязюку, по якій без угаву періщив дощ. Вони ввійшли в повітку, причинили двері. Янек стягнув із сіна шматок брезенту, розіслав під тягачем.

Вони нічого не казали, розуміли один одного без слів. Гаряче мастило тоненькою цівкою стікало в відро, парувало в жовтавому світлі лампи. Стоячи навколішках з обох боків, хлопці, підставили колоду, ослабили гвинти, відкрутили їх, зняли картер. Янек клоччям витирав ще теплі шийки колінчастого вала.

— Як тебе звати? — поцікавився тракторист.

— Ян Кос.

— Ян Кос? — повторив той, обережно й повільно вимовляючи слова.— Важко.

— А тебе?

— Григорій Саакашвілі.

— Теж нелегко.

— Я, брате, з Грузії. Розумієш? Ох, там гори, а на горах сніг білий, блищить на сонці, мов цукор, аж лизати хочеться. А височенні! Бачиш цей гвинт? Бачиш цей трактор? — показував замасленим пальцем.— Так ось тут гори такі малі, як цей гвинт. А там гори такі великі, як цей трактор.

Янек лежав під тягачем і, піднявши руки, один по одному перевіряв підшипники. Штовхав угору, тягнув униз — люз був на другому підшипнику.

— Візьми ручку й крути, щоб другий опустився вниз.

Григорій виконав прохання, потім присів на землі, заглядав під спід, спостерігаючи, як спритно Янек відгинає обценьками блокуючі шпильки, витягує їх, ключем відпускає гвинти.

— Старий казав, що ти вбив тигра. Виходить, ти добрий мисливець. А я дивлюсь і бачу: трактор знаєш. Бери цей трактор, ставай на моє місце. Бо я йду в армію.

Янек присунув лампу, щоб краще було видно обличчя Григорія.

— Беруть? — запитав недовірливо.— А скільки тобі?

— Дев'ятнадцять. А тобі?

— Мені сімнадцять,— збрехав Янек, додаючи собі майже два роки.

Тепер уже грузин взяв лампу й присвітив.

— Тільки сімнадцять? Тигра вбив, трактор знаєш... І таких не беруть?

— Не в тому річ. Я не місцевий, з Польщі. І Старого не покину самого.

Григорій, як то часто буває з людьми, що тільки стежать за роботою інших, а самі нічого не роблять, раптом розсердився.

— Війна наша. Тобі до неї нема діла. Ви тут шкурочки здираєте з білок, з єнотів, одгодованих на жабах.

— Шкурки йдуть на комбінезони для льотчиків.

— Наш брат в окопах, а ти собі в тилу. Хитро.

Янек викрутив останній гвинт, зняв вкладиші підшипників і поклав їх на брезент. Потім вислизнув з-під тягача й став над трактористом.

— Хитро, кажеш? А хто перший бився з Гітлером? Почалося з Вестерплятте.

— Вестер... Важко повторити... Що воно таке, що так по-німецькому називається? Ваша війна вже давно скінчилась. Я знаю, за два тижні вас розбили.

— А ти вмієш битися?

— А що?

— Ставай.

Янек переставив лампу на купу тріск.

Трохи нахилившись уперед, вони нерухомо стояли один проти одного, надуті, як два півні. Скочили. Григо-

рій був значно вищий, він схопив Коса за голову, зігнув під себе. Янек, падаючи, скарлючив ноги і, коли вже спиною торкнувся землі, з усієї сили випростав їх, відштовхнувши противника під стіну повітки.

Обоє, важко дихаючи, схопилися знову.

— Хочеш іще?

— Хочу!

Тракторист перший рушив уперед, але Янек спритно, як справжній тайговик, стрибнув йому під ноги і повалив Григорія на землю.

Знову схопилися, відскочили в різні боки, мовчки почали сходитись і раптом спинилися: десь із висоти вітер доніс гудіння моторів.

— Летять,— мовив Саакашвілі.

— Пильнують. Японці близько. На другому березі Уссурі...

Враз пропав запал, розслабли м'язи, і вони обидва вийшли надвір, попіднімали голови вгору. Небо на заході трохи посвітлішало, блимали зорі. Хлопці хоч і не бачили літаків, але зрозуміли, куди вони летять, по тому, як раптово гасли зірки. Гуркіт віддалявся, розпливався в шумі вітру.

Хлопці повернули в повітку.

— Ще битимемося, чи досить з тебе? — запитав Янек.

— Ні, битися — це дурне. Моя війна, твоя війна — одна війна. Візьми мій трактор, коли я піду в армію.

Мовчали. Янекові хотілося пояснити цьому трактористові, яка близька ця війна для нього, хоча вона й далеко звідси — за десять тисяч кілометрів. Але він не знав, як розпочати, і боявся, що словами не передасть того, про що думав.

— Хлопці! — гукнув Старий.

Вони помили руки гасом, витерли їх мокрою землею, сполоснули під ринвою. Забравши лампу, вернулись до хати, де вже лежали прямо на столі теплі коржики з житнього борошна, а на бляшаній тарілці парувала варена дичина.

Поїли мовчки. Потім Янек приніс закіптюжений чайник, налив у два кухлі, а перед третім завагався.

— Чай, але гіркий. Цукор у нас кінчився. Питимеш?

— У мене є свій цукор,— відповів Григорій і, дістави з кишені ганчірочку, розгорнув її.— Ще кусок лишився. Дай ніж.

Розбив кусок черенком, дав кожному потрошку. Пили чай, тримаючи цукор за щокою.

Шарик прокинувся, запищав у кутку. Тракторист згріб солодкі кришки на долоню, пішов у куток і радісно мовив:

— Мале, та завзяте. Лиже, як старий, і ще й зубами мої пальці пробує.

Ощасливлене цуценя весело гавкнуло, замахало хвостиком. Янек, усміхаючись, дивився з хвилину, а потім приніс кожуха, розіслав на лаві й сказав:

— Лягай спи. Я закінчу сам.

Саакашвілі попустив пояс, витягнувся і, підклавши руки під кучеряву голову, сонно сказав:

— Сон після роботи — добрий сон. Тут тепло, м'яко, вода на голову не капає, але по-справжньому спиш тільки у нас, в Грузії. Там лягаєш і ставиш коло себе глек вина; двері розчинені навстіж, ніч заходить до хати, зорі входять...

— У двері чи, може, через сон?

— Як зорі входять? І в двері, і через сон. Однаково.

Стало тихо. Старий хотів закурити, простягнув руку, але газети, що лежала біля лампи, не дістав. Янек підвівся, щоб йому подати. Проте, кинувши оком на складений папір, затримав його в руці.

— Можна мені взяти? — запитав.

— Ти що? Хочеш закурити?

— Ні, я вам принесу іншу газету, принесу і складу. Таку саму. Гаразд?

— Гаразд,— відповів мисливець.

Янек сховав папір на грудях, до тієї самої кишені, де в нього були тигрові вуха. Оглянувся, чи не треба ще чого, але Старий махнув йому рукою, мовляв, можеш іти.

І ось він наодинці з трактором у порожній повітці. Вклав нові вкладиші до підшипників, змазав їх мастилом, закріпив на місці, кілька разів крутнув ручку і знову зняв. При світлі лампи видно було, які частини сріблястого сплаву точно пасують до форми вала — у заглибинах лишилися сліди мастила. Гострим плоским ножиком Янек почав знімати тонесенькі стружки м'якого металу,— припасовував.

Те ж саме вдруге проробив, потім втретє, вп'яте, терпляче добиваючись, щоб уся поверхня була гладенька й чиста, рівномірно вкрита тонкою плівкою мастила. Кортіло йому заглянути до тієї газети, що лежала

схована у нього в кишені, бо в хаті він помітив лише двоє слів, але вирішив, що подивиться тільки після роботи, коли все закінчить...

Дощ ущух, і крізь шпарину в покрівлі тепер видно було над горами гострий ріг молодика.

Янек замислився. Невже це той самий місяць, який колись, кілька років тому, чіплявся за високі щогли суден у порту? Чи це він тоді відбивався у водах затоки й у Віслі, що спливала каналами в море?

Подув вітер, ворота в повітці злегенька заскрипіли. Хлопець здригнувся й, залізши під трактор, уже востаннє поставив на місце підшипники. Підвісив картер, залив мастило. Запустивши мотор, дав йому трохи попрацювати на малих обертах. Потім вимкнув запалювання, зачекав, поки стече мастило, і через люк засунув руку. Пальцями намацав підшипники, перевірив, чи не перегріваються.

Все було в порядку.

Раніше, в ті часи, які він визначав словом «колись», Янек підійшов би до батька й сказав: «Готово». Батько в таких випадках вставав і йшов перевіряти. Контролював строго, незалежно від того, що то було — ведмедик, якому щойно пришито лапу, модель літака чи велосипед. Потім випростовувався і, всміхаючись своїми сірими очима, подавав синові руку й казав: «Добра робота».

Так було «колись»; але ось уже четвертий рік минає відтоді, як хлопець зостався сам.

Янек відчув раптом, що йому важко від безсонної ночі, що йому болить потилиця — Григорій, борючись, сильно стис його. Сумно всміхнувшись до самого себе, подумав, чи розбудило Григорія гуркотіння мотора, чи, може, тракторист спить міцно і смачно, так, як сплять у Грузії, й чи через сон до нього з далекого неба прийшли грузинські зорі.

Надворі похолоднішало, і низом, попід деревами, попід жердинами огорожі тихо повз од річки легкий досвітній туман.

У сінях Янек погасив лампу, понюхав руки — хоч і добре мив їх, а все-таки ще пахло металом, мастилом і гасом. Притримуючи знизу клямку, щоб не заскрипіли двері, він навшпиньках зайшов до хати. Ступив до печі, обвугленою скіпкою згріб попіл з червоних головешок. Діставши з кишені газету, обережно розгорнув її.

Повідомлення, яке зацікавило хлопця, було неповне — з правого боку внизу вже було вирвано клаптик паперу. Підніс газету до очей, нахилився до жару і, відчуваючи тепло на щоці, читав при рудавому світлі вогню.

— Янеку!

Хлопець здригнувся. Виходить, Старий не спить.

— Слухаю, Юхиме Семеновичу.

— Прочитай уголос. Той спить, ти його не розбудиш.

Янек завагався. Відчував, як кров хвилею приливає до голови, немовби його застукали на гарячому. Минула довга хвилина, поки він опанував себе й почав читати:

— «Комюніке про згоду Радянського уряду на формування польської дивізії на...» — кінець заголовка було обірвано, далі йшли дрібні літери.— «Радянський уряд вирішив задовольнити прохання Союзу Польських Патріотів... на території СРСР польської дивізії імені Тадеуша Костюшка для спільної боротьби... Формування польської дивізії вже...»

Янек одхилився від жару, склав поволі газету й додав:

— Це все. Трохи не вистачає — обірвано.

І знову в хаті запанувала тиша, тільки Григорій Саакашвілі, тракторист із Грузії, рівно й спокійно дихав уві сні та Шарик сумно попискував, охоплений тугою за теплом мами, яка несподівано зникла з його життя. Так було довго, а потім Старий запитав:

— Побудеш, поки я зможу ходити?

Янек підійшов до нього, сів на край застеленої шкурами лави.

— Побуду.

— Ще до снігу загоїться; а стану на ноги — не затримуватиму...— мисливець говорив поволі.— Це вже, здається, два роки, як мій Ваня пішов на війну. Він був старший за тебе — ти ж його пам'ятаєш,— але кулі байдуже, чи старший... чи молодший... Однак не затримуватиму...— Він поклав широку шорстку долоню Янекові на коліно.

— Пора будить тракториста. Надворі вже сіріє,— сказав хлопець.

— Пора.

Проте Янек не рушив з місця — і далі нерухомо дивлячись, як у печі згасає жар.

— Юхиме Семеновичу, після війни я, може, повернуся до вас, бо в мене ж нікого...

— Не кидай слів на вітер,— спокійно мовив Старий.— Матері немає в живих, а батько, може, ще й знайдеться... Будеш іти — я тобі рукавиці дам теплі, м'які, з єнотової шкури пошиті... А якщо навіть і не знайдеш батька, то все одно не повернешся, із своїми залишишся. Газета, яку ти читав,— це хоч і папір, але вона — мов крик диких гусей восени... Тут уже нічого не вдієш — у свої краї повинен одлетіти.

Розділ III

ПОЇЗДИ ЙДУТЬ НА ЗАХІД

Ешелон стояв на високому насипі. Позаду нього, на станції, світило кілька ламп, виднілося двоє жовтих вікон, але навколо вагонів була тільки темна синява ночі й невиразний, тремтливий відблиск зірок. Попереду посапував паровоз, викидаючи навскоси вгору султан диму — ажурний, легкий, наче вирізаний з тонесенького цигаркового паперу. На рейки падало світло з відкритих колосників топки, й у відблиску того світла вишневими кругами вимальовувались колеса. Чути було, як спокійно посапує пара та хрускотить гравій під чобітьми вартових, що походжали туди й сюди вздовж вагонів.

Ребристі прямокутні товарні вагони вирисовувались на тлі неба застиглими силуетами. Тільки на дахах першого й останнього стирчали націлені вгору, мов випростані пальці піднесених рук, з'єднані по чотири зенітні кулемети. Біля кожного чергувало по два солдати. Один із них, на самому кінці поїзда, тихо грав на губній гармошці.

Далеко попереду, майже біля горизонту, моргнуло червоне світло семафора, опустилось і раптом позеленіло. Паровоз загув басом, як пароплав у порту, засопів, а тоді по всьому ланцюгу вагонів пройшов дзвінкий металічний брязкіт, і ешелон смикнуло вперед. Вартові підбігли до прочинених дверей, стрибали на приступки, залазили всередину вагонів. Знизу видно було, як колеса здригнулись, округлі вирізи в них стали повільно крутитись — поїзд рушав у дальню путь.

Саме тоді в кущах на насипі хтось тихо свиснув. Два

силуети рвучко стрибнули вгору — людина й собака. Хвилину вони обоє бігли вздовж поїзда, який ще не набрав ходу, потім людина взяла собаку, підкинула його у вагон, сама стрибнула, вхопившись за металеву скобу, підтягнулась на руках і одразу ж сховалася ліворуч за стіною, в мороці.

У вагоні на дерев'яних триповерхових нарах, збитих із нестругаиих дощок, спали люди. Чути було, як вони рівномірно сопуть — дихають. Пахло сукном, тютюном і металом — характерним запахом війська.

Тільки один солдат, видно, черговий, сидів на ящику біля грубки посеред вагона. Він був у шинелі, за плечима стирчало дуло карабіна з гострим чотирикутним багнетом. Солдат саме підкладав дрова у жерстяну грубку. Почувши біля дверей шелест, він навіть голови не повернув, тільки запитав:

— Ти, Ваню?

— Я,— невиразно буркнув той, що заліз у вагон.

— Що ти за людина? Завжди запізнюєшся. От побачиш, колись відстанеш... Якщо вже маєш відставати, то не в моє чергування.

Він іще бурчав собі під ніс, але той, кого вважали за Івана, не відповідав. На нижніх нарах, з самого краю, якраз було вільне місце, чоловік ліг і вкрився полою шинелі сусіда. Той щось промимрив крізь сон, трохи посунувся і, покректуючи, повернувся на другий бік. Зашелестіло сіно. Скориставшися з цього, запізнілий пасажир висмикнув з-під себе трохи сіна й сунув його під нари.

— Сюди, Шарику,— прошепотів,— сюди... Лежи.

*

Поїзд спочатку уповільнив хід, немовби втомився од невпинного бігу, а потім загальмував і зупинився. Десь у голові ешелону ясним веселим звуком обізвалася сурма. Ще й не замовкла, коли у відповідь їй почулося стукотіння і скрегіт відчинюваних дверей. У вагони разом з холодним вітром вливався сірий світанок, в якому виразніше було чути металеві голоси побудки.

Червоноармійці схоплювалися, натягували чоботи і, позіханням відганяючи сон, вискакували на насип. Трава була сіра від інею й шелестіла під чобітьми, мов щетина на неголених щоках. Солдати збігали по насипу

вниз, розбивали каблуками тонку кригу в канаві біля залізничного полотна, вмивалися. І пустували при цьому, наче школярі, бризкаючи один на одного водою, покрикуючи від холоду і від тієї гострої свіжості, яку дає шкірі холодна вода. Довго терли обличчя, плечі й груди полотняними рушниками, аж поки шкіра не стала червоною, як кров. Потім, жартуючи, підштовхуючи один одного, знову бігли вгору, стрибали у вагони.

— Тут на нижніх нарах ще хтось спить. Гей, вставай, ледащо!

— Облиш, він, мабуть, чергував. Я, встаючи, не взяв навіть своєї шинелі, щоб його не розбудити — хай спить...

Вздовж поїзда чергові розносили термоси — зелені, овальні коробки — по двоє відер у кожному. Подавали їх у вагони, а самі бігли далі.

— Відкрути, Федю, кришку, побачимо, що там принесли.

— Побачиш, побачиш. Думаєш, вареники з сиром і сметаною.

— Хай йому біс, знову каша! — вигукнув міцний, рожевощокий Федір.

— Борщ і каша — їжа наша.

Паровоз коротко, застережно свиснув, потім дав довгий сигнал, і поїзд рушив.

Хтось із тих, що сиділи на найвищих нарах, під самим дахом, високим тенором заспівав, вдаючи оперного артиста.

Пшоно, пшоно, пшоно, пшоно!
Воно на радість нам дано.

Солдати засміялися, бо насправді в цій пісні співається про вино, яке дає радість, а не про пшоняну кашу. Ритмічно побрязкуючи казанками, солдати стали в чергу біля термоса.

— Гей, ти! Їсти теж не будеш? — товстощокий Федір потягнув за полу шинелі.— Якщо хочеш, можеш спати, а я твою порцію...

Не закінчив думки, якусь мить стояв, роззявивши рота від подиву, а потім зарепетував:

— Хлопці, чужий! І пес якийсь тут гарчить.

Чужий уже давно не спав, його розбудила сурма. Але він хотів відтягнути хвилину, коли його виявлять, і волів, щоб це сталося під час руху поїзда, а не на зупинці.

Тепер, коли його вже викрили, він скочив з нар і став під стіною. Біля ніг присів собака — молодий, видно, але вже здоровий, з вовчою мордою і кошлатою попелястою шерстю, трохи темнішою на спині.

— Ти хто такий?

Обоє мовчали — хлопець і собака.

— Я тебе питаю — хто ти такий?

Відповіді не було. А з усього вагона вже сходилися солдати, ставали довкола, цікаві, що буде далі, визирали з-за плечей товаришів, спинаючись навшпиньки.

— У нас військовий ешелон, а тут пробрався якийсь тип. Якщо не говоритимеш, ми тебе викинемо за двері.

Собака вишкірив зуби, наїжив шерсть.

Високий, дужий Федір, незважаючи на це, вхопив хлопця за плече. І раптом — дивна річ: усі дивилися, але не встигли розібрати, що сталося,— солдат уже лежав на нарах у сіні, а собака тримав у зубах одірвану полу шинелі. Хлопець, ударом поваливши Федора з ніг, відступив у куток вагона й притулився спиною до стіни.

— То ти такий? Так прямо й б'єш, хай йому біс? — товстощокий підвівся і стиснув кулаки.

— Облиш його!

У проході між нарами й стіною з'явився сержант із гвардійським значком на полинялій гімнастьорці. Він став перед хлопцем, довгенько приглядався до нього, потім погладив долонею вуса кольору стиглої пшениці і спокійно сказав:

— Приходиш непрошений у гості. Тебе питають, а ти не відповідаєш. Негарно. Якщо так і далі піде, то твій пес усьому взводові шинелі пошматує. З усіма хочеш битися? Ми їдемо на фронт, а ти?

— Я теж.

Сержант ледь помітно всміхнувся.

— Розумію, але ж дітей, та ще й з собаками, в армію не беруть.

— Нічого собі дитина! Як врізав мене в живіт, то й досі болить,— скаржився обурений Федір.

— Зажди,— перебив його сержант і знову звернувся до хлопця: — Зрештою, якщо збираєшся на фронт, то повинен іти до військкомату. Там тебе зміряють, зважать, спитають, що і як, видадуть документи. А отак самому не можна.

Собака, заспокоєний тихим, рівним голосом, ступив півкроку вперед, понюхав халяву сержантового чобота

і, двічі махнувши хвостом, повернувся на своє місце. Янек подумав, що в цих порадах нема нічого нового. Він теж знав, що треба через військкомат, що так було б легше. Тільки ж у документах було записано, коли він народився. Проте цього хлопець не міг сказати сержантові.

— Ти мовчиш, але сподіваюся, розумієш, що я тобі кажу,— вів далі вусач, якого не відштовхнуло Янекове мовчання.— Ти втік із дому, мати плаче, не знає, де ти. Доведеться повертатись.

— У мене нема матері.

— А що з нею сталося?

— Гітлерівці вбили.

У сержанта смикнулися вуса; він задумався, а потім додав, ніби стверджуючи:

— Батько на фронті.

— Не знаю. Загинув на війні чотири роки тому.

— Тоді ще війни не було.

— Була, в Польщі. Я хочу в польську армію. Вже третій день їду.

— Зайцем?

Янек знав, що таких пасажирів називають зайцями, отож підтвердив.

— Еге ж. З учорашнього вечора їду з вами.

— Якийсь документ у тебе є?

— Документ, документ. Викинути його треба,— сердито бурчав Федір.

— Ви, товаришу рядовий, не втручайтесь, коли розмовляє командир взводу. Хто чергував учора, коли поїзд стояв? Ну, я ж вас питаю, хто?

— Я, товаришу сержант.

— А як ви гадаєте — цей хлопець із своїм собакою прилетів на крилах із-за хмари і вскочив через димар чи, може, заліз, коли ви стояли на посту?

Товстощокий не відповів, позадкував, сховався за спинами інших. Тим часом Янек дістав з кишені акуратно складену газету й подав сержантові. Той повертів її в руках, проглянув і, так само ретельно склавши, повернув.

— Ми газетки читаємо, знаємо, але, сам розумієш, потрібний папір, якийсь офіційний документ.

Янек дістав посвідчення із мисливської артілі, в якій він працював разом із Юхимом Семеновичем.

— То ти, значить, мисливець?

— От комедія — мисливець! — обізвався якийсь солдат.— Цікаво, що він убив — жабу чи тигра?

Усі засміялись.

Янек не відповів. Знову поліз у кишеню і на розкритій долоні показав велике кошлате вухо. Сміх обірвався, запала тиша.

— Справді, тигр. Ну, добре,— сказав сержант.— Ми тут балакаємо, а каша стигне. Що б там не було, дайте поснідати і хлопцеві, і собаці. Потім побачимо.

Всі посідали внизу на нарах, дерев'яними ложками їли жирну пшоняну кашу. Взводний одрізав від своєї порції хліба чвертку, дав Янекові. Поїзд стукотів на стиках рейок, посвистуючи, минав невеликі станції. У прочинені двері було видно зелену безмежну тайгу аж до горизонту, густо збиту, мов повсть.

Янек підвівся, ступив до Федора і, показуючи на шинелю, що лежала поруч, запропонував:

— Дайте пришию.

Той подумав хвилинку, потім кивнув головою:

— Бери.

Найближчі сусіди стежили, як хлопець зняв шапку, відмотав нитку, витягнув з підкладки голку і акуратним швом знизу пришивав одірваний шмат поли.

— Гарно це в тебе виходить. Як тільки приїдеш на фронт, одразу тебе головним кравцем призначать,— пожартував той самий солдат, що питав про жабу й тигра.

— Не меліть язиками,— сказав сержант.— Не гайте часу. За годину перевірю зброю.

Із стояка в кутку вагона солдати стали брати гвинтівки й автомати, сідали хто де, аби тільки було якнайзручніше.

— Я б почистив оцю штуку,— Янек торкнувся рукою командира й показав на зброю із стальною лійкою на дулі, з магазином, схожим на тарілку, зверху і з тонкими лапками.

— Це ручний кулемет. Щось тямиш у ньому? — поцікавився сержант.

— Ні,— признався Янек.— Але взагалі я люблю зброю.

— Принеси сюди, я тобі покажу.

Короткими, вправними рухами він розібрав і склав затвор, потім ще раз розібрав і ще раз склав.

— Зумієш?

— Спробую.

Спершу пішло слабо, потім трохи швидше. Янек узяв з коробки, що стояла посеред вагона, бавовняну ганчірку й металеву маслянку. Не поспішаючи, так, як це сотні раз робив удома, над річкою біля підніжжя Кедрової гори, почав чистити точно вилитий і мудрий метал.

Шарик, який був рішуче невдоволений, що від нього забрали одірваний клапоть солдатської шинелі, тепер повеселішав — крутився, махав хвостом, а тоді, взявши Янекову шапку в зуби, сів навпроти і тихесенько заскиглив.

— Чого він хоче? — запитав сержант.

— Думає, що підемо на полювання.

— Має рацію, але це зброя на великого звіра й полювання не для дітей.

Командир гладив пса по голові, й Шарик не заперечував, зорієнтувавшись, що цей чоловік, у якого такий суворий і владний голос,— друг його хазяїна. Сержант на якусь мить задумався, потім додав:

— І не для дорослих це полювання, та нічого не вдієш — треба.

Янек прочистив дуло, склав затвор, витер приклад.

— Будуть з тебе люди,— сержант поплескав хлопця по спині.

Колеса під вагоном застукотіли якось інакше. Поїзд уповільнив хід, машиніст кілька разів свиснув, вагон хитнуло на стрілках, і ешелон вкотився на станцію. Ліворуч і праворуч стояли інші поїзди, поміж коліями метушилися люди в мундирах. Трохи далі видно було широке дзеркало води — озеро, що простяглося аж до обрію.

Знов уздовж поїзда бігли чергові, зупинялися на мить біля кожного вагона, передавали складені вчетверо пачки газет. Солдати брали їх, розподіляли між собою, розгортали широкі сторінки й домовлялися:

— Як прочитаєш — не ховай. Поділимо на всіх — буде на куриво.

Федір підійшов до Янека і, поплескуючи долонею по друкованому тексту, показав:

— Глянь, мисливцю, тут щось є для тебе. «Перша польська стрілецька дивізія імені Тадеуша Костюшка провела свій перший бій з фашистами біля села Леніно». Раніше треба було вибиратись, ти вже запізнився на початок. Без тебе почали, а тим часом ти лупцюєш солдатів союзної армії, цькуєш їх собаками...

— Не гнівайтесь,— попросив Янек.— Так якось ви-

йшло. Візьміть мене з собою. Я зброю помагатиму чистити, на посту можу стояти з собакою. Ми нікого не впустимо...

— Зачекай тут на мене,— звелів сержант.— Я піду до командира, спитаю, що з тобою робити.

Сказати «піду спитаю» — легко, а зробити це було важче: виникли несподівані перешкоди — десь ділася ушанка, хутряна сержантова шапка.

— Що за неподобство,— не на жарт розсердився той і настовбурчив вуса.— Днювальний, куди ви дивитесь? Негайно знайдіть!

Шукав спочатку днювальний, потім увесь взвод — не помогло; мов камінь у воду. Тільки Янек не рушив з місця — ждав, коли поїзд відійде, щоб йому ще трохи поїхати з ешелоном.

Нарешті сержант вирішив:

— Піду без шапки. Якщо повернусь, а шапки не буде, то я з вами розрахуюсь! — Він погрозливо підняв палець і ще раз у відчаї повторив: — Не годиться солдатові без шапки, але піду.

Не встиг він докінчити, як з-під нар вискочив Шарик. Радий, що нарешті пахне прогулянкою, замахав хвостом і став перед сержантом на задні лапи. В зубах тримав ушанку, подаючи її господареві.

— Ах ти паскудний дворняго!

— Це не дворняга,— заперечив Янек.— Чистокровна сибірська вівчарка.

— Товаришу сержант,— озвався Федір.— Пес іще недавно в армії, не встиг визубрити статут.

Усі засміялися. Сержант погладив хутро на своїй ушанці, насунув її на голову і, махнувши рукою, збіг по залізних сходинках.

Янекові хотілося вистрибнути з ним з вагона, бо, маючи деякий досвід, він знав, чим закінчиться розмова командирів. Але це важко було зробити та, крім того, й солдати, мабуть, не пустили б. Тепер вони сиділи один біля одного у широко розчинених дверях і, дивлячись на озеро, співали:

Славнеє море, священний Байкал...

Сержант повернувся несподівано скоро, став на сусідній колії і замахав Янекові рукою.

— Ходімо, Шарику, знову нас викидають...

Протиснувшись до виходу, вони скочили на землю.

— Чого ніс повісив? — сержант обійняв хлопця за плечі й повів із собою.— Нічого не бійся. Я б тебе й сам забрав, якщо тобі нема до кого повернутись, але тут трапилась непогана нагода. Ось побачиш.

Вони підійшли до одного з вагонів сусіднього ешелону; в дверях там стояли якісь цивільні у ватянках і пальтах, у спортивних та хутряних шапках, а в глибині хтось навіть у капелюсі. Один чоловік стояв на колії, до кошлатої ушанки в нього була прикріплена чорними нитками бляшка — орел, вирізаний з консервної банки.

— Це твої,— сказав сержант.— Вони теж їдуть до польської армії. Щасливої тобі дороги, хлопче! — І він легенько штовхнув Янека до вагона.— А як уже будеш на фронті, то дивись. Може, ще й зустрінемось.

Той, що з орлом на шапці, широко усміхнувся й подав руку.

— Моє прізвище Єлень. Густав Єлень.

— Ян Кос,— відрекомендувався хлопець.

— А собака?

— Шарик.

— Шарик? А що це по-польськи означає?

— Кулька.

— Я думав, що Сірий. Але хай буде Кулька, все одно. Посуньтесь, хлопці, подам вам нового товариша.

Не встиг Янек і оглянутись, як був уже в повітрі. Єлень легко підніс його над головою й поставив у вагоні. Потім хотів схопити собаку, але Шарик сам відштовхнувся, як пружина, і стрибнув слідом за своїм хазяїном. Янек обернувся, хотів ще гукнути, попрощатись із сержантом, але командир взводу був уже далеко. Проте ще оглянувся й помахав рукою.

У вагоні співали:

Вінки плела й на бистру воду їх пускала...

Янек розглядівся довкола. Здивований, помітив, що на другому поверсі нар, з самого краю, сидить не хлопець, а дівчина. В гумових чоботях, ватних штанях і куртці, на голові — чоловіча шапка з зеленого сукна, а з-під шапки вибивалося ясне, довге волосся. Руки в неї були маленькі, вузькі, дівочі.

— Ти звідкіля? — усміхнулась вона до Янека.

— З Приморського краю.

— А з Польщі звідки?

— З Гданська.

— А я з Варшави. Мене звуть Лідка.

Янекові здалося, ніби він почув щось надзвичайно суттєве й важливе. Дівчина показала йому місце біля себе, а сама співала далі:

Вінки плела й на бистру воду їх пускала...

Янек несміливо підійшов, став поруч, але сісти не наважувався. Глянув на сусідню колію. Над головами бачив вагони, наповнені солдатами в ушанках з червоною зіркою. Вагони почали рухатись, і в першу мить невідомо було, який поїзд їде — їхній чи той. Хлопець зіп'явся навшпиньки, щоб побачити землю й колеса.

Славнес море, священний Байкал...
Вінки плела й на бистру воду їх пускала...

Слова й мелодії пісень переплітались.

Янек упізнав свій вагон — у широко відчинених дверях помітив товстощокого Федора і сержанта, який долонею пригладжував пухнасті вуса. «Як його шукати на фронті,— подумав хлопець.— Навіть імені не знаю». Потім ще побачив кулемет на даху та буфери останнього вагона.

У вагон заліз Єлень, підійшов до Янека.

— Будемо друзями, називай мене Густлік. Що дивишся, чого тобі жаль? Ми їдемо туди ж, куди й вони. Усі поїзди ідуть тепер на захід.

Розділ IV

ФОРТЕЛЬ

Вони рівними рядами сиділи на дошках, прикріплених до бортів грузовика, і разом з ним підстрибували на вибоїнах. З-під брезентового покриття дивилися, як тікає назад широка грунтова дорога, розбита сотнями коліс.

Листопадовий день був холодний і прозорий. Навколо все було вкрито інеєм. Здавалося, він сягає аж до горизонту, а далі низом виповзає на безхмарне поблякле небо. В'їхали в село — понад дорогою стояли невеличкі хати і між ними довгаста присадкувата одноповерхова будівля школи. Поминувши її, відчули, що автомобіль повертає, з'їжджає по крутому схилу, місячи колесами

розмоклу глину. Високий берег побачили тільки тоді, коли внизу заскринів, погойдуючись, понтонний міст.

Дув вологий вітер, од річки напливав густий туман, на обличчя сідали дрібненькі краплини. Міст під вагою грузовика злегенька похитувався. Коли дивились на понтон, здавалося, що він пливе і разом з ним пливуть закляклі сапери в зелених шинелях з піднятими комірами. На жердинах тріпотіли невеличкі прапори — давно не бачені біло-червоні прапори.

Янеку згадувалося, мов у тумані: востаннє бачив, коли їх зривали з древок, шпурляли на бруківку цивільні люди в чоботях з високими халявами і в тірольських капелюхах з перами. Це було за кілька днів до війни, тоді, коли батько, повернувшись із школи, попросив матір дістати з шафи його офіцерський мундир.

Мати, сидячи на стільці, пришивала зірочки — по дві до кожного погона. Запитала: «А як твої учні? Хто їх навчатиме?» Батько відповів: «Молодших уже ніхто. Самі вчитимуться, повторюватимуть те, що запам'ятали на уроках. А старші також одягнуть мундири».

Янек долонею витер вологу від імли щоку, змахнув з повіки сльозу.

— Різкий вітер,— сказав він, витираючи долоню об ватянку.

Глянув на Ліду, що сиділа поруч, але обличчя її не бачив: вона саме відвернулася до брезенту й поправляла волосся. Єлень, сидячи по другий бік, потирав свої широченні лапи, аж кості хрустіли.

— Теперечки ми вже й на місці. Теперечки ми там, де треба.

Ні, вони ще не були на місці. Минули ще одне село, в'їхали в ліс і лише тут, серед наметів, зупинилися.

— Вилазьте, далі поїзд не йде! — гукнув з кабіни шофер.

Зіскакуючи на землю, вони читали транспарант, що висів між двома соснами біля входу до табору. Це було нелегко, бо вони бачили його з другого боку й читали слова справа наліво, по складах: «Привіт вчорашньому вигнанцеві, а нині воїну!»

Біля двох сосен, які правили за браму, стояв вартовий з гвинтівкою на ремені. Прибулі обступили його тісним колом, уважно оглядали від черевиків і обмоток, від шинелі й гудзиків — неабияких, а металевих, з гербом,— до чотирикутного польового кашкета з прошитим

козирком і потемнілим орлом. Орел був не такий, як колись — незграбний, широкоплечий, але видно, що польський.

— Та що ви тут дивитесь, люди! — оборонявся вартовий.— Солдата не бачили? Ідіть обідати, а то «купці» приїдуть і заберуть вас, не встигнете й попоїсти...

Вони послухалися, пішли на кухню і скоро впевнилися, що вартовий мав рацію — тільки-но встигли з'їсти супу (звичайно, пшоняного, але з м'ясом), як приїхав грузовик і з нього вийшов молодий хлопець з дуже суворим виразом обличчя. Якби не зірки на погонах, то й не знали б, що то офіцер.

— Громадяни солдати, хто хоче в танкісти?

Потім він сів за столом у наметі, а вони, новоприбулі, по одному заходили всередину, стягували куртки й сорочки, щоб їх оглянув лікар, чи можна їх записати в танкісти.

Янек трохи загаявся на кухні — не одразу пощастило переконати кухаря, що Шарик теж служитиме в армії. Коли хлопець підійшов до намету, Єлень уже виходив звідти з розпатланою чуприною, веселий, у розстебнутій ватянці.

— Янеку, ходи мерщій. Мене вже записали, а й ти ж у танкісти!

— Я хотів би разом з тобою, але не знаю. Піду туди, куди пошлють.

— Не жди, поки тебе пошлють. Сам вирішуй, так буде найкраще. Я вже записався. Питають мене, чого сюди йду, то я кажу, що був танкістом. Питають де, то я кажу: в німців. Силою взяли. Питають, що далі було, ну, то я кажу: «Зв'язав я свою німчуру й танком на другий бік, до руських». Вони кажуть: «Їх же було четверо, а ти один. Як ти справився?» То я взяв за руку того, що писав, того, що питав, та ще лікаря й двох сестер у білих фартухах, стиснув їх усіх, аж поки не попросили відпустити. Сказали, що буде танкова бригада. Бригада імені Героїв Вестерплятте.

Янек зблід, схопив Єленя за руку й спитав:

— Що ти кажеш?

— Те, що чуєш,— імені Героїв Вестерплятте. Це ті, що в Гданську перші захищалися, хіба не знаєш, Янеку... Ти куди?

Але Янек уже влетів до присінка намету. Вартовий притримав його за плече.

— Зажди, там дівка.

Вийшла Ліда, весело всміхнулась і, минаючи Янека, кинула:

— Прийняли. Їм радистки потрібні.

Янек зайшов усередину. Лікар кивнув на нього й відразу забурчав:

— Швидше роздягайся, хлопче. Нам ніколи.

Оглянув, приставив трубку до грудей, запитав, чи здоровий.

— Здоровий.

— Підійдіть сюди,— стомленим голосом сказав хорунжий.— Ім'я?

— Ян.

— Прізвище?

— Кос.

— Відкіля родом?

— З Гданська.

— А тепер звідки?

— Приморський край.

— Далеко тебе занесло. Рік народження?

— 1926.

— Документи.

Янек подав своє посвідчення, в якому було сказано, що такий-то полював на схилах Кедрової гори й за три сезони здав стільки-то хутра, виконуючи норму на стільки-то процентів.

— Тут не написано, коли ти народився. То якого року?

— Я ж сказав.

— Дуриш. У мене теж є очі. У нас, хлопче, важка служба, підеш в іншу частину.

В цю мить брезентовий край намету піднявся, показалася спочатку кошлата морда, очі, а потім Шарик і зовсім заліз усередину й сів біля ноги свого хазяїна.

— А це що таке? Що цей пес тут робить? Твій?

— Мій.

— Ну от. Танкова бригада — це тобі не звіринець. Можеш іти.

Янек вийшов. І одразу ж повернув за намет, щоб не відповідати на запитання товаришів. Похнюпивши голову, ходив сюди-туди. Шарик зрозумів, що тут щось не так, вибіг уперед, повернув, почав підстрибувати, запрошуючи погратися. Помітивши, що хазяїнові не до того,

він лизнув йому руку й, підібгавши хвоста, тихо почвалав за ним.

Так вони ходили довгенько. Нарешті Янек рвучко повернув і підійшов прямо до невисокого кремезного шофера, що сидів на приступці грузовика.

— Добрий день.

— Привіт,— водій козирнув не підводячись: хай цей хлопчисько знає, що він уже бувалий солдат.— Віхура.

— Що ви, ледь-ледь повіває,— здивувався Янек.

— Я — Віхура. Таке прізвище. А ти?

— Дрозд. Кос [1].

— Які коси, де? — віддячив йому шофер, поглядаючи на дерева.

— Я — Кос. Таке прізвище. А того хорунжого, що приймає?

— Навіть не знаю. Звуть його Зенек,— недбало кинув, аби не пояснювати, що сам він тільки позавчора прибув у бригаду й ще не встиг довідатись.

— Гарна в тебе машина.

— Гарна. А це твій пес?

— Мій. Якщо любиш собак, то можеш його погладити, не вкусить. Сядь, Шарику.

Собака послухався і — правда, знехотя — дозволив тягати себе за вуха. Повертаючи морду, стежив, куди пішов його хазяїн.

А Янек тим часом постукав рукою по крилах, заглянув під капот мотора, погладив випукле скло фар. Затримався на хвильку з другого боку, біля задніх коліс і, обійшовши навколо грузовика, вернувся до водія.

— Гарна машина і в доброму стані. Де ти навчився водити?

— Дядько їздив на таксі у Варшаві й мені часом дозволяв проїхати по подвір'ю. В Казахстані про мене казали: Віхура — король автомобільних доріг.

— У Казахстані?

— Так. Гарний у тебе собака. Їдеш з нами?

— Їду, тільки трохи пізніше.

Хорунжий Зенек вийшов з намету, прочитав прізвища і наказав вишикуватися. Першого разу не дуже добре вийшло, отож він звелів розійтися, а тоді ще раз скомандував: «У дві шеренги шикуйся!» і «Струнко!» Потім наказав сідати в машину.

[1] По-польськи слово «віхура» означає завірюха, «кос» — дрозд.

Янек із-за дерева бачив, що Єлень поглядом шукає його, і Ліда подивилася навколо, але він залишився на місці. Незручно було пояснювати, що йому не повірили, як ішлося про рік народження. Але ніяких претензій у нього не було — адже сам Янек найкраще знав, що додав собі два роки.

Тим часом хорунжий і шофер сіли в кабіну. Хуркнув стартер, але мотор не завівся. Сидячи за деревом, Янек грався з Шариком, а той радів, що його хазяїн повеселішав, білими, гострими, зубами хапав хлопця за пальці. Стартер захурчав удруге, втретє, хорунжий щось сказав шоферові, той буркнув «зараз» і, вистрибнувши з кабіни, почав поратися під капотом, побрязкуючи ключами.

— Нова машина, що з нею таке? — запитав офіцер.

— Хтозна. Все гаразд, зараз поїдемо.

— Не так-то й зараз,— тихо мовив Янек і ляпнув собаку по морді: Шарик, поклавши йому лапи на плечі, намагався лизнути язиком в обличчя.

Хорунжий вийшов з кабіни, а молоді солдати танкової бригади, одягнені ще в своє цивільне лахміття, повилазили з кузова.

— Може, хто ручкою покрутить?

— Дай сюди,— сказав Єлень.

Янек виглянув із-за дерева й дивився, як його новий товариш, ставши перед капотом, рвонув ручку й потім довго крутив, мов катеринку, так що вся машина здригалася.

— Досить,— зупинив його шофер.— От, дідько візьми, паскудний ящик!

Янек звівся, підійшов ближче й мовив до Віхури:

— Гарна машина, тільки треба знати, як заводити.

— Одчепись,— буркнув король казахстанських доріг.

— Я б полагодив,— звернувся Кос до офіцера, але, не дочекавшись відповіді, знову разом із собакою відійшов під дерево.

Минуло ще хвилин з десять, а машина й далі стовбичила посеред галявини.

Лікар вийшов з намету.

— Коли б це була людина, то я, може, допоміг би: аспірин або рицина...

Хорунжий, заклавши руки за спину, нервово походжав і поглядав на годинник.

— Уже півгодини, як ми тут стоїмо, пішки дійшли б.

Віхура, втративши надію, сів на траву, сперся ліктями в коліна й замасленими руками вхопився за голову.

— Нічого не розумію. Все як слід, а не заводиться.

Янек знову підійшов до офіцера.

— Пане поручику, може б, я полагодив.

— Спробуй.

— А якщо полагоджу — візьмете з собою?

— Ні, не візьмемо... А втім, згода, хай йому грець!

— Нас двоє.

— А хто другий?

— Ну, я й собака.

— Дідько його візьми! Гаразд.

Янек підійшов до машини; за ним — хорунжий, шофер і всі ті, що всупереч наказу повилазили з кузова.

— Отже, якщо машина заведеться, візьмете нас обох? — ще раз уточнив для певності.

— Побачимо,— буркнув офіцер, але Єлень, що стояв поруч, озвався басом:

— Так було сказано, всі чули.

— Ну то залазьте в машину. А ви, громадянине хорунжий, сідайте в кабінку.

Всі послухали його. Коли залазили в кузов, а офіцер обходив навколо мотора, Янек нахилився до Шарика й промовив:

— Шукай, Шарику, шукай! — і штовхнув пса рукою.— Хазяїн загубив.

Собака миттю кинувся під машину.

Янек сів на місце шофера, повернув ключик і натиснув стартер. Мотор загурчав і стих. Хлопець вдруге натиснув. Мотор загудів і почав спокійно працювати на малих обертах.

— Слухай, Кос, як це ти зробив? Ну, скажи, як? — Віхура смикав Янека за рукав.

Хлопець не відповідав. Побіг назад до машини, а назустріч йому з-під коліс вистрибнув Шарик і, радісно махаючи хвостом, приніс грубий вовняний шарф.

Янек схопив собаку, подав у кузов, а його самого, взявши під руки, втягнув досередини Єлень.

— Готово, їдьмо! — ті, що сиділи спереду, застукали кулаками по кабіні.

Грузовик рвонув з місця, набирав розгін. Чути було, як шофер переводить ручку щораз на більшу швидкість і додає газу, силкуючись надолужити втрачену годину. Машина підстрибувала на корінні, на вибоїнах, а Єлень,

обнявши Янека рукою, так що той не міг і повернутись, кричав йому на вухо:

— Як це тобі вдалося?

— Фортель! І тут,— постукав себе пальцем по лобі,— треба дещо мати.

— Скажи, як це ти зробив, скажи бо задушу.

— Пусти! Пусти, ведмедю, то покажу.

Густлік ослабив обійми, і Янек дістав з-за пазухи шарф, замазаний сажею.

— Розумієш?

— Труба? Вихлопна труба! Ти заткнув? А хто витяг?

Кос не відповів, тільки показав під лаву, звідки стирчала весела й задерикувата собача морда.

Їхали недовго. Через півгодини машина загальмувала, зробила кілька поворотів і зупинилась у лісі. Коли позскакували на землю, всі побачили під деревами низькі, криті мохом землянки. З бляшаних коминів здіймався дим.

— А де наші танки? — запитав Єлень.

— Ще немає, але не журись, будуть,— відповів Вихура.

Хорунжий дав команду шикуватись, а Янекові й Густлікові, двом останнім у шерензі, наказав:

— Ви підете на кухню. Треба наносити повний казан води й начистити картоплі.

Розділ V

ГУЛЯШ

Перш ніж виконати наказ, Густав і Янек разом з усіма пішли в землянку — дім, у якому відтепер вони мали жити. Щоб увійти до неї, треба було спуститися по кількох сходинках, викопаних у землі й укріплених жердинами. Двері в землянці були подвійні, збиті з дощок. Одразу ж біля входу, під віконцем, був столик і порожній стояк для зброї. Далі — зліва й справа — двоповерхові нари, на них — сінники, ковдри й навіть простирадла. У глибині стояла велика бляшана грубка, зроблена з бочки на бензин; у ній жеврів вогонь.

Єлень схопив Янека за руку й потягнув саме туди. Вони хутенько зайняли собі поруч два місця.

— Біля груби тепло буде. А зверху краще, бо тим, що внизу, доводиться вставать і підкидати дрова,— як досвідчений солдат пояснив Густлік.— І Шарикові в куткy постелимо, ніхто йому не заважатиме.

Залишивши те, що в цю мить було непотрібне (Єлень — натоптаний рюкзак, а Янек — мисливську сумку й рукавиці), вони одразу ж вийшли, щоб поручикові не довелося повторювати наказ.

Кухню знайшли дуже легко. Ще здалеку побачили брезентовий навіс на стовпах і великий казан на автомобільних колесах, з коротким димарем, що його прикривав бляшаний грибок. Обіч лежав стос нарубаних дров, а далі під брезентовою завісою стояли укопаний в землю стіл і шафа, зроблені з сирих нестругaних дощок.

Назустріч їм вийшов дебелий, лисуватий чоловік середнього віку, з двома нашивками на погонах. Янекові здалося, що кухар натягнув на себе чужу шкіру, надто широку як на нього. Густлік штовхнув Янека в бік, а сам виструнчився й доповів:

— Пане капрал, рядовий Єлень і рядовий Кос прибули в ваше розпорядження.

— Добре, добре, навіщо цей крик. То птах, а то звір — просто зоопарк у мене тут створюють,— похмуро пожартував кухар.— Ти носитимеш воду, а ти сідай і чисть картоплю,— він подав Янекові складний ножик з обламаним кінцем.

Єлень почепив двоє відер на коромисло і, підтримуючи його руками, подався лісом, навіть не питаючи, де колодязь: поміж деревами стирчав угору журавель.

Янек оглянув обламаний ножик, відклав його, з-під ватянки дістав свій власний мисливський ніж з вузьким і довгим лезом. Сів біля мішка й, беручи звідти по дві-три картоплини, почав їх чистити так, як колись його вчив Юхим Семенович. Ніж тримав нерухомо і тільки пальці знизу швидко повертали картоплину. Білі, слизькі від крохмалю бульби одна за одною хлюпали у великий горщик, до половини наповнений водою.

Кухар стояв збоку й пильно стежив.

— Спритно. Якщо старатимешся — візьму тебе за помічника. З капралом Лободзьким не пропадеш, хлопче! — Простягнувши руку, він поплескав Коса по плечу.

З-під столу почулося гарчання.

— А це що таке? Собака на кухні? Не встиг озирну-

тись, а він уже заліз. Геть, приблудо! — Кухар схопив з цвяха ганчірку й замахнувся нею.

— Облиш,— зупинив його Янек,— це мій. Сюди, Шарику.

Хлопець одвів пса на кільканадцять кроків під дерево, знайшов місце, де було більше хвойної підстилки, наказав йому лежати, а сам повернув до роботи. Очищені картоплини знов одна за одною летіли в горщик.

Здивований кухар якусь мить мовчав, потім перейшов на другий бік столу, обернувся і сказав:

— Ти мені не тикай, ми свиней разом не пасли.

Почекав хвилину й, не почувши відповіді, додав:

— Чого мовчиш? Треба сказати: «Так точно, громадянине капрал».

Янек поклав на лаву ніж і картоплю, підвівся.

— Так точно, громадянине капрал.

Лободзький знизав плечима і, побачивши, що Єлень приніс води й виливає її в казан, підійшов до нього.

— Обережно, не хлюпай, бо грязюки наробиш.

Янек трудився далі. Руки йому мерзли від мокрого лушпиння й холодного металу, а в глибині душі піднімався протест. Не так він уявляв собі армію — добре припасований мундир, зброя, стрілянина, танки... А замість цього все почалося з картоплі, з дурних зауважень і бездумного: «Так точно, громадянине капрал». Від холоду та злості хлопець заспішив, завзято зрізав лушпиння, кидав чищену картоплю в воду. Через кожні кілька хвилин він чув, як Єлень, брязкаючи порожніми відрами, швидко прямує до колодязя, а потім вертається, посвистуючи, і одним махом виливає воду в казан.

Кухар вийняв з шафи консервні банки, поставив на столі рівними рядами по чотири, порахував. Єлень повісив на цвях відра й коромисло.

— Готово, пане капрал. Я тепер допоможу чистити картоплю.

— Ти своє зробив. Хочеш — помагай, не хочеш — ні.

Кухар одвернувся, знову понишпорив у шафі внизу й дістав звідти велику кістку з рештками м'яса. Єлень присів біля Коса, взявся до картоплі. Не відриваючись од роботи, обидва дивилися, як кухар вийшов із-за столу і свиснув, показуючи собаці кістку. Шарик не поворухнувся і навіть голови не підвів.

— Ого! — сказав Лободзький. І, підійшовши до дерева, підсунув кістку собаці під ніс; але той не брав.

— Гей, ти, Шпак, чи Кос, як там тебе! Що це твій пес такий гордий? Під самісінький ніс підсовую, а він не бере. Може, вже щось украв і нажерся,— буркотів, повертаючи на кухню.— На дай йому сам.

Янек узяв кістку, відніс Шарикові, й той почав обгризати рештки м'яса, трощити кістки міцними кутніми зубами.

— Ну й бестія, ногу відкусив би! — Кухар сів на край лави й придивлявся.— Живи, Косе, у злагоді зі мною, то ви обидва не пропадете. І ти, й пес. Тільки повинні знати, хто вас годує.

Кос промовчав. Лободзький знизав плечима, взяв банку з сіллю і пішов до казана.

— Янеку, чого ти носа повісив, кухар тобі не подобається?

— І кухар, і взагалі...

— В армії так: все своїми руками, бо немає тут мами.

— Ну як там, скоро закінчите? — гукнув Лободзький.

— Ще трохи,— відповів Єлень.

— Нарубай дров. Зараз вогонь розпалимо!

— Слухаю, пане капрал.

Єлень пішов і десь за брезентом почав цюкати сокирою об пеньок. А кухар повернувся, відрізав чималий окраєць хліба і, відкривши банку, густо — в палець завгрубшки — намазав його консервами. Потім обперся на стіл і, озираючись навколо, почав їсти. Янек кинув кілька останніх картоплин, розгорнув їх рукою — величезний горщик був повний. Витер руки об ватянку, сховав ніж у чохол і мовчки дивився.

— Чого витріщився? Хочеш їсти? Ти не собака, маєш свій розум. Візьми собі шматок... Що, не хочеш? Як ні, то ні.

Кос підвівся й сказав:

— Консерви до картоплі, для всіх.

— Не збідніють. Де сто їсть, там і ще кілька наїсться.— Кухар вишкріб ножем рештки жиру й м'яса, обтер пальцем край банки і акуратно поставив її всередину догори дном, так що здавалося, ніби вона повна.

— Ти людина, у тебе є свій розум. І запам'ятай, як прийдуть дивитися, коли я кидатиму в казан, то ані слова, бо це тобі боком вилізе.— Він намазав консерви на вже нарізаний буханець і примірявся ножем, якої товщини шматок одкраяти.

Янек ступив крок уперед.

— Облиш.

— Ах ти шмаркач! — Кухар аж почервонів од люті: — Перестань мудрувати. Сам же носив собаці кістки й м'ясо.

— Ви дали.

— Дивіться на нього! Я собаці давав чи ти? — Він уже підносив до рота хліб з консервами.

— Облиш,— повторив Кос.

— Ось я тобі як дам! — Кухар відклав хліб, простяг назад руку, щоб узяти ополоник, великий, як миска, прикріплений до метрового держака.

Єлень, почувши крик, визирнув із-за брезенту.

— Ви мене кликали, пане капрал?

Янек узяв із столу порожню консервну бляшанку й, повернувши її до Густліка, показав вирізане дно. Лободзький підняв руку, хотів схопити Коса, але Єлень двома стрибками опинився поміж ними.

— Забери руку, паскудо! — сказав грізно.

Кухар, побачивши у Густліка сокиру, відскочив, спіткнувся, зачепив ногою за край лави і з розмаху сів у казан з картоплею.

— Сто чортів! Ось я вас...— і обірвав, ошелешено втупившись десь понад головами солдатів, у бік брезенту.

Стежачи за його поглядом, Ян і Густлік побачили присадкуватого чоловіка в зеленому польовому кашкеті, з-під якого вибивалося чорне, кучеряве волосся. З ляком помітили в нього на погонах срібну генеральську змійку й гаптовану зірку.

— Вилазьте з цього казана. Що тут діється! Хто посадив кухаря в воду? А вам, солдате, навіщо сокира?

Єлень тільки тепер помітив, що в правій руці він стискає топорище, і зрозумів, чого кухар так налякався. Але це не збентежило його; він поклав сокиру на стіл, ступив півкроку вперед і одним духом відрапортував:

— Рядовий Єлень. Доповідаю, пане генерал, що сам упав у картоплю. Сам кухар, пане генерал.

Нарешті кухар виліз і, обтрусивши рукою воду з штанів, поскаржився:

— Вони на мене напали, громадянине генерал.

— Перший день в армії і одразу на гауптвахту. Як ви сміли підняти руку на капрала?

— Капрал, а сало жер,— заявив Єлень.

— Яке сало?

— Сало чи солонину. Ну, ось консерви, пане генерал. Замість того, щоб у казан, він сам їх жер,— показав рукою на перевернуту порожню бляшанку.

— Як це було? — звернувся генерал до кухаря.

— Цей хлопчак виносив собаці кістки...

— Я питаю, хто з'їв консерви? — Почекавши з хвилину і не діждавшись відповіді, генерал крикнув: — Черговий!

Од сусідньої землянки прибіг солдат з автоматом.

— Заберіть його. Скажіть командирові, щоб посадив його на десять днів суворого арешту.

Кухар хотів ще щось сказати, але передумав і рушив попереду вартового, на ходу знімаючи пояс.

— А з вами я ще теж поговорю,— грізно мовив командир бригади.— Кухаря нема, а люди повинні їсти. Ви зможете доварити?

— Дамо собі раду,— відповів Єлень.

Генерал пішов, а Янек і Єлень залишилися самі й узялися до роботи. Зрештою, нічого складного тут не було. Помили картоплю, потім пополоскали її, вкинули в казан і почали підкладати топливо у вогонь.

Бачили, як біля землянок сновигали солдати, як змінювались вартові, чули приглушену пісню, що, здавалося, линула з-під землі, але кухня стояла збоку і до них ніхто не заглядав. Доїру надвечір, коли поміж деревами почало сутеніти, а в казані вже закипіла вода, до кухні так само несподівано, як і раніше, прийшов генерал.

— Буде що їсти?

— Буде,— мовив Єлень, а Янек мовчки кивнув головою.

— То що там було з собакою? І хто виносив йому кістки?

Янек розповів.

— Я б посадив цього дворнягу разом з капралом, але боюся, що з цього нічого доброго для кухаря не вийшло б...— генерал говорив м'яким, низьким голосом чи то до них, чи, може, сам до себе.— А де ж той злочинець? Певно, втік?

— Шарику, сюди! — гукнув Янек.

Із-за дерев великими стрибками вискочила попеляста вівчарка, щаслива, що, нарешті, їй можна одійти від

сосни, бути ближче до свого хазяїна, до ситого запаху м'яса.

— Його звуть Шарик? Ну, не така вже це кулька. Ходи-но сюди, ну, йди. Пробач, що назвав тебе дворнягою.

Собака, побачивши, що чужа людина простягла руку, загарчав, але відчув заспокійливий дотик Янекової руки і враз обірвав.

— Бачу, собачко, що ти не дурний. Уміеш розібратися, де чужий, а де свій. А що ти ще вмієш?

Янек і показав усе те, чого терпляче навчав Мурин сина ще там, де загинула його мати,— на схилах Кедрової гори. Собака ходив слідом біля ноги, залишався по команді ззаду, лягав і повз, приносив кинуту палицю, подавав голос.

— Непогано, непогано,— похвалив генерал.— Це все чи, може, вміє і ще щось?

Не зовсім певний, що в новому середовищі, поміж сотень незнайомих людей собака почуває себе нормально, Янек вирішив, проте, спробувати показати найважче. Він присів біля Шарика й, поклавши йому руку на голову, почав пояснювати.

— Я загубив, нема. Ти ж бачиш — нема. Шукай, собачко, шукай...

Вівчарка уважно дивилась, потім обнюхала свого хазяїна, оббігла його кілька разів, описуючи щоразу ширше коло, і, знайшовши, нарешті, тонку ниточку ослаблого запаху, стала на випрямлених ногах, повернула морду.

— Добре, песику, добре. Шукай!

Шарик коротко гавкнув і побіг у ліс. Генерал вийняв з кишені люльку, старанно набив її. Єлень, перекидаючи з долоні на долоню, приніс йому з топки жаринку, що світила в темряві, немов червоний ліхтарик. Генерал мовчки взяв і розпалив тютюн.

Цього часу Шарикові було досить, щоб виконати завдання. Великими стрибками, весело задерши хвоста, він вискочив із-за кущів, з розгону перестрибнув через лавку, так, що передні лапи аж у землю ввійшли, і витягнув голову до Янека. В зубах він тримав теплі рукавиці з єнотової шкури.

— Розумний собака,— ствердив генерал.— Накажу, щоб його зарахували до складу бригади. Матиме право на порцію з котла.

Найбільше зрадів цьому Єлень; забувши про все, він почав:

— Оце так собака! Це такий пес, що вміє авто...— У цю мить Янек щосили стусонув його під ребра, і Густлік обірвав на півслові.

Генерал, однак, не питав, що саме вміє робити з автомобілями Шарик, зате велів розповісти, звідки вони обидва родом і як опинилися в армії.

Спочатку говорив Єлень. Він розказав про батькову хату, що стоїть під самим лісом на схилах Рувниці, про те, як його батько ходив на роботу до Кузні. «Але та Кузня — не кузня, а фабрика, її тільки називали Кузнею, бо давно колись, ще тоді, як жив батько діда, там справді була кузня». Єлень розповідав, як у сімнадцять років він сам став до парового молота — батько привчав його до роботи; а потім вибухла війна, прийшли німці. Вони сказали, що сілезці — не поляки, й забрали його до вермахту в танкову частину. «...То я й подумав, хай йому чорт, покажу ж я вам, хто такі сілезці, та як тільки ми прибули на фронт...»

Може, тому, що вже зовсім стемніло і не видно було срібної нашивки на погоні, а чи тому, що час від часу, коли їхній співрозмовник затягувався, вони бачили його спокійне обличчя, Янек теж посміливішав. Розповів про ту вуличку в Гданську, недалеко від Довгого Ринку, на якій вони жили, пояснив, куди ходив до школи, куди удвох з матір'ю проводжали батька, коли він наприкінці серпня ішов до війська. А тоді коротко, щоб на очі не встигли навернутися сльози, розказав, як під руїнами спаленого будинку загинула мати, як на грузовику виїхав із Гданська, а потім мандрував усе далі й далі на схід. Спочатку поїхав до тітки у Львів, а тоді зустрічні солдати сказали, що десь поблизу був один поручик Кос, і хлопець вирішив власноруч розшукувати батька, ось так і дістався мало не до самого Тихого океану. Може, то й був батько, а може, хто інший з таким самим прізвищем, але Янек його не знайшов. Голодний і босий, він натрапив на Старого, тобто на мисливця, якого звали Юхим Семенович. І там залишився, бо далі вже ніде було шукати.

— А ти знаєш, де батько воював?

— Аякже, знаю, недалеко від нашого дому — на Вестерплятте. Там німці взяли наших солдатів у полон, але казали, що вони втекли,

— На Вестерплятте...— повторив генерал.— Ти був там коли-небудь?

— Був. Разом з мамою. Через три дні після того, як прийшла повістка. Тато був учителем, але до школи більше не пішов, взяв тільки мундир у портфель і попрощався. А шарф забув. Стояла вже осінь, от ми з мамою й занесли йому.

— А ти пам'ятаєш, як було на Вестерплятте?

— Пам'ятаю, хоч це було й давно. Там стояв будинок з червоної цегли. Звичайний будинок з вікнами, одноповерховий, тільки посередині було два поверхи, а внизу був бетонний мур і металева заслона. Батько вийшов до нас, привітався, а тоді ми через лісок пішли за огорожу з колючого дроту, перейшли залізничні колії і опинилися біля моря, де були вже тільки піщані горби, поросли кущами, та мол — довгий поміст з маяком на мисі.

Янек замовк; здалося хлопцеві, що він і досі бачить блакить і сонце тамтого дня. Заплющив очі, щоб якнайдовше бачити спогад, але в цю мить Єлень поцікавився:

— А в Пешинській Сілезії, в Бескидах, ви були, пане генерал?

— Не був. Я взагалі в Польщі не був, але буду. Разом з вами.— Замислився на мить, а потім запитав: — А як там вечеря?

— О боже! — вигукнув Єлень.

Вони обидва зірвались на ноги, вхопили відра, наповнені консервами, кинулися до кухні.

Картопля вже доварювалась, вони ополоником розтовкли її, перемішуючи з м'ясом.

— Ще хвилина, і було б пізно.

— Дайте покуштувати... Нічого, смачно. Тепер вигребіть жар. Ну от. Говорячи про Польщу, не можна забувати й про картоплю. Тим більше тоді, коли кухар сидить на гауптвахті.

Янек хотів запитати, що, власне, сталося з кухарем і що з ним буде, але не встиг. Генерал пішов собі, а хорунжий Зенек, який послав їх сьогодні на кухню, вів од землянок групу новачків по двоє в ряд.

Єлень побіг до шафи й повернувся з засвіченою лампою. При її світлі було видно, як незграбно, тримаючи в руках новенькі темно-зелені казанки, вони шикуються в одну шеренгу.

— Вечеря готова? Ну то видавайте.

Янек стояв з ополоником на пристущі кухні; першою підійшла Ліда. Хлопець не дуже знав, як треба роздавати їжу, але зачерпнув зверху, де було більше жиру й м'яса. Поволі перелив у казанок і раптом стурбовано подумав, що в цю мить він схожий на кухаря. Не взагалі на кухаря, а саме на капрала Лободзького, якого посадили на гауптвахту. Бо хоч капрал брав що краще для себе, а Янек для когось, але тут невелика різниця. Вирішив собі взяти менше й саму картоплю. Та не встиг виконати цього благородного наміру, бо Єлень вхопив його за поперек і зсадив на землю.

— Тікай! Що ти задивився, як теля на нові ворота? Ніколи не роздавав їжі?

Він сам став на приступку й, рівномірно набираючи черпаком, почав наповнювати казанки; перший дав Янекові, а далі вже як пішло.

Кос одійшов, оглянувся, де б сісти, і побачив Ліду, що сиділа під деревом. Підступив до неї, і вони їли разом, не розмовляючи. Через якийсь час дівчина відклала ложку й почала гріти свої маленькі пальці об теплий казанок.

— Змерзли руки?

— Трохи змерзли.

— Дай розігрію...— Янек узяв її руки в свої і тер, легко масируючи, як робив минулої зими, коли на полюванні Мура впала в рівчак і треба було розтоплювати намерзлі на лапах льодяні бурульки.

Дівчина вивільнила руки.

— Дякую, вже тепло, але зараз знову змерзнуть.

— То я знов розігрію! — весело сказав Янек.

І нараз пригадав, що Шарик приніс йому з землянки теплі, найтепліші в світі рукавиці з єнотового хутра. Янек витягнув їх із-за пазухи й подарував дівчині.

Розділ VI

ТРИ ДЕСЯТКИ

Рано-вранці видали новенькі карабіни з воронованими дулами й гладенькими прикладами, покритими коричневим лаком, крізь який видно було шари-прожилки дерева, з якого виготовили зброю.

— Янеку, ти повинен запам'ятати цей номер. Серед ночі тебе розбудять — ти маєш пам'ятати. Можеш забути, як звати твою дівчину, а цей номер мусиш пам'ятати.

Глянув Єлень на свого молодшого товариша й обірвав, бо згадав, що минуло зо три тижні, як Ліда виїхала з бригади на курси радіотелеграфісток. Від'їжджаючи, обіцяла Янекові писати. Єлень знав, що дівчина не пише — адже він помітив би, коли б принесли листа. Скрізь — під час військових занять, у черзі на кухню, на нарах у землянці — вони були разом од раннього світанку до ночі і з ночі до наступного світанку. Спали, вкриваючись разом двома ковдрами. Тож Єлень знав, що Ліда не пише, а Янек про неї не забуває і вечорами задумується щораз частіше.

Може, з тиждень чи днів з десять тому їх обмундирували. Солдати пішли до лазні, там здали своє старе цивільне вбрання. А виходили в інші двері, кожен такий, як на світ народився; а там сидів завскладом і видавав усе нове. Янекові пощастило: в кишені мундира він знайшов невеличкий аркушик — півсторіночки з зошита. Незнайома жінка, що шила мундир, написала на ній чотири слова: «Польському солдатові на щастя». І нічого більше, тільки ці чотири слова.

Ніхто не знав, хоч і намагались додуматись, яке в неї волосся — ясне чи темне, хто вона — молода дівчина а чи така, що могла б бути їм матір'ю. Ні підпису, ні адреси не було. Янек посмутнів: одержав листа без адреси. Ліді ж він спеціально написав у блокнотику свою адресу, а листів нема.

Краще б він одержав од неї листа, але сказати про це вголос Янек соромився — адже цим він скривдив би ту, незнайому, у якої на фронті, певно, був брат чи син, яка сама працювала на фабриці по десять-дванадцять годин щодня і знайшла час переслати цю записочку, побажати щастя невідомому їй польському солдатові.

Мундири завскладом підібрав їм такі як слід: широкий у плечах — для Єленя і невеличкий для Коса. Тільки халяви в Янекових чоботях були трохи заширокі. Швець звузив їх за три пачки махорки.

Того самого дня, коли видали зброю, після сніданку не було занять. Десь близько десятої всі вишикувались і помарширували на галявину. Сніг там лежав пухкий, білий, такий, як ото падає тільки вночі, але день був на диво теплий. Підрозділи підходили й підходили, і офі-

цери шикували їх у формі підкови. Солдати вперше звернули увагу на те, як багато їх прибуло за цей час. У двох шеренгах тут було понад п'ятсот чоловік — цілий танковий полк. Стиха перемовлялися, чекали.

Випало так, що капрал Лободзький, кухар, з яким вони зіткнулись першого дня, стояв прямо перед ними.

— Випустили вас, пане капрал?

Той озирнувся, але не відповів. Єлень поклав йому важку руку на плече, і кухар повернувся, заморгав повіками.

— Що таке?

— Як це могло статися, що вас випустили? — Густлік не знімав руки.

Кухар почервонів, але оволодів собою й спокійно відповів:

— Я пообіцяв генералові...

— А не брешеш?

— Я не тобі дав слово.

— Ну, ну, приятелю,— мовив Густлік, знімаючи руку з його плеча, і по тону важко було збагнути, чи це осторога, чи, може, він таки повірив.

— Я б йому не подарував,— шепнув Янек.

Єлень повернув голову, нахилився і так само тихо сказав:

— Людині треба вірити. В житті всяке з чоловіком трапляється. Може, його хто обкрадав, і він тепер... Якби так мені не вірили? А вірять же.

Офіцери вийшли вперед і, напівобернувшись до шеренги, подали команду:

— Струнко! На плече!.. На караул!

З того боку, куди була розкрита підкова, надійшов генерал. Він спокійно попрямував уздовж зелених, застиглих рот, уважно вдивлявся в обличчя воїнів. Потім зупинявся, підносив руку до кашкета й вітався:

— Здрастуйте, хлопці!

— ...те... ине... ал! — хором кричали вони, ковтаючи перші склади.

Коли він проходив повз Єленя і Коса, обом здавалося, що впізнав їх, і наче тінь усмішки промайнула йому на обличчі. Вигуки все віддалялися, йшли разом з командиром бригади до другого кінця підкови. Солдати стежили, як генерал повертає, виходить на середину, стає перед ними струнко і низьким сильним голосом командує:

— Зброю... до ноги! До присяги!..

Брязнули карабіни — солдати перекинули їх з плеча, схилили дулом до лівої руки, зняли шапки. Праві руки без рукавиць піднесли двома пальцями вгору.

— Присягаю польській землі і польському народові...— чітко розділяючи слова, виразно сказав генерал і обірвав, а воїни хором повторили:

— Присягаю польській землі і польському народові...

Чекали хвилю, дивлячись на командира, мов на батька, і повторювали далі:

— ...сумлінно виконувати обов'язки солдата в таборі, в поході, в бою, завжди і скрізь... берегти військову таємницю, самовіддано виконувати накази командирів і начальників...

Легенька пара од видихів підіймалася над солдатськими шеренгами і танула в листопадовому повітрі.

— Присягаю зберегти союзницьку вірність Радянському Союзові, який дав мені в руки зброю для боротьби з нашим спільним ворогом...

Високо в небі, з північного боку, мчав літак, а звідси здавалося, що то маленька сріблясте цятка. Звук мотора долинав на землю рівний, високий, мов дзижчання оси. З такої відстані не можна було помітити, але всі знали, що на крилах того літака — зірки, що він патрулює в морозному повітрі над землею, на якій вони стояли.

— Присягаю бути вірним прапорові моєї бригади і написаному на ньому гаслу наших батьків: «За нашу й вашу свободу».

Присяга закінчилась, проте генерал не подавав команди, і всі стояли якусь хвилину, прислухаючись у тиші, немовби сподівалися, що здалеку, може, од самої Вісли, їм відгукнеться луна. З Оки подув холодний вітер, здуваючи снігову куряву з соснових гілок.

Ніхто не питав солдатів, чи дотримають вони своєї присяги. Може, тому, що відповісти на це вони повинні були не словом, а ділом.

Весь той день був урочистий, святковий. Занять не було. До обіду їм видали в бляшаних кухлях по сто грамів горілки. Янек хотів було покуштувати, яка вона на смак, але Єлень притримав його за руку:

— Облиш, хлопче. Коли видаватимуть молоко, то я

віддам тобі свою порцію, а цього не руш — я вип'ю за твоє здоров'я.

По обіді більшість солдатів пішла на футбольний матч, що, як сповіщала афіша, мав відбутися на корпусному футбольному полі між командами піхотної дивізії імені Генріха Домбровського [1] й артилерійської бригади імені Юзефа Бема [2]. Інші, скориставшися тишею, писали в землянках листи.

Янек і Густлік, котрим нікому було писати, й Шарик, що не осягнув цієї премудрості, подалися прогулятися до Оки. Зрештою собака заслужив на таку прогулянку, бо весь ранок провів у землянці, прив'язаний на мотузку. Ошийник був новий, із світлої шкіри, оздоблений металевими цвяшками; його зробив той самий швець, що звужував Янекові халяви. Хлопці віддали за нього три пачки махорки й зовсім не шкодували, бо обидва не курили, а одержували свою пайку нарівні з іншими.

Вийшли на низький засніжений берег. Шарик бігав, мов несамовитий, туди й сюди, качався по снігу, а Густлік і Янек стояли й дивилися на темну воду, яка ще не замерзла, але вже взялася вздовж берега льодом. Про цю річку співали пісеньку, що Ока «як Вісла широка, як Вісла глибока». Певно, їм обом пригадалася вона водночас, бо Янек сказав:

— Вісла ширша, значно ширша. Може, тільки один рукав її такий завширшки.

— Ну що ти! — обурився Єлень.— Від мого дому до Вісли не далі, як он до того шосе. Я ціле літо ходив до Кузні на другий берег по камінцях, бо через міст довше. Може, тільки весною, після дощів, але й то Вісла не така широка.

Кожен пам'ятав Віслу по-своєму, для кожного вона була інша, а водночас і така, як у пісні. Що її нагадувало? Може, сосни, може, пісок, вкритий зараз снігом, чи високий, підрізаний течією протилежний берег. А може, просто за той час, відколи сюди прийшли солдати в польових кашкетах з орликом, сама земля постаралася стати подібною до Польщі.

---

[1] *Генріх Домбровський (1755—1818)* — польський генерал, учасник повстання під проводом Тадеуша Костюшка.

[2] *Юзеф Бем (1795—1850)* — польський політичний і військовий діяч. Учасник польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

— То, виходить, ми вже танкісти — присягу прийняли.

— Солдати — це правда, а танкісти... Коли, нарешті, нам дадуть-ті танки?

Шарик то бігав, качався в снігу, а це, випрямившись, наїжив шерсть і нашорошив вуха.

— Що ти там зачув?

Собака коротко загарчав, але все ще стояв нерухомо.

— Стривай,— Єлень нахилився, приставив долоню до вуха.

Здалеку до них долинуло спочатку немовби легке тремтіння землі, яке не вщухало і весь час ближчало. А потім уже цілком виразно почули стугоніння, крізь яке ясно пробивався металічний звук. Солдати повернули від річки на пагорбок. Собака, наїжившись, обережно йшов за ними.

Гуркіт дедалі дужчав, долинав уже од лісу, через який бігла дорога в табір, і раптом обидва помітили, як за стовбурами дерев майнуло щось низьке, довгасте, нахилене вперед. І одразу ж на поле, розбризкуючи сніг, вискочив танк, за ним — другий, третій, п'ятий... Ішли вони на короткій відстані один від одного, схожі на слонів, які, витягнувши хоботи вперед, прямують в атаку.

— Танки...

— Танки!

Обмінявшись цією оригінальною думкою, Янек і Густлік рвонули з місця й навпростець кинулися до табору. А пес подався попереду. Бігти по мокрому снігу було важко, вони добряче захекалися, поки перетнули поле, і вже не бігли, а швидко йшли. Ще здалеку побачили генерала: якийсь чоловік щось доповідав йому. А потім той чоловік одійшов і прапорцями почав сигналізувати машинам, які стояли на дорозі.

Знову застугоніли мотори, й танки повільно рушили, мов слухняні тварини повзли між дерев, розверталися на місці й рівним рядом ставали один біля одного.

Коли Янек і Густлік підійшли ближче, останній танк став у ряд і вимкнув мотор. Пахло мастилом, спрацьованим газом і землею, перемішаною з снігом. Подекуди біля машин стояли люди в темно-синіх, підперезаних шкіряними поясами комбінезонах поверх ватянок.

— Танки...— мовив Янек.

— Танки! — як луна, відповів йому Густлік.

Шарик, який ніколи в житті нічого подібного не бачив, стояв за кілька кроків збоку, про всяк випадок сховавшись за сосну. Настовбурчивши шерсть на спині, він насторожено принюхувався. Кос і Єлень підійшли до найближчої машини, уважно оглядали її, мацали броню.

— Обережно, бо поламаєш.

Із-за машини вийшов стрункий смаглявий чоловік з світлими кучерями; в руці він тримав чорний ребристий танкістський шолом з довгим кабелем, що закінчувався штепселем. Під комбінезоном, розстебнутим біля шиї, хлопці побачили мундир радянського офіцера.

— Ви будете з нами, товаришу? — запитав Густлік.— Чи тільки танки привели?

— Привели і, якщо вдасться, то проведемо їх аж до самого Берліна. Такий наказ. Я вийшов із госпіталю, хотів повернутися до своєї частини, а тут мені кажуть: «Ви, лейтенанте, Василю Сéмен, будете союзників учити».— Він несподівано засміявся весело, голосно і, знайомлячись, подав їм руку.

Називаючи свої прізвища, Янек і Густлік здивовано помітили, що в лейтенанта одне око синє, а друге — чорне, як смола.

— Вчитиму вас,— вів далі лейтенант.— А може, ви самі краще за мене зможете.

Всередині машини щось грюкнуло, скрипнуло, і через люк спереду танка став висовуватися механік. Спочатку показалася голова, потім замурзане обличчя й, нарешті, плечі. Тої ж миті Шарик весело гавкнув, підбіг до танка і, спираючись передніми лапами на броню, лизнув танкіста в обличчя.

— Що за порядки, хай йому чорт! З самого початку мене в польській армії цілують собаки. У нас в Грузії...

— Григорій! — вигукнув Янек.

Танкіст обернувся і невпевнено глянув на нього.

— Так. Я Григорій Саакашвілі. А ти хто?

— Собака тебе впізнав, пам'ятає, як ти йому цукор давав, а ти не впізнаєш мене?

— Янек! Товаришу лейтенант, я ж його знаю. Це мій товариш. Ми билися з ним, добре билися, аж поки з'ясували, що це війна і його, і моя.

— Гора з горою не сходиться, як то кажуть. А люди...— мовив офіцер і, знову весело засміявшись, додав: — Але я нічого не розумію.

— І я теж,— погодився з ним Єлень.

Янек коротко пояснив, а потім Саакашвілі повторив те саме докладніше й яскравіше і ще розповів, як його взяли в армію, послали на завод, щоб навчився водити й ремонтувати танки, як, нарешті, зробили таку чудову машину, що, на загальну думку, її можна було довірити тільки водієві-механіку Саакашвілі. А коли побачили, як він їздить на цьому танку, то сказали: «Від Камчатки до Тбілісі ніхто не може так гарно водити танк. Хай наш Григорій їде з цим танком до поляків і покаже їм, що вміє».

— Я з тобою, Григорію, буду в твоєму екіпажі. Не заперечуєш?

— І я теж з вами,— додав Єлень.

— А що про це думає командир машини, вас не цікавить? — втрутився лейтенант.— Я ще не знаю, чи підійдете ви для екіпажу, чи сподобаєтесь мені. Ви повинні показати, що вмієте. Саакашвілі, як він уже сам сказав,— водій першого класу. Покажи їм, Григорію, своє вміння.

— Із шпилькою?

Лейтенант кивнув головою.

Механік скочив у машину. За мить він через відкритий люк подав Семену великий іржавий цвях завгрубшки з півпальця і завдовжки як долоня. Лейтенант узяв цвях. Єлень і Кос зацікавлено дивилися на нього. А лейтенант підійшов до сусідньої сосни й встромив цвях у кору.

— Відійдімо трохи вбік,— звернувся він до своїх нових знайомих. І, обернувшись до танка, гукнув: — Готово! Не забудь повернути башту.

Люк, грюкнувши, закрився. Якусь мить було тихо, потім зашумів стартер і загурчав мотор. Башта, покірна невидимій руці, легко повернулась і спинилася так, що дуло гармати дивилося назад. Мотор загуркотів трохи голосніше, гусениці здригнулися, і танк, набираючи швидкість, рушив прямо на дерево.

— Зламає! — скрикнув Єлень.

Ні, не зламав. Біля самісінької сосни машина загальмувала, стукнула з розгону бронею об цвях і силою тридцяти тонн втиснула його в дерево, мов у масло. Потім заколихалася, рушила назад, чемно відійшла на своє місце й порівнялася з іншими.

Сосна ще тремтіла, з неї сипався сніг і падали руді голки, але коли Кос і Єлень підійшли близько, то поба-

чили, що кора не пошкоджена, що з неї на п'ять міліметрів виступала іржава головка цвяха.

— Ну як? — спитав лейтенант.

Григорій швидко вискочив з люка й підбіг до них.

— Тигра вбити й шкуру не зіпсувати. Ось як треба їздити! — сяючи од щастя, хвастався Григорій.

— Гарно! Ви ж старі вояки,— шанобливо мовив Єлень.

— Григорій — старий вояк? Він і на фронті не був. Нема ще й року, як надів форму,— сміявся Сёмен.

— Але ви, товаришу лейтенант, мабуть, і народилися танкістом? — поцікавився Янек.

— Народилися ми всі синами своїх батьків. Я не кадровий військовий. Пішов у армію, як почалася війна. Я...— лейтенант урвав і знову засміявся своїм заразливим сміхом, мружачи різнобарвні очі.— Гляньте на небо, на хмару... Он та висока, така біла, наче в молоці викупана, і просвітлена сонцем. Знаєте, як вона зветься? Cirrostratus[1]. І ще можу вам сказати, що через день, од сили через два, вона принесе нам зміну погоди — буде сніг. Тепер бачите, який з мене танкіст, по хмарах...— Лейтенант на мить замовк, поглядаючи на спантеличених хлопців, а потім додав: — Ну, гаразд, ми показали, що вміємо. Григорій водить танк, я ворожу на хмарах, а ви?

Єлень ще раз уважно оглянув цвях, потім мовчки взяв його пальцями. Рука йому почала ритмічно здригатися — ліворуч-праворуч, ліворуч-праворуч. Під шкірою виступили голубуваті жили. Здавалося, що здригається тільки рука, але за хвилину цвях почав вилазити з дерева і нарешті вискочив зовсім. Тепер Єлень узяв його обома руками і без особливих зусиль зігнув так, що вийшло кільце.

— У нас в Грузії був один такий, що коня брав за гриву й підіймав. У тебе немає родичів у Грузії?

Лейтенант узяв цвях і легенько підкидав його на долоні.

— Хто знає, може, ти й підійшов би нам в екіпаж, а от твій товариш... Ти ще молодий,— звернувся він до Янека.— Тобі краще було б десь при штабі... А в танку важке життя. Це не те, що в полі на тракторі їздити...—

---

[1] *Cirrostratus* — перисто-сірувата хмара (лат.).

Він знову засміявся і додав: — Тобі легше було б тричі в десятку влучити, аніж пристати до нашого екіпажу.

— Згода. А якщо влучу? Завтра ми якраз їдемо на стрільбище. Підете з нами?

— Піду.

— А візьмете?

— Побачимо.

— Товаришу лейтенант! — втрутився Саакашвілі, моргаючи до Коса.— Якщо сказав, слово з уст вилетіло — не ганяйся тепер за ним, як той кіт за горобцем...

•

Бригада стріляла з самого ранку, і ліс довкола сповнювала луна від сухих гвинтівочних пострілів. Але тільки перед обідом настала черга стріляти роті, в якій служив Янек. Почалося з голови колони, з найвищих. Єлень вибив двадцять чотири з тридцяти можливих, і його записали на другому місці у списку найкращих стрільців — одразу ж за хорунжим Зеноном, який вибив десятку, дев'ятку і вісімку.

Лейтенант Семен і взводний Григорій Саакашвілі — обидва в нових польських мундирах — терпляче ждали з самого ранку, хоч у лісі було волого й холодно. Небо, як і передвіщав учора прогноз, затягнули снігові свинцеві хмари. Коли настала черга Янека, Семен і Григорій підійшли ближче, дивлячись, як хлопець займає позицію. Григорій уже встиг розповісти своєму командирові все, що знав про Янека, і Семен жалкував з приводу своїх учорашніх жартів. Жалкував, що якось простіше не зміг усього пояснити. Але тепер було вже пізно.

Янек зарядив карабін. Шарик, який теж був тут од самого ранку, збуджений безупинним гуком пострілів, нетерпляче ждав тої хвилини, коли вистрелить його хазяїн і можна буде принести дичину, якої пес не чув нюхом, хоч і був певен, що вона є: де стріляють, там має бути й дичина.

Янек притулив щоку до холодного приклада, через проріз і мушку побачив чорний круг посередині мішені. «Спокійно, спокійно,— подумав.— Нехай тобі здається, що це тигрові очі». Вдих, видих... Плавний натиск на спусковий гачок, і широко розплющені очі. Постріл гримнув, як завжди, несподівано, і Янек зрадів, що приклад

стукнув у плече не сильно,— віддача у гвинтівки менша, ніж у штуцера Старого.

Викинув порожню гільзу, знову зарядив. І раз за разом вистрелив ще — удруге й утретє. Чекав, не підводячись, поки вистрелять сусіди, потім, коли вже перевірили зброю, всі попрямували до мішеней.

Шарик побіг першим. За ним ішов Семен, а потім Єлень і Саакашвілі. Всі старалися здалеку побачити чорні крапки на білому фоні — сліди куль. Янек відстав на кілька кроків, а коли підійшов, його товариші були вже коло мішені й, схилившись, розглядали її.

— Молодець,— підводячись, мовив поручик.— У тебе дві десятки. Якби третьої кулі не послав у небо...

— Повинно бути три,— відповів Янек.

«Зарозумілий»,— подумав офіцер, неприємно вражений, що хлопець, який з першої хвилини видався йому симпатичним, надто впевнений у собі.

— Дві десятки — це теж непогано...— Григорій намагався заспокоїти хлопця.

Янек оглянув мішень. Посередині чорного круга було два отвори: один у центрі, другий — унизу праворуч. Потім мовчки пішов за мішень, де стрімко піднімався насип, в який попадали кулі. Став навколішки, просівав між пальцями землю, струшуючи рукою, як це роблять золотошукачі, просіваючи землю решетом. Пісок висипався, між пальцями лишалися сплющені свинцеві кулі. Хлопець відкидав їх, вибираючи тільки деякі.

Шарик намагався допомогти господареві: приносив патики, обнюхував навколо землю, йому пощастило навіть украсти рулон паперових мішеней, з чого він був дуже гордий і довго не хотів віддати свою здобич солдатам, які чергували на стрільбищі.

Та ось Кос підвівся і простягнув на руці три металеві, неоднаково розплющені кульки. Поручик узяв їх на долоню, по черзі торкав кінчиками пальців і нарешті сказав:

— Прошу пробачення. Ти маєш рацію — всі кулі ще теплі. Це значить, що дві з них пройшли точно одна за одною. Я не знав, що ти такий снайпер.

— Візьмете?

— Візьму.

— З собакою?

— З собакою. Тільки ти повинен іще навчитися співати.

— Як це — співати?

— Твоє місце буде в танку внизу, праворуч, біля механіка. Нам потрібен стрілець-радіотелеграфіст. І тобі треба навчитися «співати» на приймачі: та-ті-та, та-та-та, ті-ті-ті...— Семен проспівав прізвище Янека сигналами азбуки Морзе.

Розділ VII

ОБМАНУТІ НАДІЇ

Лист ішов довго. Це був трикутник з аркушика паперу, вирваного із зошита і складеного так, як ото хлопці роблять голубів. Голуб, коли його кинути рукою, не пролетить далі, ніж на другий бік вулиці, а з листом було інакше: на нього приклеїли марку, поставили печатку на пошті, й помандрував той лист залізницею за кілька тисяч кілометрів, аж під Москву.

А тут у мандрівці настала перерва. Лист відклали, бо, крім імені та прізвища, на ньому було тільки двоє слів, написаних великими друкованим літерами: «Польська Армія». Потім хтось на московському поштамті пошпортався у грубих, дуже таємних зошитах і дописав унизу п'ятизначне число — номер польової пошти.

Лист помандрував далі й опинився в Сельцях, над Окою, але саме тоді, коли військові частини залишили землянки і озброєні карабінами, гарматами, танками, з колоною автомашин прямували на станцію. Листа забрали до вагона, в якому було багато іншої пошти, й перевезли до засніженого села під Смоленськом. Тут молодий солдат прочитав прізвище і сказав товаришеві:

— Хто його знає, де такий служить. Громадянине сержант, може, відіслати назад?

У сержанта було сиве волосся, він уперше одяг мундир поштового службовця багато років тому. Бачив і знав цей чоловік багато, і його нелегко було збентежити.

— Відіслати? — перепитав.— Листів так одразу не відсилають, тим більше далеко, аж на берег Тихого океану. Написати «адресата не знайдено» — легко, а от взяти на своє сумління людську турботу й думки, довірені пошті,— важко. Треба шукати.

Увечері при світлі бензинового каганця старий поштар приготував листівки з запитом у першу та другу стрілецькі дивізії, в першу артилерійську бригаду, у перший окремий мінометний, у четвертий артилерійський протитанковий полки, у п'ятий полк важкої артилерії і ще в багато інших частин. Звичайно, він не писав цих назв, бо під час війни цього робити не можна,— зазначав тільки щоразу інші номери польової пошти, і в кожній листівці запитував одне й те саме: «Чи не служить у вас...»

А лист-трикутничок помандрував на полицю й чекав. Коли, нарешті, прийшла найважливіша — ствердна відповідь, усю пошту було вже спаковано, мішки з листами кинули в машини, бо Перша армія, що виросла з дивізії й корпусу, вирушала на Україну, де фронт підходив найближче до польського кордону.

Тому лист прибув на місце аж весною, коли вже зазеленіли дерева й поля. Трикутничок з багатьма печатками, схожий на мундир ветерана, прикрашений орденами за участь у десятках битв. Поштар танкової бригади, дивуючись, вертів його в руках — збирався вже нести його, коли трапилася виняткова нагода.

— Громадянине взводний, почекайте хвилинку, вам лист.

— Мені? Малий лист — велика радість! — зрадів Сакашвілі й взяв у ліву руку насос для пального — щойно одержав його на складі технічного постачання.

— Майже вам. Капралові Косу, але ж у вашому екіпажі все одно кому. Вас рахують усіх разом — чотири танкісти і пес.

— Від імені героїчного екіпажу — спасибі! — Григорій вклонився, узяв листа і, поклавши до нагрудної кишені, щоб не забруднити, попрямував до свого танка.

Поручик Семен і капрал Єлень лежали на траві під деревом: там саме відбувався урок польської мови.

— Дзенкує пані, бардзо дзенкує.

— Дзенкую пані, бардзо дзенкую,— ретельно повторював Василь.

— Не «дзенькую», а «дзенкує».

Біля них лежав Шарик, гриз соснову шишку, тримаючи її у витягнутих лапах. Той, хто його вперше побачив би, міг подумати, що це дорослий собака, такий дужий і великий він був, але екіпаж знав: Шарик — учорашнє цуценя, яке дуже любить гратися.

Здалеку побачивши механіка, що прямував до них, Єлень підвівся й вигукнув:

— Я вже думав, що ти пропав. Приніс?

— Приніс, тільки не новий. Нових нососів у них немає. Але цей непоганий. Поставлю, і машина буде готова.— Єлень визирнув за танк, що стояв біля глибокої траншеї, і, не помітивши Коса, гукнув на весь ліс: — Янеку!

— Тихо, не репетуй. Собака тут, а господаря нема. Зайнятий,— поручик показав рукою назад.

Край лісу видно було обліг, а далі на горбочку чагарник, з якого стирчала висока металева антена радіостанції штабу бригади. Біля чагарника на тлі блакитного неба вимальовувались дві постаті: хлопця і дівчини.

— Ну, годі, все ясно,— кивнув головою Саакашвілі.— Краще вже танк пильнувати: якщо піклуватимешся про нього, то не підведе, не зрадить. Як кажуть поляки: машина — то не дівчина.

— Правда, так кажуть,— з професорською серйозністю повторив Єлень і запропонував: — Якщо, Гжесю, тобі треба помогти, то я поможу. Нехай хлопець спокійно поговорить, а ми дамо собі раду й без нього.

*

Янек не чув, як його гукали. Може, тому, що було далеко, може, йому заважала пульсуюча на скронях кров, а може, дуже замислився, бо шукав слів і не міг знайти. Ліда стояла за два кроки і запитально дивилася на нього. Була зовсім не схожа на ту, у ватянці: підігнана спідничка, зграбні офіцерські хромові чобітки, над халявами яких виступали коліна, обтягнуті шовковими панчохами.

— Ти хотів мені щось сказати? Я слухаю.

— Тебе довго не було. Ми вже теж закінчили курси. В нашому екіпажі є Василь і Гжесь, але ти їх не знаєш, вони прийшли, як тебе вже не було. Василь — наш поручик. Дуже гарний, одне око у нього синє, а друге чорне. По хмарах віщує погоду, бо раніше він був метеорологом... А Гжесь — не Гжесь. Його справжнє ім'я Григорій Саакашвілі, але ми його так називаємо, так легше. Третій — Густлік Єлень, той, що з нами їхав. А я четвертий. Хочемо, щоб наш екіпаж... Бо машина належить командирові бригади, генералові...

Янек говорив далі швидше, як людина, що біжить із стрімкої гори, біжить уже не з власної волі, а тому, що розігналася. Хлопець не знав, як спинитися, хоча говорив не те, що хотів сказати, і відчував, що дівчина слухає його байдуже.

— Дуже довго тебе не було... — додав він раптом і замовк.

— Курс важкий, а крім того, треба було тренуватися,— недбало мовила Ліда.— Це не те, що в танку. Штабна радіостанція обслуговує цілу бригаду, та ще й командуванню армії треба доповідати. Ти не вмієш і половини того, чого нас учили... — Ліда краєм ока зиркнула на свій погон з трьома нашивками взводного.

— Ти зовсім не писала.

— Мамі, в Сибір, насилу два листи написала. Ніколи було. Цілий тиждень заняття, а в суботу й неділю — танці. Ти собі не уявляєш, який я мала успіх! — дівчина рукою поправила волосся.— Чого так важко зітхаєш?

В цих останніх словах можна було помітити і нехіть, і тепло. Як ото в зеленому кольорі змішуються дві барви — жовта й блакитна, так і тут можна було зауважити два відтінки. Янек сприйняв за справжній тон, якого прагнув. «Мені вже шістнадцять, повних шістнадцять,— подумав.— А вона ж не знає, думає, що вісімнадцять». Янек узяв дівчину за руку, але Ліда висмикнула її.

— Без фамільярності.

— Я так... Пам'ятаєш, як грів тобі руки... Біля кухні. Ти тоді була інша.

— Зажди,— сказала Ліда, побігла до машини, де містилася радіостанція, і повернулася з рукавицями.— Ось тобі твій подарунок, повертаю назад. Рукавиці грілі, але ж тепер весна і взагалі... інші часи. Візьми їх собі.

— Ні, навіщо? Я ж... Лідо, почекай.

Вона одвернулася, пішла до чагарника. Янек ступив кілька кроків за нею, але в цю мить у таборі зненацька заревіла сирена: коротко — довго, коротко — довго.

Тривога!

Янек рвучко крутнувся і щодуху кинувся з пагорка вниз, до танка. Вбігши між дерев, побачив, що Єлень вже залазить у башту. Загуркотів мотор, з вихлопних труб вилітали перші клубки диму. У відкритий люк

механіка Янек сковзнув головою вперед і по колінах Гжеся переліз на своє місце.

Шарик, який вже освоївся з машиною і сигналами, лежав у кутку на старій ватянці, біля правої ноги свого хазяїна. Янек усівся, надів на голову шоломофон і тут же відчув, що машина рушила з місця. Швидко припасував навушники, увімкнув їх. У навушниках зашуміло, засвистіло. Янек почав настроюватися на хвилю бригади.

— Ті-ті-ті-ті-та, ті-ті-ті-ті-та, ті-ті-ті-ті-та, — пищали сигналами азбуки Морзе.

Хлопець не розрізняв окремих звуків, він сприймав усю мелодію і відразу ж перекладав почуте на звичну мову. Застебнув на шиї ларингофон. Два маленькі чорні мікрофончики щільно притулилися до горлянки — вони «не чують» гуркоту мотора, бряжчання гусениць, але старанно передадуть кожен звук, хапаючи його прямо зсередини горла. Янек увімкнув внутрішній телефон і доповів командирові:

— Чотириста сорок чотири.

— Розумію, три четвірки,— відповіли навушники голосом Семена.— Механіку, веди машину на дорогу під лісом і зупинися на висоті, там, де місток.

Люки були закриті, танк ішов роз'їждженою дорогою, здригався і погойдувався на вибоїнах. Втиснуті в сталь, танкісти погойдувались і здригались разом з ним, утворюючи єдине ціле. Вони не одразу звикли до цього єдиного методу захисту від ударів об тверді предмети, що були всередині танка. Вчив їх цього Семен. Найважче було Шарикові, якому не могли пояснити що й до чого. Довелося йому здобувати досвід разом з гудзями. Пес навіть гарчав на танк, ображався, пробував кусати, але тепер і він, як досвідчений танкіст, сидів у передньому кутку машини, притиснувшись до броні.

Спостереження вели ті, що в башті: зверху краще видно. Звичайно Кос поглядав у свій приціл, щоб знати, де вони перебувають, але сьогодні він не дивився. Йому щось боліло всередині, хоч і не зміг би напевно сказати, де саме, тільки в горлі відчував корчі. Й думав, чи можна ударити словом.

Танк котився дорогою, яка без кінця-краю слалася під гусениці, зупинявся, рушав знову, повертав. Але Янек не звертав на це уваги. Роботи у нього не було, бо навушники мовчали.

Після сигналу тривоги радіо, як у справжніх бойових умовах, мовчало: «противник» не повинен почути їх, не повинен дізнатися, що панцерні машини — кожна з гарматою колібру сімдесят шість міліметрів і сотнею снарядів — наближаються до лінії його оборони. Команди на марші передавалися сигналами за допомогою прапорців, з однієї машини до іншої, і коли б хтось побачив це збоку, йому здалося б, що то металеві чудовиська розмовляють між собою на мигах.

Янек опам'ятався від задуми тільки тоді, коли танк зупинився у лісі під низьким гіллям вільшини, серед стовбурів беріз, і мотор змовк. Командир з механіком пішли оглянути місцевість, де мав початися наступ. Густлік сів у башті на ящиках із снарядами, які замінили підлогу, глянув униз, що там чувати у Янека, але нічого не сказав і, взявши автомат, став на посту біля танка, хоч сьогодні була й не його черга.

Виходячи, він прикрив верхній люк, і тільки через передній, відкритий, видно було гілки дерев. Молоде листя не втратило ще жовтого відтінку, сонце розсипалося між ним на сотні маленьких леліток, і, коли повівав вітер, ті лелітки повзали по сидінні.

Повернувся Саакашвілі. Незабаром прийшов поручик, велів звірити танковий годинник з його годинником, коротко пояснив завдання.

— Наступаємо разом з піхотою. Обережно, бо стрільці не з нашого батальйону, не звикли ще. Місце, де переходити окопи, позначено білими стрічками. Сигнал буде даний по радіо. Вся річ у тому, щоб рушити разом, ударити спільно, одним кулаком.

До початку наступу лишалося ще десять хвилин. Василь вийняв складаного ножика, обрізав зламану танком березову гілку і, повернувшись до Єленя, почав обривати листя, ретельно вимовляючи по-польськи:

— Кохає... любить... шанує... — спинився, подумав, потім засміявся і спитав: — Як там далі?

— Не хоче мене... Але якби й не хотіла, байдуже, бо береза для цього не годиться, має бути акація.

Зайняли місця в танку: Саакашвілі запустив мотор, поставив на малі оберти. Янек натягнув навушники й майже не чув, як стугонять циліндри; в навушниках посвистувало, шаруділо, немовби десь далеко віяв вітер. Янек знав, що повинен пильнувати, аби зразу прийня-

ти наказ... Хотілося почути тільки один голос, за яким він так тужив. І раптом жадання збулося: тут же, біля самого вуха, співуче, як це роблять усі радіотелефоністи світу, озвалася Ліда:

— «Клен», «Дуб», «Граб»,— уперед!

«Граб» — це вони.

— «Клен», «Дуб», «Граб»,— уперед!

Янек слухав мов зачарований, і здавалося йому, що цю останню назву дерева, криптонім їхнього танкового взводу, дівчина вимовляє ніби якось лагідніше, тепліше й сердечніше.

— «Клен», «Дуб», «Граб»...

Янек здригнувся і тільки тепер перевів апарат на навушники всього екіпажу, і всі четверо почули останнє слово:

— ...уперед!

Гжесь випростався, поставив важіль на першу швидкість, плавно став відпускати педаль зчеплення. Янек відчував, як напружились гусениці, як разом з ними здригнулася вся маса сталі. Крізь приціл побачив спочатку зелень листя, пронизану сонячними променями, потім мигтіння світла і нарешті кружальце стало ясне — танк виїхав у поле.

Їх уже випередили інші машини, попереду хмарою здіймалася курява. Танк мчав, наздоганяючи передніх. Механік переводив швидкість, додавав газу. Занурюючись у хмару пилюки, ішли вже з швидкістю сорока кілометрів на годину. Ліворуч майнули три постаті солдатів, які тягнули кулемет. Саакашвілі рвучко загальмував, щоб не наїхати на них, повернув навскоси, але курява ставала дедалі густіша, й довелося уповільнити хід.

— Велика пилюка — мала швидкість,— почулося його лаконічне повідомлення.

— Увага, стрічки праворуч!—застеріг Семенів голос.

— Бачу,— відповів Гжесь.

Танк здригнувся, переповзаючи окопи, вийшов на траву, і тільки тепер вони побачили, що інші машини вже на добрих двісті метрів попереду. У проміжках між ними короткими перебіжками рухалася піхота. Наступали трохи ліворуч.

Гжесь хотів виправити напрям, але лука була перетята ровом, отже, вони поїхали вперед, шукаючи відповідного місця. Тим часом рів, як на зло, повернув трохи праворуч, спихаючи танк далі й далі від лінії

наступу до низької темно-зеленої луки, поросло татарником. Ця зелень була підозріла, вона свідчила, що попереду болото.

— Вважай, перед нами вода,— спокійно озвався командир.— Може, переїдемо рів з лівого боку?

— Я зупинюсь і перевірю.

— Нема часу.

— Тоді дозволь форсувати,— попросив Гжесь.

— Дозволяю.

Машина почала повертати ліворуч. Права гусениця підрізувала муравy, згрібала проросту травою землю. Мотор, переборюючи опір, ревів дедалі дужче, і, коли танк рушив прямо на рів, швидкість була невелика. Не встигли досягти гусеницями протилежного краю, як машина осіла, вперлася лобом, посунула перед собою гору землі. З розгону ще проїхали трохи, але гусениці пошарпали траву, танк осів на живіт і зупинився. Якусь мить ще безсило крутилися колеса, одначе танк не зрушив з місця — буксував.

Семен скомандував:

— Вимкнути мотор. Механік залишається, решті вийти з машини.

Нижній люк був заблокований — отож один за одним вони стрибали через верхній, скочувалися по броні в траву й болото. Це було навчання, тут ніхто не стріляв, але Василь з самого початку вимагав, щоб вилазили з машини саме так, як у бою, не дозволяв інакше.

Ховаючись за машиною, зняли сталеву буксирну линву. Єлень насилу підняв грубу дубову балку, яку возили з собою, прикріплену до крила, і потягнув її вперед.

Ніхто не промовив ні слова, але й так вони розуміли один одного чудово. Адже не вперше витягали вони машину з болота. Тепер треба було линвою прикріпити балку упоперек до обох гусениць так, щоб вона не зсунулася під вагою тридцяти тонн. Зробили це, лежачи в траві. Тільки тоді, як закінчили, поручик підвівся й, ставши навпроти прорізу, через який дивився механік, обома руками дав знак рушати.

Задудніз мотор. Усі відскочили вбік і дивилися, як починають повільно повзти гусениці, вдавлюють балку в болото, тягнуть її під себе. Якусь мить здавалося, що

й це не поможе, але ось здригнулася антена на башті, вся башта, мотор заревів басом, і стальний звір щоразу швидше й швидше повз угору і вперед.

Єлень вибіг наперед, почекав, коли Семен подав сигнал, що балка вже показується на кінці гусениць, а тоді схрестив руки, й танк зупинився.

Тепер, засукавши рукави, по лікті в липкій, торф'яній грязюці вони ослабили линву, зняли балку й знову прикріпили і те, й друге до броні.

— В машину!

Витерши ключчям руки, всі залізли назад, посідали на свої місця. Щойно Янек встиг підімкнути свій шоломофон до радіостанції, як у навушниках залунало:

— «Граб-один», «Граб-один», чуєте? — Янек одразу впізнав генералів баритон.

Танк можна було побачити здалеку на цій відкритій луці, і невидимий командир бригади сягав до них «довгою рукою» радіохвиль.

— Я, «Граб-один», чую вас.

— Цю битву ви програли,— відповіли навушники.— Чекайте на місці. Наші вже скінчили заняття, зараз повернуться. Можете вийти з машини.

Кос перемкнувся на внутрішній телефон і саме тоді, як механік уже мав рушати, передав поручикові наказ генерала.

— Вимкни мотор,— сказав Семен і відкрив верхні люки.

Тепер можна було вийти з машини, лягти під сонечком на траву, але чомусь ніхто не поспішав це зробити. Василь і Густлік сіли на ящиках із снарядами по обидва боки гармати, Гжесь на своєму сидінні обернувся назад. Янек аж тепер витяг із-за пояса зовсім непотрібні рукавиці, які йому заважали, й кинув їх у куток, у Шарикове лігво. Проте не обернувся, а тільки відхилив один навушник шолома, щоб чути, про що розмовляють.

— Хай йому грець! Ми програли. Сам генерал сказав: «Граб-один», ви програли. І все через цю чортову канаву,— сердився Густлік.

— Так мені, наче прокислого вина хильнув. А якби в бою стало менше на одну гармату, на два кулемети, на один танк... Погано, коли кінь під джигітом падає перед битвою, погано, коли танк у болоті сидить.— Гжесь скуб своє чорне волосся.— Поганий рів, береги

м'які, як з тіста. Позаду їдеш — курява засліплює. Якби не та курява, то ми б ліворуч од рову вийшли, було б добре. Все одно: багато говорити чи мало говорити, винен взводний Саакашвілі.

— Не поспішай. Зізнання — ще не доказ провини,— мовив Семен і запитав чи то самого себе, чи когось із екіпажу: — А звідки взялася та курява?

— Бо ті негідники завчасно вискочили, як на пожежу.

— Вони завчасно чи ми запізно? — питав далі поручик.

— Вони рушили добре, ми запізно, тому й пилюка,— озвався механік. На мить задумався і спитав: — Радіо підвело, прийом поганий?

Кос тільки тепер обернувся на сидінні.

— Ні, я чув, добре чув з самого початку...

Поручик мовби й не звертав уваги на те, що каже радіо-телеграфіст, дістав із внутрішньої кишені великий плаский годинник на ланцюжку, повернув його циферблатом униз і, підважившн нігтем, відкрив футляр. На ньому малесенькими літерами було вигравіювано: «Тацинська. 24. XII. 1942».

— Бачите?

— Щось написано,— сказав Янек і схилився, щоб прочитати.

— Напис не грає ролі. Не в цьому річ.— Семен закрив його пальцем.

— А що ж там бачити? Годинник як годинник,— Єлень знизав плечима.

— Кіровський годинник, — ствердив Саакашвілі. — Добрий годинник.

Поручик з-під вилоги мундира вийняв голку й, обережно торкнувши нею механізм, зупинив секундомір. Маленьке коліщатко з сріблястого металу завмерло, водночас зупинилися й усі інші, більші й менші, що крутилися, чіпляючись одне за одне зубцями. Тільки тепер, коли вщухло ритмічне шелестіння, всі почули тишу. Дивилися ще якусь мить, нічого не розуміючи. Єлень відкрив рота, закрив його і нарешті сказав:

— Стоїть.

— Саме так,— підтвердив Семен.— Досить було зупинити на мить одне маленьке коліщатко, і весь годинник став.

Саакашвілі глянув на свої руки й обернувся до ме-

ханізмів, наче його там щось раптом дуже зацікавило.

Єлень дещо пізніше збагнув, у чому річ, і, пригадавши собі, що Кос почав було говорити, але не докінчив фразу, зажадав:

— Ти казав, що спочатку було добре чути. Ну й що, кажи далі, бо відлупцюємо тебе.— Раптом розсердився він.— Вгамуй собаку, чого він там вовтузиться й клацає зубами.

Лівою рукою відхилив Янека, взяв собаку за голову і вирвав йому з зубів рукавицю. Повернувся на своє місце, до світла, що падало зверху через відкриті люки.

— Ти ж такі самі дав Ліді на зиму, у тебе є другі?

— Ні, це ті самі.

— Як це — ті самі?

— Ну, досить тут сидіти,— озвався Семен.— Екіпаж — з машини!

Механік грюкнув засувом люка й головою вперед висунувся назовні, покотився по траві; за ним поліз Кос, а тоді Шарик, задоволений, що вже закінчились заняття.

Командир і Єлень вистрибнули через верхній люк, але Густлік не міг заспокоїтись, тому обійшов танк і знову почав:

— Як же це...

Саакашвілі стусонув його вбік і показав, щоб нарешті закрив рота. Потім, щось пригадавши, поліз до кишені й вигукнув:

— Ай-ай-ай! Слухай, Янеку, тепер ти танцюватимеш. Я щось для тебе маю. Знаєш, що? Листа!

— Від Ліди? — зрадів Кос і подумав, як несправедливо він повівся, докоряючи дівчині за те, що не писала. Може, це образило її?

— Можеш не танцювати,— насупився раптом грузин. — Візьми.

Янек побачив бувалий в бувальцях трикутничок, позначений штампами й номерами польових пошт. Папір, який стільки разів передавали з рук до рук, витерся, посірів. Пізнавши руку, що писала адресу, Янек подумав, що печатки, мов ті грудки грязюки на чоботях мисливця, який повертає з тайги, і по тих грудках можна дізнатись, де мисливець полював. Кос одійшов за машину, сів біля гусениці, розгорнув аркушик. Всередині папір був білий і чистий.

«Яне Станіславовичу! — прочитав він.— Вітаю тебе з Новим, 1944 роком, бажаю тобі здоров'я і щастя. У нас випав глибокий сніг, звіра багато. Від мого сина Івана прийшов лист із госпіталю, його поранило в ногу. Одужає, то на фронт поверне. Хоч ти й не рідний мені, а так думаю, наче я вас двох випровадив на війну, де літають лихі кулі нашого ворога, німецького фашиста, Гітлера, щоб його дідько вхопив! Напиши мені про себе й про собаку Шарика, Муриного сина. Напиши, чи він з тобою, чи, може, довелося його десь залишити. Бережи себе, щоб цілий і здоровий вернувся додому.

Юхим Семенович».

Кос склав листа, сховав до кишені, встав і пішов до екіпажу — хотілося поділитись думками, сказати, як його обманули і як він сам обманув іншу людину, забув про неї, хоч повинен був пам'ятати.

Та поки дійшов, це бажання пропало. Буває так, що заплутається щось у душі, мов якийсь клубок, муляє, і треба його розплутати, але тільки самому, бо тут і найкращі друзі не допоможуть. Подумав отак, але вже за мить не був певен, чи має рацію.

Густлік і Гжесь лежали поруч на траві. Саакашвілі випитував у Єленя:

— Ну, не будь ледарем, придумай якесь місце, щоб я міг сказати, звідки родом. А то прийдемо до Польщі, люди запитають: «Звідки ти, солдате?» Що я їм скажу? Пояснювати, звідки і як — задовго, часу не вистачить. Ти мені придумай якесь гарне місце у вашій країні і скажи, як там — чи є річка, гори, який ліс, які будинки. І коли мене запитають, я зможу все сказати.

Шарик, що гасав по луці, підбіг до Коса, почав ластитися.

Василь стояв біля танка, спершись на броню, понишпоривши в кишенях штанів, дістав трохи забруднену грудку цукру й подав хлопцеві:

— Ось тобі, посмокчи, щоб не так гірко в роті було. Насупився, мов темна хмара.

Янек узяв цукор, ніяково всміхнувся й запитав:

— Годинник уже йде? Штовхнув коліщатко?

Поручик приплющив праве око й дивився тільки синім лівим оком.

— Так. Здається, що так. Тепер ітиме як слід.

Від полігона з-за горизонту показалися танки. Біля них у колоні йшла піхота. Після закінчення занять бригада повертала до табору.

Розділ VIII

НА МАРШІ

Склалося так, що першу не учбову, а справжню бойову тривогу, по якій танкова бригада вирушила на фронт, об'явили 15 липня, саме в річницю Грюнвальдської битви. Звичайно, то був просто випадок, але часом і випадок має значення.

Цілий день бригада була на марші. Танки йшли, вкриті гіллям, замасковані, наче великі кущі, йшли довгою колоною, і тому, хто дивився б збоку, могло видатися, що то ліс, вирвавши з землі коріння, рушив на захід. Та польські танкісти не бачили цього — вони сиділи під бронею, вкриті курявою, мов лицарським плащем. Уторі, понад хмарами, схожими на білу цвітну капусту, літали винищувачі, які охороняли колону в поході.

Не тільки вони йшли на фронт.

Колись, точно 534 роки тому, в сторону Грюнвальда йшли польські та литовські лицарі, а з ними — смоленські полки. Тепер у цьому широкому радянському людському морі теж були — хоч їх і не розрізнити — діти різних народів, що населяють велетенську країну від Балтійського моря до Тихого океану. Проти гітлерівських дивізій ішли темноволосі, кругловиді українці, які покинули свої випалені поля пшениці й залиті водою шахти Донбасу. Йшли високі, біляві білоруси з полів вигорілого жита, з темно-зелених лісів, із міст, перетворених на руїни. Ішли войовничі сини Кавказу — Грузії, Вірменії, Азербайджану. Ішли смуглошкірі татари, узбеки, казахи. Йшли росіяни, яких було найбільше.

І в цьому морі, мов річка чи течія, що, може, тільки кольором води, а не напрямком, відрізняється, ішли польські батареї, дивізіони й артилерійські бригади, які перші мали подати голос.

Корпуси й армії підходили все ближче й ближче до фронту. Дужче натягувалась пружина, нагромаджуючи

силу, щоб прорвати дротяне загородження і багато ліній окопів та бетонних бункерів.

Не знайдеш, не запримітиш у цій масі того окремого танка, в якому їдуть чотири танкісти і пес. А кликати «Граб-один» не можна: в ефірі — найсуворіша радіотиша. Тільки гармати на передовій ревуть, вергаючи снаряди, — намагаються заглушити віддалений гуркіт моторів, шум грізного припливу...

Ще три дні мине в наростаючій, грізній тиші й, нарешті, мов хвиля з далекого моря, що котиться до берега, ламається тут і вкривається гребенем піни, нестримна лавина зареве, кидаючись в атаку. На світанку по сигналу-залпу гвардійських реактивних мінометів озвуться тисячі гармат Першого Білоруського фронту, який незабаром мав уже стати польським фронтом, і все рушить на захід. Ні, не все. Тільки ті дивізії, що, наче вістря списка, вдарять перші.

Коли всі дороги, всі стежки й розділені ними поля заповнились людьми, гарматами й танками, радіо принесло до танкової бригади назву Польського Комітету Народного Визволення і перші його слова сприйняті, мов подих близької вітчизни. Війська вже зламали ворожу оборону і йшли по безлюдній, спаленій землі, де не побачиш ні села, ні хати, тільки часом на згарищі стирчав угору комин. А навколо — воронки від снарядів, мов ряботиння після віспи війни; погнутий, зчорнілий метал; мертві гармати, що уткнулися дулами в землю.

Звідси, за передовими частинами, які перші форсували Буг, вони мали вирушити, готові до удару, якщо у тих, перших, затупиться зброя, в боях ослабнуть сили.

І ось бригада вже рушає з місця. Роз'їждженою дорогою повзе та сама танкова колона, тільки вітття на машинах змінили, щоб було свіже й зелене. Люди стоять у відкритих люках, обличчя у них темні від куряви, а проте можна впізнати Семена, Єленя і Коса, які до половини вихилились із башти. Саакашвілі сидить унизу, він веде машину, через відкритий люк стежить за дорогою. Вони саме минають групу спалених «тигрів», які, видно, намагалися контратакувати і попали під артилерійський вогонь.

— Ну й натовкли цієї погані,— перекрикує Кос гудіння моторів.

Семен киває головою, а за мить показує очима в інший бік. Поблизу дороги, біля розваленого комина,

стоїть Т-34 — його на ходу зупинив снаряд. Башта з опущеним дулом гармати, немов похилена на плече голова мертвої людини; броня вкрита сірою кіптявою, тільки зірка трохи темніша.

«Такий же, як і наш,— думає Янек і відчуває раптом, як у грудях появляється холодний жах.— Ким були ті люди, що загинули в ньому?»

За прикладом Семена він підносить руку до чола, віддає честь.

Ліворуч, паралельно з танками йде колона піхоти. Серед людей подекуди видніє зелений брезент машин, які тягнуть гармати. Пече липневе сонце. Білі купчасті хмари висять у небі рядами, збираються широкими пасами, поперечними напрямку, в якому йдуть війська.

Раптом десь попереду затріскотіли постріли з гвинтівок. Цокотіння кулеметів швидко повзе назустріч, мов вогник по бікфордовому шнуру. Чітко й лунко гавкають бронебійні рушниці. Сигналять танки.

— У машину! Люки!

Танкісти блискавично зсовуються вниз, захлопують люки. Янек, стрибнувши в башту, хапає ручку перископа, повертає його, щоб у дзеркалі бачити небо.

Спочатку у прямокутнику ясніє тільки одна блакить, потім з'являється білий клуб хмари, знизу — темніший. І ось, нарешті, вони! Один, за ним, трохи збоку,— другий. Летять низько, над самою дорогою, блискавично ростуть в очах — овали фюзеляжів, круги пропелерів, крила — зламані, як розплющена буква «W», а внизу колеса, подібні до кігтів у якихось личаках. Навіть тут, усередині машини, чути було ревіння тих літаків, а потім — поруч і ззаду — вибухи бомб. Відлетіли. Тиша і радість, що небезпека минула.

Гудіння мотора і брязкіт гусениць їхнього танка здаються тепер тихими й милими звуками, що нагадують дзюрчання холодного струмка. І раптом машина піднімається вгору й здригається, світло в перископі червоніє, через шкіру, прямо до мозку прориває грім вибуху. Янека кидає вниз на механіка, а Шарик, невідомо як, опиняється у них на колінах. Мотор замовк, танк нерухоміє.

— Всі здорові?.. Питаю, чи здорові? — голосом поручика непокояться навушники.

Так, усі здорові, тільки приголомшені, а собака явно

перелякався. Дивлячись на нього, Янек перестає дивуватись і відчуває, що йому й самому страшно.

— З машини, на лівий борт! — наказ не залишає часу на роздуми.

Тільки тепер, стоячи на землі, вони бачать при дорозі свій нерухомий танк і зірвану гусеницю, яка розтягнулась позаду, мов довгий вуж, наїжений зверху на спині зубами.

— Збочив, Гжесю. Рука здригнулася,— спокійно каже Семен.

Справді, машина стоїть майже в трьох метрах за лінією червоних прапорців, які позначали правий край дороги. Один з них, перевернутий, стирчить з-під зірваної гусениці.

— Бачу, що летить, глянув угору...

— Не можна. На щастя, це була не протитанкова міна, а якась менша. Янеку, швидко в машину, до кулемета. Чого купуєш витрішки, це тобі не навчання. Григорію, на місце, а ми з тобою, Густліку, до роботи.

Двох чоловік замало, щоб натягнути важку сталеву гусеницю. Їх минають десятки машин, тисячі солдатів, з яких кожен міг би допомогти, але колоні не можна зупинятися. Один танк не повинен затримувати інших. Коли щось потрібно, то можна покликати допомогу: про поранених людей подбають санітари, про підбиту машину — рота технічного забезпечення, що йде в кінці колони. А якщо самі можуть справитися, то не слід затримувати нікого.

Стальний канат уже намотано на ведуче колесо, його кінець прикріплено до гусениці; і ось Семен уже вибігає наперед, аби показати механікові, що той може помаленьку рушати з місця правим бортом. Єлень, скинувши комбінезон, мундир та сорочку, напівголий вчепився за кінець металевого вужа і тепер, коли ланки починають дрижати, старається підтягнути його по напрямку руху. Кос, що в цей час нічого не робить із своїм кулеметом, перекладає його в ліву руку, щоб допомогти товаришеві.

В цей час від голови колони, з заходу, відтіля, куди вони йдуть, вдруге долинає щораз густіша стрілянина. Янек біжить за танк, ставить на броню ніжки ручного кулемета і, мружачись, дивиться в небо. З-за білих купчастих хмар, мов із засідки, знову виринають два літаки, різко пікірують униз. Може, це ті самі, може, інші.

Янек впирається ногами в пісок, притискує приклад до щоки й бере на приціл літаки. Коли вони виростають до розмірів яструбів, вибирає найближчого з них, підводить мушку трошки вище від середини срібного кружка пропелера, туди, де за обшивкою сидить людина.

Хлопець відчуває, як з лоба на щоки йому краплями збігає піт. Мотор виє щораз ближче, крила із свистом рвуть повітря, і від цих звуків судорожно стискає горло. На носі літака починають миготіти вогники: то постріли. Саме в цю мить Янек натискує спуск. Він бачить руду трасу польоту куль, переносить її трохи нижче.

Ліворуч і праворуч схрещуються вогняні шви пострілів радянської піхоти. Стогне під кулями метал танка, бризкає пісок. Якусь мить Янек бачить товсте черево пікірувальника й два чорні хрести. Літак заламує лінію польоту, робить півбочки, і раптом у двохстах метрах позаду них, збоку від дороги, лунає вибух, виростає хмара чорного диму.

Янек з кулеметом у руках біжить до Семена, смикає його за рукав і запитує:

— Це я?

Той повертає його вбік і спокійно каже:

— До роботи, час летить.

Над колоною, мов дві блискавки, майнули винищувачі з гострими носами й зірками на крилах.

Знову стугонить мотор танка, гусениця повзе по піску, сунеться під ведуче колесо, і, нарешті, перший зуб зачепився. Семен підносить другу руку вгору й кричить:

— Обома, обома бортами!

Машина рушає з місця, виповзає на гусеницю. Тепер уже лишилося тільки змінити розірвану ланку, з'єднати обидва кінці. Це робота Єленя. Василь щипцями тримає болт, а Густлік гатить по ньому важким молотом.

Кос стоїть біля танка й, не вірячи власним очам, торкає пальцями вм'ятини й товсті подряпини на броні.

— Шкрябнуло з самого верху. Для початку досить і цього, а далі таких знаків буде більше,— пояснює йому поручник.

Вони прив'язують на місце канат, збирають інструменти, і ось уже знову лунає команда:

— В машину!

Все це тривало недовго, але колона вже пішла вперед, і тепер їм треба якось проштовхнутись поміж тягачами, що везуть важкі гармати з довгими дулами. Вони

їдуть серед артилеристів — один-єдиний танк — і, може, тому здається їм, що стало вільніше.

Кос поставив кулемет на місце і, смикаючи правою рукою за кудли Шарика, який нудьгував у темному кутку, весь час думає лише про одне: «Я чи не я? От коли б це бачив тато...»

Тільки десь за годину Єлень злегенька штовхає його в спину і, нахилившись, показує рукою, щоб перейшов на другий бік башти, де сидить командир.

Василеве обличчя вкрите курявою, і струмочки поту прокладають по ній круті стежки. Поручик бере хлопця за плечі, притягує до себе й прямо в вухо каже:

— Я не знаю, чи це ти, чи ні. Розумієш? Не знаю. Бо стріляли по ньому всі. Але важливо, що ти не заплющив очі. Ти мені подобаєшся. Молодець.

Тепер уже Василь не тримає Янека за плечі, він обіймає його, притискує до грудей і цілує в щоку, а потім кричить:

— Обітрись, бо я тебе вимазав.

Тим часом Єлень, що виліз на башту і сидів, метляючи ногами в повітрі, затарабанив по броні й загукав:

— Хлопці, видно річку й міст. Це, мабуть, Буг, правда?

І всі троє лізуть нагору. Річка невелика, звивиста. береги зарослі верболозом і вільшиною.

— Справді, певно, Буг.

Вони вже під'їжджають,— до мосту не більше як п'ятдесят метрів, коли дівчина в темно-синьому береті застережно підіймає червоний прапорець, а жовтим рішуче показує вбік. Саакашвілі не хочеться повертати, і танк суне прямо на дівчину-регулювальницю, але та не боїться його: добре знає, що вона тут найвищий начальник. Ступає кілька кроків назустріч і стукає прапорцем по броні, мов канак по шкурі слона. А втім, пропорція тут інша — танк важить стільки, як добрий десяток слонів.

Доводиться з'їхати вбік, зупинитися. Всі четверо з жалем дивляться, як гармати одна за одною переправляються на другий берег.

— Чому вона прогнала нас?

— Не наша черга, — пояснює Василь. — Стоятимем тут, аж доки ті не проїдуть. Хіба що ти, Густліку, якось домовишся з нею. Скажи, мовляв, брати-поляки... і як там ще зумієш.

Єлень зліз на землю, підійшов до дівчини-регулювальниці й, виструнчившись, козирнув:

— Люба дівчино, пропусти нас.

— Не можу, не дозволено. Коли вони пройдуть, то, може, буде місце.

— Наші вже по той бік. Ми ж поляки, додому повертаємо. Хто тут перший має право?

— Ти. Як хочеш, то я поцілую тебе, а танка пропустити не можу.

Єлень почервонів і повернув назад. Видряпався на броню, розвів руками:

— Сувора баба, такий вівчар, що тільки свої вівці пропускає.

Знизу в башту виліз Саакашвілі й втрутився в розмову:

— Гей ти, джигіт, дівки злякався, втік. Що ж тепер буде? До вечора тут стояти, чи як?

— Знаєте що? У мене є ідея,— мовив Янек і, нахилившись до товаришів з екіпажу, почав пошепки щось пояснювати, хоч і так їх ніхто не підслухував.

— Ну так що, Василю, згода?

— Згода, хай буде.

— Громадянине поручик,— звернувся за всіма правилами Кос,— доповідаю, що я готовий до виконання бойового завдання.

Він поліз усередину танка; незабаром через передній люк вистрибнули вдвох — Янек і Шарик. Опинившись перед машиною, Янек розгледівся, навчений досвідом, перевірив, чи не видно десь поблизу червоних прапорців, які позначають край мінного поля, а потім вибрав маленький горбочок біля куща лози, що стирчав за кілька метрів од дороги.

Танкісти дивилися з башти, як починалась вистава. Шарик спочатку кілька разів приносив патичок, потім знайшов закопану в піску Янекову хустинку, про яку важко було сказати, що то носовичок,— такий темний колір вона мала.

Кілька червоноармійців — сапери, які будували міст,— озирнулися. Поговорили між собою, показуючи пальцями, і потім підійшли, щоб краще бачити. Глядачів ставало дедалі більше. Хтось почав голосно командувати, щоб стали ширше, бо, мовляв, людина не прозора. Розважалися весело, робили зауваження, давали Янекові поради, що робити, коли собака не відразу розумів, чого від

нього хочуть. Потім хтось приніс «щуп»,— довгу палицю з дротом на кінці — ним штрикали землю, розшукуючи міни,— і Шарик демонстрував своє вміння стрибати.

З радіостанції, щогла якої стирчала поблизу в кущах, вийшов полковник авіації і теж почав придивлятися. Дівчина-регулювальниця щораз частіше усміхалась і поглядала в той бік.

Ніхто й не помітив, що вже деякий час із вихлопних труб танка вилітають білі клубочки диму. Гуркоту мотора не чути було, його заглушували артилерійські тягачі, які все ще йшли через міст. Солдати, сидячи на гарматах, мов горобці на гілці, теж дивилися на Янека і махали товаришам, які їхали ззаду, і показували, що відбувається на пагорку під вільхами. Водій одного тягача задивився, уповільнив хід, а танкістам цього тільки й треба було.

Чотириста п'ятдесят кінських сил заревіли на всю потужність, танк видерся на насип і вмить опинився вже біля мосту. Дівчина помітила, підбігла кілька кроків, але потім махнула рукою й повернула назад. Янек чкурнув поза нею, риссю наздоганяючи танк, а за ним, весело гавкаючи, біг радий нежданій забаві пес Шарик — п'ятий, але не останній за своєю важливістю член екіпажу.

Розділ IX

РАДОЩІ Й ЖАЛІ

За Бугом проїхали ще кілька кілометрів путівцем і вибралися на шосе. Це була широка, брукована дорога, з обох боків обсаджена вербами. За деревами барвистими клаптями лежали поля, вузенькі, мов смужки кольорового паперу. Війна пройшла тут так швидко, що не встигла витоптати й спалити їх.

— Ой, смішно, ой, смішно! — вигукував Саакашвілі, який звик у Радянському Союзі до широких, на цілі кілометри, полів.— Один крок — картопля, другий крок — жито, третій — входиш у капусту.

Здивовано оглядаючи новий для нього краєвид, він натиснув сигнал і, завзято сигналячи, додав газу. Тягач, що йшов попереду, квапливо повернув праворуч, гармата з'їхала до самої канави, звільняючи дорогу.

Танк, як відомо, не подушка, шкура в нього достатньо тверда, щоб будь-яка інша машина ставилася до нього з повагою. Він уже обминав гармату, коли в навушниках клацнув перемикач і механік почув Семенів голос:

— Джигіте, зніми ногу з газу і — на своє місце в колоні. Не порушуй порядку на марші.

Гжесь неохоче, але відразу ж виконав розпорядження, уповільнив хід і чемно перейшов на швидкість тягачів. Однак не міг витримати, отож, розстебнувши ларингофон на шиї, щоб його ніхто не чув, забубонів сам до себе:

— Порядок на марші... Місце в колоні... Тепер їду, мов старий осел на торговище. Велике діло — тягнуть ці труби, не поспішають, а нам, може, треба буде в атаку. Артилерія завжди затримується в тилу. Я тут працюю, а вони повилазили на башту, вітерець їм повіває, оглядають краєвиди.

Ці останні слова адресувалися, звичайно, не артилеристам, а іншим членам екіпажу, які разом із Янеком Косом сиділи у відкритих люках.

— Краєвиди собі оглядають, а я, ніби дурень, сам тут унизу і тільки й бачу цю трубу — гарматне дуло попереду...

І механік, хоч дуло не могло того ні побачити, ані оцінити, показав йому язика.

Трапляється часом у житті: не маючи відваги сказати комусь щось прямо в очі, воліємо самі собі вголос висловлювати свої думки, аби інші нас не чули. Найчастіше так буває тоді, коли людина не має рації. А Гжесь, власне, не мав рації, лаючи артилерію і темп її маршу, зате друга частина його нарікання була слушна — справді, той, хто сидить на башті танка на висоті двох з половиною метрів над землею, бачить більше, ніж механік через свій люк.

— Гляньте отуди праворуч,— поручик показав рукою.

Далеко попереду, в голові артилерійської колони, діялося щось нове. Тягачі з'їжджали з дороги, гармати долали канаву й віялом розходилися полями, толочили жито й картоплю. За кількасот метрів од шосе трактори, мов по команді, завернули, розвертаючи гармати. Обслуга зіскакувала з гармат, піднімала вгору лафети, відтягувала передки,— готувала батареї до бою.

— Що вони роблять, навіщо? — запитав Янек.

— Ліс. Поглянь на ліс, отуди далі,— крикнув йому Єлень.

Від обрію в поля врізувався темно-синій язик бору. Внизу поміж стовбурами бризкали вогники, і перед гарматами зненацька почали скакати клубки куряви, немовби прямо на очах виростали якісь кущі. Біля гармат метушились артилеристи, командири батарей стояли трохи ззаду, кожен піднявши руку вгору. Видно було потім, як один з них рвучко опустив руку, і з найближчої гармати раптом блиснуло,— гримнув постріл.

— Що за гармидер? — запитав Саакашвілі, знов увімкнувши внутрішній телефон.

— Якась оточена група,— відповів Семен.— Артилерія по них лупить.

Танк ішов, не змінюючи швидкості, танкісти сиділи, мов у рухомій театральній ложі. Дивилися, як їхали інші гармати, бачили вдалині батарею, що вже вступила в битву. Офіцер скоригував дані, й тепер з усіх чотирьох дул бризкав вогонь, над полем котився грім залпів.

А звідти, з бору, били міномети, й міни вибухали все ближче й ближче до гармат; раптом між гарматами вибухнули міни, двоє гармашів упало, і яскравим вогнем загорілась покришка на колесі, обслуга почала гасити її, кидаючи землю лопатами. За гуркотом мотора танкісти не чули криків, усе відбувалося немовби у німому фільмі.

Повернув останній тягач, що йшов перед ними, і ось шосе спорожніло.

— Поїдемо з ними допоможемо? — запитав Кос.

І, наче у відповідь на його слова, танк теж почав завертати, маючи намір пройти між двома вербами, де було трохи просторіше.

— Вперед по маршруту, збільшити швидкість,— спокійно мовив Семен, а потім додав, звертаючись до Коса: — Без наказу не можна. Оточені тому й захищаються, щоб затримати наступ. Для ліквідації призначено спеціальні сили. Це не наше діло, нам треба йти вперед.

Тепер вони мчали з швидкістю понад сорок кілометрів на годину, теплий вітер обвівав їм обличчя, висмикував з-під шоломів пасма волосся і грався ними. Пекло сонце, засліплювало очі.

Минули артилерійські позиції, дорога почала спускатися вниз, увійшла в рів, і звідси вже нічого не було видно, тільки гуркіт та гук долинав, наче грім далені-

ючої бурі. Небо було погідне, з рідкими невеликими купчастими хмарами.

Швидко наздогнали колону бригади, обминули машини з мотопіхотою, мінометну роту, протитанкову батарею, штурмові гармати; нарешті, знайшли своє місце в строю. Виїхавши на невеличкий пагорок, побачили тих, що були попереду й позаду,— всю колону, що розтягнулась по шосе аж на п'ять кілометрів.

Спереду засигналили прапорцями — команді зупинитись на привал. Бойові машини підтягувались, гальмували, з'їжджали на праву обочину. Так щасливо випало, що Семенів танк зупинився якраз у селі. З-за побілених хат під солом'яними стріхами, з городів, із-за плотів бігли люди. Тільки-но танкісти стали, як їх оточили звідусіль, підступили до самих машин.

Янек і Густлік, скочивши на землю, попали прямо в обійми селян, які радісно їх вітали, якась стрункa, смаглява дівчина в білій квітчастій сукенці обняла Коса, поцілувала в обидві щоки й дала букет жоржин. Обоє почервоніли й відступили на півкроку.

Якась жінка вхопила Янека за рукав.

— Людоньки! Такий молодий, а вже воює!

— Хлопці, а звідкіля ви?

— Я з Устроня — це там, звідки Вісла початок бере...

Єлень чесно працював, ішов уздовж щільної людської стіни і всіх по черзі, не вибираючи, не перебираючи, як стояли — дівчина, жінка чи чоловік — обнімав і цілував.

— Хто ще? З ким я ще не привітався? Вже всі? — Густлік перевів дух і витер піт з лоба.

— А цей чорний, замурзаний, чого мовчить? — Старий селянин показав рукою в бік танка, з якого, висунувшись до пояса через люк, виглядав польський солдат Григорій Саакашвілі.— Цей, мабуть, не наш.

— Наш, він з-під Сандомира,— впевнено пояснив Єлень.— Тільки його батько сажотрус, тому він такий чорний. А мовчить через те, що від хвилювання не може перевести дух.

— Машина — це не дівчина...— мовив Гжесь одну з тих фраз, які добре вивчив по-польськи, і на всякий випадок шмигонув у танк, зник під бронею.

— То тепер уже Польща буде? — запитав старий.

— Народна Польща,— відповів Янек.

— Це як же — народна?

— Фабрики й заводи перейдуть до робітників, а поміщицьку землю віддадуть селянам.

— За гроші?

— Безкоштовно.

— Невже це правда? У вісімнадцятому році теж так казали, а потім наші пани порозганяли військом ради.

— Тепер військо наше, не розженуть.

— Може й не розженуть, а може й розженуть,— чухав потилицю селянин.

— Випийте молочка. Холодненьке, щойно витягла з криниці,— жінка занурила у відро щербатий кухоль, розмальований волошками, подала танкістам.

Єлень випив один, другий, попросив третій.

— А ви часом не чули...— наважився запитати Янек.— Чи не було тут у вашій місцевості поручика Станіслава Коса?

Люди попросили, щоб він повторив прізвище, погомоніли між собою, згадували все, але, виявилося, не чули про такого.

— А де, пане, той поручик воював?

— На Вестерплятте.

— Дорогенький, там же нікого в живих не лишилося. Сім тисяч наших полягло, усі до єдиного...

— Це неможливо,— заперечив Янек.— На Вестерплятте, певно, й п'ятисот не було.

— Це так кажуть, пане, а як полічити, то виходить інакше...

Підліток у коротких штанях переліз через діру в плоті на шосе, притягнув за собою зламану гілляку, геть червону від спілих черешень, що висіли на ній гронами, і кинув на башту. Василь на льоту спіймав її, помахав хлопцеві рукою й сказав по-польськи:

— Велике спасибі, пані.

— Наш командир одразу подумав про господиню, в саду якої хлопець гілляку виламав,— пояснив Єлень.

Через люк механіка висунулась цікава кошлата морда.

— Ти диви, собаку з собою возять. Він теж у війську служить?

— Аякже! Шари[1], сюди! — Янек махнув Шарикові рукою, і вівчарка, зрадівши, вистрибнула на дорогу.

---

[1] Близьке за вимовою до слова «Шарик» польське «шари» означає «сірий».

— Навіть собаку привезли... Польського пса привезли...— пішло по колу з уст в уста.— Чуєте, як гавкає? Точно, як мій Азор.

— Дорогу, дайте дорогу Марциновій.

Натовп повільно розступився. Вели під руку стару жінку із зморщеним лицем і покритими більмами очима. Ступала помаленьку, витягнувши вперед руки. Люди замовкли, і чути було, як бабуся шепоче, весь час повторюючи:

— Хлопці наші, солдати, синочки...

— Вона не бачить,— пояснив старий селянин, той самий, що не вірив, буцім Саакашвілі родом з-під Сандомира.— Он там, гляньте, друга скраю села халупа її стояла, але тепер уже нема, Гітлер спалив. Дайте щось, хай упевниться, що це поляки прийшли, хай доторкнеться.

Василь кинув з башти кашкета. Кос піймав його й подав бабусі. Та водила пальцями по сукні, по козирку, натрапила на метал.

— Орел... Будь милостивий, господи... Наші солдати... Діждалися, дав бог...

— Юлько! — гукнула жінка, виливаючи рештки молока з відра до кухля.— Принеси собаці миску помащеної картоплі, там біля печі стоїть. Бігом!

Юлька справилася швидко, а Шарик ще швидше і саме вчасно, бо привал закінчився, з голови колони замахали прапорцями, і вздовж колони хвилею покотилося гуркотіння — танкісти запускали мотори.

— В машину!

Рушали обережно, поволі, щоб нікого не зачепити. Селяни знімали дітвору з танків за вуха, за чуби витягували з-під гусениць.

Колона знову йшла на захід. Здалеку, з-за горизонту, вже поблискували на сонці вежі люблінського замка й костьолів.

Янек Кос сидів на місці механіка, вів машину. Не вірив чутці про ті сім тисяч, які полягли на Вестерплятте, а проте посмутнів. Невдоволений Саакашвілі на його сидінні в кутку грався з собакою. Василь прослизнув з башти до них, присів поміж сидіннями.

— Механіку, чого похнюпився?

— Собаці велика радість, мала журба. Був Шарик, а тепер став Шари, і все гаразд. А що зі мною? Не вмію розмовляти по-польськи, як тут бути?

— А ті квіти й черешні не тільки для нас. Такі самі кидають і на радянські танки.

— Знаю, але мені якось ніяково. Батько сажотрус із-під Сандомира... Який Саакашвілі кращий — справжній чи вдаваний?

— Облиш, тепер нема часу, щоб кожному по дорозі пояснювати, але люди й самі зрозуміють,— спокійно вів далі Семен.— Навчимо польських танкістів, закінчимо війну, поїдемо собі... Безумовно, зрозуміють.

— Зрозуміють тоді, як поїдемо? Це пізно.

— Може, пізніше, може, раніше. Тепер все одно, не в тому річ, ми йдемо на фронт.

Однак бригада не зразу пішла на фронт. Стояли за Любліном, під містом, охороняли фабрики і склади, вдень і вночі патрулюючи на вулицях. Були в Любліні люди, що одразу, не питаючи про платню, ставали до роботи, приносили з дому інструменти, запускали мотори і верстати. Цим людям треба було допомогти. Були й такі, що ламали двері складів, брали те, що вчора належало німцям, а сьогодні, здавалося, було нічиє. Цим треба було перешкодити. Вночі над містом схрещувались прожектори, пильнуючи, а чи не скрадаються в небі чужі літаки. Уночі в місті перехрещувались маршрути патрулів — воїни пильнували, чи не крадеться вулицею свій, і все-таки чужий.

Після перших привітань, коли видно було тільки квіти, черешні та молоко, усмішки й простягнуті руки, як виявлялося, в натовпі були всякі люди. Одні казали: «Нова армія, нова влада землю дає селянам». А другі: «Нова армія, нова влада землю у хазяїв грабує».

За кілька годин до визволення міста, коли радянські війська вже підходили до перших будинків, гітлерівці повбивали в люблінському замку в'язнів і заложників. Танкова бригада послала на їх похорон почесну делегацію — взвод воїнів. Янек теж хотів піти, просив дозволити йому, але поручик не пустив. Сказав, що є робота біля машини, що треба в усьому ідеальний лад. Потім виявилося, що нічого особливо важливого не було, можливо, просто не хотів його пустити.

Отак за всякими заняттями пройшло, мабуть, днів зо три, коли, нарешті, якось по обіді Кос, котрий завжди

все взнавав першим, прибіг до свого екіпажу й доповів:

— Іде машина в Майданек. Той грузовик, що кухню тягне. Хто хоче, може поїхати побачити.

— Не хочу,— відповів Семен.— Я вже бачив такі речі, потім два дні не міг їсти.

— То ви залишайтесь, а я б хотів. Там було багато людей, може... А їдучи назад, заглянули б на кладовище.

— Ні, сам ти не поїдеш. Якщо так — їдьмо всі разом.

Поїхали. Оглядали дротяні огорожі, на них — білі дошки з німецькими написами, черепами й схрещеними кістками. За дротами стояли довгі низькі бараки, повні бруду і якогось смороду. Оглянули велетенські, мов кілька стодол, склади людського волосся, здоровенні, наче скирти, купи окулярів і ляльок. Ляльки були найстрашніші — одні елегантні, в старанно пошитих платтячках, з приклеєними до повік віями; інші — звичайні, з ганчірок, очі й рот у них були намальовані вуглиною. На самому верху сидів плюшевий ведмедик без правої лапи й одного ока. Ці ляльки були навіть страшніші, ніж печі, в яких спалювали трупи.

Пройшли кілька кілометрів по табору,— дивилися, не озиваючись і словом.

Якби хтось незнайомий глянув тоді Янекові в обличчя, то не догадався б, що то солдат, якому, судячи з документів, тільки вісімнадцять років, і тим більше не подумав би, що це хлопець, якому насправді було шістнадцять.

Єлень стискав здоровенні кулаки, аж пальці біліли, Гжесь шепотів щось по-грузинськи, а Василь мружив ліве око, й погляд його став темний, як похмура ніч.

Біля канцелярії табору зустріли чоловіка в смугастому одязі в'язня, з латкою, на якій чорніло число.

— Ви тут були? — запитав Янек.

— Був.

— Багатьох знали?

— Багатьох, але мало кого на прізвище; здебільшого тільки номери.

Хлопець ні про що вже не питав. Повернули до брами, звідки долинало тужливе вовче виття: то Шарик, прив'язаний за ошийник до машини, виявляв своє невдоволення і неспокій — чув у повітрі смерть.

Коли позалазили в кузов грузовика, в кутку побачили кухаря, капрала Лободзького. Сюди він їхав у кабіні,

а тут пішов з табору раніше за інших, тепер сидів під брезентом і, одвернувшись, плакав.

— Що з тобою? — запитав Єлень.

— Облиш...— Старий солдат з мотопіхоти смикнув Густліка за рукав.— Він з Любліна, порожній дім застав. Правильніше, не порожній, гірше — чужі люди в ньому живуть. А його сім'ї нема. Кажуть, давно вже їх забрали, і саме тут...

Машина рушила з місця, покотила рівним шосе до міста, і чим далі вони від'їжджали од колючого дроту, тим більше сонця падало під брезентову будку, тим енергійніше й сміливіше шарпав її вітер. Мешканці Любліна вже звикли до війська, але деякі ще й тепер зупинялися, махали руками вслід грузовикові. Інші йшли байдуже, зайняті власними справами.

Місто було невелике, і незабаром воно лишилося позаду. Машина звернула на польову дорогу, що вела до фольварку, навколо якого в ліску й чагарниках стояли танки.

Минули ясно-зелений березняк, що ріс при дорозі, і тоді Єлень запитав:

— Ну то що, зійдемо? Це тут.

— Не варто,— похитав головою Кос.

— Ти ж сам хотів,— здивувався Густлік.

Як завжди, за них вирішив Василь. Енергійно затарабанив по бляшаній коробці кабіни. Водій загальмував, зупинив грузовика, і Семен скомандував:

— Екіпаж, з машини!

Зіскочили всі — четверо танкістів і пес. Грузовик рушив далі, а вони пішли стежечкою понад березняком, туди, де видно було невисокий кам'яний мур і розчинену залізну браму. Назустріч їм вийшов згорблений чоловік у тиковому костюмі, замазаному глиною.

— До кого?

— А ти хто такий? — так само грубо спитав його Єлень.

— Я могильник,— незнайомець змінив тон.

— Ми до тих, що лежать тут з вересня тридцять дев'ятого року.

— Це прямо, прямісінько цією алеєю. Ніде не звертайте, ідіть через центр аж до кінця кладовища, вони там під стіною двома рядами лежать у пісочку.

Він помітив Шарика, який вистрибнув з-поміж беріз і почав лащитись до танкістів.

— Собака з вами, панове? — занепокоївся.— З собакою не можна, це ж кладовище! — Очі могильникові забігали, обличчя почервоніло — чи то з гніву, а чи з обурення.— Там люди лежать в освяченій землі, дай боже їм вічний покій...

— Гаразд, він тут залишиться,— сказав Кос і, відвівши пса до муру, в затінок біля самих воріт, наказав: — Стережи.

Знявши кашкети, танкісти увійшли на кладовище і попрямували широкою центральною алеєю. Тут було тихо, спокійно, тільки пташки несміливо озивалися у вітті дерев та од вітру шелестіло листя й поскрипували бляшані вінки. Сонце стояло вже низько, сліпило очі, забарвлювало в рожевий колір кам'яні хрести.

Десь посередині дороги танкісти побачили стару березу — артилерійський снаряд зрізав її за кілька метрів над землею. Крона дерева лежала навскіс, упершись верхніми гілками в могили, листя засохло, але ще не пожовкло. Далі, там, де снаряд упав на землю, в піску жовтіла воронка, а в мурі видніла крива зазубрина.

Могили солдатів, полеглих у вересні тридцять дев'ятого, були низенькі, непримітні, розташовані рівними рядами, наче вишикуваний взвод. І хрести однакові, збиті цвяхами з необтесаних жердин.

Танкісти йшли уздовж цього ряду, нахилялися, щоб розібрати змиті дощем написи на дерев'яних дощечках, долонями затуляли очі від червоного сонця. Написи були короткі: «Невідомий», «невідомий», потім якесь прізвище, знову «невідомий» і знову прізвище. Біля останнього Янек випростався й тихо сказав:

— Нема.

— Якби було, то погано, а як нема — то добре,— мовив Саакашвілі.— Не журись. Тут батька не знайшов — живого знайдеш. Слухай, Янеку, що я тобі скажу: уважно слухай обома вухами...

Він потягнув Коса за руку до муру, сів там у тіні, підігнувши під себе ноги, як це роблять грузини в гірських аулах, і почав:

— У нас в Грузії розповідають: була дівчина, був хлопець, кохали одне одного. Хлопець дав дівчині перстень. Ішли вони високими горами. Ліворуч — скеля, праворуч — прірва, а стежка вузька. Дівчина сперлася рукою об скелю, перстень упав, покотився по стежці й полетів у прірву. Жаль було дівчині персня, жаль було хлопцеві

дівчини. Козлиними стежками збіг він аж на дно ущелини, де тече струмок і лежить дрібне, як зерно, каміння, перемелене водою. Шукав терпляче, вперто. Шукав рік, шукав другий, шукав третій...

Не знаючи, скільки ще грузинський хлопець з розповіді Саакашвілі шукатиме перстень, танкісти присіли біля Гжеся на піску, а той провадив далі:

— ...Шукав багато років. Ущелина велика, перстень малий. Нарешті знайшов, бо хто наполегливо шукає, той знайде. Приніс перстень дівчині додому. Вона ждала його, проте була вже сива й згорблена. З жалем мовила хлопцеві: «Навіщо нам тепер цей перстень, коли життя, мов струмок, попливло до далекого моря, коли в джерелі часу небагато вже води лишилося». Так вона казала, а сама поволі надівала перстень на палець. І тільки наділа — раптом помолоділи обоє — і він, і вона. Дивиться хлопець на дівчину, на її рожеві, мов розколотий плід граната, вуста, на її чорні коси, мов воронове крило на снігу.— Саакашвілі підвівся, обійняв Янека за плечі й додав: — Хто терпляче шукає, той не тільки знаходить — доля йому в нагороду повертає назад втрачені години.

— Нам пора, скоро вечір,— сказав Василь і, як звичайно, весело засміявся.

Всі четверо швидко пішли назад.

Брама була причинена, могильник кудись дівся і — дивно — не було й пса.

— Де наш Шарик? — занепокоївся Гжесь.— Може, той чоловік украв його?

— Що ти, скоріше б Шарик украв гробаря, аніж гробар його,— буркнув Єлень.

Янек присів навпочіпки, затулив очі від сонця, розглядався по кладовищу.

— Є, не пропав,— зрадів він.— Але стовбичить там нерухомо, ніби щось пронюхав, мов хоче підняти якогось звіра.

— Свисни,— порадив Густлік.

— Почекай,— стримав його Василь.— Підготуйте зброю.

Командир і механік мали пістолети, а Янек і Густлік — автомати. Пересунули автомати на груди, зняли запобіжники. Єлень незадоволено буркнув:

— Мерців стрілятимемо?

— Побачимо. Обережність не зашкодить,— спокійно відповів йому Семен і наказав:— Ви обидва йдіть вліво

по алеї, а ми з Янеком — вправо. Ховайтеся за могилами, йдіть на деякій відстані один від одного. Коли я подам сигнал — пускайте собаку.

Всі були здивовані таким наказом, але рушили обережно і, пригнувшись до землі, швидко перебігали від дерева до дерева, від могили до могили.

Шарик стояв нерухомо, пильно дивлячись на велику кам'яну гробницю з тесаних кам'яних плит, схожу на каплицю. На вершині її стояв ангел з відбитою рукою. З обох боків у мурах були віконця, а спереду товсті грати, зроблені, мабуть, у сільського коваля. За гратами видно було плиту з рештками позолоченого напису.

Василь дав знак рукою, але Кос не послухав. Замість того, щоб пустити собаку, він прошепотів йому: «Стережи», і Шарик неохоче сів на землю за широкою могилою. Янек підповз до свого командира й прошепотів:

— Грати відхилені, на камені залишилася земля з чобота. Там хтось є.

Немовби на підтвердження цих слів, усередині гробниці майнула тінь, скрипнули іржаві завіси, і вийшов могильник. Мружачись од світла, побачив собаку й солдатів, похитав головою:

— Ви тут, а мали оглядати могили під муром. Видно, собачка привів. Добрий песик. Вам ще щось потрібно, панове?

Шарик вишкірив ікла й гаркнув.

— Якщо нічого не потрібно, то ходімо, панове, бо скоро вже ніч, пора закривати.

Собака загарчав ще раз, оглянувся на Янека й двічі гавкнув на гробницю.

— Хто там ще є всередині? — запитав Кос.

— Всередині? Нема нікого.— Гробар не оглядаючись попрямував до центральної алеї.

Назустріч йому нерішуче пішов Єлень.

— Там ще хтось є,— повторив Янек.

Ступив крок уперед до гробниці, і в ту ж мить з віконця гримнув постріл. Куля свиснула біля нього, збила бляшаний вінок з хреста на сусідній могилі.

Всі четверо мимоволі припали до землі. Василь перший вистрілив і крикнув:

— Вогонь!

Затиркотіли обидва автомати, але їм несподівано від-

повів кулемет, густими чергами притиснувши танкістів до землі.

— Обережно! — гукнув Єлень.

Він кинув гранату, і сильний вибух потряс повітря, збив з дашка безрукого ангела. Ще не розвіявся дим, а друзі підняли голови, щоб знову відкрити вогонь, та зсередини гробниці крізь грати висунулась на багнеті біла ганчірка:

— Вилазьте! — крикнув Єлень.— Raus! [1]

Ті зрозуміли команду. З гробниці один за одним, кидаючи на землю зброю, вийшли семеро німців.

— Усі? — запитав Густлік.— Alle? [2]

Піднявши руки вгору, німці дружно закивали головами.

— Добре,— мовив Василь.— От тільки гробар чкурнув.

— Ще не чкурнув,— відповів Кос.— Доганяй, Шарику, доганяй!

Пес кинувся навздогін, а тим часом німці вийшли на алею, терпляче ждали. Єлень зібрав зброю, схопивши ремені в жменю, закинув її собі на спину, як оберемок дров. Вийшли до брами і тут побачили могильника. Він лежав на землі, а Шарик, вишкіривши ікла, сидів над ним і тихо гарчав.

— Сюди, Шарику! — наказав Кос.— А ти вставай!

— Не вкусить? — лякливо допитувався гробар.

— Ні.

— То ти, чортів могильнику, з німцями заодне? — Єлень підійшов і, розмахнувшись вільною рукою, вдарив його.

Гробар м'яко звалився на землю.

— Що ти робиш? — гостро крикнув Семен, і очі його потемніли.— Беззбройного полоненого...

Янек зблід. Несподіваний удар, несподіваний окрик командира вивели його з рівноваги.

— Навіщо всіх їх вести? — закричав він високим, надломленим голосом.— Це ті, що волосся збирали й ляльки. А цей, цей негідник, чого він з ними? Чого? Він же поляк!

— Поляки є різні! Я б його першого вбив,— буркнув Густлік.

---

[1] *Raus!* — Геть! *(Нім.).*

[2] *Alle?* — Усі? *(Нім.).*

— Капрал Єлень, капрал Кос! — гостро відрізав, але не дав жодного наказу, тільки м'яко, вже по-своєму запитав: — Хочете бути схожими на них?

Уздовж березового гаю вийшли на дорогу, повернули до фольварку. Попереду, рівним рядом, один за одним ступали німці та гробар, тримаючи складені в замок руки на потилицях, хоч ніхто й не наказував цього робити. Шарик кружляв навколо них, забігав то з лівого, то з правого боку, ніби вівчарка, що пильнує отару. Тільки йому все видавалось очевидним і простим.

Василь, з пістолетом у руці, дивився на пісок під ногами й думав про те, що ненависть — заразна, мов чума або віспа. Цьому хлопцеві грати б у волейбол, гуляти, підказувати на уроках, учитись, а ввечері проводжати дівчат додому, тримати їхні руки в своїх, крадучи поцілунки в тіні дерев. Але сталося інакше. Він не грає у волейбол, не вчиться,— він хоче стріляти і вбивати.

Янек також ішов похнюплений. Дивився на чоботи фашистських вояків, що йшли попереду і, помічаючи, як м'яко, обережно вони ступають, думав, що тепер і німці інші, не такі, як були тоді у Гданську, коли вицокували кованими каблуками по бруківці й ревіли своїх солдафонських пісень. Сьогодні вони вже схожі на людей, але ж...

— Може, саме вони вбили моїх матір і батька? — прошепотів тихо, не дивлячись на Семена.

— Може й мого вони вбили,— відповів Василь.

Кос замовк. Уперше почув, що Василів батько загинув, хоча вони вже стільки часу були разом, стільки днів провели в одному танку, стільки ночей проспали поруч. Але то він, Василь, радив і втішав у всьому, що було так близько до серця, і якось так склалося, що вони розпитували його тільки про воєнні пригоди або про форму і назви хмар, про те, яку погоду ті хмари провіщають. І ніхто й не подумав, звідки він одержує листи, а від кого не одержує.

Танкісти підходили до фольварку. Їх ще здалеку помітили, між будинками зчинився крик:

— Фріців, фріців ведуть!

— Кос — з лівого боку, Григорій — з правого! — наказав поручик.— Пильнуйте, щоб їх не побили.

Ішли хвилину мовчки, потім Семен знову скомандував:

— Прискорити крок! Здається, сьогодні вирушаємо. Крізь пилюку видно, як машини витягуються на дорозі в колону.

Усі повернули голови і між клубами куряви помітили плоскі силуети танків, які в рудому світлі призахідного сонця, здавалося, були вкриті іржею.

Розділ X

ЗАХІДНИЙ КОРДОН

Колона йшла вночі, без світла, збільшивши відстань між машинами. Посувалися крізь морок, з басовитим гуркотом, скрипінням гусениць, мов довгий — на п'ять кілометрів — дракон із чарівної казки чи, може, точніше, лицарі в крицевих обладунках, що поспішають визволити землю від дракона.

Проїжджали через села. Вони були темні, без єдиного вогника у вікнах, а проте не спали — дивилися на них із-за плотів людськими тінями, помахували знятими з голів шапками та хустками. Кидали їм — невидимим, хоч відомим і близьким — квіти; вночі важко було розрізнити їх барви, але тим красивіші вони здавалися: про колір їх догадувалися по запаху.

До півночі машину мав вести Саакашвілі, й Василь звелів Янекові спати. Кос вислухав цей наказ серйозно. Раніше, на початку своєї служби, він не розумів, що можна спати у танку, який гуркоче мотором, що можна засинати за наказом і прокидатися по команді. Тепер уже навчився, а найголовніше — зрозумів, що не треба прокидатися до побудки, не можна вставати раніше, щоб потім не поспішати, а ввечері не можна мріяти, дивлячись у темряву,— не можна, бо і час на обліку, й сили на обліку. Час і сили належать не тобі, а екіпажу, танку, танковій бригаді.

Отож він спав, але час від часу прокидався, потім знову западав у дрімоту. І в тому напівсні він бачив Польщу, як мрію, і Польщу, як правду, як дійсність. Польща-мрія видавалася йому красивішою, в ній не було таких людей, як гробар, і як оті в Любліні, що відверталися, аби не дивитися на солдатів. Друга була суворіша, не така приязна. Янек не міг розібратися й вирішити, яка з них краща. Коли засинав, здавалося, що йому ближча Польща з мрії; коли прокидався, відчував під спиною металеву дугу, шкіру сидіння, торкався прямо перед собою гладенького ручного кулемета, а коли через відкритий люк

час від часу віяло запахами з полів, тоді кращою здавалася йому ця, друга Польща — важча, але справжня.

Уві сні відчував радість, що вони йдуть на фронт, туди, де окопи чітко відділяють друзів від ворогів, добро від зла. З тією радістю переплітався страх, поки що не за себе, не за власне тендітне тіло,— страх зовсім інший: чи зможе він бути таким же, як інші члени екіпажу, чи не підведе, як ото під час навчань, коли генерал сказав: «Ви програли битву», а Василь показував годинника.

На кілька хвилин зупинилися серед луки. З землі, наче стовбури, з яких обчухрали гілки й обдерли кору, стирчали вгору дула зенітних гармат. Саакашвілі оббіг танк навколо, перевірив, чи все гаразд, а тоді повернувся, і відразу ж рушили далі.

Янек сів за стерно, а Гжесь перебрався на його місце, поклав під голову ватянку й, згорнувшись у клубок, заснув. Він смачно спав, а в відкритий люк, мов у двері дому десь у Кавказьких горах, в танк і в сон Григорія входили зорі.

Мотор працював рівномірно, гладеньке шосе було безлюдне. Треба тільки пильнувати за червоним вогником на танку, що йде перед ними. Кос сидів майже без діла. Час від часу тільки трошки підтягував важіль, вирівнюючи напрям; повороти траплялися рідко.

Пригадався Янекові один дуже давній вечір. Він з батьком і матір'ю повертався з прогулянки моторкою по Пуцькій затоці. Тоді так само, як оце й тепер, спокійно працював мотор, і так же, як сьогодні, легкий вітерець овівав його розігріте чоло. Вони сиділи на носі човна, дивлячись на щораз ближчі вогні Гданська. Раптом з якогось військового корабля стрельнула ракета, і Янек злякано здригнувся. Мати пригорнула його міцніше: «Не бійся. Поки ти з нами, нічого тобі не станеться». А батько сказав: «Не розпещуй його. Завжди з нами не буде. Треба, щоб він не боявся світу й тоді, коли зостанеться сам».

Несподіваною хвилею напливла туга. Янек знав, що матері нема в живих, а батько загинув на війні. Досі він не знайшов ані найменшого сліду, не встановив навіть приблизно, що сталося з батьком. Янек сам загублений на дні ночі. Веде танк в напрямі фронту, назустріч битвам. І якщо загине, то ніхто, абсолютно ніхто...

— Як справи, Янеку? — почувся в навушниках Семенів голос.

— Все гаразд. Температура води й масла нормальна...
— Я не про те. Що, крім цього?
— Дякую. Все гаразд.

Перед світанком, коли зовсім стемніло, вони знову помінялися місцями. Тепер Янек також заснув глибоким, важким сном і, засинаючи, відчував лише затверділі від праці м'язи рук і ніг.

Коли почало сіріти, колона завернула до лісу, і, перш ніж небо з темно-синього стало блакитним, а на деревах можна було розрізнити листочки, танки причаїлись під соснами і завмерли. Все далі й далі стихали мотори, їх обступала тиша, а недалеко, з заходу, долинало нервове гуркотіння гармат і мінометів. У паузах між ними чути було сухе тріскотіння автоматних черг. А вгорі хвилями насувалося рокотання літаків і раптом зривалося вниз, падало на землю вибухами бомб. Однак навіть тих вибухів Кос не чув — він спав, уткнувшись лицем в шерсть Шарикові, який, щоб не розбудити господаря, тримав одну лапу вгору.

— Янеку... Янеку, прокинься! Спиш, як старий солдат. Прокинься й вилазь. Генерал прийшов.

Цього разу збір відбувся не так, як завжди,— ніхто не шикував шеренг, солдати групками сідали в затінку, опираючись спинами на стовбури дерев. Генерал стояв біля стрункої товстої сосни, курив люльку і спокійно ждав, поки всі зберуться.

Дивлячись на танки, сховані в лісі, на своїх танкістів, генерал у думках зважував ту грізну силу, яку становлять понад вісімдесят бойових машин і понад дві тисячі озброєних воїнів, якими він командував.

Майже сорок років тому його батька заарештували царські жандарми на барикадах Лодзі й разом із сім'єю заслали далеко в Сибір. Батьки не діждали, але син ось тепер повертає на батьківщину, до того ж з неабияким приданим. Від плацдарму на західному березі Вісли до Варшави — шістдесят кілометрів, а ще за сто кілометрів — Лодзь. Звичайно, ударять не зразу, треба зібратися з силами. Тепер головне — утримати той клапоть землі, важливий як майбутній трамплін. Але потім, коли фронт рушить далі, генералові хотілося б бути зі своєю бригадою на вістрі броньованої стріли, прогриміти гусеницями по тій бруківці, по якій його батько ходив колись на текстильну фабрику і з якої видирав каміння в дні революції.

Побачивши, що прийшов останній екіпаж, генерал випустив клуб диму, вибив об каблук попіл з люльки і ступив півкроку вперед. Скісний сонячний промінь, такий же яскравий, як буває опівдні, але ще не жаркий, вихоплений прямо з роси, упав йому на плечі й волосся.

Янек тільки тепер помітив, що командир у новенькому, свіжовипрасуваному, можливо, навіть уперше одягненому мундирі. Срібні змійки на рукавах і погонах сяяли, ще не припалі пилом. «Як на свято»,— подумав.

— Свято сьогодні, хлопці,— сказав генерал.— Ідемо за Віслу...

Раптом почувся наростаючий свист, над головами наче залопотіло повітря. За лісом, десь біля дороги, якою вони приїхали, блиснув вогонь, загриміли вибухи. Повітряна хвиля підхопила ворону, що саме летіла понад деревами, рвонула вгору, закрутила, мов чорним хрестом, і мертвий птах упав на землю.

Генерал не оглядаючись вів далі:

— За Віслою гвардійські війська захопили плацдарм. Гітлер кинув туди одну дивізію, другу. Їх відбили, взяли в оточення. Німці кинули третю, танкову, імені Германа Герінга. Тепер, хлопці, там важко, дуже важко.

Він урвав на мить — не хотів казати, що в тій дивізії втричі більше танків і в сім разів більше солдатів, аніж у нашій бригаді.

— Німці без упину бомбардують переправи, б'ють з гармат, кидають в атаку все нові й нові сили, намагаючись відтіснити гвардійські частини до річки. Командування, напевно, послало б на допомогу якусь радянську танкову частину, але жодної немає під рукою. Командуючий фронтом посилає нас на той плацдарм. І правильно, так воно й має бути, адже там — дорога на Варшаву... Знаю, для багатьох із вас це буде перший бій. Але я вам вірю. Знаю, що ви битиметесь так само, як гвардійці, що за вас не доведеться червоніти. Готуйте машини, незабаром вирушимо на переправу.

А вгорі вже якийсь час неспокійно ревіли мотори, їхній гуркіт було чути все ближче й ближче, потім ударила зенітна артилерія, і над головами танкістів з'явилися, раптом зламавши стрій, бомбардувальники. З протилежного боку, від сонця, до них, мов яструби, ковзнули гостродзьобі винищувачі. Почувся тріск, немовби хтось рвав полотно, один з літаків показався з-за диму, й ураз усі вони, не виходячи на ціль, сипонули вниз бомби.

Металеві краплі замиготіли в сонячному промінні, росли все швидше й швидше. Танкісти попадали на землю, уткнулися обличчями в мох і одразу ж почули, як усе навколо здригнулося, загойдалося. Бомби впали трохи далі, за лісом. Гаряча хвиля донесла їх гуркіт і сморід тротилу, а потім у скісних променях сонця клубами завирувала курява, змішана з грудками землі.

— Незабаром на переправу,— повторив генерал, стоячи на тому самому місці.— Йдемо на той бік. Запам'ятайте, що дороги назад немає. Де ми — там і кордон вітчизни. Оце і все.

Він струсив з рукава пил, пішов уперед, але знову зупинився і підкликав поручика Семена.

— Машини командування переправляються за першою ротою. Ви підете в резерв до села Острова, де буде штаб бригади. Але я не держатиму вас на всякі роз'їзди,— цього ми не можемо собі дозволити. Якщо буде потреба,— підете на допомогу.

— Слухаю, товаришу генерал.

— Гаразд... А як там Янек? — запитав він.— Про збитий літак і про полонених я знаю. А про пустощі на мосту не хочу знати. Зважай на хлопця, він молодий і гарячий, шкода буде, коли щось трапиться. І ще одне: ходім зі мною до машини, візьмеш для нього шоломофон. Я сам його носив, але в мене є другий. А в цьому добрі навушники, я хотів би, щоб зв'язок з вами був кращий, ніж під час навчання.

За кілька хвилин Янек уже примірював генеральський подарунок. Прийшовся добре по ньому, але Янекові ніколи було радіти — весь екіпаж готував танк. За час багатьох маршів і привалів у машині назбиралося чимало різних речей — якихось кухлів, ганчірок, коробок. Тепер усе це викидали, щоб не валялося, не заважало в бою, щоб стало просторіше й менше було речей, які могли б загорітися. Тільки Шарикові, порадившись, лишили в кутку ватник.

Ще раз перевірили зброю, боєприпаси, мотор. Навіть старий бензонасос, який ніби тимчасово поставили перед навчанням, працював добре. Василь пильнував порядку і черговості в роботі, тому екіпаж закінчив усе швидше, ніж інші.

По обіді вони були вже вільні. Залізли під танк, лягли на траві. Був жаркий серпневий день, опівдні навіть у лісі настала спека, але тут, під танком, було трохи

прохолодніше; поміж гусеницями подував легкий вітерець.

Лежачи горілиць, Янек дивився на плоске черево танка, до якого поприлипали грудки землі. Навколо круглого аварійного люка повзав здивований жук.

— Наприкінці 1942 року, точніше кажучи — 17 грудня, Двадцять четвертий танковий корпус, в якому я служив, переправився через Дон під Верхнім Мамоном і ввійшов у пролом, вибитий в обороні противника,— почав Василь, покусуючи солодкий жовтуватий кінчик зірваної стеблини.

— Зачекай,— перебили його всі троє і, перевернувшись на животи, підповзли ближче, щоб бачити його обличчя і чути кожне слово.— Тепер розповідай.

— Ми рвонули вперед, знищуючи все, що загороджувало нам дорогу. За п'ять днів танки пройшли двісті сорок кілометрів. 23 грудня сильні групи гітлерівців намагалися зупинити нас, але ми відкинули їх і ввечері зайняли населений пункт Скосирське. Багато машин було розбито, ми втратили багато людей; бригада мотопіхоти лишилася позаду, у нас не вистачало пального й боєприпасів...

— Ви мали право відпочити, зібратися з силами. Машина не людина, без пального не зрушить з місця,— встряв у розмову Саакашвілі.

— Ми теж так думали,— усміхнувся Семен,— але командир, генерал-майор Баданов, вирішив інакше. О другій годині ночі ми знову рушили вперед, пройшли цілих тридцять кілометрів і вранці о пів на восьму, по сигналу — залпу дивізіону гвардійських мінометів, несподівано атакували Тацінську. На станції захопили ешелон цистерн з пальним і п'ятдесят літаків, величезні склади продовольства, а на аеродромі — триста п'ятдесят літаків — бомбардувальників, винищувачів і транспортних, які не встигли піднятись у повітря. В той день німці зайшли нам у тил.

— Отак! — зітхнув Олень.— Треба було все побити, спалити і втекти.

— Треба було втримати те, що здобули,— похитав головою Семен.— Тацінська розташована на залізничній лінії, що веде із заходу на Сталінград. Ми окопались і зайняли оборону. Гітлерівці кинули проти нас ті частини, які мали йти з заходу на допомогу Паулюсу, вони раз у раз атакували. На третій день до нас під прикрит-

тям п'яти танків Т-34 прорвалися три автоцистерни з пальним і шість грузовиків з боєприпасами, надійшла бригада мотопіхоти. Бої були дедалі запекліші, та коли з землі виглядає тільки башта танка, то вкусити його нелегко. Ми трималися там чотири доби і тільки на п'яту, вночі, на виклик штабу армії, раптовим ударом розірвали кільце і вийшли з оточення вже як танковий гвардійський корпус. Ми дістали цю назву саме за взяття Таціньскої...

— Назву і годинник,— згадав Саакашвілі.— На твоєму годиннику є напис...

— Такий корпус — це сила,— задумливо мовив Янек.

— Сила,— погодився Василь,— але ця сила не в чисельності. В Таціньскій у нас були тільки сорок чотири середніх танки і дев'ятнадцять легких — Т-70, тобто половина нинішнього складу нашої бригади... Я розповідаю вам про це тому, що, може, навіть сьогодні ми зробимо перші постріли по ворогові.

Поручик підвів з трави голову і своїми різнокольорними очима глянув у обличчя кожному з екіпажу.

— Хлопці, пам'ятайте про дві речі, найважливіші для танкіста...— Він говорив поволі, старанно вимовляючи кожне слово.— Успіх наступу вирішує швидкість. Як рушив з місця — давай уперед, не оглядайся по боках, не марудься. Шукай ворога там, де він тебе не сподівається... А в обороні — вкопуйся в землю по вуха, підпускай ворога якнайближче і бий напевно...

Всі уважно дивилися на свого командира, а Єлень злегка ворушив губами, немов повторював собі ці поради.

— А втім, усе це ми випробуємо на ділі,— дзвінко засміявся Василь.— А тепер скористаймося нагодою і спробуймо задрімати. Хто знає, скільки днів мине, поки ми зможемо заснути вдруге.

Він заплющив очі й рівномірно засопів. Од переправи долинали вибухи снарядів, за Віслою нервово погримувала артилерія. Янек Кос намагався думати то про одне, то про друге, але ритмічне сопіння і віддих товаришів усе переплутало, і він заснув.

Прокинулися, коли вже смеркало, сполоснули обличчя водою з відра, одягли комбінезони, затягнули їх поясами. Зв'язкові, перебігаючи від машини до машини, передавали накази, а водночас приносили новини:

— Міст розбито... Перша рота переправляється по-

ромом. Двох зв'язкових поранено... Ніби десь тут заховався німецький спостерігач, який керує вогнем по радіо... Танки командування — на переправу!

Рештки денного світла ще не згасли на рудій сосновій корі, а внизу з кожною хвилиною ставало темніше, миготіли зелені й червоні сигнальні ліхтарики. Спочатку їхали узліссям, потім — через місток, дорога повела між лози, через сипучий пісок. По схилу сповзли вниз, минаючи скелет спаленої автомашини й розбиту, повалену на бік гармату з відірваними колесами. Повіяло річковою вологою, і Василь скомандував:

— З машини!

Танкісти рушили вперед до помосту, зробленого з необтесаних стовбурів; за ними задкував сапер з ліхтариком у руці — показував механікові дорогу. Саакашвілі вів машину упевнено. Танк обережно видерся на балки, потім зійшов на пором. Танк хорунжого Зенека вже стояв попереду зліва, а їхню машину поставили ззаду праворуч, і вони стояли, як ото два чорні знаки на карті — двійці пік. Тільки-но танк затих, як заторохтіла моторка. Сталева линва натягнулась, гойдаючись, вдарила кілька разів об річку, і ось пояс води між помостом та бортом став ширшати.

Пором було зроблено з двох барж, зчеплених разом. Окрім двох танків, розмістились на ньому ще взвод автоматників і відділення протитанкових рушниць, стрибнуло кілька радянських солдатів, тягнучи ящики з боєприпасами. Усі мовчали, наче розмова могла їх зрадити перед ворогом, а тиша могла врятувати.

Східний берег уже розплився в темряві, західний можна було тільки вгадувати по чорних верхівках тополь, які вимальовувались на тлі рудого від пожеж неба. Вгорі просвистіли два снаряди, врізались у воду, але значно вище від порома, на південь. Там, де вони впали, піднялися вертикальні фонтани, на мить освітлені вибухом.

Над Віслою з заходу насувався гуркіт бомбардувальників. Мотори гуділи то дужче, то ніби вщухали, і по тому гудінню всі впізнали, що літаки не наші.

— А бодай би вам так у грудях грало, чортові анциболоти,— вилаявся Єлень.

З обох берегів ударила артилерія. Закудкудакали скорострільні 37-міліметрові зенітки. З них зеленими

й червоними намистинками полетіли вгору черги, ішли спочатку стрімко, прямими лініями, а потім, стомлені льотом, загинали ці лінії і, коротко блиснувши, гасли. Басом, наче важкі ціпи об тік, били 85-міліметрові зенітні гармати. Простежити за польотом їхніх снарядів було неможливо, тільки навколо вже видимих тепер літаків раптом спалахували колючі клубки вогню, вискакували хмарки чорного диму.

Ті смуги світла, клубки вогню та гуркіт закривали пором, що плив по Віслі, мов по дну якоїсь клітки. Нагорі цієї клітки раптом засвистіло, той свист полетів униз і, перш ніж почувся вибух, за поромом стовпом піднялася вода, впала всім тягарем на палубу, розлетілася бризками. Янек загріб руками повітря, наче плавець, якого зненацька б'є по голові хвиля, почув, як під ногами захиталася палуба, і з усієї сили схопився за гусеницю, щоб не впасти за борт. З другого боку танка до нього підбігли Василь, Густлік і хорунжий Зенек.

— Живий?

— Живий.

— Як мокра курка,— сміявся хорунжий.— З такими молокососами тільки клопіт. Розповім Ліді, матиме втіху. Він разом з нею в армію прийшов, в одній групі...

— Ну й хлюпнуло на тебе, Янеку,— Семен перебив Зенека.— До нас не дістало. Скидай усе з себе... Все, все. Єленю, викручуй, тільки обережно, не порви на дрібні клаптики. А тепер клади на мотор, скоріше висохне. Гжесю!

— Що таке?

— Давай сюди запасний комбінезон, бо люфтваффе Янека викупала. Давно вже такий чистий не був.

Скинувши бомби, літаки відійшли. Од мосту, який безперервно ремонтували сапери, долинали вигуки, цюкання сокир. На східному березі яскравим полум'ям горів підбитий грузовик. Видно було людей, які лопатами сипали на нього пісок. На поромі хтось закурив, хтось інший бурчав на нього, а той пояснював, що вдруге літаки прилетять не так скоро.

Моторка працьовито торохтіла, тягнучи напнуту линву. Долаючи течію, пором навскоси просувався далі й далі. Попереду вже замаячили густі кущі на піщаному березі й темний прямокутний силует причалу, до якого плив пором.

Біля самого берега трохи уповільнили хід. Сапери

з носу і з корми кинули канати, їхні ж колеги на березі ловили їх на льоту і закручували на кілках.

— Готово, виходьте!

Першими побігли піхотинці, потім на сушу повільно, один за одним зійшли танки, а повз них у другий бік подались, шкутильгаючи, поранені — квапилися встигнути на пором, поки він розвантажується. Санітари несли носилки, ставили їх у тісний ряд. Обличчя поранених не видно було, біліли тільки руки, ноги або голова, інколи — широко забинтовані груди. Брязкіт гусениць заглушував слова, долинали окремі прокльони, стогін, уривки фраз:

— Цього залиште. Уже сконав. Тут поховаємо.

— Фріц лізе як скажений, ні на що не зважає...

— Ми держалися до полудня, а далі не могли дати ради.

— Обережно, союзники, глядіть, щоб вас не зачепили.

— З нашої роти тільки чотирнадцять...

Екіпажі сіли в машини, а на броні густо, один біля одного, розмістились автоматники.

— Дивіться, там мундир сохне.

— Сам дивись, щоб нас не змочив.

Пором причалив до острова. Переїхавши його навскіс, Семенів танк вийшов на мілкий рукав річки, в'їхав у воду, що сягала майже до механікового люка. Потім видерся на крутий насип, який захищав од повені. З нього з'їхали на другий бік і зупинилися між старими тополями.

— Тут почекаємо?

— Почекаємо.

Комбінезон уже підсох, Єлень стягнув його, і Янек, не виходячи з машини, знову переодягнувся. Може, від того переодягання йому стало холодно, по тілу побігли мурашки. А може, то був страх.

Спереду по всьому обрію палали пожежі. Одні тільки починалися — там горіло жовтим, як вівсяна солома, полум'ям; інші, багрові, вже згасали. Танкістам здавалося, що гуркіт пострілів лине з усіх боків, що стріляють довкола них, що вони приїхали на маленький клаптик землі, на якому тільки й стануть два танки, а позад них — річка.

Раптом з темряви вискочили перелякані коні, тягнучи відірваний од воза передок, промчали поряд, заче-

пили дишлом за стовбур і, заплутавшись у власній упряжі, повалились з іржанням на землю.

Попереду, не далі як за сто метрів, блиснули вогнем дула, вириваючи з темряви якісь чудні, зігнуті постаті артилеристів. Батарея чотири рази вдарила залпом, і, коли замовкла, темрява видалася ще густішою, ніж була досі.

Несподівано поблизу почувся знайомий голос:

— Чиї машини?

— Взводу управління. Доповідає поручик Семен,— відповів генералові Василь.

— Добре. Ви поїдете не до Острова, а прямо на фронт. Візьмете провідників, вони покажуть дорогу. На марші весь час тримайте зв'язок по радіо. Автоматники та бронебійники — до мене.

На броню танка виліз високий, стрункий солдат у касці й плащ-палатці, з автоматом на грудях. Він козирнув і, не відриваючи руки од каски, доповів, перекрикуючи гуркіт мотора:

— Гвардії сержант Чорноусов. Поїхали?

Сусідня батарея знов ударила раз за разом двома залпами.

— Поручик Семен,— відповів Василь.— Ідіть сюди, в башту. Раз треба — значить їдемо.— І, ввімкнувши внутрішній телефон, наказав: — Механік, уперед!

Перш ніж Гжесь натиснув на педаль і ввімкнув швидкість, танкісти почули ще відповідь сержанта:

— Треба, до зарізу треба. Якщо не встигнемо, то моїх там роздавлять гусеницями.

Слова лунали грізно, але обидва голоси,— і генерала, і сержанта,— були такі серйозні й рішучі, що Янек, тісно застібаючи навушники, уже не відчував холоду. Хлопцеві здалося, що він знає не тільки командира бригади, але й того другого радянського воїна. Здавалося, ніби десь він уже чув його голос. Але згадувати було ніколи — Янек пильнував радіозв'язку, прислухався до ефіру. А водночас він чув голос Чорноусова, якому Семен дав запасний шоломофон. Виявилося, що провідник знає дорогу напам'ять, ніби народився тут, над Вислою.

— Тихше, тут місток. Тепер повний газ... Обережно, праворуч — глибока канава. Дві воронки від бомб, одна — по правий бік, друга — по лівий... Тепер знову можеш дати газ.

Машини взводу управління без світла мчали цілу ніч. Їх видно було тільки по червонуватих відблисках на броні, або, коли машина Семена з'їжджала в долинку, передні танки видніли на тлі неба над лінією горизонту. Проте їм не судилось воювати разом. Коли в'їхали в ліс, дві машини взяли інші провідники, а Василів танк сержант повів бугристою дорогою на пряму лісову просіку й, двічі остерігаючи: «Тихше, тихше, помаленьку», завів машину в готовий окоп. На бруствері танкісти побачили постаті солдатів з лопатами,— то готували вогневу позицію для танка.

— Вимкни мотор.

Стало тихо. Сержант зняв шоломофон, вийшов з башти на броню і стиха мовив:

— Устигли. А тут — як у мами дома. Гвардійці-автоматники прикриють вас з обох боків. Можете бути певні, що жоден гренадер з фаустпатроном не підлізе. По той бік просіки, де ото світить порохно, стоїть наша гармата. Позаду, за вершиною пагорка — два міномети. А перед нами нема нікого, окрім фріців...

Слухаючи провідника, Янек згадав, що казав командир бригади: «Де ми — там і кордон вітчизни». Тільки тепер він зрозумів сенс цих слів: вільна Польща сягає до того трухлявого пенька на просіці, де стоїть радянська гармата, до окопу, в якому зупинився їхній танк. Попереду — вузенька смуга нічиєї землі, а далі на захід — гітлерівці. Якщо їх відженуть хоч на сто метрів — буде більше визволеної батьківщини, коли ж відступлять — її стане менше. Ось та відповідальність, яку несуть четверо друзів-танкістів. А може, спало йому на думку, не тільки четверо, адже й Шарик — член екіпажу. Янек усміхнувся й погладив собаку по спині.

Розділ XI

У ЗАСАДІ

Глибокий прямокутний рів затуляв машину спереду і з боків аж до основи башти. Дуло гармати стирчало трошки вище над бруствером. Василь повернув його ліворуч, перевіряючи поле обстрілу. Янек зняв кулемет з держаків, ковзнув із свого місця, перекинув через плече сумку з запасними дисками.

— То я вийду. Там, унизу, мені нема чого робити. Я вийду і охоронятиму вас.

Василь подумав, що на своєму місці, в танку, хлопцеві було б безпечніше, ніж десь в іншому місці. Проте не мав права затримувати його — адже для бойової позиції піхотинців то був додатковий кулемет і ще один влучний стрілець.

— Зажди,— сказав він.— ти ж не знаєш, куди йти. Я гукну Чорноусова.

Сержант поклав хлопцеві руку на плече й повів Янека в темряву за танк, потім ходом сполучення до окопу біля лівого борта машини. Позиція була приготовлена ретельно — викопана глибоко, у формі півмісяця, вигнутого вперед. На бруствері було місце для ручного кулемета, на дні — дерев'яний ящик, щоб можна було сісти, або покласти диски.

— Перший не стріляй. Чекай, поки я тобі не скажу або поки не почнуть інші. Ми в засаді. Підпустимо їх близенько, а тоді стукнемо.

Він підняв руку до обличчя, затіненого зверху каскою, пригладив вуса. І цей рух видався Янекові давно знайомим. Хлопець ступив півкроку, щоб краще придивитись, але не встиг, бо телефоніст, який сидів десь поруч, мабуть, на дні окопу, раптом сказав:

— «Волга» слухає... Розумію, передаю нуль четвертому.

Сержант повернувся, нахилився і взяв трубку.

— Я — нуль четвертий... Так, «дикі кабани» в лісі... на місці... Так, готові.

Кос установив свого «дегтярьова» й розглядівся. Та мало що він побачив, бо навколо стояв густий морок. Знизу тільки запримітив на тлі неба високі сосни, які стіною стояли по обидва боки просіки, й саму просіку, завширшки щонайбільше тридцять метрів; а попереду — вільний простір, немовби розкорчований поруб, бо подекуди видніли трохи світліші плями піску. Далі, за тим порубом,— контури ще одної стіни дерев, гострі, мов оббиті верхівки скелі.

Позиції містилися насередині положистого схилу невеличкої висоти, яка спускалася в сторону противника. За лісом, прямо перед ними, щось горіло; іскри здіймалися над деревами, наче хто сипав їх жменями вгору, а внизу від того ставало ще темніше. В окопі гірко пах-

ло перерізаним корінням і зів'ялою травою, а з правого боку, від танка — металом і мастилом.

Янек довгенько сидів сам. На небі вже з'явився вузенький серпик молодого місяця, який важко переповзав між сосновими гілками ліворуч од просіки. З обох боків і позаду якось ліниво, неквапно гуркотіли гармати й міномети.

Зненацька почувся свист, а за ним — вибухи на порубі. Бризнуло одразу шість чи й більше спалахів, а потім блиснуло ще раз, уже ближче. Янек остовпів. Злякано дивився, не знаючи, що робити; телефоніст смикнув його ззаду за руку, потягнув на дно окопу. Янек ледве встиг схопити кулемет, затулити дуло, щоб не насипалось піску. Снаряди вибухали вже поруч, у повітрі свистіли й скиглили осколки. Але невдовзі вибухи перейшли далі за окоп, на вершину височини.

— Вставай. Перенесли вогонь,— знову штовхнув Янека телефоніст.

Смерділо тротилом і горілим, десь у лісі в моху жеврів вогонь.

— Поглянь,— радянський солдат показав рукою над бруствером.

Янек примружив очі, вдивлявся в темряву і раптом побачив маленькі неясні постаті, які мелькали — то з'являлися, то зникали на порубі, вже трошки освітленому сяйвом місяця. Їх було щоразу більше, і підступали вони щоразу ближче.

Янек поставив кулемет на попереднє місце, рвонувши затвор, увігнав патрон в дуло.

— Не стріляй,— шепнув телефоніст.

Янек помітив, що той, прив'язавши трубку стрічкою до голови і закріпивши її пояском від каски, вивільнив руки і тепер заряджає карабін.

Артилерія перенесла вогонь позад них і била тепер по протилежному схилу височини: снаряди з різким свистом пролітали над окопом. Янекові здавалося, що він відчуває на обличчі вітер од них. Хлопець не міг подолати страху, за кожним разом присідав, втягаючи голову в плечі.

З лівого боку в глибині лісу раптом спалахнула стрілянина. Кос розрізняв сухе бахкання гвинтівок, тріскотню автоматів, працьовите цокотіння «максимів» і швидкі черги німецьких кулеметів. Голосно гуркнула гармата на танку.

І майже тої ж миті з лісу за порубом навскоси злетіла ракета, заливши все навколо яскравим, сліпучим світлом. Янек і зв'язковий присіли на дні окопу, але й тут їх досягало те мертве світло.

— Біс забирай! — вигукнув раптом телефоніст.— Це ти? Їхав, їхав і доїхав. А де твій собака? Пам'ятаєш, як він обірвав мені полу шинелі? Доведеться пильнувати, бо тепер у мене шинелі немає, то ще пообскубує ноги.

— Це ти, Федоре? — зрадів Янек.— От здорово! — Він дивився на кругле усміхнене обличчя солдата, того самого, з яким ще в Сибіру воював за місце в вагоні.

У повітрі повисла друга ракета. Вона повільно опускалась на землю, а солдат говорив швидко, поспішаючи закінчити, поки ракета не згасне.

— Біс забирай! Ну й зустріч, га? Пам'ятаєш, як ти мене стусонув. Мені аж у грудях стисло, коли оце тепер я тебе впізнав... Наших уже нема тут нікого. Командир загинув, коли форсували Вислу, в роті зосталися тільки я й сержант, пам'ятаєш, той з вусами?

Ракета погасла, і тоді раптом почулося грізне, низьке гудіння моторів.

— Потім побалакаємо. Зараз фріц полізе в атаку.

Якусь хвилину нічого не видно було, тільки ще дужче ревіли мотори. Стрельнула червона ракета, на лінії обрію захиталися верхівки дерев, і на осяяну місяцем галявину виповзли незграбні чорні коробки. Вони швидко просувалися вперед, ставали більші — вищі й ширші. Поміж ними з'явилися постаті солдатів, які, глибоко насунувши каски, бігли вперед.

— Вогонь! — скоріше сказав, аніж вигукнув Чорноусов.

Ліс прокинувся. Відблиски пострілів замиготіли поміж дерев і над бруствером окопу. Янек чув цю пальбу, а сам вибирав ціль для кулемета; потім усі ті звуки зникли, і хлопець усім тілом відчував, як тріскотіли короткі черги і тремтів його «дегтярьов», наче тріпалася витягнута з води риба. Кос бачив спалахи на кінці дула свого кулемета й червоні рисочки трасуючих куль,— сьогодні вранці він старанно зарядив диск, кожен п'ятий патрон вкладав з трасуючою кулею. Коли помічав, що червона нитка прошивала постать і ціль зникала, він трошки переводив дуло і знову натискав спуск.

Позаду один за одним бабахнули два міномети, викинули в небо свист, що затихав на вершині траєкторії. Там угорі міни ніби завмерли на мить, потім перехилились униз і, сердито виючи, полетіли на землю, хлюпнули на порубі вогняними бризками.

Блиснули гармати німецьких танків. Уривчасті посвисти й вибухи наповнили просіку, стяте дерево знехотя похилилось і, падаючи дедалі швидше, гепнуло на землю.

Сунули німецькі танки і зростали на очах. То вже не були безформні коробки. Янек бачив виступ у перископ, спереду, на броні, дуло гармати. Затиснутий у руках кулемет злякано стрепенувся, нервово випустив чергу і, вистріливши останній патрон, замовк. Квапливо міняючи диск, Янек подумав: «Чого ж наші мовчать?»

З лівого боку гаркнула радянська гармата, а через секунду озвався схований в окопі Т-34. На броні німецького танка, що вже вповзав у просіку, бризнули два вогники і згасли. Танк сунув далі, але тепер по ньому без упину, мов два здорові молотники ціпами, били по черзі то гвардійці, то Василь із своєї башти. Невідомо, після якого пострілу над танком шугонуло високе полум'я, звилося вгорі у клубок, накрилося капюшоном з чорної сажі. З розбитого бака бризнуло навсібіч пальне, і машина, немов стодола після жнив, запалала яскравим смолоскипом.

Світло залило весь поруб. Видно було, як два інші німецькі танки повернули назад, як стрибками тікали гітлерівські гренадери. Янек наздоганяв їх вогнем, короткими чергами зупиняв їхній біг. У палаючому танку почали вибухати боєприпаси, нарешті зірвалась і полетіла на землю башта.

Протискуючись повз Янека, сержант поклав йому руку на плече і вигукнув:

— Досить! Бережи патрони.

І, не зупиняючись, підбіг до танка, постукав прикладом по броні.

— Назад!

Машина заднім ходом виповзла з окопу й відійшла більш як на сто метрів назад, куди показував Чорноусов. Разом з нею відходили стрільці, допомагаючи артилеристам відтягти гармату. Дійшли до самої вершини пагорба, зупинилися біля окопів і знову зайняли позиції.

— Чого ми відступаємо? Не розумію,— запитав Янек у кругловидого Федора.

— Почекай трошки, зараз зрозумієш.

— Янеку! Янеку! — почувся рядом голос Гжеся.

— Я тут. Що сталося?

— Нічого, Василь наказав подивитися, де ти. Шарик сумує за тобою, скавулить, хапає мене зубами за ноги. Іди в машину.

— Я залишусь.

— Так я й думав. Приніс тобі нові диски. Давай порожні, я заряджу, бо внизу там нудно. Ви воюєте, а мені нема чого робити.

Тільки-но Саакашвілі зник у темряві, як озвалася німецька артилерія. Вона вже не мацала, як раніше, по лісі, не шукала — густий вогонь одразу ринув на ті позиції, з яких вони щойно відійшли. Снаряди рили глибокі воронки, з корінням виривали дерева, стинали верхівки сосен.

Це тривало хвилин п'ять, можливо, десять (час у бою іде нерівною ходою), і ось біля протилежної стіни лісу знову з'явилися танки, за ними знову цепом ішли солдати, поливаючи перед собою кулями. Німці були вже за кілька десятків метрів од щойно покинутих окопів, уже метнули туди перші гранати, і тоді засідка відповіла вогнем з нового місця. Танкісти й артилеристи знову били по черзі, наче молотом по ковадлу, запалили ще один танк.

А наступної миті яскраве полум'я засліпило Янека, близький вибух швиргонув його на дно окопу. Коли він, протираючи од піску очі, звівся на ноги, гвардійська гармата мовчала, стріляв тільки Семенів танк. На межі просіки й порубу сунув танк з довгим дулом гармати. Янек помітив його і впізнав: «пантера». Короткою чергою змів дві тіні, що бігли поруч. У ту ж мить спереду на броні «пантери» блиснув вогонь і погас. Танк рвучко закрутився на місці, дістав од Василя другий бронебійний снаряд і завмер.

Кос дивився на нього, чекаючи, коли спалахне вогонь, але танк не загорівся. Зате Янек спостеріг, як піднявся люк, з машини раптом вистрибнув чоловік і сховався за бронею. Янек усе зрозумів і притис приклад до щоки. Водночас вилізли ще два гітлерівці, й Кос скосив їх чергою. Четвертий вибрався через нижній люк, зник за пеньком, але потім не витримав — схопився бігти і впав після пострілу. П'ятого Янек не побачив. Можливо, той утік раніше, а може, залишився всередині машини.

Атака вщухла, стало тихо. Вони знову просунулись уперед, на попередню позицію — спочатку піхота, потім танк. Розкопували засипані проходи, обережно відтягували товсті гілляки, які затуляли передпілля. Троє солдатів лишилися біля розбитої гармати, щоб поховати артилеристів.

Місяць поспішав, відходив на захід, опускаючись все нижче й нижче. Над землею потягнуло прохолодою, чути було вологий запах трав, і Янек зрозумів, що вже недалеко світанок.

З протилежного боку порубу протріщала черга, потім десь ліворуч блиснув постріл із танкової гармати, і знову стихло. Навіть літаки задрімали на аеродромах, бо небо було порожнє, без єдиного звуку. За лісом поволі догоряла пожежа.

Сержант підійшов до Янека, притулився спиною до стіни окопу і закурив товсту закрутку, ховаючи в руці вогник. Затягуючись, він нахиляв голову, і тоді Кос бачив його обличчя, освітлене знизу червонуватим відблиском од цигарки.

— А я тебе не впізнав у темряві. Мундир змінює людину. Це Федя, телефоніст, сказав, що ми знайомого зустріли. Ну то як, добився свого? Усе-таки потрапив на фронт! — Сержант, як завжди, погладив долонею вуса.— А я тобі говорив, щоб на фронті пильнував. Гора з горою не сходиться, а людина з людиною... Ну, а батька не знайшов?

— Ні, не знайшов... І про вас не міг розпитати, бо навіть прізвища не знав.

— Чорноусов. Легко запам'ятати, бо вуса на обличчі у мене світлі, а в прізвищі — чорні. Розкажи, як твої справи. Як живеш, як воюєш?

Янек почав розповідати про екіпаж, про бригаду.

Небо перед ними стало темно-синє, а позаду ще не почало рожевіти, хоч уже проясніло, набрало трохи теплішого кольору. Але було ще темно, і обидва скоріше почули, ніж побачили, що люк танка відкрився і хтось стрибнув на землю. Подивився, нахиливши голову,— знизу краще видно.

— Громадянине поручик,— по рухах угадав Янек,— сюди!

— Янек? А де сержант?

— Я тут.

— Будьте уважні. Ми побачимо, що в тій «пантері». Може, пригодиться.

— Ясно, товаришу поручик. Зараз я скажу своїм, щоб часом не підстрелили.

— Гаразд... Підеш зі мною, Янеку. Підповземо. Я перший, а ти за мною.

— Я перший. Я в лісі краще вмію.

— Хай так. Тільки обережно.

Вони поминули свій танк і, зайшовши в ліс, скрадалися від дерева до дерева, а потім, уже на краю порубу, лягли на землю і кілька хвилин прислухалися.

Підбитий танк нерухомо чорнів за якихось сто метрів від них. Видно було високу задню частину, зрізану внизу і висунуту вгору, частину башти, а поруч — скручену, ніби вуж, гусеницю. Трошки ближче чорніли два вирвані з землі пеньки й воронка од вибуху артилерійського снаряда.

Підвівши голову, Янек оглядав місцевість. Прикидав у думці, куди повзтиме,— через густі зарості папороті, обминаючи воронку з лівого боку від дерев. Обернувшись, Янек дав знак Василеві. Поручик кивнув головою — можна рушати.

Почалася нелегка дорога. Тримаючи лівою рукою за дуло ручного кулемета, Янек підтягнув уперед коліно правої ноги, висунув праву руку, потім поволі переніс на неї вагу всього тіла; і знову повторив те саме, тільки тепер підігнув ліву ногу, а ліву руку разом із зброєю висунув уперед і помаленьку переніс вагу тіла на лівий бік. Так він проповз півметра, а перед ним було сто метрів.

Янек повз поволі, не поспішаючи, але ритмічно й наполегливо, як навчав хлопця Юхим Семенович, коли вони підкрадалися до звіра на схилах Кедрової гори. Тілом відчував землю під собою, вибирав рівні місця, обминаючи сухі галузки, яких так багато в лісі і які, ламаючись, тріщать уночі, як постріл. Намагався якнайтісніше притиснутись до землі й голову держав зовсім низько. Росяні стебла трави лизали його в щоки своїми мокрими язичками.

Раптом над самісінькою головою просвистіли кулі, застукотіли ззаду по деревах. Янек завмер: прислухався, як сиплеться із стовбурів суха кора. Помітили його чи це тільки випадковість? Почекав з хвилину, потім трошки підвів голову й рукою ворухнув сухий кущик попереду.

Зашелестіли гілочки. І знову стало тихо. Отже, не помітили. Стріляють, аби не заснути, аби не дати захопити себе зненацька.

Янек почув, як Василь торкнувся рукою його чобота: то був знак повзти далі.

«Авжеж,— подумав Янек,— звір помітив би, а людина не така пильна».

І він знову повз уперед; поминув густий кущ папороті, потім пні й, нарешті, уже відчуваючи на лобі краплі поту, дістався до танка. Приліг у тіні за розірваною гусеницею, що стирчала з землі, хвилинку полежав, а тоді відповз далі, звільняючи місце поручикові.

Трошки підвівши голову, щоб подивитися, чи близько вже Семен, Янек раптом уздрів чоловіка. Той був зовсім рядом, по другий бік гусениці. Лежав на спині, навалившись тілом на неприродно вивернуту праву руку; голова його торкалася гусениці, світле волосся розсипалось по металу. Було вже досить видно, щоб за кілька десятків сантиметрів побачити його молоде обличчя, цівку крові в куточку рота й темну лінію, прострочену кулями навскіс через груди.

Янек раптом відчув, як гаряча хвиля крові вдарила йому в голову, і йому стало млосно. Це вже не мішень, не силует, не безликий солдат, який попав на мушку. То була людина. Людина, одягнена в чужий мундир.

За три кроки видно було тінь Василя — поручик підповз до самого танка і, притуливши вухо до броні, прислухався. Потім обернувся й шепнув:

— Прикривай мене.

Янек зібрав усі сили, висунув поперед себе кулемет і стежив за протилежною стіною лісу. Але краєчком ока він бачив, як Василь, дістави ніж, узяв його в зуби, вхопився рукою за високий борт танка, підтягнувся, одним стрибком опинився на башті й через відкритий люк униз головою ковзнув усередину. Він учив їх усіх так залазити в танк, щоб тіло не відривалось од броні, а наче прилипало до неї, мов слимак до листка.

Кров шуміла Янекові у скронях, а в грудях калатало серце, окрім того, хлопець нічого не чув. Навколо панувала тиша. Здавалося, вона триватиме дуже довго, але минуло, може, тридцять-сорок секунд, коли всередині танка стиха застукало по броні: раз-два-три, пауза, раз-два-три, пауза, раз-два-три.

— Залазь,— почувся шепіт.— Подай кулемет.

Янек перевів запобіжник, підкрався до машини і, прикриваючись од ворога бронею, спочатку подав зброю, а потім сам видерся наверх.

— Стрибай.

За прикладом свого командира, Янек головою вниз кинувся в люк, прямо в обійми Василя, який підхопив його на льоту і поставив поряд.

— Нікого. Танк порожній, ще теплий...

Янек похитнувся, притулився спиною до гармати. Холодний піт заливав йому лоба, краплинами спливав по спині.

— Що з тобою?

— Німець.

— Де?

— Убитий. Лежить біля гусениці.

— Ну й гаразд. Мертвий уже нікого не скривдить,— буркнув поручик.

— Але ж це я його з кулемета, прямо в груди... І тепер він лежить там, молодий такий, білявий.

— Розумію,— зітхнув Василь і хвилину помовчав.— Не ми почали цю війну й не ви. Вони почали. Не забувай про свою матір, про Майданек, про плюшевого ведмедика з відірваною лапою і виколотим оком... Ми згадаємо, що це люди, тоді, як закінчимо війну і відберемо у них зброю. Тепер не можна,— пояснював м'яким голосом, а потім без ніякого переходу додав різко і твердо: — Внизу біля сидіння механіка знайди десантний люк і відкрий його. Коли відкриєш — скажеш.

Янек довго шукав, мацаючи в темряві руками. Чув, як Василь брязкає замком гармати, перевіряє, чи справний він.

— Порядок,— буркнув.— Ну, як там у тебе?

— Зараз.

Врешті натрапив долонею на ручку, штовхнув стальний круг і, просунувши голову в отвір, подивився, чи є просвіт, чи можна тут вийти.

— Готово.

— Тепер приготуй снаряди, щоб вони були в тебе під рукою.

Танк, видно, довго вів бій, бо, обмацавши все руками, перевіривши патронні ящики, вони знайшли тільки двадцять один снаряд. Перелічили ще раз, зриваючи капсулі запобіжників.

— Двадцять один.

— Ну то спробуємо. Глянь іще, куди йому дісталося, бо потім ніколи буде.— Василь показав Янекові дві пробоїни.

Бронебійний снаряд пробив обидва борти. В один отвір проникало блакитне світло, а в другий, вхідний, видно було, як на сході вже рожевіє небо. Знову з німецьких позицій затріщав кулемет і затих. Василь і Янек припали до перископів. Хвилину було тихо, а потім між деревами майже одночасно блиснули два спалахи, і луна рознесла по лісі гуркіт гарматних пострілів.

— Добре, вийшли як на замовлення,— несподівано голосно озвався Василь і наказав: — Заряджай!

Тепер уже не треба було критися. Крутячи одразу дві рукоятки, поручик підняв довге дуло гармати, повернув його туди, звідки стріляли, і, не відриваючи обличчя від прицілу, чекав, поки клацне замок.

— Готово,— сказав Кос, прикриваючи замок, і відскочив під броню.

Гармата шарпнулась назад, потім стала на місце, відкрився замок, з нього, брязнувши, випала гільза, од якої ще йшов димок.

— Заряджай!

— Готово!

— Заряджай!

— Готово!

Били раз у раз, не шкодуючи снарядів. Після одного пострілу Янек припав на мить до перископа й побачив, що перед ними серед дерев здіймаються довгі язики вогню.

— Влучили?

Коли знову брязнула порожня гільза, Василь відповів:

— Влучили.

Янек у думці рахував постріли: шістнадцятий... сімнадцятий... Після дев'ятнадцятого підбитий танк здригнувся і аж застогнав. Трусонуло так сильно, що Кос мало не випустив снаряд.

— Тепер влучили в нас. Але броня міцна, пішло рикошетом,— крикнув Семен.— Заряджай швидше.

— Передостанній.

Василь пальнув, а потім натиснув спуск кулемета, строчив довго, аж поки не кінчилися патрони.

— Заряджай останній і тікай низом, тільки швидше.

Янек закрив затвор і, не чекаючи пострілу, стрибнув униз. Згадав ще про кулемет переднього стрільця. Намацавши ручки, пересунув його якнайдалі праворуч, натиснув спуск і сіяв кулями навмання перед собою аж до останнього патрона.

Потім зігнувся, як ото хлопці, що хочуть перекинутися, натиснув плечима на відкриту кришку люка й ковзнув по ній на землю. Тоді перевернувся на живіт, швидко виповз з-під машини і зупинився аж у глибокій колії, виритій гусеницями. Обернувся, глянув назад. Дихав широко відкритим ротом, жадібно хапаючи вологе й чисте повітря; видихав сморід пороху, що душив його всередині «пантери».

Раптом заціпенів од жаху: через верхній люк і щілини під баштою пробивався чорний дим. Виходить, усетаки підпалили. Янек рвонувся, щоб кинутись на допомогу, але тої ж миті з-під машини визирнула Василева голова, потім плечі, і поручик уже поруч з ним лежав на землі.

— Ех ти, вояк! Це що, я повинен носити за тобою ручний кулемет? — І Василь подав йому зброю.— Тікаймо.

Ліс на німецькій стороні затягнуло димом. Радянські воїни били з автоматів і кулеметів. Єлень і Гжесь прикривали відхід товаришів вогнем з танка. І ті вже не повзли, а довгими стрибками, від прикриття до прикриття, перескочили відкрите місце, добігли до дерев і за ними швиденько повернули в окоп.

— Чиста робота,— привітав їх сержант Чорноусов.— Але вам пощастило, що фашисти якраз вилізли на передній край. На вашому рахунку вже три танки, і один підбили наші артилеристи.

«Пантера», яку підпалив Семен, диміла щораз більше, чорні клуби диму огортали поруб, і, нарешті, танк спалахнув яскравим полум'ям. Тоді, немовби по цьому сигналу, стрілянина з обох боків стихла.

Небо вгорі прояснилося, багрянець на сході уже зблід, але сонячні промені насилу пробивалися крізь дим.

— Василю, ти нікому не скажеш про кулемет? — прошепотів Кос.

— Не скажу,— так само тихо відповів поручик.

— Не кажи.

В очах сержанта, який стояв біля них в окопі, Янек бачив повагу до себе, але цього йому було мало. Хлопцеві кортіло похвалитися ще й перед другим солдатом, котрий пам'ятав його з торішньої осені, відтоді, коли Янек у ватянці й енотових рукавицях їхав до війська, маючи єдиний дорожній документ — клаптик газети і єдину рекомендацію — тигрові вуха, сховані в кишені на грудях. Хотілося похвалитись перед кругловидим Федором, знайомство з яким почалося бійкою; хотілося запитати, чи й тепер вважає, що йому, Янекові, нема чого бути на фронті, що його треба відіслати додому. Із-за плеча сержанта Кос виглянув туди, де окоп повертав убік.

— Куди пішов телефоніст?

Сержант не відповів. Ступив кілька кроків назад, там на дні окопу лежало щось зелене. Присів навколішки, підняв брезентову плащ-палатку. І тоді Янек побачив бліде обличчя Федора з синіми тінями під очима. Чорноусов пояснив:

— Як почали ви бити з гармати, то він висунувся на бруствер. Злазь, кажу, а він мені: «Побачу, як воює той хлопчак, що так мене стусонув». Німці відповіли вам, і його осколком уцілило прямо під серце.

Янек дивився, широко розплющивши очі, і здавалося, що він не розуміє сержантових слів.

— Як же це? — запитав.

— А так, просто.

Відчуваючи, як на очі йому набігають сльози, хлопець одвернувся.

— Капрал Кос, до машини! — наказав Василь і, проходячи повз нього в окопі, шепнув: — Витри щоки, гвардія дивиться.

Розділ XII

НОВЕ ЗАВДАННЯ

В історичних книжках про битви часто пишуть, як про шахову партію, а може й ще простіше. Учень восьмого класу легко підкаже Ганнібалові:

— Пора ввести в бій слонів і послати в обхід кавалерію.

Прислухаючись до порад учнів десятого класу, На-

полеон легко б виграв битву під Ватерлоо. Через кілька років після війни ми вже точно знаємо, які сили були з обох сторін і куди вони рухалися, де стояли батареї, в яких місцях поля були покраяні зрадливими ярами.

Але тоді, коли саме розгоряється битва, вона більше скидається на матч боксерів, у яких зав'язано очі. Штаби фронтів і армій приблизно знають, як рухаються дивізії противника. Безупинно працює наземна й повітряна розвідка, парашутисти приземляються з раціями в тилу ворога і стежать за його маневрами, партизани передають відомості, радіоперехоплювачі розшифровують таємниці противника. Але найпевніші висновки про підготовку наступу можна зробити з того, як діють великі військові з'єднання. Зате викрити своєчасно пересування рот і батальйонів завжди важко.

Як довідатись, чи отам, ховаючись за стіною лісу й маскуючись гуркотом батарей, не підходить до передової танкова рота, не просувається тихцем стрілецький батальйон? Хто знає, куди саме в цю мить націлюється одразу сотня дул і на яку ціль прямують ескадрильї бомбардувальників, де саме й коли буде завдано удар? Можливо, стрілки на годиннику ворожого командуючого ось-ось покажуть час, призначений для атаки, можливо, до початку її лишилися лічені хвилини чи навіть секунди.

Десь у певному місці у визначений час ворог старається зосередити нищівні переважаючі сили, вдарити масою вогню й сталі, прорвати фронт оборони і вийти в тил. А тим часом десь в одному місці стискається броньований кулак, в інших місцях провадяться демонстративні атаки або ж панує тиша, якщо тишею можна назвати становище, коли над головами пролітають снаряди і по брустверу, мов кігті підступного тигра, дряпають раз у раз кулеметні черги. А одначе про таке становище у воєнних зведеннях пишуть, що на такій-то ділянці фронту нічого істотного не відбулось. І солдати кажуть, що в ці дні було тихо.

Саме така тиша після грізної ночі запанувала на лісовій висоті, де навколо танка поручика Семена зайняла оборону рота, якою командував гвардії сержант Чорноусов, бо командир її загинув. Попереду, за лісом, догоряла пожежа. Вгорі гули мотори — ескадрильї бомбардувальників ішли до переправ і скидали на Віслу свій вантаж тротилу; із свистом пролітали снаряди і вибухали

в тилу, блокуючи перехрестя доріг. Позаду, десь у глибині лісу, люто строчили кулемети й гуркотіли гармати. З протилежного боку порубу час від часу стріляли, автоматники й кулеметники відповідали, але в цілому було тихо.

Поснідали танкісти консервами з хлібом, запили водою. Води було мало — тільки дволітровий термос, який привезли з собою в танку. Ставало жарко й душно. Пражило серпневе сонце, проникаючи промінням крізь крони дерев аж до самої землі. Небо було бліде, задимлене, без єдиної хмарки, і хоч як палко просив увесь екіпаж, навіть Василь не міг обіцяти дощу.

У машині лишився тільки Єлень — він чергував біля гармати та перископів, а всі інші вийшли з танка і сиділи в глибокій ямі, викопаній під машиною, між гусеницями. Неквапно розмовляли між собою — то згадували нічний бій, то непокоїлись про невідому їм долю інших товаришів. Од Чорноусова тільки й знали, що інші два танки взводу управління стоять на сусідніх просіках, що вони продержались ніч, що один із них — під командуванням хорунжого Зенека, того самого, який колись у Сельцях набирав новачків до бригади, підбив бронетранспортер і підпалив німецький середній танк T-IV.

Було вже близько полудня, коли Янек, виглянувши з укриття, махнув товаришам рукою і, схопивши ручний кулемет, з яким він тепер ані на секунду не розлучався, прошепотів:

— Гляньте, там хтось крадеться.

Всі побачили, що по траншеї з вершини пагорба просувається щось зелене, гладке, схоже на коробку. Рів закінчився, і тепер було видно, що то солдат; у касці, з термосом за плечима, він наближався, перебігаючи від дерева до дерева.

— Гей, союзники, обережно, бо нам обід постріляєте! — крикнув сержант.— Здрастуй, Марусю.

Бійці виглядали з окопу і теж гукали:

— Здрастуй, Вогнику!

Дівчина спритно скочила в окоп, зняла із спини термос, а з шиї — автомат. Ті, що були найближче, вже рушили до неї з котелками, на ходу витягуючи ложки з-за халяв, але дівчина зупинила їх:

— Почекайте, з голоду не вмрете. Поранені тут є?

Вона попрямувала до землянки, де сиділи поранені вночі автоматники. Єдиний артилерист, що вцілів з усієї

гарматної обслуги, теж не захотів іти в госпіталь, хоч йому й розтрощило руку. Маруся замінила всім пораненим тимчасові пов'язки — продезинфікувала рани і швидко та зграбно забинтувала їх. Потім, коли вже закінчила, відкрутила кришку термоса й стала роздавати їжу.

— А ви, танкісти, що, не голодні? Вам теж вистачить.

Єлень, якого гукнули з танка, підвівся, уважно подивився на Марусю, на її чорні, вигнуті, як монгольський лук, брови й зітхнув:

— Коли б я знав, що така дівчина прийде робити перев'язку, то сам би себе чимось дзьобнув.

Саакашвілі простягнув руку до дерева, під яким росли лілові дзвіночки, зірвав їх кілька і, ставши навколішки, подав однією рукою котелок, а другою — букет.

— Гарній дівчині — гарні квіти.

Маруся нічого не відповіла, тільки всміхнулась, але видно було, що Гжесева галантність припала їй до серця. Роздавши танкістам кашу й м'ясо, вона присіла на дні окопу біля Янека Коса. Шарик звичайно з недовірою ставився до нових людей, але на цей раз, можливо, привабливий запахом обіду, поклав їй голову на коліна й дозволив погладити себе.

— Стривайте, ми ще й для нього щось там вишкрябаємо.

Дівчина дала собаці каші з м'ясом і здивовано дивилася, що він не їсть.

— Візьми,— сказав Янек.

— Цей пес не тільки гарний, але й розумний.

Сідаючи знову біля Янека, Маруся зсунула з підборіддя ремінець і зняла каску. Коротко підстрижене волосся кольору свіжовилущених каштанів розсипалось їй над лобом.

— Ну що, кулеметнику? Хвалять тут тебе, нахвалитись не можуть. Мене звати Маруся, або Вогник, бо я руда. А тебе?

— Янек.

— Янек? Гарно. А це що означає? — Вона торкнула пальцем нашивки на його погоні.

— Капрал.

— А по-нашому?

— Молодший сержант.

— Ясно. Та я й бачу — ти не те що молодший, а зовсім молодий сержант.

Гжесь зітхнув і, залишивши Янека з Марусею, поліз у танк. З окопу висунувся артилерист із забинтованим плечем.

— Для дівчат що нове, те й цікаве. Чого ти, Марусю, тільки з поляками розмовляєш?

— Я не з усіма. З одним.

— Сподобався?

— Дуже! — Дівчина погладила Янека по щоці й додала: — Мені вже пора. До побачення.

Вона закинула порожній термос за спину, почепила на шию автомат і, як ото хлопець, підтягнувши тикові штани, пішла. Бійці проводжали її поглядами, поки Маруся перебігала від дерева до дерева. Потім скочила в траншею і зникла їм з очей.

Не минуло й півгодини, як з німецької сторони почувся гуркіт танкового мотора і два гарматні постріли. Снаряди пролетіли вгорі й вибухнули на вершині пагорба.

— Відповімо?

— Ні. Вони хочуть, щоб ми відповіли, хочуть узнати, де наша позиція. Пам'ятаєш, що я вчора казав про оборону? — нагадав Семен.— Ну, ходімо до машини, а то Саакашвілі занудиться там.

Ще до обіду вони скинули мундири й одягли комбінезони просто на голе тіло, повідкривали люки, а все одно під бронею було пекельно жарко. Шарик покрутився, зітхнув кілька разів і, поклавши лапи на край механікового люка, поглядав на Янека — чи не дозволить йому господар майнути в ліс.

— Не будь надто розумний. Як усі в машині — то всі.— Кос побоювався, щоб собаку не підстрелила випадкова куля.— Лягай тут.

Прийнявши від Гжеся чергування, Янек сидів на своєму місці, надівши шоломофон — генералів подарунок — і через кожні п'ятнадцять хвилин вмикав рацію, прислухаючись до звуків у ефірі. На хвилі радіостанції бригади було тихо. Перевіряючи правильність настройки, Янек злегенька повернув ручку, потім крутнув ще і раптом аж здригнувся: біля самісінького вуха пролунав хрипкий голос:

— Achtung! Drei... zwei... ein... Bomben![1]

---

[1] *Achtung! Drei... zwei... ein... Bomben!* — Увага! Три... два... один... Бомби! *(Нім.).*

І другий — російською мовою:

— Праворуч противник, іду в атаку, іду...

Почувся свист, потім швидко застукотіли дрібні краплі звуків азбуки Морзе, і знову обізвався людський голос:

— Горить.

Янек не знав, звідки линуть до нього ці голоси — зблизька чи здалека; не зрозумів, хто говорить: чи той, хто говорив, чи, може, бомбардувальник.

— Настройся на бригаду,— звелів йому Семен.

Хлопець знехотя перейшов на потрібну хвилю; бригада мовчала, тільки чути було якесь шарудіння і тихе попискування. Шарик загарчав, покрутився, а тоді поклав голову Янекові на коліна й, висунувши схожий на кусок свіжої шинки язик, швидко дихав. Важко було дивитися на нього — від того ще більше мучила спрага. Семен наказав берегти воду, але ж пес того не знав, і пояснити йому було нелегко.

— ...П'ять, «Береза-п'ять», «Береза-п'ять». Я — «Ока», я — «Ока»...— Голос Ліди, яка чергувала на радіостанції бригади, був приглушений відстанню. Вона ще раз повторила: — Я — «Ока», прийом, прийом...— І знову настала тиша.

З того часу, як Ліда повернула йому рукавиці, Янек кілька разів бачив її здалеку, завжди в товаристві штабних офіцерів або хорунжого Зенека, отож і не розмовляв з нею. Тепер у нього не було вже в танку тих рукавиць, які носила Ліда,— він оддав їх разом з іншими непотрібними речами на склад. «Береза-п'ять» — то не їхні позивні, але Янек сприйняв їх як попередження. Рукою протер очі, змахнув з лоба краплини поту і зручніше вмостився на сидінні.

Кілька хвилин знову було тихо, потім у навушниках затріщало, почувся писк. Озвався чоловічий голос, але слів не можна було розібрати. Хтось когось кликав. Янек трошки повернув ручку і розібрав:

— Я — «Береза-один», увага...

— Чую, «Береза-три»... «Береза-два» чує.

— Я — «Береза-один», зліва вперед... Лівий швидше... Перед тобою...

— Бачу... Готовий.

— Механіку, повільніше... Вогонь!.. Готовий.

— «Береза-два», у мене влучили.

— Повільніше. Бронебійним...

— Два горять.
— Третій готовий.
— Влучило в гусеницю, баки горять!
— З машини!
— Заряджай, заряджай... О дідько!
— Я — «Ока», я — «Ока». «Береза-п'ять», ти чуєш...

Голоси затихли, відійшли кудись далі, й раптом виразно пролунало:

— Огірки на грядці, край лісу, праворуч п'ять від комина...

Хтось постукав по броні й гукнув:

— Хлощі, води хочете?

Над люком з'явилося лице Чорноусова. Сержант обома руками подавав їм каску, повну води.

Василь подякував, узяв, і, передаючи з рук до рук, вони пили по черзі — кожному по п'ять ковтків, щоб було справедливо. Вода була теплувата, відгонила болотом, і той присмак зостався у горлі й на піднебінні. Залишки на дні віддали Шарикові, той вдячно загарчав і швидко вихлебтав воду. Каску повернули Чорноусову.

— Василю, ти чув?
— Чув. «Береза» — це третя рота.
— Вони були в бою. Що з ними стало?
— Невідомо, але, думаю, було жарко.
— У нас тиша. Може, там ми були б потрібніші?
— Може.

Немовби у відповідь на це зауваження про тишу, почувся звук, наче заскрипів велетенський старий годинник, у якому заржавів увесь механізм, бо його роками не заводили. Єлень, що сидів на ящиках із снарядами, схопився і швиденько прикрив люки. Він зробив це саме вчасно, бо в повітрі зненацька зашуміло, а тоді немов грім під час грози, загуркотіли один за одним вибухи.

— Небельверфер,— сказав Густлік,— міномет такий. Знаю клятого, оглядав зблизька. У нього шість з'єднаних докупи дул, і як почне бити, то вже б'є.

Залп, що ліг попереду, був тільки сигналом. Тепер німецькі міномети почали гавкати, мов собаки в селі, коли вулицею проїжджає машина. Підгавкували то з лівого боку, то з правого, розпалюючи один одного, а їхній вогонь, коригований, видно, спостерігачем, намацував лісові окопи й підходив щораз ближче.

Осколки, спочатку поодинокі, тепер дедалі густіше дзьобали броню, стукали, голосно дзенькаючи, і відлітали,

хуркаючи, мов джмелі. Запахло землею й курявою, а потім раптом струсонуло всім танком, і хвиля гуркоту вдарила танкістам у вуха.

— Клюнули нас,— не витримав Саакашвілі і докинув одну з небагатьох польських фраз, які він знав: — А бодай їх холера...

— Буває,— спокійно озвався Василь.— Це не страшно. У нашого коня міцна шкура.

— Вийду побачу,— хвилювався механік.— Чи не в жалюзі мотора вдарило.

— А вони закриті були?

— Закриті.

— Тоді почекай, хай перестануть.

— Добрий кінь,— повторив Янек.— А знаєте, треба було б якось назвати наш танк.

— Може, Гнідий? — озвався Єлень.— У мого старого був гнідий кінь, не дуже великий, але добрий, витривалий...

— Е ні... Гнідий для танка не підходить,— заперечив Кос.

— Олександр Македонський мав славнозвісного Буцефала,— усміхаючись, мовив Василь,— а Роланд у Ронсевальській долині бився, сидячи на Вейлантіфові — баскому аргамаку...

— От і нашу машину треба назвати якось урочисто або як людину.

— Ти, певно, хотів би, щоб її назвали Ліда чи Маруся, я тепер уже й сам не знаю,— відрізав Єлень.

— Облиш,— перебив його Василь.— І взагалі замовкніть, краще послухайте.

Міни вибухали рідше й десь лівіше. В паузі між вибухами танкісти почули слабкий рокіт.

— Це не танк.

— Стривай, уже нічого не чути. Може, то тільки здалося.

З правого борту, від лісу, хтось постукав у броню.

— Що таке? — закричав Єлень.— Не лазьте там, поки міни рвуться.

— Відчиніть,— озвався знайомий мелодійний баритон.

— Боже мій! — застогнав Єлень, поспішаючи відкрити люк.— Ви, пане генерал, прийшли під таким вогнем...

Тримаючи в руці свою нерозлучну люльку, командир бригади стояв на броні і всміхався.

— Нічого, у мене не влучать. Хотілося б побалакати з вами, але я не сам. Може, заліземо всередину? Вміститься у вас двоє дітей? Один товстий і один тонкий.

Генерал, хоч і був повний, спритно вліз у башту, але другому, низенькому худорлявому селянинові в піджаку, довелося помагати, бо він застряв у отворі люка й не міг натрапити ногами на якусь опору. Нарешті його все-таки втягнули і люки закрили.

— Слава Ісусу,— привітався він із темряви.

— На віки слава,— чемно відповів Густлік, вмикаючи світло.

Тепер танкісти побачили, що селянин той шпакуватий і, видно, кілька днів не голився, бо сивіюча щетина стирчала йому на підборідді й на худій шиї, позначеній вузлами жил.

— Ой, тісно тут у вас,— сказав він.

— Хатина тісна, але тепла. Воюватимете з нами, газдо? — Єлень поблажливо поплескав його по плечу.

— Ой, обережно, пане, помаленьку. Знаєте, ми з жінкою саме пекли хліб, а тут приходять руські й кажуть, що відступатимуть. Шкода було хліб залишати, от ми й чекали, поки не допечеться, а потім як німець почав бити, то ми вкинули гарячі буханці в мішок, схопив я його на плечі, а стара взяла корову на налигач, і давай тікати. З переляку то я нічого не чув, а вже потім, як дісталися ми до своїх, зустріли пана генерала, і пан генерал наказав узяти мою стару й корову в автомашину, що йшла за Віслу по снаряди, я віддав жінці мішок і чую, що вся спина обпечена. Помазала мені її одна солдатка, і я б теж пішов за Віслу, але якщо треба допомогти...

Генерал, не перебиваючи селянина, відкрив польову сумку, сів так, щоб світло падало на карту, і сказав:

— Ідіть сюди. Розкажу вам, у чому справа.

Усі схилилися над картою, стежили за кінчиком гостро заструганого олівця.

— Німці за всяку ціну хочуть ліквідувати цей плацдарм. Вони стягнули тут нові сили з-під Варшави. Учора опівдні повітряно-десантна танкова дивізія «Герман Герінг» прорвала фронт. Отут, у цьому місці. Фашисти увірвалися в ліс, вбили клин між двома радянськими ди-

візіями, захопили село Студзянки, фольварок і цегельню...

— Я саме з фольварку, це ми там хліб пекли,— вставив селянин.

— Потім, уночі, німці перегрупувались і вдарили далі на схід, через ліс,— вів генерал,— але наскочили прямо на ваші засідки і на танки першої роти. Ви їх затримали, самі знаєте. Вранці вони рушили вздовж річки, осюди, вздовж Радомки, захопили Ходків, але наша друга рота знову відкинула їх назад. Після полудня ворог вийшов із Студзянок на північ. Його атакувала з флангу третя рота.

— Ми чули,— пожвавішав Кос.— По радіо чули.

— Так. Рота вдарила без розвідки, без піхоти — не було часу на підготовку. На війні не завжди так, як у статуті. Тараймовича вбито, Гаєвського, Дацкевича, Гуславського... Про всіх ще й невідомо. Ми зазнали великих втрат, але затримали «Герінга». Завтра вранці на цьому березі буде другий полк. Ми зможемо атакувати.

Шарик, який уже кілька хвилин повзав навколо, знайшов, нарешті, щілину й, протиснувшись між Єленем та Косом, висунув морду до карти. Одне вухо він опустив, друге підняв угору і, дивлячись прямо в обличчя генералові, уважно слухав.

— Я хотів, щоб ви знали загальну ситуацію. Але для вас є інша робота. Погляньте сюди.

Генерал показав на карті окреслене червоним олівцем коло на південь за лінією німецького фронту. До цього кільця звідусіль були спрямовані гострі темно-сині стрілки.

— Тут б'ється оточений батальйон гвардії капітана Баранова. Два дні вже б'ється, бо має наказ не відступати. Тепер завдання вже виконано, і воїнам Баранова треба пробитися до своїх. Вони, чути, як б'ються, але боєприпасів у них лишилося мало, зв'язку з ними немає. Якщо зостануться там, загинуть. Треба допомогти їм. Як ви гадаєте?

Генерал уважно дивився в обличчя членам екіпажу, переводячи погляд з одного на другого. Невеличка лампочка кидала зверху гострі, продовгасті тіні. Янек кивнув. Єлень сказав:

— Так точно.

Саакашвілі почухав потилицю й заявив:

— Ясно.

— Треба пробитися до них,— озвався Семен.

— План такий,— вів далі генерал.— Дві машини взводу управління мають вдати, ніби переходять в атаку на цій просіці, зчинити добрячий гармидер, викликати на себе вогонь. Тоді ви без десанту рушите через ліс. Німці воюють по карті, а ми в своїй країні знаємо більше доріг, аніж можна позначити на папері... Тепер ваше слово, пане Черешняк, тільки помаленьку.

— Я помаленьку, помаленьку...— Селянин потер щоку, і щетина зашелестіла йому під рукою.— Значить, так. Стежка проходить повз три бучки, що стоять коло просіки, а далі починається ліщина. Якщо йти прямо, то буде одна галявинка, потім друга і третя, але на третій— болото, його треба обійти ліворуч, і зразу ж буде невеликий горбик, на ньому багато ожини. За тим горбиком треба йти вже не лісом, бо він там кінчається, а через такі кущики — ялівець там росте на піску. Звідти як глянути — видно сосняк. Евіновим його називають, і три хатини рядом стоять над дорогою. Ото там.

— Повторіть ще раз,— попросив генерал.

Селянин повторив.

— Добре ви знаєте цей ліс,— похвалив Єлень.— Лісником були?

— Ні, я з Студзянок. А ліс як же не знати, ми завжди — старі люди пам'ятають — ходили туди по дрова. Тільки потім пан граф, тобто пан Станіслав Замойський, царство йому небесне, мабуть, років сімнадцять буде, як розбився на аероплані... Пан граф не дозволяв, а ми ж не красти, бо ліс — то добро всіх, ходили собі, тільки не просіками, а отією стежкою повз три бучки і через ліщину, щоб лісникові на очі не попасти...

— Поручику Семен, зараз сімнадцять годин двадцять сім хвилин.

— Так точно, сімнадцять двадцять сім,— Семен підніс руку до лампочки, трошки перевів хвилинну стрілку.

— Сюди підійде наш взвод протитанкових рушниць, щоб допомогти гвардійцям, а ви одскочите за висотку, перейдете на край сто двадцятої ділянки. Там на галявині зупинитесь, поповните боєприпаси і підете в напрямку трьох буків, про які вже знаєте. Ті дві машини почнуть стрільбу за десять до сьомої. Ви почекаєте, поки розгориться бій, а потім — уперед. Поспішайте, щоб до сутінків прибути на місце, бо інакше вас підіб'ють якщо

не німці, то оточені гвардійці. Ми не маємо змоги повідомити капітана Баранова.

— Якщо запізнимось, то підстрелять? — злякано спитав селянин.

— Так, пане Черешняк.

— Не впізнають своїх?

— Німці, якби захопили радянський танк, то теж на ньому б воювали,— пояснив Єлень.

В цю мить усі почули, як хтось виліз на броню.

— Танкісти! — впізнали голос Чорноусова і відкрили люк.— Ваші протитанкові рушниці вже підійшли. А німці саме перед нами запалили якусь підстилку, димить на всю просіку. Не гайтесь, поки вони нічого не бачать. Спасибі, що помогли. До побачення!

Один по одному всі потисли йому руку. Останнім попрощався генерал. Сержант скочив додолу, став на бруствері окопу й узяв під козирок. Тільки тоді, коли загуркотів мотор, він опустив руку і, як завжди, розгладив вуса.

Рушили заднім ходом, вдивляючись у дим через приціли й перископи. Відходили повільно, готові першої-ліпшої миті відкрити вогонь. Тільки виїхали за косогорок так, що їх не видно було з боку фронту, розвернулись і швидко рушили просікою. За ними їхав генеральський вілліс з шофером і двома автоматниками, чіпляючи сріблястою антеною радіостанції за низькі гілки дерев.

Повернули праворуч до галявинки і там побачили танк, який заправлявся пальним, а також замасковану між деревами вантажну автомашину з боєприпасами. Командир того танка, худорлявий хорунжий Зенек, махав їм рукою, показуючи, де стати.

Янек дивився на нього неприязно. Перший час хлопець не міг забути, що хорунжий не хотів узяти його в бригаду, а потім — що той упадав коло Ліди, носив їй масло й печиво із свого додаткового офіцерського пайка, який в екіпажі Семена ділили порівну між усіма. Та й черствий був той Зенек, дуже пильнував, щоб солдати віддавали честь, доповідали по формі, а танкісти додержували такого порядку скоріше в якісь урочисті хвилини, а не в буденних стосунках.

Машина зупинилась, Семен перший стрибнув на землю.

— Що йому треба? — буркнув Кос до Гжеся, показуючи на хорунжого Зенека, який підійшов і, виструнчившись, привітався з Семеном.

Що хотів Зенек, вони так і не дізнались, бо треба було негайно братися до роботи, а поручик з хорунжим розмовляв за кілька десятків кроків од них.

— Я вже все знаю,— казав тим часом хорунжий до Василя.— Важке діло в тебе. Бажаю успіху всьому твоєму екіпажеві.

— Взагалі війна — річ нелегка. У тебе теж паршиво завдання. Викликатимеш вогонь на себе.

— Хіба ж можна порівняти! Ми постріляємо, зчинимо гармидер та й назад, а вам треба пробиватись у тил, прямо в пащу «тигрів» і «пантер»... Півгодини тому мій механік піймав у лісі якусь перелякану курку. Я дав її автоматникам, щоб обскубли й кинули в окріп. На бульйон встигну. Слухай, Василю, в мене до тебе велике прохання: давай поміняємось. Я скажу генералові, попрошу.

— Облиш, з якої рації.

— Це важко сказати. Розумієш, ти сюди прийшов, щоб нас учити, а битва ж на нашій землі.

— Не хотів би я бути таким учителем плавання, який ходить бережком, боїться замочити ноги, а учнів штовхає на глибоке. Такого не повинно бути. Не треба більше про це говорити.— Останні слова Семен промовив суворо, твердо, але зразу ж усміхнувся, вхопив співрозмовника за плече й додав: — Дякую тобі, Зенеку.

А в той час екіпаж не гаяв часу. Єлень, як найдужчий, носив одну за одною скриньки із снарядами для танкової гармати і з патронами для оточених піхотинців. Гжесь подавав їх селянинові, що стояв на броні, а той обережно опускав у люк, до рук Янекові, який ставив скриньки всередині машини. Механіки з роти технічного забезпечення поповнювали запаси пального й мастила, технік ходив круг танка, перевіряв ланки гусениць, бандажі на котках.

Генерал, помітивши Василя, який повертався до машини, гукнув:

— Тепер уже боєприпасів повний комплект. А ви, пане Черешняк, певно, втомились? Рушаймо, нам пора.

Селянин незграбно зліз на землю, підійшов, застібаючи потертий піджак, і, зупинившись за два кроки перед командиром бригади, повторив:

— Нам пора, пане генерал— Але не рушив з місця, стояв, шуруючи долонею вгору й вниз по зарослій щоці.

— Вже їдемо, про що ще думаєте?

— Думаю, чи знайдуть вони ті буки. Адже ж нетутешні.

— Мабуть, знайдуть.

— Може б, я показав.

— А спина не болить?

— Ой, болить! Але ж усе одно болить, чи я тут стоятиму, чи туди поїду.

— Хто його знає, може, ви й маєте рацію, це було б непогано.

— А ви, пане генерал, написали б мені потім якусь бумажку, щоб лісу дали. Хатину, значить, поставити, бо ми жили в бараках, а бараки згоріли.

— Бумагу на ліс я дам. І землю теж ви одержите.

— Руські, що в нас були, теж так казали. Тільки що ж то чужу землю обіцяти. Хіба граф їх послухає?

— Це не росіяни, це наш уряд так каже. Безземельні селяни одержать землю.

— Невже це правда? Коли була та війна, те ж обіцяли, але так і не дали.

— А тепер дадуть. Це правда.

— Може й правда... То коли б оту бумажку... Я б до буків провів, а от далі...

Селянин опустив праву руку й тепер лівою почав терти вже другу щоку.

— Що ще, пане Черешняк?

— Та мені здається, що далі вони заблудять. Не інакше, як до ялівцю треба показати.

— Там уже німці.

— Я знаю, що німці, але я всередині цієї машини поїхав би. Тільки якби ви мені іще щось додали.

Шарик, який зустрів знайомих і встиг уже поїсти й досхочу попити води з воронки, тепер, помітивши, що його екіпаж працює, підбіг до генерала, почав ластитись, радий, що не треба сидіти в танку. Генерал притримав його за голову і, простягнувши вбік ліву руку, гукнув автоматника.

— Візьми люльку. Собаки не люблять диму.

Звільнивши обидві руки, він гладив пса, а сам думав.

— Щось, кажете, ще вам дати? А що саме? Порося, чи, може, грошей?

— Хіба я на торговиці, що ви мені — порося або гроші? — обурився Черешняк.— Гвинтівку дали б!

— А стріляти зумієте?

— Ну, аякже? У першу світову війну я теж був молодий, у царя Миколи воював. Але й без того зумів би.— Ми,— всі, хто тут живе, лісовий народ, як кажуть,— виросли в пущі, без армії знаємо, як стріляти.

— Ну, гаразд. Ви доїдете з ними до ялівцю, а назад як?

— Та звичайно, пішечки.

— А німці?

— Коли мене лісник не бачив, то й німець не помітить. А якщо помітить, то в мене ж буде гвинтівка. Німець страшний, як він з гвинтівкою, а у вас, наприклад, пане генерал, руки голі. А коли, наприклад, у вас, пане генерал, гвинтівка в руках, то він не такий уже й страшний. До того ж у мене з ними свої рахунки.

Селянин не докінчив, бо згадав саме, як торік весною німці забрали в нього порося, і така злість його взяла, що вже не міг далі вимовити й слова.

Розділ XIII

У ВОРОЖИЙ ТИЛ

— Це ті бучки?

— Наче вони, але щось дуже скоро.

— Ходіть сюди, батьку,— Олень прочинив люк, підсадив старого, щоб той міг виглянути, і ще раз запитав:— Ті самі чи якісь інші?

— Ті самі. Спочатку мені здалося, що ми надто швидко доїхали, а тепер я на власні очі бачу.

— Під час бою вас, батьку, ми не будемо примушувати висовуватись, бо вб'ють. Звикайте дивитися в перископ.

— У що?

— В оце скельце. Таке віконце називається перископ. Ну, тепер уже ми знаємо напевно. Це дуже важливо, бо як завариться каша, то роздивлятися буде пізно.

Замаскований прикріпленими до броні гілляками, танк стояв на краю поперечної просіки, що йшла із сходу на захід. Всередині в танку було тісно. Збоку повно снарядів, під ногами стояли ребром скриньки з патро-

нами для піхоти, а перед самим від'їздом офіцер-сапер силоміць упхнув їм два чималі ящики мін, уперто доводячи, що вони пригодяться.

А крім того, ще ж і Черешняк. Він стояв у башті праворуч, перед Єленем. На сиву голову йому наділи шоломофон, щоб він усе чув і сам міг говорити, коли б збилися з дороги. Клопоту було чимало, бо спочатку селянин ніяк не міг збагнути, що треба не кричати, а спокійно говорити перед собою в повітря, і хоч як би гуркотів мотор, а проте усі чудово почують його, Черешняка, і він усіх почує — наче по радіо. Потім, коли він уже навчився користуватися внутрішнім телефоном, розгорілася суперечка про гвинтівку. Черешняк набив усі кишені патронами, перевісив зброю через плече і ніяк не хотів поставити її в кутку.

— Батьку, ви ж мені цією пукавкою очі повиколюєте. От упертий чоловік! — сердився Єлень.

Нарешті, дійшли згоди: карабін почепили на тримача для снарядів у башті, щоб був під рукою. Тепер Черешняк стояв спокійно, тільки раз у раз засовував руку то в одну, то в другу кишеню і побрязкував патронами. В танку було жарко й задушно, але провідник не хотів зняти піджака. Піт заливав йому обличчя, розмазувався на щоках.

Найтяжче — це бездіяльність і чекання. Танкісти сиділи під бронею, в тиші, в жарких сутінках, комбінезони липли до мокрих від поту тіл, легеням не вистачало повітря. А проте люків не відкривали. І вентилятори не працювали — берегли акумулятори. Здавалося, їхній танк — то підводний човен, що причаївся на дні зеленої води лісового моря.

Саакашвілі штовхнув ліктем Коса і виставив великий палець угору — мовляв, усе буде гаразд. Янек кивнув головою, поправив приклад ручного кулемета, що стирчав біля його плеча. Потім нахилився праворуч, скубнув собаку за кудли. Шарик повернув морду, почав легенько хапати зубами за пальці. Тільки Василь сидів спокійно на своєму сидінні й дивився у перископи.

Густлік, відчуваючи, що йому пересихає в горлі, торкнув рукою Черешняка.

— Страшно, батьку?

— Аякже, страшно. Тільки ти не штовхай мене, бо спина болить. Я ж казав, що хлібом обпік.

— Знаю, пам'ятаю, ви вже четвертий раз розпові-

дасте... Мабуть, зараз рушимо...— По голосу важко було зрозуміти, чи то Єлень повідомляє, чи, може, питає командира.

Саакашвілі зиркнув на освітлений у темряві циферблат танкового годинника. Було майже п'ятдесят хвилин на сьому.

— Екіпаж, увага,— спокійно озвався Василь.— За хвилину наші почнуть. Густліку, заряджай осколочним.

Входячи в ствол, заскреготав снаряд, клацнув замок.

Виконавши наказ, Єлень притиснувся лобом до бічного перископа. Побачив автоматників, що причаїлися поруч, оберігаючи танк від можливих несподіванок на вихідній позиції. Далі, між двома берізками, стирчала гармата з танка хорунжого Зенека. Людина необізнана, певно, подумала б, що то якась обламана похилена жердина, але Густлік знав: це дуло гармати. Ось воно трошки піднялось і пересунулося праворуч, шукаючи ціль. Третього танка не видно було, він стояв десь далі з правого боку, за деревами.

— Страшно, батьку? — знову почав Єлень, але в цю мить у навушниках почувся низький свист, а потім голос:

— «Граб-три», увага!

— «Граб-три» слухає. Я готовий.

— Ну, то починаємо. Тільки з перцем. Вогонь!

Враз бабахнули гармати тих обох танків, зататакали кулемети, закашляли міномети, і десь позаду вдарила батарея гаубиць.

— Заводь мотор! — скомандував Василь.

Свиснуло стиснуте повітря, зашумів, починаючи крутитись, маховик, набрав розгону. Заскреготіли триби, коли Гжесь увімкнув зчеплення, і вмить озвалися, заграли чотириста п'ятдесят кінських сил, заглушуючи гуркіт бою.

— Рушають,— доповів Єлень.

Танк, який стояв далі й якого досі не видно було, видерся на бруствер окопу, задерши носа, повалив сосонку і, проїхавши кілька десятків метрів, зупинився, безперервно стріляючи. Тоді рушив хорунжий Зенек. Єлень уже не бачив його за деревами. Раптом, пересилюючи гуркіт пострілів, під танкову броню увірвалося гучне «ура!» піхоти. Німці відповідали щораз частіше й гостріше. Поміж стовбурами сосен Єлень, мов за густим плотом, побачив яскраву смугу полум'я.

— Горить!

— Що горить? — запитав Василь.

— Не знаю, за деревами.

І знову до танкістів долинуло гвардійське «ура», по просіці заскакали вибухи. Янек подумав, що, мабуть, саме тепер вони рушать, що вже пора, і в цю мить почув спокійний, як завжди, Семенів голос:

— Вперед, Гжесю.

Рушили. Гущавина сосонок та беріз розступилася перед ними, танк, підминаючи під себе стовбури й крони, викотився, мов здоровенний гіллястий кущ, на просіку й, набираючи швидкість, ввійшов у ліщину. Гнучкі прути піднялися позаду, закрили танк від очей автоматників.

*

Ішли наосліп, як плавець у густій, стоячій воді вкритого ряскою ставу. За кущами погано видно було навіть перед самим танком. Зелена тінь, здавалося, була волога й липка. Примружили очі біля перископів, коли замиготіло світло. Побачили галявинку, посеред якої росла дика груша.

— Правильно вийшли? — запитав Василь.

— Правильно, пане,— відповів Черешняк.— Ви нас по гриби в наш ліс ходили. Тепер тут буде рівно, можна поганяти.

— Гони машину,— наказав поручик, і в його голосі танкісти з радістю вловили веселі нотки сміху.

Гжесь натиснув на газ, але їхав обережно — попереду постали товсті дерева, щоправда, вони стояли рідко, але треба було пильнувати, своєчасно звертати вбік, як ото в танці, коли гостей збереться багато, а кімната тісна.

— Що це ми так — то наліво, то направо? — занепокоївся провідник.

— Нічого не вдієш,— озвався Єлень.— Не будемо ж ми весь ліс валити, бо вам потім нічого буде рубати...

— Припиніть балачки! — наказав Василь.

Танк ревів мотором, продираючись через ліс. З правого боку замиготіло світло — там була друга галявина.

— Цабе! — крикнув Черешняк.

— Що таке? — не зрозумів Саакашвілі.

— Бери праворуч,— пояснив Єлень.— Він до тебе, як до коня. Дивись, ще батогом по спині огріє.

Промчали краєм галявини, знову пірнули в ліс. Тепер кущі були рідші й нижчі. Одна гусениця йшла по вузень-

кій, ледь помітній стежині. Василь побачив з башти жовтуваті воронки від снарядів і наказав:

— Повільніше.

Гжесь збавив газ, маневрував, але всіх воронок не можна було обминути. Танк спіткнувся, похитнувся, почав перевалюватися з боку на бік.

— Ну й кидає! Мов чортом у свяченій воді! — сказав Черешняк.

— Третя галявина.

— Авжеж, третя, я ж казав. Тепер, ліворуч, бо тут болото.

Нарешті вирвалися на відкрите місце, ширше, ніж те, що було раніше. Під лісом видніла купа трохи присохлого листя.

— Цього кущика не було,— здивувався Черешняк.— Хто ж це його...

— Повний вперед! — рішуче перебив його Василь.— Тарань!

Придивившись до зів'ялого гілляччя, поручик крізь листя помітив блиск металу, а поруч на траві — трьох німців у пістрявих плащ-палатках і насунутих на лоб касках. Були надто близько, щоб по них стріляти.

Побачивши танк, гітлерівці завагалися на мить, і це їх погубило. Поки вони підскочили до гармати і вставили снаряд, танк опинився за якихось п'ятнадцять метрів. Фашисти не встигли закрити замка, в паніці кинулися врозтіч. Під гусеницями заскреготало, весь танк аж рвонуло, підкинуло. У лівому перископі поручик Семен на мить побачив серед дерев офіцера, який вистрілив угору ракету.

— З правого боку ще один пак[1], розвертають гади,— доповів Єлень.— Чого доброго, вліплять нам ззаду.

Танк мчав уперед на повній швидкості, мотор аж грав на високих обертах. Засвистів електромотор, заскреготіли триби, вся башта блискавично повернулася на сто вісімдесят градусів. Поручик намагався піймати на приціл ворожу протитанкову гармату, але німці випередили його. Вони вже повернули дуло, стали навколішки за щитом. Василь побачив блиск і якусь частку секунди безпорадно чекав на вибух. Але снаряд пролетів повз танк, і Василь вистрілив майже наосліп, бо вони були вже за кущами.

[1] *Пак* — німецька абревіатура, що означає протитанкову гармату. (Pancerabwehrkanone). Польські солдати вживали цю назву, говорячи про ворожі гармати *(прим. авт.)*.

Одразу ж вихопились на вершину пагорка й невеличким схилом почали з'їжджати вниз. Башта знову блискавично розвернулась, і Єлень сам, не чекаючи команди, зарядив гармату.

— О боже, це наче карусель на ярмарку. Аж у голові крутиться.

— Батьку, он уже ялівець. Вийдете?

— Куди там, я з вами.

Танк вискочив на обліг, де-не-де порослий блакитними купинами ялівцю. З-під гусениць бризнули високі фонтани піску, танк окутали клуби куряви.

— Перед нами окопи. Янеку, не лови гав!

З останніми словами Василь вистрілив, і недалекий вибух вказав Косу ціль. Зверху видно краще, аніж з місця кулеметника, тож Янек тільки тепер побачив крізь куряву зигзагоподібну лінію окопів, а над нею в одному місці — три каски і руки гренадерів, що переставляли кулемет.

Танк гойдало, цілитися було важко, і Кос випустив довгу чергу — якщо й не влучить, то хоч пригне ворогів до землі. Ліворуч од тих трьох Янек помітив здоровенного солдата з фауст-патроном на плечі. До нього було вже зовсім близько, хлопець тільки повів дулом, в той же час натискуючи спуск. Не знав, поцілив чи ні, бо танк підстрибнув на бруствері окопу й помчав далі полем.

— Де будинки? — запитав Василь.

— Їх нема, але комин, мабуть, видно, он там, де дві сосни.

— Механіку, бери ліворуч. Іще ліворуч. Досить.

Почувся короткий свист, і одразу ж — вибух. Стіна піску затулила і комин, і сосни. За мить — ще один вибух.

— Важкі міномети,— буркнув Єлень.

Зненацька всі відчули, як немовби велетенська лапа вперлася в лоб танка, зупинила його на мить і рвонула вгору. Від гуркоту заболіло у вухах, курява й дим заповнили танк. Шарик коротко завив і стих.

— О богородице! Спина! — крикнув Черешняк.

Танк не зупинився, тільки уповільнив хід і далі працьовито молов гусеницями пісок.

— Насос вийшов з ладу! — хрипким голосом вигукнув Саакашвілі.— Іду на ручному.

— Дійдеш?

— Дійду.

— Густліку, ракети!

Заскреготав замок люка. Єлень якусь мить морочився з ним, шарпонув і нарешті крикнув:

— Заїло, хай йому біс! Заклинило.

— Увага, перед нами наші. Повільніше, праворуч, іще праворуч. Гальмуй!

Та було пізно. Василь бачив, як з окопу перед танком підвівся плечистий солдат у порваному мундирі, ясне волосся падало йому з-під каски на лоб, рот був широко розкритий — солдат щось закричав і кинув в'язку гранат.

Вибух ударив у броню, танк рвонуло. Черешняк упав на ящики з боєприпасами, на нього звалився Густлік. Мотор стих, танк зупинився. Запахло димом. Саакашвілі боляче вдарився головою об броню, розбив собі праве коліно і лютий — бо також бачив крізь оглядову щілину, хто їх атакує,— не витримав, відкрив люк і гаркнув на все горло:

— Дурню, ти що, не бачиш? Своїх б'єш, машину нівечиш! — І додав кілька слів, які й повторювати незручно.

Василь увімкнув контакт. Електричний струм побіг по проводах в задню частину танка, іскра запалила димову шашку, прикріплену на броні. Густі клуби диму шугнули з обох боків угору, закрили танк смердючою жовтою хмарою.

— Механіку, заведи мотор і хай працює на малих обертах. Густліку, натисни ще раз на цей люк, може, відкриєш.

Єлень підсунув під ноги ящики, виліз на них і, впершися спиною в металевий диск, почав розгинатися, щораз нижче опускаючи голову й важко сопучи. Нарешті відпустило. Люк, стукнувши, відскочив угору.

— Механік і Черешняк — залишаються на місці. Решта — з машини.

По броні спустилися на землю. Розірвана гусениця простяглася, мов довгий вуж. Добре, що танк ішов не дуже швидко і не встиг ще з'їхати з неї. Рядом у густому диму маячили постаті червоноармійців з автоматами, націленими танкістам у груди.

— Ви хто такі? — грізно запитав той самий, що кинув гранати, а тепер стояв найближче, тримаючи в руках німецьку снайперську гвинтівку.

— До капітана Баранова. Пакет.

З диму вийшов низенький чоловічок з офіцерськими погонами на вилинялій забрудненій гімнастьорці. Облич-

чя в нього було забинтоване, лице почорніло від пилюки, червоні очі сльозилися чи то від диму, чи то від недосипання.

— Я Баранов.

— Поручик Семен з Польської танкової бригади. Ось тут наказ командира. Тільки якщо ми так стоятимемо і не начепимо гусениць, поки німці не схаменулися, нас усіх переб'ють.

Капітан не промовив ні слова, узяв пакет і дав рукою знак своїм бійцям. Ті кинулися на допомогу. Коли танк наїхав на гусеницю, солдати, кашляючи й задихаючись від диму, з'єднали ланки. Танк поволі рушив і в супроводі ясноволосого снайпера, що показував дорогу, пройшов через лінію окопів.

Кинута на пісок шашка все ще диміла, заслоняючи їх від ворога. Проїхали метрів з п'ятдесят у глиб позицій, повернули за руїни спаленої хати і стали за купою цегли. Сонце вже сховалося за обрій, сутінки огорнули башту, але німці помітили рух і двічі пальнули навмання. Снаряди просвистіли високо над головою, пішли далеко в тил.

Гжесь вимкнув мотор, стало тихо, аж у вухах дзвеніло. На півночі, там, звідки вони приїхали, гриміло відлуння битви, а тут було спокійно.

— Огляньте все і — з машини.

Виходили поодинці, неквапливо, здавалося, невпевнені у власних руках і в силі своїх м'язів. Сідали на землі й не могли вгамувати тремтіння рук. Тільки тепер, після бою, відчули страх і втому, тягар нервового напруження та безсонної ночі.

Черешняк, не випускаючи карабіна з рук, ліг на животі, ліву руку підклав під голову. Шарик, підібгавши хвоста, важко дихаючи і тихенько скиглячи, вмостився біля Янека. А поруч стояв танк, і вони дивилися на нього, як дивиться господар на смертельно пораненого коня. Броня була шершава, закіптюжена, подряпана, фарба на ній місцями обгоріла. В такому стані вони добралися на місце, але ж це менше, ніж половина завдання. Як тепер виведуть пошкоджену машину? Чи й самі вийдуть живими?

Командир радянського батальйону сидів трохи далі на дні колишнього льоху, склепіння якого розбив снаряд, і, закриваючись краєм плащ-палатки, читав наказ, раз у раз поглядаючи на карту. Молодий автоматник, з подзьо-

баним віспою обличчям, такий же худорлявий, як і його командир, присвічував кишеньковим ліхтариком. Здоровий ясноволосий сибіряк із снайперською гвинтівкою в руках стояв, спершись на пень зрізаної сосни, і мовчки поглядав на танкістів.

— Хлопці! — тихо озвався Василь.— Хлопці! — повторив з притиском.

Танкісти випрямились, дивилися на Семена, руки їм перестали тремтіти.

— Доповідайте, що в кого.

— У мене все гаразд,— озвався Єлень.— Ударило по люку, але тепер уже все в порядку.

— Бензонасос вийшов з ладу,— з жалем почав Саакашвілі.— Я ще тоді, перед заняттями, казав: «Дайте новий». Дали старий, пообіцяли замінити. Не замінили. На ручному кількасот метрів проїду, а далі не потягне. І коліно розбив, болить, хай йому біс. Коли б тут була хоч та руда Маруся, що тоді приходила...

— Під час останнього вибуху побито лампи,— перервав Янек.— Зв'язку нема й не буде.

Всі розуміли, що тепер вони — як глуха й кульгава людина, непридатна в бою.

Низенький капітан вийшов із льоху, підсів до Василя.

— Дісталося вам.

— Дісталось.

— Безглуздо, що це від своїх, але... самі розумієте.

— Розумію. Ми повинні були дати сигнал ракетами, але осколок заклинив люк.

— Вдосвіта будемо пробиватися. Не знаю тільки, чи продержимось. Німці лізуть раз у раз, а в моїх людей по десятку патронів.

— Патрони ми вам привезли.

— Це чудово. Може, дасте кілька снарядів і до гармати? У мене лишилась одна сімдесятишестиміліметровка.

— Дамо. Тим більше, що наш танк тут залишиться,— з місця може вести вогонь, а їхати — ні. Ми підемо з вами пішки. Два ручні кулемети — це теж сила.

Баранов розіслав посильних. В сутінках, які дедалі густішали, до танка почали сходитися піхотинці. Єлень видавав їм ящики з патронами. Артилерійські снаряди брали по два, несли їх під пахвами.

— Протипіхотні міни теж є.

— Нема кому їх поставити, люди сплять. На світан-

ку, перед відходом, закопаємо їх. Тепер у кожному відділенні тільки один вартує — будить усіх, коли німці починають лізти.— Капітан глянув на годинника й додав:— У них в усьому «Ordnung» — порядок. Воюють за розкладом. Ось побачите, за п'ятнадцять хвилин полізуть.

— У вас нема чим підвезти снаряди до гармати? Швидше було б.

— Є два коники, але я ховаю їх. Треба ж буде поранених забрати.

Баранов говорив поволі, ніби вириваючи кожне слово з глибини грудей. Був байдужий до всього, як смертельно втомлена людина. Тільки вже підводячись, трохи пожвавішав.

— Піду, бо зараз почнеться. Не ображайтесь, що так по-дурному вийшло. Від щирого серця дякуємо — тепер якась частина проб'ється, а якби не наказ, то всі залишилися б у цьому піску.

За п'ятнадцять хвилин німці й справді почали атаку. Ще здалеку почали стріляти. Постріли спалахували в темряві вогнями, й по тих відблисках видно було цеп наступаючих. Він підходив ближче й ближче. Піхоту підтримували міномети, що люто били по маленькому острівцю радянських військ. Гвардійці чекали, і тільки тоді, коли ворог підійшов зовсім близько, відкрили шквальний вогонь.

Екіпаж був у танку.

— Допомогли гвардійцям патрони,— сказав Василь.— Ми їм наче свіжої крові влили.

А потім били з гармати, з кулеметів. Снарядів і патронів не жаліли, адже на світанку все одно доведеться вистріляти все до останку.

Коли все затихло, біля танка почулося ще два постріли з гвинтівки. Танкісти визирнули: там, стоячи рядом, вели вогонь сибіряк і Черешняк.

Згасли відблиски пострілів, вщухла луна бою, і навколо стало темно й тихо. Повернувся Баранов, знову сів біля Василя. Сказав:

— Так якось по-дурному вийшло...

Не докінчив: голова йому схилилась на коліна, і капітан заснув.

Худорлявий автоматник присів навпочіпки біля нього, обома руками тримаючи на грудях автомат. Солдат насилу переборював сон, голова йому хилилась донизу, але

підборіддя щоразу вдарялось об дуло, і автоматник прокидався і знову пильнував.

Танкісти мовчали. Янек тримав між колінами Шарикову голову, приглядався до пса, чухаючи йому за вухами, і щось тихо шепотів.

— Один вартуватиме, а решті — спати! — сказав Семен.— Я стоятиму на варті перший.

Густлік і Гжесь одразу ж лягли. Кос лишився.

— Василю...

— Що таке?

— Напиши генералові рапорт, що нам потрібен насос.

Поручик зрозумів не зразу, про що йдеться. Якусь мить мовчки розмірковував, а потім рішуче відповів:

— Нікуди ти не підеш.

— То, може, я, пане поручик? — несподівано втрутився Черешняк.— Хоч і спина болить, але я пішов би. Самому мені було б безпечніше, аніж усім разом. Гвинтівка у мене є, набої є...

— Піде хтось інший, а не я і не він,— перебив Кос і, посмикуючи Шарика за кудли, вперто повторив:— Напиши.

Василь зрозумів. Не вірив, що це вдасться, але не хотів завдавати Янекові прикрощів і не мав права відкинути будь-який, навіть найменший шанс врятувати танк і екіпаж, підтримати гвардійський батальйон, вирватися з оточення. Він підійшов до танка і при світлі маленької лампочки, яка освітлювала прицільні прилади, написав кілька слів на аркушику з блокнота для донесень.

Янек тим часом узяв з машини свій шарф і шоломофон. Старанно згорнув шарф, потім у темряві довго протягував нитку в голку. Поруч, залізши під танк і притулившись один до одного, спали канонір та механік.

Василь підійшов і подав складений учетверо папірець. Янек загорнув його в шарф, вузькою смужкою намотав собаці на шию, міцно зшив і відкусив нитку.

— Шарику, слухай! Ти розумний, розумний пес. Понюхай, добре понюхай,— підсунув йому під ніс шоломофон, якого подарував генерал перед самою битвою.— Великий, розумний пес.— Янек гладив Шарика долонею по голові, по спині, а потім легенько штовхнув од себе і наказав:— Принеси.

Шарик, радий забаві, крутнувся на місці й, чудово зрозумівши, що від нього хочуть, побіг до танка, стрибнув у відкритий люк. За мить повернувся, несучи в зу-

бах мундир свого хазяїна. Радісно махаючи хвостом, ждав похвали й нагороди.

Але господар був невдоволений. Різко сказав кілька слів, а потім знову заговорив тим самим лагідним, спокійним голосом, який Шарик так любив. Хазяїн знову дає нюхати ту саму річ. Шарик не розуміє, про що йдеться. Запах виразний і простий, це дух його хазяїна. Та ще, може, є в ньому трохи іншого — того, чим пахне весь стальний дім, їхнє помешкання. Але ж не може бути, щоб господар — найрозумніший, найкращий у світі чоловік — зажадав, аби Шарик приніс йому весь танк. У чому ж справа?

Собака старанно, з усіх боків обнюхував річ. Чорний вологий ніс йому тремтів, здригалися й губи, а хвіст нерухомо закляк. Нарешті, десь у глибині, на самому дні, він знайшов третій запах, слабий, але все ж виразний. Там пахло трохи тютюновим димом і іншою людиною, доброю й симпатичною. Людиною, од якої вже кілька разів Шарик одержував м'ясо, обережно беручи його зубами, звичайно, завжди з дозволу свого хазяїна. А певно, йдеться саме про того чоловіка, який часто гладив Шарика і при тому завжди відкладав неприємний предмет, що димів. До того чоловіка — далеко, але, якщо треба, то, йдучи по сліду їхнього дому на колесах...

Шарик махнув хвостом — раз і вдруге, потім лизнув свого хазяїна в обличчя. На язику в нього залишилась гірка й солона волога. Ну, гаразд, гаразд... Звичайно, він шукатиме і знайде, навіщо ж ці сльози? Пес хотів бігти негайно, але господар міцно тримав його руками.

— Готово,— сказав Янек.

Василь підійшов до капітана Баранова, смикнув його за плече, розбудив.

— Німці?

— Ні. Накажіть, щоб ваші не стріляли в собаку.

— Що таке?

— Щоб у собаку не стріляли.

— Ага, розумію.— Капітан аж тепер остаточно прокинувся і побачив Янека, що сидів на землі, тримаючи в обіймах вівчарку.

— Гвардійці, у собаку не стріляти! — гукнув командир. Клаптик землі, яким вони володіли, був такий маленький, що капітана мали почути всі, кого не зморив сон.

Шарик, відчуваючи, як слабшають Янекові обійми,

лизнув господаря в руку, побіг по сліду гусениць і незабаром зник у темряві.

— Хмар не буде?

— Ні,— відповів Василь.

— Жаль.

— Але місяць зійде ще не скоро.

Баранов, витягнувшись на спині, знову спав.

— Ось тобі годинник,— сказав Василь.— Я трохи посплю, а ти почергуй. Тепер, я знаю, ти все одно не заснеш. Розбудиш мене об одинадцятій.

Коли Семен пішов, з темряви виринув сибіряк, присів біля Коса й мовчки подав йому кисет з тютюном, пошитий з м'якої оленячої шкури.

— Спасибі. Я не курю.

Снайпер одвів руку, зітхнув. Янекові стало жаль цього рослого чоловіка. Взяв у нього гвинтівку з оптичним прицілом, зважив у руці й сказав:

— Гарна штука.— Потім, торкнувшись пальцями приклада, знайшов на ньому невеличкі позначки з гострими, ще не стертими краями і запитав: — А це що, оці зарубки?

— Вони,— коротко пояснив снайпер і показав рукою в напрямі німецьких окопів.

Розділ XIV

СОБАЧИЙ КІГОТЬ

Танк видавив у піску рівний глибокий слід, мов дві траншеї, порізані впоперек кільцями гусениць і схожі на залізничне полотно. Шарик біжить цим слідом, і траншеї до половини закривають його. Біжить рівно, плавно і невтомно.

Піднявши голову, він дивиться далеко вперед.

Принюхуватись не треба — запах, якого шукає Шарик, має бути тільки десь там, де гостро пахне бензином, де колись він так весело гасав по траві. Собака пам'ятає, що чоловік з цим запахом, погладжуючи його, віддав комусь річ, яка неприємно диміла. Звичайно, Шарик не знає, як що називається, не знає, що означає «бензин» і «люлька». Його нюх поділяє речі на приємні й неприємні, на такі, до яких він байдужий, і на апетитні. Знає також, з якими формами пов'язується той чи інший

запах. Світ такий багатий, різнобарвний, розмаїтий, до того ж у ньому є дружба і ворожнеча, любов і ненависть, втома і радісне відчуття сили.

Тепер собака втомлений, сердитий і голодний. Те, що він переживав у стальній, повній пилюки, диму і смороду коробці, яку так часто шарпали вибухи, було дуже не до вподоби йому. Але ж поряд був Янек, отже, і він, Шарик, мав бути там. Тепер йому так хочеться їсти, але не думає про це. В нього одне найголовніше прагнення — виконати наказ а чи прохання свого господаря. Тому він і біжить по сліду танкових гусениць, невтомно долаючи відстань.

Попереду щось блиснуло, чути свист, гук пострілу. Шарик не боїться. Ще зовсім маленьким він звик до гуркоту рушниці. Гвинтівка стріляє навіть спокійніше, не так різко. Крім того, собака відчуває, що з обох боків його закривають піщані стіни. Гірше, що спереду, звідти, куди він біжить, доноситься щоразу гостріший запах чужих людей. Зовсім чужих, не таких, як ті, котрих він пізнав за час свого перебування в бригаді. Пахне інше сукно, інша їжа, інша шкіра — все чуже.

Пес біжить повільніше, плавно переносячи тіло з ноги на ногу. Ось він уже йде, потім, дедалі дужче згинаючи лапи, починає повзти, притуляючись животом до піску. Запах доходить знизу, немовби з-під землі. Вже видно насип, над яким пересуваються людські голови у стальних касках.

Шарик завмер. Деякий час він терпляче жде, поки зникнуть голови, віддаляться людські голоси. Тоді зривається з місця, біжить все швидше й швидше і, раптом кидаючись уперед, перестрибує окоп.

За кілька секунд він чує окрик, металічне клацання затвора. Але рядом уже перші кущі ялівцю. Добігши до них, Шарик змінює напрям. Жене його гуркіт пострілу, різкий свист проноситься збоку, біля лівого вуха. Собака довгими стрибками мчить уперед, повертає то ліворуч, то праворуч, щоб бути ближче до ялівцевих кущів.

Знову бахкають два постріли, свистять кулі, й настає тиша. Пісок шелестить під лапами, розлітається в боки, земля стає щоразу твердіша, поросла травою. Вже недалеко до темної стіни лісу, який шумить на вітрі. Трошки стишивши біг, Шарик кидається в кущі. Листя гладить йому боки, дрібні гілки чіпляють за шию.

Гусеничний слід тут мілкіший, бігти ним важко, бо вдавлені в землю ліщина та берізки трошки піднялись і стирчать, наїжені проти нього. Тому Шарик звертає й біжить поруч із слідом. Перестрибує одну воронку від снаряда, потім другу, і раптом йому під саму морду попадає клубок шерсті, яка різко пахне їжею.

Цього було забагато. Пахощі такі сильні, що Шарик забуває про свого господаря й друга, про його прохання. Один стрибок — і він хапає зубами до нестями переляканого зайця. Той мить тріпочеться, і ось уже з-під іклів собаці спливає на язик свіжа тепла кров. Шарик відходить під густий кущ, сідає і жадібно їсть, трощачи кістки. Вгамовує голод. По м'язах, по всьому тілу розпливається приємне відчуття ситості, никне роздратування, од якого йому їжилася шерсть. Але в той же час появляється якийсь неспокій. Пес на мить завмирає, потім знову їсть, догризаючи останні шматки. Клапті шерсті прилипли йому до писка, лоскочуть ніздрі. Він витирає морду об траву, допомагаючи собі лапами. І в ту мить йому повертається пам'ять, а з нею — сором. Адже він мав бігти й шукати.

Шарик прищулює вуха, опускає хвіст. Його поймають невиразні почуття. Кидається бігти далі, але одразу ж різко уповільнює біг.

Собака знову чує лиховісний запах людини і сукна, чужий запах — він уже чув його, коли стрибав через окоп, з якого у нього стріляли. Обережно крадеться, перебігаючи з тіні в тінь, висовує морду з листя і дивиться. Біля покинутого, покрученого заліза, вдавленого в землю, біля гарматного дула, що стирчить навскоси вгору, нерухомо лежить долілиць людина, і від неї пахне смертю. З глибини горлянки в Шарика виривається скигління, але він одразу ж придушує його — ніхто з його братів, сибірських вівчарок, не виказує себе, йдучи по сліду.

Мов дивовижний нічний птах, свистить у важкому польоті міна. Собака знає цей звук і припадає до землі. Вибух шарпає повітря, сполохана луна сліпо б'ється об стовбури дерев. Великий осколок, захуркотівши, зрізує кілька листків і падає, впиваючись у землю біля самої Шарикової лапи. Собака відчуває його тепло й нерухому лють. Відкидає осколок кігтями, а потім підводиться і, задкуючи, відходить далі в лісову гущавину.

Пес хоче повернути на слід, але його вабить вогкість, мокра й слизька трава. Добре попоївши, він захотів тепер пити. Обережно ступаючи по болоту, Шарик знаходить між двома кущиками хвощів невеличку ямку з водою. Хлебче обережно зверху, щоб не скаламутити води. Нахилившись, уткнувшись носом у траву, пес уже не чує запаху. І тільки в останню мить помічає, що тут хтось є — зовсім близько чує шелестіння і краєм ока ловить чиюсь рухому тінь. Підіймає морду.

За кілька кроків стоїть схожий на нього пес у цяцькованому ошийнику. Тільки ноги у незнайомця довші, а шерсть коротша, підстрижена, і весь він видається дужчий. Підкрадався тихо, а тепер, побачивши, що його помітили, завмер, стоїть навпроти, там, де кінчається болото, і шкірить зуби.

Шарикові не хочеться битись. Він з'їв зайця, напився води, став неповоротний і відчуває, що в нього менші шанси. Дратує його, що дав себе отак зненацька заскочити; знає, що повинен бігти далі, але про всяк випадок і сам шкірить зуби, бо так уже ведеться між собаками— треба ж показати, що й він має ікла.

Але це тільки демонстрація. Випрямивши ноги, він пересувається боком, це виходить не дуже зграбно, бо внизу хлюпає болото, ковзають лапи. Таким способом, не відступаючи, Шарик широкою дугою обходить незнайомця. Той обертається на місці, відстань між ними лишається та сама — два стрибки. Ось Шарик закінчив свій маневр — описав півколо і тепер стоїть, повернувшись задом у той бік, куди йому треба бігти. Він уже думає, що той не зрушить з місця. Бо якби хотів напасти, то мав би зробити це раніше. Тихо гаркнувши для острашки, Шарик уже повертається, щоб рушити далі. Але в цю мить ельзаська вівчарка стрибає вперед, атакує.

У Шарика вже нема часу обернутись, він тільки припадає до землі й відчуває, як зуби ворога розривають йому вухо. Біль проникає під череп, перевертає все тіло, але тепер Шарик побачить нападника прямо перед собою. Великий і дужий пес шкірить ікла, люто гарчить. Він думає, що достатньо приголомшив противника і кидається вдруге. Але стрибає ліниво, певний своєї переваги.

Син Мури напружує м'язи і, коли передні лапи ворога торкаються землі, блискавично, по-вовчому, б'є його всім тілом у бік. Збивши ельзаську вівчарку з ніг, хапає

зубами її за горло. Ворог скавучить високим голосом, волає про допомогу. Шарик стискує зуби, але йому заважає метал ошийника, об який заскреготали його різці. Водночас він чує у лісі людський голос, затріщали гілки, й хтось важким кроком метнувся бігти до них. Шарик миттю розкриває щелепи, перехоплює іклами горло вівчарки вище від ошийника і з усієї сили кусає. В роті знову чує смак крові. Ворог обм'якає, поволі валиться на траву. Шарик не жде, поки той задубіє, перестане здригатися. Він уже бачить людину, яка біжить сюди із зброєю в руках, і тому вгамовує інстинкт, що велить йому боротися до кінця.

Двома стрибками Шарик досягає лісу, блискавично прослизає в кущі. Червоні вогняні бджоли стрибають над ним, збиваючи гілки, впиваються в траву, бризкаючи грудками землі. Пес чує гуркіт черги з автомата, і одразу ж відчуває, як його щось боляче вкусило за карк. А проте він не зупиняється, не падає — невпинно біжить, заглиблюючись далі й далі в зарості. Його підганяє голосний окрик, ще одна автоматна черга, але кулі дзижчать за кілька метрів збоку, вони вже не завдають шкоди.

Шарик біжить як заведений. Побачивши просвіт між деревами, він мчить ще швидше і кількома стрибками перебігає зарослу травою просіку. Тепер ліс рідший, дерева стоять високі, й собака петляє, перебігає від куща до куща, вибираючи ті місця, де темніше.

Та от перед ним відкривається лісова галявина, сповнена запаху бензину, помережана слідами гусениць і автомобільних коліс. Тут має бути той, кого Шарик шукає. Отож пес кілька разів перебігає галявину туди й назад, але нікого не знаходить. Потім бачить під деревом покинутий ящик. У траві біля ящика знаходить пучку попелу. В тому попелі є трохи запаху, який він шукає, але дуже мало.

Шарик сідає на задні лапи й, важко дихаючи, якусь мить роздумує, що діяти далі. А тоді швидко схоплюється, оббігає кругом галявину, заглиблюється в ліс, робить друге, трохи ширше коло, а далі — третє, ще більше...

Так його вчили робити, коли губиться слід — на якомусь із тих кіл він повинен натрапити на нього, знайти загублену нитку. Собака шукає довго, але не спиняється, не відпочиває, тільки все нюхає, оббігаючи щоразу ширше коло.

І ось нарешті, вже далеко від галявини, Шарик чує голоси, біжить трохи повільніше і здалеку бачить групку солдатів, що стоять навколо автомобіля з високим вістрям антени. Солдати не бачать собаки — вони зайняті іншим: піднявши капот, длубаються в моторі.

Один із них каже:

— Поспішай. До світанку машина має бути готова, бо інакше дістанеться нам од генерала. А все через той паршивий осколок.

Шарик не розуміє, що кажуть люди, а проте воліє не підбігати до них. Там нема того, хто йому потрібен, і тому пес оминає солдатів здалека, трохи звужуючи коло, а тоді знов біжить лісом, пробирається через густі зарості, перетинає невеликі галявини.

Минає чимало часу, поки Шарик закінчує нове коло, і ось перед ним знову ті самі солдати. Але тепер він обминає їх з іншого боку, набагато правіше, уважно пильнуючи, щоб його не побачили.

Та ось він зупиняється так різко, що передні лапи аж ковзнули по глиці. Йому здається, ніби щось почув. Собака поволі повертає, принюхується, і враз із грудей вирвається радісне скімління, він насилу придушує його. Є! У траві лежать дрібні кавалки лісової землі, що відпали од чобіт, слід чіткий, а смуга запаху гладка й широка, мов шосе.

І пес упевнено кидається вперед. Слід веде прямо на край пущі. Тут видніше, зверху крізь дерева просвічує сріблясте світло — зійшов місяць. Слід веде краєм дороги й лісу. Він дуже чіткий і йде прямо, але Шарикові доводиться подеколи звертати в кущі, ховатися, бо дорогою то в один бік, то в другий ідуть групками люди. Коли вони проходять, Шарик повертає, бере слід і знову біжить по ньому, незважаючи на біль у розірваному вусі й в шкірі, пробитій кулею.

Біля обгорілого грузовика, що стирчить на дорозі, з дороги звертає стежка, яка виводить Шарика до автомашин і танків, до солдатів, що сплять під деревами. Запах веде прямо до невеличкого пагорбка, у схилі якого вирито землянку. Біля входу стоїть вартовий з автоматом. Шарик якусь мить стоїть за стовбуром, принюхується. Але солдат дружелюбний, він трохи схожий на його господаря. Тому пес виходить із-за дерева, спокійно йде вперед і дружно махає хвостом. Однак солдат, виявляється, в поганому настрої. Побачивши собаку, він стиха погукує:

— Ти чого тут? Геть звідси! — і замахується прикладом.

Шарик відскакує тихо, навіть не загарчавши, іде в ліс, щоб солдат не бачив його, а потім повертається і, припадаючи до землі, тручись животом об траву, обережно повзе від однієї тіні до іншої, обминаючи місця, на які падає місячне світло.

Запах чути дужче й дужче, він іде з темного відчиненого віконця, зробленого низько над землею. Кілька стрибків — і Шарик був би коло нього, але пес уже знає, що з людьми, у яких є зброя, жарти кепські. Йому аж шкура тремтить од нетерплячки, але він повзе поволі, час від часу нерухоміє, завмирає на довгі хвилини.

Ось віконце вже поряд. Шарик просовує в нього морду і, впевнившись, що дістався до місця, поволі вповзає всередину, мацаючи лапами темряву. Не знаходячи опору, стрибає, падає на щось, і все те валиться під ним. На всі боки летить якийсь дріб'язок. Та ось під лапами земля. Шарик стає і шарпає зубами ковдру, яка вкриває людину.

— Вартовий! Що тут діється?! Світло!

Голос твердий і гострий, але Шарик сприймає його, як чудову музику. Він знаходить руку, в якій ця людина тримає пістолет, і радісно лиже її.

Грюкають двері, в землянку вбігає солдат з засвіченим ліхтарем у руці.

— Зараз я вижену цього негідника. Через вікно заліз, громадянине генерал... Геть звідси!

Командир бригади, жмурячи очі від світла, дивиться на собаку й енергійним жестом спиняє солдата.

— Стривай! Затули вікно, залиши лампу і йди собі.

Знову скриплять двері. Генерал сідає на нарах, босі ноги спускає на ковдру, стягнуту з постелі. Широко розкритими очима, нічого не розуміючи, придивляється до пса. Він певен, що тільки хвилину тому ліг спати. Здалеку, з глибокого сну повертає до дійсності.

— Шарику, це ти? Звідкіля ти взявся, песику? Йди-бо сюди.

Собака, зрадівши, стає на задні лапи, передні кладе генералові на коліна, витягує морду вгору і, як ото п'яна людина, лізе цілуватися.

— Стривай, стривай, облиш... Дісталося, бачу, тобі.

Генерал, тримаючи обома руками пса за голову, уважно оглядає вухо, торкає пальцями шию, де коло рани запеклася кров. Шарикові боляче, і він застережно скавчить.

— Тихо, тихо. Почекай.

Тільки тепер генерал бачить на шиї в собаки Янеків шарф, бере ніж, який упав із стола на підлогу, розрізує кривий шов чорних ниток, розгортає вовняну тканину. Потім хапає аркушик паперу, квапливо розгортає його, читає. Ще раз перечитує якесь місце й гукає:

— Вартовий!

Солдат зараз же з'являється на порозі.

— Вигнати його, громадянине генерал?

— Ні. Чергового офіцера із штабу — до мене, бігом.

Автоматник зникає, а генерал знаходить на поличці консервну банку, розрізує її ножем, викладає все на тарілку і ставить перед собакою.

— Їж, Шарику. Ну їж, чого ти не хочеш?

Шарикові соромно. Йому здається, що в тоні цієї людини є якісь нотки гніву: мабуть, усі вже знають про того зайця, який попався на дорозі й затримав його. Голос людини стає лагіднішим:

— Не хочеш їсти без Янека? Вірний, добрий пес.

В землянку, задихавшись, вбігає черговий офіцер і зупиняється мов укопаний, так його вражає незвичайна картина: командир бригади у сорочці й штанях, босоніж сидить на підлозі. Біля нього собака; командир бригади обіймає його рукою, притискаючи кошлату голову до грудей, і каже:

— Не знаєш, сама не знаєш, дурна тварино, яка ти розумна.

— Слухаю, громадянине генерал.

— Це я не тобі. А тепер слухай: негайно викличте до мене лікаря з бинтами і всім потрібним для перев'язки, а також заступника по технічному постачанню з бензонасосом до танка Т-34. Виведіть бронетранспортер, два легкі танки й два відділення автоматників.

Здивований офіцер повторив наказ — найчудніший, на його думку, з усіх наказів, які бували в армії,— козирнув і вже рушив до виходу, але генерал завернув його:

— Почекайте. Нехай сюди прийде ще кравець з голкою, нитками й клаптем брезенту. Це все. Виконуйте.

Невідомо, що собі подумав черговий офіцер по штабу, почувши ці додаткові розпорядження, але накази виконав справно — за чверть години все було готове..

Вість про те, що собака Янека Коса прибіг до генерала, що командир бригади викликав лікаря, техніка й крав-

ця, облетіла сусідні землянки і вже у зміненій формі дійшла до автоматників, які зібралися біля танків та бронетранспортера. Проганяючи рештки сну, солдати змочували росою руки, протирали обличчя і сперечалися між собою. Одні казали, що Семенів танк не знайшов оточеного батальйону й повернув назад, інші твердили, що всі загинули, зостався тільки пес, та й то без вух і хвоста, бо їх повідбивало осколками.

Виходячи з землянки і ведучи Шарика на поводку, зв'язаному з солдатських ременів, генерал зустрів групу цікавих. Ті побачили командира й перестали перешіптуватися, замовкли. Тільки Ліда, радіотелеграфістка, ступила йому назустріч.

— Громадянине генерал.

— Що?

— Я б хотіла довідатись, що з екіпажем поручика Семена.

— Я й сам мало що знаю. Тепер усе залежить не від мене, а від собачих кігтів.

Генерал пішов далі, і незабаром у напрямі фронту вирушив невеликий загін: попереду і ззаду йшли низькі Т-70, обліплені десантом автоматників, а між ними — бронетранспортер, в якому сидів командир бригади, тримаючи на колінах собаку.

Шарик був невдоволений — він же знав, що повинен бігти назад до Янека, а його не пускають. Стиха гарчав і не давав гладити себе.

— Дурненький, дурненький розумнику, почекай трошки. Тобі ж ближче буде.

Загін зупинився на галявині, автоматники рушили цепом у ліс, за ними пішов командир з собакою. Дісталися до того місця, яке Черешняк називав стежкою біля трьох бучків. Генерал присів у траві, ще раз перевірив, чи добре й міцно сидить пошитий з брезенту мішечок, в якому був бензонасос, чи не заважатиме він Шарикові бігти. Потім одв'язав поводок і поплескав собаку по спині:

— Шукай, песику, шукай Янека.

Шарик і без того знав, куди йому треба йти. Не тільки знав — він тужив, прагнув якнайскоріше похвалитися перед своїм господарем, що він знайшов людину, яку повинен був знайти. Відчувши себе вільним, пес вибіг на просіку і разом зі своєю тінню, яка падала при місячному світлі, зник у лісі.

У штабній землянці гвардійської стрілецької дивізії панувала тиша. Грубе перекриття з товстих соснових балок у п'ять накатів було засипане землею, обкладене дерном і приглушувало звуки бою, що точився на поверхні. В просторій кімнаті стояли попід стінами нари, а посередині — довгий стіл, завалений картами. На них червоним і синім олівцями було позначено позиції. Гострі стріли атак, кола і прямокутники артилерійського вогню показували плани командування на новий день битви, який мав настати за кілька годин. З півдня від трьох чорних квадратиків, що позначали будинки Евінова, через подвійну темно-синю лінію німецьких окопів вела на північ пунктирна стрілка — то був напрямок, у якому мав пробиватися з оточення батальйон капітана Баранова. По обидва боки цієї стрілки артилеристи намітили місця для загороджувального вогню, яким збиралися прикрити гвардійців від ударів з флангів.

На карті стояли дві склянки з товстого зеленавого скла і спорожнена до половини пляшка. На тарілках лежала запашна, покраяна продовгуватими смужками свинина, засмажена з цибулею. Поруч, у кришці котелка — скибочки чорного хліба.

— Може, сходимо побачимо? — сказав командир бригади.

— Краще тут, товаришу генерал,— відповів йому кремезний, повний офіцер у мундирі полковника з гвардійським значком на грудях.— Сюди надходитимуть донесення по радіо, по телефону. А там наші спостерігачі зробили високо над землею ніби пташине гніздо. Влізти важко, а впасти легко. До того ж німці б'ють шрапнеллю — вийде по-дурному, якщо нас підіб'ють, мов качок. На дідька такий похорон.

Знову запанувала тиша. Може, тому, що вибухи снарядів тут було ледь чути, генерал подумав про, мабуть, уже недалекий час, коли закінчиться війна і люди повернуться до своїх звичайних, мирних занять. Цим, із фронту, буде важче. Бо що з того, що хлопець уміє стріляти, тричі підряд влучає в десятку, не боїться підняти голови під вогнем. Коли настане час учити біном Ньютона, квадратні функції, коли треба буде запам'ятати, що найпростіші організми поділяються на корненіжки, інфузорії та спорові, йому буде важче, ніж іншим. Цікаво, чи

пам'ятатимуть люди його фронтові подвиги? Чи хто напише або розповість про розумну вигадку стрільця-радиста, про геройського пса, якого звати Шарик?

Генерал піймав себе на забобонній думці, що не треба забігати вперед, не можна ділити шкуру невбитого ведмедя. Хто знає, чи дійде собака до місця. Сюди він прокрався, коли вже посутеніло, в темряві. Прийшов з розірваним вухом і раною від кулі на карку. Не зміг розповісти, що з ним приключилося. Повертати мав при місячному світлі, навантажений... Зрештою, навіть якщо пес добереться на місце, якщо механік поставить насос і танк буде рухатися, то один влучний снаряд може перетворити його на смолоскип, а чотирьох танкістів — на попіл. Ворог же знає, що вони прорвалися, чекатиме в засадах, поставить на їхньому шляху міни. Чи проб'ються вони крізь подвійне кільце оточення?

Командир радянської дивізії налив у склянки, цокнув склом об скло. Випили, закусили свининою.

— То, може, сходимо побачимо? — невпевнено запропонував гвардії полковник.— Власними очима завжди краще.

— Краще,— без подиву, але з усмішкою в очах відповів генерал.

Обидва встали і крутими сходинками, зробленими вузьким ровом, тримаючись руками за балки, що скріплювали стіни, зійшли нагору. Із світла ввійшли в темряву. Нічого не видно було, аж доки за поворотом не вийшли з-під перекриття. Вгорі на прямокутнику неба видніли ясні зорі. Вони піднімалися сходами все вище й вище, і зорі поступово гасли.

Біля входу в землянку виструнчились вартові. Троє автоматників, в першу-ліпшу мить готові до бою, рушили за ними — до фронту було недалеко, кількасот метрів.

Полковник вів вузенькою стежкою. Під чобітьми була рівна, утоптана земля. Між густими кущами ліщини піднялися на пагорб. Тут росли групкою чотири велетенські сосни; до стовбура однієї з них була прикріплена драбинка. Обережно намацуючи щаблі, вони поволі сходили вгору.

Обидва стомились і, вилізши на поміст, збитий з товстих балок, полегшено зітхнули. Поміст висів на висоті якихось кільканадцяти метрів над землею, зверху і з боків його прикривала маскувальна сітка, а на ній роз-

відники прикріпили свіжі гілки, які ще пахли живицею. Біля стереотруби сиділо двоє спостерігачів і лейтенант в окулярах, артилерист. Побачивши командирів, він ступив крок уперед, щоб доповісти, і рукою дав знак звільнити їм місце біля стереотруби.

— Не треба,— сказав полковник.— Ще темно. Все одно ми спочатку почуємо, а вже потім зможемо побачити.

Тут над лісом, на висоті, відчувалось, як од Вісли повіває вологий і свіжий вітерець. Починало вже трохи сіріти, а на західному боці неба все ще висів місяць, тож видно було досить далеко. В кількох метрах нижче від них кінчалися верхівки менших дерев, густі їхні крони так притислись одна до одної, що здавалося, ніби то цілий килим. Вище стирчали тільки поодинокі сосни, місцями затуляючи простір. На сході подекуди проглядало дзеркало річки. На півдні, далеко у ворожому тилу, блиснула вогнем важка батарея, а набагато пізніше докотився гуркіт пострілу. Вгорі, над їх головами, заспівала пташка. Це було так дивно й несподівано, що всі перезирнулись і всміхнулися.

Генерал сів на низенький стільчик, сперся рукою на стовбур. Під пальцями відчув гострий зубчастий кусок металу. Виколупав його з кори, потім зважив на долоні. І з жалем подумав, що в цьому лісі є поранені дерева. Подумав про дерева, не про людей — хоча надходив день, а в цей день — генерал добре знав — такі осколки ранитимуть солдатів; спочатку бій буде тут недалеко, а потім, через три години після того, як розвидниться, він сам пошле в атаку на Студзянки танкову роту.

Знав генерал, що танки зустріне вогонь, і вони відступлять. Бо це буде тільки розвідка, але танкістам про це не треба знати. Вони повинні ударити з вірою в перемогу, атакувати на всю потужність. Бо інакше ворог зрозуміє, що це тільки розвідка боєм, і не демаскує своїх вогневих точок. Можливо, вони втратять одну-дві машини, втратять людей, потім лаятимуться: «Чому атакували не всією силою?» Але час на удар усією силою настане трохи пізніше.

На нього звалився тягар відповідальності, людського страху і відваги, втоми і болю. Адже ці люди були немовби його власною рукою, якою він повинен розгорнути попіл, щоб знайти джерело вогню й погасити пожежу. Відчув себе винахідником, старшим за свій вік.

Тримаючи важкий осколок в руці, згадав, що у власному його тілі було чотирнадцять осколків, що лікарі виколупували їх ланцетами, а два — ті, що застряли найглибше — так і лишились. «Я нашпигований, мов це дерево»,— усміхнувся сам до себе.

— Не чутно, не видно, а вже пора б,— порушив мовчанку командир радянської дивізії.

— Пора.

На сході загорялося червоне сяйво, вгорі, над головою, посвітлішало небо, і тепер унизу було добре видно Козеницьку пущу, яка простяглася із сходу на захід, покраяна з південного боку язиками полів і галявин, нижча й світліша там, де росли молоді чагарники. Попереду, там, де просвічував пісок і лишилися тільки острівці лісу, перебував оточений батальйон. Там панувала тиша.

Прислухаючись до перших пострілів, усі мовчали, але це мовчання було дедалі важче, і командири з надією глянули на артилериста в окулярах, який, не відриваючи очей від стереотруби, взяв телефонну трубку.

— «Слон-два», перенести праворуч п'ятнадцять, приготуватися, доповісти.

Це пролунало як поправка, як перенесення загороджувального вогню ще до перших пострілів, тож генерал запитав:

— Бачите їх?

Поручик не встиг відповісти — у низеньких молодих заростях, значно ближче, ніж сподівалися, раптом сяйнули спалахи. Вони пройшли рівно, мов по лінійці, а за мить долинув рівний, гострий тріск, немовби хтось кинув у вікно жменю жорстви; потім вдруге, втретє, вчетверте...

Полковник схопив генерала за плече і, невідомо чому, пошепки, радісно сказав:

— Залпами б'ють.

— А танка не чути.

Артилерист скомандував:

— Перша, вогонь!

Вони не побачили блиску, тільки почули, як високо вгорі, позаду них просвистів снаряд із гаубиці. Полум'я вибуху бризнуло праворуч від батальйону, що прориався з оточення.

— Батарея, по три на гармату, швидким... вогонь!

Зграями засвистіли снаряди, ударили в ліс, здійнявши стовпи куряви, проткані червоними жилами.

Аж тепер генерал почув характерний гуркіт танкової гармати і усміхнувся: Шарик усе-таки дійшов...

Гриміли залпи, у перервах між ними цокотіли кулемети ритмічно били сімдесятишестиміліметрові гармати піхотинців і танка. Гуркіт і спалахи, щораз блідіші в ранковому світлі, рівномірно посувалися до спостережного пункту. Захоплені зненацька, німці стріляли рідко, хаотично, боялися влучити в своїх.

Тим часом батальйон зник — його затулили крони дерев високого лісу. Невдовзі вщухла стрілянина, і тільки рівномірне стугоніння мотора линуло над росяною травою.

З-за обрію виплив півкруглий краєчок сонця, і водночас на широку галявину, що була внизу, ліворуч од спостережного пункту, висунувся клин піхотинців. За ними виїхав віз, запряжений парою коней, за возом, оточений солдатами, викотився танк, тягнучи на стальній линві гармату. Біля самого танка генерал помітив високого широкоплечого світловолосого солдата без каски. З ним ішов сивий чоловік у порваному піджаку. Генерал впізнав Черешняка і, ляснувши рукою по коліну, показав на нього гвардії полковникові, що стояв поряд.

Воїни рухалися ще силою інерції — колоною, наїжені зброєю, відкривши роти, немовби вони кричали. І раптом напруженість спала, солдати розсипались, підійшли до танка. А коли з люків виглянули темні шоломи й комбінезони, гвардійці кинулися до танкістів, витягнули їх за плечі, почали підкидати вгору. До спостережного пункту долетіли окрики.

— Вийшли,— сказав полковник.— А були ж на волосок од смерті.

— На собачий кіготь,— поправив генерал і додав: — Мені пора, їду під Студзянки. Догляньте, полковнику, щоб моїх хлопців не прим'яли, і затримайте їх при своєму штабі, нехай трохи відпочинуть...

Командири потисли один одному руку.

Генерал перший підійшов до драбини. Злазив повільно, занепокоєно прислухаючись, як під його вагою поскрипують щаблі. Він був уже нижче від крон дерев і, повернувшись спиною, не міг бачити, як капітан Баранов, схопивши першого скраю Єленя, обійняв його за шию, поцілував у обидві щоки і, сказавши: «Спасибі, браття», опустився на землю і заснув. Генерал не бачив і гвардійців, що юрмилися тісним кільцем навколо

Шарика, простягуючи руки, щоб хоч доторкнутися до нього.

Коли генерал зіскочив з останнього щабля на землю, один з автоматників підступив до нього і доповів:

— Громадянине генерал, тут на вас чекає якийсь чоловік.

— Хто такий? — Генерал озирнувся навколо.

За кілька кроків стояв Черешняк. У лівій руці він тримав карабін, а правою тер неголену брудну щоку.

— Це я, пане генерал...— промимрив заклопотано.— З приводу того папірця на ліс...

Розділ XV

«РУДИЙ»

Поранений дикий кабан-одинець, за яким женуться собаки, бореться, дістає удари, сам їх завдає і хоча спливає кров'ю, а проте він грізний до останнього подиху. Та коли йому пощастить позбутися переслідувачів, збити з пантелику погоню і втекти у вологі лісові хащі, він схиляє голову під тягарем болю і втоми, лягає і гоїть рани.

Щось подібне було і з танком поручика Семена. Коли Шарик приніс насос для пального і мотор почав працювати, їм здавалося, більше нічого й не треба було. Раділи, що знову можуть битися з ворогом. І тільки тепер, прорвавши подвійне вороже кільце і опинившись серед своїх, танкісти побачили, як дісталося машині від удару важкої міни, од вибуху в'язки гранат, яку швиргонули під гусеницю. Танк треба було капітально ремонтувати.

Так само було й з людьми. Тільки вже повернувшись, помітили в Єленя на потилиці фіолетові плями — видно, лопнула кровоносна судина, коли він з усієї сили старався відчинити заклинений люк. У Семена був шрам на лобі, хоч поручик і не пам'ятав, коли й чим його покалічило. Саакашвілі кульгав на праву ногу, поранену під Евіновим. Тільки у Янека не було видимих ушкоджень, але й він перший день ледве тримався на ногах, так болі ли йому м'язи й кості. Танкісти лежали в траві біля танка. З ними був і Шарик, у якого з вуха текла кров, а на спині гноїлася рана від кулі.

— Хотів з нами помінятися,— уже втретє починав про те саме поручник.— Вважав, що його завдання надто легке. Тим часом ми живі, а там весь екіпаж...

— Я бачив між дерев вогонь, але не думав, що то вони.

— Легке завдання, важке завдання, а смерть завжди одна,— по-філософськи зауважив Григорій.— Ніколи не знаєш, де спіткаєш. Німець стріляв, свій гранату кидав. Насилу пес урятував...

Янек мовчав. Йому було особливо важко — з самого початку він не симпатизував хорунжому Зенекові. Кого нам більше жаль — тих, кого любимо, чи тих, до кого у нас не було якихось добрих почуттів?

Усмішка надовго покинула екіпаж танка.

А проте молодість перемогла. Після першої ж відносно спокійної ночі, виспавшись, танкісти знову відчули в собі силу і взялися до роботи, щоб якнайшвидше відремонтувати машину. Про себе вони менше дбали, тож незабаром поскидали й пов'язки, накладені їм санітаром. Тільки одного Шарика пильнували всі четверо, і собака ходив з двома пов'язками, приклеєними пластиром до шерсті.

На третій день уранці все було в основному готове. Втрьох перевіряли механізми, а Янека ще на світанку послали під Острів до бригадних майстерень, звідкіля він мав принести рацію, бо стара вже зовсім вийшла з ладу. Собака, звичайно, побіг за своїм господарем.

Пробули вони там довше, аніж сподівався Кос. Спочатку не було техніків — поїхали десь на передову, щоб деякі машини полагодити на місці, а інші — розбиті — вивезти з поля бою. Потім довелося чекати на лампи, по які послали на другий берег Вісли. Янек нічого не міг прискорити; він потинявся трохи поблизу штабу, навіть запитав про Ліду, але йому відповіли, що вона спить після нічного чергування і її не будитимуть.

Зрештою, він і не просив будити, бо й сам до пуття не знав, чого хоче — сказати про смерть хорунжого Зенека, чи, може, просто побачити, як виглядає вона, довідатись, про що думає. Штабні писарі запросили його разом із Шариком на кухню, почастували обідом, розпитували, як там було в засідці, як вони пробивалися на допомогу оточеному батальйону, як вівчарка доставила донесення й повернулася з насосом для пального.

Сонце стояло майже в зеніті, коли Янек, кілька разів перевіривши, як працює рація, запакував її в рюкзак і вирушив у зворотню путь. З самого ранку було жарко, але тільки тепер, вийшовши в поле, хлопець відчув, яка спека. Над землею пахло горілим, висіла дрібненька пилюка, здавалося, що повітря обпікає шкіру й щоразу, коли його вдихаєш, розжарює легені.

Янек засукав рукави комбінезона аж за лікті, розстебнув комір. У руці ніс карабін з оптичним прицілом,— його подарував на прощання світловолосий гвардієць з батальйону капітана Баранова.

Товариші сибіряка дивувалися: «Стільки часу шукав такої зброї, а тепер віддаєш. Тобі вона потрібна, а їм ні». Неговіркий солдат виголосив тоді довгу промову: «Вартість подарунка визначається тим, наскільки він цінний для людини, яка його дарує. Часом шматок хліба значить більше, ніж годинник від начальства. Я не хочу, щоб у поляків лишився єдиний спогад про мене— розірвана гусениця. Я дарую те, що в мене є і що вважаю цінним». Ціни карабіну додавали зарубки, вирізані складаним ножиком на ложі. Було їх дев'ять. І означали вони влучні постріли сибіряка в оточенні під Евіновим.

Янек ішов полями, тримаючи карабін дулом униз, як мисливець штуцер. Позаду, важко дихаючи, біг Шарик. Попереду чути було вибухи снарядів і мін, але стріляли зрідка і якось ніби повільно. Битва згасала: німцям уже бракувало сили, щоб рватись уперед, а наші удари ще тієї сили не набрали. По звуках можна було судити, що то скоріше обмін пострілами, можливо, розвідка, але в усякому разі не атака. Кос навіть трохи здивувався, бо знав, що всю бригаду переправили на західний берег, що з учорашнього дня ініціатива в наших руках, що вже почався бій на Захід від села Студзянки. Вчора, певно, був запекліший, а сьогодні, в неділю, стих.

Спокійно минувши поле, Янек дійшов до лісу. І тут, незважаючи на тінь, не було прохолоди. Стежка вела між деревами на самому узліссі, праворуч поміж стовбурами видно було широке відкрите, трохи похиле місце. Тут і там чорніли розбиті й погорілі машини, здалеку не впізнаєш — наші чи німецькі.

Посеред схилу зеленіла купка дерев, між ними стирчав димар цегельні. Цей димар давно вже був ціллю

для артилеристів; у кількох місцях на ньому зяяли пробоїни, верх його був збитий, а проте димар стояв. Трохи далі на небокраї, вздовж дороги, двома рівними рядами росли тополі, а ліворуч, на тлі соснового бору, біліли берези. Біля спаленої лісової сторожки, де земля була порита окопами, виднів темний ряд смерек.

Стежка, якою Янек ішов, повернула широкою дугою там, де край лісу трохи відступав, але Янек знав, що потім вона знову виводить на той же напрям, і, щоб скоротити шлях, вирішив піти через поле навпростець. Все одно жарко і тут, і там.

Досі він не зустрів нікого, але тільки-но вийшов на відкритий простір і подався межею, обминаючи кущі будяків, почув, як хтось у лісі дзвінким голосом крикнув:

— Молодший сержанте!

Хлопець не звернув уваги на цей оклик і йшов собі далі, тільки Шарик настовбурчив вуха і повернувся туди, звідки чути було голос:

— Янеку!

Повернувши голову, Кос помітив у кущах з правого боку знайому постать. То була руда санітарка з роти Чорноусова. Дівчина ще щось йому кричала, махаючи рукою. Янек зрадів, кивнув їй головою — мовляв, зараз підійде, але вона, видно, не зрозуміла, бо вибігла з кущів і рішуче замахала на нього, щоб повернувся до лісу. Шарик біг до неї, стрибаючи через рілліо і піднімаючи куряву по сухій землі.

Янек прискорив ходу. І раптом почув гвинтівочний постріл. Дівчина впала, може, хотіла сховатися. Ні, не тому. Каска з її голови покотилася в борозну, показалося волосся кольору свіжовилущеного каштана. Він ще не збагнув, що сталося, а ноги самі понесли його. Янек широкими стрибками біг до неї, спіткнувся, зачепившись за борозну, і ту ж мить в нього над самою головою просвистіла куля.

Це не жарти. Ясно було, що то не випадковий постріл — десь тут сидить, замаскувавшись, ворожий снайпер. Стрибнувши ще двічі, Янек впав у борозну, притулився головою до землі. Серце після такого бігу несамовито калатало, він важко дихав, по лобі спливали краплі поту. Хотілося миттю схопитися, побігти туди, де лежала дівчина. Але Янек стримав це бажання — розумів, що допомогти Марусі може тільки живий, а мертвий уже ні

на що не здатний. У чистому полі куля бистріша за людину.

Намагаючись не відриватись од землі, він розстібнув рюкзак і, залишивши його в борозні, підповз до межі. Тут відчув себе вільніше. Вузька смужка поросло травою землі, що розділяла поля, була глибоко підорана і добре затуляла його від противника. Межу вкривав скуйовджений чуб підсохлої високої трави, в якій росли кущами будяки. Янек трохи підвів голову і не далі, як за десять метрів попереду, побачив камінь.

Камінь був великий, зелений від моху; з одного боку трохи відбитий, і там виднів червоний колір граніту. Той камінь вріс у землю, він лежав тут з давніх-давен, коли його принесли в Польщу скандінавські льодовики. Янек вирішив перетворити його на свою фортецю. Швидко підповз до каменя. З жалем подумав, як би пригодилася йому саперна лопатка. Снайпер сидів десь праворуч од нього, і, щоб повернутись у той бік, Янекові довелося тепер руками розгрібати землю, пальцями рити собі окоп. От якби йому Шарикові кігті! А куди дівся пес?

Проте ніколи було думати про собаку. Хвилини одна по одній спливали, а в борозні менше, як за сто метрів звідси, лежала поранена рудоволоса дівчина. Янекові хотілося хоч глянути туди, але він стримався — кусаючи губи, зіщулився на місці, зайняв позицію. Дуло гвинтівки поволі просунув поміж травою та будяками, ступнями трохи розгорнув пісок і обережно визирнув уперед. На пагорбі було пусто, безлюдно, нічого там не змінилося.

Із-за пояса, з-під комбінезона Кос витягнув свій мисливський ніж з довгим, вузьким лезом і, почепивши на нього шоломофон, помаленьку почав піднімати його над каменем. Піднімав сантиметр за сантиметром, щоб надто різким рухом не виказати своєї хитрості. Коли темний краєчок шолома виступив на якихось два сантиметри над каменем, снайпер спіймався на гачок: гримнув постріл.

Янек відчув пекучий біль на щоці — його вдарили дрібні осколочки граніту. Шолом, пробитий кулею, впав на землю. Та все було марно — Янек не помітив, звідки стріляли. Сонце стояло в зеніті, але трошки хилилось на південь і сліпило очі. Контури дерев на узліссі були чорні. Хлопцеві здавалося, що постріл гримнув звідти, де на алеї, що вела до спаленої лісової сторожки, росла

перша смерека, а біля неї береза і дві сосни. Визначення напрямку небагато допомогло — стрільця ж то він не бачив.

І Янек ще раз повторив той самий маневр. Знову гримнув постріл, проте снайпер на цей раз цілив не в шолом. Куля викресала іскри об камінь по другий бік, підняла з сухого піску невеличку хмарку куряви. Янек опустив голову під борозну і відчув, як уздовж спини йому збігає цівка холодного поту. Страх здавив хлопця за горло.

Його противник був розумний і досвідчений снайпер. Зрозумівши Янекові хитрощі з шоломом, він послав кулю повз камінь з лівого боку. А якби встрелив з правого...

Кос відчув непохитну певність, що дуло ворожої гвинтівки спрямоване на його укриття. Був зовсім безпорадний. Невидимий ворог відкрив його, а свою позицію не викрив. Хлопець не знав, що йому робити. Можна було повзти уздовж борозни аж до самого лісу. Це зайняло б не менше, як п'ятнадцять хвилин, а йдеться ж не про його власну шкуру. На полі лежить Маруся, поранена в ту ж мить, коли хотіла його застерегти.

Раптом з того боку, звідки летіли кулі, долинув далекий гавкіт. Спочатку Янек подумав, що то йому здається, але собака загавкав знову. Тоді Кос відсунувся на півметра праворуч, щоб не бути біля самого каменя, і обережно визирнув. Сонце, яке досі світило прямо в очі й заважало, тепер допомогло. Янек ясно побачив Шарика: сховавшись за стовбур сосни, пес підняв угору морду й гавкав на березу.

«Песику!» — тепло подумав Янек.

У кроні берези щось наче замаячило, гілки здригнулись. Янек притиснув приклад карабіна, глянув у приціл. Лінзи наблизили дерево, і Кос помітив людину, що сховалася між листям. Хлопець затамував дух і, піймавши ціль, плавно натиснув спуск.

Гримнув постріл. Собака перестав гавкати. Якусь мить не було видно ніякого руху, Янек хотів уже сховати голову, коли це серед листя щось блиснуло. Б'ючись об товсті гілки, падала гвинтівка — зачепилася ременем і повисла на нижньому сучку. А тоді затріпотіла вгорі тінь, і гепнулось на землю тіло.

Не можна було гаяти ані хвилини. Може, їх там кілька, поки отямляться... Янек зірвався на ноги, схопив рюкзак із рацією і кількома стрибками наблизився до

дівчини. Йому здалося, що вона менша, ніж була тоді, коли приносила термос у засідку. Лежала на боці, витягнувши руки вперед і схиливши голову на груди.

Янек узяв її на руки і, широко ступаючи, пішов до лісу. Йдучи полем, ніби відчував на собі чужий погляд, здавалося, що хтось цілиться в нього, от-от його шарпне удар і гримне постріл.

Проте було тихо. Янек зайшов поміж дерева й, сховавшись у тіні, поклав Марусю на траву. Тільки тепер побачив, що гімнастьорка над правою ключицею у неї мокра і темна від крові. Хлопець розрізав ножем тканину, дістав з кишені індивідуальний пакет, розірвав його й забинтував рану.

— Болить... — прошепотіла дівчина, розплющуючи очі.— Це ти, Янеку? Добре, що він у тебе не влучив.

— Чого ти бігла?

— Я знала, що він стріляє. Убив би тебе. Жаль такого молодшого сержанта. Як це по-польськи? Капрал?..— Вона говорила короткими фразами, важко дихаючи.— Як ти мене виніс?

— Краще не говори. Мабуть, легеню прострілено. — Хлопець притулив палець до губів.— Зараз я понесу тебе далі, пошукаємо перев'язочного пункту.

У кущах зашелестіло, вистрибнув Шарик, тримаючи у зубах невеликий клапоть матерії. Сів на задніх лапах і, шкрябаючи кігтями по Янековій халяві, підняв морду вгору. Янек витяг у нього з зубів біло-синю пов'язку, на якій готичним шрифтом було написано: «Герман Герінг».

Маруся, лежачи в траві, мовчки дивилася. Тільки тоді, як хлопець повернувся до собаки, вона помітила у нього на плечі снайперську гвинтівку.

— Ти зняв його?

Янек кивнув головою.

— Ми вдвох — я і Шарик. Якби собака не допоміг... Але ти мовчи, не говори.

Янек нахилився, взяв дівчину на руки. Праву руку Маруся обережно тримала біля себе, лівою обняла хлопця за шию. Крізь пропахлу мастилом тканину комбінезона чула, як б'ється його серце.

— Куди ти несеш мене?

— Нестиму, доки сил вистачить.

З-поміж дерев Янек вийшов на лісову дорогу і зупинився перевести віддих. Йому пощастило: од передової

почувся гуркіт мотора, і з-за повороту високчив студебекер. Машина різко загальмувала біля самого Янека, здійнявши клуби густої куряви. Із відчиненого вікна виглядав Віхура — король казахстанських доріг.

— Кос, що ти тут робиш?

— Дівчину поранено, снайпер підстрелив.

— Давай її в кабіну. З того боку заходь.

Віхура відчинив дверцята, і Янек, ставши на підніжку, опустив Марусю на сидіння, поклавши її голову водієві на коліна.

— Відвези якнайшвидше до госпіталю.

— Зрозуміло, одвезу, але з однією умовою. Скажи мені, нарешті, що там було в Сельцях, коли ти відремонтував машину?

— Не придурюйся. Я заткнув шарфом вихлопну трубу.

— А потім?

— Потім собака його витягнув.

— Біс забери, гарний трюк. Ну, то газую далі, знову по снаряди лечу.

Дівчина прислухалась, як вони розмовляли чужою мовою про щось незрозуміле. Підібгавши ноги, вона лежала на сидінні в шоферській кабіні й несміливо всміхалася до Коса.

— Дай мені номер своєї польової пошти.

Янек хутенько надряпав на аркушику паперу свою адресу і всунув їй у кишеню штанів.

— Їдьте вже, треба поспішати.

— Я напишу тобі. Відповіси?

Хлопець кивнув головою, потис Марусі ліву руку і, скочивши із підніжки, захлопнув дверцята.

Студебекер поволі рушив, обережно об'їжджаючи вибоїни. Янек ще мить дивився на хмару куряви, що тягнулася за ним, і подумав: «Треба б знову написати листа Юхимові Семеновичу, вже зо два місяці, як не писав».

Стоячи збоку дороги і дивлячись услід грузовикові, радів — не тому, що лишився живий-здоровий, а тому, що врятував дівчину, а вона, може, напише йому. Фронтовик, який не має свого дому й не одержує листів, бідніший, ніж інші. У кожній людині живе потреба в теплому слові, туга за кимось, про кого можна було б думати в тяжкі хвилини бою. Тільки тепер Янек відчув, як він стомився, і сів на землі.

Щоб якось виправдатись перед самим собою за цю затримку, він вирізав на прикладі карабіна новий знак, такий, як ті, що вже були там. Порахував їх, торкаючись кожного пальцем. Разом було десять. Янек послинив великий палець, всунув його в пилюку, а потім замазав останню зарубку, щоб не впадала в очі.

Шарик лежав поруч, важко хекав од спеки і зацікавлено стежив, що робить його господар. І дуже зрадів, коли Янек відклав гвинтівку, нахилився над ним, поцілував кошлату морду в обидві щоки, якщо так можна сказати про собаку.

Потім нарешті вони зібрались, Янек закинув рюкзак з рацією на плече, обидва швидкою ходою рушили далі і вже без пригод дійшли до свого замаскованого в лісі танка.

— Тебе тільки по смерть посилати. Ждеш не діждешся,— бурчав Саакашвілі.— У нас уже все готово, танк як новий. Монтуй швидше свою скриньку.

Густлік і Василь сиділи за кілька кроків, притулившись спинами до стовбура. Янек півдня не бачив їх, і тепер помітив, що всі вони змінилися, що це вже не ті люди, яких він знав кілька днів тому. І річ не в тім, що в них були червоні од пилюки й сліпучого сонця очі, що всі трохи схудли. Йому важко було б визначити, в чому полягає та зміна. Можливо, з'явилися нові, дрібненькі, майже непомітні, але такі красномовні зморшки. Життя лишає на обличчі свої сліди. Війна вирізує їх особливо гострим різцем. В цьому відношенні один день бою вартий багатьох тижнів, а то й місяців мирного життя.

Через люк механіка Янек заліз у танк, сів на своє місце і заходився монтувати рацію; а Гжесь заглядав іззовні і розповідав:

— Знаєш, тут недалеко від нас стріляв снайпер. Автоматники навіть ходили туди. Скільки не дивились — не могли помітити. Аж коли хтось йому вліпив кулю, то бачили, як летів з дерева, наче дохла ворона. Якби ти раніше приніс рацію, то зміг би випробувати люльку, яку тобі сибіряк подарував. А так тільки носиш її сюди-туди.

— Яку люльку? — запитав Янек, усміхаючись сам до себе.

Він добре знав, що саме так солдати називають снайперські гвинтівки через оптичний приціл на них,

Янека забавляло, що Гжесь ні про що не здогадується.

Саакашвілі не встиг відповісти, бо підійшов Семен і, просунувши всередину танка приклад карабіна, запитав:

— Янеку, то це ти?

Кос дістав з кишені біло-синю пов'язку і подав Василеві. Єлень, що підійшов разом з поручиком і теж заглядав у танк, схвально свиснув:

— Ходи-но сюди,— махав рукою Василь.— Ну йди ж, нахились.— Він узяв обома руками Янека за голову й поцілував.

— Нічого особливого, — пояснював хлопець. — Шарик вислідив його, мов куріпку. Підбіг до дерева, на якому той сидів, і загавкав.

— То це ж подвійний тріумф. А чому ти не в гуморі?

— Снайпер поранив Марусю. Пам'ятаєте ту санітарку, яку називали Вогник? Віхура повіз її в госпіталь.

— Що ти кажеш! — зажурився Густлік.— Тяжко поранена?

— Тяжко.

— Видужає. Її ж одразу повезли, лікарі вилікують.

Янекові раптом набігли на очі сльози, покотилися по щоках. Помітивши це, троє друзів одійшли, почали шукати Шарика, щоб виявити йому подяку. А Кос долонею витер обличчя, закінчив монтування рації, зв'язався з бригадою і, пояснивши, що це тільки перевірка, вийшов з машини.

— Порядок? — запитав Єлень.

— Порядок. Самі знаєте, кожна рація в порядку, коли її перевіряєш. А коли справді потрібен зв'язок, вона підводить.

Василь сидів на борту танка і, задерши голову, дивився крізь гілля дерев у небо.

— Переміниться погода? — поцікавився Янек.

— Ні, буде така ж сама спека. Але я не хмар шукаю, а думаю про те, про що ми вже говорили: про назву.

— Як не хочете, щоб був Гнідий, то й на ті ваші Буцефали я не згоден,— заявив Єлень.

— Слушно,— визнав Василь.— Коней у нашому моторі цілий табун. А крім того, танк — це щось значно

більше, ніж кінь, значно ближче. Це наче людина, як товариш... Назвімо його «Рудий».

— А це ж чому? — обурився Єлень.— «Гнідий» не хочете, а «Рудий» — то вже добре?

— Я тобі скажу,— підморгнув йому Гжесь.— Подивись: од вогню він весь порудів, став каштанового кольору. Назвати Марусею не можна, бо це ж не дівчина. Вогником — не годиться, хай нас броня береже від вогню. А «Рудий» якраз добре.

Густлік глянув на Янека і ляснув себе долонею по лобі.

— Ясно, тепер я вже розумію. Якщо це заради тієї гарної дівчини, то хай буде. Згода.

Розділ XVI

ШТУРМ

Увечері до них прийшов зв'язковий з роти автоматників і в сутінках провів машину на нову позицію.

Тепер вони стояли в окопі між високими деревами, а попереду одразу починався густий і низький, що сягав не вище грудей, молодий сосняк. Там були позиції піхотинців.

Коли запала ніч, стало ще тихше, ніж удень, здавалося, що й битва вщухає. Тільки освітлювальні ракети, що їх раз у раз пускали німці, нагадували про неї. Описавши в темному небі дугу, вони падали на землю і ще якусь мить жевріли на піску або в траві. Єлень залишився в башті, чергуючи біля перископів, а всі інші члени екіпажу прилягли внизу, на ящиках із снарядами. То дурниця, що було твердо, що дерево муляло в боки — вони вміли й так спати. Але тепер сон не приходив, бо танкісти добре знали, що завтра буде останній удар по Студзянках.

— Звідки відомо, що саме завтра? Ну, ми дізнаємося про це від командування, з штабу, але чому командир вирішує, що треба наступати не сьогодні, не післязавтра, а саме завтра?

В танку було темно, не горіла навіть маленька лампочка, що освітлювала приціл, і Янек говорив у простір, товаришів, які лежали поруч нього, він не бачив,

З хвилину тривала мовчанка, а потім озвався Саакашвілі:

— Я тобі так поясню: ось, наприклад, хтось на тебе напав, ударив тебе. Тобі потемніло в очах, ти захитався на ногах, отож поки що ти відбиваєш удари, відходиш, чекаєш, поки в голові тобі перестане шуміти. Потім, уже отямившись, ти починаєш ходити навколо противника, ніби викликаєш його, і ждеш, коли він зробить необережний рух, відкриється — тоді б'єш. Зрозуміло?

— А звідки відомо, що вони завтра зроблять необережний рух?

Василь не брав участі в розмові. В танку стало тихо. Тихо було і в лісі. Навіть піхотинці, що сховались у молодому сосняку, не стріляли.

Минуло, може, хвилин з п'ятнадцять, і Янек, чуючи рівне дихання товаришів, почав уже дрімати, коли раптом десь далі, з лівого боку від танка, зчинилася стрілянина. Чути було черги з ручних кулеметів, з автоматів, вибухнуло кільканадцять гранат, кілька разів озвалися міномети. Потім начебто пролунали вигуки, але невдовзі все стихло.

Янек підвів голову; розумів, що й товариші не сплять. Густлік у башті неспокійно крутився на командирському сидінні. Але Кос не хотів запитувати перший.

— Танкісти! — несподівано зовсім близько почувся голос якогось автоматника.— Спите?

— Спимо,— відповів Єлень, відхиляючи люк.— А хіба що?

— Кажуть, що це росіяни закрили котел. У темряві вибили німців з того лісу, що на південному боці.

Крім телефонів і рацій, у кожній армії є ще один спосіб поширення відомостей, який діє не менш справно, ніж радіохвилі. Це солдатський телеграф. Вісті передаються із уст в уста уздовж лінії фронту, перекидаються разом з вістовими й шоферами із спостережних пунктів на батареї, доходять з фронту в тил, а з тилу — на фронт.

Батальйони й полки, дивізії й корпуси — не тільки збориско людей, але й живі організми. Нагромадження сил, оборона, наступ — це немовби рухи пальців руки, про них завдяки нервам довідується все тіло. І тепер, мов дрож по шкірі, по всьому фронту пройшла звістка про те, що танковий клин дивізії «Герман Герінг» відрізано й оточено.

— Тепер, розумієш, Янеку? — спитав Семен.— Якби ми вдарили вчора, або сьогодні, чи навіть на кілька хвилин раніше, то гітлерівці могли б стягнути підкріплення або відступити.

— Авжеж! Я йому пояснював,— втрутився в розмову Гжесь.— Якщо обухом ударити по шишці, то гілка тільки захитається, і нічого їй не станеться. Як хочеш розбити горіх, то треба покласти його на твердому. І тепер, коли вони оточені...

Семен підвівся, вигнав Єленя з башти, наказавши йому відпочивати. Янек і Гжесь схопилися, щоб заступити командира, але той не хотів і слухати — велів і їм спати. Екіпаж знав, що Василь не любить, коли надто довго опиратися, що сперечатися з ним можна до певного моменту, отож знову повкладались на ящиках.

Семен відхилив люк і дивився в небо, на якому моргали зорі. Щоб пом'якшити гострий тон наказу, мовив пошепки:

— Спіть, хлопці, завтра буде гарна погода.

*

— Хлопці... Хлопці!

Танкісти прокинулись, не знаючи — спали вони тільки хвилю чи, може, кілька годин.

Надворі було темно, отже, ніч ще не минула. У відкритому люці побачили силует Семена.

— Ідіть сюди.

Всі схопилися, стали в башті біля командира.

— Під'їхала машина, і хтось питає про танкістів. Може, генерал? От я й розбудив вас.

В кущах зашелестіло, чути було, як тріщать гілки — продиралась людина.

— Агов, є тут хто?

— А ти хто?

— Кухар, хіба не впізнаєте?

— Сюди, трохи правіше.

Капрал Лободзький виліз на броню і став біля башти. Він був такий же, як і тоді, коли танкісти познайомилися з ним: трохи згорблений і шкіра обвисла, наче була на нього завелика. От хіба що тільки трохи схуд, а може, то так здавалось уночі.

— А-а, це ви — чотири непорочні танкісти й благородний пес. Ідіть он туди прямо й візьміть собі з кухні

м'яса, кави, хліба. Кави можете налити в термос. А я тим часом трохи відпочину тут.

Семен наказав Єленю залишитись у танку, а решта троє, узявши котелки, почали один по одному вилазити з танка. Янек підсадив Шарика до люка і виліз останній. Кухар притримав його за руку.

— Кос, я зустрів Віхуру з боєпостачанням. Велів сказати, як побачу тебе, що ту поранену дівчину перевіз на другий берег і передав одному лікареві прямо в медсанбат.

— Дякую, що сказав.

— Нема за що,— знизав плечима Лободзький.

Кухню знайшли легко — їх привів Шарик. Між деревами, на вузенькій просіці, стояв невеличкий грузовик з причепами — двома котлами, з розбитого вгорі димаря здіймався дим. Шофер спав на сидінні, з відчинених дверцят кабіни стирчала голова з коротко підстриженим волоссям. Незважаючи на темряву, було видно, що все обличчя всипане темним ластовинням. Гжесь хотів розбудити шофера, але Семен спинив його:

— Нехай спить.

Напилися вдосталь гіркої ячної кави, набрали в два котелки вареного м'яса, знайшли під брезентом хліб. Коли повернули до танка, кухар спав на броні біля мотора, поклавши під голову звинуту Шарикову постіль.

— Це я підклав йому, щоб гулю не набив,— пояснив Єлень.— Так спить, що жаль будити. Тільки спочатку маму покликав.

Гжесь бризнув йому в обличчя кавою. Кухар схопився, протер очі і напівпритомний забубонів:

— Удень варю, вночі розвожу...

Він скочив з машини, ввійшов у густий сосняк і заплутався в заростях.

— Почекай,— сказав Янек.— Іди за псом, він заведе. Шарику, проведи до кухні.

Обидва зникли в темряві, а по хвилі екіпаж почув, як захурчав мотор. В ту ж мить прибіг Шарик — веселий, несучи в зубах чималий кусень сирого м'яса.

Незадовго до світанку друзі спільними силами вклали Семена спати, пообіцявши розбудити, як тільки щось трапиться. Самі втрьох примостились у башті. Єлень доїдав рештки м'яса з хлібом, а Янек з Гжесем пошепки розмовляли. Крізь соснові крони було видно небо на

сході. Ось воно почало яснішати, потім унизу поволі заворушилось. Зірки погасли, на броні з'явилася роса...

Поручик повернувся з боку на бік, зітхнув і, здавалося, щось сказав. Янек зліз із сидіння, заглянув униз і почув шепіт:

— Люба, я прийду... Я зараз.

На дні танка було темно, але у відкритий люк механіка падало світло, пасмо сірого ранкового світла, в якому здавалося, що Василеве обличчя вкрите ясно-блакитними тінями. Янек дивився на нього, і командир видався йому значно молодший, ніж завжди. Губи в нього були вологі, ніби трошки підпухлі, як у дівчини. Кос подумав, що Семен міг би бути його старшим братом. Найстарший в екіпажі — це ще не означає дорослий.

— Що там? — тихо спитав Гжесь.

— Нічого, розмовляє крізь сон,— відповів Янек.

Десь зовсім близько від них гримнув постріл з танкової гармати. Грім покотився й відбився луною від лісової стіни. Семен одразу прокинувся, розплющив очі.

— Чую, що німці оголосили початок дня.— Він сів і глянув на годинник.— За п'ятнадцять хвилин, Янеку, ти повинен бути біля рації, а тим часом, думаю, можна поснідати — пора вже. Давайте сюди каву.

З'їли по скибці хліба і, передаючи один одному котелок, випили до дна два літри кави.

— Ну, а тепер по місцях.

Окоп, в якому стояв танк, був мілкий, насип не затуляв прицілів, але Гжесь і Янек, що сиділи на півметра над землею, бачили тільки найближчі деревця густого сосняка.

Сонце вийшло з-за обрію, і в його світлі Кос побачив через приціл сиві ниточки, на яких повисли дрібненькі краплини роси. Маленький зелений павучок працьовито дріботів по них, з'єднував і сплітав сіть. Він працював дуже ретельно, не знаючи того, що цей стальний горбок рушить з місця, помне сосонки, порве павутину. Янекові стало жаль павука. Якусь мить хлопцеві кортіло вийти з машини і перенести павука разом з усією гілкою кудись убік, а потім спало на думку, що це не має смислу, що вони самі не знають своєї долі, не знають, чи не помітив їх ворог.

Можливо, саме тепер, на світанку, їх зрадив сонячний відблиск на броні, і «фердинанд», причаївшись за кількасот метрів, уже навів на них свою гармату. Може,

її вже заряджено снарядом калібру 88 міліметрів, і досить тільки злегка натиснути на спуск...

Ні, то дурні думки, нічого такого не станеться. Танк стоїть нерухомо, добре замаскований, сонце світить позаду них. Інша річ танки, які стоять по той бік села і атакуватимуть його з заходу. Досить відкрити перископ, і це може видати їх.

У навушниках засвистіло, і одразу ж по тому дуже чітко, ніби зовсім рядом, почувся голос:

— «Граб», «Дуб», «Бук», «Сосна», «Ялина», «Модрина»... Я — «Вісла», я — «Вісла». Доповідайте, як чуєте... Прийом.

Це була Ліда. Вона говорила сонно, неквапливо, таким голосом, ніби її щойно розбудили.

— «Вісла», я — «Ялина». Чую вас. Прийом.

— Я — «Дуб». Чую вас.

Роти доповідали одна за одною, здавалося, спокійно, хіба що тільки трохи швидше, ніж треба було. Янек почекав і доповів останній:

— «Вісла», я — «Граб». Чую вас добре. Прийом.

Він не сказав «Граб-один», назвав позивний усього взводу, хоч вони були самі — один танк. Хорунжий Зенек разом з усім екіпажем згорів, коли викликав на себе вогонь, прикриваючи їхній рейд на допомогу оточеному батальйону. Загинув швидше, ніж доварився бульйон з курки, яку піймав механік. Третю машину через день підбило — снаряд влучив у мотор; танк відтягнули транспортером і поставили біля штабу як нерухому вогневу точку.

— Я — «Вісла», чую вас усіх. Тебе, «Граб», теж.

Янек не знав, як йому розуміти останні слова — чи це їхній танк вирізняють серед інших, чи, може, то просто насмішка. Знизав плечима, невдоволений, що це трохи ще вразило його. І з радістю подумав, яким простим і щирим було його нове знайомство. «Якщо вцілію в бою, то, може, за кілька днів одержу лист із госпіталю. Тоді я напишу їй, що ми назвали свій танк «Рудий». І ще напишу: «Це по кольору твого волосся, Марусю...»

Почала бити артилерія. Пострілів не чути було, снаряди не свистіли вгорі, хоч і вибухали десь недалеко попереду. Видно, стріляли з того боку, з заходу. Янек тільки здогадувався про це, але побачити не міг — заважав молодий сосняк.

— Дзьобають у фільварок,— пояснив Семен.— Певно, тепер уже скоро...

З башти танка понад зеленими верхівками деревець — не більше, як за шістсот метрів, видно було групу кам'яних будинків з майже сліпими стінами, тільки де-не-де позначеними прямокутниками віконець. У просвіті між двома будинками Янек бачив частину подвір'я, вибруковану великим камінням дорогу праворуч від будинків, а трохи ближче — рідкий сад з яблунями, під якими стояло кілька різноколірних вуликів. Навколо хлівів і стаєнь саме зараз вибухали снаряди, здіймаючи стовпи куряви, а один із них зірвав маскування з гармати, що стояла при дорозі. Василь навів туди свою гармату, але не стріляв.

— Нема ще? — запитав Коса.

— Тиша.

Здалеку, з-за фільварку, з того боку, де за спаленим селом розкинувся ліс, долинуло стугоніння моторів, а тоді — постріли танкових гармат. Семен зрозумів, що там десь має бути командир, і наказ наступати передали прямо, а не по радіо. «Вони пішли, а ми тут стирчимо в засідці,— подумав він.— Сонце стоїть за нами, з німецької сторони нас не видно».

З півдня на невеликій висоті вирвалась ланка літаків. Поблизу фільварку вони змінили стрій і поповзли один за одним, мов нанизані на нитку; передній раптом пірнув униз і скинув бомби. Потім він пішов угору, а другий кинувся в атаку; і саме в цю мить із землі здійнялися високі стовпи піску, змішаного з кусками обгорілих балок і цеглою з розбитих коминів.

— Що там діється? — неспокійно запитав Саакашвілі.

— Німці б'ють по наших, прокляті, — вилаявся Єлень.— Ось, гляньте-но, халупа рушила з місця.

— Бачу, пильнуй за нею, запам'ятай, де стане,— відповів Семен.

— Ударимо по ній?

Василь промовчав. Не поспішаючи, спокійно, перевів гармату, взяв на приціл повзучий дах. Неважко було вгадати, що сталося. Якийсь танк, чи самохідна гармата, замаскована в хаті, рушає з місця і тягне на собі дах разом з балками. Його легко було знищити, але тоді довелося б виявити свою позицію.

Літаки скинули бомби і тепер, мов роздратовані оси, кололи за селом ліс довгими жалами черг із кулеметів

і скорострільних малокаліберних гармат. До землі потягнулися смуги — то летіли кулі й снаряди. Клуби куряви, знятої вибухами бомб, розповзались у спокійному повітрі. І все це діялося зовсім близько перед ними — не далі, як за півтора кілометра. На саму думку про те мороз проймав тіло.

Із сходу, над танками, що стояли, причаївшись, промчали дві пари винищувачів. Німецькі бомбардувальники припинили атаку й кинулися навтікача. Один із них пізно помітив небезпеку і не встиг утекти — пробитий зверху кулеметною чергою, він загорівся і впав у ліс.

Винищувачі погналися за ворожими літаками на захід, і небо знову стало чисте. Тільки з-за будинків фільварку стріляли з гармат німецькі танки й погавкували міномети. Снаряди падали за селом, а тут, на узліссі, біля молодого сосняка, панувала тиша.

— Відбили наших? — спитав Саакашвілі.

— Відбили.

— Чого ми гаємо час, вони ж...— схвильовано озвався Янек.

— Хай йому біс! — перебив його Гжесь.

— Ти ж сам питав уночі,— звернувся Семен до Коса,— звідки ми знаємо, що противник зробить необережний рух. Знаємо, що він повинен його зробити. І ждемо тієї хвилини, коли ворог забудеться або в чомусь помилиться.

У танку на довгі хвилини запала тиша. Під бронею ставало дедалі тепліше; в приціл видно було, що небо зблідло, провіщаючи спеку. Шарик, наївшись свіжого м'яса, спокійно спав. Єлень, який звик оцінювати всі події з філософської точки зору і довго нічого не брати близько до серця, теж задрімав, хитнувся, вдарився головою об броню, прокинувся й позіхнув. Янек вийняв затвор із кулемета, оглянув, здмухнув невидиму пилинку і знову поставив на місце.

Вони по-різному переносили тягар очікування. Коли б зранку одразу ж пішли в бій, то не було б часу думати. Тепер же, коли вони знали про невдалу атаку танкової роти, що стояла на другому боці села, уява малювала спалені танки, розірваних осколками людей. У цоканні танкового годинника, в легенькому шумі вітру, у повільно спливаючих хвилинах вчувався страх. Гжесь простягнув руку до вогнегасника і, ледь торкнувшись, відсмик-

нув. Замугикав пісеньку й одразу ж обірвав. Перевірив замок люка, погладив броню.

— Хороший «Рудий»,— прошепотів і голосно додав.— Василю, видно щось?

— Побачу — скажу.

Між будинками фільварку через рівні проміжки часу кілька разів простогнали міномети, віялом розкидали міни по лісі. Семен бачив, як обслуга, міняючи позицію, тягне міномет і встановлює його в окопі біля акації. Запам'ятав місце, де вони сховалися, поглянув, чи стоїть при дорозі гармата й де зараз той німецький танк, замаскований під дахом.

— Нічого важливого, фріци нервуються і трохи шумлять.

Вдруге з заходу озвалась радянська батарея гаубиць. Фонтани вибухів бризкали між будинками, один із снарядів розбив кам'яний ріг обори. Семен спочатку рахував, а потім перестав, бо включилися нові вогневі точки, стріляли дедалі частіше й густіше, засипаючи німецькі позиції снарядами. Та ось артилерія замовкла, і тоді за селом почувся стугін моторів, довгі кулеметні черги.

Видно, німці вирішили піти в контратаку, бо ось, скидаючи маскування, рушили з місця спочатку два танки, а потім іще чотири. Здіймаючи хмари куряви, пішли до перехрестя доріг. Семен закусив губу й зняв руку із спуску. Йому дуже кортіло послати в них кілька снарядів. Танки зникли з очей за будинками і деревами, за стіною куряви, яку вони зняли.

З півдня знову показались ворожі літаки, тільки тепер вони йшли вище. Василь, усміхаючись, дивився на них і в ту мить, коли вони почали змінювати стрій, готуючись до атаки, потер руки:

— Янеку, йди-но сюди. Швидко.

Кос слухняно прослизнув повз основу гармати і став у башті біля командира.

— Глянь у перископ. Бачиш?

— Літаки бачу.

— Дивись, зараз почнуть бомбити,— квапливо пояснив Семен.— Наші провели артилерійську підготовку, але в атаку не пішли. Німці про всяк випадок викликали літаки, а самі, не витримавши напруження, рушили з місця. Це саме той фальшивий рух, про який ти питав.

Ворожі літаки, помітивши зверху густі клуби куряви, яку здійняли танки, подумали, що саме це і є об'єкт

атаки. Завиваючи, кинулись униз, і на землю одна за одною полетіли бомби.

— По своїх? — аж не повірив Кос.

— Добре лупцюють,— радів Єлень з другого боку гармати.

Семен злегенька підштовхнув Янека.

— На місце. Густліку, заряджай осколочним. Янеку, прислухайся уважно, а ти, Гжесю, запускай мотор і будь готовий.

П'ятий літак виходив з піке, шостий кинувся в атаку, і в цей момент у навушниках пролунала команда:

— «Сосна», «Ялина», «Модрина», увага!... Вперед!

Семен знав, що за мить викличуть і його танк. Навів дуло на бронебійну гармату, що стояла біля брукованої дороги. Він бачив, як німці в пістрявих накидках біжать до неї і займають позиції.

— «Дуб», «Бук», «Граб», увага...

Тепер уже не треба було маскуватися. Ще не почувши наступної команди, Семен вистрелив. Крізь куряву й дим побачив перевернуту набік гармату з одірваним лафетом.

Блискавично перевів приціл на акацію, якусь мить шукав міномета, не помітив його, а проте всадив під дерево один за одним два снаряди. Серце йому затремтіло од радощів, коли раптом із землі піднявся високий стовп диму й вогню.

— Боєприпаси вибухнули,— прошепотів він і вже голосніше додав: — Бронебійним заряджай.

— «Дуб», «Бук», «Граб» — увага! — повторила штабна рація і скомандувала: — Вперед!

— Механік, стоп! — Василь зупинив Гжеся, який запустив мотор і ввімкнув швидкість.

Семен перевів дуло гармати в той бік, де був рухомий дах, секунду шукав його, а потім побачив, як той звільна повзе назад, щоб зайняти позицію біля будівель фільварку. Прицілив у середину солом'яної покрівлі й вистрелив. Покрівля здригнулася, повернулась на місці, і з-під неї, мов поранений звір, вислизнув могутній «фердинанд». Він ішов заднім ходом, водночас розвертаючись, і необачно підставив бік.

— Підкаліброви заряджай!

— Готово!

Василь ретельно обрахував поправку, але «фердинанд» раптом зупинився на кілька секунд. Поручик ско-

ристався з нагоди, послав снаряд прямо в башту йому і, не чекаючи, який буде наслідок, наказав:

— Механік, уперед! Газ!

Танк зірвався з місця, мов добрий скакун, якого надто довго держали в стайні. Скоріше вистрибнули, аніж виїхали, з окопу і рушили на фільварок.

— Янеку, стріляй по вікнах та бійницях.

Кос глянув у приціл. Якийсь час у ньому миготіли тільки зелені соснові гілки та деревця, які підминав танк. Нарешті бризнуло світло — вийшли до саду.

На краю прицілу майнули сусідні танки, що мчали вперед, викидаючи пісок з-під гусениць, і ось крізь яблуневі гілки, за вуликами, Янек побачив будинок, що зяяв чорними отворами вікон. З глибини їх, мов котячі очі з льоху, блиснули вогники кулеметних черг. Янек негайно відповів. Короткими натисками на спуск він гасив ці вогники, такі грізні для автоматників, що бігли біля танків. Полив кулями двоє вікон і отвір у кам'яній стіні, вибитий над самою землею, а потім танк трошки повернув і поміж двома будинками вирвався на подвір'я.

З-за рогу висунувся німець з фаустпатроном. Кос зрізав його. Падаючи, фашист натиснув спуск, і по утоптаному, як тік, подвір'ю, покотився, мов футбольний м'яч, заряд. Ударившись об купу каміння, він вибухнув.

А туди, де впав німець, з розгону вискочив бронетранспортер. Водій, побачивши танк, загальмував, почав повертатись, а з борту його два десантники в касках, вкритих маскувальною сіткою, застрочили з кулемета. Семен побачив їх, але стріляти з відстані десяти метрів не можна було, тож командир кинув механікові:

— На таран!

Саакашвілі додав газу, машина рвонула вперед, грюкнувши, ударила в метал. Бронетранспортер відлетів, гублячи колеса, вдарив об стіну, а танк, гальмуючи, в останню мить зупинився перед кам'яним муром.

Раптом з обох боків — праворуч і ліворуч — висипали люди. Польські й радянські воїни на ходу стріляли з автоматів, кидали гранати у вікна й двері будинків, а потім виводили полонених. Окремі групки німецьких солдатів, яким пощастило втекти, бігли через галявину до лісу. Янек знав, що там вони потраплять до рук гвардійців, які замикали кільце. Піднявши дуло кулемета,

він легенько натиснув на спуск і пустив чергу понад головами фашистів.

— Тата-та-тата, тата-тата, татата, та-та-та...

— Що ти витворяєш? — буркнув Семен.

— Вистрілюю своє прізвище,— відповів усміхаючись хлопець.— Ти сам, ще в Сельцях, казав, що я повинен навчитись.

Групка автоматників ішла до їхнього танка, але раптом усі повернули і, махаючи над головою руками, кинулись тікати.

— Та ми ж свої, чого ви боїтесь? — буркнув Гжесь і відхилив люк, щоб їх покликати.

Але, не сказавши й слова, мерщій захлопнув люк і зарепетував:

— А щоб ви згоріли!

— В чому річ?

— Вжалила мене.

— Куля? — занепокоївся Василь.

— Яка куля? Бджола. Всю броню обсіли бджоли.

Аж тепер усі почули, що в танку пахне медом.

Янек, дивлячись крізь приціл, бачив, як на подвір'ї фільварку польські й радянські солдати обіймаються й цілуються, як зганяють в одне місце захоплених під час атаки полонених, а в інше — овечок, які повибігали з обори. Але всі, хто тільки підходив до їхнього танка, метрів за п'ятнадцять повертали назад і спішно тікали.

— Що тепер буде? — захвилювався Кос.— Сидимо, як у неволі. Мабуть, треба все-таки спробувати...

— Навіть не пробуй, бо живий не вийдеш,— втрутився Єлень.— Почекайте, зараз я.

Він накинув на голову куртку, надів рукавиці, хутенько відкрив люк і вистрибнув на броню. Люк одразу ж закрили, а проте всередину влетіли дві ошалілі бджоли, металися в темряві, й танкістам здавалося, що вони їх от-от ужалять. Нарешті бджоли якось вгамувалися, стихли, сівши десь у кутку.

Зацікавлений Янек бачив у приціл, як Єлень, попросивши у піхотинців лопату, вигріб вугілля з попелища спаленого будинку, поклав його біля танка з боку вітру, а тоді приніс оберемок зелених соснових гілок і кинув їх у вогонь. Дим ішов дедалі густіший, проникав усередину танка.

— З бою ми вийшли цілі, але цей диявол нас задушить,— задихався Гжесь.

Попереду вже нічого не видно було за сірими клубами, і тільки за якусь хвилину лопата застукотіла об броню і почувся Густлікін голос:

— Я підкурив їх, вилазьте, не покусають.

Відкрили чимшвидше люки. Першим вистрибнув Шарик, а за ним — решта екіпажу. Тільки тепер побачили, що весь бік танка і вся гусениця обліплені медом. Видно, прямуючи садом, розтрощили вулик. Шарик, зморщуючи ніс від диму, сів поруч і злизував з ведучих коліс перемішану з пилюкою солодку й липку масу.

— Бачу, Густліку, ти спеціаліст. Добре було б заглянути до вуликів і зробити більший запас меду. Подаруємо командирові бригади.

— Добре було б,— Єлень почухав голову,— тільки треба знайти якесь невеличке барильце...

Регулювальники вже спрямовували танки на нові бойові позиції — за будинками фільварку. Видно, німецьке командування уже довідалося про те, що сталося. З півдня почувся постріл, снаряд упав біля самої стіни будинку. Не поранило нікого, його зустріли навіть з полегкістю, з радістю — як свідчення того, що фільварок і село Студзянки тепер наші.

Розділ XVII

ХРЕСТИ ХОРОБРИХ

Битва не закінчилась після здобуття Студзянок. За кілька годин танкісти рушили через ліс на південь, зайняли позицію рядом з гвардійцями на зовнішній лінії оточення. Надвечір відбивали атаку ворожої піхоти й танків. Уночі їх мали замінити, але противник перешкодив, і тільки через двадцять чотири години, на світанку, бригаду відтягнули в тил.

Сонце вже вийшло з-за обрію, коли вони переходили бойовище. На горбастих студзянківських полях стирчали мертві танки з обгорілими баштами, розірваними і покрученими гусеницями, уткнувшись дулами гармат у землю. Танкісти уважно дивилися на них: з жалем — на свої, з мстивим задоволенням — на кутасті німецькі середні танки, на довгодулі «пантери», присадкуваті й важкі «тигри». Тільки згодом представники штабів полічать їх і визначать, що, лишивши на полі бою вісімнадцять своїх

танків, польські танкісти знищили сорок ворожих танків і самохідних гармат.

Бригада розмістилась у чималенькому ліску в центрі захопленого плацдарму, вона стояла у резерві Першої Польської армії, дивізії якої перейшли Віслу й зайняли оборону на півночі, уздовж річки Пилиці.

Надвечір того самого дня, хоч це й було в радіусі дії важкої артилерії противника, хоч ворожі літаки широкими хвилями йшли по безхмарному небу, відбувся збір усієї бригади. Сонце вже підходило до заходу, скісне проміння ледве пробивалося крізь листя дерев, і там, де сосни росли густіше, під стовбурами панував напівморок. З правого флангу вздовж шеренг ішов генерал, а за ним штабний офіцер і солдат із дерев'яним підносом. Екіпаж «Рудого» стояв на лівому фланзі, аж у кінці. Чим ближче підходив генерал, тим виразніше танкісти чули його слова:

— За героїзм у боротьбі з німецькими загарбниками підпоручика Олександра Марчука нагороджено Хрестом хоробрих... Хорунжого Юзефа Чопа нагороджено Хрестом хоробрих... Капрала Мар'яна Вабулю нагороджено Хрестом хоробрих.

Генерал минув кількох солдатів і зупинився біля них.

— Командира танка, поручика Василя Семена нагороджено Хрестом хоробрих... Заряджаючого, капрала Густава Єленя, механіка-водія, взводного Григорія Саакашвілі, стрільця-радиста, капрала Яна Коса нагороджено Хрестом хоробрих...

Кожний із них відповідав однаково: «Служу батьківщині», але кожен вимовляв ті слова інакше, по-своєму. Василь — спокійно, Густлік — голосно, Гжесь — із запалом, а Янек скоріше несміливо. Генерал брав хрести із дерев'яного підноса, який несли перед ним, і приколював їх до забруднених мастилом і пилюкою комбінезонів з лівого боку грудей. Кожному з них дивився в очі, потискував руку, обіймаючи, цілував у обидві щоки, а потім випрямлявся й віддавав честь.

Коли він приколов хреста Янекові, піднос був уже порожній, а проте генерал не відходив — стоячи навпроти хлопця, невдоволено супив брови. Потім глянув на Семена і запитав:

— Що за непорядок? Де решта екіпажу?

Семен, не вірячи власним вухам, зиркнув праворуч. Усі були на місці.

— Всі тут, громадянине генерал.

— Я бачу тільки чотирьох танкістів. А де пес?

— Шарику! — покликав Янек.

Собака, лишившись біля танка, страшенно нудьгував — не розумів, чого йому веліли тут сидіти, а тепер, почувши голос господаря, вмить прибіг.

— Накажи йому сісти.

— До ноги, Шарику! Сядь!

— Кухаря сюди,— гукнув генерал.

З-поміж дерев вийшов не знайомий їм солдат у білому фартусі й ковпаку. Він ступав повагом, несучи перед собою велику, вищерблену фаянсову тарілку, на якій лежали горою підсмажені ковбаси. Генерал узяв у нього з рук тарілку і, присівши, поставив її перед собакою.

— Інакше тобі не віддячимо,— сказав чи то до себе, чи до пса, чи, може, до екіпажу.

Потім підвівся, обернувся до Коса і дав йому латунну бляшку, вирізану з гільзи артилерійського снаряда.

— Повісь на нашийнику,— сказав він.

Янек узяв і прочитав ретельно вирізьблений напис чималими друкованими літерами: «Шарик, пес танкової бригади».

— Ти дивись! — прошепотів Єлень.— Сам генерал йому дав. А кухар не захотів іти, помічника з ковбасою прислав.

Густлік сказав це тільки сусідам у шерензі, але генерал почув і, глянувши на Єленя, пояснив:

— Капрал Лободзький загинув. Повертався вдосвіта з кухнею, ворожий снаряд розбив автомашину, а його смертельно поранило осколком.

Єлень опустив голову і втупився поглядом у землю.

Генерал подумав про те, що танкісти багато чого не знають і тільки згодом, в міру того, як минатимуть дні, вони почнуть знаходити прогалини в шеренгах і збагнуть, що багатьох товаришів уже ніколи не зустрінуть. Поки що тільки він знає, що в полі і в лісі порозкидано понад сімдесят солдатських могил, а буде ще більше, бо двісті поранених воїнів одвезли в госпіталь, і з них не всі повернуться. Не тільки живим під Студзянками дісталися хрести.

Штабний офіцер ступив крок уперед і, показуючи рукою, сказав:

— Гості приїхали.

Пролунала команда:

— Струнко, направо рівняйсь!

Генерали із штабу армії прийняли рапорт, а потім вручили командирові бригади орден Віртуті Мілітарі.

Командир вийшов на середину галявини, відстебнув орден від свого мундира і підняв у руці. Сонце вишневим блиском засяяло на металі, освітивши чорний і темно-синій кольори стрічки.

— Танкісти! — гучно мовив генерал.— Це не я, а ви здобули орден для свого командира, для бригади.

Коли пролунала команда: «Розійтись», солдати не зразу повернулися до танків. Нагороджених оточили, їх поздоровляли, тисли їм руки.

Ліда теж підійшла. Вона була в чистій, випрасуваній формі, щойно вимите волосся було пухнасте. По черзі потискувала руки членам екіпажу і, нарешті, дійшла до Янека.

— Я й не знала... Боялась за тебе,— сказала.— Тепер усі розповідають. Важко навіть повірити, що ти, що твій екіпаж...

Янек слухав мовчки і дивився їй прямо в очі.

— Кажуть, увечері тут, на галявині, показуватимуть фільм. Приходь до радіостанції, підемо разом.

Янек чогось подумав про хорунжого Зенека, глянув на своїх товаришів.

— Може й прийдемо,— сказав.— Разом, усім екіпажем.

І раптом обірвав. Помітив, що за людським колом, на тому самому місці, де вони стояли в шерензі, Шарик сидить над тарілкою, повною смаженої ковбаси, нервово позіхає, втягує чорним носом повітря, а з куточка рота йому тече тоненька цівка слини.

— Пробач, я зовсім забув,— сказав Янек і, підбігши до собаки, поклав йому на голову руку.— Візьми, Шарику, це тобі, це твоя нагорода.

Ліда закопилила губу, крутнулась і пішла.

Пес їв спокійно, з гідністю, а Янек, сівши біля нього на траві, почув, як Гжесь стиха мовив до Єленя:

— Гарна дівчина вірить джигітові, й тоді джигіт стає героєм. Погана дівчина не вірить джигітові. Якщо ж він усе-таки зробить щось героїчне, і всі це бачать, усі вірять — вона каже: «Трудно повірити...» Сам скажи, хіба це гарна дівчина?

— Хоче з його Хрестом хоробрих показатися,— буркнув Густлік.

Кос одвернувся — хай не знають, що він усе чує. Він не мав бажання іти з Лідою в кіно, а проте йому було неприємно, що товариші все бачать і знають, що розмовляють про це між собою.

Коли повернулися до танка, сонце вже зайшло, навколо догасали решітки денного світла. Гжесь вийняв скриньку з інструментами, зняв Шарикові нашийник і, орудуючи напилком та молотком, прикріпив до нього латунну бляшку з написом.

Собака, зацікавлений новою деталлю свого вбрання, забігав то з одного, то з другого боку, сунув морду, намагаючись вхопити зубами за ремінь. Саакашвілі відштовхував його то лівою, то правою рукою і спокійно пояснював, у чому річ:

— Шарику, не заважай, не будь дурнем. Хочеш знати, що тут написано? А чого сам читати не навчився? Тут написано: «Шарик, пес танкової бригади». Відчепись-бо нарешті! Медалі тобі, братику, не дали, медалі для людей. А ця якраз тобі, з нею не пропадеш.

Янек перейшов на другий бік машини і, оглянувшись, чи ніхто його не бачить, зняв свій орден, притулив до рудої від вогню броні башти. Тихенько, немов сам до себе, сказав:

— Ти, «Рудий», теж заслужив нагороду. Це ж ти нас прикрив і вивіз.

Ставало щоразу темніше. Небо на заході втрачало останній теплий блиск, ставало блакитно-холодним. Тільки на півночі лишалася ще похмура вишнева заграва. Семен підійшов до Янека, показав очима в тому напрямі.

— То від пожежі,— сказав він.— Місто горить, страшно дивитися.

Розділ XVIII

МІСТ

Коли косарі в жнива косять на полі жито і крок за кроком просуваються вперед, устилаючи землю збіжжям, це чимось нагадує наступаючий фронт. І коли, потомлені, вони зупиняються на мить перед новим загоном і, переводячи подих, витирають чоло й гострять коси,— це теж нагадує фронт перед новим наступом.

На початку серпня частини Радянської Армії досягли Вісли, форсували її разом з польськими дивізіями, захищали плацдарми — трампліни для дальшого наступу. Ворог відтягнув дивізії з Голландії, Бельгії та Італії і кинув їх сюди, щоб повернути втрачені позиції. Але радянські й польські війська не віддали їх, утримали в важкому бою.

Позаду в них були річки з висадженими в повітря мостами, подзьобані вибухами бомб дороги, залізниці, по яких наче велетенський стальний плуг пройшов і поламав шпали, погнув рейки. Все це треба було відбудувати, полагодити, щоб перекинути до фронту тисячі ешелонів з боєприпасами, з пальним для автомобілів, танків і літаків.

Поблизу, в столиці Польщі, в самому серці країни, палала пожежа повстання, привертаючи до себе погляди, серця і думки. Як тільки фронт зібрався з силами, почався наступ. Першого удару завдали четвертому танковому корпусу СС, який, вкопавшись у землю, захищався між Бугом і Нарвою, на південь од передмістя Варшави — Праги.

Разом із 47-ю Радянською Армією, що наступала з півдня, рушила і 1-ша польська піхотна дивізія. Польські солдати вибили німців з Аніна і через приміські околиці та соснові ліси на пісках, штурмуючи глибоко вкопані в землю бункери, просувалися вперед. Вони дійшли до Грохова і до Утрати. В цих боях було розбито 73-тю німецьку дивізію і 1131-шу бригаду; даремно намагалася контратакувати 19-та танкова дивізія.

Коли вже видно було, що наступ у напрямі Варшави розвивається успішно, командування вирішило перекинути сюди всю польську армію. Якось увечері радянські гвардійські частини почали змінювати польські дивізії біля Пилиці, й полки один за одним рушили назад, на східний берег Вісли, звідки по шосе прискореним маршем ішли на північ. Разом з ними перейшла Віслу — майже в тому самому місці, де форсувала її на початку серпня — танкова бригада.

Переїхавши міст, танки форсованим маршем вночі підійшли до Старої Мілосної. З піщаної висоти видно було на обрії язики полум'я і важку хмару чорного диму. З самого ранку танкісти, які так і не склепили ні на хвилину очей, почали готувати машини до бою, як тоді, під Студзянками.

«Рудий» тепер був рудим уже тільки по назві. Броню ще на плацдармі пофарбували, підправили намальованого на башті орла. Дурний Шарик розмазав йому праве крило, штовхнувши Янека, коли той малював.

Василів екіпаж цілий день порався біля машини, перевіряючи всі механізми, замінюючи розбиті ланки на гусеницях. Тільки надвечір, смертельно втомлені, прилягли біля танка, що стояв у лісі між деревами.

Показуючи очима на захід, де небо над деревами було вкрите брудними клубами диму, Семен сказав:

— Це найстрашніша з усіх грозових хмар, які я бачив.

Поряд сидів Шарик, похмурий і неспокійний. Видно, його дратував запах диму й згарища.

— Візьмемо Варшаву? — запитав Кос.

— Дурне запитання,— втрутився Гжесь.— Коли вже сюди прийшли, то, звісно, візьмемо.

Весь попередній досвід привчив його до того, що де б вони не з'являлися — перемога належить їм. І Гжесь не думав, що досвід цей зовсім невеликий і що так може бути не завжди.

— Я не такий певний,— похитав головою Семен.— Жодне велике місто, розташоване за річкою, не брали просто в лоб. Його завжди оточували з півночі або з півдня. Але якщо повстанці утримають плацдарм, не відступлять од річки...

— Якби утримали плацдарм або міст...— запропонував Єлень.

— З мостами річ нелегка,— вів далі Семен.— Мабуть, їх давно замінували. От якби пощастило прорватися танкам і піхоті, щоб захопити їх зненацька...

— Як попрошу нашого «Рудого», як дам газу, то він перестрибне! — Саакашвілі оглянувся назад, усміхаючись, позирнув на танк.

Якусь хвилину мовчали — кожен розмовляв сам із собою в думках.

— Чому німецькі танки мають такі гарні бойові назви — «пантери», «тигри», а наші називаються по-технічному і по-вченому: Т-34, Т-70? — запитав Янек.

— Діло ясне! — розігнався Гжесь.— Тому...— раптом він обірвав, подумав хвилину і повторив з виразом безпорадності на обличчі: — А справді — чому?

Усі подивилися на поручика, а Василь глянув на них і засміявся.

— Я теж точно не знаю, але мені здається, що фашисти просто люблять війну. Гітлер хоче, мов квіткою, прикрасити знаряддя смерті, намагається виховати вбивць.

— А ми теж назвали свій танк. Це добре чи погано? — насупив брови Кос.

Семен простяг руку до пса, заклопотаний, посмикав його за кудли перш ніж сказати:

— Мабуть, добре. Ми полюбили свій танк, дали йому ім'я. Але ж ми хочемо на ньому принести людям волю, хочемо якнайшвидше закінчити війну. Потім настане мир, злагода між народами... І ніхто з нас не збирається робити війну своєю професією. Я повернусь до метеорології, Гжесь — до тракторів, Густлік — до молота в кузні, а Янек...

— Ну от, а я?

— Ти, щоправда, був мисливцем, убивав тигрів і тепер підпалюєш «тигри», але ти ще, не ображайся, хлопчисько. Сядеш за парту.

— Сяду, але спочатку я повинен розшукати батька.

І знову хвилину чи дві ніхто не вимовив ані слова, поки Гжесь не штовхнув Янека під бік і не показав очима:

— Глянь... Мабуть, до тебе.

Стежкою поміж деревами підійшла Ліда. Кивнула їм головою і сіла поруч, обсмикуючи руками спідницю на колінах.

— У штабі кажуть, що там дуже важко, за кожен будинок б'ються.

— Бої в місті завжди важкі,— відповів Семен.

— Але наші уже в Грохові. Завтра зранку ви наступатимете разом з піхотою. Дивіться будьте обережні.

— Звісно, будемо обережні,— засміявся Гжесь.— Одна мама казала льотчикові: «Літай, синку, низько й помаленьку».

— Облиш, не смійся. Я знаю, що ви думаєте, але ви моїх думок не знаєте... Я прийшла до вас, бо знаю, де ви будете наступати, і хотіла попросити... На Віленській вулиці, недалеко від вокзалу, третій з краю будинок, з жовтою штукатуркою... Я там жила до війни.

— Подивитися, чи він стоїть на місці? — запитав Єлень.

— Подивіться. Там залишився мій брат, може, він і тепер там. Бо ми з мамою поїхали на схід, а він лишився.

Вона говорила м'яко, тихо, не так, як завжди. І Янекові стало жаль її. Здалося, що вони зустріли дівчину не дуже ввічливо, і, простягнувши руку, він злегенька торкнув її.

— Побачимо, Лідо, і скажемо. Коли я, доповідаючи по радію, додам слово «порядок», то це означатиме, що будинок стоїть цілий. Розумієш?

— Добре, спасибі.— Вона взяла термос, який тримала під рукою, і подала його Василеві.— Це вам. Я ж знаю, як під Студзянками вас мучила спрага. Може й тут буде важко з водою, а нам завжди легше. Радіостанція стоїть у тилу, можна набрати з якогось колодязя.

Цей подарунок вразив навіть Василя — командир не зразу догадався подякувати. А всі інші наче води в рот набрали. Ліда потладила Шарика, який лежав поруч, щось тихо говорила до нього, а потім підвелась і голосно мовила:

— Здається, з усього вашого екіпажу тільки він мене любить. Щасливо вам, хлопці, до побачення!

Вони дивились їй услід, поки Ліда не звернула по стежці вбік і не зникла між деревами. Тоді Саакашвілі схопився обома руками за голову і сказав:

— По-грузинськи читаю, по-російськи читаю, по-польськи майже все читаю. По очах дівчини нічого не прочитаю.

— В очах тобто,— поправив його Олень.— Але я теж нічого не можу второпати. Може, вона тобі й рада, Янеку?

— Облиш, знайшов час на таку балаканину.

— На акації б поворожити: любить — не любить... Але тут я не бачу жодної акації! — засміявся Семен, і очі в нього раптом стали блакитні, а обличчя посвітлішало.— Кажеш, не час тепер? Неправда, час! Хіба ми воюємо тільки з ненависті? Ні, також із любові. Для того воюємо, щоб хлопці гуляли з дівчатами, щоб вплітали їм квіти в коси, щоб разом дивилися на хмари... Ну от, знову про хмари! Казав же вам, що я насамперед метеоролог.

З глибини лісу, де один біля одного стояли замасковані танки, почувся уривчастий сигнал. Він не вщухав, бився об стовбури дерев, луною котився по лісу.

— В машину, хлопці. Пора вирушати.

Смерком через ліс, а потім полями, якимись нетрями, поміж рядами будиночків солдати 2-го піхотного полку провели їх на передмістя Варшави — Прагу. Довгенько стояли там, а потім нові провідники повели їх вночі через крутий залізничний насип униз на бруковані вулиці, в ущелини між високими будинками. Гусениці брязкотіли по бруківці, гуркіт мотора відбивався десятикратною луною, дим і сморід горілого проникав усередину танка. Десь попереду була пожежа, в світлі її на землю лягали гострі чорні тіні. Звернувши кілька разів, танкісти вже перестали орієнтуватися в цьому лабіринті. Танк заїхав на подвір'я, вимощене великим камінням. Праворуч і ліворуч стояли триповерхові флігелі, попереду закривав проїзд фасадний будинок. Танк зупинився навпроти високої півкруглої брами, якою колись на подвір'я в'їжджали навантажені доверху автомашини.

Провідник, який сидів на броні, зіскочив і пішов шукати командира. За хвилину від брами почувся голос:

— Танкісти, ходімо на розвідку!

Єлень і Шарик лишились у танку, решта вийшли на подвір'я. Під кам'яною стіною їх зустрів худорлявий високий піхотний офіцер, міцно потиснув їм руки і ввів до брами. Ступаючи майже навпомацки, вони повернули праворуч — до сіней, а потім — ліворуч, через вирвані двері ввійшли до кімнати. Під чобітьми хрускотіло скло. Од вікна, рама якого висіла на одній завісі, дув вітер.

— Обережно, — прошепотів піхотинець. — Нахиляйте голови.

Підійшли до парапету, на якому лежали мішки з піском, і офіцер-піхотинець показав Семенові вузьку щілину бійниці.

— Придивіться.

Перед ними був чималий майданчик, закритий з другого боку стінами будинків. Дахи на них згоріли, на тлі рудого неба стирчали обгорілі балки й крокви.

— Готові? — знов спитав піхотинець.— Тепер пильнуйте. В будинку навпроти в підвалах є бійниці. Зараз постараюся, щоб вони ожили.

Офіцер протяжно свиснув, і на цей знак з верхніх поверхів озвалися чергами кулемети, які примусили німців відкрити вогонь. Побачивши блиск пострілів, танкісти визначили, де їхні майбутні цілі. Коли стрілянина стихла,

піхотинець опустився на підлогу й жестом запросив танкістів сісти біля нього.

— Я хотів би, щоб ви, як тільки почне розвиднюватись, за умовним сигналом звалили браму і вогнем з гармати знищили ті вогневі точки. Тоді ми підемо вперед, а ви слідом за нами.

— А навіщо валити браму? Досить тільки прочинити, щоб висунути дуло,— сказав Семен.— Спробуємо зробити, що від нас залежить, а коли підете в атаку, то браму розчинимо навстіж.

— Ви обережні,— усміхнувся піхотинець.

— Ми обережні, але найважливіше те, що люди тут і далі мешкатимуть. Навіщо їм браму ламати.

— Як хочете. Я згоден.

Повернувшись на подвір'я, здивовано зупинилися. Танк був геть обліплений людьми: вони сиділи й стояли на броні, товпились довкола.

— Хто ці люди? — запитав Семен.— Це ж не ваші солдати?

— Та що ви! — відповів офіцер.— Цивільні! Місцеві жителі. Не можу дати собі ради з ними. Ну, чого ви сюди повилазили? — гукнув він.— Я ж вас просив не виходити з підвалів.

— Машинку побачити, пане поручик. Непогана, нічого не скажеш.

— Наше вам поважання, панове танкісти! Пшепюрковського ви часом не знаєте? Він з нашої вулиці, такий з коротенькими вусиками, як у Гітлера.

— Такого з вусиками не знаємо,— відповів Єлень, сидячи на башті танка.

— Може, він їх зголив, але його прізвище Пшепюрковський. Панове, не чули?

— На жаль, ні.

Люди оточили їх з усіх боків. Хтось пропонував цигарки, інший казав, що й випити знайшлося б, аби тільки було чим закусити.

В цій сердечній атмосфері, тим більше, що було темно, Янек наважився й спитав:

— А може, хто чув про поручика Станіслава Коса?

— Ніби не чув такого. А хто він? Земляк? З Варшави?

— Ні, з Гданська. Воював на Вестерплятте.

— На Вестерплятте!..— озвалося зразу кілька голосів.

Огрядна жінка зітхнула й хриплуватим голосом звернулася до танкістів:

— У вас є хвилинка часу? Гельцю, розкажи панам віршик.

Люди трохи розступилися, утворивши півколо, і на середину вийшла невеличка, може, років восьми, дівчинка. У темряві не можна було побачити її обличчя,— видніла тільки ясна пляма коротко підрізаного волосся та коротенька, вища колін біла сукенка. Гельцю не треба було двічі просити. Вона, видно, розповідала віршик не вперше, бо, зграбно вклонившись, почала:

Коли настали дні війни,
Дні подвигів крилатих,
Шеренгами на небо йшли
Солдати Вестерплятте.

(Тоді був гарний літній час...)
У них боліли рани,
Але з піснями хлопці йшли
На райські поляни...

Десь близько протріскотіла кулеметна черга — одна, потім друга, вибухнула граната. Дівчинка зовсім не збентежилась і вела далі:

...Стояли в Гданську ми на смерть,
Нам не страшні гармати!
І мужності в серцях ущерть
В героїв Вестерплятте.

— Вона, пане, ніякого автомата не боїться,— голосним шепотом пояснила матуся.— Та й від бомби не розплачеться.

Тепер у вічність їхня путь...
Серед війни і грому
Всі чули рівну ту ходу
Морського батальйону.

Янек слухав, і на очі йому навернулися сльози. Останні слова не дійшли до його свідомості, в голові билися тільки ті, перші слова про те, що загинули всі, що мертві йшли шеренгами на небо. Тим часом дівчинка вклонилася, навколо залунали оплески.

Хтось, узявши маму під руку, похвалив:

— Ваша Гельця гарно читає.

Єлень подав із танка загорнутий у папір пакетик, Саакашвілі взяв його й передав дівчинці; то була денна порція цукру всього екіпажу.

— Ну, гаразд, кінчайте цю виставу,— сердився піхотний офіцер.— Ідіть, люди добрі, в підвали. Ви просили, і я вам дозволив тут лишитись, але ж не заважайте.

— Ну, гаразд, гаразд, уже йдемо... Що тут говорити.

Єлень згадав, що просила Ліда, і, скочивши на бруківку, схопив якогось чоловіка за рукав.

— Ви часом не знаєте, на Віленській вулиці стоїть такий жовтий будинок, третій від станції? Чи він уцілів?

— Два дні тому стояв. А що хіба?

— Та нічого, дівчина одна просила дізнатись.

— Може, в кого є ключ від брами? — розпитував тим часом Янек за дорученням Василя.

— Пане Зюлко, пане Зюлко! — радісно гукали люди, розходячись по підвалах.— Військові питають про ключ від брами. Щось заробите,— це ж не службовий час.

— Поспішайте, бо скоро вже ранок, тоді нічого не матимете.

Знайшовся й пан Зюлка — сивий, худорлявий, згорблений. Квапливо прямував через подвір'я.

— Перестаньте мудрувати. Своїм, яких я вже п'ять років не бачив, задарма відчиню навстіж.

— Та нам якраз навстіж і не треба.

— Як скажете, так і зробимо.

Небо поблідло. Тільки над землею було ще темнувато від диму і легкого туману. Через подвір'я швидко проходили штурмові групи, зникали всередині будинку. Худорлявий підліток пристав до однієї з них.

— Пане солдат,— попросив,— дайте я потягну цей візок.— Він вхопився за ручки станкового кулемета.— Чого вам мучитись самому, удвох завжди легше. До того ж я тутешній, із Праги, вулиці покажу, розповім про всі пам'ятні місця.

Вони обидва зникли в темній брамі, а за якусь хвилину звідти вийшов офіцер і кивнув танкістам:

— Починаємо. В'їдете у браму — тоді мої солдати викличуть вогонь на себе, а ви одразу й ударте.

Танкісти закрили люки й обережно, повільно рушили вперед у темряву. Пан Зюлка, як і домовлялися, прочинив важкі залізні ворота, утворилася щілина завширшки з метр.

У цю мить затріщали перші автоматні черги піхотинців, їм відповіли кулеметні черги з протилежного будинку. Німці стріляли низько, спалахи видно було над самою землею. Семен послав один за одним три снаряди, і кожен

влучив точно в ціль. Зрештою, до ворога було близько — не більше, як двісті метрів. З вікон першого поверху висипали наші. Янек через приціл побачив того худорлявого хлопчака, який тягнув станковий кулемет, побачив і одразу ж загубив його, бо з протилежного будинку німці знову почали стріляти. Ретельно цілячись, Кос відповів їм із свого кулемета, а Василь всадив у те саме місце снаряд, пробивши в стіні діру.

Танк рушив услід за цепом піхотинців, перетяв площу і вийшов на вулицю. Орієнтуючись по блисках пострілів та вибухів гранат, танкісти били з гармати й кулеметів у вікна, в підвали. Їхали серединою вулиці. Штурмові групи зникали в брамах, продиралися подвір'ями й коридорами, і тільки час від часу, мов голка, що прошиває грубу ковдру, вискакували на вулицю, щоб кинутися в атаку на наступний будинок.

Так вони під'їхали до повороту, і тут Кос помітив того самого підлітка: притулившись до стіни, він рукою показував за ріг будинку і малював у повітрі щось схоже на гриба.

— Увага, за рогом — дот! — остеріг Янек.

Вони обережно висунулися, і попереду, менше, як за сто кроків, побачили низько над землею бетонну шапку. Василь ударив по ній осколочним снарядом, потім бронебійним і ще раз осколочним. Угору бризнули куски бетону, блиснули шибки, що вилітали з вікон сусідніх будинків.

Янек глянув на ті вікна й в одному з них, на третьому поверсі, помітив висунуте дуло ручного кулемета. Хлопець наліг на свій кулемет, перевів його вбік до самого кінця, ледве сягаючи цілі. У вікні замаячила людська постать. Янек натиснув спуск, і за мить з вікна полетіла на бруківку зброя, а тоді головою вниз упав гітлерівець.

Штурмові групи рушили далі, танк пішов за ними і дістався до широкої поперечної вулиці, посередині якої простягались газони й трамвайна колія. З покривлених стовпів звисали покручені проводи. Трошки далі, з лівого боку, стояв червоний продірявлений кулями трамвайний вагон.

Біля танка знову з'явився знайомий підліток; висунувши з брами голову, аби його краще бачили, він показував на мигах, щоб, переїжджаючи вулицю, танкісти пильнували з правого боку.

Василь трохи повернув башту й наказав Гжесеві:

— Рушай і газуй з усіх сил у той бік.

Коли вони виїхали на алею, вже зовсім розвиднілo. З правого боку показалися золоті, освітлені сонцем, бані церкви. З-за церкви блиснув гарматний постріл, у повітрі засвистіло, але снаряд не влучив. Танк проскочив на другий бік вулиці.

— Піхота відстала,— доповів Єлень.

— Ну то що? Повертати назад? — запитав Саакашвілі.

— Стій. Зачекаємо. Стежте тільки за воротьми та вікнами.

«Рудий» стояв на вулиці самотній і насторожений, мов дикий звір у чужому ворожому лісі. Повертав башту то ліворуч, то праворуч, наче принюхувався дулом до темних вікон, з яких чигає небезпека. Бруківка попереду була розкопана, дорогу перегороджувала барикада з возів, балок і наспіх звалених мішків з піском. За мішками Янек помітив рух: двоє гітлерівців у касках бігли з фауст-патронами. На мить зникли за насипом, але Янек пильнував за ними і, як тільки вони замаячили в сусідньому проломі, дав чергу. В одного, здається, поцілив, але другий, напевно, перебіг на другий бік вулиці й зник у брамі. Неважко було здогадатися, що він перебіжить подвір'ям і от-от з'явиться у вікні, десь збоку від танка і з кількох метрів вистрелить. Піхота, яка могла б прикрити танк, лишилася, відрізана вогнем, за тією широкою алеєю. Тоді Кос — адже йшлося про життя всього екіпажу — прийняв блискавичне рішення: відкрив люк унизу біля свого сидіння і, поплескавши собаку по карку, суворо наказав:

— Візьми його, Шарику, візьми!

Пес загарчав, вискочив через круглий люк на бруківку і за мить, вистрибнувши з-під гусениць, неясною тінню майнув у прицілі й зник у брамі.

— Пильнуй, Густліку,— сказав Кос.— Стеж он за тим будинком з правого боку, підготуй гранату.

На той випадок, коли доводиться атакувати зблизька і ні кулеметів, ані гармати використати не можна, а ворог от-от може опинитися на броні — на цей випадок у башті танка є невеликі овальні отвори, закриті металевими кришками. Відкривши їх, можна викинути на броню гранату, вибухом її здути з танка непроханих гостей.

— Нічого не бійся, я простежу.

Янек нерухомо сидів біля прицілу, і йому здавалося, що минуло вже хвилин з п'ятнадцять відтоді, як він випустив пса. Напружував зір, хоч і не сподівався щось

побачити — адже ворог, певно, підкрадається до танка зовсім з іншого боку.

Та Янек переоцінив противника. Видно, той боявся підійти надто близько до нерухомої, але грізної машини, бо раптом попереду, з правого боку, за купою руїн мелькнула його голова. І зникла, за мить з'явилася знову, і рядом, мов важка груша,— фаустпатрон.

Кос намагався піймати ціль на мушку кулемета, але не міг, бо кулемет уже не повертався далі.

— Гжесю, поверни праворуч,— гукнув він, знаючи, що не встигне, що вже надто пізно, бо ворог зараз натисне пальцем на спуск і вистрелить.

У вибитому вікні на першому поверсі майнула довга, витягнута в стрибку тінь, і вівчарка вмить навалилася на гітлерівця, що причаївся біля стіни. Фаустпатрон випав йому з рук, зсунувся вниз і вперся важкою головою в бруківку.

Янек висунувся у відкритий люк і щосили закричав:

— Шарику, сюди!

Почекав якусь хвилину, покликав удруге, втретє, і ось біля самісінького його обличчя з'явилася собача морда,— вівчарка повернулася в танк.

Тої ж миті з обох боків надбігла піхота, затріщали автоматні черги.

— Вперед! — наказав Василь.

Танк рушив, Янек уже на ходу закрив люк і знову схилився над прицілом. Спереду стирчали гострими шпилями руїни готичного костьолу. Вони ще диміли. З-за них стріляли кулемети, час від часу били міномети. Василь відповідав їм гарматними пострілами.

Танк повернув трохи праворуч, щоб сховатися за деревами, які росли уздовж тротуару, а потім заїхав за виступ стіни. Німці перестали стріляти, і танкісти якусь хвилину спокійно чекали на піхоту, що очищала сусідні будинки.

Раптом зверху, прямо над їх головами пролунали кулеметні черги, і на броню одна за одною стали падати гранати, всередині танка аж загуркотіло.

— Відкіля вони кидають, хай їм чорт? — спитав Гжесь.

— Зверху,— відповів Єлень.

— Ще в мотор поцілять!

— Стукни в ріг будинку, тільки злегенька,— наказав Василь, повертаючи башту дулом назад.

Саакашвілі одвів танк на кілька метрів назад, рушив уперед, набрав розгону, а перед самою стіною виключив швидкість. Тридцять тонн сталі вдарило в мур. Зверху посипався град цегли, пилюка закрила все, тільки чути було в темряві, як гарчить наляканий Шарик і дедалі голосніше гуде мотор. Григорій знову додав газу й на першій швидкості почав вилазити з-під руїн. Танк поліз трохи вгору, потім осів і, звільнившись, виїхав на бруківку.

— Вся стіна повалилася,— сказав Єлень, поглядаючи назад.— А куди дівся той хлопець?

Підлітка ніде не було видно, й танкістам уже ніколи не судилося побачити його, взнати, що з ним сталося, як його звали.

Раптом у навушниках виразно почувся голос Ліди з штабної радіостанції.

— Я — «Вісла», я — «Вісла»... «Граб-один», де ви? Прийом.

— Я — «Граб-один». За нами широка алея, на ній з правого боку церква. Зліва горить костьол,— відповів Кос.— Позавчора було все в порядку. Прийом.

— Я — «Вісла», дякую. Який костьол? Бачиш попереду парк? Відповідай, бачиш парк? Прийом.

Під час цієї розмови танк посувався вперед за піхотою, на ходу стріляв з гармати. Потім, зупинившись на мить, розбив бетонний бункер і поїхав далі брукованою вулицею, що трохи піднімалася вгору.

— Я — «Граб-один», парк у мене попереду, а ліворуч — міст... О боже, це ж Вісла! Справжня Вісла під мостом!

Танк знову виїжджав на поперечну вулицю, і з лівого боку щоразу виразніше видно було міст на п'яти биках, схожих на тупель із металевих ферм, на двох середніх прогонах, вигнутих дугами вгору.

— Механіку, ліворуч,— наказав Василь.— Газ! Додай газу.

Янек зненацька відчув холод, від якого стягнуло м'язи обличчя й по спині побігли мурашки. Це ж саме та мить, про яку говорили вчора увечері,— вони прорвалися, до мосту залишилося їм кількасот метрів. Якщо встигнуть, якщо ця атака захопила ворога зненацька, то, можливо, за кілька хвилин вони будуть на тому боці, у Варшаві.

«Рудий» мчав дедалі швидше, гуркотів по бруківці,

обганяв піхотинців, ніби кінь рицаря, який підганяє його острогами.

Тепер міст, немов квадратний тунель, був прямо перед танком; а на другому, високому березі видніли будинки, а над ними — дим і червоне полум'я пожеж. До мосту все ближче — двісті, сто п'ятдесят, сто метрів...

Посередині мосту блиснув широкий, яскравий спалах. Ферма наче знехотя піднялась угору, стала сторчма, і аж тоді на них війнуло вибухом.

Поки вибух тротилу ще не заглушив усього, Василь устиг крикнути механікові:

— Гальмуй!

Та коли б навіть Саакашвілі й почув цей наказ, він не встиг би його виконати. Танк раптом зупинився, як зупиняється перехожий від грізного подиху урагану, а потім, безсило молотячи гусеницями по бруківці, розвернувся і став боком біля самого крутого в'їзду на міст.

Зверху падали пошматовані, погнуті залізні балки. Василь устиг ще помітити, що з нашого боку річки вцілів один проліт, і ту ж мить танк здригнувся од важкого удару по броні. Блиск вибуху проникнув до самого мозку, шарпнув усім танком.

Краєм ока Янек побачив, що Гжесь, відкинувши назад голову, схиляється на сидіння. Кос хотів схопити кермо, але в очах йому потемніло, рука не слухалась. Хлопець відчував, як танк, відкинутий силою вибуху, посунувся по бруківці, потім захитався й повалився кудись униз.

— «Граб-один», я — «Вісла»,— волав у навушниках Лідин голос.— «Граб», де ти? Відповідай. Прийом.

Янек хотів відповісти, ворухнув губами, але сказати нічого не зміг. В очах попливли довгі смуги кольору свіжовилущених каштанів і Марусиного волосся. Хлопця охопив страх, що він уже нічого в житті не побачить, не зможе прочитати листа, який Маруся, напевно, надіслала з госпіталю. Почув іще, як болісно заскавчав собака, а потім усе навколо згасло, перестало існувати, розплилося в тиші.

Мотор замовк. Василь, втерши з лоба кров, відкрив люк. Танк стояв на схилі, задерши гарматне дуло в небо, прикритий од ворога нерівним насипом. Відчуваючи гострий, млосний біль у потилиці, Василь гукнув:

— Янеку! Густліку!

Ніхто не відповів.

— Гжесю! Хлопці!

І знову мовчання. Знову війнуло горілим мастилом. Семен боявся, що кожну мить може шугнути полум'я. Він простягнув руку до Єленя, який безсило повис на замку гармати, обійняв його і потягнув із танка.

По бруківці залунали кроки: до танка бігли піхотинці.

Розділ XIX

ПОЛЬОВИЙ ГОСПІТАЛЬ І ПОЛЬОВА ПОШТА

Перший почав діяти Шарик.

Кухарчук, який вранці приніс йому кашу, не причинив дверей. Собака, що лежав на своїй підстилці, похлебтав трохи, але не доїв до кінця. Туга була дужча за голод.

Шарик знав, що його привезли сюди разом з Янеком Косом та його друзями, що вони разом були у великому залі, де пахло кров'ю і де хтось чужий з ніжними руками щось робив йому з переламаною лапою. Потім так боліло, що Шарикові усе закрила темрява, позбавлена запаху й звуків. Коли до нього повернулася здатність спостерігати й відчувати запахи, пес побачив, що він лежить сам у цій невеличкій кімнатці, куди йому приносили їжу. Він не знав, де його господар, і тому їв без апетиту, без радості.

Двері завжди були ретельно зачинені, й тільки сьогодні в них лишилася вузенька щілина. Шарик підвівся на трьох лапах, але в очах йому все пішло обертом, він захитався і впав. Лежав якусь мить на лівому боці й важко дихав. Груди, вкриті скуйовдженою шерстю, швидко підіймалися, на запалому животі тремтіла шкура. Передню праву лапу було обліплено гіпсом, голову перев'язано бинтами.

Шарик не здався після першої невдалої спроби. Він обережно підвівся і, спершись боком на стіну, якусь мить стояв нерухомо. Тепер пішло краще; хоч і паморочилось у голові, але темрява не застелила очей. Уздовж стіни пес повільно пошкутильгав до дверей. Відчинити їх лапою чи забинтованою мордою він не міг, тому штовхнув боком. Двері трошки прочинилися, собака знов упав, але тепер шлях перед ним був відкритий. В коридорі яс-

краво світила електрична лампочка без абажура, двері в палати були прочинені, за ними стояла тепла півтемрява осіннього ранку.

Шарик підвівся втретє і рушив коридором, уперто принюхуючись. Запахи ліків забивали усі інші. Пес не міг визначити нюхом, де заховали Янека. І він вирішив шукати. Пошкутильгав уздовж стіни, прокрався з коридора в палату і, пробираючись попід ліжками, обійшов усі кутки.

На ліжках лежали люди, але всі чужі. Ні, тут Янека нема. Шарик поплентався далі. Наступні двері вели до маленької кімнатки з кахельною грубкою в кутку, з трьома ліжками під стіною і одним біля вікна. І тут Шарикові пощастило. Він радісно заскавучав і лизнув руку, яка звисала з койки — руку свого господаря. Заскавучав тихенько вдруге, але відповіді не було. Видно, Янек спить. Пес не загавкав, щоб не розбудити його.

Од руху кров у жилах потекла швидше, радість додала сил. Шарик тим же шляхом повернув до своєї комірчини, вхопив зубами підстилку — сінничок, пошитий із солдатської шинелі — й потягнув через коридор, зупиняючись через кожні кілька кроків, важко дихаючи від натуги. Нарешті дістався до палати, прослизнув у двері й швиденько, як тільки міг, сховався в тінь під ліжком, і поблизу почулися кроки.

Шарпнув ще кілька разів сінник, тягнучи його в куток, і знову потемніло йому в очах. Він упав набік, не бачачи нічого перед собою, не маючи сил навіть поворухнутися.

Чув, що той, хто за ним увійшов до палати, присів навпочіпки. Пес хотів гаркнути на нього, але відчув легкий дотик і в запаху вловив щось знайоме. Намагався глянути; але йому вдалося розплющити тільки одне око. Побачив знайому дівчину в білому халаті, під яким на правому плечі видно було товсту пов'язку.

Шарик силкувався пригадати. Він бачив поле, кашу з м'ясом, людину, яка була ворогом і сиділа на дереві... Не вмів усього цього зв'язати докупи і зрозуміти. Проте заспокоївся, заплющив око, відпочиваючи під ніжними дотиками. До нього поверталися сили.

До палати знову хтось увійшов, озвався суворим різким голосом. Шарик наїжив шерсть, підняв морду й побачив високого чоловіка в окулярах, з лисою, блискучою головою, а за ним іще двох. Дівчина, що гладила Шари-

ка, стала, виструнчившись, і відповідала дзвінким, ясним голосом:

— Завдяки йому не тільки я живу, але й батальйон гвардії капітана Баранова уцілів і вийшов з оточення.

— Не морочте мені голови. Тут не піонерський табір, не місце для казочок про героїчних собак.

З четвертого ліжка, що стояло біля вікна, підвівся поранений і сів. Ліве плече в нього було в гіпсі й стирчало на підпорці перпендикулярно до тіла.

— Товаришу професоре, доповідає гвардії сержант Чорноусов... Ця дівчина каже правду.— Здоровою рукою він погладив вуса й додав: — Випишіть мене, товаришу професоре, з госпіталю.

— Цей знову про своє. Як же я тебе випишу з такою лапою, що стирчить у гіпсі? Дурниці! — Лікар махнув рукою й повернувся до перерваної розмови.— Умови у нас і так важкі, я борюсь за життя людей, а ви хочете мені тут влаштувати цілий склад бактерій.

— Я продезинфікую...

— Досить. Собаку перенести назад.— Він показав рукою на двері й здивовано додав: — А ви що тут робите?

На порозі стояло двоє танкістів у шоломофонах і шинелях.

— Тепер не час для відвідування,— розгнівався професор, підходячи ближче, і, помітивши генеральську змійку на погоні одного з них, додав: — Не час, товаришу генерал.

— Ми тільки зараз можемо. Вчора ми взяли Яблонне, бій затих, от ми зразу й сюди. Тут лежать троє моїх хлопців з танкової бригади. Я б хотів довідатись, коли вони повернуться в частину.

— Ви всі збожеволіли з тим поверненням у частину. Ваші троє важко поранені. Їх полатали, позашивали, але ж є ще й контузія. Найгірше з отим шмаркачем. Посилаєте в бій дітей...

— Дітей посилаю? Так, посилаю...— Генерал замислено кивнув головою.— Може, їм щось потрібно?

Двоє санітарів, втиснувшись у двері, підійшли в куток, де лежав собака. Шарик глухо загарчав і вишкірив ікла. Санітари нерішуче стали.

— Забирайте, забирайте. Я ж вам сказав.

Другий з танкістів ступив крок уперед і звернувся до начальника госпіталю:

— Товаришу професоре, залиште собаку в палаті. Це теж солдат, член екіпажу, мого екіпажу.

— Що це — польовий госпіталь чи заклад для божевільних? З самого ранку ідіотська битва за собаку. Вже третій його захищає. Я бачив бляшку. Лікую пса так само ретельно, як і солдатів. Лапу взято в гіпс, але лежати тут, разом з людьми, він не буде.

— Залиште собаку,— сказав генерал.

— Тут, товаришу генерал, не ви наказуєте.

— Я прошу.

— Мені не вистачає ліків, м'яса, цукру. У мене гора клопоту, я працюю до пізньої ночі, а ви мені морочите голову собакою. Забираєте час.

— Може, вам пригодився б мед замість цукру? — запитав Василь.

— Химера, нісенітниці! Де ви візьмете мед у цій голодній, розореній країні?

— Буде м'ясо і мед. Залиште собаку,— попросив генерал.

— Якщо можете — допоможіть, але умов мені не ставте. Приїжджайте за два тижні, може, вони вже почуватимуть себе краще. А тепер — самі бачите.

Лікар відійшов назад, уступаючи місце. Генерал і Семен увійшли за ним до палати. Надворі вже трохи посвітліло. Побачили сіре, немов укрите попелом, обличчя Саакашвілі, Янек був так забинтований, що тільки очі й рот лишалися не зачинені. Густлік, здавалося, був притомний, дивився в стелю, але нічого не бачив.

Руда санітарка підійшла ближче, подала Семенові руку.

— Пам'ятаєте?

— Аякже! Вогник! Я тільки тепер глянув на вас.

— Так, це я. І сержант також тут лежить. Знову ми зустрілися, як і тоді в засідці під Студзянками.

Семен привітався з Чорноусовим і знову повернув до дівчини.

— Ми назвали свій танк «Рудий». Це на честь вас.

— Наглядайте за ними якнайкраще,— попросив генерал.

— Ну, звичайно, я ж...— Дівчина зашарілась, обірвала фразу.

Зустрівши суворий, нетерплячий погляд професора, танкісти козирнули й вийшли.

Санітари знову нахилилися над собакою, але лікар спинив їх жестом руки.

— Залиште. Сінник треба обшити білим полотном, шерсть продезинфікувати... За це ти відповідаєш, Марусю.

— Так точно, я відповідаю за собаку! — весело відрапортувала дівчина.

Увечері, димлячи погнутим радіатором, на подвір'я госпіталю в'їхав грузовик. На одному борту його був напис російською мовою, а на другому — польською. Обидва однакового змісту: «Їжте за здоров'я Шарика».

Госпітальний кухар з допомогою санітарів вивантажив з машини корову, розірвану артилерійським снарядом, і дубову бочку. Клепки трохи пахли солоними огірками, трохи спиртом, але всередині був загуслий на холоді мед.

Повідомили про це професора, принесли йому на пробу ложку меду. Лікар узяв її, не мовивши й слова, довго тримав над грубкою, щоб розігріти. В теплі грудка меду запахла лісом і квітами Козеницької пущі. Лікар покуштував, похитав головою.

— Чудовий. Звідки в них цей мед? Ач, які буржуї,— буркнув сам собі, а потім заходився диктувати медсестрі Марусі прізвища поранених, яким приписувались ці ліки.

Адреса, написана хімічним олівцем, була в одному місці фіолетова від вологи, в другому кутку затерта, але прочитати прізвище було легко: Ян Кос. Номер польової пошти було закреслено червоним олівцем, унизу хтось великими літерами написав: «Переслати в госпіталь». Конверт розклеївся, із нього легко було дістати лист.

«Янеку!

Куля розбила мені ключицю й пройшла через верхівку легені. Лікар сказав: «Добре, що тебе одразу привезли. Подякуй шоферові».

Спасибі водієві, який мене перевіз на другий бік Вісли і там віддав прямо в санчастину, але найбільше спасибі тобі. Це ти врятував мою руду голову.

Тепер я вже здорова, хоч пов'язку на плечі ще ношу й голова мені часто паморочиться від слабості. По-

магаю в госпіталі. Тут не вистачає людей, а я ж умію перев'язувати. Коли наберуся сил, то повернусь у полк. Може, ми ще зустрінемося, може, ваші танки знову воюватимуть спільно з нашою піхотою.

Хотілося б тебе зустріти, подякувати за життя... Про це я вже писала; те, що відчуваю, мені тепер важко висловити, і тому я дуже хочу зустрітися з тобою. Про це напишу не прямо, а ось так...

Коли почалася війна, я саме закінчила перший курс мединституту. Мені страшенно хотілося стати лікарем, але на фронті одразу ж ускладнилося. Отож я й пішла добровольцем.

До того, як поступити в інститут, я жила в селі. Там у нас увечері весною хлопці й дівчата виходять на вулицю, співають під гармошку й танцюють. Якщо дівчині подобається хлопець, то вона стає перед ним і, притупуючи, запрошує його танцювати. Тепер війна, і я не знаю, чи танцюють вечорами в моєму селі, чи ні. А в Польщі, мабуть, і взагалі нема такого звичаю?

Якби не війна і якби в Польщі був такий звичай, то я б хотіла саме так затанцювати перед тобою. А потім, опівночі, коли гармошка грає дедалі сумніше й тихше, ми б пішли в тінь саду, в пахощі жасминових кущів. Там ніхто б нас не бачив, і якби ти захотів мене поцілувати, я б не перечила.

Прочитала я оце останні слова і злякалася. У вічі б такого не сказала, але в листі люди сміливіші. До того ж ми, певне, ніколи не зустрінемось.

Бувай здоров, Янеку. Нехай броня й мої думки бережуть тебе від снарядів.

Маруся — Вогник».

Цей лист прибув у танкову бригаду рівно через тиждень після того, як було здобуто Прагу. Полежав трохи в штабі, потім його направили на нову адресу, й лист потрапив у госпіталь і опинився на табуретці біля ліжка Янека Коса.

Усі троє танкістів були ще непритомні, а Шарик тільки понюхав конверт і перестав цікавитися ним, бо не вмів читати.

Знайшла того листа Маруся і вкрала, якщо можна вкрасти власну річ. Правильніше було б сказати, що вона забрала назад свій подарунок. Сховала його в на-

грудну кишеню солдатської гімнастьорки й вирішила: «Коли одужає — непомітно підкину. Хай прочитає, хай дізнається».

*

Перейшовши на нове місце, Шарик відчув охоту до життя. Появився апетит, і пес швидко набирався сил. Вважав, що сили йому потрібні — адже він мав пильнувати Янека та його товаришів. Коли поранені стогнали уві сні, Шарик скавчав під дверима медсестри Марусі — кликав її на допомогу.

Вівчарка поправилася. Не розповніла, але скуйовджена шерсть стала гладенька, почала блищати, а чорний кінчик носа знову був рухливий і вологий. Одного дня лікарі зняли йому гіпс, і Шарик здивовано оглядав свою лапу — худу, голу й немовби чужу. Він уже звик шкутильгати на трьох лапах, тепер боявся ступити на четверту і, лежачи на підстилці, довго й старанно вилизував її.

Лизав і відчував приємне тремтіння, шкура свербіла, а кров пульсувала дедалі швидше. І він був переконаний: те, що допомагає йому, має допомагати й іншим. І Шарик застосував те саме лікування, ставши лизати праву руку Янека, що безсило звисала з койки. Мабуть, він не помилився, бо інколи Кос легенько ворушив пальцями.

Через кілька днів після того як Шарикові зняли гіпс, ожив Єлень. В обід з'їв дві порції і попросив третю. Потім відпочив трохи, зітхнув кілька разів і, з дозволу лікаря, з'їв четверту. Зміцнивши в такий спосіб ослаблі сили, він сів, посидів хвилин з п'ятнадцять, підвівся і, почервонівши від натуги, рушив уздовж ліжка, а потім і далі. Тримаючись за стіну, грюкав по підлозі ногою, нерухомо закріпленою в металевих шинах.

Саакашвілі, який уважно дивився на нього, глибоко зітхнув:

— Бра-аво, Густліку,— мовив, заїкаючись.— Ге-рой...

— Дайте води,— прошепотів Янек.

Вони обидва були перев'язані бинтами. Гжесь — через груди, Кос — навколо голови, і руки в обох були в гіпсі, в Янека — ліва, у Саакашвілі — права.

— Бачу — екіпаж повертається до життя,— ствердив сержант Чорноусов і, погладивши вуса, крикнув найтихше, як тільки вмів: — Ур-ра, товариші!

Крикнув, бо «ура» треба кричати, а тихенько — щоб не привернути уваги когось із лікарів чи санітарів. Адже сержант займався ділом, суворо забороненим у всіх госпіталях,— чистив зброю, яку держав у себе нелегально.

То був маузер з довгим дулом, з містким прямокутним магазином і дерев'яною кобурою, яку можна було прикріплювати до пістолета, перетворюючи на приклад. Річ була добра, вона тішила очі й серце солдата. Тільки одному йому відомими способами Чорноусов контрабандою протягнув через усі контрольні пункти, через лазні, а тепер ховав у сіннику під подушкою, час від часу діставав зброю, чистив і оглядав, пильнуючи, щоб ніхто не захопив його зненацька за цією роботою.

Чорноусов зиркнув на двері, виглянув у вікно і швидко сховав пістолет.

— Товариші, увага! До нас хтось приїхав. Дозвольте піти в розвідку, а потім доповім.

Гіпс йому давно вже зняли, але руку він тримав обережно, ворушив нею несміливо. Ноги ж у нього були здорові, отож Чорноусов бадьоро пішов, чалапаючи по коридору госпітальними балетками. Незабаром повернувся й здивовано сказав:

— Подарунки на Новий рік привезли, тільки чому так рано?

— Так це ж на різдво! А де шефи? — запитав Єлень.

— У клубі. Лікар розмовляє з ними, не пускає в палати. Приїхали й наші, й ваші. Про ваш екіпаж одна дівчина там запитує.

— Я піду. Ти тільки підтримай мене трохи під руку.

Сержант допоміг Єленеві одягти синій госпітальний халат, і вони обидва пішли. Шарик хотів побігти за ними, але оглянувся на Янека і повернув на своє місце.

Єленя і Чорноусова довгенько не було.

— Де-е їх ч-чорти понесли,— бурчав Гжесь, прислухаючись до голосів у другому кінці коридора, а потім до гуркоту мотора на подвір'ї.

Нарешті прийшли обидва і принесли з собою три мундири.

— Ви-иписують? — не зрозумів Гжесь.

— Чого захотів! Тебе довелося б разом з ліжком виписати,— пожартував Єлень і, сяючи усмішкою, показав мундири.— Ти глянь сюди, на погони.

Погони справді були цікаві. Саакашвілі, впізнавши

свій мундир, побачив на ньому красиві сержантські нашивки, на інших — потрійні нашивки взводного.

— Тепер бачиш? Усім дали чини. І папери дали. Ось глянь, Янеку.— Єлень підніс мундири ближче до ліжка, на якому лежав Кос.— А тобі ще й вовняний шарф. Каже, сама в'язала...

Кос повернув голову, уважно подивився, ворухнув губами. Єлень не дочув, нахилився над ним.

— Лист?

— Листа не дала.

Прочинилися двері. Увійшла Маруся із склянкою, до половини наповненою рожевим розчином, з якого стирчали термометри. Поставила склянку на підвіконня й сплеснула руками.

— Хто це вам приніс мундири? Я повинна зараз же їх забрати. Якщо професор побачить такий непорядок, то він мені голову одірве! — Дівчина забрала у Єленя мундири і, вже виходячи, додала: — Як захочете подивитися, то скажете,— я нишком принесу.

Деякий час Марусі не було, потім почулися швидкі кроки, вона вбігла і сіла скраєчку на Косове ліжко.

— Сьогодні такий чудовий день: ти почуваєш себе краще, тебе підвищили по службі. Я теж приготувала тобі подарунок. Такий, як у Росії дівчата своїм хлопцям дають.

Вона сягнула рукою під білий халат і в цю ж мить помітила синій вовняний шарф, що лежав на табуретці, перев'язаний стрічкою.

— Ой, який гарний і м'який! Хто це тобі подарував?

— Його дівчата люблять,— сказав Чорноусов.— Я сам бачив ту, що цей шарф принесла. Гарна дівчина, а волосся у неї мов стигла пшениця.

Маруся одвернулася до стіни, розгорнула хустинку, взяла звідти лист. Вона хотіла дати Янекові і те й друге, але тепер передумала — поклала на ковдру тільки квадратний клаптик вишиваної матерії. Янек дивився якусь мить, а потім несподівано гучним і міцним голосом сказав:

— Дай, у руку.

Він простягнув праву руку, стиснув пальцями той клаптик полотна й підніс його до очей.

— Ура! — гукнув Єлень.— Зараз Янек буде здоровий. І це тобі, Вогнику, він має дякувати.

Маруся зашарілася, а Густлік пришкутильгав і обійняв її за шию.

— Питай дозволу у Янека,— жартом боронилася вона, поплескуючи Єленя по спині.— Це мій хлопець. Я його лікую, годую.

Схопилася, принесла термометр і, зиркнувши на стовпчик ртуті, всунула його Косові під пахву. Янек поволі, з натугою пересуваючи руку по ковдрі, торкнувся Марусиної руки й ніжно потис її пальцями.

Важко сказати, що допомогло: ліки, теплий Шариків язик чи те зворушення, яке Кос відчув, діставши подарунок — хусточку. Певно, все разом було причиною того, що він почав володіти рукою, яка після поранення, нервового шоку й контузії стільки днів не діяла. Але не забуваймо й іншого: здоров'я повертається до людини значно швидше, якщо вона дуже прагне цього.

Стомлений зусиллям, Кос заснув, спав до вечора і цілу ніч, а вранці прокинувся бадьорий, веселий і, помітивши, що Чорноусов береться чистити маузер, голосним шепотом попросив:

— Покажи.

Сержант приніс розібраний на частини пістолет, на долонях показав Янекові.

— Добре б'є?

— Добре. Ствол у нього довгий, як для пістолета задовгий, і приклад можна приєднати.— Сержант швидко зібрав маузер, показав, як з'єднувати його з кобурою.

— У мене була снайперська гвинтівка,— зітхнув Янек.— Пропала в танку.

Перед Новим роком випав глибокий сніг, мороз ліз у вікна, мережив шибки складними узорами, але в палаті було тепло. Густлік ходив уже сам, без нічиєї допомоги мандрував по всьому госпіталю, заглядав на кухню, на склади, приносив під синім халатом у палату то смолисте поліно дров, то відро брикету.

Танкісти швидко набиралися сил, Янек навіть сам написав листа в Приморський край, до Юхима Семеновича. Їх стали посилено харчувати, тож, маючи вдосталь їжі, танкісти почали ділитися з біднішими від себе. Янек і Чорноусов висипали крихти на підвіконня, чим привабили цілу хмару галасливих горобців. Потім з'явилися синички, барвисті, мов на малюнку,— блакитні й зелені,

з яскраво-жовтими животиками й довгими дзьобиками. Але синички були полохливі, їм зрідка вдавалося що-небудь дзьобнути тільки тоді, коли зграя горобців вирушала на обід до кухні.

Янек порадив у кутку на віконній рамі приліпити їм грудочку масла або прибити цвяшком кусочок сала. Тільки тепер синички могли наїстися. Однак горобці й тут намагалися перешкоджати їм. Махаючи крилами, вони чіплялися кігтиками за дерев'яну раму, впиралися хвостами в шибку, але то одна, то друга лапка сповзала, і горобці, розпачливо цвірінькаючи, з'їжджали вниз. Зате синички, спритно підпираючись хвостиком, дзьобали масло.

Янек і Гжесь просили Марусю поправити їм подушки і, лежачи на боці, цілими годинами дивилися на птахів.

Десь через тиждень з'явився новий гість. Уранці їх розбудило рішуче, владне постукування, схоже на автоматні черги. На вікні сидів дятел з блідо-рожевим черевцем, в акуратній вишневій шапочці. Певно, він був старий і неголений, бо біля самого дзьоба в нього стирчали в різні боки маленькі сиві пір'їнки.

— Він схожий на когось із наших знайомих,— сказав Янек.

— Авжеж! — вигукнув Єлень.— Такий зарослий, як пан Черешняк. Цікаво, чи він уже поставив собі хату?

— Де-е там поставив! — Гжесь махнув у повітрі здоровою рукою.— Адже фронт і тепер стоїть там, де ми його залишили.— На якусь мить він замислився, а тоді попросив Єленя: — Густліку, ти скажи лі-ікареві, щоб наші ліжка зсунули.

— Я просив, але він не захотів.

— Скажи ще раз.

Історія з ліжками була вже давня: Янек мав у гіпсі ліву руку, а Гжесь — праву. Отож хлопці й хотіли, щоб їхні ліжка поставили поруч, тоді обидві діяли б, як одна людина.

— Ма-атимемо дві руки і Ша-арика до послуг.

Собака звик до госпітального режиму, кликав, коли треба було, медсестру, гавкаючи, подавав на кухню сигнал, що танкісти просять гарячого чаю, а кілька разів навіть приносив у кошику хліб, цукор і масло, доки лікар категорично цього не заборонив.

Професор заглядав до них щодня, через деякий час перевіряв і хмурив брови, коли йому починали морочити голову одним і тим же: Чорноусов просив направити його на фронт, а Єлень від імені обох своїх друзів — щоб зсунули ліжка. Нічого з того, певна річ, не виходило. Але сьогодні, коли лікар прийшов, то не встиг Єлень ще й слова промовити, як він окинув поглядом палату і наказав санітарам:

— Присуньте одне до одного ліжка. І третє до них. Так, щоб можна було поставити ще два чи навіть три.

Поранені здивовано дивилися на нього, а коли лікар зник за дверима, сержант Чорноусов заявив:

— Ну, братики, сьогодні будемо прощатися.

— Не пустять тебе.

— Побачиш.

Він вийшов, довго його не було, а повернувся веселий, з формою у лівій руці і чобітьми — у правій.

— Виписали на фронт? — здивувалися всі.

— Дали нестройову. Та якщо вже я потраплю до своєї дивізії, то сержанта Чорноусова не поставлять роздавати кашу. Там знають, де моє місце, де я можу дати користь.

— А звідки ти знав, що тебе сьогодні випишуть?

Чорноусов відповів не зразу. Одягався ретельно, неквапливо, склав на ліжку свої госпітальні речі, клаптиком зеленого сукна почистив ордени, щоб блищали, пригладив вуса, позираючи на своє відображення в гладеньких кахлях напаленої груби. Потім прочинив вікно, причепив нову порцію масла для синичок, прикурив товсту самокрутку і, пускаючи дим у вікно, щоб у кімнаті не було його чути, сказав:

— Знайте, хлопці: коли в госпіталі звільняють місце, ставлять нові ліжка, то це означає, що фронт незабаром рушить уперед. Тоді старих виписують, щоб було куди приймати нових. Перед наступом госпіталі мають бути вільні.

— Як же це так, ми тут самі залишимось?

— Чому самі? Вас четверо... Ну, мені пора. З кухні саме їдуть по продукти до фронтових складів, і я з ними подамся. Мабуть, до тих складів і наші приїжджають. Дорога може й довша, але певніша. Не мине й три дні, як я буду в своїй дивізії.

Переходячи від ліжка до ліжка, він нахилявся, обіймав кожного і цілував, лоскочучи пухнастими вусами,

і Янекові здавалося, що очі в грізного сержанта раптом стали вологі. Але, мабуть, то тільки здавалося так, бо ось гвардієць випростався, став посередині палати, стукнув каблуками і підніс руку до шапки.

— Гвардії сержант Чорноусов готовий у дорогу. До побачення в Берліні.

— Напишеш нам?

— Напишу.

І він пішов.

Єлень стояв біля вікна й дивився. Дятел, який уже звик до людей, швидко стукав дзьобом і, тільки зрідка повертаючи голову, позирав чорним, немов намистинка, оком і наче прислухався, що доповідає Густлік.

— Іде через двір. Грузовик уже стоїть... Сів... Поїхав...

Вони чули, як загуркотіла, рушаючи з місця, машина, але не могли її побачити, бо вікна знизу позамерзали.

За півгодини Єлень, лягаючи в ліжко, вилаявся: під простирадлом раптом йому щось почало муляти. Засунувши руку, він витяг звідти маузер в дерев'яній кобурі.

— Видно, забув.

— Дурень, під твоїм простирадлом забув? — розсердився Саакашвілі.— Прочитай, там записка.

На аркушику було написано: «Подарунок чудовому стрільцеві». Ніхто не сумнівався, кому треба віддати зброю, і, хоч Янек іще не вставав, засунули пістолет саме йому в сінник — не дуже глибоко, так, щоб, повертаючи голову на подушці, Янек помітив, що там щось сховано.

Через тиждень, якось удосвіта, Шарик несподівано загавкав, потім зубами почав смикати ковдри. Всі прокинулись. І тоді почули, що земля здригається, що десь здалеку, стелячись понад самим снігом, до них котиться низький могутній гуркіт. За хвилину у вікнах задзвеніли шибки.

Надворі почало світлішати.

*

На конверті було чотири прізвища. Чотири чи три. Щодо трьох — то це річ ясна: Саакашвілі, Єлень, Кос. От тільки хтозна, як вважати слово «Шарик» — ім'я це чи прізвище? А проте лист, без сумніву, було адресовано їм усім.

«Дорогі мої!

Те місце, яке ми разом захищали в серпні, було добре підібрано. Ми ще раз переїхали через Віслу по тому самому мосту. Поля і ліси тепер в снігу, їх важко впізнати, але серце мені билося дужче. Власне, звідти ми вирушили на столицю, а потім далі й далі.

Бригада брала участь у боях за велике місто над річкою, але ворог захищав його тільки ар'єргардами. На аеродромі ми захопили тридцять літаків, які не встигли піднятися в повітря. Звідти повернули на захід, піхота з ходу прорвала лінію ворожої оборони, а ми просунулися в ту щілину, мов у прочинені двері, і навальним танковим рейдом захопили ще одне місто. То були важкі бої. Коли повернетесь — не дорахуєтесь ще кількох знайомих.

Тепер нам докучає холод. «Рудий» гріє нас мотором, але й він часом стомлюється, а на броні в нього дедалі більше шрамів.

Екіпаж у мене добрий, усе молоді хлопці, які закінчили танкове училище. Але, між нами кажучи, по секрету признаюся вам, що я жду тієї хвилини, коли ми знову будемо разом.

Стоїмо тепер в обороні, як резерв. Сьогодні свято Червоної Армії. Організовано зустрічі, дали трохи горілки. Мої хлопці пішли, а я залишився в «Рудому» і пишу оце вам при світлі ремонтної лампочки, на твоєму, Янеку, сидінні, в куточку, бо тут найзатишніше.

Дірку в броні, яку пробив снаряд, залатали зсередини товстою плитою. Краї приварили, і це місце скидається на загоєну рану, від якої лишився великий шрам.

Мабуть, і ви вже скоро одужаєте. Не баріться з відповіддю, бо й мені хочеться знати, і генерал часто запитує, що з вами.

Я ношу Янекові теплі рукавиці. Вони добре мені служать. Є в мене трофейна ватянка — буде нова постіль Шарикові, бо стара зовсім згоріла. Кінчаю, бо пальці мерзнуть і дубіють. Завтра буде ясний сонячний день, температура близько мінус 5° С, часом хмарно (в другій половині дня до однієї чверті).

Сердечно обіймаю вас, хлопці, а Шарика чухаю за вухом, поки що тільки в думках, але скоро це буде, певно, і насправді.

Василь».

Лист ішов десять днів, танкісти одержали його на початку березня. Прочитали його вголос уранці, зараз же після снідання, а потім виривали його один одному з рук, бо кожному хотілося побачити ще раз на власні очі. Шарик думав, що то забава, і, стаючи на задні лапи, теж намагався схопити папір зубами.

Жили вони тепер в іншому місці, у маленькій кімнатці під дахом, їх перевели сюди наприкінці січня, щоб звільнити місце для важкопоранених, які прибували прямо з фронту. Ледве поміщалися в тій кімнатці. Янекове ліжко було коло вікна, а двоє інших стояли одне на одному, у два поверхи,— збоку. На верхньому розмістився Єлень, який доводив, що там йому зручніше і що, крім того, він повинен тренувати ногу, щоб вона діяла так само справно, як і раніше.

Пташки скоро помітили цю зміну ситуації і щодня провідували танкістів. Шарик, спираючись передніми лапами на підвіконня, зацікавлено дивився на них, лякаючи синиць. А дятел не боявся, і тільки іноді, коли Шарик надто близько підсувався носом до шибки, він раптом тріпотів крилами і грізно бив дзьобом у віконну раму, відганяючи собаку.

У той день, коли прийшов лист, небо було ясне, блакитне, сонце добре пригрівало крізь шибки. Весною важко сидіти вдома, отож Єлень перший подався на кухню рубати дрова для зарядки і ще для того, щоб підтримати добрі стосунки з кухарем. Потім Григорій пішов у ліс, щоб на самоті поспівати.

— Ко-оли я співаю,— казав він,— то не заїкаюся.

А втім, заїкався він щораз рідше, тільки тоді, коли хвилювався або хотів щось дуже швидко сказати.

Прийшла Маруся і почала, як це робила щодня, масажувати Янекові ліву руку від плеча до пальців. Шкіра на руці була світла, як у прачок, трохи зморщена. Вся рука схудла, стала тонка — сили поверталися поволі. Маруся робила масаж, а Янек тим часом розповідав їй, як він жив у Гданську, як вчився у школі, про вересневі бої і розшуки батька. Так було у них завжди.

Сьогодні Вогник мала вільний день. Отож, закінчивши масаж, вона принесла Янекові форму, і вони обоє разом із Шариком вирушили на прогулянку. З соснових гілок падали важкі, набряклі сонцем краплі. Стиха шелестіли вологі голки, пахло землею. Трава була ще то-

рішня, руда, але, нахилившись, унизу можна було помітити несміливі, яскраво-зелені стеблинки.

Вони мовчки йшли крутою стежкою понад таючим болотом.

— Де твій шарф? — запитала дівчина.

— Я залишив його, сьогодні тепло.

— Треба носити.

— Не пасує до мундира. Та я й не люблю його.

Знову помовчали. Зупинились аж на краю невеликої галявинки. Між соснами стояла чимала калюжа, збрижена посередині березневим вітром. У воді відбивалися крони сосон, а за ними в глибині синіло небо. Дивишся отак у воду, і здається, що калюжа — це вікно, яке веде на другий бік землі. В тіні ще сірів останній сніг.

— А її любиш?

— Кого?

— Ту, що подарувала.

— Ми разом їхали в армію, разом прийшли в бригаду... Мені здавалося, що наше знайомство — це щось дуже важливе. Але потім вийшло інакше.

— Як?

Янек згадав, про що говорили Гжесь і Густлік тоді, коли на лісовій галявині одержували від генерала нагороди, а Ліда прийшла і запросила його в кіно. Помовчавши якусь мить, хлопець пояснив Марусі:

— Я був не потрібен їй, вона воліла інших. А потім наш екіпаж став відомий, бо з нами був Шарик. Нас нагородили орденами, всі про це говорили, і їй почало здаватися, що я їй потрібен...

— Їй почало здаватися...— перебила його Маруся і, струснувши головою, розсипала волосся кольору свіжих, щойно вилущених каштанів.— А ти?

— Що я?

— Тобі вона потрібна, ти любиш її?

Янек сперся рукою на холодну, вологу кору сосни, набрав у легені повітря.

— Я люблю тебе. Більше ніж люблю.

— Правда?

— Щира правда.

Маруся каблуком розбила лід край калюжі, весело, голосно засміялася і, піднявши руки вгору, затанцювала перед Янеком, дрібно притупуючи ногами.

— Марусю, що ти робиш?

— Я ж писала! — вигукнула вона, не припиняючи танцювати.

— Що писала?

Шарик, котрий все нишпорив поміж деревами, тепер побачив, що діється, підбіг до них і почав стрибати на своїх чотирьох лапах, гавкати й танцювати.

— Ні, вже нічого, то мені здавалося,— задихаючись, зупинилася Маруся.— У нас в селі дівчата отак танцюють перед хлопцем, який їм подобається.

— А що має робити хлопець?

— Якщо у нього серце б'ється швидше, то й він танцює.

Янек, сплеснувши руками, почав тупцювати по вологій торішній траві, по просяклих водою соснових голках.

Недалеко з-за стовбура, сміючись, визирнув Григорій і заспівав:

Эх, загулял, загулял, загулял парень молодой...

— А ти звідки тут узявся? — скрикнула Маруся.— Не витріщай баньки, не заважай.

Саакашвілі одвернувся, але все одно співав і плескав у такт руками:

В солдатской гимнастерочке, красивенький такой!

Маруся обняла Янека за шию, а Гжесь, почувши, що вони перестали тупотіти, благально заволав:

— Дозвольте о-оглянутися, дозвольте по-одивитися! Можна?

— Ну й дивись собі,— відповіла Маруся і міцно поцілувала Янека в губи.

«Привіт, танкісти!

Передайте професорові, що він саме вчасно виписав мене з госпіталю. Я ледве встиг. Ви, напевно, чули, коли ми рушили вперед, бо гуркотіло добряче, а од вас до Вісли не так далеко. Зате тепер нам ближче до Берліна, ніж до Варшави. Але сподіваюся, що й ви незабаром підете вперед.

Розпитував про польську армію. Кажуть, що поблизу її ніде нема. Жаль, бо хто знає, чи зійдуться наші фронтові стежки-доріжки, чи ще побачу вас коли в житті.

Я часто розповідаю молодим солдатам, як ми разом воювали, про наші бойові традиції. Рота воює доб-

ре, за останні два тижні нам дали сім орденів, і один із них, як вам відомо, ношу я.

Чоботи мої ще цілі, каша у нас жирна, а війні вже скоро кінець. Ті, що пам'ятають, як ми форсували Віслу, згадують Марусю і чемно просять запитати, чи повернеться вона до нас, бо без Вогника не так весело.

В останніх рядках свого листа повідомляю, що вся наша рота обіцяє бити ворога, як і личить гвардійцям, чого й вам бажаю.

Гвардії сержант Чорноусов».

Нарешті настав день, коли вони востаннє стали перед професором. Той уважно вислухав їхні серця, перевіряв, як діють «відремонтовані» ним руки й ноги. Двох він міг виписати трохи раніше, однак, всупереч суворим правилам, чекав, коли можна буде виписати всіх разом. Адже вони були наче три брати — екіпаж, а це, може, навіть більше, ніж сім'я.

Найдовше, найуважніше лікар перевіряв Янекову руку. Велів йому гратися маленьким м'ячиком, бити ним об підлогу, об стіну й ловити. Хлопець виконував усе справно, роздягнувшись до пояса, згинався, а лікар дивився на його тіло, позначене шрамами, й думав: «Тобі тільки за шкіру треба дати орден». Але вголос цього не сказав, кинув тільки коротко, суворо:

— Гаразд, можеш іти.

— Товаришу професор, ще...

— Що ще? Хочете, щоб я й собаку оглянув? Скажіть йому, що його теж виписали з госпіталю. Вислуховувати вашого Шарика нема потреби. Він сам собі видав найкраще свідоцтво про здоров'я і добре самопочуття, бо вчора на подвір'ї задушив курку. На щастя, нашу госпітальну, хоч не треба перед людьми виправдовуватись. Щасливої дороги.

Коли хлопець виходив, у дверях показалась Маруся.

— А ти куди?

— На фронт.

— Сиди тут. Ти тут потрібна.

— Там я потрібна більше.

— Все одно разом не будете служити. У польську армію тебе не пошлють.

Дівчина зашарілася.

— Я знаю, але залишатися довше вже не хочу.

— Розумію,— професор зітхнув, кивнув лисою головою, додав: — Згода,— і підписав документи.

Дівчина вийшла, за дверима почувся приглушений шепіт, а потім голосний сміх і тупотіння ніг.

Професор зняв окуляри і, затуливши обличчя руками, заплющив очі. Подумав, що вже, мабуть, недовго, що це остання воєнна весна, і тихо всміхнувся сам до себе, а може, до тих, молодих, які, набравши сил, ще сьогодні мали залишити госпіталь.

Розділ XX

ПЕРЕХРЕСНІ ДОРОГИ

Буває, що під час осіннього відльоту в вирій качка відіб'ється од зграї. Затримають її якісь важливі пташині справи, ранній мороз скує озерце серед очерету чи, може, перешкодить зламане крило. Перемерзлого самотнього птаха упіймають люди, обігріють, вилікують, але мандрувати в теплі краї вже надто пізно, та й сил бракує. От і б'ється всю зиму птах у кімнаті. І вже наче й до людей звикне, їсть з руки.

Та ось розтануть сніги, поголубішає небо, весна принесе перші теплі вітри, й птах починає непокоїтися. Жаль з ним розлучатись, але ж треба, інакше не можна. Є почуття важливіші й сильніші, аніж прив'язаність до смачного куска і теплої хати. І коли високо в небі покажеться, летючи з півдня, ключ — треба відчинити двері або вікно. Птах розганяється, злітає низько над землею, а потім — стрімкий зліт угору, радісне коло над гостинним домом, посвист крил і невеличкий силует з витягнутою шиєю, дедалі менший, менший... Птах повертається у свою стихію, до своїх товаришів.

Брезент на автомашині лопотів, немов крило, підіймався, наповнений вітром. У кутку біля кабіни, на запасній покришці й жменьці сіна, сиділи, прикрившись однією плащ-палаткою, Янек і Маруся. Поруч з ними, коло правого борту — Гжесь і Густлік. Шарик протиснувся між танкістами й поклав голову дівчині на коліна.

Звичайно, їхали не тільки вони. Весь кузов грузовика заповнило фронтове товариство. Усі щойно сіли на перехресті, розмістилися в кузові й придивлялися один

до одного, але перше знайомство вже відбулося, вже ділилися махоркою, частували один одного цигарками.

— Беріть, це трофейні, у фріців захопили, називаються «Юно»,— пропонував сивий капітан.

— По-їхньому «Юно», а по-нашому, вибачайте на слові... солома. Може, солдатської махорки попробуєте?

— Мені жінка самосаду прислала. Міцний, аж у голові паморочиться, а як пахне!.. Дуже прошу, товариші, кожному дам спробувати.

Грузовик під'їжджав до міста, з-під брезентового покриття вже видно було поодинокі будиночки. Потім в'їхали на празькі вулиці, й розмови затихли. Може, тому, що майже всі задиміли цигарками чи споглядали руїни — розбиті снарядами будинки, на яких під сонячним промінням сонця танув сніг, а зверху легенько тремтіло повітря.

— Тоді теж диміли, тільки не так,— сказав Гжесь.

Вони повернули ліворуч, дорога помалу спускалася до Вісли... Підвівши голову, Янек уважно придивлявся, а тоді, вказуючи рукою, сказав:

— Слухайте, це ж ми десь тут, у цьому місці... Он іще й каміння, вирване з бруківки. Це ж наш слід, слід «Рудого»!

Під'їхали до переправи; скрипнув і здригнувся під вагою грузовика понтонний міст.

— Союзники, ви танкісти?

— Танкісти.

— Коли вас поранило?

— Як Прагу брали, у вересні,— пояснив Саакашвілі.

— За Прагу ордени дали?

У Єленя й Саакашвілі були розстебнуті шинелі, й усім було видно біло-червоні стрічки та Хрести хоробрих.

— Ні, це раніше. Під Студзянками допомагали восьмій гвардійській армії обороняти плацдарм за Віслою. А в Празі нас поранило.

— Оце стільки в госпіталі провалялися? Добряче вас стукнуло.

— Та нічого собі, це правда.

— А четвертий що, згорів?

— Чо-ого там згорів! — Од хвилювання Гжесь почав заїкатися.— Цілий і здоровий, во-ює.

Тепер грузовик широкою крутою вулицею вибирався вгору, на Карову. Всі замовкли. Місто тут було не таке, як у районі Праги,— не лишилося жодного цілого будин-

ку. Їхали ущелиною поміж обгорілими стінами й дивовижними узгір'ями, схожими на вапнякові гори, в яких грози вимили прямокутні отвори вікон. По схилах угору вилися круті гірські стежки. Зрідка, то тут, то там було видно людську постать, часом із забитого дошками вікна стирчала труба від грубки і вітер грався клубочком темного диму.

— Твердий народ,— сказав сивий капітан, який частував трофейними сигаретами, але ніхто йому не відповів.

Минуло хвилин з п'ятнадцять, поки з крутих вуличок грузовик виїхав на пряму алею. Праворуч лежав горбистий простір, на якому острівцями білів сніг, а з-під нього визирали уламки цегли, розбитої снарядами. І всі зрозуміли, що то ще не поле, що тут колись також було місто. Далеко на тому пустирі самотньо бовванів костьол.

Солдат, який пригощав махоркою, стиха, крізь зуби вилаявся. І знову запала тиша. Їхали далі, уважно дивлячись на кілька фабричних димарів, з яких найближчий, вищерблений зверху, димів. Тільки тоді коли машина виїхала з міста і по обидва боки шосе потягнулися поля, вітер здув з людей мовчанку.

— Як все це відбудовувати? Я бачив багато спалених міст, але вони були не такі.

— Смоленськ, можливо, такий же.

— Можливо, Сталінград.

— Як відбудовувати? — втрутився солдат, котрому дружина прислала самосаду.— Якщо люди взьмуться разом, то все зможуть. Ось тут хлопці їдуть, танкісти. Їх добре пошматувало, але ж підлатали, вилікували, тепер вони повертаються на фронт. Прагу взяли і Берлін братимуть... Мене, наприклад, поранили в Лодзі. Коли ми увірвалися до міста, то фріци ще нічого не знали, магазини їхні були відкриті, всі на нас баньки витріщили. Але один вистрілив з даху і влучив.

— Мене поранило в Катовицях.

— А мене ще далі, під Кістжинем. Там восьма гвардійська армія прориваля лінію оборони за Одером.

— Звідти вже й до Берліна близько. Який він, той Берлін?

Молодий, білявий офіцер у кашкеті з голубим околишем усміхнувся:

— Я вам скажу, який. Вулиці чорні, тільки дахи блищать, а навколо клубки диму від зеніток. Унизу, куди

впаде бомба,— спалах, і розливається вогонь. Ну, а все інше ви вже самі побачите зблизька.

— Не хочу я його оглядати,— звернувся Гжесь до льотчика.— Поглянути можна, навіть слід, а потім зараз же назад, додому. У нас гори до самого неба сягають, у снігових шапках, а в долинах тепло, і щороку — молоде вино.

— Танкісте, а звідки ти?

— Я — зві-ідки? — знітився Гжесь, не знаючи, як йому бути — казати правду чи вигадувати.

— Він з-під Сандомира,— виручив товариша Єлень.

— То під Сандомиром гори аж до неба й на вершинах лежить сніг?

— Як глянути знизу, то так здається, що дуже високо, а взимку сніг на них лежить,— геройськи брехав Густлік.

— Дуже смаглявий цей ваш друг, чорний, як грузин.

— Бувають і такі під Сандомиром.

Усі весело засміялися — адже відомо, що люди в військових мундирах з давніх-давен цінують жарти й цікаві розповіді.

— Собака теж із-під Сандомира? — підморгнув солдат із самосадом.— Б'юсь об заклад, що й він служить у танкових військах.

— Ти наче знав! — Саакашвілі зрадів, що тепер той спіймався.— Читай, що тут написано, ось тут, бляшка на ошийнику.

Шарик, побачивши, що всі звертають на нього увагу, з гідністю випрямився і не сердито, а так, про всяк випадок, показав блискучі білі ікла.

— Я читатиму, а він мені голову відкусить. До того ж, це не про мене писано, польськими літерами.

— Можу вам перекласти,— радів Гжесь.— Тут написано: «Шарик, пес танкової бригади».

— Ого, то до нього треба звертатися «товаришу боєць». Я думав, що звичайний пес, а він, виявляється, солдат.

— По-очекай,— Саакашвілі, поспішаючи, заїкнувся.— Я тобі розповім про його заслуги, а ти тільки на пальцях лічи. Зразу можеш зняти чоботи, бо рук не вистачить.

Усі пасажири грузовика повернулися до Григорія і зацікавлено слухали, як Шарик, ще будучи зовсім малим цуценям, не злякався тигра, які пригоди траплялися з ним на фронті і навіть про те, як він задушив у госпі-

талі курку, бо Саакашвілі почав говорити і тепер розповідав геть усе, нічогісінько не пропускаючи, ба, навіть додаючи такі подробиці, яких ні Кос, ані Єлень не могли собі пригадати.

Історія бронетанкового собаки, як почали називати Шарика, розвеселила всіх, і коли, нарешті, вона скінчилася, хтось тихенько почав, а всі інші дружно підхопили модну в той час пісню:

Не за то медали дали, что Варшаву мы видали,
А за то нас наградили, что Польшу освободили.

Пісня була довга, появлялися щоразу нові куплети, кожен приспів повторювали двічі, і Янек, користуючись тим, що ніхто не звертає на них уваги, шепнув Марусі:

— Не забувай мене.

— Ніколи не забуду.

— Може, ми будемо десь близько одне від одного, а якщо й далеко, то все одно зустрінемось одразу після війни.

— Я б дуже хотіла, але не знаю, чи так буде. Розлучаємось — це певно, а чи зустрінемося — то вилами по воді писано.

— Неодмінно зустрінемось,— прошепотів Янек.— І потім будемо завжди разом: ти, я, Шарик і... може, батько.

Маруся повернула до нього обличчя. Янек, немовби поправляючи брезентову плащ-палатку, що огортала їх обох, торкнувся губами Марусиної щоки, гладенької, вкритої легеньким пушком, немов щойно зірвана з дерева слива.

Багато про що могли б розповісти перехресні дороги. Часом зустрічаються на них люди, але частіше прощаються, потім одні йдуть ліворуч, інші — праворуч, ніколи твердо не знаючи, зведе ще колись їх доля чи ні, і якою далекою є наступна зустріч. Не про кілометри тут ідеться, а про час. Життя вимірюється місяцями й роками, годинами й днями, а не кілометрами.

Грузовик підвіз їх до Познані, потім усі пішки вирушили за місто, щоб на іншому роздоріжжі ждати нової оказії. Там був контрольно-пропускний пункт, де перевіряли документи, визначали дальший маршрут солдатам, які поверталися на фронт. Янек і Маруся вже знали, що

саме тут їм доведеться розлучитися. Марусі випала дорога прямо на захід, а їм — вправо, більш на північ.

Ніякої машини поки що не було. Скориставшись з останніх хвилин. Вогник наламала вербових гілок у придорожньому рові. На них були свіжі оксамитні котики. Роздала хлопцям весь букет, позатикала прутики їм за пояс.

Саакашвілі, який завжди відкрито виражав свої почуття, одніс кілька прутиків дівчині-регулювальниці і, ставши навколішки посеред роз'їждженого шляху, освідчився їй, що ніколи ще не зустрічав жінки такої казкової вроди.

Єлень, ще не зовсім довіряючи своїй зрощеній нозі, сів на камені й дивився в поле, де вже зацвів — цього року раніше, ніж завжди — терен. Навколо кущів метушилася зграйка дроздів. Птахи тихенько посвистували, перелітали з місця на місце, шукали їжі на землі, з якої недавно зійшов сніг. Самички були коричнюваті, трохи менші від чорних самців. Єлень намагався рахувати їх, сам не знаючи навіщо. Просто так, щоб чимось заповнити хвилини, які лишилися до прощання.

Буває, що люди, яким дуже хочеться бути разом, нетерпляче ждуть на вокзалі, щоб якнайшвидше відійшов поїзд, котрий, уже відомо, неодмінно має відійти.

Маруся і Янек стояли поряд. Спочатку пробували жартувати з приводу тих дроздів, що метушилися на полі,— напевне, родичів Янека. Але жарти не клеїлись, і обоє замовкли, дивлячись то сумно одне одному в очі, то нетерпляче — на дорогу.

Нарешті підійшов грузовик, накритий брезентом, з-під якого визирав сріблястий хвіст літака-винищувача. Регулювальниця зупинила машину, поговорила з водієм, а потім з одягнутими в шкіряні куртки льотчиками, що їхали під брезентом, і нарешті кивнула Марусі.

І тепер раптом виявилось, що в Янека й Марусі ще багато важливих справ, що треба дещо сказати одне одному. Вогник дала Янекові старий лист, який носила в кишені гімнастьорки. Усе, що було в тому листі, вона вже сказала, проте дівчині хотілося, щоб Янек прочитав його, коли будуть уже далеко одне від одного.

Янек дав їй перстень, майстерно вирізьблений з мідного артилерійського снаряда. Говорили одне до одного навперебій. Шарик, неспокійно принюхуючись, поскиглював із щирого жалю. Льотчики нетерпеливились.

— Поцілуй її уже, бо нам пора їхати.

Янек послухав поради. Дівчина підбігла до грузовика, її підхопили за руки, і ось вона вже під брезентом. Машина рушила й, набираючи швидкість, поїхала. Танкісти дивилися на неї, помічаючи спочатку сумну усмішку Марусі, потім тільки дівочу постать і червонувате волосся на тлі срібного хвостового оперення літака.

Коли грузовик зник за поворотом, Янек пішов уздовж шосе, зупинився біля верби, що вже випустила перші зелені листочки, й розгорнув лист. Прочитав його повільно. від початку до кінця, і тихесенько повторив сам до себе:

— Десь опівночі ми пішли б у тінь саду, в пахощі жасминових кущів. Там нас ніхто б не бачив...

Хлопець стояв, підставивши обличчя вітру, і відчував, як весняним подихом він пестить йому гарячі щоки.

Розділ XXI

ПОВЕРНЕННЯ

— Гей, Кос! — гукнув Густлік.— Іди сюди, це вже наша.

До перехрестя під'їжджав здоровенний трофейний автомобіль, тягнучи за собою вагон з віконцями по боках і трубою, з якої весело йшов дим. Водієві не хотілося зупинятись. Він просигналив кілька разів, почав об'їжджати з лівого боку, але дівчина-регулювальниця загородила дорогу. Шофер висунувся з кабіни й з висоти свого зручного сидіння урочисто заявив:

— Ми з політвідділу фронту.

— А ми з перехрестя доріг,— жартом відповіла регулювальниця.— Прошу документи й путівку.

Єлень підійшов ближче, заглядаючи їй через плече.

— Ну як? — запитав тихо.— В такій буді всі вмістимось.

— Я не можу до них нікого саджати,— відповіла дівчина пошепки.— Хіба що самі зумієте домовитись.

Танкісти оббігли вагон ззаду, постукали в зачинені двері, але ніхто не відповів. Таку фортецю взяти нелегко. Правда, можна було вилізти на металеві східці, якось учепитися, але ж то не їзда. Утрьох ще якось дали б собі раду, а що робити з собакою?

Шарик уважно оглядав машину, потім покрутив носом — видно, щось його дуже зацікавило. Присів перед дверима на задніх лапах, заскавчав і гавкнув. Зсередини у відповідь теж почулося гавчання. Шарик загавкав дужче, собака в машині теж не поступався.

Та ось двері злегенька прочинились, і здивовані танкісти побачили в них худорляву даму у сріблястому платті, вбрану як на бал. Усі троє стояли пороззявлявши роти, не в силі вимовити й слова. Біля ніг дами тиснувся білий пудель, виставив цікаву мордочку і, побачивши Шарика, заскавчав, замахав хвостом,— явно зрадів.

Вівчарка, видно, зрозуміла це як запрошення, бо одним стрибком опинилася в машині.

Жінка відскочила вбік і, піднявши вгору руки, заверещала:

— Поможіть! Заберіть цього розбійника, він загризе мою Крихітку!

Танкістам не треба було повторювати двічі. Всі дружно рушили на допомогу. Гжесь підсадив Густліка, той подав руку Гжесю. Грузовик уже зрушив з місця, Янек пробіг кілька кроків і з допомогою друзів теж стрибнув усередину, підтримуючи на боці дерев'яну кобуру маузера.

Врятувати Крихітку було неважко, бо Шарик і не збирався кривдити її. Танкісти причинили за собою двері, щоб не напустити холоду, і, чемно козирнувши дамі в сріблястому платті, скромно сіли біля порога.

— Ну от, їдемо,— стиха буркнув Єлень,— і не так уже й погано.

І раптом над головами у них прогримів могутній бас:

— Вилазьте! Як можна силоміць пхатися в чужий дім!

Вони підвелися, з повагою дивлячись на високого чоловіка-атлета в смугастій трикотажній сорочці, під якою, видно було, ворушилися здоровенні м'язи.

— Дозвольте доповісти: прибуло троє польських танкістів. Рапортує взводний Єлень.— Густлік ввічливо козирнув і нахилив голову.

Гжесь висмикнув у Янека з-за пояса кілька останніх вербових гілочок з котиками і, приємно всміхаючись, простяг їх власниці білого пуделя.

Жінка теж усміхнулася (яка ж бо жінка не всміхнеться, коли їй дарують квіти?) і крикнула своїй улюблениці:

— Крихітко, як так можна? Це ж чужий пес!

Крихітка, зрадівши, танцювала навколо Шарика то на чотирьох, то на двох лапах, смикала його за вуха, запрошуючи побавитись, а пес з дурною міною водив за нею очима, повними симпатії.

Чоловік у трикотажній сорочці грізно супився, хотів іще щось сказати, але йому перешкодив папуга, що сидів на бляшаному кільці під стелею.

— На штур-р-рм! — заверещав він.— На штур-р-рм!

З глибини машини, чіпляючись за різні речі, прибігла мавпочка, одягнена в червону куртку, стрибнула Єленеві на плече. Здивований Густлік не встиг і рота відкрити, як вона схопила в нього шапку і втекла.

— Ти тільки поглянь,— простогнав Густлік,— який звіринець! Може, у них тут і велетень слон є?

— Ви злазите? — рішуче спитав атлет.

— Ми б злізли, пане директор,— сказав Григорій,— але тепер, без шапки, ніяк не можна. Державне, я б сказав, майно.

Дама усміхнулася вдруге.

— Облиш їх, Іване, хай уже їдуть.

— М'яке у тебе серце, Наташо. Якщо на кожному перехресті братимемо нових пасажирів...— по тону чоловіка вже можна було відчути, що бурчить він тільки для годиться.— Куди ви їдете?

— До Колобжега,— хором відповіли танкісти.

— І ми туди.

— Дуже перепрошую за цікавість,— не витримав Сакашвілі,— але ми хотіли б знати, якщо можна...

— А чому б і ні, це ж не військова таємниця,— засміявся силач.— Просто фронтовий цирк. Ну, коли вже Наташа дозволяє вам їхати, то нічого стояти біля порога. Проходьте.

Коридорчиком вони ввійшли досередини буди, в трохи більше приміщення з двома віконцями, по одному з кожного боку. Далі були ще одні двері, що вели за перегородку.

— Тут салон, а там наші спальні... Всю цю розкіш зробили самі у трофейній машині.

З дальшої розмови з'ясувалося, що Іван — атлет-гімнаст і жонглер, а Наташа виступає з дресированим пуделем Крихіткою та мавпочкою, яку звали Букі. Танкісти розповіли про себе, потім їх почастували гарячим чаєм.

Часто буває, що люди недоброзичливо ставляться одне до одного тільки доти, доки одні перебувають у хаті, а інші — надворі, доки не познайомляться. А скажуть одне одному кілька слів — і вже відчувають взаємну симпатію, адже в кожного є щось приємне й цікаве.

Єлень одразу ж почав змагатися з Іваном — у кого рука дужча. Довгенько боронився, одначе програв, але Іван заспокоїв його, сказав, що він чудово тримався і, якби не госпіталь, то хто знає...

Виявилося, що Наташа ще до війни виступала з своїми тваринами у Тбілісі, й тепер вони з Гжесем згадували красу Грузії, снігові вершини гір і чудове вино. Саакашвілі геть забув, що він син сажотруса з-під Сандомира.

Мавпочка Букі, натягнувши Густлікову шапку, яка щохвилини спадала їй з голови, спочатку сиділа осторонь і їла варену картоплю, обчищаючи її, наче банан, а тоді підбігла до Янека, сіла йому на плече й почала щось розповідати. Нарешті, прикрита полою Янекової шинелі, заснула.

Проте найбільша симпатія, без сумніву, виникла між Крихіткою й Шариком, який уже не звертав уваги навіть на накази свого господаря, тільки водив захопленими очима за білою собачкою і час від часу глибоко зітхав.

Грузовик мчав по рівному шосе, на мостах і в залюднених містечках — повільніше, на прямій дорозі — швидше. За вікнами мелькали все нові й нові дороговкази. Нарешті, виглянувши, Янек на одному з них прочитав польський напис: «До Вержхова 5 км». Одразу ж після цього в'їхали в ліс. А що вже пора була надвечірня, в буді трохи посутеніло.

Раптом загуркотіло, наче десь рядом вибухнув снаряд. Причеп нахилився і з'їхав на правий бік. Різко заскреготіли гальма. Запищала перелякана мавпочка, загавкали обидва собаки, папуга заверещав:

— На штур-рм! На штур-рм!

Усі кинулися до дверей, повискакували на шосе. Водій уже стояв на дорозі й, розводячи руками, показував на сплющене колесо:

— Мабуть, на гострий осколок наїхали. Бо відразу лопнула камера.

Машина стояла на обочині перед поворотом, де дорога піднімалася вгору. Обабіч шосе, за ровами, темнів повитий вечірніми сутінками ліс. Трохи попереду, розкарячившись гусеницями над канавою, чорнів спалений танк.

Вони підійшли ближче, оглядали його. Єлень показав на чорну тінь орла, яка лишилася після вигорілої фарби. З другого боку на башті прочитали номер.

— Не пригадуєте, чий це? — запитав Кос.

Ніхто не пригадав. Гжесь обійшов навколо і сказав:

— Ясно одне: це не «Рудий», бо в нашого тепер на лобі латка. Пам'ятаєте, що Василь писав?

Танкісти повернули до причепа, де порався шофер, марно припасовуючи надто короткий домкрат.

— Якби знайти плоский камінь і підкласти. Інакше не піднімемо.

— Спробуємо? — звернувся Іван до Єленя.

— А чому б і ні, можна спробувати.

Густлік приніс шинель, накинув її на плечі, щоб не так муляло, а потім обидва підлізли під машину, вперлися ногами, підняли край.

Тепер же пішло швидко. Янек з Гжесем підкотили і вмить поставили запасне колесо. Водій почав прикручувати його велетенським ключем, Саакашвілі допомагав йому.

Все було майже готове, коли Шарик, що гасав край лісу разом з Крихіткою, зупинився, коротко гавкнув і по-вовчому кинувся вперед.

— Що таке?

— Щось почув,— сказав Янек і швидко рушив за ним.

Усі бачили, як він дійшов до повороту, перестрибнув канаву і, ховаючись за кущами, виглянув із-за горбика. Потім присів, однією рукою відстібуючи кобуру маузера, другою махнув до тих, що були коло автомашини.

— У вас є зброя? — запитав Іван.

— Ні, ми прямо з госпіталю.

— У нас знайдеться.

Наташа миттю скочила в машину, подала їм автомати і, слідом за чоловіками, ладнаючи свій автомат до бою, помчала в напрямі горбика. Їй ніколи було переодягтися. З-під солдатської шинелі внизу видніла срібна сукня, заважаючи бігти.

Прискочивши до того місця, де навколішках стояв Янек, вони побачили на протилежному схилі горбка чоловік з п'ятнадцять німців, які перебігали з лісу на другий бік дороги. Командував ними офіцер з ручним кулеметом, перевішеним через шию.

— Хто вміє по-німецьки? — пошепки запитав Іван.

Єлень кивнув головою і гукнув:

— Halt! Hände hoch![1]

Офіцер здригнувся, щось гукнув і з півобороту, не цілячись, дав довгу чергу туди, звідки почувся голос.

Янек, поставивши маузер на кобуру, як на приклад, уже давно взяв його на мушку, а тепер тільки плавно натиснув спуск, і гітлерівець, зігнувшись, упав на дно канави головою в воду.

Решта німців залягли, припали до землі, але не стріляли. Якусь мить обидві сторони мовчали, а потім Іван могутнім голосом почав вигукувати команди, неначе до бою готувалася ціла рота.

— Перший взвод — цепом ліворуч од шосе, третій — праворуч, підтягнути кулемети.

З кювета підвівся солдат, підняв над головою руки і високим, по-смішному серйозним голосом крикнув:

— Гітлер капут!

Наташа підняла автомат і випустила вгору коротку чергу. Тоді з лівого і правого боків на шосе, немов по сигналу, почали виходити німці. Кидали зброю на мокрий асфальт і самі ставали у дві шеренги. Шарик і Крихітка нишпорили між кущами, гавкаючи, підганяли тих, що зволікали.

Зібралося десятків зо два полонених, і за кілька хвилин дорогою рушила дивна колона: попереду йшли взяті в полон гітлерівці, яких стерегли, біжачи з обох боків, собаки; за ними повільно їхав здоровенний автомобіль, на підніжках якого стояли Саакашвілі та Єлень. Янек сидів у кабіні, виставивши на капот над мотором ручний кулемет, одібраний в убитого офіцера.

Почували себе не дуже впевнено — адже в лісі могли стрітися інші, більш бойові групи фашистів. Але незабаром показалося містечко, і полонених передали в комендатуру.

Якусь хвилину чекали на Івана — він усе оформляв і доповідав про подію. Повернувшись, атлет приніс два папірці-розписки за полонених. Один було видано «особовому складу фронтового цирку», а другий — «польським танкістам».

---

[1] Halt! Hände hoch! — Стій! Руки вгору! *(Нім.)*

— Пригодиться, коли приїдете в свою бригаду. Хай знають, що не ловили гав у дорозі.

Вже стемніло, коли вони в'їхали на спалені вулиці Колобжега. Місто здобуто зовсім недавно, в повітрі ще було чути густий, огидний сморід горілого. На невеличкому майданчику тепло попрощалися, обмінялись адресами. Крихітка жалібно вила в машині, Шарик гавкав, і довелося його міцно тримати, щоб не вирвався, коли грузовик рушив у напрямі порту.

Єлень розпитував у зустрічних солдатів, де комендатура. Один із них узявся провести їх.

— Важко тут було?

— Важко. Цілих десять днів ми билися за ці вулиці, майже за кожен будинок, а їм кораблі з моря допомагали.

— Танки теж тут були?

— Аякже, навіть важкі.

— А середні?

— Т-34 не було. Я не бачив.

У комендатурі танкісти довідалися, що солдат, який показав їм дорогу, не помилився. Черговий офіцер переглянув документи і кивнув головою.

— Відпочиньте, хлопці. Можете в нас переночувати, бо перед вами ще далека дорога. Танкова бригада пішла на Гданськ.

— На Гданськ? — скрикнув Янек.

— Авжеж. Це ж бригада імені Вестерплятте, от вона й рушила туди.

— Ну то спасибі, ми будемо доганяти.

— Як хочете, тільки не знаю, чи пощастить вам піймати вночі якусь машину.

Всі троє козирнули і зникли за дверима. А там Густлік і Гжесь вхопили Коса за руки.

— Янеку, отже твої мрії здійснилися!

— Чимчикуймо зразу на шосе, щоб якнайшвидше.

Вони побігли безлюдними вулицями до східного передмістя, але незабаром почули за собою гуркіт мотора. Стали серед вулиці, готові будь-що зупинити машину. Але грузовик, який під'їжджав, і не збирався обминути їх; загальмував, пригасив світло. Танкісти з радістю впізнали знайомий причеп, застукотіли в двері.

— Хто там? — почувся грізний голос Івана.

— Свої! — відгукнулися.

Їх одразу впізнали, бо Крихітка, нюхом почувши, що тут Шарик, радісно загавкала.

— Куди?

— До Гданська.

— Залазьте швидше. Якраз добре, бо й ми до Гданська. Вся танкова армія туди пішла. Видно, так уже нам судилося — подорожувати у великому товаристві.

*

Завдяки тому, що машину вели по черзі (Гжесь час від часу змінював втомленого водія), їхали вдень і вночі. Але чим ближче до фронту, тим частіше траплялися на шосе воронки від бомб, снарядів і мін; раз у раз доводилось об'їжджати, чекати біля забитих солдатами містків. Поминувши Кошалін і Слупськ, вони повільно просувалися в транспортних колонах, які везли боєприпаси, пальне й харчі.

Пасажири причепа уже звикли одне до одного, спільно вели господарство, сварилися в комендатурах, добиваючись кращого продовольства, і досягали свого досить легко, бо танкісти підкреслювали неабияке значення циркового мистецтва, наголошували на тому, що й атлети й звірі мають бути в добрій формі, а Іван пошепки признавався завідуючому складом, що йому просто соромно готувати солдатам союзної польської армії якусь там кашу. Було їм не так уже й погано, а проте танкістів сердила кожна більш-менш тривала зупинка. Кортіло добратися до своїх, приховуючи один від одного своє хвилювання, кожен турбувався, чи встигнуть вони прибути своєчасно, чи не приїдуть тоді, коли все вже скінчиться. Мабуть, тільки Шарик, який ні на мить не відступав од Крихітки, був задоволений, що подорож затягується.

Вранці третього дня по тому, як біля Познані вони штурмом здобули собі місце в причепі, проїхали Лемборк. Низько над шосе з'явився «фокке-вульф», але не стріляв — утікав на повній швидкості, а навздогін за ним мчав гостроносий ЯК. Прислухалися якусь мить до ревіння моторів, аж доки воно не стихло, потім грузовик виїхав на пагорб, і звідси вони вперше почули недалекий гуркіт гармат.

— Хлопці, за кілька годин побачимо Василя,— сказав Янек.— Приїдемо саме вчасно.

— А ти боявся, що для тебе не залишиться нічого? — засміявся Іван.

— Так. Я сам із Гданська, жив там до війни. Батько загинув на Вестерплятте.

Янек уперше сказав голосно про смерть батька. Досі, наче за мовчазною домовленістю, ні Гжесь, ані Густлік не згадували про те, в чому були впевнені.

Шосе злегка опускалося вниз, обабіч ліс. Усі троє танкістів, висунувши голови через віконце, дивилися вперед, немовби сподівалися за першим же поворотом побачити Гданськ.

Проминули охайне, чистеньке Вейгерове, виїхали з містечка, і в ту мить, коли з лівого боку з-за насипу залізниці до них підступило шосе, що йшло десь із півночі, Янек раптом відскочив од вікна і забарабанив по стіні, де була кабіна шофера. Бив кулаком, потім прикладом.

— Обережно, бо ще стіну розіб'єш,— буркнув Іван.— Уже ж гальмує.

— Вибачте, будь ласка, але ж там стоїть «Рудий».

— Хто?

— Наш танк, «Рудий».

Усі троє кинулися до дверей, ще на ходу, не діждавшись, поки машина зупиниться, стрибали із приступки. У Єленя підігнулася поранена нога, він упав, але одразу ж схопився і накульгуючи побіг за друзями.

На полі, не далі як за п'ятнадцять метрів од дороги, стояв їхній танк. Важко сказати, як Янек здалеку впізнав його, але тепер, коли вони підбігли, сумнівів не було: їхній номер на башті, орел з трохи розмазаним правим крилом і подряпини на сталі — танкісти знали їх так добре, наче то були шрами на їхній власній шкірі. Та ще й оця груба, прямокутна латка на лобовій броні, яку вони тепер допитливо мацали пальцями.

Не розуміли, чого в танку нікого немає, хоча, здавалося на перший погляд, він і не пошкоджений. Гжесь торкнув рукою броню над мотором і сказав:

— Холодний, давно не працював.

Танкісти оглянулись і тільки тепер помітили, що на шосе, крім машини, якою вони приїхали, стоїть іще грузовик, а біля нього — група солдатів у зелених шинелях і польових кашкетах. Ті теж допитливо дивилися в їх бік; та ось уперед вискочив невеличкий, кремезний Віхура, той самий, з яким вони зустрілися в Сельцях, по до-

розі до бригади. «Король казахстанських доріг» приставив до очей долоню й раптом закричав:

— Хлопці, хай йому грець, ви тільки гляньте! Це ж Кос, Єлень і той їхній грузин. Увесь екіпаж.

Одним стрибком він перемахнув через канаву і помчав до них. За ним — решта солдатів. По розмоклій ріллі добігли до танка, почали обійматися, плескати один одного по спині. З обох боків сипалися запитання, на які ніхто не встигав відповідати, вигуки, яких в загальному гаморі ніхто не міг зрозуміти.

Від циркового вагона бігло, пустуючи, двоє собак, а за ними поволі йшли Іван і Наташа.

Нарешті гамір трохи стих, і тоді озвався Віхура:

— Хлопці, покиньте цей непотріб. Вам дадуть нову машину. Саме прибули машини з вісімдесятип'ятиміліметровими гарматами. Розумієте? Сила! Прямо з заводу. Такі танки, що куди там!

— А наш «Рудий»? Що з ним? — запитав Саакашвілі.

— Хіба ви не бачили? З того боку пробило таку дірку, що можна кулак просунути. В мотор ударило, уже не відремонтуєш.

— То Семен поїхав по новий мотор? — спитав Янек.

— Ми тут почекаємо,— мовив Єлень.— Василь привезе мотор, поставимо і ще покажемо, чого вартий наш «Рудий».

Віхура завагався, раптом зблід, зсунув з чола кашкет і сказав:

— Облиште. Ми якраз приїхали сюди машиною, щоб забрати рацію, всі прилади, боєприпаси і взагалі що тільки можна. А танк генерал наказав залишити.

— Але ж...— втрутився Янек.

Та Віхура не дав йому говорити, сам швидко вів далі:

— Наші з позавчорашнього дня уже в Гдині. Одна рота автоматників і танковий взвод пішли на Гданськ. Ще тільки Оксив'я німці уперто держать, але й там уже кінець близько.

Янека щось занепокоїло в цій спішній розповіді, в обличчях Віхури й солдатів, які стояли за ним.

— Василь поїхав по мотор? — удруге спитав він.

Настала тиша. Якусь мить усі мовчали, а тоді Віхура зірвав кашкета і ступив півкроку вперед.

— Я думав, що ви знаєте...— почав він, дивлячись під ноги.— Коли ми підійшли до Вейгерова, в лісах зустріли

нас партизани. В них були плани німецьких вогневих точок, мінних полів. Партизанський командир потрапив до генерала і потім їхав з нашими танками, показував дорогу. Ми взяли місто з двох боків, без ніяких втрат. А коли наші виїхали сюди, на околицю, то збоку десь із засади озвалися бронебійні гармати...

Віхура обірвав, глибоко зітхнув. Янек смикнув його за рукав.

— А далі?

— Ну, і влучили якраз у ваш танк. З мотора вдарило полум'я. Поручик Семен вистрибнув з вогнегасником на броню, збив вогонь, але самого його скосило чергою. Отам лежить...— показав поглядом.

Танкісти побачили серед поля невеличкий горбочок, купку каміння, біля якого високо вгору стирчало кілька сухих будяків. Рядом стояв березовий стовпчик із зіркою, на ньому висів танкістський шолом. Під стовпчиком темніла свіжа земля.

Всі троє мовчки рушили туди. Решта лишилися.

— То їхній командир,— пояснив Віхура, звертаючись до Івана й Наташі.

— Ясно,— мовив атлет.— Передайте хлопцям наш прощальний привіт. Нам треба їхати.

Вони помаленьку пішли до машини, піднялися на приступку й зникли у відчинених дверях. За ними стрибнула Крихітка, а потім — Шарик. Грузовик поволі рушив. Шарик виглянув, гавкнув і вискочив на асфальт. Біла Крихітка теж хотіла вистрибнути — скавчала, вирівалась, але Наташа міцно тримала її за ошийник. Причіп котився щораз швидше. Шарик побіг за ним, ніби хотів наздогнати, але потім повернув і, не дивлячись на тих, що від'їжджали, опустивши голову, підійшов до свого екіпажу. Він був тут уже не п'ятий, а четвертий.

Не розуміючи того, що сталося, лизнув руку господареві. Янек ворухнув пальцями, схопив його за кудли.

— Нема Василя, Шарику...— мовив.

Усі вони стояли нерухомо, дивлячись на невеличку могилу.

Янек глянув на небо.

Воно було пусте, по-весняному блакитне, і тільки одна хмара нерухомо висіла вгорі прямо над ними. Снігові клуби на верхівці хмари холодно поблискували на сонці, мов шолом вартового.

Розділ XXII

НОВИЙ ЧЕТВЕРТИЙ

Спільними зусиллями відкрутили і зняли броньову плиту над мотором. Тут було гірше, ніж здавалося, коли вони дивилися на невеличкий отвір, куди влетів снаряд. Від мотора лишилася каша: осколки розбитого блока, потрощені поршні, вищерблені шестерні, пошматовані жили проводів.

Віхура ще раз попробував умовити їх, щоб покинули танк, описував, наскільки кращі нові машини, але хлопців це не переконало, і вони не дали оголити «Рудого». Саакашвілі і Єлень лишилися на місці пильнувати, а Янек Кос і Шарик грузовиком, який приїхав забрати з «Рудого» прилади, вирушили до штабу.

На місце прибули швидко, бо командування, готуючись до штурму Оксив'я, переїхало з Гдині до Румії.

У повітрі панувала радянська авіація. Здалеку, десь у напрямку моря, видно було широке коло штурмовиків, які атакували гітлерівські укріплення. На дорозі, що її захищали ЯКи, війська рухалися не маскуючись. Трактори тягнули важкі гармати, буксували студебекери, навантажені снарядами. Завиваючи моторами, по грязюці пробиралися мотоцикли зв'язківців, телефоністи тягнули проводи.

Віхура уповільнив швидкість, глянув з кабіни на чорні дроти, причеплені до розбитих стовпів та дахів, і загальмував перед непоказною хатиною, біля якої проводи висіли найгустіше. Коло дверей стояв вартовий у касці, з автоматом на грудях. Коли грузовик зупинився, водій, підморгнувши Косові, сказав:

— Приїхали. Зразу видно, що тут штаб.

Янек виліз, міцно потис йому руку і підійшов до вартового.

— Я до командира бригади.

— Він зайнятий, почекайте.

Вартовий був молодий хлопець, видно, з нового поповнення, бо Янек не пригадував його обличчя. Коли б то був старий солдат, він, навіть забувши Коса, впізнав би Шарика, бо його добре знали в усій бригаді.

Але в цю мить підійшов листоноша. Побачив Янека, підбіг, і обидва обнялися, мов брати.

— Скільки літ, скільки зим! Але нічого, вигляд

у тебе непоганий. Бо тут про вас уже всяке говорили. А де ж Гжесь і Густлік?

Янек відповів, а поштар, раптом щось пригадавши, понишпорив у своїй сумці й витягнув листа.

— Бери, це тобі. Кілька днів ношу, але бригада весь час у боях, ніколи було й вислати. А воно якраз на добре вийшло, бо інакше лист розминувся б з вами. Ну, бувай, лечу далі.

Янек узяв листа, впізнав на конверті знайомий почерк, але до свідомості його не дійшло, що це означає. Аж тоді, коли глянув на підпис, примружив очі й сперся на стіну.

Лист був од Василя. Його слова долетіли до Коса, мов луна в лісі, мов світло далекої зірки з космосу, якої вже немає, а блиск її на Землі ще буде видно багато років.

Квітневий день видався Янекові похмурий. Аркушик паперу в руці раптом наче посірів, і на цьому хлопець читав поспіхом написані слова:

«Любі мої!

Ми йдемо тепер до твого, Янеку, дому. Якщо тільки можете — приїжджайте якнайшвидше. Мені дуже хочеться, щоб «Рудий» дійшов з нашим екіпажем до моря саме в тому місці, з якого все почалося. Якщо тільки можете — приїжджайте якнайшвидше.

Чекаю, щоб усіх вас обійняти і дати команду: «Вперед, бронебійним заряджай!» А ще з більшим нетерпінням чекаю тої хвилини, коли можна буде скомандувати: «З машини!», знаючи, що це вже останній наказ з часу війни.

До скорого побачення. Привіт Шарикові.

Василь».

— Шарику, тобі...— почав Янек тихим голосом, але собака не слухав його, нюхав біля дверей, а потім заскавчав, гавкнув і почав дряпати лапами.

Спантеличений вартовий не знав, що діяти, бо про собак у статуті нічого не сказано. Та от двері зненацька прочинилися, і з них виглянув один із штабних офіцерів.

— Що тут таке? Не заважайте.

Вівчарка скористалася з нагоди, прослизнула біля його ніг, стрибнула всередину, і в цю ж мить звідти озвався м'який, соковитий баритон командира бригади,

— Шарик!.. Янеку, йди сюди.

Кос увійшов до хати, виструнчився і, стукнувши каблуками, почав доповідати.

— Громадянине генерал, взводний Ян Кос...

І не докінчив, бо командир обняв його і поцілував у обидві щоки.

— Всі приїхали?

— Тільки троє і собака.

— Знаю...— спохмурнів генерал і простяг руку по згаслу люльку.— Розумію. Почекай хвилинку. Це по ньому лишилося, поділи серед екіпажу.— Генерал подав Косові брезентовий солдатський рюкзак, перев'язаний посередині мотузкою.— Речі поручика Семена. За звичаєм, віддаю вам, бо адреси сім'ї не залишив.

Командир висипав на стіл усе, що було в рюкзаку. Нехитрий солдатський скарб. Дещо з обмундирування. Орден Червоної Зірки, Хрест хоробрих, атлас хмар і новенький, блискучий орден Віртуті Мілітарі.

— Це за штурм і здобуття Мирославця,— пояснив генерал.— Наказ прийшов за день до його смерті, і я навіть не встиг вручити... Ще хвилинку.— Командир бригади цими словами звернувся до радянського генерала, який сидів за столом у кутку кімнати і, пригладжуючи рукою чорне кучеряве волосся, постукував олівцем по карті.

Той, дивлячись на молодого танкіста і вівчарку, яка крутилася біля ніг командира бригади, кивнув головою.

— Готуємо на завтра наказ,— пояснив Янекові командир бригади.— Будемо штурмувати Оксив'я. Після останніх боїв з бригади мало що лишилося. Набереться хіба що батальйон танків, не більше. Даю вам нову машину з вісімдесятип'ятиміліметровою гарматою.

— На нові машини не вистачає екіпажів? — запитав Кос.

— Вистачає. Але вам заміню танк.

— Громадянине генерал, ми б хотіли на своєму «Рудому».

— Там розбито мотор, і сам танк демонтовано.

— Ні, не демонтовано. Коло нього сидять Саакашвілі і Єлень, стережуть. Може б, нам пощастило новий мотор поставити, бо ми повинні на «Рудому»...

— Чому?

Хлопець вийняв листа й показав у ньому пальцем. Генерал голосно прочитав:

— «Мені дуже хочеться, щоб «Рудий» дійшов з нашим екіпажем до моря...»

Якусь мить панувала мовчанка, потім командир сказав:

— У нас немає нового мотора. Можна було б зняти з підбитих машин, що стоять під Кацком, але там страшне болото, туди навіть трактором важко добратися.

— Якщо дозволите, ми поїдемо.

Генерал насупив брови, хвилинку подумав і кивнув головою:

— Гаразд, візьми тягача з майстерень. Скажи, що я велів. А рація справна?

— Справна.

— Як будете готові, вирушайте до Румії і доповідайте на хвилі сімдесят чотири метри.

Янек віддав честь, ступив крок до дверей, але його зупинив твердий командирський голос радянського генерала, що сидів біля вікна:

— Танкісте, зачекайте.

Кос повернувся, виструнчився.

— Не будете їздити по болоту. До ранку все одно не встигнете. Я зрозумів, про що мова. Підійдіть сюди і позначте на карті, де стоїть ваша машина... Так, ясно. А тепер можете йти і чекайте там, на місці.

Коли Кос зачинив двері, радянський генерал звернувся до командира бригади.

— Семен — це їхній командир, я зрозумів, але чому танк називається «Рудий»?

— На честь однієї санітарки з восьмої гвардійської армії. У неї волосся, як вогонь. Вона разом з нами воювала на магнушевському плацдармі. Потім санітарку поранило, цей хлопець виніс її з-під вогню. Вони зустрілися в госпіталі. Якщо все буде гаразд, то, сподіваюся, на весілля запросять.

— Ясно.

Обидва всміхнулись і схилилися над картою, щоб ще раз продумати всі деталі завтрашньої битви за Оксив'я.

*

Янек вернувся під Вайгерове, причепившись на другому сидінні в якогось радянського мотоцикліста. Шарик біг за ними і не відставав, бо мотоцикліст навмисне їхав повільніше.

Саакашвілі та Єлень тим часом теж не байдикували. Вони по черзі перевіряли механізми, а потім усі втрьох взялися до роботи і завзято працювали аж до ранніх сутінків. Треба було усунути багато дрібних пошкоджень, але вони вже впоралися з цим, тепер лишився тільки мотор.

Рація виявилася на диво слухняною. Танкісти ловили німецькі та російські голоси і навіть якусь музику з далекої радіостанції. Бригадна станція мовчала, але нарешті їм пощастило піймати голос офіцера з інтендантства, який доповідав комусь про те, що хліб, грудинку і консерви доставлено на місце.

З приводу цього почалися жарти, і всі раптом відчули, що дуже зголодніли. Адже вони зранку нічого не їли. Виглядали на шосе, по якому один за одним проїжджали грузовики, але жоден з них не схожий був на навантажений провіантом, не було й надії випросити щось у союзників і підживитися.

Стомлені, сіли рядом на броні задньої частини танка. За спиною, десь на сході, безперервно ревіли гармати, вили мотори літаків.

— О боже, все навпаки,— сказав Єлень.— Фронт на сході, а на заході тихе містечко.

— А добрі люди в тому містечку, певно, оце саме тепер готують вечерю,— сумно мовив Саакашвілі.

— Треба було б сходити до Вайгерова,— порадив Янек.

— Треба, але хто піде?

— Може, я? — запропонував Густлік.— Стривайте, он хтось іде, зараз ми спитаємо.

По шосе йшов невисокий чоловік у темному капелюсі з пом'ятими крисами. Під лівою рукою він ніс портфель, а в правій — глиняний горщик. Танкісти хотіли гукнути його, але чоловік сам повернув, перестрибнув кювет і, грузнучи в мокрій ріллі, попрямував до танка. Підійшов, не виймаючи з рота глиняної люльки, трошки підняв капелюха.

— Добривечір. Ви, панове, на моєму полі...

— Добрий вечір. Війна доріг не вибирає, а ми багато не витопчемо.

— Та хіба я про зерно? Відомо, війна. Що залишиться, те й уродить. Я тільки бачу, панове, що ви цілий день працюєте без харчів, от і приніс.

— Не гнівайтесь,— вибачився Кос.— Ми саме хотіли

піти в містечко щось купити. Чекаємо тут, бо нам повинні привезти мотор. Отак і день минув. Через це ми трохи не в гуморі.

— Ждати — нудно й сумно. А за гроші ви б у місті нічого не дістали.

Чоловік вийняв з портфеля льняну скатертину, з вишитими по краях кольоровими волошками та кукілем, розіслав її на броні, розставив глиняні миски, покриті блискучою чорною поливою, насипав з горщика горохового супу. Рядом поклав кілька копчених камбал, півбуханця свіжого хліба.

Танкісти подякували ще раз і, виділивши порцію Шарикові, взялися до їди. Кашуб стояв біля них, димів люлькою, поглядаючи в сторону Гдині. В куточках усміхнених очей йому збиралися дрібненькі, веселі зморшки. Довго мовчав, а потім сказав:

— Ждати — нудно й сумно. Ми вас п'ять з половиною років ждали. І так сумно було. Тільки з зими сорок першого — сорок другого років, коли в наших місцях з'явився Вест і створив наш кашубський «Гриф», то вже стало не так. Різне почало діятися: то жандарм зникне, то поліцейський участок згорить, а то міст на шосе чи на залізниці висадять у повітря...

— А як було, коли наші прийшли? — запитав Янек, на повний рот уминаючи хліб і рибу.— Бо ми сьогодні тільки перший день, прямо з госпіталю.

— Як було? А так: жінки ходили собі — німці до них не чіплялися — й дивилися, де ті міни ставлять, де який бункер будують. Вест зробив такий план, потім перемалював його через кальку. А коли на заході загуркотіли гармати, він послав нас кілька чоловік у ліс і велів, хто перший на військо натрапить, то щоб віддав той план. І якраз добре вийшло. Ваші танки з ходу взяли місто, і тільки тут отой бідолаха лишився, що он там на горбку його поховали. Може, знаєте, як його звали?

— Звали його Се́мен, поручик Василь Семен.

— Василь Се́мен...— повторив кашуб.— Треба запам'ятати. Коли дощ змиє напис, то щоб підправити і дітям сказати. А здалеку він був?

— З Радянського Союзу,— пояснив Янек і запитав: — А той Вест, про якого ви кажете, поляк? Прізвище якесь чудне...

— Поляк, це його в партизанах так назвали.

— А справжнє прізвище як?

— Цього я не знаю, та й питати не треба, бо якби я й знав, то не сказав би. То партизанські справи. Його діло: захоче — сам скаже, а не захоче...— Лівою рукою чоловік гладив по голові Шарика, який з першої ж миті відчув до нього довір'я.

Доїдали рибу, відкидаючи далеко в поле обсмоктані кісточки. Вже майже зовсім смеркло, і з боку Гдині тепер ясніше долинав гуркіт артилерії, яскравіше видніли спалахи.

По шосе під'їхав грузовик, а за ним — танковий тягач з підйомним краном. Обидві машини зупинилися. Через поле до підбитого танка рушив механік у комбінезоні. Підійшов, на ходу витираючи руки клоччям.

— Привіт, союзники! Як звати вашу машину?

— «Рудий».

— То ми до вас.

Він обійшов танк навколо, оглянув пробоїну й розбитий мотор, витягнув з кишені ліхтарик і дав знак тим, що стояли на шосе.

— Все буде гаразд,— сказав.— Викинемо старий, поставимо новий, гвардійський мотор. До ранку все буде готово, ще встигнете повоювати.

Тягач переїхав через канаву, описуючи півколо, ззаду підійшов до танка. Стріла підйомного крана стирчала над ним, мов гострий, загнутий кіготь.

Кашуб зібрав миски, склав скатертину, запакував усе в портфель і звернувся до Янека.

— Завтра в бій?

— Так.

— Вас тільки троє?

Янек забув про це. Аж тепер усвідомив, що в них немає четвертого члена екіпажу, і невпевнено буркнув:

— Нічого, підберемо когось по дорозі.

*

Працювали мовчки, розуміючи один одного з півслова. Ніч була темна, і вони присвічували собі невеличкими лампочками, протягнутими від тягача й танка.

Пішло на це більше часу, ніж сподівалися. Старий мотор зняли швидко, але потім треба було очистити місце, вибрати звідти геть усі, навіть найдрібніші осколочки, все повитирати, щоб було чисто. І з новим мотором довелося повозитися, поки він сів на місце. Відкрили пода-

чу пального, і Саакашвілі, хвилюючись, натиснув стартер. Закрутився маховик, передав рух на мотор, і той одразу ж запрацював, заграв міцним, звучним голосом. Було вже зовсім темно, коли вони виключили мотор, потиснули один одному руки і вправно, швидко поставили панцирну плиту.

Дірку, пробиту снарядом, залатали раніше.

Механіки вже готувалися до від'їзду, ще тільки закурили по цигарці, коли Шарик приязно загарчав, і з темряви знову виринув той самий кашуб.

— Жінка підігріла кави і спекла вам булочок.

— О, то у вас тут своє постачання,— сміялися радянські воїни.— Видно, що бувалі фронтовики, з голоду не пропадете.

Булки й каву розділили порівну на всіх, включаючи, звичайно, і пса. Коли їли, кашуб смикнув Янека за рукав.

— Вас троє, одного не вистачає. Я привів четвертого.

— Кого?

Тільки тепер Кос помітив, що за крок од нього стоїть чоловік, також у капелюсі і в темному цивільному одязі.

— Вест,— сказав незнайомий.

Він потис Янекові руку й подав якісь папери. Кос повернувся до танка, через люк механіка просунув усередину голову і, взявши в руку ремонтну лампочку, прочитав: «Посвідчення. Видано поручику Весту, командирові партизанського загону...» Далі було сказано про спільні дії з бригадою під час боїв за Вейгерово — Янек уже знав про це,— а внизу стояв підпис генерала.

— Ось іще,— сказав Вест, подаючи другий папірець.

Це було тимчасове посвідчення про нагородження Хрестом хоробрих, теж підписане генералом.

Янек погасив лампочку, віддав документи.

— Хочете з нами?

— Так.

— А воювали в танку?

— Ще ні.

— Ручний кулемет знаєте?

— Трохи знаю.

— А рацію?

— Теж знаю.

— Ну, тоді все гаразд. Гжесю, Густліку!

Ті підійшли ближче, і Янек познайомив їх.

— Поручик Вест, про якого нам розповідали. Поїде з нами четвертим.

— Чому б ні,— погодився Єлень,— поїдемо.

— Все готово,— сказали радянські воїни.

Танкісти на прощання потисли руки механікам. Тягач знову виїхав на шосе і там зупинився.

— В машину! — скомандував Кос.

Хоч про це й не домовлялися, хоч Саакашвілі був старший за званням, а Єлень мав більше бойового досвіду, але вийшло якось так, що командиром став Кос. І так само без ніяких розмов поручик Вест, хоч він і був офіцер, зайняв місце стрільця-радиста.

Заграв мотор, танк рушив з місця, повернув ліворуч, потім праворуч, вийшов на шосе і зупинився. Мотор працював на малих обертах.

Механіки з тягача підійшли ближче, один із них крикнув:

— Як нове серце?

— Добре! — по-російськи відповів Янек.

— Щасливо воювати!

Першим рушив грузовик, за ним тягач. Радянські солдати, привітно махаючи руками, поїхали в напрямі Гдині.

Янек дивився услід і думав, чи екіпаж висловив їм, як належало, свою гарячу вдячність — адже «Рудий» і справді має тепер нове серце.

Зійшовши з башти вниз, Кос присів навпочіпки між Гжесем і Вестом. Глянув крізь відкритий люк.

— Праворуч у канаві розбита автомашина. Блищить трикутний клапоть бляхи. Спробуйте кулемет,— сказав він.

З останнім його словом пролунала коротка черга, кулі зрізали гострий бляшаний кут.

— А як радіо?

— Вже знаю,— відповів Вест.— Ось перемикач на внутрішній телефон, а тут передача й прийом. На якій хвилі працюємо?

— Сімдесят чотири метри.

— Їдемо? — запитав Гжесь.

Янек на якусь мить задумався.

— Ви, Вест, будьте тут, а ми зараз прийдемо. Попрощаємося, хлопці, з Василем.

Вони вийшли з танка, в темряві знайшли могилу, зупинилися перед нею, зняли шоломи. Шарик сів поруч,

Янек простяг руку до дерев'яної кобури маузера і спинився — не хотілося давати прощальний салют. Здалося хлопцеві, що не треба будити того, хто спить. Поправив трошки перекошену табличку. Небагато ми можемо зробити для полеглих в бою — тільки пам'ятати їх і жити так, як вони б того прагнули.

Янек тихо поплескав Шарика по голові. Танкісти наділи шоломи й повернули на шосе, де їх ждав «Рудий» і новий, четвертий член екіпажу — Вест.

Розділ XXIII

МОРСЬКИЙ БЕРЕГ

Ніч була важка, плутала плани. Оточені на Оксив'ї німці билися з відчайдушністю приречених. Позад них був високий, крутий берег і Пуцька затока. Єдиною надією для них були десантні баржі, які в темряві під прикриттям артилерії військових кораблів прокрадалися до берега. Сподіваючись, що їх евакуюють, гітлерівці намагалися продержатися ще хоч кілька годин.

Вже перед самим вечором вони відкрили сильний артилерійський і мінометний вогонь, несподівано пішли в контратаку й відкинули танки та піхоту, які займали фільварок. Дві години наші в темряві готувалися до нового штурму, потім ударили разом з радянськими важкими танками та артилерією і вдруге захопили фільварок.

Окопалися там і тепер, прикриті рештками стін, прочісували поле кулеметними чергами. Вранці ті війська мають ударити з фільварку і вийти на берег моря. Вдарити мають уранці, а зараз ще ніч, яка поволі йде до світанку. Генералові не подобається ворожий артилерійський вогонь, спрямований на фільварок. Огонь не дуже сильний, але стріляли щоразу з нового місця і з гармат іншого калібру, які належали іншим батареям. Генерал прислухається зі свого командного пункту, він знає, що ворог пристрілюється. Отже, знову піде в контратаку, а в бригаді вже майже немає резервів.

Останній танковий взвод — взвод управління — він послав на передову ще звечора, коли наші війська вдруге атакували фільварок. У командира бригади лишилося тільки два відділення автоматників і рота важких зенітних кулеметів.

Людям, які не знають воєнного ремесла, здається, що при ліквідації оточених угрупувань велику перевагу мають ті, що атакують. Це не так. Кожна дивізія, яку можна було зняти з лінії фронту, негайно відходила і, дістав-ши поповнення, прямувала на захід, до Одеру.

Верховне командування збирало сили для вирішального наступу на Берлін, наступу, до якого лишилися вже лічені дні. Ось чому тут, під Оксив'ям, треба було напружити всі сили, щоб остаточно розбити угрупування оточених гітлерівців.

Генерал думав про це, сидячи в невеликому, викопаному в землі і вкритому балками бункері, раз у раз поглядаючи в стереотрубу. Поки що він бачив тільки темряву та короткі далекі спалахи, але зверху, видно було крізь лінзи, нічна темрява вже змінила свою барву, почала блякнути й сіріти. Хвилин через п'ятнадцять розвидниться, і тоді вирішиться, хто вдарить перший — ми чи вони.

Ліда, чергова радистка, дрімала з навушниками на голові. Рот був у неї трохи відкритий, повіки не зовсім заплющені — дівчина спала, мов чуткий заєць у борозні. Генерал торкнув її за плече. Дівчина підвела голову й сказала:

— Я не сплю.

Генерал усміхнувся.

— Тепер ти вже справді не спи. На випадок чого — поклич. Я буду поряд.

Він вийшов із бліндажа в окоп, знайшов начальника штабу й наказав:

— Збери всіх: кухарів, писарів — усіх до одного. Нікого не залишай в тилу. Треба сформувати ще хоча б дві групи, крім автоматників. Командирами всіх чотирьох резервних груп призначи штабних офіцерів. Решту зенітних кулеметів, які обороняють штаб, перекинь уперед на край чагарника, праворуч од нас. Хай приготуються вести вогонь по наземних цілях. Якщо біля фільварку прорвуться німці, зенітники повинні відбити їх. Налагодь мені прямий телефонний зв'язок з кулеметниками.

Генерал повернув до землянки, сів біля столика й почав жувати посипаний цукром чорний хліб, запиваючи вчорашньою кавою. Він же сам послав кухарів на передову, тож знав, що готувати нікому.

Глянувши на годинника, командир бригади визначив, що хвилин з десять ще буде спокійно. Скинув мундир,

поголився і вмився над відром, попросивши Ліду, щоб вона злила йому. Потім добре натоптав люльку тютюном і закурив.

Він правильно розрахував час, помилився лише на кілька хвилин.

Німці почали трошки пізніше. Од фільварку тепер чути було швидкі вибухи снарядів. Генерал узяв навушники:

— «Модрина», я — «Вісла». Що там у вас за гармидер?

— Я — «Модрина»,— одразу ж почулася відповідь.— Б'ють по нас. Видно вже танки й піхоту — ідуть в атаку.

— «Модрина», запам'ятайте: з фільварку не відступати.

— Я — «Модрина», зрозуміло.

Загорялося світло нового дня, і водночас наростав гуркіт бою. Вже чути було нервове теркотання кулеметів, тріскотняву автоматів, різкі постріли наших танкових гармат.

Генерал зсунув рукою один навушник з вуха, щоб краще було чути звуки бою, але сам не вставав з місця, не підходив до стереотруби. Досвідчений музикант, навіть уперше слухаючи незнайому увертюру, все-таки орієнтується, яка повинна бути черговість окремих її частин, коли можна чекати лагідного адажіо, а коли — форте. Генерал знав, що ось-ось має надійти рапорт від «Модрини».

— «Вісла», «Вісла», я — «Модрина»,— почулося в навушниках.— Мене обходять з правого флангу. Проникають у тил, в напрямі чагарника й дороги, що веде з яру. Сили ворога: взвод танків і щось близько роти піхоти.

— Ясно,— відповів генерал.— Не турбуйтеся. Обороняйте фільварок.

Він сказав це впевнено і спокійно. Тим, хто його слухав, мало б здатися, що в резерві в нього щонайменше рота танків. Насправді ж на краю чагарника було тільки дев'ять зенітних кулеметів калібру 12,7 міліметра. Ворожу піхоту вони, можливо, відріжуть, але танки пройдуть, проберуться в тил і застрянуть десь далі перед вогневими позиціями артилерії. Генерал підняв телефонну трубку:

— Що у вас?

Командир роти зенітних кулеметів доповів:

— Стали на позиції, готові до бою.

— Відкриєте вогонь після мого наказу або ж тільки тоді, коли ворожа піхота підійде до нас на сто метрів, раніше не викривайте себе.

— Слухаю.

— Генерал підійшов до стереотруби, оглянув місцевість попереду. Напевне, з-за обрію вже виглянув краєчок сонця, бо клуби куряви над фільварком були освітлені молодим рожевим промінням. Снаряди все ще вибухали там, але рідше. Вогонь німецької артилерії виразно ослаб. Якби не та ворожа група на флангу, то можна було б подумати про перехід в атаку. От коли б іще хоч три, хоч два танки в резерві!

Ззаду, за спиною генерала, озвалася Ліда, заговорила якимось не своїм, здивованим голосом:

— Я — «Вісла». Повторіть, не розумію.

Командир повернувся, глянув на пополотніле обличчя дівчини.

— Що таке?

Вона вимкнула мікрофон і побілілими губами, з жахом в очах сказала:

— Громадянине генерал, доповів про себе «Граб-один», але ж це неможливо. Адже...

Генерал хутко надів навушники й запитав:

— «Граб», де ти?

— Я — «Граб»,—відповів чужий, незнайомий голос.— Іду піщаним яром під гору.

То був не Янек Кос. Генералові блискавично майнула думка, що, видно, танкісти підібрали собі когось четвертого в екіпаж, але на всякий випадок, щоб упевнитися, він запитав ще:

— Хто біля тебе з правого боку?

— Я — «Граб»... — незнайомий трохи завагався, почувши таке дивне запитання, але зразу ж відповів: — Біля мене Шарик.

— Ідіть до кінця яру, але не виходьте наверх. Підготуйте машину до бою, чекайте наказу.

Вимкнувши мікрофон, генерал покликав начальника штабу:

— Весь резерв — бігом у яр. Там чекає наш танк.

Не знімаючи навушників, командир повернувся до стереотруби, спрямував її праворуч, так, щоб видно було край чагарника, де чекали в засаді кулеметники. Дорога, що вела з яру, бігла трохи попереду впоперек поля. Ще далі, на рівні фільварку, видніли купки кущів, і са-

ме в цю мить поміж ними показалися рухомі контури трьох танків. Вони стріляли навмання і, не зустрічаючи опору, впевнено йшли вперед. Між танками бігли маленькі постаті солдатів. Німці з кожною секундою більшали, але генерал усміхнувся. У нього ж був тепер шанс. Правда, невеличкий, один до трьох, але ж ворог не знав його карт.

— «Граб-один». Я — « Вісла». Ви чуєте мене?

— Я — «Граб-один», слухаю.

— Увага, хлопці,— тепло, як у звичайній розмові, зовсім не передбаченій статутом, мовив генерал.— По команді просуньтесь на кілька метрів уперед, так щоб тільки башта виступала над краєм яру. Поставте зразу приціл на двісті метрів. Перед собою ви побачите три танки, вони вийдуть боком під вашу гармату. Піхотою займуться інші. З тилу до вас підходить наш резерв. Знищивши танки, ударте разом з автоматниками праворуч, через рідкі групи дерев. Ясно?

— Ясно,— почулося в навушниках.

Німецькі танки й піхота підходили все ближче й ближче. Вони вже не вміщалися в лінзах стереотруби. Генерал перевів погляд на правофланговий танк, який найбільше висунувся вперед. Командир бригади ждав хвилини, коли той підійде до дороги. Перед ровом танк трохи стишив хід, нахиляючись уперед, в'їхав у той рів, потім додав газу і, задираючи ніс високо вгору, почав виповзати. І тоді генерал схопив телефонну трубку:

— Кулемети, вогонь!

І, не чекаючи навіть, поки зенітники повторять команду, кинув по радіо:

— «Граб», висунь башту і бий, як тільки зумієш.

З останнім словом на командний пункт долинув низький стугін кулеметних черг із дев'яти стволів.

По полю смугами, немов там стьобали батогами, спалахували фонтанчики пилюки. Німецька піхота припала до землі. Танки помітили ціль. Перший зупинився, блиснув вогнем, потім рушив далі, а два інші, стріляючи, прикривали його.

«Якщо «Рудий» запізниться на тридцять секунд...»— подумав генерал.

В цю ж мить у тому місці, де дорога виходила з яру, над самою землею генерал побачив блиск пострілу, і найближчий танк, охоплений полум'ям, зупинився. Тільки тепер командир помітив темний силует башти, що ледь-

ледь виступала над землею. Екіпаж не гаяв часу. З дула гармати раз у раз вихоплювався вогонь, і ось уже другий танк потяг за собою хвіст диму, рвонув швидше, ніби хотів утекти від нього, потім сповільнив хід і раптом почав кружляти по полю, дедалі більше огортаючись димом. Мотор, мабуть, працював, а поранений чи, може, вбитий водій повалився набік, притиснувши правий важіль.

Третій німецький танк повернув башту і стріляв у відповідь, але, не бачачи як слід противника, почав відступати до своїх. За ним побігли піхотинці.

— «Граб», де наша піхота?

— Біля мене.

— Разом — уперед!

Генерал бачив, як башта здригнулася, піднялась над землею, і ось із яру повільно виповз увесь Т-34. Завзято гребучи гусеницями пісок, він ледве просувався вперед. Автоматники обігнали його, вирвалися в поле і цепом кинулися за німцями. Зенітні кулемети поступово стихали, щоб не влучити у своїх.

Нарешті «Рудий» вийшов на тверде, зупинився і тричі вдарив по ворожому танку. Перші два снаряди не влучили — стрілець у поспіху не точно прицілився. Третій вдарив у гусеницю, вирвав ведуче колесо і разом з кількома шматками гусениці швиргонув його вгору.

Танк зупинився. Повернув башту, щоб захищатися, але наші уже взяли його на приціл. Випустили один снаряд — він кресонув іскри по броні, а другим рубонули під саму башту. Машина важко піднялася вгору, розірвалась од вибуху боєприпасів і запалала полум'ям.

Гуркіт вибуху долинув до командного пункту разом з вигуками наступаючих автоматників. Це були нестройові групи, зібрані з людей, які звичайно працюють у тилу, але тепер, переслідуючи захопленого зненацька і наляканого раптовим ударом ворога, вони наступали не гірше, ніж фронтовики.

«Рудий» уже наздоганяв цеп стрільців, сіючи понад їхніми головами черги з кулемета. Дійшли майже до фільварку і вже то зникали між деревами, то знову з'являлися в просвітах. І генерал вирішив, що вже саме час.

— «Модрино», всі разом — уперед!

Ще якусь мить командир бригади стояв біля стереотруби, чекаючи, поки з-під гусениць танків підніметься хмара куряви й заревуть мотори. Побачивши, як танки

рвонули вперед, він швидко вийшов з бліндажа, стрибнув на бруствер окопу і так, як колись лицарі гукали: «Коня, мені!», гукнув:

— Вілліс сюди! Негайно.

Поки машина виповзала з окопу, генерал запалив погаслу люльку і, всміхаючись, дивився на сиві клубочки диму.

*

Використовуючи тільки частину своїх чотирьохсот п'ятдесяти кінських сил, «Рудий» ішов разом з піхотою. Гжесь після того, як спалахнув третій ворожий танк, весь час радісно покрикував і на повних обертах рвався вперед, але Янек наказав:

— Повільніше, не виходь попереду автоматників.

І сам уже вдруге здивувався, що він командує. Стурбовано подумав, що навіть голосом наслідує Сéмена, мов дитина, яка в час відсутності батьків зустрічає гостей, повторюючи материні слова її ж тоном.

Коли кілька хвилин тому вони налагодили зв'язок з генералом, Янек зрадів, його охопило якесь дивне збудження і напруження, як завжди перед боєм, а водночас було трохи страшно. Потім, коли «Рудий» висунувся з яру і Янек зовсім близько — значно ближче, ніж сподівався — побачив три танки з чорними хрестами на броні, він забув про страх. Уже не боявся, стріляв зовсім спокійно.

Страх прийшов тільки тепер. Глянувши в перископ, Янек побачив цеп автоматників, які бігли полем, поміж групами дерев замаячили якісь обгорілі машини, окопи, спалахи артилерійських пострілів. Янек не мав уявлення, чи правильно він веде танк, не знав, що жде його попереду. Не було часу ані розвідати становище, ані уточнити завдання, яке було сформульоване тільки отими короткими словами: «Ударте разом з автоматниками». Він же не може зупинитися посеред голого поля, але й не знає, куди має йти.

Янека огорнув страх не за себе, навіть не за екіпаж, а за всіх тих, що йшли разом з ним. Це був важкий страх, здатний розчавити людину. В цій ситуації вже не будеш ризикувати, не махнеш рукою, не скажеш собі: «Ех, все одно. Побачимо, що буде далі». Саме тоді, коли ця тремтлива струна напиналася в ньому дедалі грізніше, почувся радісний голос Єленя:

— Увага! Ліворуч наші танки. Три... п'ять... ще один вилазить.

Янек глянув у перископ і раптом відчув полегкість, таку велику, що йому підігнулися коліна. Але взяв себе в руки, наказав Гжесеві підрівнятися в строю. Тепер усі танки йшли разом, широким фронтом, броньованою лавиною. Попереду блиснуло — то вистрелила гармата, але це вже була річ звична і не страшна. Кос прицілився, мить почекав, поки танк вийшов на рівніше місце, і вдарив осколочним.

Глянувши знов убік, помітив, як один з наших танків пішов повільніше і раптом задимів. Ту ж мить помітив групу німців в фауст-патроном, але поки встиг прицілитися, її змів новий член екіпажу — Вест, який сидів унизу. «Ну й косить»,— задоволено подумав Янек

Місцевість, по якій вони йшли, була густо порита бомбами і снарядами, всюди стирчали спалені танки, самохідки, перекинуті й покручені гармати. Танк переїхав через окоп, з якого автоматники виводили полонених.

Раптом попереду стало якось тихо, лінія обрію швидко йшла назустріч танкові.

— Механік, повільніше. Стоп.

Танк зупинився на високому обриві, над самим берегом моря. Перед ними була світло-голуба поверхня затоки, вкрита сонячними блискітками. По тій водяній блакиті од берега у відкрите море йшло кілька барж. Вдалині Кос помітив темніший, вкритий маскувальними плямами корпус військового корабля.

Танк був переповнений гудінням мотора, який працював на малих обертах, але зовсім рядом, за бронею, Янек відчував тишу. Хлопцеві майнула думка, що, може, це вже кінець, і раптом усім серцем затужив за Марусею. Як йому хотілося, щоб вона була тут, поруч. На землю його повернув спалах над палубою корабля; потім засвистіли снаряди, і важкі вибухи лягли на узгір'ї позаду, однак не так далеко за ними.

З надбудов на кормі десантних барж різнокольорними шпильками засвітилися черги скорострільних гармат, і снаряди відгризли край узгір'я, обвалили чималий шмат землі. Кос піймав себе на тому, що ловить гав, і розсердився. Це не кінець — перед ними по затоці відпливали гітлерівці і, втікаючи, намагалися ще кусати. Якщо дозволити їм утекти, то вони стануть на Одері проти наших дивізій.

— Гжесю, здай трохи назад. Ще. Тепер стоп.

Вони від'їхали од берега настільки, щоб край узгір'я закривав гусениці й нижню броню танка.

— Бронебійним заряджай.

Єлень на мить завагався, потім схопив снаряд, всунув його в ствол, закрив замок.

— Готово.

Плавно повертаючи обидві рукоятки, Кос переставив приціл, навів його на середину корабля над палубою, натиснув спуск. Не міг розібрати, чи влучив, бо водночас вистрелили й сусідні танки. Навколо корабля закипіла вода, на палубі заклубочився дим. Корабель дав ще один залп і рушив з місця, тягнучи за собою густу хмару диму. Потім він круто повернув і зник за цією заслоною.

Янек перевів приціл на одну з барж і вдарив у неї трьома осколочними снарядами. З надбудови нервово затарахкотів кулемет. Плоска залізна коробка схилилася набік, почала тонути. Останні хвилини баржі Янек бачив уже крізь хмару димової завіси, яку залишив корабель.

Знову стало тихо, і Кос звелів виключити мотор. Глянув на сусідні танки, які нерівним цепом стояли біля берега. Ніхто не відкривав люків, отже, й екіпаж «Рудого» лишився в машині, чекаючи наказу або сигналу.

Першим озвався Вест.

— У цьому місці дев'ятнадцятого вересня тридцять дев'ятого року гітлерівці придушили останній пункт опору на узбережжі — загін червоних косиньєрів.

— А я думав, що найдовше держалися в Вестерплятте,— сказав Єлень.

— Ні, Вестерплятте оборонялося сім днів.

— Як це відомо, коли звідти ніхто не вийшов живим? — заперечив Густлік.— На Празі нам ще й віршик такий читали, як «шеренгами у небо йшли солдати з Вестерплятте».

— В бою на Вестерплятте,— спокійно сказав Вест,— з усього гарнізону, в якому було сто вісімдесят два солдати, полягло п'ятнадцять чоловік.

Янек відчув неприязнь до цієї людини, яка так спокійно говорить про героїчний гарнізон. Там воював його батько. Проте хлопець нічого не сказав, вирішив, що порозмовляє з Вестом на цю тему іншим разом.

Раптом біля танка вчинився якийсь гармидер. Автоматники повилазили з окопів, кричали і, піднімаючи автомати, довгими чергами стріляли в небо.

Янек прочинив люк і, перекрикуючи гуркіт, запитав найближчого:

— Чого це ви стріляєте?

— Бо вже кінець, пане поручик! — Солдат подумав, що то офіцер.— Оксив'я взято. Гітлер капут! — засміявся він і знову випустив чергу.

Солдат розсмішив Янека своїм виразом обличчя і вигуками, розбудив у ньому несподівану радість. Кос знову відчув себе шістнадцятирічним хлопцем. Швидко спустився з башти і, піднявши дуло кулемета вгору, почав натискати на спуск, як радист на ключ, коли передає азбукою Морзе.

— Тата-та-тата, тата-тата-тата, та-та-та.

Випустивши чергу, Янек раптом посмутнів — Василь уже не міг цього почути.

— З машини! — скомандував він.

— Що таке? — запитав Вест свого сусіда.

— Оця стрілянина? — Саакашвілі не зрозумів до пуття, про що йдеться.— Бавиться собі. Він же був радистом, перш ніж став командиром танка. От і має звичку вистрілювати своє прізвище.

— Яке прізвище? — Вест притримав механіка за рукав.

— Азбукою Морзе. Два постріли підряд — це тире, один — крапка. Його прізвище Кос.

Гжесь відчинив люк, світло впало на обличчя Веста, і механік злякався.

— Вам млосно? Ось тут термос, випийте трохи. Це буває, якщо хто не звик їздити в танку...

Саакашвілі вистрибнув через люк на землю, а за ним весело скочив Шарик. Потім Гжесь знову заглянув усередину і сказав:

— Ви краще вийдіть з машини, на повітрі вам полегшає.

Вест похитав головою й лишився на місці. Механік, стишивши голос, звернувся до Янека і Густліка, які стояли поруч:

— Хлопці, поручик, мабуть, хворий, чи що? Сидить там, а по щоках йому течуть сльози.

Кос підійшов, щоб побачити, але в цю мить новий четвертий член екіпажу незграбно, ногами вперед, почав вилазити з танка.

Та ось він став на землю, і Янек уперше побачив його обличчя при світлі. Лоб і щоки в партизана були

вимазані мастилом, покриті пилюкою, а проте в хлопця дуже забилося серце: Вест когось нагадав йому. Ніби чув луну, але не міг розібрати слів. Опустив очі, насупив брови, намагаючись пригадати. І, приховуючи збентеження, запитав:

— Ви були тут недалеко, може, зустрічали когось із Гданська... Я хотів би запитати, чи не знаєте часом поручика Станіслава Коса?

Партизан якусь мить мовчав, потім прошепотів лише два слова:

— Янеку, синку...

Вони не обнялися, не потиснули рук. Стояли і дивились один одному в обличчя.

Саакашвілі зрозумів і здивовано мовив:

— Оце тобі маєш!

Єлень теж почав розуміти, нахилився до механіка й шепнув:

— Слухай, чи це...

Гжесь кивнув головою, смикнув Густліка за рукав, і вони обидва відійшли за танк.

Янек, спершись головою у гребенястому шоломофоні на батькове плече, бачив на землі гостру тінь від дула, весняну світло-зелену траву. Шарик присів поруч, уважно дивився на обох, нашорошивши шпичасте розірване вухо.

Далі перед ними лежала затока, з якої вітер зганяв решткн димової завіси. Праворуч вимальовувався наїжений щоглами затоплених кораблів Гданський порт. Він уже не був мертвий. Над кількома будинками майоріли біло-червоні прапори, по воді повільно рухався човен, і мотор його стукотів, мов у дитячій іграшці.

Навколо галасували танкісти й автоматники. Поруч хтось комусь пояснював:

— Чоловіче, це вже кінець. Я тобі кажу: за кілька днів і в Берліні вже закінчать.

Але батько й син знали, що кінець війни — це тільки початок чогось іншого. Саакашвілі постукував по гусениці — перевіряв, чи справні траки. Єлень коротким ломом збивав засохлу грязюку.

— Нам потрібно багато часу,— сказав Янек.— Я хочу знати все, що було спочатку.

— І ти мені про все розповіси,— мовив батько.— А тепер, громадянине командир, ходімо, бо екіпаж узявся до роботи, і нам теж не личить байдикувати.

— Гаразд. А коли я тобі розповідатиму, то почну з оцього.— Янек підняв прикріплений на грудях Хрест хоробрих, а з кишені мундира дістав велике пухнасте вухо.

— А це що таке? Чиє?

— Тигрове.

Шарик загавкав, підтверджуючи, мовляв, правда, що той цікавий світ — світ собаки Шарика, Янека, та багатьох інших речей — почався з тигрячого рику.

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ І

ЗАРУЧИНИ

З півдня, з аеродрому в Прущу, наближалась дев'ятка штурмовиків. Останній літак тільки-но зайняв своє місце в строю, а перший, перехиляючись на крило, уже заходив на атаку. Все це відбувалося за якихось триста метрів над трикутним майданом Дров'яного ринку, і ревіння моторів, підсилене луною, що відбивалася од мурів, ущерть виповнило кімнату. Вест замовк на півслові, бо й себе самого не чув, а генерал на знак, що не згоден, ляснув долонею по столу, аж підстрибнула чорнильниця. Потім, не підводячись з крісла, повернувся до вікна без шибок, навіть без рами і дивився на рудий хвилястий розсип цегляних руїн — над ними, немов заржавілі кістяки суден, що затонули на мілині, здіймалися почорнілі від вогню стіни. Теплий вітер куйовдив сиві димки над залізними димарями, що стирчали з підвалів, де вже поселилися люди. На обрії сріблом вилискувала під сонцем Гданська затока.

За ревом «ільюшиних» ніхто не почув, як з моря прилетів важкий снаряд. Гримнув вибух. П'ятиповерхова стіна по той бік Радунського каналу захиталася, вигнулась, переламалася навпіл і повалилася в хмарі пилюки.

Штурмовик, що замикав стрій, блиснув ясно-блакитним черевом, прочесав небо гребенем ракет, причеплених під крилами, завиваючи, пірнув аж до самих хвиль, ховаючись у сонячному сяйві від вогню корабельних зеніток.

— Знову німці, військово-морський флот. Хотіли б, негідники, геть знищити Гданськ,— голосно заговорив генерал, хоч відстань уже приглушила вибухи ракет і гавкіт гармат.— Але штурмовики покажуть їм дорогу

назад...— Генерал усміхнувся, глянув на Веста і знову споважнів.

Сиділи один проти одного за різьбленим, почорнілим від часу столом, мов боксери по кутках рингу.

— Так не дасте? Генералові відмовите, поручику?

— Не дам.

Вест обсмикнув шкіряну куртку, відтяг комір светра, немов йому було душно, і вперто похитав головою. Вирівняв на рукаві біло-червону пов'язку, пересунув на поясі важкий маузер.

Високі двері розчахнулися, брязнули клямкою об стіну. Двоє вартових, схрестивши карабіни, заступали дорогу натовпові збуджених людей, що юрмилися в залі з стрімким готичним склепінням.

— Годі!.. Пустіть... Скільки ще ждати?!

Генерал повернувся у кріслі й, насупивши брови, дивився на роззявлені роти, розпашілі обличчя. Йому здалося, ніби він помітив у юрбі Марусю — Вогник. Вест підвівся, підійшов до дверей і підніс руку.

— Товариші! Громадяни!..— Підождав, доки стихне гамір.— Криком нічого не доб'єтесь. Почекайте...

— Пропустіть! — зарепетував хтось у задніх рядах.

— Хто не може зачекати?

— Я! — Літній вусатий чоловік з міліцейською пов'язкою, з радянським автоматом на грудях пропхався наперед.

Якусь мить мовчки дивилися один одному в очі.

— Люди вмирають,— сказав вусань, ляснувши по автомату широкою долонею із скоцюрбленими вузлуватими пальцями.

— Пропустіть його! — наказав Вест.

Чоловік нирнув під багнетами, поручик Кос зачинив двері й чекав, запитливо дивлячись на нього.

— У лісі під Ясенем. Сто двадцять чоловік. Розмовляють різними мовами. Втекли під час нальоту з табору, сховалися... Вмирають з голоду.

Вест, слухаючи, писав у блокноті, потім поставив рожеву печатку, видер два аркушики й подав вусаневі.

— На хліб і транспорт. А ось адреса, приведеш їх і хай займають бараки.

— Слухаю! — Міліціонер оддав честь і, підтримуючи автомат, шугнув у прочинені двері, під схрещені синюваті багнети вартових.

Вест повернувся до столу, щось іще записав, тоді звів очі на командира бригади і сказав:

— Ось чому не дам із складів нічого, хоч здобули їх солдати вашої бригади.

— Ролі помінялися. Тепер цивільні командують,— пробурмотів генерал значущо і ледь іронічно водночас.

— Адже ви прийшли сюди визволяти, а не правити,— спокійно, але гостро зауважив Вест.— Місто повинно жити.

— Згоден. Та звідки ж узяти хліба для армії?

— Я дам ордер на борошно й баржу з буксиром. Пошлете своїх вгору по Віслі. З того, що привезуть, половина ваша. Згода?

— Згода.

Знову прочинилися двері, вартові пропустили офіцера радянського військово-морського флоту, який привітав генерала і мов з давнім знайомим поздоровкався з Вестом.

— Завтра мої тральщики виходять у море.

— Гаразд. То я за вами слідом пошлю катери, щоб трохи риби для міста...

Розмовляючи, Вест не переставав писати і зараз подав папір з печаткою командирові танкової бригади.

— Дивіться ж: половина моя.

— А ви, громадянине бургомістр, не забудьте про кілька оселедців для солдатів. Інакше син ваш схудне...

Потиснувши руку Вестові, генерал одчинив двері. Вартові прийняли карабіни, люди розступилися, утворивши вузький прохід. Генерал, насупивши брови, рушив ним рвучко, мов танк. Аж тут побачив серед натовпу Марусю — вона стояла, обпершися об кам'яну колону.

— Що тут поробляєш, руденька?

— Наша дивізія також у Гданську. Вас шукаю, товаришу генерал.

Пішли поволі через величезну порожню залу — натовп залишився під дверима бургомістрового кабінету,— повз менші групки людей за столами — то приступили до роботи службовці нової міської влади.

— Слухаю.

— Я б хотіла знати, куди ви підете далі.

— Бригада зостанеться на Вестерплятте. Після останніх боїв лишилося мало бійців, а машин ще менше, і то спрацьовані, покалічені. Декілька найсправніших танків піде на фронт, на Берлін.

— А «Рудий»?

— В нього новий мотор, але екіпаж неповний.

— А Янеків батько?

— Сама ж бачила, що тут він більш потрібний. Керує.

Вогник звела очі, набрала в груди повітря і сміливо почала:

— У танку одного бракує, а я...— забула давню продумане слово, урвала і проказала ще раз: — Я б могла...

Генерал здивувався, потім усміхнувся.

— А ти б могла стріляти з гармати...— підхопив і додав тихо: — Щезни. Негайно ж і чимдуж.

Стоячи біля поручнів, дивився, як дівчина біжить сходами, мов сполохана білка

Нема правди на світі, думала Вогник, йдучи вулицею між спаленими будинками, що смерділи згарищем. Була б хлопцем, генерал напевно не прогнав би мене. Взяли б до екіпажу стрільцем-радіотелеграфістом. Адже навчитися неважко і зовсім не треба стріляти з гармати, підносити важкі снаряди, бо це робить Густлік. Їм потрібна саме радіотелеграфістка...

Замисливщись, зупинилася, ще дужче посмутніла: Лідка ж бо чудово працює на радіостанції, напевно, вже давно подала рапорт, і вона саме...

— А от і ні! — радісно гукнула Маруся.— Дівчат у танкісти не беруть!

Розглянулася, налякана власним голосом, але нікого поблизу не було, ніхто не чув, окрім кущів бузку, які наперекір війні випустили ясно-зелені листочки і простягали гілки крізь іржаву огорожу.

Понюхала їх, погладила і, наспівуючи, вибігла стежиною на самісінький верх руїн. Звідсіля вже було видно рівно вишикувані танки і вцілілі від вогню казарми.

Вартовий впізнав її, усміхнувся і взяв карабін на караул. Вогник з суворою міною відповіла на ці генеральські почесті й весело запитала:

— Не втекли без мене?

— Ні, всі дома.

Дівчина попрямувала проходом між танками й будинком, зазираючи у відчинені навстіж по-весняному вікна, які, хоч це й перший поверх, були прорубані надто високо, щоб могла заглянути через них досередини кімнати. Зупинившись біля третього, вона почала прислуха-

тися. За вікном насвистував Густлік. Маруся обсмикнула святково випрасуваний мундир, розправила зборки під поясом і різко вигукнула:

— Екіпаж, до бою!

Перший блискавкою вистрибнув Шарик з власним нашийником в зубах, а за ним у вікні з'явились усі три танкісти з шоломами.

— Маруся! Вогник!

— До обіду я вільна...

Янек притьмом стрибнув через підвіконня.

— Я духом! — загукав і зник у танку.

— А я гадав, що підеш зі мною на прогулянку,— поремствував Григорій.

— Або зі мною,— докинув Єлень.

— Я з тим, хто найпрудкіший. Втрьох залишаєтесь на танку?

— Четвертого треба...— Густлік озирнувся довкола, щоб ніхто не підслухав, і додав таємничо: — Казали мені, що то буде Віхура, тільки в нього тут не все гаразд,— пояснив він жестом і прижмурив око.

— Хіба що ти б до нас пристала, Марусе,— підказав Григорій.

— Таке скажеш, дівчині не личить...— Маруся зашарілась і, щоб змінити розмову, зиркнула в бік «Рудого»,— чого він там.

— Мабуть, шапку. Там усе наше майно,— почав пояснювати Густлік.— Тільки спимо у кімнаті, але це дуже по-дурному, хай йому грець.

— Невигідно, — докинув Саакашвілі. — Надто м'яко. Тільки коли викинув подушку і підклав кобуру під голову...

Янек чув усю цю розмову з башти танка, де саме приміряв військового кашкета перед дзеркальцем, прилаштованим на гарматному затворі, викладав над лобом біляві кучері. Коли Єлень сказав про четвертого, він споважнів і подивився на причеплену до броні фотокартку колишнього командира та на його два хрести — «За відвагу» і «За бойові заслуги». Так задумався, дивлячись в обличчя мертвого друга, що навіть не чув жартів Григорія про те, як Марусю прийматимуть до екіпажу.

— Янеку! Йди-но сюди.

— Іду!

Виліз у люк, вистрибнув на броню, а звідти на землю.

Коли брав Марусю під руку, вибачливо посміхаючись, засалютував друзям.

— Можеш не квапитись,— сказав йому на прощання Єлень і поклав важку долоню на плече грузина.— В разі чого, удвох дамо собі раду.

Якусь мить ще дивились їм услід через вікно.

— А я один,— зітхнув Григорій.

— Не журися. Ще тільки одна річка — й війні кінець. А потім баби правитимуть і навіть незчуєшся, як вони тебе обкрутять.

Йшли поруч одне біля одного, безлюдною, скаліченою снарядами вулицею визволеного Гданська. Збентежені не стільки близькістю, скільки незвичною для солдатів тишею, мовчали. Шарик бігав навколо, зупинявся перед ними, дивився то на Янека, то на Марусю і підохотливо гавкав.

Собака, в житті якого все було ясне, а голод, ситість, ненависть і любов мирно уживалися поруч, дивувався і не розумів заплутаних людських справ. Звідки міг він знати, що про речі, здавалося, прості й зрозумілі кожному, хто раз цю пару побачив навіть здалека, найважче говорити саме їм обом. Найважче, бо не знають, як кількома словами висловити велике почуття. А говорити довго і барвисто не вміють, бо звикли до коротких команд, до окликів, що мусять бути швидшими за кулі.

Квітневий вітер, солонуватий від запаху моря, теплою долонею пестив їхні обличчя, тихенько нашіптував у вуха. На перехресті Вогник врешті наважилась, уповільнила ходу, щоб сказати, але в останню мить роздумалася.

— Ходімо над море,— запропонувала, знімаючи з голови берета.

— Гаразд, але спершу покажу тобі дім.

— Покажи,— подала йому руку.

Він повернув у розбиту браму, обережно провів дівчину під навислою брилою поруділого залізобетону і далі ущелиною поміж купами руїн — на подвір'я, зарослe пожовклою торішньою травою. Там стояло деревце, вкрите першою весняною зеленню, і Шарик побіг до нього.

— Ми тут жили утрьох.— Янек показав порожні прямокутники вікон на другому поверсі.— Давно, давно, до війни.

Маруся зняла йому кашкета, пригладила чуба, поклавши руки на плечі, сказала:

— Ти знайшов батька. А я — зовсім сама.

— Ні, Вогнику. Саме тут, біля моєї мами, я хотів попросити тебе... Обіцяймо одне одному, що будемо разом назавжди.

— То не так легко,— тихо відповіла дівчина.

Тримала в руках Янекового кашкета й свого темно-синього берета з червоною зіркою,— підняла їх, мов показуючи, що належать до різних армій.

— Так потім,— уперто покрутив головою Янек, розчісуючи пальцями чуприну.

— Війна ще триває, а солдатський день буває часом, як рік: сум і радість, зустріч і розлука, життя і...

Приклав палець до її вишневих теплих губ, щоб стримати слово, якого солдати стараються не вимовляти вголос. Про смерть кажуть — вона. Так само в сиву давнину люди уникали вимовляти імена грізних божеств, щоб не дратувати їх, не накликати ненароком.

На вулиці деркотів автомобільний мотор, водій безнастанно сигналив, щось вигукуючи. Янек тільки тепер збагнув, що то його кличуть.

— Янеку! Взводний Кос!

Хлопець схопив кашкета, рвучко натяг на голову й вибіг на вулицю. Слідом Маруся, а за ними пес, стривожений раптовою поспішністю.

Біля тротуару стояв яскраво-зелений вантажний автомобіль. З кабіни виглядав Віхура.

— Здрастуйте. Привіт, Вогнику! — гукав весело.— Шукаю вас і шукаю. Обережно! Тільки-но пофарбований,— застережно підвів палець.— Клята фарба, не хоче сохнути...

— Тобі чогось треба? — урвав його Кос.

— Звичайно. Слухайте: пливу вгору Віслою на баржі, по борошно. Сонце, весна і таке інше. Гайда разом?

— Охоче, та чергування в госпіталі.

— Я — ні. Сьогодні урочиста перекличка на Довгому Ринку, а завтра ввечері — бал.

— До того часу повернемося.

— Ні.

— Ну, то бувайте.— Віхура засалютував і, вмощуючись у кабіні, вдарився тім'ям у раму, зморщив кирпатого носа.— Привіт, Коси! — гукнув, додав газу, і машина зірвалася з місця.

Лице Янекові прояснішло.

— Може б, його до екіпажу? Варшав'янин, кмітливий хлопець.

— Так, Янеку. Звичайно, нікого іншого, тільки Віхуру.

— Чула, як він нас назвав? Обіцяй, що зразу ж після війни.

— Чула. Обіцяю.

Простягла до нього руки, а він міцно вхопив дівочі долоні й не пускав, стискаючи, мов гранату, з якої знято запобіжник, дивлячись у раптом потемнілі зелені очі під чорними, вигнутими, як монгольський лук, бровами.

Шарик присів біля ноги свого хазяїна, дивився знизу на їхні обличчя і, хоч йому дуже хотілося радісно загавкати, навіть не заскавучав.

Здалека, од моря, повертали штурмовики, бриніли, немов ситі важкі джмелі над лугом, і було дуже урочисто, бо розмова з Віхурою допомогла висловити найважливіше і найпрекрасніше, що можуть люди сказати одне одному.

На Довгий Ринок зійшлося безліч народу. Крім польських та радянських солдатів, було багато цивільних, і натовп сягав аж по Зелену Браму, до моста через Мотлаву. Саме до цих людей з промовою звернувся генерал, закликаючи, щоб вони з рабів, силою притягнутих сюди гітлерівцями, стали ще сьогодні господарями давнього польського міста, навіки повернутого у лоно народної Польщі.

Янеків батько дякував радянським солдатам і польським танкістам за труд і кров, за навальний штурм, завдяки якому врятовано хоч частину будинків і фабрик, врятовано приречених на загибель полонених і польське населення.

Обидва виступали з тераси перед входом до палацу Артуса[1]. Гучномовці повторювали їхні слова, проте Янек, Григорій і Густлік і так знали б і чули все, бо «Рудий» з гордо піднятим гарматним дулом стояв найближче до промовців. Екіпаж сидів на танку, на башті, а з ними Маруся і Лідка, сержант Чорноусов ну й, звичайно, Шарик.

[1] Старовинний палац.

— Якби нас ще пофарбувати сріблом, то був би справжній пам'ятник,— голосно прошепотів Єлень.

Лідка захихотіла, уявивши собі посрібленого Густліка, Григорій завторував їй і дістав стусана від Янека. Не чули останніх слів з трибуни, і тільки старшина, засичавши, як паровоз, заспокоїв їх.

Увесь майдан завмер, посвітлішало від підведених угору облич, бо всі дивилися на подзьобану снарядами вежу Головної ратуші, вище годинника, вище широкої галереї, на малу галерею під самісіньким дахом.

— Там хтось є? — тихо спитав Єлень.

— Є. Солдат, але без шапки,— відповів Кос, долонею заслоняючи від сонця свої яструбині очі.

— Ракети пускатиме або на сурмі заграє?

— Розмахується.

— Широкою дугою злетів у повітря пакет завбільшки з рюкзак, розгорнувся, і на тлі темної стіни засяяла на сонці довжелезна біло-червона стрічка, затріпотіла на свіжому морському вітрі. Перш аніж хтось встиг крикнути чи промовити слово, заграли сурми, вдарили барабани й літаври трьох оркестрів — польської танкової бригади і двох дивізійних радянських.

Ще не вмерла Польща, поки ми живемо...

Сполохані чайки закружляли в небі над будинками без дахів, над підведеними вгору, немов збризнутими ранковою росою, обличчями людей.

У визволеному Гданську було невпрогорт різної роботи. Тому Станіслав Кос хотів одразу після урочистості повернутися до магістрату — але екіпаж «Рудого» заполонив його і потяг на Вестерплятте. Молодь просила показати, де стояв лінкор «Шлезвіг-Гольштейн», де була брама з орлом на овальному щиті й написом «Головний транзитний військовий склад», а потім, розгортаючи лопухи, що вибуяли по груди, оглядали рештки цегляного муру, заржавілі залізничні рейки, руїни вартівні.

Присіли, врешті, біля берега на шлюпці, перевернутій дірявим дном догори, дивилися, як вітер носить чайки над Мертвою Віслою, і слухали спогади поручика.

— Під кінець я сам мусив узятися за кулемет. Поранило мене осколком у голову, але легко, одне тільки, що каску на бинти важко було натягнути. А вони

бомбардували, били з гармат... Проти важкої зброї ми були безсилі, однак за наших п'ятнадцятьох заплатили трьома сотнями гітлерівців. Ми утримували Вестерплятте тиждень. Тоді, коли війна тільки починалась, це було важливо. Потрібно було, щоб світ почув ті постріли, прокинувся і зрозумів, що після кожної нової поступки бандити ще дужче нахабніють...

Лідка, скинувши тіснуватий чобіт, гріла босу ногу на білому піску. Маруся зірвала травинку, кусала жовто-зелене солодкувате стебло. Шарик розлігшися на пласкому камені, ніжився на полуденному сонці, клацав зубами, намагаючись упіймати муху.

— Тут був початок,— сказав Густлік,— і тут для нас відбій. Хіба ж ні? Завтра ввечері урочистий бал. Танцюватиму, як уже давно не танцював.— Підвівся, зачовгав чоботиськами в темпі оберека [1].

— На урочистий бал саме час, а на відбій рановато,— відповів Вест.— Скрізь руїни, міни, порт захаращений розбитими суднами, Треба все це...

— Ясно,— урвав Янек,— але головне, що ми відшукали один одного.

— Мій старий також уже написав.— Густлік витяг з кишені конверта, ляснув ним об долоню.— Мати вітає увесь екіпаж.

— А всього нема.— Григорій переламав і кинув через плече лозинку, яку досі крутив у руках.— Нема кому сказати нам, яка завтра погода.

Всі посмутніли. Шарик наставив вуха, перестережливо загарчав. Через руїни, шелестячи сухими стеблами торішніх бур'янів, підходила до них щупла, нестара ще жінка в чорній сукні.

— Пробачте, в мене син пропав. Маречек шестиріч-ний. Чи ви його не бачили?

— Тут ніхто не проходив,— помовчавши, відповів Янек.

— Пробачте, то я піду. Рік тому пропав, вийшов на вулицю, піймали його — не повернувся. Маречек, шестиріч-ний,— відходячи, скаржилася сама до себе жінка, не чекаючи на відповідь.

Довго дивилися їй услід.

— Мені час,— Маруся підвелась.— На чергування треба одягти старого мундира.

---

[1] Польський національний танець.

— А перед танцями варто довше поспати,— докинула Лідка.

— Не скоро ще по цій війні прояснiться,— сказав Янеків батько, коли вже рушили назад.

— Але Густлік має слушність, коли каже про відбій,— енергійно втрутився Григорій,— бо це вже близько. Я сам на світі, мов палець, жодна дівчина мене не хоче, але й собі планую, як жити по війні.

Йшли навпростець парами в той бік, де залишили на набережній шлюпку, переправившись через Мотлаву.

— Знайдеш таку, що тебе захоче.— Густлік обійняв грузина за плечі.— Завезу тебе під Студзянки до Черешняка і висватаю.

— Сільської не хочу.

— Ну, то підшукаємо тобі дівчину з Варшави. Віхура це влаштує, скажу йому, як повернеться.

— Де Віхура? — спитав Григорій.

— Поплив баржею по борошно, але до завтрашнього вечора, до танців повинен вернутися,— пояснив Янек.

Віхура не встиг вернутися до вечора, але бал розпочався, тільки-но зайшло сонце. Не вечірка, а справжній бал. Солдатський бал у визволеному Гданську.

Величезна зала на першому поверсі старого будинку заледве вміщала гостей. На стінах ще виднілися сліди боїв: тут понад вікном смуга кіптяви після пожежі, там навскісний стібок автоматної черги на потрісканій штукатурці, але всюди чисто, по-солдатськи прибрано, а де не можна було — затулено воєнними плакатами. Був там зелений солдат, який закликав: «На Берлін!», кумедні гітлери Кукриніксів, сивий селянин, що б'є у дзвін, з написом: «Брати слов'яни!» Де не стало плакатів, почіпляли шматки артилерійських маскувальних сітей, підв'язані плащ-палатки, прикрашені зеленими гілками ліщини, терновим галуззям, обсипаним білим цвітом, або ж гасла, нашвидку написані на полотні: «Гданськ навіки польський!», «Уперед на Берлін!», «Гайда до танцю, як на германця!»

Майже посеред зали в підлозі темніла діра, пробита снарядом. Заслоняли її саперні козли з табличками: польською мовою — «Увага, діра!» та російською — «Увага, не провались!» Час од часу звідти вистромлювалась голова,

і солдат, вилізши по драбинці з підвалу, подавав танцюристам пляшки трофейного пива.

Грав не бригадний оркестр, що знав лише марші, а поспіхом зібраний польсько-радянський ансамбль — гармонія, гітара, сигнальна сурма, фортепіано із стовпчиком цеглин замість ніжки та з простреленою кришкою і, певна річ, бубон. Над підвищенням, де сидів оркестр, стирчали зі стінки рештки півопуклого гітлерівського орла, пообиваного прикладами — сапери мали його знищити, та не встигли, бо вже почався бал. Не вечірка, а справжній бал. Солдатський бал у визволеному Гданську.

— Усі пари танцюють!

Танцювали польські та радянські телефоністки й радистки, санітарки в старанно випрасуваних мундирах. Часом замість начищених чобіт промайнуть трофейні черевички; кожна дівчина мала прикрасу: брошку, косинку, хусточку в руці, квітку калюжниці або гілочку терну в косах. Було й кілька цивільних жінок, жительок Гданська та привезених на роботи, коли місто було ще німецьке — всі мали біло-червоні пов'язки або стрічки на вилогах скроєних на військовий манір костюмів. Серед солдатських мундирів сіріли цивільні вбрання. Куртки військового фасону, чоботи з довгими халявами, на рукавах червоно-білі пов'язки.

Командир бригади стояв осторонь оркестру і, всміхаючись, дивився на пари, що кружляли в танці. Минуло, може, чверть години, відколи почався бал, коли пропхався до генерала Янеків батько з чималим пакунком під пахвою.

— Привіт, Вест! — простяг генерал руку.— Де ти пропадав?

— Тральщики відкрили вихід з порту, очистили шмат затоки, тож я гукнув кількох знайомих рибалок, пустили в хід катер і...

— Є риба!

— Небагато, але є, громадянине комендант.

— Дай спокій з тим комендантом. Мене звати Ян.

— Станіслав.

Обом ураз спало на думку: яке безглуздя, що досі не називали себе по імені,— і вони дзвінко розцілувалися. Густлік, котрий танцював з Лідкою танго «Золотисті хризантеми», помітив це і гукнув у діру в підлозі:

— Мерщій пива командирові!

Підхопив на льоту пляшки й передав їх, наспівуючи:

— «...у кришталевій вазі стоять на фортепіано...»

Командир і Вест зачепили один ковпачок за другий, зірвали, цокнулись шийками пляшок і відпили по кілька ковтків.

— Вчора вранці я послав по борошно. Ось-ось баржа має повернутися, і тоді пустимо в хід пекарню.

— Я б узявся місити тісто.— Густлік обірвав спів, показав свою здоровезну лапу й додав уже тихіше — до Лідки: — Тільки ми тут не зостанемося. Генерал хай лишається за коменданта, а «Рудий» — на фронт.

— Можеш місити,— гукнув командир Густлікові і сказав до Веста: — Тільки я тут лишуся щонайбільше на кілька днів і — на фронт, у штаб армії. Янека треба б швидше демобілізувати, послати до школи,— очима показав на хлопця, який танцював з Марусею.

— Так, це найправильніше, проте...

Хлопець лише в цю мить побачив батька; підбігли обоє — трохи задихані, зарум'янілі. Очі їхні сяяли радістю.

— Привіт, тату! — гукнув Янек, знітився, обірвав і виструнчився.— Громадянине генерал, дозвольте звернутися до поручика Коса.

— Військова шкура — друга натура,— засміявся командир.— Відпущу тебе з армії, пошлю до школи, й тоді не питатимеш дозволу.

— За що? — враз посмутнівши, спитав Янек.

— Як то за що?

— Демобілізувати, за що? Адже наш екіпаж подав рапорт...

— Нові танки з вісімдесятип'ятиміліметровими гарматами передали армії, а решта бригади залишається тут як гарнізон.

— В «Рудого» новий мотор, громадянине генерал,— голос хлопця затремтів.— Поки не скінчиться війна, ніхто не має права...

— Не тобі вчити мене. Поки бал не скінчено, наказую танцювати.

— То я запрошую вас, громадянине генерал,— вклонилася Маруся, відкидаючи з плеча товсту каштанову косу.

Батько й син усміхаючись дивилися, як нова пара пускається в танець — гнучка тростина й кремезний дуб, що встоїть проти будь-якої бурі. Солдати розступились, даючи місце командирові.

— Я поспішав на бал, бо чоботи несу,— сказав батько, розгортаючи пакунок.

— Мені? — радісно здивувався Янек, побачивши шеврові офіцерські чоботи з високими твердими халявами.

— Мої, ще довоєнні. Мало носив.

— Мабуть, завеликі.

Повагавшись, Янек скинув свій чобіт, примірився до батькового і... ледве його натяг. Озув другий, притупнув.

— Не завеликі? — всміхнувся батько.

— Як на мене шиті. Дякую, тату.

— Певне, трохи ноги відросли.

Янек виступив наперед, щоб усі його бачили, кивнув Густлікові, але той не помітив, бо, нахилившись над Лідкою, шепотів щось їй на вухо.

Дівчина кивнула головою і пішла до гурту військових, серед яких стояв радянський генерал. Лідка запросила його до танцю. Ті, хто стояв найближче, зааплодували.

— Тату, а що з отою школою? — мовив Янек до батька.— Адже ж я хочу бути з тобою, але поки війна не скінчена, поки Польща...

— Я тебе не тримаю. Коли б навіть хотів — у такому випадку син має право не послухати.

Якийсь час дивились один одному в вічі. Янек зробив рух, немов хотів обійняти батька, та поручик випростався і тільки подав синові руку. Потиснули міцно, як і належить солдатам, дорослим мужчинам. Може й поцілувались би, аж тут Вест побачив Саакашвілі:

— Гжесю!

Григорій сидів під стіною, а на кріслі поруч — такий же сумний Шарик. Радіючи, що його вирвали із задуми, він швидко підійшов.

— Добре, що приїхали, бо Янек... Оце чоботи! — захоплено звів догори руки.

— І для тебе є подарунок,— урвав його поручик.— Офіцерський пояс.

Григорій вхопив обома руками коричневий шкіряний пояс, прошитий золотистою ниткою, оглянув, притис до грудей і зненацька заговорив по-грузинськи, по-російськи, по-польськи:

— Мадлобт, спасибі, дзенькує! — Скинув старий пояс, підперезався новим, затяг до останньої дірки.— А це що? — показав на латунні півкруглі затискувачі.

— Шаблю чіпляти.

— Шаблю,— замріяно проказав Григорій і, вихопив-

ши з уявної піхви невидимий клинок, разів кілька рвучко рубонув повітря долонею. Він мало не вдарив по носі Віхуру, який саме надійшов з двома гарними, схожими, майже однаковими білявками.

— Здурів, грузине? — спитав Віхура й став знайомити дівчат з товаришами: — Поручик Вест, батько Янека... Янек, командир танка... А цей, що рукою вимахує, то механік Григорій, або Гжесь... Дозвольте, друзі, сестри Боров'янки, Ганна і Анна.

— Дуже приємно,— усміхнувся Вест і запитав: — Борошно привезли, Віхуро?

— Привіз, пане поручик, повну баржу, але ледве встиг.

— Однакові,— прошепотів здивований Саакашвілі, хапаючи капрала за рукав.— Обидві гарні і зовсім однаковісінькі...

— Тому що близнючки,— нетерпеливо пояснив Віхура.— Я ледве встиг, пане поручик, бо два диверсанти залізли на палубу і вкрали велосипеда...

— Густлік Єлень,— підійшовши, відрекомендувався дівчатам сілезець і зразу ж підморгнув до Віхури.— А ти мастак на вигадки. Які ще там велосипедні диверсанти?

— Перевдягнені були в цивільне. Один капелюха загубив, як тікав.

— Диверсантський капелюх? — допитувався Єлень.— На такі балачки то навіть моя тітка Герменегільда, яка вірить у всілякі байки, не клюнула б.

— ...Міна по курсу, але я її відштовхнув, вхопив автомат і...— зморщивши кирпатого носа, показав, як цілився,— трррах!

— Ой! — зойкнули налякані близнючки.

— Даруйте, але поки ми тут про справи розводимось, музика дурно грає. Дозвольте, пані Аню,— вклонився Віхура й непомітно штовхнув Григорія, аби той теж не дрімав.

— Ганя,— спростувала дівчина.

Саакашвілі підкрутив вуса на смаглявому, рум'яному від хвилювання лиці й схилив голову, але в ту мить, коли вже простяг руки, щоб обійняти партнерку, музика замовкла.

— Люди!

З підвищення, де грав оркестр, до публіки звертався дядько з Вейгерова, котрий два дні тому приносив харчі екіпажеві до пошкодженого «Рудого». Якусь мить постояв

з підведеною рукою, чекаючи, поки стихне гамір, і заговорив гучним голосом.

— За ті танки, що загинули на наших полях, купимо хоч один новий. Від Гданська й Гдині, від Вейгерова, від кашубів. Хто скільки має, стільки й дає!

Кинув кілька банкнотів на велику тацю, за його прикладом пішли інші. Одна жінка зняла перстень, хтось поклав обручку. Швидко росла купа злотих, траплялись і карбованці від радянських солдатів.

— Знаєте,— сказав грузин, чекаючи на танець.— Я такий нещасливий, пані...

— Аня,— підказала близнючка.

— Увага! — гукнув хтось із оркестру.— Дамський вальс, дами запрошують кавалерів.

Густлік став перед Марусею, але та сміючись відштовхнула його:

— З тобою наступний,— пообіцяла й запросила Веста.

Близнючки хутенько помінялися з Віхурою і Саакашвілі. Пари закружляли по залу.

— Потанцюєш зі мною? — запитала Янека Лідка, торкнувшись його носа квіткою калюжниці.

— Звичайно. Глянь, від батька дістав,— похвалився чобітьми.

— А пам'ятаєш шарф, що я тобі до госпіталю прислала? — То за ті рукавиці.— Лідка відкинула назад голову і з-під пухнастої гривки кокетливо зиркнула на хлопця.— Знаю, що ти мене кохав, і рукавиці могли б стати заручним перснем. Ще сьогодні...

— Як хочеш — віддам тобі ті рукавиці. Десь, мабуть, у мене збереглися.

— Замість персня? — Притулилася міцніше.

Якийсь час кружляли мовчки, і зала вирувала разом з ними.

— Ні,— серйозно відповів Янек.— Так тільки. Не гнівайся...

— Я не гніваюсь. Зрозумій: після війни вона одразу ж поїде, і що тоді?

Хлопець промовчав. Дивився понад Лідчиною головою в залу, немовби шукав когось і не міг знайти.

Обидва генерали приглядалися до тих, що танцювали.

— Старих не запрошують.

— Така наша доля,— відповів командир бригади і додав: — Мабуть, час?

— Час.

Рушили до оркестру, піднялися на естраду. Музика вмить замовкла. Сурмач заграв сигнал: «Увага! Слухайте всі!» Солдати й цивільні повернулися до генералів. Один тільки Густлік пробіг до дверей і вискочив на вулицю.

— Солдати,— почав командир,— внаслідок взаємодії між нашими частинами ми вирішили видати сьогодні спільний наказ міжнародного значення.

Дальших слів Єлень не чув, бо мчав щодуху до німецької гармати, покинутої в руїнах, але справної. Зарядивши її підготованим снарядом, закрив затвор і притьмом повернувся під вікно танцювальної зали, тягнучи за собою довжелезний спусковий шнур. Лише тепер він зітхнув з полегкістю, витираючи піт з лоба. Генерал читав тільки перший параграф наказу.

— Присвоюємо звання сержанта санітарці Марусі — Вогнику і командирові танка Яну Косу.

Обоє названі стояли тут же.

Підвищення по службі було несподіванкою тільки для них самих. Решта товаришів знали про це вже давно, бо Чорноусов зразу ж змінив Марусині погони на нові, темно-зелені з широкою червоною стрічкою, а Саакашвілі приметав Янекові срібний галун і римську п'ятірку.

Генерал по коротких оплесках і дружніх вигуках читав далі:

— Параграф другий: оголошуємо про заручини обох вищеназваних сержантів союзних армій.

— Хай живуть! — вигукнули поляки.

— Ура-а-а,— вторували росіяни, українці, білоруси і хто тільки там був.

Саме тоді Густлік, який стояв під вікном, смикнув за шнур. В руїнах блиснуло і аж так, що останні шибки луснули з дзенькотом, із стін посипалась штукатурка і впав надбитий прикладами гітлерівський орел над оркестром, відкриваючи старі, вирізьблені в камені хрести гданського герба й крило польського орла.

Музиканти, які звикли до всього на фронті, й оком не моргнули. І знову закружляли у вальсі пари, тільки вже інші.

— Розлюбив мене,— скаржилася Лідка грузинові, схиливши голову йому на плече.— Єдина надія — коли війна скінчиться, вона муситиме виїхати.

— В мене ще складніше становище,— сказав Саакашвілі,— бо я запросив Анну, потім вони нас поміняли,

отже та, що з нею танцював, то Ганна. Але як її тепер розпізнати, щоб освідчитися в коханні?

Янек і Маруся танцювали мовчки, не помічаючи нічого навкруги — чули тільки музику власних сердець. Все вирувало навколо них: мундири й гілки спліталися зеленими смугами з багрянцем знамен, а людські обличчя кружляли, мов усміхнені планети. Не помітили, як до радянського генерала підійшов офіцер у касці й вручив пакет. Не бачили, як генерал розпечатав пакет і, пробігши очима текст, попрощався з командиром бригади й вийшов. Не завважили, що залою з уст в уста передається наказ, що радянські солдати вибачаються перед дівчатами, потискують долоні танкістам і зникають за дверима.

Вже було просторо на паркеті, коли старшина Чорноусов підійшов до зарученої пари і ляснув Янека по плечу.

— Відбиваєш дівчину? — весело запитав Кос.

— Ні. Вирушаємо на берлінський напрям. Прощайтесь.

Вони скам'яніли. Хотілось обнятися, пригорнутися одне до одного, та між ними вже стала війна, і тільки тінь смутку перебігла обличчям, та побіліли руки в короткім потиску, та пригасли очі.

— Яне, я щодня...

— Вогнику...

В кутку зали, де Ганя і Аня вбирали Григорія й Густліка в блакитні стрічки, раптом з'явився задиханий Віхура, тикаючи всім під носа старого пропотілого капелюха.

— Гляньте. Не хотіли вірити, а я спеціально привіз як доказ.

— Сиди тихо,— урвав його сілезець.— Руські на фронт ідуть, і Маруся з ними.

Дивився услід дівчині, аж поки та зникла в темряві, й тільки потім, узявши в руки капралів трофей, докладно оглянув і мовив:

— Якби не так далеко звідси, то сказав би, що Черешняк близько.

— Хто?

— Той дядько, що нас вів під Студзянками. Мав на голові такий самісінький циліндр.

Розділ II

ТОМАШ І КІНЬ

Під час серпневої битви село чотирнадцять разів переходило з рук у руки, і можна було б сказати: каменя на камені не залишилось, якби не вціліли стіни однієї фільваркової клуні, кладені з колотого граніту. До січня поблизу проходив фронт, солдати копали траншеї, будували землянки й бункери, розтягуючи останні цеглини з коминів і обгорілі балки.

Коли фронт зрушив з місця і за тиждень до Громничної[1] перші селяни повернули з-за Вісли до Студзянок, вони навіть не могли знайти місця, де було село, точно показати, де чия садиба, бо стежки в снігу протоптані були інші: від гармат до командного пункту, від окопів до землянок, із спостережних пунктів до вогневих точок — одне слово, такі, як солдатам треба. Ледве зійшов сніг, вилізли з землянок, розглянулися, що й де було, почали радитись, як будувати.

Ще радилися, коли Черешнякові військова автомашина привезла деревню на будинок. Добряча деревня — вдосталь балок, жердин і дощок, ще й дві сокири та ящик цвяхів. Одні балакали, що то за сина Томаша, який часто до партизанів бігав, а інші, що сам старий показав росіянам, де якийсь німецький генерал карти й спирт переховував.

Сам Черешняк нічого не говорив, тільки від самого світанку до темної ночі не випускав із рук сокири. Син, на півголови вищий за старого, допомагав, а жінка обом варила. В середині березня стільки вже збудували, що коли прийшли сапери, то в Черешняковій хаті поселився офіцер. А на початку квітня вже й зовсім побудувалися.

Днина була тепла, з промитого дощами неба світило сонце, коли Томаш виніс на дах віху, рясно оздоблену червоними стрічками, і старий, зсунувши на потилицю зім'ятого пропотілого капелюха, прибив її двома цвяхами до крокви.

Витер чоло і усміхаючись дивився на віху, а потім на сина, який також сидів верхи на даху, намагаючись пригладити розпатлану вітром чуприну. Згори видно було необгороджене подвір'я, скриню на вапно, козли для

[1] Польське релігійне свято — 2 лютого (за старим стилем).

пиляння дерева, порозкидану скрізь стружку, а далі заіржавілий плуг поміж засохлими будяками. З поля надходив молоденький сапер з карабіном за плечима й довгим щупом у руці.

— Скінчили, пане Черешняк? — запитав, задираючи голову.

— Та наче скінчили! — відповів старий і махнув синові, щоб злазив.

Першим з'їхав по солом'яній стрісі молодий, потім старий ліг на живіт і, скрикнувши тоненько, пустив крокву. Томаш ледь підтримав його перед посадкою.

— Наче скінчили,— повторив Черешняк, не дивлячись на солдата.— Жити можна, за комір не накапає.— Поправив збитий капелюх кольору сухої картопляної гички і гордо поглядав на свою роботу, потім на поле, де стояв розбитий танк.— Скільки сьогодні?

— Чотири.— Хлопець розгорнув ганчірочку, показав запали, блиснув білозубою усмішкою.— Ще до заходу сонця попрацювати — і ваше поле буде чисте.

Черешняк постукав у вікно з єдиною шибкою, решту квадратів у рамі замість скла заліплено папером і забито німецьким рябим маскувальним брезентом.

— Їсти.

Жінка прочинила вікно й подала миску, два кусні хліба, дві ложки.

— Дай третю.

— Своєї не має? — буркнула, і вікно, грюкнувши, зачинилося.

— Маєш?

— Що то за солдат без ложки,— відповів сапер.— Мати дала мені, коли на війну йшов.— Витяг з-за халявки дерев'яну, гарно вирізьблену ложку, а з кишені окраєць хліба, загорнений в чисту льняну ганчірку.

Присіли на колодах, поставили миску на пеньок. Томаш простяг був уже ложку, але Черешняк спинив його очима, перехрестився, почекав, поки молоді зроблять те саме. Потім заходилися неквапливо їсти, по-селянськи пильнуючи черги: Черешняк, його син і запрошений в гості сапер. Чути було лише, як сьорбають картопляну юшку, грюкають горщики в хаті та по-весняному радісно щебечуть жайворонки.

Межею надійшов молодий офіцер. Перший побачив його сапер і, засунувши ложку за халяву, виструнчився. Черешняки оглянулись, собі повставали.

— Кінець, пане офіцер,— пояснив старий.

— Я здалека побачив і біжу, щоб на сприскування поспіти.

— Нужда в нас. У неділю свяченої води принесу, окроплю, та й годі.

— А я несвяченої приніс.— Офіцер поставив на пеньок пляшку.

Батько дав знак, і Томаш одніс миску, бігцем повернувся з чотирма склянками. Всі вони різнилися за формою і кольором, але офіцер розливав рівно, роблячи нігтем позначки на склі. Цокнулись із старим. Молоді й собі простягли руки, але Черешняк, сам уже п'ючи, стримав їх жестом.

— Ти обіцяв сьогодні пройти все поле,— мовив до сапера.— Вип'єш увечері! — І покликав: — Мати, ходи-бо сюди!

Подав чарку хорунжому й жінці — соромливо відвернувшися, вона надпила трішки, скривилась і решту повернула чоловікові.

Сапер засалютував, узяв щуп і мовчки пішов у бік танка. Офіцер, частуючи тютюном хазяїна і Томаша, пильно дивився йому вслід.

Жінка, забравши склянки, повернулася до хати, а чоловіки скручували цигарки. Черешняк ударив уламком сталевого терпуга об кремінь, викресав іскру на гніт, вставлений у гвинтівочну гільзу, дав припалити офіцерові й сам зачадив. Синову самокрутку забрав і засунув за стрічку капелюха.

Спочатку покурювали мовчки, а потім обізвався офіцер:

— Ну що, пане Черешняк? Одержали землю, збудували хату, починається життя.

— Аби тільки швидко не скінчилося: немає чим орати, нема чим засіяти, а як, не дай боже, графиня повернеться, то видере в нас не лише землю, але й ноги.— Жмурив очі від сонця і заклопотано потирав латки на колінах.

— Як самі не підставите, то не вирве,— докинув син.

— Помовч, шмаркачу,— ляснув хлопця по спині,— тут тобі не загін, тут, Томку, я командую, поки живий.

— Дивна з вас людина, пане Черешняк: одержали багато, а вам усе мало.

— Землю, громадянине офіцер, всім дають, декого

полохливішого, то навіть просять, щоб брав, а деревню я чесно заробив. Цілий батальйон з оточення...

— Чув. А коли Томашеві в армію?

— Не піде. Ми старі, він єдиний годувальник. Орати треба.

— А не соромно, що дитина на вашому полі міни витягає, а ви такого бугая дома тримаєте? Розумію ще, поки будова...— Офіцер замовк, знизав плечима і, підвівшись з колод, поправив пояс.— Ввечері повернуся на квартиру,— додав на прощання.

Черешняк подивився йому вслід та й собі знизав плечима.

— Орати треба,— буркнув, а тоді обернувся до сина: — Ходімо, Томочку, спробуємо.

Розбитий танк, що стояв серед незораного поля, здалека скидався на химерну чорну скелю, а зблизька був не такий грізний. Поміж гусениць проросли бур'яни, на іржавому металі після недавнього дощу брижилися дзеркальця води. Розбризкуючи дрібні крапельки, від одного до другого стрибала жаба, зелена, як молодий листок.

Гострий щуп, встромлюючись у землю, раз по раз натрапляв на опір. Сапер став на коліна. Розгортаючи траву, сполохав з-під танка дурного маленького зайчика, що дременув у глибоку борозну при межі. Хлопець мить дивився, як колишеться над сірим трава, а потім обережно, поволі почав викручувати з міни запал. Піддавався легко, але хлопчаче, майже дитяче ще веснянкувате лице з кирпатим носом зросив рясний піт. Коли так, схилившися, стояв навколішки, одразу впадало в око, що мундир вільний і карабін завеликий.

Знешкодивши міну, сапер підвівся, зняв кашкета, обтерся чистим рушником, що його вийняв з кишені, й, мружачи очі, підставив лице сонцю і вітру. Поблизу, в осипанім цвітом кущі терену, домовлялися дві синички, і самчик співав щораз голосніше, і в горлечку йому дзвеніли срібні дзвіночки.

Розплющивши очі, солдат озирнувся на Черешнякову хату. У новій стрісі стирчала віха з вінком і стрічками. Зітхнув, прикинув оком, скільки ще залишилося нерозмінованого перелогу й чи високо сонце, а тоді знов узявся до роботи.

Нахилившися, вдивляючись у землю і в блискуче

вістря щупа, він не помітив, що командир взводу з плащем у руці, з рюкзаком через плече, несе на свою квартиру чималий радіоприймач. Якби бачив, побіг би, певно, повз розбитий танк через розміноване поле — допомогти. А так офіцер сам мусив двигати незграбний високий ящик аж до того місця біля хати, де помітив три неглибокі борозни на стерновищі. Звідкіля старий узяв коня? — подумав здивований, бо в селі не було жодного.

З-за хати вийшов Томаш — схилений ледве не до землі, у хомуті навскіс через груди. Напружуючи все тіло, щосили смикаючи мотузки, без орчика тягнув плуга, який вів батько. Задихані, втомлені, вони нічого не бачили навколо.

— Пане Черешняк! — покликав офіцер.

Плуг зупинився, старий поволі випростався.

— Чого вам? — запитав хрипко.

— Вечір.

— Вечір? Ну, то будемо кінчати. Випрягайся, Томочку.

Обидва підійшли до офіцера, аж раптом блиснуло, почувся вибух, короткий крик. Хмарка сірої куряви знялася над розбитим танком.

— Хай йому біс! — вилаявся хорунжий.

Кинувши радіоприймач і плащ на землю, побіг у той бік полем.

По вечері Черешнякова вийшла дати їсти поросяті, а чоловіки залишилися в хаті. Полум'я карбідної лампи яскраво світилося в темряві. Томаш лагодив простріляну гармонію, яку купив на ринку в Козеницях у пораненого червоноармійця. Затикаючи пальцями діри, пробував заграти. Старий стругав орчик.

Офіцер у задумі спер голову на долоні, а лікті — на збитий з дощок стіл. Лежало на ньому кілька картоплин в мундирах, половина солдатського буханця, стояла розрізана надвоє бляшанка з консервами. І самотньо, на пустому місці — різьблена дерев'яна ложка молодого сапера.

Решта горілки переливалась на дні пляшки, стиха дзвеніли недопиті склянки від поштовхів кілка, з якого Черешняк вистругував орчик, а сам він неквапливо, раз у раз спиняючись, розповідав.

— ...після бою я навіть не хотів нагадувати, але генерал наздогнав мене й каже: заслужив... — Упала товста

стружка, блиснуло лезо,— як рідко хто, ось тут тобі документ на дерево й бери. Так і сказав. І орден також повинен був дістати, але вони відразу далі пішли, на Варшаву.

Офіцер слухав і не слухав. Сягнув по саперську ложку, присунув ближче до себе, почав повертати в руках.

Черешняк помовчав, потер неголену бороду й мовив:

— Однак виживе.

— Певно, що виживе,— відповів офіцер,— але без кисті неспосібно йому буде. Гірко мати заплаче, і то не раз. Молодий дуже...

— Пане! — прошепотів Черешняк.— Мені не жаль: двоє було, один залишився. Але сіяти треба. Самою розмовою про Польщу ситий не будеш, треба орати, сіяти,— вдарив кулаком об стіл, глянув на сина й гримнув: — Перестань ти на цій гармошці цигикати!

— Куля пробила. Як полагоджу, інакше заспіває.

— Не сердьтеся, пане Черешняк. Я нічого не прошу, нічого не вимагаю,— сказав хорунжий, зиркнув на годинника й пробурмотів: — Хай йому грець! Останні вісті вже передають.— Простягши руку до підвіконня, увімкнув приймача, настроїв і трапив на кінець повідомлення:

— «...разом з радянськими військами в боях за визволення Гдині та Гданська брала участь перша танкова бригада імені Героїв Вестерплятте. На Довгій Торговиці, на вежі старовинної ратуші, під звуки гімну піднято польський прапор. Гданськ, давнє польське місто, сьогодні — знову наш...»

— Моя бригада! — не витримав старий.

Хотів ще щось сказати, але тільки махнув рукою і замовк. Не слухав ані радіоприймача, ані гармошки, ані жінку, яка просила його про щось — одне стругав і стругав завзято. Пахуча стружка, скручуючись, падала на підлогу й там, у темряві, ясніла, мов білий цвіт.

Вистругавши, роздивився орчик при світлі, поставив його в сінях і наказав:

— Спати час!

Хоча ліг перший, довго ще чекав, поки сон його зморить. Всі в хаті давно поснули. Задрімав, здається, трішки, проте коли прокинувся, було вже далеко за північ. Знав це без годинника, бо місяць, зазираючи крізь єдину шибку у вікні, світив просто в обличчя. Лежав, зморщивши лоба, з розплющеними очима, прислухаючись, як, злегка хропучи, дихає дружина.

Потім устав, тихо підійшов до вікна, відчинив його і дивився на поле, перетяте вузькою смугою свіжозораної землі. Місячне сяйво відбивалося од лискучого дзеркала плуга.

Разів кілька глибоко зітхнув, почовгав назад у глиб кімнати і, спинившись біля синової постелі, довго стояв замислений. Знадвору повіяло досвітнім холодом. Тоді відхилив полу куртки, яка вкривала Томаша, і глянув синові в обличчя. Хлопець, не прокидаючись, неспокійно ворухнувся, відкинув важку руку, стиснув й розтулив кулак. Друга рука лежала на подушці. Батько надумався: перехрестив себе й сина, а потім розбудив його.

— Вставай.

— Чого? Ще не світає.

— Вставай,— проказав ще раз із притиском.— До війська підеш.

Томаш сів, здивовано захитав головою.

— Адже був уже і звільнили. Сказав, як ви навчили...

— Ну! — грізно підвів руку.

Прокинулась мати, швидко перехрестилася, накинула через голову спідницю і встала.

— А ти чого?

— На дорогу щось зготую.

Грюкаючи горщиками, почала поратися по темній кухні.

Заскрипіли двері, з сусідньої кімнати виглянув офіцер, який теж прокинувся.

— Щось сталося?

— А сталося,— пробурчала Черешнякова.— Старий здурів, сина гонить.

— Куди?

— До Гданська, у танкову бригаду,— пояснив Черешняк.

— Як я туди потраплю? — із злістю пробурмотів хлопець, надіваючи штани.

— Разом з Вислою. Зрештою, я тобі, Томочку, дорогу покажу.

Поки зійшло сонце, Черешняки одміряли вже кількаднадцять кілометрів. У коротких куртках, босоніж, з черевиками, зв'язаними шнурками й перекинутими через плече, бадьоро крокували надвіслянським валом. Томаш ніс невеликий мішок, старий тримав у руках довгу лозину.

Йшли мовчки. Та й про що було балакати? Перешкод жодних не зустрічали, аж поки побачили пасасто пофарбований шлагбаум й вартового.

Підійшли, не стишуючи ходи, й батько, пригнувшись, прошмигнув під шлагбаумом на той бік. Вартовий загородив йому дорогу гвинтівкою з примкненим багнетом.

— Куди?

— Здрастуйте, товаришу.— Черешняк, ступнувши ще півкроку, однією рукою відсунув з-перед очей вістря багнета, другою зняв капелюха і пояснив: — Рябу шукаємо, корова від нас втекла. Не бачив? Ряба така...

— Ясно,— вартовий кивнув головою.— Он там вона,— показав на худобинку, що паслася віддалік.

Черешняк ще раз уклонився, дав знак синові, й обидва побігли підтюпцем. Опинившись на безпечній віддалі, сповільнили однак ходу, знов пішли розміреним, сягнистим кроком, як і належить людям, котрих чекає далека дорога.

— Аж спітнів через те твоє залізо,— сказав батько.— Не треба було брати.

— У дуплі заржавіло б,— відповів Томаш і, засунувши руку під куртку, поправив зброю на животі.— Може придатися.

Минуло, може, три, може, чотири години, коли раптом старий задріботів, немовби танцюючи польку. Томаш міняв ногу, щоб підладнатись до батька, але даремно. Черешняк, певно, щось собі в голові обчислював, міркував, ворушачи безгучно губами, то стишував, то знов прискорював ходу влад з думками.

— Важко було б з вами в одній упряжці,— пробурмотів Томаш.

— В запрязі мусить бути кінь,— відповів старий.— Людина не підійде. Учора за всю післяобідню пору виорали тільки три борозни.

Якийсь час мовчали. Черешняк знову пішов швидше. Син наздоганяв старого щораз ширшими кроками, і коли батько раптом зупинився, мало не наштовхнувся на нього. А що старий не квапився йти далі, хлопець зняв з плечей мішок з харчами, почав розв'язувати.

— Ти що? Зголоднів? Ще не час.

Пішов уперед, а за ним Томаш, знову закидаючи мішок за спину.

— В них є не тільки танки,— озвався батько, сповільнюючи темп.— Автомашини мають. І коні теж.

— Хто?

— У бригаді, генерал.

— Навіщо їм коні? — байдуже спитав Томаш.

— Мабуть, на випадок, коли машина зіпсується... Або, може, харчі до кухні возять: картоплю, хліб, капусту.

— Їсти так хочеться, що аж шкура болить.

— Купимо десь хліба. Сухарі на потім.

Хліба не було де купити, та старий не дозволяв зупинитись попоїсти, уперто чимчикував далі. Зупинилися тільки надвечір, коли побачили на піщаному шляху перехилений ваговоз: лопнули камери на задніх колесах. Водій сподівався на щасливий випадок, бо домкрата позичив товаришеві, а цим шляхом ніхто не проїздив. Черешняки допомогли розвантажити, підняти і навантажити, за що одержали по дві скибки хліба з консервами і цілу ніч їхали, одсипаючись на мішках з крупою, а вранці, значно ближчі до мети, тепло попрощалися з водієм.

На невеличкому вогнищі з сухих шишок зварили кашу з пшона, що його батько набрав з надпоротого мішка, і попрямували далі.

Незабаром добулись якогось містечка понад Віслою. На околиці стояла крамниця, не треба було звертати з дороги. Пхнули двері — задзеленькотів дзвінок, і з кімнати вийшов продавець. Проте полиці були майже порожні: чорний крем для взуття, жовті шнурки, на прилавку велика банка квашених огірків.

— Добрий день. Буханець хліба у вас знайдеться? — сказав старий, знімаючи капелюха.

— Нема хліба.

Старий простяг руку до банки, порившися в огірках, вибрав найбільший, відкусив половину, а решту віддав синові. Витерши долоню об куртку, добув повішений на грудях мішечок, а з нього сувій банкнотів і один поклав на прилавок.

— Хліба.

— Вранці був, тепер нема.— Продавець ляснув долонею по прилавку.

Черешняк кинув ще одного банкнота, почекав трохи і поклав третього.

Продавець уважно дивився, присунув руку ближче до грошей.

— Можу дати половину,— не витримав спокуси.

— Цілий,— зажадав Черешняк і, поклавши четвертого банкнота, накрив усі долонею.

Продавець простягнув руку під прилавок, дістав круглий буханець. Томаш узяв хліб, поклав у мішок, а старий враз одсмикнув руку з грішми, залишаючи тільки один банкнот. Продавець узяв довгий ніж до різання хліба, вдарив лезом по прилавку.

— Решту грошей,— сказав з грізною вимогою в голосі.

— Стільки належить. Бувайте здорові.

Старий вклонився, нап'яв капелюха. Продавець зміряв молодого очима, ступив крок, щоб вийти з-за прилавка, але, подумавши, махнув рукою і залишився на місці. Томаш схилив голову і вийшов услід за батьком.

Довго дзенькотів дзвінок при виході. Продавець стояв біля вікна і дивився, в який бік пішли ті двоє. Потім плюнув на давно не метену підлогу, надів шапку і, замкнувши двері на ключ, швидко попрямував до міста.

Черешняки, попоївши хліба з цибулею, простували далі широким битим шляхом — ліворуч тягся ліс, а праворуч унизу виднілася Вісла. Томаш час від часу озирався назад. І коли вони саме вийшли із затінку на сонце, син на ходу смикнув батька, що йшов попереду, за рукав.

— Батьку...

— Що таке?

— Троє на велосипедах їдуть за нами. Сховаємося між деревами?

Черешняк став, подивився, подумавши хвильку, й мовчки спокійно пішов далі. Томаш — за ним. Велосипедисти наближалися, вже майже наздоганяли, а старий буцімто їх не бачив. Один з переслідувачів — хазяїн крамниці — поїхав повільніше, а двоє інших, худий і огрядний, звернули лівобіч дороги. Міцніше натисли на педалі, випередили пішоходів і, зіскочивши з велосипедів, поставили їх під вербою.

— Розстебни куртку,— сказав батько, не повертаючи голови.

За десять метрів позаду причаївся продавець з важкою помпою у руці, а двоє його спільників заступили їм дорогу спереду — злегка розставивши й зігнувши ноги, чекали: коли Черешняки підійшли ближче, вони, як по команді, добули складані ножі, розкрили їх.

— Усі гроші, або будемо пороти,— сказав худий.

— А може, я порону перший,— відповів Томаш і, відхиливши полу куртки, блиснув автоматом.— Ножики покладіть на стежку і три кроки назад... А тепер рилами

вниз на землю і не ворушись. Ти також! — крикнув на продавця, бо той позадкував.

Батько тим часом підняв ножі, помацав пальцем, чи гострі. Один закрив і сховав до кишені, а з другим в руці цильно оглянув велосипеди.

— Цей найгірший,— сказав, зітхнувши, й перерізав покришки дамського велосипеда, на якому їхав продавець.— Бог на поміч,— чемно додав, коли сідали з сином на велосипеди.

— Кепсько виховані,— сказав Томаш, бо жоден з трьох не підвів голови од землі.

Велосипедом їхати значно швидше, ніж іти пішки, навіть коли грунт піщаний, а стежина вузька й крута. Перегодом стежка, повернувши вбік, вивела на шосе. Старий поправив капелюха, схилився над кермом і міцніше натиснув на педалі. Томаш не відставав од батька.

Не збавляючи швидкості, переганяли підводи. Трапилося навіть, що, спускаючись з горба, перегнали вантажний автомобіль. Так домчали до дошки з написом: «Гданськ 172», з-під якого проступали свіжозафарбовані літери: Danzig.

За дошкою здіймалася гора, з неї вони знову побачили Віслу й місто, що лежало над самим берегом. Шосе йшло над рікою, не було жодного повору — то хоч-нехоч поїхали між будинками.

Набережна Вісли тут була гранітна, вулиці вимощені квадратними плитками. Через кожних кілька метрів стирчали залізні тумби, до двох із них товстими линвами прив'язано баржу. На палубу й звідти на берег можна було зійти по кладці. Невисокий кремезний капрал у тиковій формі з плямами мастила на колінах керував вантаженням мішків з борошном. Черешняки зупинились, прислухаючись, як капрал гримає на робітників і солдатів, що їм допомагали.

— Подержи, Томеку,— наказав батько і, злізши з велосипеда, підійшов ближче.— Пане капрал...— Але той навіть не озирнувся.

— Пане сержант...— покликав Черешняк голосніше, почекав трошечки, а тоді гукнув: — Пане поручику!

— Не знаєтесь на чинах, громадянине? — Капрал одвернувся.— Я не поручик, хай йому грець.

— Але певно будете. З такою зовнішністю.

— Чого вам, батьку?

— Заберіть.

— Не можу, військовий транспорт.

— Та ж не гармати, а тільки борошно.

— Звідки знаєте?

— Бачу.

— Це ще нічого не доводить. А може, в борошні — гранати?

— А я, може, сина в Гданськ везу до війська.

— Для цього є мобілізаційні пункти.— Капрал шморгнув кирпатим носом і спідлоба подивився на Черешняка.

— Хочу його до своєї танкової бригади.

— Відколи це наша бригада стала вашою?

— Бо я під Студзянками вів підмогу для батальйону Баранова, на танку з номером 102.

— «Рудий»!

— Не було рудого. Поручик, що командував, був чорнявий, той біля радіо — білявий, як льон.

— Тепер той білявий командир... Гей там, швидше з цими мішками! — поквапив вантажників і додав:— Тепер я в тому екіпажі буду. Капрал Віхура.

— Черешняк,— старий торкнувся капелюха.

— Ну, що дивитесь, батьку? Як до нашої бригади, то сідайте. Де син?

— Томеку! Йди-бо сюди.

— Заждіть,— капрал зупинив хлопця, помацав м'язи.— Може б, допоміг?

— Можна. Допоможи їм, Томеку.— Черешняк узяв велосипеди, спритно перевів через кладку і поклав на палубі біля стернової будки.

Томаш, широко ступаючи, пішов до відчинених дверей складу. Піддали йому мішок на плечі, а він узяв ще одного під пахву й попрямував по кладці на баржу.

На цій баржі, завантаженій мішками з борошном, яку тягнув малий, закіптюжений, чорний як смола буксир, залишаючи за собою клуби густого диму, пливли вечір, ніч і ще півдня. Пливли б, може, до самого Гданська, якби Томаш надміру не постарався. А почалося з того, що солдати мали гармошку, один одному тицяли її в руки, пробували грати, але ніхто не вмів.

— Дайте-но сюди,— сказав Віхура.— Нових спитаю.

Він узяв гармошку й перейшов понад бортом на корму — там, під стерновою рубкою, сиділи на своїх куртках Черешняки.

— Вмієте грати, батьку?

— Син заграє.

Томаш мовчки взяв гармошку, спробував заграти пару тактів, і його обличчя враз посвітліло. Набравши повні груди повітря, підморгнув капралові й після хвацького вступу заспівав.

Там стоїть валізка вже готова,
Там, на лаві, в світлиці.
Винеси мені валізку, мила,
Вийди до залізниці.

Капрал усміхнувся і, спершись на стернову рубку, став вистукувати влад по жерстяному даху.

На буксирі застережливо заревіла сирена, але Томаш грав собі й грав.

З буксира лунко вдарила кулеметна черга, потім друга й третя.

Там давно готова залізниця,
А при ній — великий плац.
Як я від'їжджатиму до війська,
Буде тут великий плач.

— Що сталося? — виймаючи з кобури пістолет, гукнув Віхура до тих, хто стояв на носі баржі.

— Міна! Міна на курсі! — крикнули у відповідь солдати.

Буксир рвучко повернув убік, потягнув баржу навскіс праворуч, та було вже пізно і лівий борт невпинно наближався до грізної півкулі, що виступала над водою.

— До біса з такою роботою! — вилаявся Віхура, схопив довге весло і, розставивши ноги, зупинився біля борту.

Черешняк хрестився і ворушив губами, шепочучи молитву. Томаш сховав за себе гармошку, немов хотів захистити її власним тілом. А міна підсувалася щораз ближче, товсті її пальці з детонаторами стирчали на всі боки. Віхура м'яко торкнувся веслом металевого корпусу, натиснув.

— Аби тільки не сковзнуло,— прошепотів старий.

Капрал, одштовхуючи, ступив кілька кроків уздовж борту до корми. Потім насилу, немов весло раптом дуже поважчало, витяг його і присів — бо з переляку не міг встояти на ногах.

— Господи, якби зачепив ненароком один з пальців...

— Хтось інший зачепить,— весело сказав Томаш.

— З буксира стріляли, щоб підірвати, але влучити не так легко. Можуть ще через неї хороші люди загинути.

Томаш підвівся так рвучко, аж зойнула гармошка. Добув з-під поли куртки свій автомат і, закинувши пояс за лікоть, ліг на кормі, ладнаючись до пострілу.

— Зажди-но,— сказав Віхура і крикнув до солдатів:— Усім лягти на палубу, мерщій!

Томаш, не озираючись, прицілився. Дуло ходило вниз і вгору в лад з лагідною хвилею, що її збивав гвинт буксира. Ось-ось мав натиснути спуск, аж міна на мить зникла, закрита хвилею. Ослабив затерплі м'язи. Набрав у легені повітря, затамував подих. М'яко натискував спуск — і знов попустив.

Ще раз вдихнув і видихнув, натиснув. Мушка знизу з-понад хвилі підійшла до темної риски детонатора, і водночас загриміла черга. Долю секунди чекав, спостерігаючи, як кулі крешуть іскри з корпусу міни і...

Вибух!

Стовп води піднявся вгору, потім прокотився грім, хвиля підкинула баржу. Старе судно застогнало, мов живе, затріщало всіма шпангоутами. Бризки долетіли аж сюди, з хурчанням упало кілька осколків. Відізвався луною вибух, і знов запала тиша.

Віхура встав, ударив ногою осколок. Глянув на пусте місце, де щойно лежав Томаш. Здивований оглянувся і побачив, що стрілець уже знов сидить під стерновою рубкою з гармошкою на колінах.

— Он який ти! — здивовано мовив Віхура.— В бригаді, мабуть, тільки Кос міг би з тобою змагатися.

— На гармошці?

— Ні. В стрільбі.

Обидва Черешняки всміхнулися, а Томаш, тихенько граючи, висвистував мелодію через щербину між передніми зубами.

— Стривай! — Віхура енергійно піймав його за руку.— Де автомат? Звідки маєш зброю, коли ще в армії не служиш?

— Не маю,— відповів Томаш, і обличчя його скам'яніло.

Якийсь час міряли один одного очима. Нарешті Віхура підвівся, силувано всміхаючись.

— Як ні, то ні. При нагоді пошукаємо.

Сховавши руку в кишеню, поволі пішов на ніс судна до своїх солдатів. Звідти неспокійно глянув у бік стернової рубки, закусив губу, а тоді навпочіпки присів за якірним підйомником і покрутив ручку польового телефону.

— Буксир? Говорить Віхура. Капрал Віхура. Пришвартуйтеся в найближчому місті, де є гарнізон...

Моторист на судні не спитав навіть, у чому справа, тільки ствердив, що наказ прийнято.

Може, з півгодини пливли, тримаючись найглибшої течії, а потім попереду з'явилося місто й невеличка пристань. Буксир просигналив сиреною, повернув на мілину, і баржа ближче й ближче підходила до берега. Над водою нависли гілки дерев. Обидва Черешняки, уважно подивившись на них, значущо перезирнулися.

— Шкода гармошки, але треба.

— Як треба, то треба, тільки підсади мене, Томочку, бо сам не дострибну.

Коли над палубою нависла грубезна гілляка, Томаш підсадив батька. Гілляка збила капелюх. Старий підтягнувся, сів верхи на гілці й розпачливо зойкнув.

— Держи його!

— Держу,— буркнув син, рукою вчепившись за гілляку, а ногою піднімаючи з палуби одного велосипеда.

Солдат на носі клацнув затвором карабіна і крикнув:

— Диви, тікають!

Віхура і солдат побігли на корму. Похилений ясен, що в його кроні, як два індики, тріпались утікачі й виблискували велосипедні спиці, лишався далі й далі за кормою. Капрал дістав пістолета, але навіть не підвів його і стримав солдата, який прицілився з карабіна.

— Не треба! Людей жалко і до того цей молодий надто добре вже стріляє...— Розглянувся і поклав руку на кермо велосипеда, що стояв під стерновою рубкою.— Велосипед на нашу користь. Велосипед і шапчина...— Підняв з палуби зім'ятий, полинялий од сонця й дощів капелюх старого.— Скоч на ніс і передай на буксир, що причалювати не треба. Підемо прямо на Гданськ.

Ледь почало світати, як Черешняк розбудив сина.

— Поспали б, тату, ще трошки.

— У голову холодно.

— Курткою накрийтеся.

— Послухай, Томочку.

Томаш виліз з нори, висмиканої в стогу торішнього сіна. Десь оддалік зацокотів кулемет — раз, другий, гримнула граната. Трохи згодом знову черга, вибух, але вже ближче.

— Потім поїмо,— озвався старий.

— Потім, то й потім.

Вилізли із стогу, поспіхом пробралися через кущі, аби лиш подалі від пострілів.

Розвиднювалось, постріли вщухли. Над дзюркотливим прозорим струмочком з'їли по сухарю, запили водою і, звеселілі, поїхали вдвох на одному велосипеді твердою стежиною, що бігла обіч путівця. Томаш натискував на педалі, батько сидів на рамі, одно приказував:

— І ото треба тобі було, Томочку, в ту міну стріляти? Хай би собі пливла, ми ж її минули. А тепер, замість вигідно сидіти...

— Не крутіться, бо у рів попадаємо.

— Мушу, бо інакше труба мені, перетне сідниці впоперек...— Натрапили на вибоїну — Черешняк замовк, ойкнув, лише трохи згодом додав: — І велосипед один пропав.

Томаш ураз вибухнув сміхом.

— Чого регочеш, дурню?

— Ваше волосся ніс лоскоче,— хихотів хлопець. Старий і собі тоненько засміявся.

Сміючись з'їхали з чималого горбка. Стежина завернула у веселий, біло-зелений березняк, і там шлях перегородила повалена деревина. Враз загальмували, але колеса занесло, і обидва гепнулись на землю. Не встигли ще стати на ноги, як з-за дерев вибігло двоє німців— невеличкий на зріст фельдфебель і високий рядовий.

— Хальт! — закричали, націливши автомати в розпростаних на землі людей.

Приголомшені Черешняки лежали на землі, витягши над головами руки.

— Ростягай, ростягай,— пояснював унтер-офіцер і, розстібаючи гудзики мундира, жестами показував, чого йому треба, тупав ногами, неспокійно озираючись.

Черешняки, побачивши, що то не жарти, вилізли з-під велосипеда, підвелися на ноги і почали знімати куртки.

— Їй-богу, застрелять, та ще й велосипеда заберуть,— бурмотів батько.

Томаш намагався підвести свого автомата, але зачепив мушкою за підкладку. Високий німець встиг підскочити і вирвав у нього зброю.

— Бандити! Партизани! — цідив крізь зуби, цілячись у хлопця.

Фельдфебель стримав його і, поклавши палець на губи, наказав:

— Заткни пельку!

За хвилину Черешняки залишилися в самих підштаниках. Німці жестами наказали їм лягти на землю, а самі миттю роздяглись, не випускаючи з рук автоматів. Якусь мить здавалося, що всі четверо зібралися купатися, але фріци зразу ж схопили селянську одіж. Видираючи один в одного штани, сорочки, куртки, похапцем одяглися і, забравши велосипеда, рушили в той бік, звідки з'явилися батько з сином.

— Тихо! — приглушено погукували ще з-поміж дерев.

Черешняки якусь хвилину лежали спокійно, тоді, підвівши голови, розгляділіись довкола. Потому Томаш, надівши німецькі штани й чоботи, обережно рушив стежиною. Скраю березняка, на превеликий подив, побачив у траві всю зброю — свій і обидва німецькі автомати. Схопив свого, зарядив, та було пізно: німці дійшли до вершини горба і вже зникали за обрієм. Томаш забрав зброю і повернув до батька, який сидів на пеньку, одягнений в унтер-офіцерський мундир, підпеирезаний, навіть у кашкеті.

— Фасон непоганий,— повертався на всі боки старий,— тільки колір паскудний і треба ці ворони викинути, бо далеко не...— раптом урвав, кинув ножа, яким збирався відпорювати, і, враз посмутнівши, підняв догори руки.

— Що з вами, тату?

— Викинь, Томочку, ці автомати, викинь, кажу тобі,— наказав синові.

Томаш поклав зброю в траву і, оглянувшись, побачив чотири націлені дула й чотирьох радянських солдатів. Ті насмішкувато оглянули спійманих, один підняв з землі мундира й кинув Томашеві:

— Ходімо, фріци. Гітлер капут!

Мовчки вивели обох із березняка на путівець. Томаш скоса зиркнув на батька, чи дуже схожий він на унтер-офіцера, і аж налякався, бо хто не знав, міг повірити. Хоч і немолодий, але як на фельдфебеля кінця війни був аж занадто добрий.

— Треба сказати їм, що ми поляки,— шепнув старому.

— Борони боже,— перелякано прошепотів батько.— Таких поляків, що німцям служать, вони на місці...

За п'ять хвилин вийшли на шосе, де чекав уже цілий загін полонених, вишикуваних у ряд по чотири. Приєд-

навши ще двох, один із солдатів, які взяли Черешняків у полон, гукнув:

— Готово!

— Кроком руш,— пролунала команда з голови колони.

Колона зрушила з місця. Німець, котрий ішов поруч з старим Черешняком, спитав по-німецьки:

— Вас узяли в полон щойно, пане унтер-офіцер?

— Йди геть,— відповів йому по-польськи Черешняк і показав німцеві язика.

Колона минала дороговказ з написами по-російськи та по-польськи: Гданськ 63.

— Вже близько,— зітхнув старий.— Тільки емблема мені не подобається,— шарпнувши, зірвав з грудей надпоротого орла.

Після заручин Янека й Марусі для екіпажу «Рудого» час тягнувся дуже повільно. Генерал буцімто обіцяв, що пошле їх у штаб І армії вслід за чотирма танками, відправленими туди раніше, але останнім часом був дуже чимось зайнятий, і не могли його побачити.

Отже поки що, як то буває звичайно в тилових гарнізонах, їх посилали на роботи до машинного парку, в караул, а найчастіше, зважаючи на Шарика, призначали охороняти полонених німців під час роботи на міських вулицях. Служба була неважка. Одне тільки — нудна. Сиділи на руїнах розбитого будинку і вигрівалися на сонці. Густлік з нудьги посвистував і підспівував. Григорій морщив лоба і вдесяте розповідав Янекові:

— Я запросив Аню, але чи то був дамський вальс, чи вони помінялися, отже, то була Ганя. Як пізнати...

— Яка тобі різниця? Ставай на коліна перед тією, що йтиме ліворуч, ближче до серця,— порадив Густлік.

— Одну кохаю, а другу ні. Не все одно.

— Стрічку тобі дала.

— Тобі теж та друга дала. І обидві однакові — блакитні.

— Познач її якось і замовч нарешті,— розсердився Янек.

— Та ти так до мене, до друга? — сумно зітхнув грузин.

— Пробач! — Кос обняв його за плечі.— Але вже не можу витримати. Маруся пішла на фронт, адже ж дів-

чина, а ми, здоровані, за цією дурною роботою.— Копнув ногою по рештках муру.

Уламки цегли покотилися вниз. Німці, що прибирали вулицю, покинули роботу й здивовано попідводили голови.

З розбитої брами вийшла худорлява жінка в чорній сукні, наблизилась до одного з полонених і, не впізнавши в ньому німця, запитала:

— Пробачте, син у мене пропав. Маречек. Ви, панове, часом не бачили?

Відійшла, не чекаючи відповіді.

— До роботи. Швидко! — крикнув по-німецьки Янек, хапаючись за автомата, й полонені знову взялися за лопати.

Вулицею надходила ще одна невелика колона німців, яку охороняв радянський солдат. Навіть не глянули в той бік, але коли полонені минали хлопців, які сиділи на руїнах, з колони хтось гукнув:

— Панове!

Густлік обірвав пісеньку, всі підвелися, здивовано оглядаючись.

— Хай йому грець, та це ж Черешняк! — перший пізнав Єлень і щодуху кинувся вниз, а за ним решта екіпажу.

— Почекайте! — Грузин затримав загін.

— Що трапилося, пане Черешняк?

— Помилка. Рятуйте мене й сина.

— Це поляки,— сказав Янек вартовому.— Наші друзі. Відпустіть їх.

— Полонені — не друзі,— відповів той.— Не можна.

— Не відпустиш?

— Ні,— категорично відмовив вартовий.

— Почекай,— втрутився Густлік, аби залагодити справу.— Ану-бо, махнемо. Двох даси і двох візьмеш. Закурюй,— почастував вартового трофейною цигаркою.

— Добрих даси?

— А ти як думав? Кращих, ніж ці хирляки.

Вибрав двох найдужчих із «власних» німців і наказав їм стати в стрій. Колона разом з суворим вартовим рушила далі.

Єлень витяг з кишені кусень хліба, розламав навпіл, пригостив обох. Хвилину дивився, як жадібно вони їдять.

— А тепер розповідайте по черзі все, як було, тільки щиру правду.

— Щиру правду?

— Як священику на сповіді.

— Правду кажучи, то було так...— почав Черешняк, з апетитом жуючи кусень чорного хліба

Захопившись розповіддю старого, хлопці не помітили, як під'їхала вантажна автомашина. За кермом сидів Віхура. Лідка стояла в кузові, однією рукою держалась за кабіну, а другою ще здалека махала екіпажеві.

— Наші братаються з фріцами,— скривився генерал, що сидів біля водія.

Тільки коли Віхура просигналив і машина зупинилася, екіпаж схопився на ноги.

— Струнко! — Янек підійшов доповісти, але генерал зупинив його енергійним жестом.

— Вашого рапорта задоволено. Завтра вранці вирушаєте на фронт. «Рудий» і машина Віхури разом з штабною радіостанцією і обслуговуючим персоналом,— показав на Лідку.— Мусите тільки підібрати собі четвертого члена екіпажу. Кос командуватиме і приведе групу в штаб першої армії.

— Ура-а-а! — гукнули дружно всі троє.

— Тільки не подобається мені, що ви вже встигли забути про війну. Минулої ночі п'ять перестрілок у Гданську, два напади на приміських шосе, в лісах повно недобитків розбитих частин вермахту, в руїнах парашутисти, а ви собі теревените з німцями.

Танкісти осміхнулись, а старий селянин ступив крок уперед.

— Черешняка не пізнаєте, пане генерал!

— Справді! Слово честі, а чому в такому вбранні?

— Дай вам боже здоров'я.— Селянин потиснув командирові руку.— Не одяг прикрашає людину. Хламиду поміняю, але я сина якраз привів до війська.

— Дорога далека. Чому не за місцем проживання?

— Щоб у добрі руки, пане генерал. Двоє в мене було. Одного німці вбили, і тепер цей останній.— Потягнувши за рукав, одвів командира вбік і щось ще пояснював монотонним приглушеним голосом.

— То ти хочеш з нами? — запитав Янек.

— Я ні. Батько велить.

Хлопці обступили Томаша, пильно розглядаючи його. Томаш і собі дивився на них.

— Щербатий,— сказав Григорій.

— Ні,— заперечив Янек.— Це в нього навмисне така дірка між зубами, щоб краще свистіти.

— Сили в нього, мабуть, малувато,— зауважив Густлік.

Насмішки розгнівали новачка. Рвучким рухом стягнув німецьку куртку й жбурнув на землю, стяг сорочку, скуйовдивши чуприну, і тепер стояв напівголий, напруживши м'язи.

Густлік злегка торкнув його за плече.

— Снаряд підніме.

Шарик, що шастав поміж руїнами в своїх справах, вернув, привітався з генералом, підбіг до екіпажу, але, обнюхавши Томаша, загарчав і наїжачив шерсть.

— Пес на нього гарчить,— заявив Саакашвілі.

Томаш, ставши на коліна, всміхнувся й простяг руку. Заспокоєний Шарик покрутив хвостом і торкнувся руки новака.

— Може й добрий хлопець,— сказав грузин.

— Робити що вмієш? — запитав Янек.

— Трохи на гармошці граю, стріляю...

— Навіть стріляти вмієш? — засміявся Густлік.

Він підійшов до новачка, обмацав м'язи. Стукнув у груди, неначе лікар, але куди дужче. Томаш не зрозумів жарту й, гадаючи, що це бійка, вдарив сілезця кулаком. Той заточився й собі замахнувсь.

— Густліку, облиш,— тихо наказав Янек, зиркаючи в бік генерала.

— Будете битися? — підійшовши, спитав Коса Віхура.— Правильно. Членом екіпажу не годиться, бо краще за тебе стріляє.

— Не мудруй,— обрізав Янек, сердито, але й зацікавлено зиркаючи на Томаша.

Віддалік старий Черешняк пояснював командирові бригади:

— Чужому б не сказав, але вам, пане генерал, як батькові. За той час, що Гітлер у нас правив, німці забрали в мене кобилу, корову, три свині, добрячу сокиру, чотири лопати.

— Пане Черешняк...

— Отже, якби син знайшов...

— Але ж подумайте: саме натрапить і пізнає вашу сокиру або лопату в такій великій країні, як Німеччина?

— Сокира чимала, і легко б її можна пізнати, але як не натрапить, а ненароком побачить схожу...

Генерал зупинив його жестом і, звертаючись до екіпажу, запитав:

— Візьмете четвертим малого Черешняка?

— Та ж він не такий і малий...— пробурмотів Єлень.

— Звуть його Томаш,— докинув старий.

Янек глянув на Густліка, на Григорія: вони непевно знизали плечима.

— Грає на гармошці,— буркнув грузин.

— Чого не вміє, то навчите. Екіпаж повинен бути повний.

— Візьмемо, пане генерал.— Янек зітхнув, немовби переконуючи самого себе, й скоса подивився на Віхуру.

— Я вже візьмусь за твою науку, шибенику,— грізним шепотом пообіцяв новачкові Густлік.

— Згода, беремо хлопця,— сказав генерал до Черешняка.

— Отож, пане генерал, якби кінь, навіть не дуже до нашого подібний, знайшовся у вас, пане генерал, аби до оранки згодився, то я б міг одразу... Бо навіщо кінь там, де танки?

— Заждіть... Ви, Кос, сідайте зі своїми в машину, їдьте до танка і ладнайтесь в дорогу. Обмундируйте сина, а ми тут з батьком ще трошки поговоримо.

— В машину! — наказав Янек.

Густлік і Григорій, ставши на колесо, спритно стрибнули в кузов. Томаш, приміряючись із підніжки, щось побачив у кабіні.

— Гармошка,— осміхнувся й простягнув руку.

— Не твоя,— зупинив його Віхура.— Ти вже якось на ній грав — і що з цього вийшло? Лізь нагору.

— Зачекайте,— попросив старий.

Підійшов до сина, став навшпиньки, поцілував його в лоб. Тоді повісив хлопцеві на шию невеличкий медальйон на шнурку, перехрестив. Скінчивши батьківські обряди, схопився за кермо, що стирчало з кузова, і стяг велосипеда.

— Що ви робите? — гукнув Віхура.

— Це ж мій,— відповів Черешняк,— там, на баржі, я вам його тільки позичив, пане капрал. Може й капелюх знайшовся?..

Віхура, сердито грюкнувши дверцятами, вдарив сам себе по голові. Засичавши з болю, пошукав у кабіні і, рушаючи з місця, викинув у вікно сірий капелюх. Селянин підняв його, обтрусив об коліно, надів на голову. Ведучи велосипеда, підійшов до генерала і знову заходився щось йому пояснювати.

Наступного дня на світанку Черешняк разом з конем був уже на контрольнім пункті при виїзді з Гданська. Червонів тут шлагбаум, жовтів дороговказ, чорніла дерев'яна будка для солдатів, які чекали попутних машин. Старий селянин лівою рукою тримав за кермо велосипеда, в зубах — віжки, а правою показував документи офіцерам: польському і радянському.

— В порядку. Можете їхати.

Швидко поклав документи до того ж мішечка, де були гроші, і, зашморгнувши, сховав його за пазуху. Потім, вийнявши з рота віжки, чемно відповів:

— Бувайте здорові.

Сів на велосипеда й поїхав по шосе, ведучи на віжках дужого битюга. Поволі натискував на педалі, однією рукою тримаючи високо підняте кермо. Щохвилини зиркав через плече на нову «покупку». Кінь форкнув.

— На здоров'я, гнідий, на здоров'я,— щиро побажав йому господар.

Розділ III

ПАСТКА

На початку квітня в останнім році війни безлюдними були поморські дороги й села. Прикривши берег спостережними постами, рідкими опорними вузлами і рухомими резервами, війська пішли на захід — за Колобжег, під Щецін і на Одер. Польські переселенці тільки-но починали прибувати і, зважаючи на тривожні часи, зосереджувалися, головно, по містах. А німців не було й сліду — ще в лютому й березні вимели їх звідти суворі накази рейхсфюрера СС Гейнріха Гіммлера, які загрожували смертю кожному, хто б осмілився залишитися на місці, а не відійти разом з фронтом.

Вітер свистів у вибитих вікнах, хазяйнував у кімнатах, гойдався на рипучих дверях. Жалісно ревіли покинуті корови, яким молоко розпирало вим'я. Здичавілі кудлаті собаки з налитими кров'ю від голоду очима збивалися у хижацькі зграї і нападали на худобу, загризаючи слабшу або покалічену.

На безлюдному шосе валялося ганчір'я, зім'яті гусеницями золотисті патронні гільзи, жерстяні кухлі, фляжки і казанки. В кюветах, поруч із обгорілими автомаши-

ями й розбитими снарядами транспортерами лежали перекинуті селянські вози без коліс. З телеграфних стовпів звисали обірвані дроти. З різким, схожим на кулеметні черги торохтінням, по шосе пролітали радянські патрулі на мотоциклах. Над колясками стирчали дула ручних кулеметів.

Цією дивовижною пустелею мчав по шосе «Рудий», а за ним — яскраво-зелений ваговоз. Кос підняв своїх людей ще вночі, вирушили в путь, ледве засіріло, й за три години минули Слупськ. Григорій, радий, що знов рухаються вперед, не хотів навіть, аби його підміняли. Гож Янек і Густлік стояли у відкритих люках, висунувшись по пояс, і дивилися на горбисту місцину, зелену й темно-синю від лісів, позолочену квітками калюжниці на лугах.

Томаша краєвиди не цікавили. Побачивши, що всередині танка душно й темно, він підстелив собі цивільну куртку під спину, улігся на броні за баштою і задрімав. Крізь сон обсмикував новий мундир, перевіряв, чи застебнутий на всі гудзики.

Доки ти рядовий член екіпажу, то й поспати можна. Інша річ командиру — він і на дорогу дивитися мусить, і пильно прислухатися, як працює мотор, а водночас думати не лише про сьогоднішній день, але й про майбутнє. Командирові таке згадується, що й уявити годі. Ось саме зараз Янекові чогось спали на думку поморські походи Кривоустого [1]. Хотів навіть Єленеві сказати, але відклав на потім, бо коли ти командир, то й помовчати часом цікаво.

Сто метрів за танком, щоб не нюхати вихлопних газів, їхав Віхура. Поряд сиділа сумна Лідка, замислено накручуючи на палець пасмо ясного волосся.

— Не муч себе. Хіба мало хвацьких хлопців на світі? Взяти хоча б мене! — хотів погладити її по щоці.

Відвела його руку й поклала назад на кермо. Віхура зморщив лоб, повів носом — мабуть, вигадував якийсь дотеп. Потім повільно з'їхав лівобіч шосе і раптом повернув праворуч.

— Сама на мене падаєш,— засміявся, намагаючись поцілувати дівчину, що мимохіть притулилася до нього.

— Облиш, дурню.

Хвилину їхали спокійно. Віхура насупився, забараба-

[1] Польський король у XII столітті.

нив пальцями по керму — знову щось планував. Врешті, просигналивши, обігнав танк. Виставив з кабіни руку, даючи знак зупинитися, і сам загальмував на узбіччі, біля овального темно-синього озерця, облямованого жовтим віночком квітів.

— Почекай,— наказав Лідці, вистрибнув з кабіни і виліз на танк.— Послухай-но, Кос...

— Як звертаєшся до командира, придурку? — гримнув Густлік, насуваючи Віхурі на носа засмальцьованого мастилом кашкета.

— Облиш, печерний ведмедю. Громадянине сержант, такий темп не для мене. Менше сорока мотор перегрівається.

— Він з Лідкою хоче втекти,— підказав Григорій, заглушуючи мотор, і висунувся до пояса з люка.

Підійшла радіотелеграфістка з букетиком яскравих квітів калюжниці, з мокрими від роси долонями.

— Про мене говорили?

— Зовсім ні,— відповів Віхура.— Я, власне кажучи, і так би згоден вести, але дві машини з різними швидкостями...

— Як хочеш...— урвав його Янек, витяг карту і, уважно роздивившися її, сказав:— Заночуємо в Чорному лісі. Трохи осторонь від шосе, щоб спокійніше було, але потрапити туди неважко: річка, залізниця, міст, а ось тут село і палац.

— Навіть дурень би потрапив,— запевнив Віхура і, ніжно зиркнувши на Лідку, додав:— Поїдемо попереду.

— Сержант Саакашвілі,— вів далі Кос,— поїдете машиною з радіотелеграфісткою. Рядовий Черешняк прикриватиме їх.

— Зрозуміло? — запитав Густлік занімілого з несподіванки Віхуру.— Ти ж сам напрошувався.

— Ти, Лідко, підтримуватимеш з нами зв'язок через кожних дві години, завжди в п'ятнадцять хвилин після непарної.

— Слухаюсь, громадянине сержант,— відсалютувала дівчина.

Янек глянув уважно, чи не жартує, але дівчина спокійно дивилася йому в вічі. Трохи збентежений, наказав суворіше, ніж це було потрібно:

— Капрал Віхура поведе танк.

Поки Кос говорив, Григорій встиг заглянути за башту, стягнув Томаша і, схопивши на льоту ключі від машини,

стрибнув у кабіну. За ним Лідка і Шарик. Мотор уже гудів, коли Томаш видерся у кузов. Григорій натиснув на газ, і машина рвонула вперед.

А Віхура так і стояв з роззявленим ротом — певно, хотів протестувати, та зрештою махнув рукою і, протискуючись у люк, пробурмотів сам до себе:

— Сам напросився...— Хотів похитати головою, та вдарився тіменем у броню.

Скривившись, погладив забите місце й дивився, як його гарна свіжопофарбована машина зникає за поворотом. Зітхнув, запустив мотор, хвилинку прислухався і рушив у безнадійну погоню.

«Як людині не щастить у житті, то нічого не вдієш,— подумав.— Не тільки дівчину, автомашину, а й пса забрав — хитрий грузин. І той новенький буцімто сільський, ніби до трьох не порахує, та, видно, пальця в рот не клади...»

Пригадав ще раз од початку, як до нього підлещувався старий Черешняк, як пролізли вони з сином на баржу, потім ушилися, а велосипед уже в Гданську батько забрав назад. Віхура надумав бути надалі теж хитрим, нікому нічого, лише собі, бо як про власне добро не подбаєш, то ніхто за тебе цього не зробить. Ще тиждень, щонайбільше місяць — і війні кінець. Причеплять медаль, демобілізують, а далі що? Тільки й твого, що в рюкзаку, що власними руками надбав.

Минали кілометри, потім десятки, а він усе ще хмурився, то заглядаючи в майбутнє, то витаючи думками в хмарах.

На крутому підйомі мотор раптом закашляв, зупинився, заревів і знову затих. Віхура марно піддавав газу, перемикав швидкості. Сяк-так з'їхали на узбіччя. Гусениці чалапали щораз повільніше і нарешті завмерли.

— Що сталося? — запитав Кос.

— Стоїмо.

— Бачу, але чому?

— А хіба я машину як слід прийняв,— бурчав Віхура, смикаючи за важелі і натискуючи на стартер: — Коли тільки не їду з вами, завжди якась халепа трапляється...

Янек сплигнув з башти, підійшов до люка, нахилився до водія.

— Ти що там верзеш?

— Як що? А першу нашу зустріч у Сельцях забув?

— Не забув,— засміявся командир «Рудого».— Але

тепер Шарик поїхав з Григорієм. Сам мусиш дати собі раду.

Кос і Єлень перестрибнули рів, побалакали, тоді побігали один за одним поміж кущами, щоб розім'яти м'язи, а Віхура тим часом по черзі натискував щоразу нові важелі, перевіряв механізми. Вже й упрів, але нічого не міг зарадити.

— Одне діло автомобіль, а цей мотлох, то зовсім інше,— буркнув собі під ніс.

Та Густлік почув.

— Ти щось сказав? Мотлох? Про «Рудого»? — спитав, вилазячи на башту.

Янек грізно глянув крізь люк на упрілого Віхуру.

— Довго ще стоятимем?

— Не треба було мене пересаджувати, громадянине командир,— розсердився той, але, схаменувшись, запропонував: — Може б, подивитися в мотор?

— Гадаєш, це тобі капот відкинути? — обізвався за спиною Віхури Густлік.— Тут, щоб заглянути, треба підняти сімсот кілограмів...

Янек обійшов танк, постукав по запасних баках, вони глухо задудніли. Янек так зрадів, що аж ляснув себе долонею по лобі, пирхнув сміхом і повернувся до переднього люка.

— Вилазь,— наказав Віхурі,— швидко.

Коли Кос зайняв місце механіка, зацікавлений Густлік тихо промовив:

— Знаєш уже, в чому річ?

— Запасні баки порожні, треба перемикати на головні,— шепнув йому на вухо Янек і, вручну підкачавши пального, спитав Віхуру: — А що, як я заведу?

— Аякже, чудес не буває. Один раз в Сельцях пощастило... Тоді, коли хорунжий Зенек військо набирав. Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю.

— Непоганий був хлопець,— сказав Густлік.

Перед очима промайнуло Зенекове обличчя над баштою палаючого танка, рука, що хапала антену, й чорні клуби диму між соснами в студзянківському лісі. Він аж здригнувся від моторошних спогадів.

— У мене заведеться. На що заб'ємося? — спитав Кос.

— Як заведеш...— Віхура на мить завагався.— Як мотор заведеться, то я тебе на плечах навколо танка пронесу, а як ні, то ти мене.

— Гаразд.

Вдарили по руках, взявши Густліка за свідка. Янек, мов чарівник, поклав руки на важелі. Стартер якусь мить розганяв махове колесо, мотор заревів і затих. Чути було тільки шурхіт сталевого колеса, що крутилося.

— Дай ганчірку,— попросив Віхура і, взявши ключчя, яке передав йому Кос, додав: — Треба халяви почистити, щоб командирові боків не забруднити.

Янек удруге ввімкнув стартер, перемкнув швидкості... Стрельнуло димом з вихлопної труби. Мотор завівся, загарчав, заревів на повну потужність.

— Пильнуй,— наказав Янек Густлікові й вистрибнув на броню.

Віхура почухався за вухом, зняв шапку й підставив спину. Програв, нічого не вдієш. Він хвацько тупнув ногою об землю, мов копитом, бадьоро заїржав і чвалом помчав круг танка з Янеком на плечах.

— Вйо! Гаття! — кричав Кос, розмахуючи руками, та, глянувши на годинника, ураз споважнів.— Пусти! — гукнув до Віхури і, зіскочивши на землю, підійшов до Густліка.— Ну й шмаркач же я!

— Це я знаю,— відповів Єлень,— а що сталося?

— Вже більше ніж пів на четверту, а зв'язатися з машиною ми повинні були в п'ятнадцять хвилин по напарній. Хай йому грець,— вилаявся, вилазячи на броню, і подав сигнал Віхурі:— Повний уперед!

З'їхали схилом униз на шосе, що в'юнилося в долині поміж горбами. Несподівано, минувши зарослий кущами поворот, зустріли чималий гурт цивільних чоловіків і жінок, які тягли візки з пожитками. На першому майорів на палиці біло-червоний прапор.

Густлікові дуже захотілося запитати, звідки та куди люди йдуть, але, глянувши на похмуре лице Коса, не наважився зупинити танк. Помахав лише вітально рукою і довго озирався — ті махали вслід. Потім вирішив розрадити заклопотаного Янека.

— Не бійся. Ми в глибокому тилу. Тут і на половину німця не натрапиш. Як приїдемо, то й без радіо зв'яжемося. Вони вже доїхали. Сидять там, мов великі пани, чаї попивають.

Покидаючи стоянку біля озерця, береги якого жовтіли квітами калюжниці, Саакашвілі не відривав очей від

дзеркальця, щоб бачити сердите обличчя Віхури, але танк швидко відставав і незабаром лишився за поворотом. Кілометр-другий водій почувався непевно, як то звичайно буває, коли людина пересяде з важкої гусеничної машини на легшу, на колесах. Не дуже навіть дослухався, про що балакає Ліда, бо весь час перемикав швидкості та приборкував кермо. Йому здавалося, що обертається воно надто легко.

— ...Тільки-но Густлік вкинув його в наш вагон,— щебетала дівчина,— він одразу запитав, звідки я родом, і так глянув, немов хотів освідчитися в коханні...

Назустріч узбіччям ішли люди в цивільному. Хто тяг, а хто штовхав візки з манатками. Чоловік попереду гурту помахав біло-червоним прапором.

— Поляки! — радісно скрикнула Лідка.

Григорій загальмував і, висунувши голову з кабіни, спитався:

— Куди?

— Додому! — відгукнулися з гурту.— З вигнання.

Обступили машину тісним півколом, простягали руки, говорили всі зразу, то плачучи, то сміючись. Виявилося, працювали вони під Колобжегом у бауерів і на гуральні, а коли німці почали збиратись до від'їзду, змовились і втекли до лісу від есесівців, які розстрілювали кожного, хто хотів залишитися.

— Тихше! — наказав той, що з прапором, високий, худий, з косим шрамом на щоці, й пояснив: — Перечекали фронт, виходимо на шосе і гукаємо по-російськи до солдатів: «Не стріляй, ми поляки», а вони сміються і у відповідь: «Ми теж поляки. Сліпі, чи що? Орликів не бачите?»

Жінки витягли з кабіни радистку, цілували, а вона роздавала їм квіти калюжниці. Шарик стояв, спершись передніми лапами на дах кабіни, і пильно стежив, аби з Лідкою нічого не сталося.

— Ви б не змогли дати нам якусь зброю? — питали чоловіки Григорія.

— Не можна. Номери записані,— пояснив грузин.— Та й навіщо вам? Тепер тут глибокий тил, німців нема...

— Є.

— Хіба що цивільні.

— Пане сержант! — поважно промовив високий зі шрамом і додав тихіше: — Ми вночі літак чули, а вранці ось таку парасольку знайшли.— Витяг з-за пазухи

трикутник тонкої білої шовкової тканини, вирізаної з парашута.

— Годиться на сорочки й блузки,— засміявся Саакашвілі.

— Годиться. Всім роздав порівну... Як зброї не можете, то, може, хоч, патронів до російського автомата?

— Бери.— Саакашвілі простяг через вікно запасний магазин.

— Гранати можна подарувати,— обізвався з кузова Томаш і, понишпоривши в кишенях, дав худому чотири лимонки.

— Дякуємо. З таким подарунком спокійніше вирушати в дорогу. Щасливо вам! Повертайтеся швидко.

— До Берліна і назад! — крикнув Григорій, і машина рушила з місця.

Хвилину ще бачив їх у дзеркальці, як стоять посеред дороги і махають руками. Майорів біло-червоний прапор на візку. Лідка зітхнула, поправила волосся і повела розповідь далі:

— Тоді він дав мені рукавиці.— Відкинула з лоба неслухняне пасмо й поклала маленьку долоню Григорію на плече.— Єнотові, такі, як для льотчиків роблять. Не сказав, що закоханий, але так дивився, що я про це знала...

Григорій слухав і все розтуляв рота докинути і собі хоч слівце, та марно. Крутив баранку, дедалі менше вдоволений з балакучої товаришки, розглядався навсебіч. Раптом загальмував, вистрибнув з кабіни і побіг на лужок під лісом, усіяний блакитними цяточками квітів. За ним помчав Шарик і почав грайливо стрибати, заважаючи збирати квіти.

Томаш вискочив з кузова, підійшов до почорнілого від дощів стогу, насмикав чималий оберемок сіна і заніс його в машину.

— Навіщо стільки? — запитала Лідка.

— На вечір.— Засміявся, що така велика, а простих речей не розуміє.— Найкраще спиться на сіні. Зараз ще принесу.

— Там радіостанція,— Лідка зиркнула на годинника.

— Знаю, я обережно.

Повернувся Григорій з букетиком лісових фіалок і подав дівчині.

— Люба, єнота не знайшов, але ось тобі квіти і дозволь мені також дещо сказати.

— Добре, Гжесю,— кивнула дівчина.— Не заводь мо-

тора, бо гудіння заважає. Ми і так будемо на місці багато раніше від них.

— З мене ще більший невдаха...— намагався почати Григорій.

— Зажди, лиш докажу про те, як він на мене дивився...

Грузин заламав руки і, примирившись з долею, сперся на кермо, приготувався слухати. Знав усе, сам зміг би розповісти з подробицями, як до Студзянок Кос тужив за Лідкою, а вона пирхала на нього, немов вередлива кицька. Знав, але вислухував, бо дівчина, як кожна людина, мала право розповідати про свої турботи, опріч того сподівався — врешті-решт і йому дадуть слово.

Коли збагнув, що до вечора в нього немає найменших шансів, рушив уперед, дедалі більше поспішаючи. Але перед самим Чорним лісом лопнула камера на задньому колесі. Поки водій гальмував — лопнула друга. Запасне колесо мав одно, отже хоч-не-хоч треба було братися до роботи.

Григорій не гаяв часу, і незабаром машина стояла без задніх коліс. З одного боку вісь підпирала купка придорожніх бетонних стовпчиків, з другого — домкрат. Поряд лежали гайки, ключі, колеса.

Лідка тримала камеру. Томаш теж допомагав, але при нагоді кидався до гармошки, брав кілька нот і підспівував.

— Григорію! — покликала раптом дівчина.

— Держи!

— Не можу. Забула про зв'язок, і Янек мені в'язи скрутить. Як я йому на очі...— Сльози зупинили потік слів і покотилися по щоках.

— Капай набік. Я саме приклеюю латку,— наказав Григорій.— Щоб так не щастило, як мені, рідко буває: півкілометра до мети, а тут дві камери відразу. Вже кінчаю, і зараз будемо на місці. Бачиш вежу? То наш палац.

— Але минуло п'ятнадцять хвилин по непарній, а я не виходила на зв'язок,— пояснювала Лідка, поглядаючи блакитними заплаканими очима на Чорний ліс.

Над лінією лісу руділа верхівка псевдоготичної вежі з мурованими зубцями, а нижче виднілися вузькі продовгуваті віконця. Сонце сяяло в рештках повибиваних шибок.

— Варто вилізти на самий вершечок,— мовив Томаш

до Лідки.— Мабуть, звідтіля немало світу видно. А плакати не треба, сержант не з'їсть.

Шарик, видно, був тої самої думки, бо підійшов і, приязно гавкнувши, довгим язиком, схожим на шматок свіжої шинки, лизнув дівчину в щоку.

Минуло ще з півгодини, і все було готово. Саакашвілі, поскладавши в ящик інструмент та всілякі гайки, що залишилися після ремонту, квапливо витер ключчям руки й стрибнув за кермо.

— У палаці помиємось. Соромно було б, якби наздогнали. Весь час боявся цього.

Збочили з шосе і, не збавляючи швидкості, мчали по засохлих глиняних вибоїнах дороги. На повному ходу виїхали з лісу просто на головну вулицю, припорошену пір'ям і обгорілим сіном, лишаючи за собою хмари попелястої куряви. Мешканці поспіхом покинули село, залишивши прочинені ворота, повідчинювані двері. Подекуди звисали на поодиноких завісах віконні рами. З-під коліс метнулася здичавіла курка.

Попереду, на невисокому пагорбку, помітили цегляний мур, ажурну браму, а за нею — палац. Крізь шум мотора долинало болісне ревіння забутої в хліві корови, проте Лідка ні на що не звертала уваги:

— ...ви були в шпиталі, бригада вела бої під Яблонною, а я просила дозволу, бо серце краялося...

Томаш затарабанив кулаками об дах кабіни і, перехилившись, заглянув у віконце.

— Зупиніться, пане сержант. Тут недоєна корова мучиться. Я зіскочу, молоко на вечерю пригодиться.

— Гаразд, але зараз же повертайся назад.— Григорій загальмував.— Мусимо все підготувати, поки над'їде «Рудий», а часу маємо обмаль.

Ледве Томаш з Шариком зіскочили на землю, Саакашвілі в хмарах куряви минув село, під'їхав до брами й рубонув у неї буфером.

— Посигналь,— порадила Лідка.

— Нікого тут нема,— впевнено відповів грузин, із скреготом перемкнувши на задній хід.

— Почекай відчиню.

— Навіщо? Я її зараз протараню.

Машина вдарила вдруге і, вирвавши засув, вкотилася на просторий брукований майданчик, поміж камінням якого проросла трава.

— Гей, чи є тут хто? — гукнув Григорій, виходячи з кабіни.

Двері тихо відчинилися. Саакашвілі з несподіванки позадкував і поклав руку на кобуру. З дверей вибіг чорний кіт, а за ним — двоє німців — чоловік і жінка. Він був одягнений у сіру куртку, вона — в чорну сукню. Обоє високі на зріст, з похмурими зляканими обличчями. Низько вклонилися і запросили по-німецьки:

— Будь ласка, будь ласка.

— Ходімо, Лідко. Глянь, наші в палаці!

Крізь відчинені двері видно було солдата у польському мундирі, який вітав їх по-військовому.

— Привіт,— Григорій приклав долоню до надягненої набакир каски.— Побачимо, які нас тут чекають вигоди.

Обсмикнув мундира й, ступнувши на сходи, пригладив вуса. У дверях пропустив уперед Лідку. Німкеня покірно чекала, поки сержант ввійде, і навіть відступила на крок назад.

Кіт, жмурячи жовті очиці, скоса поглядав на чужих, пирхав і наїжачувався.

Зіскочивши з машини, Томаш хутко попростував до хліва, але, глянувши на собаку, сповільнив ходу перед ганком цегляного будинку і, пересунувши автомата на груди, заглянув до сіней.

— Почекай ще трохи,— пробурмотів, маючи на думці корову, яка не переставала ревти.

Пішов далі і, ставши на дверях, розгледівся довкола, намагаючись зорієнтуватися в розгардіяші, який залишили втікачі, а ще збільшили солдати, що тут проходили: висунуті шухляди комода, відчинені двері, розкиданий на підлозі одяг, розбита фаянсова ваза. На стіні косо висів портрет Гітлера — скло розбите, навскіс — слід автоматної черги.

Черешняк дивився на все це байдуже, зацікавив його лише садівницький ніж: відкрив серповидне лезо, помацав пальцем і, переконавшись, що гостре, сховав до кишені. Більше нічого вартого уваги не помітив. Узяв на кухні емальоване відро і попрямував через подвір'я.

У хліві зустрів його благальний погляд темних каламутних очей. Знайшов ослінчика, сів біля рябої, доїв рівними, спокійними рухами. Оглядаючись, корова дзенькала ланцюгом і вдячно мукала. Шарик стояв поряд, облизуючись, а потім тихо заскавчав.

— Де миска? — запитав Черешняк.

Пес вибіг. У тиші дзюрчали білі струминки молока. Відро було майже повне. Шарик повернувся із чималою каструлею в зубах. Томаш налив йому і, всміхаючись, дивився, як спраглий пес жадібно хлебче. Корова намагалась язиком дістати до руки свого благодійника, який кидав їй сіно до ясел.

— Почекай, прийду ще до тебе, прийду,— обіцяв Томаш, чухаючи її по білому підгруддю, по лобі, міченому чорними плямами, а потім обережно торкнувся зламаного рога.

Забравши відро, свиснув собаці й пішов до палацу, але не по шосе, а навпрошки поміж хатами. Задоволений, мугикав маршову мелодію.

Вийшов з-за рогу будинку і раптом зупинився, притиснувшися спиною до стіни.

Через одчинену браму побачив, як двоє цивільних німців вносять до сарая Григорія та Лідку із зв'язаними за спиною руками. Схопився за автомата, але, глянувши в мовчазні темні вікна палацу, завмер. Німців тут могло бути більше, та ще й озброєних. З жалем подумав, що віддав чотири добрячі гранати і, згадавши порізаний парашут, міцніше притиснувся до стіни.

Тим часом ті двоє вийшли і почали заштовхувати в сарай автомашину. З сарая вилітали сполохані кури, бігли через подвір'я, обурено кудкудакаючи. Перегодом німці вийшли. Жінка, злостиво посміхаючись, замкнула двері. Чоловік підійшов до брами, оглянув ум'ятину від удару буфера, повільно зачинив браму і довго дивився на безлюдне село.

За рогом хати, там, де стояв Томаш, залишилося лише перекинуте відро і калюжа молока, з якої пили горобці. Подув вітру засипав свіжі сліди на піску, полишені втікачем. В лопухах під муром причаївся собака. Але німець біля брами не бачив цього, хоч дивився дуже пильно.

Розділ IV

ЧОРНИЙ ЛІС

Під широким темно-зеленим листям лопухів було парко. Тхнуло курявою і гусячим послідом. До вечора, здавалося б, далеко, але тут, у сутінках, тонко пищали ко-

марі, відшукуючи на вухах, носі та біля очей бодай клаптик голої шкіри, щоб напитися крові. Пес, не кліпаючи очима, навіть дихав неглибоко, щоб не видати себе. Коли не знаєш, як діяти, замри — наказує споконвічний закон пущі, а Шарик саме не знав, що йому робити.

Він чудово розумів, що лиха пригода трапилася з Лідкою і Григорієм, та не міг кинутися на ворогів, бо були озброєні: йшов від них міцний ворожий дух мастила й пороху. Вирішувати мав новенький, який хвилину тому напоїв собаку молоком, але він зник. Можна побігти по його сліду, який, певно, веде до танка, але тим часом тут... Дві чорні цятки над бровами зсувалися щоразу більше, і подовжня зморшка на собачому лобі сповзала нижче й нижче на вологі ніздрі.

Чорний кіт виліз перед браму палацу. Сів, вигріваючись на сонці. Вигнувся і почав вилизувати собі спину. Вряди-годи озирався навколо, і якоїсь миті примружені котячі очиці вгледіли серед лопухів ворога. Вигнувши спину, кіт пирхнув.

Шарик, давно вже приготовлений до стрибка, вишкірив ікла, та враз одмовився від атаки, пригадавши, що має значно важливіші справи, ніж гонитва за котом. Притиснувши морду до землі, позадкував плазом.

Кіт, трохи здивований, але гордий, піднявши вгору хвіст і злегка помахуючи ним, дивився, як собака, стрибнувши з-під стіни в сад, зник за хатою. Повагавшися трохи, ступив навіть кілька величних кроків уперед, але зразу повернув назад, відчуваючи, що ближчий контакт з противником скінчився б гірше.

Зустріч з котом була для собаки ніби легким поштовхом, який скочує камінь з стрімкого схилу. Напружені, готові до стрибка м'язи вимагали невпинної дії. Шарик перебігав вовчим клусом з тіні в тінь, від схованки до схованки, продирався через кущі, кропиву та лободу вздовж стін палацу і господарських будівель. Кожних кільканадцять метрів сповільнював ходу або навіть зупинявся, прислухався і, підводячи морду, ловив носом вітер.

У такий спосіб дістався до занедбаного тінистого парку. Біля високої вежі з мурованими зубцями згаяв чимало часу, спостерігаючи з куща бузку за навстіж відчиненим вікном, звідки несло димом, смаженим м'ясом і ворогами. Відійшовши далі од стін, переплив ставок, геть зарослий ряскою, і, скориставшись з нагоди, напився води.

Натрапив знов на хати й сади, знову поминув браму, крізь грати якої видно було забруковане подвір'я, голе посередині й зелене з боків, мов старий витертий килим. Не роздумуючи, розпочав друге коло, бо знав, що будь-які розшуки вимагають терпіння, а коли вдруге бігти тою дорогою, можна винюхати зовсім новий слід.

І Шарик не помилився. Минаючи побілені стіни хлівів і клунь, почув раптом болісний крик. Підкрався ближче, принюхався і пізнав, що то свої. Через шпарину біля викривленої віконної рами проникали два запахи: Лідчин — мила й одеколону та Григорієвий — шкіри й мастила. Присів на задніх лапах, напружившись, хотів стрибнути, але зразу облишив свій намір, бо зрозумів — не доскочить. Зрештою, аби йому навіть вдалося зачепити лапами за підвіконня, то як виламати заржавілі грати? Ні, тут треба діяти інакше, потрібна кмітливість, а не сила, на яку занадто покладаються недосвідчені вовченята й щенята.

Крізь задушливий морок, що огортав його, Григорій відчув, що в нього починає боліти голова, і дуже зрадів, зрозумівши відразу, що ще не все втрачене і він має шанс побачити гори, порослі колючим тамариском і кизилом, поля, вкриті темно-зеленими смугами чаю, і дві великі чинари, що росли посеред рідного села Квірікеті.

Обережно ворухнув пальцями рук і ніг, а потім шиєю. Тіло пронизав гострий біль, але водночас прояснилось у голові. Пригадав собі приємну прохолоду великої зали, солдата в польському мундирі, який усміхаючись раптом схопив Лідку за руки й викрутив назад. Саакашвілі не встиг кинутись дівчині на поміч, бо враз перестав будь-що відчувати й бачити.

Тепер відчуває — руки зв'язані за спиною, а рот забитий ганчіркою, від якої тхне старою сироваткою — тому так душно, так важко дихати. Тиша. Тільки начебто шелестить солома чи сіно.

Поволі розплющив очі. Навколо півтемрява. Якийсь сарай. Світло пробивалося крізь щілину над дверима і невеличке віконце в задній стіні. На цвяху висіла стара кінська збруя, навпроти неї, в засіку, непочатий запас сіна по самісінькі крокви. Певно, це возовня...

Він сидів у кузові ваговоза, що стояв посеред сарая. Лідка з кляпом у роті, теж прив'язана до борту, дивилася на нього. Щоки мокрі від сліз. В її очах побачив радість, що нарешті отямився, а потім жах. Приглядалася до чо-

гось, чого він не бачив. Німець там стоїть чи якийсь біс? Може, цілиться й ось-ось натисне спуск? Затамував подих, прислухаючись, але тиша за спиною здавалася мертвою і пустою.

Треба діяти, але в який спосіб? Чогось певного не спадало йому на думку, і Григорій вирішив побачити те, до чого приглядається Лідка. Повернув, скільки зміг, голову, але не побачив нічого цікавого, крім вил у кутку. Із зусиллям повернув удруге, втретє... Під час однієї спроби зачепив кляпом об скіпку на дошці кузова.

Хвилину думав, яку користь дасть йому можливість говорити або кричати. Уявивши собі, що вже кличе Янека на допомогу, розпочав свідомі спроби — повернув голову і тулуб наскільки зміг, водячи кляпом при самій дошці, щоб зачепитися за гострий уламок.

Двічі не пощастило. Міцно спутані руки затерпли. Задерев'яніла шия, а кров так і бухала в скроні, аж відлунювало в голові. Не було б цього, аби сидів спокійно, але рухи розбудили вже волю й свідомість, що не зупиниться, поки...

Насилу-насилу, напружуючи до болю всі м'язи, спробував учетверте чи вп'яте, і, врешті, кляп зачепив об скіпку. Не спускаючи з неї очей, Григорій почав одхиляти голову. Скіпка затріщала й небезпечно зігнулась. Якщо не витримає... Чоло зросив рясний піт. Краплі стікали на шию.

Ще одна відчайдушна спроба — хлопець, нарешті, звільнився від кляпа.

Сидів хвилину з заплющеними очима, безгучно ворушив устами — відпочивав. Попробував, чи міцні пута на руках, чи міцно прив'язали ременем до борта. Виявилося — міцно, годі було звільнитися.

Задоволений хоч тим, що чогось домігся, що може покликати на допомогу, вирішив ждати. Коли німці відразу їх не повбивали — значить, на щось чекають, а тим часом приїде «Рудий». Томаш, хоч, здається, і вайлуватий хлопець, напевне попередить Янека. Зиркнув на Лідку і, щоб заспокоїти її, заговорив про звичайнісінькі буденні справи.

— Отже, як я тобі вже казав, мені винятково не щастить у житті. А в коханні — особливо. Тільки дивився, коли вони, Янек і Маруся, цілувалися в шпиталі.

Лідка застогнала з болю і показала очима за його спину.

— Не можу. Як не крутись, не побачу, та ти нічого не бійся. Наші ось-ось приїдуть... Так на чому я зупинився?.. Тоді я й подумав: хай Маруся буде Янекові, але ж щоб хтось і для мене. Коли Віхура привів на бал близнючок, я запросив Аню, але то був дамський вальс...

Лідка розпачливо поглядала то на Григорія, то за його спину.

— Вони помінялись, отже та, з якою я танцював, у котру закохався... Ти що?

Дівчина, не маючи змоги інакше урвати розповідь, ударила його ногою в кісточку.

— Здуріла? Боляче ж. За розмовою час швидше мине... Ту, з якою я танцював, у котру закохався, звуть Ганя,— вів далі, схрестивши ноги по-турецьки, щоб Лідка їх не дістала. Але як знати, хто з них Ганя, коли вони обидві...

Доведена до відчаю Лідка розгребла ногою сіно і затарабанила п'ятою об дощане дно кузова.

— ...Вони як дві краплі води, немов дві овечки з однієї отари. Чому здіймаєш галас і заважаєш говорити? — зупинився Григорій врешті.— Знаю, треба б було попередити наших, але ж час у мене є, а робити щось інше не маю змоги...

Замовк ураз і, вражений, дивився, як випнулася долівка сарая, як репнула глина й почала кришитись. Не міг збагнути, що діється, аж поки в маленькому отворі помітив темного рухливого носа.

— Почекай, почекай. Я зараз зможу... Шарику!

Почувши своє ім'я, пес ще завзятіше взявся до роботи, виривав кігтями шматки глини, просував у діру голову, тихо скавчав, копав знову і, накінець, видерся надвір. Струсив пісок і стрибнув у кузов.

Не доскочив, кігті безсило дряпнули об дошки. Оббіг машину — плигнув на капот, звідти на кабіну і вже був у кузові. Скориставшися з того, що в друзів зв'язані руки, від усього серця вилизав їхні обличчя.

— Годі,— докоряв грузин.— Якби то дівчина... І хто після цього скаже, що я не найнещасніша людина...

Він замовк, почувши, як застогнала Лідка. Відсунувся подалі до борта і заходився пояснювати Шарикові.

— Кусай, песику, кусай.

Собака, обнюхуючи пута, тихо гарчав. Було затісно, щоб всунути морду та перекусити ремінь кутніми зубами. Обережно, аби не покалічити Григорія, почав гризти пе-

редніми. Ремінь щоразу глибоко врізався в шкіру, та Саакашвілі хоч і сичав від болю, вів своє далі.

— Одну кохаю, проте котру? Що робити, га?

Шарик перегриз ремінь, і в цю мить Григорій замовк. Тепер він міг і мусив діяти, до того ж якнайшвидше. Розпростав плечі, розтер затерплі руки й миттю опинився в кабіні. Приніс звідти обценьки до різання дроту, звільнив Лідку від пут, допоміг витягнути клян.

Глибоко зітхнувши, дівчина мовчки показала рукою. Саакашвілі зацікавило, що ж так Лідку налякало, та мусив розчаруватися: низькі дверцята вели із возовні в курник, де стояло корито і колода з глибоко вбитим в неї заіржавілим тесаком — очевидно ним відрубували курам голови. Не було часу допитуватися, що її жахало. Ляснув Лідку по плечу, щоб підбадьорити.

— Ушиваймося.

— Почекай.— Дівчина відгорнула сіно, глянула на годинника, вмонтованого в радіостанцію: вісім хвилин на шосту.— Сім хвилин до п'ятнадцяти по непарній. Почекаймо. Передам їм...

— Про що тут говорити? Ходімо. Треба тих негідників у палаці разом з дезертиром...

— Гжесю, послухай,— зашепотіла квапливо дівчина,— то не дезертир і не селяни. Жінка під чорною сукнею одягнута в маскхалат. Коли тебе вдарила...

— Баба мене вдарила?

— Вона. Коли ти впав і вони в'язали тобі руки, увійшов офіцер в мундирі. Він щось говорив, показуючи на нас, і скінчив словами «нах Берлін».

— Хотів нас до Берліна?.. Яким способом? Мабуть, на мітлі.

— Парашут лежав у кутку, біля грубки. Треба якнайшвидше повідомити Янека. Через сім, тепер уже через шість хвилин...

Стан справ стривожив Григорія. На мить замислившись, він спитав:

— Не боїшся залишитися сама та ще й без зброї?

Лідка безгучно відкрила й закрила рота. Не схотіла розповідати, що парашутистка, здоровенна, дужа, мов ведмідь, баба, занесла її зв'язану до сарая й, потягнувши в курник, погрожувала на мигах відрубати, як курці, голову.

— Залишуся,— сказала.— Добре, що вони не виявили радіостанції під сіном.

Григорій дав їй молоток, аби мала чим боронитись, а сам кинувся до собачого підкопу. Примірився головою й спиною — вузько, не пролізе. Хвилину розривав вилами долівку, збільшував діру, а потім ліг на спину, затулив руками голову й насилу протиснувся, відштовхуючись ногами. Кожні п'ять сантиметрів вимагали неабияких зусиль. Шарик спершу дивився зчудований, а потім почав допомагати, підкопуючи з боків кігтями.

Вести танк буцімто не так вже й важко, та ще й доброму водієві автомашини, проте брак вправності можна помітити не лише на полі бою, але й під час звичайного маршу. Крутіший поворот, малий розгін перед горбиком, запізніле перемикання швидкостей — всі ці дрібниці знижують середню швидкість. Ну, а на додаток ще ця пригода з баками. Все разом спричинилося до того, що «Рудий» повернув з шосе на Чорний ліс пізніше, ніж було передбачено.

На бічній дорозі, що провадила до села та палацу, збили густу куряву. Проникаючи через відкритий люк, вона душила Віхуру; Густлік і Янек, котрі сиділи на башті, заслоняли очі. Кос глянув на годинника, опустився в танк, увімкнув радіостанцію. Виловив з-поміж численних звуків близький, виразний голос:

— «Рудий», я Ліда. Ти мене чуєш?

— Чую, я недалеко від вас.

— Ворог поряд. Зупинись і чекай. До тебе біжить джигіт.

— Лідко! — крикнув Янек в ефір, прагнучи довідатись більше, але враз передумав і, перемкнувшись на внутрішній телефон, наказав: — Механік, правіше. Гармату осколковим заряджай... Механік, уперед. Ліворуч. Стоп!

Екіпаж слухняно виконував маневри. У хмарі білої куряви машина зупинилася біля дороги серед кущів бузку, попід розваленим муром.

— Що сталося? — запитав Густлік.— Там вечеряють, а тобі бій приснився?

— Можливо...— відповів занепокоєний Янек і знов узявся за радіостанцію.— Лідка, я «Рудий»...

Висунувши голову з люка, Єлень побачив Томаша і Григорія, що бігли до танка разом з собакою. Штовхнув у плече Коса, але той відмахнувся од нього.

— «Рудий», обережно, в палаці парашутисти! — пролунало з навушників.

З вежі палацу в Чорному лісі з висоти шостого поверху чудово видно всю околицю і, що особливо важливо, залізничний міст через ріку, який охороняють польські солдати, і шосе, яке простяглося зі сходу на захід вздовж узбережжя Балтійського моря. Спостерігач у зеленому тиковому мундирі, в кашкеті з орликом позначав у книзі кожен вид транспорту. То він своєчасно повідомив про автомашину, що наближалася до палацу, а тепер попередив про танк, який несподівано звернув з шосе. Напевно, по курей або молоко, бо зупинився у селі. Поверхом нижче біля потужної радіостанції чергував унтер-офіцер у плямистій плащ-палатці, який саме в цю хвилину чув у навушниках м'який дівочий голос:

— «Рудий», обережно...

— Хто тут балакає так близько? — зацікавився спостерігач, нахиляючись до отвору в підлозі.

За старовинним низьким столиком четверо парашутистів покинули на хвилину грати в карти.

— Не знаю,— знизав плечима радист.— Не знаю, хто може розмовляти так близько. А що з танком?

Той на вежі знову підійшов до вікна, уважно оглянув у бінокль околицю.

— Стоїть під якоюсь хатою, але його не видно. Так близько може передавати тільки він або наші полонені. Той водій і дівчина. О, коли не помиляюсь, у дівчини знак зв'язківця на лівому рукаві.

Унтер-офіцер біля радіостанції ствердно кивнув головою.

— Якщо то вони, треба негайно ліквідувати.

Кинув навушник, зірвався і, вхопивши автомата, помчав з вежі вниз крутими й стрімкими сходами.

На першому поверсі в ніші невеличкого псевдоготичного віконця сидів чорний кіт. Коли унтер-офіцер минув його, кіт настовбурчився, вишкірив зуби, а потім крізь запилену шибку спостерігав, що діється у великій залі, посередині якої стояв довгий стіл.

На виклик унтер-офіцера з'явилася похмура пара німців, переодягнених у цивільний одяг. Виструнчившись по-військовому, вислухали наказ. Унтер-офіцер хотів іти з ними, але жінка стримала його жестом — удвох чудово

дадуть собі раду — і промовисто вдарила ребром однієї долоні об другу. Німець, кивнувши головою на знак згоди, пішов до сходів.

Піднявшись на кілька східців, озирнувся і дивився, як ті двоє ідуть навскіс через подвір'я в червоному промінні призахідного сонця.

У возовні було тихо і майже темно, тому ще голоснішим здавався скрегіт ключа в замку і стукіт відсовуваної штаби.

Лідка зрозуміла — це німці, й серце в грудях їй захололо, але враз мовила подумки, що Янек уже зовсім близько і напевно не дозволить, аби...

Крізь прочинені двері в сарай зазирали скупі сонячні промені. Лідка, причаївшися за кабіною, міцніше стиснула молоток у руці, єдину свою зброю, і вирішила — друзі, які прийдуть на підмогу, повинні побачити її в бою. Коли помітила руку, що схопилася за борт, не задумуючись, вдарила по ній щосили.

Німкеня болісно завила, і в цю ж мить на Лідку навалився другий парашутист. Вона відбивалася ногами, кусалася, та після короткої боротьби досвід і сила взяли гору над відчаєм. Німець притиснув їй колінами руки, сів на груди і почав душити.

— Стривай! Почекай! — крикнула німкеня.— Ця гарненька голівка належить мені.— Ствердила свої слова промовистим жестом і, розсунувши сіно, знайшла радіостанцію.— Ось рація.

Німці стягли дівчину через борт на долівку. Чоловік знов зв'язав їй руки за спиною і кінець мотузки передав жінці.

— Де твій товариш? — запитав, не маючи великої надії на відповідь.

Лідка, знизавши плечима, похитала головою.

Німець засвітив підвісну лампу, зачинив двері й, узявши вила, почав колоти сіно в засіку.

— Не знаєш,— засичала німкеня.— Не знаєш...

Потягла дівчину в бік низьких дверей до курника, де стояла колода, в якій стримів тесак. Курка, що ховалася в якомусь закутку, закудкудакала, зірвалася до лету, налякана світлом і рухом.

Цю ж мить з підкопу виглянула собача морда. Шарик, тихо, мов тінь, стрибнув на спину німкені.

Німець, спостерігши таке, замахнувся вилами на Шарика. Гжесеві, який уже висунувся до пояса над долів-

кою, вдалося підбити йому ногу. Парашутист, падаючи, випустив вила, згорнувся клубком і, користуючись тим, що грузин не встиг витягти ноги з нори, притиснув його до землі, добув з-за пояса ножа і вдарив зверху.

Саакашвілі шарпнувся вбік. Лезо, виблискуючи червоним, минуло за сантиметр груди грузина і врізалося в долівку. Григорій схопив нападника за руку. Супротивники, важко дихаючи, шкірили зуби, готові кусати один одного.

Шарик збив з ніг парашутистку, став їй передніми лапами на груди, але мав справу з досвідченим ворогом. Жінка, набравши з долівки жменю пилу, сипнула собаці в очі. Потім одштовхнула пса, зірвала з стіни стару куртку, накинула Шарикові на голову і, вирвавши з колоди тесака, замахнулася ним, та Лідка, яка не могла підняти зв'язаних рук, зубами вхопила її за рукав.

Знову знялася веремія, проте Григорій вже витяг ноги з діри, до того ж крізь підкоп до сарая дістався Янек, який обома руками вдарив німця в потилицю, приголомшив його й скочив на допомогу Лідці. Побачивши селянку, злегковажив противника: шарпнув за сукню, але тканина тріснула по швах, і цю ж мить удар коліном звалив Янека з ніг.

Парашутист, який лежав на землі, розплющив очі, враз оцінив ситуацію і, вхопивши вила, замахнувся на Янека. Тої ж миті дзенькнула розбита шибка і через загратоване віконце гримнув поодинокий постріл. Німець, пустивши вила, упав ниць.

Шарик, виборсавшися з куртки, розлючено кинувся у бій, звалив з ніг свою супротивницю, вхопив її зубами за шию.

— Відпусти,— наказав собаці Янек.

Добувши ножа, він розрізав Лідчині пута і цим самим ременем зв'язав руки німкені, яку Шарик знову повалив на землю. Ніяково хлопцеві стало, що хвилину тому дав себе пошити в дурні, а тепер ще доводиться в'язати жінку.

— Встати! — наказав він.

Німкеня встала. Кос зняв із гака підвісну лампу, посвітив, щоб краще її бачити. На затягнутому трикотажем торсі з-під роздертої сукні блиснула емблема парашутистів: орел у лавровім вінку.

— Ага, шановна фрау, то ти така? — пробурмотів сам до себе.

Якийсь час усі стояли нерухомо, мовчки, відпочиваючи після боротьби. Курка теж затихла і вмостилась на сідалі.

Чути було тільки важке, глибоке дихання, а також шелест штукатурки й шурхіт цеглин, виламуваних зі стіни над собачим підкопом. Раз по раз в дірі з'являлася широка долоня, хапала за її край, напружувалася, розхитуючи цеглину й врешті відламувала шмат стіни.

Полонена парашутистка допитливо дивилася, не розуміючи нічого. Янек, не звертаючи на це особливої уваги, спокійно запитав по-німецьки.

— Скільки чоловік? Завдання десантної групи?

Німкеня мовчала. Кос розстебнув кобуру пістолета.

— Хайль Гітлер! — істерично крикнула полонена.

Стіна захиталась і тріснула. Чималий шмат її впав на землю, й в хмарі куряви до возовні ввійшов Густлік.

— Ти що виробляєш? — невдоволено запитав Янек.

— Нічого не виробляю, просто я не пацюк, щоб з нори вилазити,— бурчав сілезець і заразом роздавав автомати Гжесеві та Косові, погладив Лідку по розпатланій голові.

— Ця відьма хотіла відрубати мені голову на колоді. Ще б трохи...— поскаржилася дівчина.

— Хай йому грець, справжня баба-яга! — вилаявся Густлік.— А тепер не хоче говорити? Ану, дай я за неї візьмусь.

Поплювавши в долоні, вхопив німкеню за плече, ввіпхнув до курника і причинив за собою двері.

— Густліку! — крикнув Янек.

— Почекай,— почулося у відповідь, і відразу ж після цього пролунав жахливий крик, виття смертельно наляканої жінки.

— Густліку! — Кос шарпнув за клямку, але двері не відчинилися.

Хвилина тиші, й знов крик, від якого холоне в жилах кров. Янек підняв автомата, щоб розбити іржавий замок. У цю ж мить одскочив засув.

— Ну чого? — Єлень одвів убік піднятий для удару приклад.— З нею і тим, який уже не рухається, є ще шість. Розвідка. Шпигують, бо завтра вночі мають сюди скинути десант, аби висадити в повітря міст.

— Треба їх ліквідувати,— вирішив Янек.

— Треба,— погодився Густлік.— Сидять у вежі на самому верху,— Парашутистка поведе. Марш уперед!

Німкеня, що весь час з жахом дивилася на Єленя, почувши команду, слухняно попрямувала до дверей. За нею — Григорій.

— Лідко, ти й Шарик зостанетесь при машині,— наказав Янек і, взявши в руку лампу, щоб погасити світло, півголосом запитав Густліка: — Що ти їй, мерзотнику, зробив?

— Я? Майже нічого.— Витяг з кишені заводну зелену жабку, яку колись виміняв у Григорія,— і показав на долоні, як стрибає.— Жаб і мишей геть усі жінки бояться.

Глянули один на одного й зареготали.

— Що там таке? — запитав грузин.

— Потім розповім,— відповів Янек і дмухнув на лампу.— Ходімо.

В пітьмі чути було ще приглушений сміх, брязкіт зброї, а потім рипнули ворота. До палацу попрямували дві постаті. Дві інші промчали попід стіною, де темрява вже була густіша.

Двоє увійшли через головні двері. Трохи згодом на першому поверсі відчинилося вікно. Янек і Густлік, допомагаючи один одному, вскочили досередини. Скрізь сутінки й тиша; стіни ще зберігали зимовий холод, пахло смаженим м'ясом і деревним димом.

Німкеня повела їх через велику залу, ледь освітлену каміном, де догоряли дрова. Підійшовши до сходів, що вели до вежі, сповільнили ходу. Прислухалися, занепокоєні якимсь шурхотом. За вікном майнула тінь чорного кота. Тихо ступили на сходи. Скидалося на те, що ворогів пощастить захопити зненацька. І тут раптом парашутистка стрибнула через бильця вниз, сховалася під сходами й закричала щосили:

— Тривога! Тут поляки!

Густлік підвів автомат, щоб дати чергу, але Янек стримав його.

— Ховайся!

Угорі відчинилися двері, смуга світла прорізала темряву.

— Поляки! — знову закричала німкеня.

Янек блискавично підкинув автомат до плеча, дав коротеньку чергу до найвищого поверху. Гримнули три постріли. Хтось похитнувся, звалився вниз. Згасло світло.

— Лишилось п'ять,— сказав Кос.

Майже одночасно загримотіли німецькі автомати. Униз рясно посипалися кулі з ручного кулемета.

— Гранатами! — почувся наказ згори.

Стрілянина вщухла.

— Назад! — скомандував Янек.

Всі троє миттю вискочили за двері і причаїлися по закутках. Чули, як, постукуючи на східцях, котилися вниз гранати, а потім — один вибух, другий і ще два відразу внизу, де сховалася парашутистка. Злетіли в повітря шматки балюстради, уламки штукатурки.

Кос здивувався, що ті нагорі заплатили своїй спільниці смертю за перестороrу. Інші, видно, нелюдські закони панують серед гітлерівських парашутистів... Зверху сипнула довга черга. Янек натиснув на спуск. Почув стогін кулеметника.

— Ще четверо! — гукнув хлопець.

Густлік і Григорій теж відкрили вогонь. З брязкотом полетів униз автомат, відбившись від сходів, упав їм до ніг.

— Ще троє...— майже враз сказали обидва.

— Віхура з тим новим на готове прийдуть,— відповів Янек.

В цю ж мить снаряд із танкової гармати вдарив у верх вежі. Від вибуху здригнулися стіни, сипнуло розбитими цеглинами і якимись уламками. Довго тривала тиша, поки спалася курява. Вежа почала горіти — вогняні язики полум'я лизали зубці.

— Не витримали, щоб не піддати жару. Роботу скінчено,— сказав Янек.— Біжи, Гжесю, стягай сюди «Рудого», ваговоза й решту наших, а ми будемо гасити, щоб уся хата не згоріла.

І стали обережно підніматися сходами, підстраховуючи один одного.

Розділ V

П'ЯТНАДЦЯТЬ ПО НЕПАРНІЙ

Крізь прочинені двері до великої зали в палаці просунула голову ряба корова з обламаним рогом. Вирішила, видно, ходити за Черешняком, котрий доїв її опівдні. Наставила темні мохнаті вуха, щоб краще чути мелодію, яку хлопець грав на гармошці, і, повільно ремигаючи, дивилася вологими, застиглими очима на довгий, важкий стіл з рештками солдатської вечері.

На столі стояла чимала гасова лампа і полумисок, повний кісток, поряд біліло відро. Музикант-самоук покинув на мить грати, зачерпнув з відра кухлем і, усміхаючись, підсунув Густлікові.

— Шостий,— сказав сілезець.—Молока я можу багато.

Томаш знову взявся за гармошку, розтягнув чорні міхи, прикрашені білими ромбами, і, тихенько акомпануючи, заспівав своєї пісеньки:

Там стоїть валізка вже готова,
Там, на лаві...

— Звідки знаєш? — спитав сілезець.— У нас такої не співають.

Черешняк кивнув головою і доспівав:

Винеси мені валізку, мила,
Вийди до залізниці.

Тихо награючи, пояснив:

— Багато пісень знаю. Ми з батьком наймити. Півпольщі сходили, доки до Студзянок, до пані Замойської...

— А таку чув? — встряв до розмови Григорій і заспівав:

Картвело тхелі, хмальс ікар...

— Як це буде по-польськи? — зацікавився Густлік.

— Грузине, візьмись за меч! Старовинна бойова пісня.

— Берись за меч, але не співай, бо в тебе це не дуже виходить.

Томаш ніжно погладжував клавіші, прислухався до соковитих звуків і грав щораз голосніше.

— Цю пісню треба хором, щоб були різні голоси,— пояснив Саакашвілі.

— Ну, звичайно...

— Пане взводний,— Черешняк нахилився і, граючи, попросив: — Якби ви сказали, то капрал дав би.

— Що?

— Гармошку.

— Чому б мав дати?

— Адже ж сам не грає.

— То навчиться.

Мелодія обірвалась, почувся голос Янека, який провадив розпочату раніше розмову:

— Усе тому, що я поділив сили,

— Мав бути зв'язок, а не було,— докинув Віхура, зиркаючи на Лідку.

Дівчина, глянувши, чи ніхто не бачить, показала йому рожевого язичка.

— Та й у нашого коня був сьогодні кепський кучер,— додав Густлік.

— Не треба було міняти кучерів,— огризнувся водій.

Саакашвілі закінчив чистити пояс, який йому подарував Янеків батько, зняв з-над каміна шпагу й розпочав дуель з невидимим ворогом. Від блискавичних ударів свистіло повітря, тінь заледве встигала відскакувати перед блискучим клинком.

— Облиш, бо комусь око виколеш,— буркнув Густлік.

Григорій слухняно заховав зброю до піхов, повісив на місце, усміхнувся, позіхнув і, знуджений балаканиною, вийшов до сусідньої кімнати, присвічуючи собі лампою, котру забрав з возовні.

— Проте з іншого боку,— вів далі Янек,— як утримати в колоні дві машини з різними швидкостями?.. Та байдуже, завтра вже не буду ділити.

— Було б гірше, якби ми разом опинились у пастці,— сказав Віхура і, зморщивши лоба, гостро запитав Черешняка: — А ти чому відразу не став на захист? Автомат у тебе був...

— Я був один,— відповів Томаш.— Чекав на допомогу.

— А чому не побіг назустріч нам?

— Стежив з горища хати, чи наших не заберуть. Щоб знати, де шукати.— Збентежений цим раптовим допитом, розчесав пальцями чуприну, поправив проділ.

— Небагато бракувало до того, щоб і ми попали в пастку,— хитав головою шофер.

— Для того є розвідка, щоб не попасти,— заперечив Янек.— Я повинен мати блокнот і записувати для досвіду всілякі події...

Усі замовкли, немов побачили тінь колишнього командира, немов почули його звичайні слова: «Екіпаж, увага».

— Він пам'ятав про все,— замислено промовив Кос.

Раптом зачулася швидка хода, заскрипіли двері. Мов на команду всі повернули голови. В дверях стояв Григорій, підтримуючи підборіддям мереживну нічну сорочку.

— Гарно мені? — запитав сміючись.— Лідко, це тобі. Фріцівська графиня залишила.— Кинув сорочку дівчині на коліна.— А ліжко таке величезне...

— Як у вас в Грузії, еге ж? — пробурмотів Густлік,

— З шатром, мов у якогось короля або реакційного генерала,— розповідав Саакашвілі.— Або як у капіталістичному фільмі.

Томаш, який уже хвилину відгинав садівницьким ножем штифти, зняв врешті з обкладинки якоїсь книжечки свастику у вінку з дубового листя, кинув її в куток, а тоді дав командирові коричневий, гарно оправлений блокнот, надпалений з одного краю.

— Всередині добрий. Можна писати.

— Де взяв? — запитав Янек, гортаючи сторіночки.— Гарний...

— Нагорі знайшов. Радіостанція розбита, багато чого погоріло, а це залишилося.

— Батько казав тобі збирати, що німці порозкрадали, а ти віддаєш,— поглузував Віхура.

— Зошитів у нас не було,— серйозно відповів Томаш.— Кожному належить те, біля чого вміє працювати. Наприклад, гармоністові — гармошка.

— Дай йому цей інструмент,— устряв до розмови Густлік, провівши пальцями по фіолетових і червоних пластмасових клапанах, що блищали в світлі лампи, мов перламутрові.

— За що? — Шофер зморщив кирпатого носа.

— Так. За те, що грає. Навіщо тобі?

— Гаразд. Як кулі засвистять і побачу, що він солдат, то віддам...

Шарик, зацікавлений предметом, що його оглядав хазяїн, став на задні лапи, сперся об стіл і, понюхавши блокнота, загарчав.

— Лихою людиною пахне?

Пес ствердно загавкав. Янек заспокоїв його:

— Почекай, ми тут будемо всілякі речі записувати. Наприклад: Шарик — розумний собака.

Собака покрутив хвостом і опустив очі, бо то був на диво скромний пес. Може навіть зашарівся, але під шерстю не було видно.

— Ходімо, покажу,— підвищивши голос, сказав Григорій, який тихо говорив щось дівчині на вухо, вхопив її за руку і повів до сусідньої кімнати.

Це була спальня колишніх власників палацу. По стінах висіли картини: фавни наздоганяли німфу; кавалер, убраний в чорний оксамит і білі мережива, цілував придворну даму, повісивши капелюха із страусовим пір'ям на ефес оправленої в золото шпаги.

— Глянь,— Григорій підняв ліхтар, освітив величезне ложе в стилі рококо, над яким, мов шатро візира, звисала узорчаста завіса.

— Ой, ой! Відверніть і почекай хвилинку.

Лідка ніколи ще не бачила такого жіночого багатства. Може, до війни у кінофільмі, але мало що запам'ятала. Миттю скинула формену блузку, наділа легеньку блідо-рожеву довгу сукню. Як зачарована, стояла перед величезним дзеркалом. Приміряла гарно оздоблену шпильку до волосся, покропила себе парфумами. Пригладила волосся срібною щіткою, припудрила ніс — з солдата стала жінкою.

— Лідко...— тихо промовив Саакашвілі, нагадуючи про своє існування.

Дівчина підійшла до Григорія. Подивилась уважно, немовби вперше його бачила, і він також дивився, ніби раніше не бачив її.

— Можна тобі щось сказати? — запитав врешті Григорій.

— Слухаю,— відповіла теплим голосом, повним туги за освідченням, сіла на краєчку ложа, опираючись руками, відхилившись назад.

Григорій закусив губу, опустивши очі, викликав в пам'яті подвійний портрет дівочого обличчя, з яких одне належало до Гані, і сказав щось інше, ніж думав.

— Можеш тут спати. Я ляжу біля дверей, нікого не впущу,— опустився на одне коліно біля її ніг і говорив, дивлячись в обличчя дівчини.

— А сам не ввійдеш? — запитала з відтінком надії.

— Ні. Слово честі. Адже ж я казав, що покохав Ганю, коли танцювали дамський вальс, тільки її одну, але як пізнати...

Лідчине обличчя змінилося, застигло у ледь глузливій усмішці.

— Напиши. Листоноша знайде потрібну. Але потім, щоб ти не помилявся, муситиме ліве вухо пофарбувати в зелений колір...

Крізь прочинені двері до кімнати прошмигнув чорний кіт, за ним Шарик. Знявся писк і гавкання. З туалетного столика перед дзеркалом посипався всякий дріб'язок. Собака і кіт перестрибнули через ложе, знову вистрибнули до їдальні. Кіт вискочив надвір через одчинене вікно.

— До ноги, Шарику,— наказав Янек.— Ну, тихо, заспокойся. Вигнав злого духа з палацу — і тихо, хороший

песику... То, певно, був блокнот радіотелеграфіста. Тут навіть є якісь букви, глянь, Густліку.

На сторінці чорніли поспіхом написані великі знаки:

«*Ein v, n.* 11».

Єлень присунувся ближче, схилившись над аркушиком, прочитав по складах. Айн фау ен одинадцять. А щоб мене грім побив, коли знаю, що це таке!

— Тихо, песику,— заспокоював Кос собаку.

— Але ж... Яка там тиша,— сказав Густлік.— Чуєте? Гарчить. Не пес, а літак,— показав на вікно.— Опустино, хлопче, затемнення. Опусти ж завісу! — пояснив Томашеві, який спершу не зрозумів, про що йдеться, і повернувся до німецької записки. Айн фау ен...— хай йому грець! — вигукнув, ханаючи автомат.— В п'ятнадцять по одинадцятій. Ми мали завтра вартових біля мосту повідомити про десант, а вони сьогодні... Котра година?

— Дванадцять хвилин після одинадцятої,— відповів Янек, дмухнувши, загасив лампу, підійшов до вікна і відсунув завісу.

Не тільки почули, але й на тлі ясного неба чітко побачили транспортні літаки — один, другий, третій. Нижче, над самим палацом, із свистом пролетіла двійка винищувачів прикриття.

— Чимало,— сказав Кос.

— Янеку, я гадаю, що перший запис у твоїй книжці буде про те, щоб не вірити бабам. Пошила нас у дурні десантниця. Сказала, що завтра на той міст прилетять.

Із спальні вийшов Григорій з лампою, а за ним — Лідка.

— Чому так тихо? Що ви там побачили?

— Погаси,— наказав Янек.

Тепер усі шестеро стояли біля вікна. Літаки збавили газ, із них посипалися парашутисти.

— Віхура, залишишся тут з Лідкою, машиною і собакою.

— Не залишусь,— відповів водій.— Там буде жарко і зайве дуло не завадить.— Вхопивши зі стола кухоль, поспішно допив.

— І я хочу бути з вами. Досить уже тої їзди окремо.— Дівчина похитала головою.

— Це що, сейм? [1] Припинити балачки! — розсердився

[1] На сеймі шляхта, як правило, не вирішувала державних питань, а займалася балаканиною.

Кос.— Добре. Сідай, Лідко, біля Гжеся до кулемета,— наказав.— А ви, Віхура й Черешняк, як десант, до танка!

Скочили один за одним через вікно.

— Не забуває про мене,— перекидаючи ноги через підвіконня, встигла шепнути Лідка грузинові.— Спершу хотів залишити, щоб було безпечніше, а тепер узяв з собою.

— Лідко!

— Біжу! — відгукнулась весело.

Мотор уже стугонів, коли добігла до танка, і екіпаж був на місцях. Коли на темному обрії замиготіли перші черги, «Рудий», розваливши до решти браму, вирвався з-поміж сільських будівель і помчав на повних обертах у напрямі ракет, що вказували десанту місце приземлення.

На броні, тримаючись за скоби, сиділи Віхура й Черешняк. У відкритому люкові стояв Янек.

— Ліворуч вибоїна... Газ!

Якийсь час мчали грунтовим шляхом, потім попереду замайорів пагорбок, вискочили на бруківку, на стрімкий під'їзд залізничного віадука. Різко повернули.

— Повільніше... Повільніше... Стоп! — крикнув Кос.— Стій!

Загальмовані гусениці, крешучи іскри, посувалися по брукові до урвища. Вже здавалося, що «Рудий» звалиться по інерції вниз, але гусениці натрапили на якийсь метр розбитого покриття й зупинилися.

Капітан Гуго Круммель стрибав з парашутом у Польщі і в Норвегії, висаджувався з десантами на Кріті, серед зелених полів Голландії і в глибокому сліпучо-білому снігу під Сталінградом, куди доставив останні інструкції і фельдмаршальські погони для Паулюса. Стрибав один, утрьох, а також серед тисячі різнокольорових шовкових парасольок. Сьогоднішнє завдання було якоюсь мірою ювілейне — відкривало нову, дев'яту сотню стрибків. Мало хто міг з ним зрівнятися, бо десантники тануть швидше, ніж сніг у весняних променях, проте були в його групі стріляні горобці — взяти хоча б отого фельдфебеля, на прізвисько Сірник, якого взнав і оцінив ще на Кріті.

Його не збентежила мовчанка навідної радіостанції у Чорному лісі. Десант не оркестр, аби все грало влад. Завжди щось підведе, може, просто якийсь дурний конденсатор у передавачі, але ж парашутист-десантник пови-

нен обминати або здолати будь-яку перешкоду. Найголовніше, об'єкт розпізнано, охорона незначна — два дзоти по обох боках мосту, резерви поляків далеко і, звичайно, гірше знають місцевість, на якій уже триста років панували німці.

Стихло монотонне гудіння моторів. Навігатор засвітив сигнальну лампочку.

Круммель глянув униз через віконце, побачив лискучу стрічку води і на якусь мить згадав старшого брата, командира підводного човна. Нещодавно обох братів нагородили залізними хрестами з дубовими вінками й мечами. Але, виконавши сьогоднішнє завдання, він усе ж таки випередить Зігфріда, про що мріяв з дитинства.

Поряд з транспортним літаком спікірували два винищувачі, обстрілюючи дзоти.

З грюкотом одчинився люк, засвистів вітер, і замиготіла зелена сигнальна лампочка.

— Виходь!

Посипались униз стрільці, стрибнув Сірник, а за ним Круммель. Ще в повітрі зорієнтувався, що поблизький дзот зруйнований термітним снарядом і обороняється лише той з-за ріки; звідти бив ручний кулемет і злітали вгору жовті ракети, прикликаючи допомогу.

Круммель підтягнув стропи, щоб приземлитися точно за вітром, стиснув ноги й м'яко перекинувся у вологій траві. Тільки-но звівся й відчепив парашута, побачив, що нема потреби давати додаткові накази — до нього підбіг зв'язковий, два десантники розбивали ящик з фаустпатронами, а автоматники бігли групами в бік моста.

Хтось приземлився на самому березі ріки і, показуючи дорогу тим, що загубилися в кущах поблизького лісу, кинув одну по одній три гранати на залізничний насип.

Коли Григорій вискочив з танка і підбіг до рову, від моста гримнули три вибухи. Вогонь німецьких автоматів посилився, заглушивши одинокого «дегтярьова».

До Григорія підійшов Янек. Перед ними над залізничним полотном простяглися вузькі двотаврові балки — все, що лишилося від віадука.

— Об'їдемо стороною,— сказав Кос.

— Не встигнемо. Кличуть ракетами на допомогу. А фріци всі вже приземлилися. Якби вони витримали...— похитав Григорій головою, поглядаючи на балки.

— Витримають. Зверху лише згоріло.— Ще раз глянув униз: висота з триповерховий будинок. Рішуче кинув:

— Поїхали!

Тим часом підійшли вже Віхура й Черешняк.

— По цих жердинах? — здивувався шофер і швидко додав: — То ми тоді низом, а на тому боці з'єднаємося.

Тягнучи за рукав Томаша, Віхура побіг до схилу. По росяній траві з'їхали вниз, перебігли через колію й подерлися на протилеглий бік глибокого яру.

Саме тоді танк зрушив з місця. Віхура і Черешняк бачили знизу, як на тлі зоряного неба величезна машина поволі в'їжджає на балки й просувається, немов по двох канатах. Під гусеницями стогнала спрацьована сталь. Викришились і впали вниз якісь рештки перетравленого вогнем залізяччя. За танком спокійно простував Шарик.

— Ну й цирк,— прошепотів Віхура.— Один необережний рух, і не дай бог!

— Гармошка залишилася на столі,— пригадав собі Томаш.— Ще вкраде хтось.

Він і миті не сумнівався, що танк пройде. Якби ж йому хтось розкрив жахливість і небезпечність ситуації, певно відповів би, що коли кучер не боїться...

Так само думала й Лідка. Дівчина бачила, що Саакашвілі радився з Косом, але потім навіть не виглянула, куди їдуть, не боялася — адже ж по них ще не стріляли. «Рудий» просувався поволі. Дівчина здивовано дивилась, як на лобі грузина виступає рясний піт, а зуби нервово прикушують верхню губу.

— Боїшся? — штурхонула його під бік.

Механік не відповів, навіть не ворухнувся. Вдивляючись у щораз ближчий берег, чіпко й чуйно тримав важелі.

— Боїшся! — проказала ще раз дівчина й замахнулася — дати йому сильнішого стусана.

Парашутисти атакували міст. Два кулемети по черзі блокували вогнем дзот, який запекло огризався, та залізничним насипом вже підповзала ударна група з фаустпатронами. На команду фельдфебеля Сірника враз вистрілили три фаустпатрони. Вибухи злилися в один, і дзот замовк.

Тепер вже ніхто не заважав нападникам. Німці перебігли на другий берег, зайняли позицію для оборони. Сапери, мов чорні павуки, снували по мосту, закладаючи

заряди на стояках, з'єднували кабелі, обережно затискуючи підривні капсули.

Закумкали жаби — їх не лякало дзенькання металу. Єфрейтор біля кулемета почув гуркіт мотора, що наближався й наближався. Прислухався. Йому заважало ревіння винищувачів, які прикривали десант з повітря. Коли літаки зникли за обрієм, єфрейтор помітив: за живоплотом, яким обсаджене залізничне полотно, суне щось темне. Розпізнав Т-34 і загорлав:

— Увага! Танки!

Припавши до кулемета, випустив чергу. З-за башти танка йому відповів Віхурин автомат. Гримнула танкова гармата. Снаряд розвалив окоп, знищивши вогневу точку.

Кос підняв ствол, аби мати міст на прицілі. Вдарив з кулемета, кілька саперів упали в річку.

— Не спи, Лідко,— попросив через внутрішній телефон і, почувши довгу чергу нижнього кулемета, додав: — Цілься спокійно, стріляй короткими чергами.

Помітив другу вогневу точку на березі й розбив її двома снарядами. Густлік блискавично заряджав, слинив палець, знімаючи запобіжника, й доповідав:

— Готово...

— Вперед, під'їжджай під дзот.

Григорій заїхав танком за бетонні руїни. Німці припинили вогонь. Янек, прочинивши люк, обережно розглянувся довкола.

— Падлюки вже позакладали заряди. Ось-ось підключать кабель.

— Перескочимо на той бік? — запитав Григорій.

— Ні. Вночі і без прикриття? Роздовбають нас фауст-патронами.

Слухаючи цю розмову, Томаш одкрив рота, як би хотів щось сказати, але не встиг.

— Може, порвати дроти снарядами? — промовив Густлік.

— Спробуємо,— погодився Янек,— але мало шансів.

Грюкнула ляда люка. Бахнула гармата. Віхура, під заслоною башти, виглядав ціль і час од часу натискував спуск.

— Рядовий Черешняк, як там...

Оглянувся, але на броні не було нікого. Лежав тільки автомат нового члена екіпажу.

Крізь прочинений люк Кос пустив на той берег фосфорну ракету. В її яскравому світлі побачили міст

і кілька парашутистів, що перебігали поміж вільшиною, змінюючи позиції. На цьому березі дерев не росло, тільки понад водою був верболіз.

В заростях верболозу Томаш скинув сорочку, притис одяг каменем. На грудях поряд з святим медальйоном повісив садівницький ніж, знайдений сьогодні в покинутому німцями будинку. Зачерпнув долонею води, ковтнув пару разів, а потім перехрестився, зсунувся до річки і пірнув.

Крижана вода стиснула груди ніби залізним обручем, та це не злякало плавця. Виринув далеко від берега. Зробив кілька змахів руками і знову сховався під хвилями. І вчасно, бо німці вже помітили Томаша. Коротка черга рикошетувала від поверхні води.

Томаш не появлявся з води. Та німці передчасно раділи. Біля самого берега, під прикриттям чисто вимитого водою валуна виринула голова. Черешняк протер долонею очі й подивився угору, де на тлі неба, мов павутиння, висіли нитки кабеля. Над берегом вони спліталися в одну мотузку, яка тяглася до схилу й зникала в чорній траві.

На березі весь час здіймалася вгору земля од вибухів снарядів. Над самим валуном рясно свистіли німецькі кулі. Томаш набрав повні груди повітря і знову пірнув проти течії.

Повільно, намагаючись не плюскотіти, виплив він у затінок біля моста. Почекавши хвилину, щоб перевірити, чи не помітили його, виповз на берег під прикриття стояка. Однак звідсіля він не міг дістати до кабеля, не наражаючись на кулі. Вирізав ножем вільхову гілку з сучком на кінці. Спробував підтягти дріт, але кулі відразу ж перебили гілку.

Хапаючи дрижаки від холоду, а може й від нервового напруження, Томаш знову повісив на шию ножа. Ще раз перехрестився, присів і, стрибнувши, схопився за мостову решітку. Підтягнувся, вчепившись у грати, поліз по них до середини ріки, а потім підскочив, ухопив дроти в повітрі й крізь сітку трасуючих куль упав у воду.

«Рудий» уже вистріляв більше тридцяти снарядів, коли прибула підмога. Стрілецький ціп короткими перебіжками вийшов на берег, заліг у старих окопах.

Два батальйонні міномети відкрили вогонь з позицій за залізничним насипом, зацокотіли кулемети, застрекотіли автомати.

Командир піхотинців підбіг до «Рудого». Віхура постукав у броню, і Янек прочинив люк.

— Підете через міст? — запитав офіцер.

— Гаразд. Але за вами.

— Згода! — Офіцер засалютував і побіг до своїх солдатів.

Перед атакою посилився вогонь мінометів, раз у раз била танкова гармата.

— Вперед!

Піхота піднялася, з вигуком «ура» побігла через міст. За нею по шпалах ішов «Рудий», стріляючи з гармати і кулеметів.

Парашутисти три хвилини перед тим покинули позиції на березі і тепер короткими перебіжками відходили через сивий од роси луг до лісу. Капітан Круммель наказав одступати, тільки-но з'явиться танк. Він і на мить не припускав, що вночі діє лише одна машина. Зрештою, завдання він майже виконав (ключ магнето виблискував тут же під рукою), і не було сенсу ризикувати людьми, яких чекала ще важливіша і важча робота.

Увесь загін сховався вже в лісі. Біля капітана залишилися зв'язкові і двоє саперів. Ось на мосту з'явилися піхотинці, за ними танк.

— Давай! — наказав Круммель.

Сапер крутнув ключем і...— нічого.

— Хай йому біс! — вилаявся солдат.

Капітан стиснув кулаки, мовчки показав рукою на ліс і разом з солдатами бігцем подався до чорної стіни дерев.

Проминувши міст, «Рудий» з'їхав з насипу і став. Відчинились люки. Підійшов командир піхотинців, потиснув руки Густлікові та Янеку, які вже вилізли з машини.

— Міст урятовано... А ваші всі цілі?

— Усі, — відповів Кос.

— Черешняка нема,— стурбовано зауважив Віхура.— Автомат залишив, а сам ще на тому березі десь подівся.

— Хай йому біс. Може, загинув?

— Треба його шукати,— сказав Густлік.

— Не треба,— почувся голос.— Я тут.— Томаш вийшов з темряви в мокрому мундирі.

— Чого це ти мокрий? Чому зброю кинув? — суворо спитав Кос.

— Бо я...— почав пояснювати, виймаючи з-за пазухи завішений на шнурочку невеличкий медальйон і ніж.

— Молився, щоб куля минула? — спитав Віхура.

— Хотів напитися після вечері і впав у річку,— пробурмотів Густлік.

Томаш декілька разів розтулив рот, намагаючись сказати хоч слово, а потім махнув безнадійно рукою.

По мосту застукотіли копита, доброю риссю йшов кавалерійський ескадрон. Командир, у довоєнній шапці з довгим обкованим козирком, розглядався навкруги. Побачив танк, під'їхав і осадив гнідого коня.

— Ескадрон, стій!

Трубач з першої трійки, вчасно не стримавши коня, висунувся наперед, за що дістав батогом по халяві.

— Назад. Вперед хазяїна не лізь.

Нахилившись у сідлі, вусатий кіннотник наглянув офіцера і салютуючи доповів:

— Розвідувальний ескадрон кавалерійської бригади як група переслідування. Доповідає вахмістр Фелікс Калита. Де противник?

— Відірвався.

— Скільки їх?

— Танкісти краще знають, бо з самого початку тут були.

Гнідий жеребець, з розігрітих боків якого йшов легкий пар, немов зрозумів слова, переступив з ноги на ногу, повертаючи голову до танка.

— Приземлилося понад шістдесят. Третю частину, мабуть, втратили, поки відійшли до лісу,— сказав Кос.

— Ой люди, у вас радіо нема? Аби тільки я п'ятнадцять хвилин тому знав, що тут щось таке готується...

— Німці нам не доповідали,— огризнувся Віхура.

— Як матиму до вас справу, капрале, кобилу для переговорів пошлю,— обрізав його вахмістр, презирливо цідячи слова.

Кінь повернув голову, мічену білою стрілкою, і, задзвенівши уздечкою, торкнувся мордою коліна. Вершник дав йому скоринку хліба, а потім знову мовив до Коса:

— Чому дали їм відступити?

— Що за погоня вночі у лісі...

— Хіба якби добрий солдат на доброму коні,— перебив вахмістр і засалютував.— Бувайте, панове, спробую піймати те, що від вас втекло.

Янек, підносячи руку до шоломофону, переглянувся з Густліком, зітхнув, облизуючи засмаглі від спраги губи.

— А ти думав, що командиром так легко бути? — пробурмотів Єлень.

Вахмістр на своїм коні перестрибнув рів біля залізничного полотна і скомандував:

— Ескадрон, за мною клусом!

Григорій, який сидів біля гусениці й кусав стебло, пас очима вершників.

— Танк добра річ, але серце джигіта болить,— признався Лідці, яка виглядала з переднього лазу.

Розділ VI

КАВАЛЕРІЙСЬКА АТАКА

Світло поміж дерев помітили ще здалеку. Капітан Круммель вирядив у розвідку патруль, а сам на чолі трьох взводів підходив поволі. Думав про те, чому мешканці не затуляють вікон. Мабуть, в Адольфа нема вже стільки літаків, щоб атакувати кожен освітлений будинок... Подумки завжди називав вождя на ім'я. Завжди, себто відтоді, як Гітлер відродив армію і батько Гуго й Зігфріда, сержант, що колись воював під Верденом, повісив його портрет на чільному місці в їдальні.

Портрет висів собі спокійно, бо кожен має право милуватися фотографією канцлера сусідньої дружньої держави. Та за рік до початку війни польський листоноша повідомив про це поліцейський пост в Курніку. Прийшов поліцай:

— Дім і земля ваша, пане Круммель,— заявив він.— Але ми перебуваємо в Польщі. Тримайте собі Адольфа в шухляді.

Як той польський поліцай потім благав помилувати його. Це вже було тоді, коли до Познаньщини вступили німецькі війська і Круммель, який згодом дослужився до капітана, наказав полякові копати глибоку могилу, щоб і на дружину і на двох синів місця вистачило. Дарма він просився, бо фюрер не передбачував над Вартою для поляків іншого місця, ніж під землею.

Повернулася розвідка, доповіла, що собак і вартового нема, а в хаті не більше п'яти чоловік.

Слід було б обминути дім лісника і, не гаючи часу, прямувати далі за азимутом до об'єкту, закодованого під назвою «Невидима смерть» — це найголовніше завдання десанту. Проте капітан вирішив інакше, і після його наказу парашутисти, поділившися на три групи, нечутно зникли в темряві.

Круммель зі своїми зв'язковими і підрозділом фельдфебеля Сірника лишився на місці, раз у раз поглядаючи на годинника. Надумав розживитися в лісниковій хаті, щоб підбадьорити своїх солдатів після невдалої атаки на міст. Нічної погоні в лісі не боявся, тим більше, що годину тому вони зірвали шлюзи, затопивши довгий багнистий яр у своєму тилу.

Круммеля роками вчили командувати, провадити бої, тому він не сумнівався в успіху. До того ж половина солдатів в його роті — досвідчені горлорізи. За шість років війни вони вже напевне забули свої цивільні професії, зате навчилися справно вбивати.

— Вперед! — тихо скомандував капітан.

Ніким не помічені, підійшли до самого дому на кам'яному фундаменті, критому червоною черепицею, що вологого блищала в місячному сяйві. Капітан зупинився під одчиненим вікном і прислухався. Хтось награвав на губній грамонійці спокійну, тужну мелодію. Брязнув ніж об бляшану тарілку, а потім низький немолодий вже чоловічий голос запитав:

— Товаришу, перестань грати і подумай, як по-німецьки пасовисько, трава?

— Навіщо тобі?

— Щоб цього старого запитати.

— Ось картопля. Їж. Навіщо трава?

— Потрібна. Син мене послав вивідати.

— Син батькові наказує?

— Він у мене взводний.

— А ти його не слухай. Війна закінчилась.

По той бік дому двічі крикнула сова.

— Хтось вештається у лісі, птаха наслідує— сказав старий.— Лампу краще б пригасити...

У вікні потемніло. Над підвіконням з'явилась жіноча постать, і тоді хтось з молодих не витримав, дав чергу по стіні.

Постріли заглушили команду. Штурмові групи вдерлися через двері й вікна до будинку. Одну-дві хвилини чулася шарпанина, і враз усе стихло.

— Все в порядку, пане капітан,— доповів з сіней невидимий в темряві парашутист.

— Присвітіть трохи,— наказав Круммель, маючи на гадці лампу, але не встиг стримати фельдфебеля Сірника — той кинув гранату до клуні.

Полум'я вмить охопило сіно й солому в засторонку, перекинулось на дошки. Капітан тихо вилаявся.

— Ані вогника більше, ти, дурний підпалювачу,— пробурмотів, заходячи до хати.

— Я хотів присвітити,— виправдувався фельдфебель.

Лампу справді не треба було світити, пожежа набирала на силі.

— Вогонь може накликати непроханих гостей. Треба кінчати.

Ці слова капітана стосувалися і солдатів, і полонених, яких фашисти тримали на мушці. Під стіною, прикрашеною оленячими рогами, стояли чотири чоловіка, заклавши руки на потилицю; двоє літніх дядьків у польських тикових мундирах, молодий радянський старшина з правою рукою в гіпсі й на пов'язці. Трохи осторонь ще один у високих шнурованих чоботях, немов збирався на полювання. Біля його ніг лежала вбита жінка.

— Якої дивізії? — запитав по-польськи Круммель з сильним німецьким акцентом.

— Ніякої,— відповів вусатий капрал.— Худобу женемо від фронту: корови, коні.

— Де худоба?

— Залишилася позаду.— Вусань знизав плечима.— Ми поїхали дорогу подивитися.

— Він вами командує? — німець показав на радянського старшину.

— Ні. Ми поляки, а він росіянин. Союзник. Разом вечеряли.

— Ти стріляв у німців?

— Ви застукали нас зненацька, не встиг.

— А раніше?

— Бувало всяке.

— Загинеш.

— Діло солдатське.

Побачивши, що німецький офіцер простягає руку до кобури, капрал схопив зі столу ніж і кинув у парашутиста, що цілився в нього.

Німець зойкнув. Черги двох інших автоматів хльоснули по грудях усіх трьох. Старшина встиг ще ступити крок уперед, вхопив зі стола лампу, але вже не мав сили кинути. Упав, скло тріснуло, й гас темною плямою розтікся по підлозі.

Поранений ножем парашутист сів на лаві, другий

став навколішки, розпоров плямисті штани, щоб перев'язати велику рану на стегні.

— Польський собака кусає,— процідив крізь зуби офіцер і мовив до цивільного: — А ти, німець, і твоя дружина німкеня годували це бидло.

— Вони були озброєні,— промовив похмуро чоловік.— Але вбили її ви, а не вони.

— Стояла біля вікна. Сліпа куля... Куди подів свою рушницю? Ти ж лісничий — мусив мати.

— Усе пропало за тої божевільної евакуації під бомбами, пане офіцер... Ми ледь урятувалися. Не думав, що дружина від німецької кулі...

— Заткни пельку,— спокійно, але гостро урвав його Круммель.— Наказ рейхсфюрера СС Гейнріха Гіммлера про евакуацію то закон. Хто не відійшов за Одер — не німець.

Підняв пістолета й, дивлячись у пригнічене обличчя чоловіка, старанно прицілився. По довгій хвилині опустив зброю.

— Потім... Будеш провідником і цим хоч трохи спокутуєш провину перед рейхом. Тут недалеко почали будувати в лісі підземний завод. Знаєш?

Лісничий кивнув головою.

— Отже...— офіцер показав рукою на двері.

Солдати вивели полоненого. Круммель притримав за плече Сірника, якого щойно лаяв, і жестом дав дозвіл. Той задоволено виструнчився.

— Слухаюсь!

Фельдфебель, зоставшися сам, узяв кусень холодного м'яса зі столу і, жуючи, оглянув трупи, порився в їхніх кишенях. Не знайшов нічого цікавого, крім чималого хрестика на шиї вусатого капрала. Зірвав, попробував на зуб, чи золото, і, скривившись, сховав до кишені.

Запаливши сірника, кинув на підлогу. Розлитий гас бурхнув яскравим полум'ям. Хвилину-дві з насолодою дивився, як жовті і червоні язики прогризають дошки, як на ніжці стола морщиться олійна фарба, як од жару стає коричневою скатертина.

Потім плюнув, перестрибнув через підвіконня й відбіг до дерев. Надворі ще стояла ніч. Повернувся спиною до вогню, заплющивши очі, глибоко дихав, аби звикнути до темряви. Несміло обзивалися невчасно збуджені птахи, потріскували охоплені полум'ям колоди, а він прислухався й радів: від часу, коли Адольф Гітлер оголосив

війну гнилій Європі, а потім — усьому світові, фельдфебель провадив нелегке, однак приємне життя парашутиста, і ніхто йому не забороняв «користуватися» сірниками.

Їхали кілька годин, аж поки не стало видно велику садибу. Праворуч будинків, на луках понад річкою паслась череда, кілька сотень голів, а на подвір'ї якісь люди напували коней, поралися біля возів з брезентовими будами.

— Кінець стражданням,— водій перекрикував мотор танка.— Що зайве, можна залишити.— Полічив на пальцях, показуючи не тільки на однорогу корову, але й на Томаша.

Кос підніс до очей бінокля. Розпізнав польських солдатів з карабінами за спиною, з батогами в руках. То були літні люди, здебільшого вусаті, мабуть, з якоїсь тилової частини. Біля жолоба під криницею жінки в цивільному, робочому одязі допомагали напувати коней. Якийсь хлопець вів за уздечку чорного коня під сідлом.

Один із солдатів помітив ваговоз і танк, підбіг до взводного, може, командира, показав. Кос усміхаючись дивився, як той виймає з футляра бінокль і підносить до очей.

— Поляки,— заспокоїв солдата взводний, опускаючи бінокля.— Сюди їдуть. Може, щось знають.

Пішов до відкритих навстіж воріт.

— Звільніть під деревами місце для танка! — гукнув фурманам.

— Коли вирушимо? — спитала його коротко підстрижена жінка з табірним номером, витаврованим на руці.

— За півгодини. Довше не можна чекати. Розкрийте ширше ворота, щоб машина стала під повіткою.

Жінка вийняла із скоби затичку, розчинила двері боксу, мурованого з обох боків червоною цеглою.

— Я поїду попереду,— попросив хлопець, який тримав за уздечку осідланого коня.

— Ти, Франеку, повинен бути недалеко від мене, щоб я мав тебе завжди на оці.

Взводний показав Віхурі й Саакашвілі, де поставити машини, і привітався з Косом. Здивовано подивився на

Томаша, який виструнчився біля корови з налигачем у руці.

— А ти хто?

— Рядовий Томаш Черешняк. Із Студзянок, з Козеницької пущі.

— А ми з батьком з-над Промніка — несподівано зрадів взводний.— Знаєш, де це?

— Звичайно. За Віслою.— Обличчя хлопцеві засяяло.

— Перед Віслою,— поправив той.— На м'ясо ведете?

— Якщо з вашого боку дивитися, то перед, а з нашого — за Віслою. Не на м'ясо, молочна.

— Можу поміняти, бо ми женемо своїх аж під Варшаву на господарство.

— Я б радше так залишив, без обміну. І може б, пане взводний, цю корову батькові...

— В селі залишився?

— Застарий воювати.

— Можна б перегнати...— погодився той і, спершись плечима на цегляний стовп біля воріт, запитав: — А якби дві? Після війни я б одну забрав, бо ми обидва з батьком служимо, а на господарстві нікого.

— Можна. Хоча з сіном трудно.

— І з сіном трудно, і дорога важка.

— Можна дві в нас залишити. Мою легко пізнати,— Томаш показав на зламаний ріг.— Добре доїться, але за нашою машиною не встигає.

Тим часом, як два сусіди з-над Вісли балакали собі біля воріт, Віхура відійшов до танка і, ставши перед екіпажем, розкрив затиснений кулак.

— На току знайшов, розумієте?! — показав на долоні чимале серце з бурштину.

— Ой, яке гарне,— захоплено скрикнула Лідка.

— Розумієте? А по обидва боки свіжомурована стіна.

— Віхуро...— почав був Янек, беручи бурштин з руки водія.

— Як ті мамули з возами ушиються, треба розвалити ломом...

— Подаруй,— попросила Лідка командира.

Кос, насупивши брови, машинально дав їй сердечко.

— Капрале Віхуро! Не смійте порушити хоча б одну цеглину. Ясно? Сюди люди прийдуть господарювати, а ви хочете їм будинки розвалити...

Віхура набурмосився й замовк, а коли Янек одійшов

до воріт, покрутив головою на знак того, що він іншої думки.

— Сержант Кос,— відрекомендувався командир танка, підходячи до командира обозу.— Ми тут у вас хотіли залишити корову.

— Про корову мені ваш солдат уже казав. Можна до череди.

Черешняк, не чекаючи дальших пояснень, погнав перисту на луку, махаючи березовою гілкою.

— Війна кінчається,— сказав Янек.

— Кінчається, кінчається і скінчитись не може. Я вчора послав двох у розвідку, щоб вивідали, де пасовиська, куди гнати худобу. Досі не повернулися. Ви не зустрічали?

— Певно, випили і сплять.

Обличчя взводного раптом змінилося. Стиснув кулаки, ніби хотів ударити, але отямився.

— Не випили. Обох добре знаю, а один — батько мені. Вночі не чули пострілів?

— Чули,— усміхнувся Янек.— Навіть близько...

Про нічну пожежу забув, але мав намір розповісти про битву біля мосту. Ледве почав, як перебила його автоматна черга з-за річки. Кулі просвистіли над садибою, брязнули по черепиці на хліві.

— Що це за дурень...— гнівно почав взводний.

Думав, що стріляв хтось із своїх, та з протилеглого високого берега вдарило ще кілька автоматів. Гупнув міномет, міна перелетіла над ними і вибухнула на дорозі. Разом з Косом побігли попід будинками до танка. Там уже були всі члени екіпажу. Григорій допомагав Франекові втримати чорного коня, якого налякали окрики фурманів.

— Спокійно! Заїжджайте за хлів,— наказав взводний фурманам.— З карабінами до мене!

Обстріл тривав. Кулі летіли нижче, знімаючи фонтанчики пилюги на подвір'ї. Якийсь солдат повз і тягнув поранену жінку, впав убитий кінь. Спряжений з ним другий зламав дишель, перекинув віз, шарпався, заплутаний в упряжі. Міни вибухали щораз ближче до луки.

— Виб'ють падлюки череду.

Григорій забрав у хлопця пастуший батіг з коротким пужалном, благально глянув на Коса.

— Віджену,— вдарив себе в груди.— Командире, я!

— Гаразд,— погодився Кос.— Віхура й Густлік, в машину!

— І я,— попросила Лідка.

— Гаразд.

— За мною! — гукнув взводний до свого війська, вусатих, підстаркуватих піхотинців, що поприбігали з карабінами.— Цепом управо! — наказав, розставляючи загін вздовж мурованої огорожі.

Одночасно з брязкотом закриваних танкових люків, з гуркотом заведеного мотора Григорій скочив у сідло і рушив чвалом. Якби спитали, коли востаннє сідав на коня, не міг би, певно, відповісти, проте тільки-но торкнувся теплої кінської спини, як тренування за дитячих літ підказало м'язам, що мають робити. Набрав у легені повітря й дико свиснув з радості. Шарик, сприйнявши посвист як команду, помчав слідом.

Грузин, пригнувшись над гривою, вилетів на дорогу, з дороги на луку, по якій безпорадно метушилася худоба. Гейкаючи, зігнав до гурту корів, що відбилися від череди, і, хльоскаючи раз у раз батогом, змусив їх бігти чвалом. Шарик, гавкаючи і хапаючи зубами за ноги, підганяв найбільш млявих.

З меліораційного рову (сховався там після перших пострілів) вибіг Томаш, схопив за гриву найближчого коня. Розрізав трофейним садівницьким ножем пута і помчав верхи грузинові на підмогу з другого флангу.

Завиваючи, надлетіли дві міни, на якусь мить зупинилися і, немов шуліки, ринули вниз, у самісіньку череду. Вибухи розквітли навколо вогнем, поранені осколками тварини заревли із жаху й болю. Кілька корів упало на молодій жовтуватій траві.

Григорій бачив усе те краєм ока, без упину стьобаючи батогом по хребтах, по випуклих боках, бо порятунок був лише в несамовитому чвалі. Ворожий кулеметник помітив його, пустив довгу чергу, кулі просвистіли просто над вершником, схиленим над кінським загривком. Зараз візьме поправку, прицілиться нижче, подумав Григорій. Стрибки коня мов одмірювали секунди жаху, очікування на кулі, а водночас із кожним ударом батога, з кожною смугою на шерсті, череда спочатку неприборкана й безладна, едналася в русі, й дедалі швидше мчала вздовж річки.

— Гу, гу! — гукав Томаш, вимахуючи в повітрі путами.

Від садиби щораз частіше тріщали карабіни, і міномети почали стріляти по будинках, аби змусити замовкнути піхотинців, придавити їх до землі. Саакашвілі з надією подумав: коли вдарить гармата з «Рудого», кулеметник про нього забуде.

Танк мовчав. Знов засвистіли кулі. В цю ж мить Григорій підняв коня на диби, рвонув убік — обидва, як чорний снаряд, перелетіли над кулями, що рвали муравУ й чорну торф'янисту землю. Жалібно заревла ялівка, перекинулась через голову, даремно силкувалась підвестися.

Шарика обсипало дерном — він заскавчав і пригнувся, але кулі, видно, минули його, бо побіг ще швидше, шмигнув між корів, що мчали стрімголов. Тепер можна було вже їх не підганяти.

Річка завернула. Високий кущистий берег заслонив худобу од куль. Справа наближався ліс. Григорій і Томаш обігнали череду. Їдучи на чолі, ледве помітні в хмарах куряви, стали зупиняти корів, гейкаючи та ляскаючи батогом.

Навіть не помітили, як з-поміж дерев виїхали троє вершників. Один з них гукнув:

— Стійте! Хто ви?

Шарик гаркнув і, побачивши озброєних людей, глибше сховався між корів.

Черешняк і Саакашвілі розгубилися трохи, побачивши два націлені на них, готові до пострілу автомати, але відразу ж пізнали, з ким мають справу.

— Це ви, пане вахмістр? — зрадів Томаш.

— Вахмістр Фелікс Калита,— додав Григорій.

— Ти звідки знаєш? — вершник під'їхав ближче.

— Пізнав. Минулої ночі біля мосту...

— Ви з того танка? Що там за стрілянина?

— Напали на садибу, де розташувалися пастухи цієї череди.

— Серед білого дня. Чого їм треба? Розвідати яр та виходи у тил ворога,— наказав двом уланам, які його супроводили. Ті зразу ж помчали на другий бік річки.

— Про наш танк, напевно, не знають. Наш командир ще не стріляв,— пояснив Григорій.

— Добре. На цей раз піймаємо їх на гарячому.

Ставши у стременах, повернувся до лісу.

— Ескадрон...

— Я з вами,— промовив Григорій.

— Гаразд,— відповів вахмістр і, піднімаючи голос, закінчив команду: — ...за мною!

Скраю лісу заворушилися кущі. Ескадрон, шикуючись на ходу, клусом рушив до річки.

Вода заледве діставала коням до животів. Перший, здіймаючи бризки, переправився вахмістр, за ним — Сакакашвілі. Підстьобнувши коня держаком батога, висунувся уперед, але відразу ж був покараний ударом хлиста по халяві чобота.

— Назад. Поперед господаря не лізь.

Черешняк не чув цього. Залишився біля корів. Дивився, як перед вершниками зачорнів стрімкий яр, перетятий звірячою стежкою, що піднімалася вгору. Ескадрон в'їхав поміж дерева, зник у густому чагарнику.

Через луку щодуху мчав припізнілий Шарик. Притьмом переплив на той берег. За мить і він зник у темному яру. Томаш повернувся, під'їхав до однорогої, що лежала на боці, повалена осколком міни. Ревла з болю, благально дивилася на людину, яка була для неї добра. Томаш зіскочив з коня і, важко зітхнувши, добив корову з автомата.

Подвір'я садиби ніби вимерло під вогнем фашистів. Вози з кіньми і жінки схоронилися за будинками, куди кулі не діставали. З-під невисокої кам'яної стіни солдати-обозники завзято стріляли з карабінів. Взводний проліз крізь діру в огорожі, вибіг за клуню, де в саду, схований аж по башту кущами порічок і малини, стояв німий «Рудий».

— Танкісти, вдарте хоч кілька разів, бо ми видихаємось.

Кос повернув завзяте обличчя й заперечливо похитав головою.

— Рідше стріляйте,— порадив.

— Як німці підуть в атаку, то не ручуся за своїх дідів.

— Менше стріляйте.

— Слухаю,— взводний побіг до своїх.

— Осколковим? — запитав Густлік.

— Можна. Хай-но підуть в атаку.

Обидві голови зникли у башті. Постріли з карабінів порідшали. Зате німці посилили вогонь, зненацька розлігся крик — то парашутисти пішли в атаку.

Лиш тепер Кос зачинив люка. Танк проповз по грядках кілька метрів уперед, вихилився з-під низьких гілок

яблуні з набубнявілими липкими бруньками. Крізь перископ видко було ціп парашутистів у захисного кольору мундирах — вони йшли, випроставшись, і стріляли од стегна. Ще секунда-друга щораз грізнішої тиші, і «Рудий» відкрив вогонь з гармати та обох кулеметів.

Вже перший снаряд влучив у ціль — фонтан вибуху закрив кількох солдатів на лівому фланзі. Наступні снаряди, послані вмілою рукою, рвали ціп на частини. Кулеметні черги кинули живих у борозни, змусили втиснути шоломи в торішню стерню.

Якусь хвилину командири підрозділів намагалися перекричати гармату, підняти ціп в атаку. Аби їм це вдалося, ворог мав би ще шанси, бо залишилося подолати трохи більше ста метрів, але переміг жах перед смертю. Перший підхопився якийсь поранений і з криком подався до кущуватого схилу, за ним — решта.

Тих кільканадцять секунд, які німці бігли відкритим полем, обійшлися їм дуже дорого. Кос плавно водив дулом кулемета, ловив щоразу нову постать на мушку й коротенькою чергою, трьома-чотирма кулями зупиняв її на бігу.

Віхура, спостерігаючи за битвою через перископ, розстебнув ларингофона, щоб командир його не чув, і нахилився до Лідки.

— Добрячий з тебе боєць. Але сердечко віддай.

Дівчина на мить перестала стріляти з ручного кулемета. Боліло плече од віддачі, горло дер пороховий дим.

— Скажи це Косові,— кинула захриплим голосом.

Капрал вдавано засміявся, вернув на місце водія, піддав газу й зрушив з місця.

— Стій,— стримала його команда Коса.— Куди?

— Адже ж повтікають.

— Місцевість не розвідана. Без прикриття в кущі не поїду. Не хочу втратити машину,— відказав Янек.

Навів гармату на схил, над яким виринули постаті парашутистів. Натиснув спуск. Гримнув постріл, і на купу золотавих гільз брязнула ще одна.

Тим останнім снарядом повалило ще двох парашутистів.

— Швидше! — покрикував Круммель.— До лісу!

Рукою показував на узлісся, до якого лишалося метрів з двісті.

Вийшовши за межі обстрілу, вирівнювали віддих і крок. Капітан знав: досить п'яти хвилин спокою, досить

заглибитися в ліс — і до його людей повернеться бойовий дух. Аби прискорити цей момент, діловито, трохи навіть недбало сказав до тих, що були найближче:

— Повернемося сюди вночі і виконаємо наше завдання.

Парашутисти без команди вишикувалися в три невеличкі колони. Йшли швидко, зігнувшись під важким спорядженням. Знеможені бітом, вони важко дихали, не в силі ні наслухатися, ні розглядатись довкола. І коли з-за дерев вилетів розгорнутий до атаки ескадрон, минуло дві-три секунди, поки його почули й побачили.

— Кіннота справа! — зарепетував Сірник, який ішов поряд з капітаном, і, різко повернувшися, пустив чергу, тримаючи автомат біля стегна.

— Ура-а-а! — гукнули улани у відповідь на кулі.

Сурмач, який мчав біля Калити, підняв до рота сурму, кинув у повітря трель чистих металевих звуків, що підбадьорювали коней і людей.

Один улан, уражений кулею в груди, поволі одхилявся назад. Григорій кинувся на допомогу, проте заледве встиг перехопити шаблю, що падала з руки. Перекинувши хлист у ліву, вхопив правицею зброю і вслід за іншими врізався на своєму чорному коні в піхоту.

Вахмістр Калита наїхав конем на парашутистів, звалив двох швидкими ударами. Третій прицілився у нього з відстані кількох кроків, але Саакашвілі штрикнув його кінцем шаблюки перш, аніж той натиснув спуск.

Звалений кіньми фельдфебель Сірник підвівся з землі. Замахнувся ззаду ножем на Григорія. Під кінським животом, мов стріла з луку, майнув у стрибку Шарик, всадив ікла в озброєну руку, двічі вдарив передніми лапами — Сірник упав.

У цій короткій сутичці, миттєвій, як зблиск шаблі, вирішилась доля бою — десантна рота капітана Круммеля перестала існувати.

Улани на конях крутилися полем, зганяючи в одне місце полонених — всього вісім чоловік разом з одягненим у цивільне провідником. Один парашутист з невеликою раною від шаблі на щоці став на коліна, другий стирав йому кров з обличчя і перев'язував рану. За ними присів капітан Круммель. Похапцем дістав із своєї планшетки карту й план, засунув їх у борозну під навислу скибу землі, підводячись, затоптав чоботом.

— Марш! — наказав німцям улан, дулом автомата показуючи напрям.

До Григорія під'їхав вахмістр, вручив йому піхви від шаблі вбитого улана.

— На танку ким їздиш? — запитав суворо і, чекаючи на відповідь, частував гнідого грудкою цукру.

— Механіком,— відповів Саакашвілі з усміхом, припинаючи шаблю до пояса.

— Шкода,— пробурмотів Калита.

У цьому єдиному слові було все: пошана, щирий жаль і блиск неврученого ордена.

Розділ VII

СІВБА

Пославши осколковий снаряд у край схилу, Кос якусь мить дивився, як падають шматки дерну й каміння, підкинуті вибухом, як розсівається кушпела, а потім наказав одкрити люки. Прибіг взводний, скочив на броню, всміхаючись, світив білими зубами на вимазаному пилюкою обличчі й, дарма що мотор мовчав, гукав голосно:

— Але ж дістали прочухана й навіть здачі не дали.

— Нікого з наших не зачепило?

— Одного на смерть,— спохмурнів взводний.— На самому початку. Хто міг сподіватися, що така банда в тилу ходить...

— Парашутисти. Вночі їх скинули.

— Негайно вартових поставлю.

— Не зашкодить, але вони до темряви не повернуться.

Взводний, розглянувшись, раптом занепокоївся.

— А там кого знов несе?

На тому березі з'явилися вершники й, стримуючи коней, почали спускатися стрімким схилом до річки.

— Мабуть, той, якого ми вже раз вночі зустріли,— сказав Густлік.— Кухмістер Кобіта [1]...

— Показав би тобі вахмістр Калита, де раки зимують, якби почув.— Кос покрутив головою і додав не без іронії в голосі: — Знов улан запізнився.

---

[1] Гра слів: «кобєта» по-польськи — жінка.

Поки вони балакали, солдати, не чекаючи команди, взялися наводити порядок на подвір'ї — перев'язували поранених, збирали порозкидане обозне майно, лаштували вози в дорогу, запрягали коней. Від стерні повертали два піхотинці, тягнучи трофейну зброю. Кожен ніс по два автомати, полотняні сумки з запасними магазинами і в'язки гранат. Нижчий, мов пса на повідку, тягнув за собою ручний кулемет.

— У німців заробили б курева,— сказав Віхура, який уже виліз з танка і стояв біля башти, обнімаючи рукою гарматний ствол.

— Хто? — зацікавився взводний.

— Ваші, оті, що залізяки тягнуть. Так, на перший погляд, з сотню сигарет буде.

— В тебе голова не болить? — запитав Густлік.

— Ні. А що?

— Бо дурниці верзеш. Хто пороху не нюхав, тому запах його паморочить голову.

— Що паморочить? Тобі паморочить? — розсердився капрал і з кишені на грудях добув чималий пожовклий аркуш.— Читати вмієш?

Кос, Єлень і взводний схилилися над німецькою листівкою із заголовком: «Трофейна зброя».

Гітлерівське командування зверталося до солдатів. Кожен, хто принесе трофейну гвинтівку або автомат, одержить п'ять сигарет, ручний кулемет — десять, важкий міномет — двадцять. Далі йшов «прейскурант» щодо грізнішої зброї— «катюша» (сто сигарет), бронебійні гармати і танки.

— Те — тридцять чотири,— прочитав уголос Густлік,— сорок пляшок спирту... Ти б хотів, антихристе поганий, танк на сорок пляшок горілки проміняти? — запитав і, не чекаючи відповіді, замахнувся.

Капрал ледве встиг одскочити за гармату, закривши голову руками.

— Облиш,— Кос стримав Єленя і суворо запитав Віхуру: — Де знайшов?

— У клуні, коли машину туди заводив.

— Викинь.

— Чому? Мені такий порядок подобається. Чому солдат має даром носити?

— То ти, придурку, не бачиш, що вони такий порядок завели тепер, коли не тільки трофейну, а й свою зброю в кущі кидають? — сказав Єлень.

— Ну добре, викину, не розводься.— Віхура махнув рукою і розірвав листівку навпіл.

— Отак найкраще,— засміявся взводний,— Папір поганий, навіть на куриво не годиться... Ну, пора,— зіскочив на землю і пішов до свого обозу.

— Як вони від'їдуть,— тихо сказав Віхура,— треба заглянути, що за тим мурування. Кажу вам, ломом тільки садонути...

Густлік простяг свою довгу руку, зняв йому з голови шоломофон, показав у куток подвір'я. Між стіною і возовнею на свіжонасипаній могилі двоє піхотинців вставили хреста, збитого із штахет.

— Вирушаємо,— наказав Кос.

Віхура знизав плечима і, не обмовившись жодним словом, прослизнув у люк. Танк позадкував під клуню...

Коли затихло ревіння мотора, під'їхав на коні охляп Черешняк.

— Скільки? — запитав взводний.

— Сімнадцять, не рахуючи моєї,— похмуро відповів Томаш, зіскакуючи з коня.— Покалічених теж чимало.

— Не журись. Все одно відведу. Не гіршу, ніж твоя була.

Томаш стояв біля коня, широко розставивши ноги, спирався рукою об шию тварини і, перебираючи пальцями гриву, говорив з люттю крізь сльози:

— Хай уже людей гублять, але чим худоба винна? З мінометів по коровах б'ють...

— Вони, падлюки, нищили б усе, що в них одбираємо.

По бруківці зацокотіли копита.

До садиби клусом їхав запилений переможний ескадрон. Вів його Калита, а зразу за ним їхав Саакашвілі з шаблюкою при боці. Перший підкручував, другий гордо погладжував вуса. Обидва враз зіскочили з коней. Вахмістр привітався з Косом і командиром обозу.

— Вдруге в той самий день,— сказав Янек, потискуючи простягнену руку.— Якби трохи раніше.

— Що вночі, що вдень,— урвав його Калита.— Ми вирубали тих, які з-під вашого вогню втекли. Небагато залишилося,— показав на вісьмох полонених. Улани саме заводили їх на подвір'я.

Шарик, що допомагав конвоювати, підбіг до Янека, заскавчав і затих під долонею свого хазяїна.

Усі три командири пішли до парашутистів. За ними

Томаш, Віхура з Лідкою, а останніми Григорій і Єлень, який несхвально бурмотів:

— Навіщо бляху до боку причепив? Скинь.

Німці стояли насупившись, але гордо, пліч-о-пліч у дві шеренги. На правому фланзі офіцер, біля нього лісничий, ззаду за лісничим фельдфебель — на пиці в нього синіли порохові плями. Довгу хвилину тривала тиша, дедалі важча і дедалі запекліша. Ворожість, що накопичувалась роками, кров і кривда розділяли цих людей з кам'яними обличчями, що стояли зараз лице в лице. Жах і втома найдужче спотворили обличчя лісничого.

— Вночі підсвітили пожежею, показали дорогу,— промовив Калита.— І потім вже ми по свіжому сліду... Цікаво, чого тут шукали, що в білий день пішли в атаку?

Янек зняв з офіцера планшет, заглянув досередини і віддав вахмістрові.

— Встиг карту знищити або викинути.— І по-німецьки до полонених:

— Що ви тут шукали?

Вони мовчали. Янек чекав довгу хвилину, по черзі вдивлявся в обличчя і раптом показав на лісника: — Ти.

Той здригнувся, зблід і повільно почав:

— Тут під землею...

Зненацька глухо застогнав, перехилився наперед і впав ниць на землю.

З його спини стримів чорний держак десантного ножа. Зелений мундир швидко темнів од крові. Кос добув пістолета і, тримаючи решту на мушці, присів, повернув лісника на бік.

— Мертвий. Той рябий ударив його в серце,— сказав, дивлячись на похиленого вперед фельдфебеля, що напружено чекав пістолетного пострілу.

— Соромно мені за вас,— мовив до своїх вахмістр.— Обдурити вас можна, мов дітей. Ану ще раз обшукайте, тільки все, до останньої нитки на тілі...

Парашутисти без команди підвели вгору руки, і двоє уланів стали вивертати їхні кишені. Все скидали на простелену плащ-палатку.

Серед ножиків, ганчірок, бинтів, цигарок та сірників блиснуло золото. Взводний нахилився, підняв хрестика й, зблiднувши, показав:

— На шиї батько носив.

— Не встигли,— сказав вахмістр.— Догоряла його

хата вже,— показав на мертвого лісничого.— Спізнилися на якихось півгодини.

Томаш, що увесь час стояв мовчки, тільки судорожно стискав кулаки, враз глухо застогнав і пішов на парашутистів. Замашистими ударами звалив на землю фельдфебеля та капітана.

— Що ти робиш? — гукнув Григорій.

— Рядовий Черешняк! — крикнув Янек.

Густлік ступив уперед, схопив Томаша за плече.

— Стій!

Але той, мов несамовитий, вирвався і ударом у щелепу звалив ще одного німця.

— От чортяка,— вилаявся Густлік і, заступивши Черешнякові дорогу, вдарив його у живіт.

— Так не можна,— говорив, тримаючи його за плечі, щоб не впав.

— Новенький,— пояснив Кос.— Лише четвертий день служить.

— Новий, зате чесний,— відповів вахмістр.— Я б його потримав на хлібі та воді, а потім представив до підвищення по службі. Не шкодить, що він їх трохи того... Увечері в штабі армії говіркіші будуть.

— Сьогодні ввечері?

— То вже недалеко.— Командир ескадрону кивнув головою, не без втіхи дивлячись, як повільно підводяться з землі побиті парашутисти і як фельдфебель розмазує кров із носа по бандитській пиці.

— Нам у той самий бік. Візьмемо полонених у кузов?

— Гаразд. Тільки напоїмо коней — і можна вирушати.

Вахмістр попрямував до криниці, а Кос підійшов до взводного, який ще й досі дивився на батьківський хрестик, що лежав на його долоні.

— Їдемо.

— Їдьте,— відповів піхотинець, немов лише зараз прокинувся від сну й простяг Янекові руку.

Хвилину здавалося, що хлопець і Янек ось-ось обнімуться й розцілуються, проте обидва були надто молоді й соромилися своїх почуттів. Тож тільки засалютували один одному та й розійшлися.

— До виїзду шикуйсь! — наказав взводний.

Біля танка, на дошках, складених під клунею, згорбившись сидів Черешняк. Григорій, спершись на танко-

ву броню, Густлік, що стояв біля башти, та Лідка, виглядаючи з відчинених дверцят кабіни,— всі слухали Віхуру. Порпаючись у моторі, він розповідав:

— ...Але це ще не все. Уявіть собі, що вночі заступає мене на варті та й починає верзти, як біля Чорного лісу він переплив річку, перерізав кабель, і фріци не змогли підірвати замінованого моста. Порадив йому розказати своїй бабусі, коли до села повернеться...

— Облиш, Віхура, не час базікати, тільки-но улани напоять коней, вирушаємо разом з ними.

— Корову віддали, а за кіньми будемо їхати. Я б подивився, що там за стіною в цій клуні, а потім наздогнав би.

— Почекайте,— урвав Густлік, зліз з танка і підступив до Черешняка.— Чим же ти отой кабель різав?

Томаш мовчки дістав з кишені садівницький ніж і простяг Густлікові. Ненароком витягнув кінець кабеля, Єлень нахилився, добув чималий клубок.

— Водонепроникний,— сказав, уважно оглянувши.— Навіщо тобі?

— Хіба я знаю,— знизав плечима Черешняк.— Дріт завжди пригодиться.

Єлень одкрив ножа, попробував пальцем вістря, намацав дві невеличкі щербини. Передав Косові.

— Правду каже.

Віхура й Григорій, спинаючись навшпиньки, заглядали через плече, коли Янек розглядав кабель.

— Рядовий Черешняк,— покликав тихо Кос, а коли той підвівся, сержант простяг руку.— Дякую.

— То ти такий? — Григорій вхопив Томаша за плече, глянув йому в обличчя.

— Зніми шаблю, маєш з нею дурний вигляд,— нагадав йому Кос.

— Зараз зніму.

А Віхура вже ніс гармошку.

— Бери. Це тобі,— простягнув Томашеві.

Хлопець, дарма що ще болів живіт, не міг далі ображатися.

— Грати вам буду,— пообіцяв.

— Давай руку на мир, зап'ємо згоду вином з палацу.

Та Густлікова рука повисла в повітрі.

— Ні, пане взводний.— Томаш похитав головою.— Полонених, певна річ, не можна бити, але й нема такого закону, щоб солдата...

— Подивіться,— вигукнула Лідка, показуючи на подвір'я.

У ворота один за одним виїжджали вози. Обозний салютував з коня і махав танкістам рукою.

— Забудь,— сказав Густлік до Томаша.

— Не забуду,— затято відповів Черешняк, навіть не повернувши голови.

Через відкриті ворота дивився на череду, на вози, які котилися в хмарах куряви.

День стояв оксамитово-теплий — сонце не пекло, повівав легкий вітерець, пахло молодим листям і травою. Солдати повмощувалися над ровом, хто гомонів, а хто вдавав, що дрімає, прислухаючись до пташиного щебету в сосновому чагарнику.

Раптом почувся рев мотора, дзвінкі веселі звуки гармошки й хвацька пісня — трохи уланська, трохи козацька, старовинна, але вже осучаснена.

Іду я в Росії, гострю шабельку, гострю шабельку,
Винеси хустинку, я тебе прохаю, моя миленька.

Солдати зацікавлено повставали — хто ж воно їде з такою піснею?

Показався вусатий кавалерист, мабуть командир, а за ним — улани. У першій тройці їхав гармоніст у зсунутому на тім'я танкістському шоломофоні, а обабіч нього найголосніші в ескадроні співаки.

Ти, певно, руську панну кохаєш, панну кохаєш,
А тепер у мене,— тільки знай, що марно,— дарунку прохаєш.

За кіньми побачили силует танка і збагнули, звідки той глухий рев, чому на голові в гармоніста шоломофон.

Не було там часу панну кохати, панну кохати,
Мусив я щоднини з ранку й до півночі марширувати.

Перша тройка вела пісню далі:

Хочеш знати, моя мила, що в обід я мав, що в обід я мав?
З коника булку, під сідлом печену, сам підігрівав.

Хочеш знати, мила, як я нічку спав, як я нічку спав?
Жовте дубове листя, листя, а не подушку, сам собі я слав.

Перехрестя залишилося позаду, колона в'їхала на горбик. Гармошка бадьоро виводила приспів, та вахмістр піднявся в стременах, обернувся.

— Ескадрон...— Музика й спів обірвались.— Стій!

Зупинився і танк. Калита під'їхав ближче.

— Відпочинемо кілька хвилин. До штабу їхати не більше години, а тут уже наші полки квартирують,— накреслив рукою півколо, показуючи темні смуги на полях і солдатів біля плугів.

— Хто оре? — спитав Кос.

— Ми,— відповів вахмістр.— Наша бригада.

— Так скоро ж далі рушати.

— Та ж не собі. Для тих оремо, що тут житимуть.

Густлік мовчки зліз з танка, перестрибнув рів і подався до найближчої ріллі, де стояв віз, наладнований мішками.

Вслід за сілезцем поспішив Черешняк з гармошкою на грудях. Майже враз обидва вийшли на поле.

— Привіт! — засалютував Єлень.

— Привіт, пане взводний,— відповіли солдати-фурмани.

— Зерно? — Густлік торкнувся до мішка й, нахиляючи його до себе, розв'язав.

— Зерно.

— На засів?

Єлень, а за ним Томаш засунули по лікті руки в мішок.

— Посівне.

— Дасте мені трохи?

— Можна.

Допомогли одне одному прив'язати торби через ліве плече. Улани зіскочили насипати зерно.

Обидва змінилися на обличчі, коли стали понад пахучою зораною смугою, Томаш опустився навколішки. Густлік узяв жменю зерна, розсипав півколом по землі й рушив уперед: лівою — сіється, лівою — сіється. За ним — на три кроки ззаду і вбік — почав Томаш. Кидали зерно в борозни. Не собі. Тим, що мали прийти сюди жити.

Розділ VIII

ЗУСТРІЧІ

У другій половині березня, вже після визволення Колобжега, який здався вісімнадцятого, коли танкова бригада, підтримуючи радянську піхоту, вела ще важкі бої за Гдиню і Гданськ, Перша армія Війська Польського дістала наказ перейти до оборони на широкій смузі узбережжя від Щецінської затоки та Дзівної до самої Балтики, до гирла Регі й Парсенти [1], й ще далі на схід.

Тому й не дивно, що коли екіпаж сержанта Коса доповів про своє прибуття, його негайно направили на Балтику — разом з ескадроном вахмістра Калити і доданим до них взводом легкої артилерії вони мали стати ланкою того ланцюга протидесантної оборони, що простягся понад берегом на дюнах, порослих сухою травою, крізь яку вітер пересипав дрібний пісок.

Сприйняли цей наказ, як і личить старим солдатам, тобто з усмішкою, хоч насправді воліли б дістати призначення до більшого танкового підрозділу десь на шляху до Берліна.

Щиро зраділа лише Лідка.

— Якби ви знайшли мені якогось купальника, я б гарно загоріла до балу в Берліні на честь закінчення війни.

Купальника не знайшли, та й вільного часу було обмаль. Окопалися як слід, проте завжди знаходилась якась робота. Кос рідко давав звільнення, та сьогодні Лідка відпросилася на пляж разом з Григорієм.

Приємно було ступати по вологому, прибитому хвилями піску понад морем. Коли б не погнута гармата, що стирчала серед воронок, та величезний ваговоз, капот і кабіна якого виступали над водою, можна було б подумати — ніякої війни немає. На широкому чистому видноколі — жодного диму з пароплава. Чайки ширяли над їхніми головами, задерикувато кигикаючи.

— Маю. Маю і не віддам нікому,— приспівувала дівчина, стискаючи кулаки.— Дароване — закохане.

Вона, розтуливши кулак, роздивлялася бурштинове серце, що лежало на долоні.

---

[1] Дзівна, Регі, Парсента — річки.

— Коли б у мене була стрічка,— приміряла її, притримуючи пальцями, показала другою рукою, яка була б оздоба.

— Чорна годиться? — запитав грузин.

— А в тебе є?

— Зачекай.— Скинув з плечей шкіряну куртку, постелив на піску і запросив: — Сідай і чекай.

Вернувся до того місця, де хвилі коливали затопленого ваговоза. По чорних вищерблених стовпах хвилеріза пробіг над самою водою, зміряв на око відстань, присів і стрибнув на вологий капот.

Не дивився на дівчину, але, бажаючи похизуватися, ще раз стрибнув — тепер на другий бік погнутої кабіни. У перехнябленому кузові плавала синя матроська безкозирка. Нахилився і після кількох невдалих спроб піймав її за стрічку. Повертатися було важче. Проте дістався на берег щасливо, щоправда мокрий до рубця. Відірвав стрічку од безкозирки і простягнув дівчині.

— Ось тобі!

Пішли обоє до дюн. Лідка просилила стрічку крізь вушко бурштинового серця і приміряла.

— Молодець! — схвально кивнула головою.

Гжесь погладив вуса, доторкнувся до плеча дівчини і, зупинившись, заговорив по-грузинськи. Лідка слухала слова, й трохи не схожі на слова інших мов, які їй доводилося чути, зовсім незрозумілі, і, на превеликий подив, відчувала — їй любо слухати. Шершаві, як гранітна скеля, звуки, різкі, мов орлиний крик, переливаючись голосними, як струмок, крихітками сонячних променів, творили спокійну, благородну мелодію.

— Вірші? — спитала, коли він замовк.

Мовчки кивнув головою.

— Твої?

— Ні,— засміявся весело.— Кілька сотень років тому написав один грузин, Шота Руставелі.

— Про що ж ці вірші?

— Ти похвалила мене за стрічку, а я відповів, що ти для мене як сонце, і даю слово, що вволю будь-яку твою просьбу, хай навіть наражуючись на небезпеку...— пояснював, щораз більше суплячи брови, аж врешті вхопив жменю піску й кинув під ноги: — Не вмію так добре по-польськи, щоб гарно сказати.

— Ти гарно сказав,— тихо мовила Лідка.

— Не я. Так до царівни Тінатіни говорив Автанділ.

— Хто?

— Автанділ, один стародавній танкіст.

— Жаль,— ще тихше прошепотіла дівчина.

Не випускаючи з руки бурштинового серця, почала підніматися стежкою, що пролягала серед дюн. За нею ішов Саакашвілі, так поринувши в думи, що, мабуть, не чув цього останнього слова.

На вершині горбика, у замаскованому сіткою пристосованому до кругової оборони окопі, стояла сімдесятишестиміліметрова гармата, біля неї — вартовий улан. Солдат час од часу підносив до очей бінокля на море.

— Знайшли щось на березі? — зачепив танкіста.

— Скарб,— відповіла Лідка, вимахуючи чорною стрічкою.

— Гітлера не видно? — запитав Григорій, невдоволений, що йому заважають зосередитись.

— Тільки риби й одну сирену,— огризнувся гармаш.

— Тримайся ближче до мене, Берлін побачиш,— обіцяв грузин, зриваючи кокарду з безкозирки.

— Янек сердиться, що на Одер нас не послали,— згадала Лідка і скривилася, побачивши, що Саакашвілі робить з шапкою.— Навіщо це тобі?

— Ця погань не потрібна,— Григорій кинув фашистську емблему на землю,— а решта може пригодитися. Хоча б чоботи чистити.— Викрутив синє сукно, сховав до кишені.

Минули окоп з гарматою, і перед ними відкрився широкий приморський краєвид: до обрію сягали поля, позначені темними латками свіжої землі, а на них зеленіли постаті уланів, що орали. Місцевість була горбкувата, а на обрії чорнів ліс, повсюди блищали на сонці озерця.

— Приїздитиму сюди влітку на відпочинок,— сказала Лідка.— Повітря здорове, й краса яка.

Неподалік від шосе виднілася чимала селянська садиба — кілька будівель за вищербленим снарядами муром. Обійстя разом з гарматою на дюнах становили вузол опору: солдати повибивали в стінах бійниці, на відкритому місці між будинком і хлівом поставили загородження, вирили окопи й траншеї.

На подвір'ї вешталися улани. Двоє біля криниці напували коней. Третій прав онучі в кориті, а чисту вже сорочку повісив на колесо січкарні. Біля воріт, що вели на шосе, стояв «Рудий», з башти виглядало дві голови.

— Лишенько, час чергувати! — скрикнула Лідка, гля-

нувши на годинника, й побігла до будинку, над дахом якого стриміла радіоантена.

Григорій, наближаючись до танка, почув, як Єлень навчає Черешняка.

— Це тобі не галушки в рот, а снаряд у гармату, треба допомогати всім тілом, з розвороту.

— Можна й одною рукою,— упирався Томаш.

— От придурок! — зітхнув Густлік, звертаючись до Григорія, а потім знов узявся пояснювати: — Я ж тобі, телепню, кажу, як то має бути: в танку сто снарядів і сто раз треба зарядити. Одна рука швидко втомиться. Якщо запізнишся хоча б один раз, то нам усім кінець.

Григорій глянув ще на дві машини з солдатами, які проїхали по шосе, і сів на дошки, що складені вздовж огорожі, там на сонці вигрівався Шарик.

— Ну що, старий...— хотів погладити собаку, але той несподівано вишкірив зуби і грізно загарчав.— Ти що, сказився?

— Що таке? — запитав Густлік.

— Я не до тебе. Шарик сказився.

Саакашвілі пересів праворуч собаки, і пес, повернувши морду, приязно заскавчав, підповз, підставив голову, щоб його погладили.

— До гармати,— наказав Густлік.

Обидва з Черешняком зникли в башті, й тільки крізь прочинені люки чути було голоси й брязкіт металу.

— Осколковим заряджай!

— Готово!

— Розряди... Бронебійним заряджай!

Саакашвілі заплющив очі і, слухаючи команди, вигрівався на сонці, відпочивав. Мабуть, мав на це право, бо після довгого маршу від Гданська майже під Щецін ретельно оглянув машину й зробив усе потрібне. Хіба що гусениці... Треба було б десь знайти розбитий Т-34 з новими, мало зношеними гусеницями, зняти декілька ланок, привезти й замінити... Саме так, треба привезти, отже, лиш тоді, як Віхура повернеться.

По шосе під'їхав ваговоз, як на зло, зупинився перед брамою, гуркочучи мотором. Віхура, напевно Віхура, подумав Григорій, не розплющуючи очей. Тим часом з машини виліз високий чоловік у куртці з біло-червоною пов'язкою на рукаві, в чоботях і, підійшовши до брами, читав написи, випалені на дошках: «Хазяйство Калити», «Хазяйство Коса».

— Ви до кого, громадянине? — запитав вартовий.

— До сина.

В цю ж мить Григорій по голосу пізнав Веста, рвучко схопився на ноги й радісно вигукнув, звівши догори руки:

— Ваша́! Ваша́!

Скочили назустріч разом з Шариком, зразу ж за ними Густлік і трохи ззаду Томаш. На крики вибіг Янек та кинувся батькові на шию.

— Надовго приїхав?

— Я привіз оперативну групу, щоб зразу ж, як визволять Щецін...

— Значить, залишаєшся з нами,— зрадів Янек.

— Тільки на п'ятнадцять хвилин, бо мушу повернутися до Гданська. А потім знов приїду...

Батько з сином рушили до будинку, а решта екіпажу залишилася на місці. Густлік за руку притримав грузина, щоб не йшов за ними.

Тільки Шарик, якому найважче було приховати свої почуття, побіг підскоком услід за Косами.

Крізь прочинене вікно виглянула Лідка в радіонавушниках.

— Добрий день! — зраділа, вітально помахавши рукою.

Янек за батьковою спиною жестом показав, аби сховала бурштинове серце, яке на чорній стрічці звисало у дівчини з шиї.

— Ой-ой! — насупила брови Лідка й засунула оздобу за пазуху.

— Мундир не сукня, а солдат не ялинка,— промовив до неї Янек стиха.— Наказів не було?

— Ні, тільки німці десь близько викликають: «Приходь, Герменегільдо!»

— Занотуй,— наказав Янек і, відкривши двері, запросив батька до хати.

З-за хліва цю сцену спостерігав Фелікс Калита. Тепер понурмував на своїх кривих ногах до вартового. Той, розгубившись, виструнчився перед командиром.

— На посту стоїш, синку?

— Так точно, громадянине вахмістр.

— Без дозволу командира чужих пускаєш? — запитував лагідно, солодко і раптом, почервонівши, перейшов на крик: — Улан! Таким вартовим свічку в руки, а не

гвинтівку. Пишіть матері, хай за вас молиться, бо кишки випущу й на колючий дріт намотаю...

Янек причинив вікно, щоб не чути вахмістрового галасування. Тепер було тільки видно, як, заклавши за спину руки, погойдуючись з п'ят на передки, вахмістр вичитує солдатові.

— Хороший хлопець, але інакше не вміє,— пояснив батькові.— Ми були разом з його ескадроном у бою, а тепер разом охороняємо узбережжя на випадок ворожого десанту. Улани, наш танк і польова гармата. Тільки тут тихо. Іноді з'явиться на обрії димок, то наші літаки відгонять корабель, і знов тиша. Нудно.

— А той факт, що стоїте над морем, мало цікавий? — усміхнувся батько.— До війни наш орел ледь-ледь діставав дзьобом до Балтики, Пруссія мов ярмо була: а тепер... на повний розмах крил...

— Що чути в Гданську?

— Місто живе. Стали до ладу майстерні, до порту прийшли кораблі з Кронштадту. Тральщики розчищають фарватер на Гель [1]. Торпедні катери вистежують німецькі підводні човни, яких чимало на Балтиці, а особливо у вашому районі, між Борнгольмом і Колобжегом...

— Маруся не писала?

— Ні...

Трохи помовчали.

Зрозумівши, що й Янекові листів не було, батько, щоб перевести розмову на інше, взяв зі столу книжку й спитав:

— Читаєш?

— Зубрю. Правила бою — це мені як командирові треба знати, і внутрішньої служби,— щоб вахмістра не сердити. Коли повернешся?

— Через тиждень. Не сьогодні-завтра фронт може зрушити з місця, і тоді ми зразу за радянськими військами до Щеціна.

— Нас не застанеш. Сапери вже давно біля Одеру, решта армії також рушила на південь, і тільки декілька укріплень, як наше, залишилися на піску,— розчаровано махнув рукою Янек.— У штабі забули про «Рудого».

Батько глянув на годинника — час було в дорогу. Міцно обнявшись, хвилину постояли нерухомо, а потім рвучко рушили до дверей, вийшли на подвір'я.

---

[1] Півострів на південному березі Балтійського моря.

Під дверима чекав грузин з листом в руці, а за ним Томаш з рюкзаком, з якого стирчав дерев'яний держак.

— Хотів би вас просити,— почав Григорій,— щоб Гані, яка була з сестрою на балу, у власні руки. Пошта погано працює.

— А там усередині також по-грузинськи? — запитав Вест, глянувши на адресу.

— Вайдеда! — Саакашвілі ударив долонею в лоба, забираючи назад складеного трикутником листа.

— Іншим разом візьму.

Черешняк, який під час цієї розмови добув із рюкзака невеличку зграбну сокирку (хотів передати її до Студзянок), знітився, сховав її і відійшов під стіну.

Вахмістр уже скінчив відчитувати вартового, проте ще стояв у воротах, бо щось зацікавило його на шосе. Дивився туди з-під низько насунутого на лоба кашкета.

— Громадянине поручик,— звернувся Янек до батька,— дозвольте познайомити вас з командиром розвідувального ескадрону.

— Вахмістр Калита,— виструнчився кавалерист, віддаючи честь, і показав рукою на захід.— З полону повертаються. П'ять з половиною років поневірялися там...

Замовк, пильно вдивляючись в обличчя людей на шосе. Було кільканадцятеро в шинелях довоєнного крою. Дехто з офіцерів встиг уже підперезатися, проте шинелі, накинуті на плечі наопашки, та незастебнуті коміри мундирів свідчили: це нерегулярне військо. Йшли не в ногу, двоє вели велосипеди, обвішані багажем, у руках несли валізи й клунки.

Коли порівнялися з брамою, наші засалютували, а вартовий, пильно глянувши на вахмістра, взяв на караул. Перехожі випрямилися, відповідаючи на військові почесті. І тут сталася дивна річ: Калита, грізний службист, ступив уперед, одняв пальці від козирка і зовсім цивільним жестом, простягши вперед руки, гукнув:

— Пане ротмістр!

Чорнявий з сивиною офіцер, який, кульгаючи, йшов попереду, тримаючи в руці офіцерську шапку з малиновим околишем, обернувся на оклик і став. Збентежено дивився на браму, на вартового, який тримав карабін на караул і на чолов'ягу з шаблею в чорних піхвах при боці, котрий протягував до нього руки. Решта офіцерів теж затрималися. Сивуватий, і досі не збагнувши, в чому річ, надів шапку, взяв під козирок,

— Вертаємося додому...— почав, відчуваючи, що повинен щось відповісти, урвав і, тільки тепер пізнавши, хто перед ним стоїть, тихо мовив:

— Калита... Вахмістр Калита!

Обнялися. Ротмістр міцно притис до грудей свого унтер-офіцера, а потім одступив на крок і півголосом запитав:

— Що ви робите в цьому війську?

— Командую ескадроном. Завершую те, що разом з вами, пане ротмістр, почали першого вересня під Мокрою. Початок був непоганий, лише потім нам не пощастило. А тепер нічого, весь час лупцюємо їх. Поки вишні зацвітуть, коней у Шпрее напуватимемо.

— А я хотів би якнайшвидше на Віслу.

Вест попрощався з танкістами і, простуючи до машини, промовив до колишніх полонених.

— Кому по дорозі, прошу сідати. Ввечері будемо в Гданську.

Офіцери зраділи і миттю повилазили в кузов, допомагаючи один одному вантажити клуночки та велосипеди.

— Пане ротмістр,— подумавши, запропонував Калита,— залишайтесь.

— Ви що, збожеволіли? Коли б навіть хотів, то хто дозволить?

— Усе по закону. Доповімо командирові бригади. Вже в Явстров'ю був такий випадок, що довоєнні офіцери йшли з неволі прямо у військо...

— Ні, то не має сенсу,— урвав його ротмістр і, накульгуючи, пішов до машини.

З подвір'я прибіг Калитин кінь, штовхнув хазяїна головою в плече і чуткими темними губами узяв грудку цукру з долоні.

— Знайдеться і кінь, і шабля, а до Берліна близько! — гукнув командир ескадрону.

Ротмістр оглянувся саме тоді, коли мав уже вхопитися за борт кузова. На мить завмер. Руки оминули долоні товаришів, які хотіли допомогти йому.

— Дайте мої речі.

— Залишаєшся? Божевільний!

— Перекажіть жінці, що я буду трохи пізніше.

Поволі, на першій швидкості ваговоз повертав на шосе. Один з офіцерів подав ротмістрові невеличку валізу і махнув на прощання рукою. Решта віддали честь.

На шосе машина рвонула вперед. Ті, що сиділи в кузові, дивилися на самотню постать у конфедератці з малиновим уланським околишем, у шинелі наопашки — на офіцера, котрий вирішив повернутися на Віслу трохи згодом.

Розділ IX

«ГЕРМЕНЕГІЛЬДА» ВИХОДИТЬ З ВОДИ

Сіли до столу, поважно, немов у штабі дивізії, а генерал навіть поклав на середину карту. Григорій штурхнув під бік Густліка й очима показав йому, що не лише на суходолі, але і на морській блакиті наведені тактичні позначки. Калита вже при брамі доповів про готовність ескадрону до маршу і тепер тільки погладжував вуса і притупував ногою, подзенькуючи острогою.

— Доповідайте,— звернувся генерал до Янека.

Не казав рапортувати, а попросив, немов начальника штабу: «доповідайте». Янек глянув, чи почула це Лідка, яка сиділа трохи осторонь біля рації, і почав голосніше, ніж годилося:

— У танку й на машині півтори вогневі одиниці. Баки повні, маємо запасну бочку палива. Можемо вирушати негайно і без заправки доїхати...

— Стривай,— урвав його генерал.— Я вже сказав, коли вирушаємо. Мене цікавить, чи ви не помітили чогось, що могло б вказати, де гітлерівці мають намір висадити десант? Минулої ночі нічого не зауважили в морі на своєму відтинку?

Хвилину всі мовчали, тільки дзвеніла острога та тихо попискувала морзянка з рації.

— Я перевіряв варту. Ніч стояла ясна, якби хто й з'явився на воді, ми помітили б,— доповів командир ескадрону.

— А якщо під водою? — несподівано запитав генерал.— Що на це скажете?

Шарик, повільно походжаючи біля столу, підійшов до Григорія, загарчав і загавкав.

— Тихше. Не тебе запитують,— насварився грузин.

Пес прошмигнув під його рукою, витягнув якусь ганчірку з кишені куртки і, притримуючи лапою, почав рва-

ти зубами. Гарчав при цьому з такою злістю, немовби терзав ворога.

— Накажи йому лежати,— мовив генерал до Янека.

Кос схилився до пса.

— Віддай. Ну, кому кажу, дай,— розгладив синє сукно, оглянув і поклав на столі.— О, то Шарик гарчить недарма.

Генерал узяв безкозирку, придивився до золотих німецьких літер на околиші — «Військовий флот»,— потім запитливо глянув на Саакашвілі.

— Опівдні знайшов. На нашій дільниці, але ж це ще з березневого відступу.

— Не з березневого,— вставив Янек.— Пес чує свіжий запах.

Лідка непомітно помацала, чи гаплики під шиєю добре застебнуті, підтягла комірець і тільки тоді доповіла:

— Німці кликали сьогодні по радіо: «Герменегільдо, виходь». Може, то якийсь корабель?

Генерал усміхнувся, заклопотано постукуючи пальцями по столу.

— Отже, все ж таки хтось сюди пройшов непомітно.

Калита й Кос ураз підвелися:

— Громадянине генерал,— почав Янек,— звичайно, це моя вина, хоч я гадаю, що це якийсь поодинокий розвідник. Але хай би німці навіть цілий десант висадили — тут не пройдуть: наш танк, сімдесятишестиміліметрова гармата, ручні кулемети уланів...

— Якщо німці висадять десант, то пропустимо їх далі вглиб, бо інакше ніколи не довідаємося, чого вони шукають. А вже потім — не випустимо.— Генерал замовк, підвівся і, ховаючи папери до планшета, сказав: — Будуть ще якісь запитання?

— Я доповідав щодо мого вересневого командира,— пригадав вахмістр.

— Просіть.

Калита відчинив двері до другої кімнати і впустив ротмістра, котрий мовчки виструнчився перед генералом. Хвилину міряли один одного очима — хоч обидва були польські солдати, але ж служили в різних арміях. Генерал простяг руку.

— Поки що запрошуємо в гості, не в бій. Думаю, що через два-три дні дістану в штабі армії для вас призначення.

— Дякую.

Єлень увесь час стояв поряд, чекаючи слушного моменту, і тепер йому вдалося заступити дорогу генералові.

— Вони сьогодні, пане генерал...— промовив він, роблячи рукою хвилястий рух.

— Німці? Звідки це тобі відомо?

— Бо в мене так тітку звали. Сьогодні після півночі буде вже тринадцяте число. Тобто день святої Герменегільди.

Гасова лампа на дерев'яному ящику з боєприпасами освітлювала рацію і Лідчине обличчя. Дівчина тримала лівою рукою трубку біля вуха. Поряд за столом, підпершн голову руками, сидів ротмістр.

— Пробачте,— промовив офіцер.— Ви давно знаєте генерала?

— Дуже давно. Півтора року. Командував нашою танковою бригадою.

— Я бачив у нього російський орден.

— Радянський. За битву під Курськом, ще з Червоної Армії,— пояснила Лідка, не розуміючи, навіщо він питає.

Розчахнувши двері, на порозі з'явився Калита. Полум'я в лампі захиталося, пригасло й знову спалахнуло.

— З'єднайте з генералом.

Зняв шапку, вибив об коліно й кинув на лавку. Кавалерійський карабін поставив до столу.

— Та-ті-ті, ті-та-ті,— застукотіла Лідка морзянкою, секунду прислухалася, а потім, клацнувши важільцем, подала мікрофон Калиті.

— «Чабан», я «Рудий Кінь». Усе готове для привітання тітки. Прийом.

— Зрозуміло. Прийом,— почувся в апараті голос генерала.

Вахмістр повернув мікрофон Лідці. З лавки під стіною підняв відро з водою і, тримаючи його обома руками, довго пив.

Ротмістр узяв карабіна в руки, розрядив магазинну коробку, перевірив, чи в дулі нема патрона і, спустивши курок, клацнув затвором.

— Стукотить,— мовив до Калити.

— Мосін, зразка дев'яносто першого, тридцятого,— пояснив той, не збагнувши, в чім річ.

— Радомський маузер не стукотів.

— Зате цей піску не боїться. Насиплеться хоч жменя, струсиш і стріляй.— Калита показав жестами.

Ротмістр підвівся з лавки, взяв свого колишнього підлеглого за лікоть і повів до завішаного ковдрою вікна. Закривишся замаскувальною завісою, сіли на підвіконні. Офіцер запитав:

— Різне балакали в полоні, та й від людей чув... Скажіть мені, Калита, чи то правда, що в Польщі по містах російські військові гарнізони...

— Поки фронт, мусять бути.

— Що в лісах партизани.

— Пане ротмістр.— Щирий і доброзичливий до цього часу улан випростався, відрубав твердо: — Партизани були по лісах, доки німці людей гнобили...

Вартовий біля брами, який весь час ходив туди й назад, раптом зупинився, підняв карабін до плеча і крикнув:

— Стій! Хто йде?

— Свої,— відповів дівочий голос з вулиці.— Сержанта Коса хочу бачити.

— Лишенько, та це ж Маруся!

Лідка, хряпнувши дверима, вискочила з дому, підбігла до вартового.

— Пропусти, пропусти її, любий. Адже ж це Вогник!

Поки хлопець встиг відповісти, дівчата вже розцілувалися й пішли разом додому.

— Коли я їх устава навчу? — пробурмотів Калита до ротмістра й гукнув: — Гей, біля брами! На посту стоїш, синку?

— Так точно, громадянине вахмістр!

— Без дозволу командира чужих пускаєш? Напишіть, улане, матері, хай йому грець, щоб за вас молилася, бо я вас...

— Пане вахмістр, пане вахмістр! — підлизувалася Лідка, стукаючи його в плече через штору, а коли кавалерист вийшов на світло, познайомила його з товаришкою: — Командир ескадрону уланів... Наречена сержанта Коса.

Калита, підтримуючи лівою рукою шаблю, клацнув підборами, задзвенівши острогами.

— Дуже приємно.

— В мене до ранку звільнення. Хотіла б Янека побачити.

— По тому, як прийде з дозору,— суворо відповів

вахмістр.— А тим часом прошу чекати тут і нікуди не відлучатися.

Натяг на голову кашкета, взяв карабіна й вийшов.

Тим часом Кос, який сидів з Єленем на дереві, підняв бінокля, оглянув обрій і сказав:

— Цієї ночі ніхто не припливе.

— Прийдуть,— запевнив Густлік.—Тринадцятого Герменегільди. Завжди спочатку подавали жирний, добре підсмажений крупньок...

— Крупнік [1],— поправив Янек, не віднімаючи від очей бінокля.— Такий, як отоді під Студзянками.

— Ні,— Єлень замахав руками і мало не впав з дерева.— Крупньок — то така ковбаса з гречаної каші, а до тієї каші...— обірвавши, додав стиха: — Хай йому грець, уже починається.

— Де?

— Сховай ту лупу і дивись ближче.

Не дальше ніж півтора кабельтови від берега на воді утворилося пінисте коло. Хвилі переломлювалися, немов натрапивши на підводний камінь, проте вище над водою стирчала щогла — до неї навскіс прикріплено два дроти, що виблискували сріблом. Усе це повільно піднімалося вгору. Здивовані хлопці завмерли.

— Побачать нас.

— Струсять, як грушки. Злазьмо?

— Стрибай,— вирішив Янек і сам, прослизнувши під гіллякою, блискавично спустився по стовбуру.

Густлік приземлився і розпластався на землі. Дивилися на підводний човен, який виринав дедалі більше. На носі, навколо гармати, клубочилася піна, до них долинав її неспокійний шелест.

— А телефон залишився, пташки побалакають,— сказав Єлень.

— От телепні,— скрушно зітхнув Янек.

Добувши з планшета блокнот, черкнув кілька слів, а потім тихо свиснув.

З-під горбика, неподалік сосни, показалася голова з нашорошеними вухами, і Шарик швидко вповз між Коса й Густліка.

— До вахмістра,— наказав Янек.

---

[1] Крупнік — круп'яний суп *(польськ.)*.

Шарик дивився на море, здивовано стежив, як з люка на палубу виходять люди, кидають на воду понтони. Тихо гарчав і шкірив зуби.

— Ну, мерщій.— Хлопець злегка плеснув собаку по спині.

Шарик відповз трохи назад, шмигонув за дюну й помчав по піску. На стежці, якою опівдні повертали з-над берега Григорій і Лідка, на мить зупинився. Побачив, що понтони, спущені з палуби, проплили вже половину відстані до берега, й побіг далі.

Шлях був нелегкий: лапи грузли в піску, мусив оминати засіки з колючого дроту, перестрибував воронки або зсувався на дно. Однак менш як за хвилину собака добіг до артилерійського окопу, блискавично перешукав його, заглянув навіть до сховища боєприпасів і ходом сполучення побіг далі до садиби.

У стайні кілька коней біля ясел, подзвонюючи ланцюгами, жували січку. Черговий улан ласкаво гукнув до Шарика, але вахмістра не було. Може, в будинку? Двері зачинені, отже — стрибок на клямку — й всередину. Тепер лапами на лаву й спершу по-діловому загавкати до вахмістра, і тільки тоді, коли той витяг з-під нашийника папірець із донесенням, можна щиро привітатися з Марусею, поцілувавши її руки, що вміють так добре лікувати.

— Шарику, любий, я також рада. Де залишив Янека? Йде він сюди?

— Хтось інший іде,— відповів Калита, прикрутив гнота й, дмухнувши, погасив лампу.— Тепер без наказу ні слова, ні іскорки.

Лідка, не гаючи часу, стукала ключем, викликаючи генерала.

— «Чабан», «Чабан»! Говорить «Рудий Кінь». Передаю мікрофон.

— «Герменегільда» виходить з води,— доповів вахмістр.

Од підводного човна відчалили останні гумові понтони.

Ще не всі покинули палубу, а довгий корпус уже почав занурюватись, дедалі меншав і зникав під водою. Останній член екіпажу, вихилившись по пояс із люка, дивився у бік пляжу. З такої віддалі десантні групи, які висадилися перші, певно, були для нього ледь видимі.

Для тих, хто дивився з берега, десант також розтанув серед хвиль, і тільки сірою смугою кипіла вода під веслами останніх човнів. Зате ближче, на ясному тлі берега, все вирізнялося чітко.

Пляжем, на відстані витягнених рук один від одного повзли сапери, висунувши перед собою округлі персні міношукачів, штрикали пісок сталевими щупами.

Намацавши стежку, що вела між дюни, зупинилися. Один став на коліна й показав рукою, що дорога вільна. Схопилося троє розвідників, вийшли вперед.

Хвилину тривала тиша; чути було тільки плюскіт хвиль і ритмічний шелест — то біля самого берега десантники присипали піском перекинутий догори дном понтон. Вже його майже не видно, обернувся на плаский горбик.

Од дюн двічі блимнули ліхтариком. Застиглі до цього часу, втиснені в пісок десантники піднялися і один за одним рушили у глиб узбережжя.

З віддалі кількох метрів тим, які лежали на землі, всі вони здавалися велетенського зросту. Були одягнені в маскувальні комбінезони, шоломи закосичені приморською травою. Тримали напоготові автомати й ручні кулемети. На поясах мали ножі, за поясами — гранати. Йшли обережно, вовчою ходою розвідників, не в ногу.

Тільки одна групка — дев'ять чоловік — відрізнялася від інших рівнішим, менш обережним кроком. І вбрані були інакше — у чорні штани й куртки, в танкістські захисні шоломи. За ними ще кілька десантників, які пильно роздивлялися довкола.

За два метри від залишеного німцями сліду в темряві піднявся край плащ-палатки, й над окопом з'явилися дві голови.

— Думав, що вже капут, що мені якийсь на вухо наступить,— пожалівся Густлік і весело додав.— На «Рудого» жодного снаряда не мають, тільки шріт.

— Але навіщо вони з собою танкістів ведуть? — здивувався Янек.

Вискочили з окопу і поспішно відстебнули з кілків маскувальний брезент, що покривав танк. Густлік виліз на гусеницю і зсунув брезент з поверненої назад гармати. Янек підважив ножем прочинену ляду переднього люка, підняв її руками й просунув голову досередини.

Там під гарматним затвором сиділи на ящиках із снарядами Григорій, Томаш і Віхура. У світлі маленької електричної лампи для підсвічування прицілу двоє гра-

ли в карти, а Черешняк давав непрохані поради. Навіть не помітили, що хтось заглядає. Кос зірвав з голови шоломофон, вдарив ним поміж гравців. Відскочили, немов од гранати.

— Ну, чого? — скривився Віхура, мацаючи гулю на голові, яку набив об броню.— Не міг сказати, щоб кінчали?

— Ти мав залишатися з Лідкою при радіостанції.

— Не час залицятися. Поїду з вами.

Саакашвілі прослизнув вужем на своє місце і спитав, кладучи руки на важелі:

— Їдемо?

— Почекай. Нехай відійдуть далі.

Вахмістр Калита спостерігав висадку цих же десантників згори, сидячи верхи.

Німці, проминувши приморські дюни, вийшли в поле. Не змінили строю, тільки розбилися на окремі групи. Один німець, мабуть офіцер, біля якого йшов солдат з радіостанцією на спині та двоє зв'язкових, змахнув рукою. Прискорили ходу, одні за одними зникали за невеликим пагорбком.

Тоді з-за стогу вихопилось двоє розвідників-кавалеристів, погнали слідом за десантниками.

Калита почекав ще хвилину за високим, розквітлим уже кущем терну, потім підострожив коня, за ним — сурмач, ведучи на повідку собаку. Приставивши долоні до рота, Калита тричі пугукнув. Ескадрон висипав з укриття на поле, розтягнувся півмісяцем і рушив слідом за розвідниками. Коли під'їжджали до шосе, вахмістр подав рукою сигнал, а сурмач нахилився в сідлі.

— Пора,— сказав і, пустивши з долоні один кінець повідка, витягнув його з-під нашийника.

Шарикові не треба було казати двічі — повернувся й помчав до своїх. Росяна трава намочила йому шерсть, приємно холодила боки. Терновою гілкою дряпонуло спину, і зразу ж у сутінках майнули стовбури приморських сосон. Водночас із шелестом піску почув під лапами низький стугін «Рудого», мотор якого працював на повільних оборотах.

Шарик стрибнув у відкритий люк, і після того танк зразу рвонув з місця, викидаючи з-під гусениць фонтани піску.

Кос і вахмістр ще вдень домовилися про систему найпростішої сигналізації, накресливши на карті чотири

наймовірніші варіанти просування десанту і давши трьом з них умовні назви. Останній, їх власний шлях над море, залишився безіменний. Тому що Шарик приніс під ошийником чистий папірець, Саакашвілі вів танк до фільварку й поля, де відбулася атака кінноти, в якій сам брав участь. Їхав швидко, бо з Калитою домовилися, що він вийде їм назустріч патруль уланів.

Чималий відтинок шосе йшли з швидкістю понад сорок кілометрів на годину. Шмат дороги минули дуже швидко, і вже видно було проти неба могутні крони дубів на перехресті — аж коли права гусениця підозріло задзвеніла і — ледве встигли загальмувати — лопнула.

Кос навіть не скомандував, бо навіщо, коли й так усе відомо. Мовчки взялися до роботи. Мовчанка в таких випадках була традицією екіпажу, ще від студзянківських часів. Працювали справно, тільки що новий трак, закладений на місце порваного, був не новий. Вже закінчували ремонт, коли в лісі раптом застугоніли копита, з-поміж дерев вилетів сурмач і двоє уланів. Побачивши танк, різко натягнули повіддя.

— Пан вахмістр питають, чому не їдете? — спитав задиханий сурмач.

— Мотор новий, личаки старі.— Григорій розвів руками.— Підкувати мусимо коня.

— А що німці? — запитав Янек.

— Одні хазяйнують у тому фільварку, де ми зустрілись, а інші пішли в чагарник на горбі і немов крізь землю провалилися.

— Крізь землю? Кроти, чи що? — закепкував Віхура.

— Той бункер на самій вершині, пам'ятаєш? — підказав Єлень.

— Лісничий, якого заклололи, говорив, що там є щось під землею,— пригадав собі Кос.

— Пан вахмістр питають,— знову почав сурмач.

— Почекай, сам йому скажу,— урвав командир «Рудого» й наказав: — Картярі залишаються і кінчають роботу. Якби фріци повертались, блокувати шосе вогнем. А взводний Єлень з рядовим Черешняком поїдуть зі мною верхи.

Сурмач зрозумів, витяг ногу з лівого стремена, під'їхав ближче. Янек вхопився за луку сідла і стрибнув йому за спину. Те саме зробили Томаш і Густлік. Шарик зацікавлено приглядався цій раптовій зміні засобів пересування, загарчав навіть невдоволено, що йому не ви-

ділили верхового коня, проте побіг клусом за кіннотниками.

Дивлячись їм услід, Віхура задекламував:

— Залишитись одному на шосе і вночі — це люблю, сказав я, це люблю!

— Вірші?

— А ти що думав. Казала мені Лідка, що ти її грузинськими віршами причаровував. Я також зумію.

— Як зумієш, то підніми, вирівняти треба.— Григорій показав йому, як братися за шворінь, застромлений в трак зірваної гусениці.— Наше щастя, що ці десантники не мають чим припекти танкові.

— Хіба що гранату кинуть.

— Не підійдуть. Звідсіля добрий обстріл.

Коні стомилися під подвійним тягарем, щораз частіше переходили на повільний крок і, поки прибули на місце, вітер розігнав хмари з місяця, пояснішало. Було так, як і казав Густлік — на пагорбку, з якого кілька днів тому побачили обоз у фільварку й череду корів, чекав Калита, а кілька метрів далі сіріла овальна башта, вкрита маскувальною дротяною сіткою.

Вахмістр коротко доповів обстановку й закінчив похмуро:

— Без саперів діла не буде. Або кликати допомогу, або чекати, поки німці, повертаючись, не відкриють.

— А коли є ще один вихід? — запитав Кос.— Приміром, десь тут, на подвір'ї?

— І фільварок також блокуємо: дванадцять уланів з трьома ручними кулеметами.

— Треба подивитись.

Ховаючись поміж кущами, Янек зійшов схилом пагорбка до фільварку. У вузькому яру стояв коновод, який тримав за вуздечки четверо коней. Праворуч — замаскований кулемет і троє уланів біля нього. Двісті метрів далі в місячному сяйві лежало безлюдне подвір'я. Звідти долинали ритмічні удари, немов хтось ломом кришив стіну.

З хліва, не підозрюючи, що хтось за ним стежить, вийшов німець і подався до криниці. Кулеметник водив за ним стволом кулемета, тоді буркнув:

— Зняв би.

— Вахмістр одірвав би тобі голову,— відказав заряджаючий.— Треба чекати.

— Чого вони там грюкають?

— Піди подивися.

— Сам іди, коли такий розумний.

— Мені до того байдуже.

Янекові теж дуже хотілося б знати, що там німці поробляють, чого шукають у фільварку й під землею. Що вони затівають?

Його розсердила словесна перепалка кулеметників. Небагато зробиш з таким солдатом, якому «байдуже». Повернувшись, мовив до Калити — гостріше як годилося б:

— Треба було не дозволяти їм лізти під землю або послати когось слідом...

— В якому це уставі записано, щоб кавалерія переслідувала противника під землею? Та й як, люк зачинено?

— Це ще треба перевірити. Доповісте все докладно генералові.

— Ясно. І про аварію танка теж. Щодо цього з конем певніше.

— Ходімо,— повернувся Кос до Єленя й Черешняка.

Відійшли поміж дерева і залягли разом з Шариком за кілька метрів від бункера.

— Як зараз не вилізуть, то засну,— широко позіхаючи, прошепотів Єлень.— Ти б дав мені цей мотлох під голову,— потягнув Томашів рюкзак до себе.

— Твердий,— усміхнувся Черешняк.

Тротил! Тротил треба завжди мати з собою, думав Кос, хоча б кілька брикетів. Сушив собі голову тим, як пробратися до бункера, але нічого розумного на думку не спадало.

Ніхто з присутніх цього не помічав, але Шарик відчув — хазяїна щось турбує. Тицьнув його носом у руку, а потім дряпнув лапою по халяві і показав на предмет, який спершу здався Янекові каменем, а потім — начебто лисим їжаком.

— Дивіться,— прошепотів Янек.

Зі шпарини в бетоні, два метри над входом, блиснувши в місячному сяйві, поволі висунувся тонкий пружний металевий прут.

— Одірвати, хай їм чорт? — спитав Густлік.

— Сполохаємо,— похитав головою Кос.— Треба хитрістю. Коли в нього не вийде прийом, може, вилізе, а ви...

— Ясно,— сказав Єлень і потягнув Томаша за рукав.— Ходімо, синку, цього-то вже зможеш відлупцювати,— показав затиснений кулак,— і не дивитися, яка гуля вискочить.

Коли обережно підійшли і причаїлися біля самого входу, Черешняк для певності шепнув:

— Справді? Можна відвести душу?

Сілезець, приклавши пальця до рота, ствердно кивнув головою.

Янек виліз на бетон, присів біля антени й обережно зачепив за неї дулом автомата. Трохи підняв і знов опустив. Шарик лежав поряд, поклавши морду на витягнені лапи, і водив очима за дулом. Ця операція так його здивувала, аж заскавчав.

— Радіохвилі не проникають крізь металевий екран,— теж пошепки пояснив йому Кос.— Все тобі треба знати?

Обер-лейтенант флоту Зігфрід Круммель не любив Балтики. Почував себе добре на широких водах Атлантичного океану, навіть у Північному морі — куди гірше «в цій мілкій тарілці з галушками», як часом любив казати.

Проте на війні рідко можна бути хазяїном власної долі, саме тому від осені сорок четвертого року підводний човен, яким командував Круммель, плавав у Балтійському морі. Уникаючи щораз нахабніших катерів-мисливців, ховаючись од «ильюшиных», прикривав комунікації, що вели до оточених у Латвії дивізій. Потім допомагав оточеним у східній Пруссії; ще згодом — гарнізон, з яким поляки вели запеклі бої за Колобжег, і, нарешті, оця сухопутно-морська операція.

На базі йому сказали, що йдеться про надзвичайно цінну сировину, пов'язану з виробництвом вундерваффе, чудо-зброї, яка не лише врятує великий рейх і Адольфа Гітлера, а й змусить капітулювати всіх ворогів. Вірив, або принаймні дуже хотів вірити, що таку зброю можна сконструювати, поки ще не пізно.

Парашутисти під командою Гуго Круммеля завдання не виконали, але останнє повідомлення про хід операції вони передали по радіо з району фільварку. Отже ті, що вціліли, повинні бути десь тут. Такого не буває, щоб

з розбитого загону не залишалася хоча б одна душа. Може, причаїлися в підземеллях, де сховано серце чудозброї.

Круммель сидів під стіною в глибокому затінку. Дивився, як один з матросів набирав з криниці воду. Досі операція розгорталася успішно, аж занадто. Люди стали впевненішими. Не такі вже й страшні ті червоні, як їх малюють. Не такі вже й пильні, коли досі не помітили десантної групи.

Підійшов матрос з відром.

— Вода, панове, свіжа вода.

Крізь чималу діру, продовбану в стіні, виліз танкіст, став навколішки і жадібно напився.

— Що з танками, друже? — запитав матрос.

— Порядок,— відповів танкіст, витираючи лице рукавом.— Скоро вирушимо.

За стіною цокали об метал інструменти. Двічі крізь діру в цегляному мурі блиснуло рухливе світло.

Круммель підвівся, ввійшов до обори. Танкіст випрямився і доповів:

— Я готовий, пане обер-лейтенант.

Зігфрід кивнув йому головою і, повернувшись до радиста, що сидів у кутку, запитав:

— Що там під землею?

— Жодного сигналу, пан обер-лейтенант. Він мусить висунути антену,— показав жестом і крізь прочинені ворота глянув на горб, де стояв бункер, буцімто з такої віддалі міг побачити, чи його колега встиг уже висунути назовні антену.

Метрової товщини бетонна башта ховала під собою не артилерійські каземати, а вентиляційне устаткування підземного заводу, будівництво якого припинено було буквально за день перед вступом поляків. Відтоді, од середини березня, безперервно світили тут електричні лампи на склепінні, які живилися потужними акумуляторами. І зараз у їхньому світлі виднілися сходи, що вели кудись униз.

У невеликій ніші, в місці заздалегідь підготовленому для заводської радіостанції, присадкуватий солдат у маскувальному плямистому халаті порався біля похідної рації. Ніяк не міг зрозуміти, чому близькі, виразні сиг-

нали раптом затухали і зникали, а потім поверталися знову.

— Сто чортів,— вилаявся стиха і попрямував до виходу.

Біля зачинених на три засуви дверей стояв вартовий з автоматом на грудях.

— Треба вийти й полагодити антену.

Вартовий пам'ятав заборону командира групи, але ж бачив, як радист мучиться, і вирішив допомогти встановити зв'язок.

Обидва дружно почали відсувати по черзі товсті металеві засуви. Коли радист узявся за останній, вартовий стримав його і про всякий випадок погасив ближчу лампочку. Обережність не завадить.

Лише тепер, у півтемряві, ледь освітленій сяйвом, що линуло зсередини, відсунули сталеву скобу й стали виштовхувати назовні овальний залізобетонний люк, який з легким шумом їхав на рейках, потім потрапив на завісу, повернувся, і тоді на тлі нічного неба з'явилися гілки дерев.

Вартовий дивився вслід радистові, що спритно вибіг назовні, і бачив, як той зненацька повалився від удару на землю. Не мав змоги ні допомогти товаришеві, ні зачинити люк, тож причаївся за рогом, біля самого отвору, готовий стріляти або колоти широким матроським ножем.

Зразу ж за його спиною під склом знаходилася кнопка і напис на стіні «Тривога». Зиркнув на сигнал і завмер, не зводячи очей з овальної плями місячного сяйва біля самісіньких ніг. Якщо хтось захоче проникнути сюди, його видасть тінь.

Знадвору долинав невиразний гуркіт, голоси. Вартовий знав: противників мусить бути кілька чоловік. Подумав, чи не краще зразу натиснути кнопку, проте, уявивши обер-лейтенанта флоту Зігфріда Круммеля, який з пістолетом у руці запитує, чому не виконав наказу,— змінив намір. Якщо зачинить люк, це врятує його. Коли перший спробує увійти, треба негайно діяти. Щоб тільки зразу влучно вдарити і не дати опам'ятатися іншим.

Тим часом за кілька метрів од входу, який стерегли Густлік з автоматом і Томаш з карабіном, відбулася блискавична нарада.

— Добре пристукнули, нічого не скажеш,— мовив Калита, оглянувши радиста.

— Утрьох скочимо розвідати. Більше не треба,— за-

пропонував Янек.— Навпомацки і в тісноті легко своїх підстрелити. Ви самі казали, що це не для уланів робота.

— Але не встрявайте у бійку,— застеріг вахмістр.— Генерал казав, що головне — не дати їм утекти з тим, по що прийшли.

— Гаразд,— погодився Кос і побіг до відчиненого люка, ніби хотів пірнути туди з розгону.

Німецький вартовий, зачувши поблизу шелест, напружився і, тільки-но тінь затулила пляму світла, вдарив ножем. Лезо, націлене в людину, пройшло над самою головою Шарика.

Пес стрибнув до бункера і, відштовхнувшись лапами від стіни, блискавкою метнувся на ворога. Дві-три секунди боротьба точилася в півтемряві, і тоді надбіг Янек, присвітив ліхтариком.

Ніж лежав на бетонній підлозі, собака шкірив зуби біля самого горла поваленого ворога, але на команду відступив назад.

— Пусти!

Вартовий скористався з нагоди — миттю сягнув лівою рукою за спину, роздушив скло і натиснув кнопку. Коли Густлік вскочив до бункера, в підземеллі вже дзеленчали тривожні дзвінки.

Черешняк застряг при вході: заважав рюкзак, з яким не хотів розлучатися ані на мить.

Полонений подумав, що йому все одно не минути смерті, й вирвав запал встромленої за пояс гранати. Густлік, мов тигр, плигнув на нього, вдарив щосили прикладом і, схопивши гранату, викинув її з бункера.

— Увага!

Секунда тиші — і за спиною гримнув вибух. Раптовий зблиск осяяв танкістів, які припали до землі. Над головами просвистіли осколки, вдаривши в стіну, розірвали плетиво електропроводів.

Після сяйва — в очах темрява. Тиша — дзвінки замовкли. Очі поволі звикали до темряви і почали розрізняти спершу власні долоні й зброю, тоді стіни і лише потім помітили, що звідкись знизу проникає далеке світло.

— Завзятих фріців на цю операцію добрали,— сказав Густлік, одсунув тіло вартового й поколупався пальцем у вусі.— Дзвонить ще чи ні?

— Зірвало,— показав Янек на чорний кабель і швидкими рухами обмацав Шарика.— Цілий, песику?

Обережно, з автоматами напоготові, рушили в глиб підземелля, притискуючись до ніш, до кожної заглибини в стіні. Тиша.

— Але ж і завод будували,— пробурмотів Густлік, дивлячись на бетонні сходи, що вели вниз, звідки йшло світло.

Кос підійшов ближче. Томаш, даючи йому місце, відступив назад, сперся на металеву трубу вентилятора, але вона несподівано впала вниз до вертикальної штольні. Хлопець похитнувся, розчепірені пальці безпорадно ковзнули по бетонній стіні.

Єлень прискочив збоку, вхопив його за рюкзак, притримав. Обидва дивилися за трубою, що, блиснувши, зникла у пітьмі. Якусь хвилину стояла тиша, а потім здалеку, знизу долинув дзвінкий удар, одлунюючись під склепінням.

— Добре, що було за що вхопитися...

— Такої криниці я зроду не бачив,— промовив Томаш.

— Якби я тебе не притримав, то мав би змогу її оглянути,— тихо відповів Густлік.— А тепер прикривай нас, синку. Ти наш ар'єргард.

— Що?

— Ззаду стережи.

Набравши в груди повітря, як перед стрибком у холодну воду, Єлень збіг по сходах, припав на коліно з автоматом напоготові і кивнув головою. Вперед рушив Янек, кількома стрибками минув Густліка і притулився до стіни ще нижче. Томаш приготувався спускатися, проте Густлік не чекав — змінивши Янека, знов висунувся наперед.

Томаш і Шарик, трохи приголомшені вибухом і втомлені боротьбою, ледве встигали за товаришами. Коли треба ввесь час оглядатися, чи не маєш когось за спиною, то й упасти легко, тож посувалися вони дуже обачно. Зійшли отак униз, може, на вісім, а може й на одинадцять поверхів.

Ще два стрибки — і Янек добіг до освітленого широкого просторого майданчика з товстими колонами. Махнув Густлікові рукою, щоб той зачекав, а сам сторожко розглядався навколо. Побачив — далі вниз веде вже тіль-

ки темна штольня та дивовижні навскісні отвори в бетоні, немовби призначені для труб.

За колонами виднілися прочинені залізобетонні двері, схожі на ті, що були нагорі. На дверях намальовано череп й кістки. Махнув рукою — і поряд уже Єлень, трохи ззаду Томаш висовував з-за колони дуло карабіна й виглядав Шарик.

Навіть найлегший крок одбивався тут гучною луною. Кос штовхнув двері, відчинилися легко. За ними в півтемряві побачили нерухому, безформенну постать, що поблискувала окулярами.

Густлік рвучко підняв автомат, та відразу опустив — це був усього лиш непромокальний комбінезон з протигазом, що висів на гаку.

Янек, плеснувши долонею об коліно, покликав Шарика і знаком наказав йому нюхати. Собака принюхався й, не виявляючи тривоги, глянув на свого хазяїна.

Густлік, заспокоєний, пірнув у лаз, за ним — Янек. Опинилися в камері завбільшки як чимала кімната, між двома грубезними бетонними стінами. Висіли тут жовті й зелені комбінезони, протигази, гумові чоботи й брезентові рядна, позначені двома білими концентричними колами, які з'єднували три товсті промені. Гаки на жердинах під низькою стелею робили приміщення схожим на роздягальню.

Далі йшов прямокутний отвір, який можна було закривати двома парами броньованих плит, вміщених у заглибленнях на рейках і роликах. На внутрішній плиті білів намальований олійною фарбою малюнок: людський кістяк з косою на плечі — й напис великими літерами по-німецькому: «Увага! Ця смерть — невидима».

Томаш, який щойно підійшов до них, перехрестившись, прошепотів Густлікові на вухо:

— Костьол?

— Ні.

— А що тут написано?

— Що тебе смерть скосить, заки її побачиш.

Черешняк недовірливо дивився на сілезця: чи не жартує той знову.

Кос, прослизнувши за броньовані плити, розглянувся навколо. У височенькій залі з склепінчастою стелею вгору простяглася рейка з рухомим підйомником, на якому висіло кілька ланцюгів з великими гаками на кінцях.

В підлозі чорніли круглі отвори, біля них товсті металеві покришки з ручками.

— Щось тут ховали,— прошепотів Янек.

— Золото?

— Не знаю. Щось важке.

Густлік спробував підняти одну покришку, але не зміг одірвати її від землі навіть на сантиметр.

— Оце вага, хай йому біс. Мов із свинцю.

— Скрізь порожньо,— заглядав Кос, обережно просуваючись уперед.

Шарик наздогнав свого хазяїна і заступив йому дорогу. Поведінка собаки насторожила Янека. Дуже обережно заглянув у бічний коридор — там стояли низькі транспортні візки. Всередині в темному проході хтось ворухнувся — і тишу розірвала кулеметна черга.

Кос відразу відповів з-за рогу. Скочив за колону, ще раз натиснув спуск, але ворог не відповів. Почув тільки голосний сміх і побачив, як суне броньована плита, закриваючи вихід.

— Тудою втечуть, а ми тут самі...— стурбовано мовив Густлік, який уже стояв поряд.

Світло погасло. Пітьма. Ледве Янек встиг засвітити ліхтарика на грудях, як блиснуло полум'я вибухів. Прорізані білою блискавкою, тріснули й зламалися бетонні перекриття, впали вниз.

— Тікаймо! — крикнув Єлень.

Кинулися бігти. Пес обігнав їх. Вже минули половину зали з колонами, коли вдруге блиснуло полум'я, і повітря застогнало від гуркоту. Вибухова хвиля кинула їх додолу. Розкололася і завалилася стеля, і світ померк їм у очах.

Довго тривала темрява. Косові здавалося — він лежить горілиць. Прислухався до шурхоту уламків і чекав, коли відчує страшний, останній у житті біль. І ось дочекався, проте можна було терпіти. Щось давило груди, плечі. Спробував поворушити пальцями, дотягнувся до ліхтарика на поясі, натиснув кнопку. Крізь густу пилюку пробилося тьмяне світло. Біля себе Янек побачив скривлене, з задертим догори підборіддям й обгорілими бровами обличчя Густліка.

— Живий?

— Ага.— Єлень закліпав повіками.

— То чого заплющуєш очі?

— Бо сліпить. Поверни цю лампу.

— Не можу. Плече придавило.

Густлік поволі витягнув руку з-під грубої залізобетонної балки. Відвернувши ліхтарик закривавленими пальцями, уважно розглянувся навколо.

Лежали з Косом голова до голови під заваленим склепінням. Вціліли тільки тому, що опорні балки, падаючи, сперлись одна на одну, утворивши трикутник, не більший за вовчу нору.

— Кепська справа. Як це залізо вигнеться до землі, каюк. Розчавить нас.

— А як витримає?

— То житимемо, поки вистачить повітря.

Хвилину лежали мовчки, дивлячись один на одного. Рясний піт виступив в обох на обличчі. Густлік, який міг рухати однією рукою, витер Косові лоба.

З сивого бетону сіявся дрібний пил, проникав у ніздрі, дер у горлі, муляв під повіками. Мовчали — берегли повітря.

Щораз тьмяніше світив ліхтарик. Кос подумав: краще б його погасити. Але для кого й навіщо берегти. Нехай світить. Та ще й здавалося йому, що в темряві їх швидше розчавить, а може й повітря поменшає.

Лежали так один біля одного, не знаючи, скільки хвилин або годин збігає там угорі над ними, де ніч пахне травами й росою, де кожен може пити досхочу з неосяжного повітряного океану.

Не витирали вже поту, дихали часто, хапаючи повітря ротом.

Єлень розплющив очі, нестямно глянув на друга й знову заплющив. Чути було тільки, як важко дихають груди. Аж ось здалека, немовби крізь вату, долинуло собаче гавкання. Зиркнули один на одного.

— Шарик? — здивувався Янек.— А перше начебто Маруся кликала...

— Здалося тобі,— непевно відповів Густлік, який з жахом помітив, що одна із зчіплених опорних балок здригнулася і арматурні прути почали прогинатися. Заплющив очі. Розплющив. Угорі між спертими один об одного блоками утворилася вузенька щілина, почала поволі, але невпинно ширшати. Зойкнув під тиском сталевий прут.

— Що там? — Кос повернув голову.

Бетонні брили над ними здригнулися, посипалися

дрібні уламки. Закуріло дужче, й у вузькому отворі блиснули дві пари очей — Томаша й Шарика.

— Ой лишенько, я думав, що вже вас скосила! — з полегкістю зітхнув Черешняк.

— Ота на дверях? — запитав Густлік, а потім, кілька разів глибоко зітхнувши, додав: — Не подужала. Тільки пальці придавила.

— Собака привів. Заждіть, нехай ще трошки підтягну.

Присвічуючи ліхтариком, дивилися, як Томаш енергійно тягне перекинутого через блок ланцюга, піднімаючи гаком балку.

Шарик скавчав, дряпаючи кігтями уламки. Густлік повернувся всім тілом, одштовхнув брилу залізобетону, що звисала над щілиною, і моргнув Янекові:

— Поживемо ще трохи...

Розділ X

НЕ ВІЙНА, А ШАРПАНИНА

Коли з «хазяйства» Коса й Калити повідомили, що «Герменегільда» виходить з води, генерал хотів викликати на допомогу черговий батальйон радянської морської піхоти. Проте, поки встановили зв'язок, стало відомо — ворожа група невелика. Тому він змінив попередній намір і тільки попередив сусідів про можливість нападу з суші.

Не мав права вводити в дію резерви, а повинен був затримати ворога наявними силами. Не дозволить їм вивезти таємницю. Був майже певен — ідеться про покинуті під час панічного відступу документи. Що ближче до кінця війни, то старанніше гітлерівці затирали сліди, палили або вивозили архіви на захід, а тут, на Помор'ї, командував сам Гіммлер і міг залишити щось цікаве. А може, не встиг накивати п'ятами якийсь генерал або сановник і десантників послали на порятунок?

Наступна радіограма від вахмістра, здавалося, підтверджувала це припущення — на фільварку хтось міг переховуватися, вдаючи селянина або батрака, а в бетонному сховищі, можливо, були ящики з документами чи якісь плани, коштовності...

Генерал, промчавши крутими лісовими стежками, прибув до бункера через п'ятнадцять хвилин після двох під-

земних вибухів. В кущах біля прочиненого люка вислухав стисле повідомлення Калити. Не перебивав його, а проте щохвилини нетерпеливо поглядав на годинника.

— Треба послати патруль, можуть бути поранені...

— Вийшли,— сказав вахмістр.

— Де?

— Не наші, німці. Знизу вийшли.

Показав гурт, який доходив уже до садиби — троє солдатів, похилившись низько, тягнули за канати невеличкого візка, а шестеро підпихали ззаду. Колеса залишали за собою глибокий слід у траві. Четверо автоматників прикривали цю процесію.

— Дам команду відкрити вогонь, то покинуть вантаж,— запропонував вахмістр.

— Сховаються у фільварку. Навіщо їх з-за стін викурювати? Самі незабаром вийдуть у чисте поле... Пошліть патруль під землю.

Не встиг ще Калита гукнути уланів, як з люка вискочив Шарик, за ним вийшов Густлік, за Густліком Янек, засунувши праву руку за пазуху — і останній — Томаш.

— Сильно? — запитав генерал Коса.

— Трохи. Як ворухну, болить.

— Що внизу?

— Метрові бетонні стіни, за ними тайники з покришками, але вже порожні. Чекали на нас, висадили стелю й покинули бункер іншим виходом.

— Знаю. Ще що? — Генерал насупив брови.

— Був напис, що смерть невидима,— додав Густлік.— Покришки страх важкі, як свинцеві.

— А знаки? Якихось особливих знаків не бачили? — допитувався генерал, дедалі більше нервуючи.

— Були знаки на брезенті. Схожі на кола,— відповів Янек.

— Ось такі,— показав Томаш, виходячи вперед і витягаючи з рюкзака згорнений брезент.

Шарик раптом люто шарпонув за ріжок брезента.

— Що з ним? — здивувався Черешняк.

— Пусти! Спокійно,— наказав Кос.

— Увійшли до того будинку, що й решта,— доповів Калита, який не спускав з ока фільварку.

— Хай йому грець! — вилаявся генерал, але зразу ж опанував себе й несподівано урочисто промовив: — Слухайте! Завдання значно важливіше, ніж гадав. Ідеться

про матеріал для виготовлення бомб у тисячу разів потужніших, ніж звичайні, наповнені тротилом.

— У тисячу разів? Значить — така штука, як ця...— Густлік з недовір'ям зважив у руці гранату.

— Дорівнювала б залпу бригади важкої артилерії,— докінчив генерал.— Затримайте їх тут, а я негайно вимагатиму підкріплення. Викликай штаб фронту! — гукнув радистові, який сидів у машині.

На фільварку заревіли зразу два або й три могутні мотори.

— Що за машини? — запитав генерал.

— Не знаю,— відповів Кос, відчуваючи, як кров застугоніла в скронях, як терпнуть кінці пальців,— там нікого не було.

Стіни хліва сипнули білою пилюкою, вигнулися, тріснули і впали. Дах осів на крокві. Усі здивовано дивилися, що робиться на подвір'ї.

— Хай їм чорт! — вилаявся Калита.— Не затримаємо.

З-під солом'яного даху показалися танки. Хвилину незграбно переповзали через руїни, перевалюючись з гусениці на гусеницю. Десантники вискакували на броню. Потім танки, ніби пробудившися, гаркнули голосніше і, набираючи швидкість, вийшли на дорогу. Винюхували довгими стволами напрям і, немов три кораблі в бойовому строю, посунули до моря.

— «Пантери» зберегли,— прошепотів Густлік.— Мав нюх той шибеник Віхура, коли казав, що за стіну подивитися...

З-під пагорба відважно застукотів уланський кулемет, прогнав десантників на правий бік танків. Головна машина, хутко повернувши башту, порснула вогнем. Завило розірване повітря, кілька десятків метрів нижче на узбіччі вибухнув важкий снаряд, сипнуло піском, прошурхотіли в повітрі осколки.

— Калита,— наказав генерал,— миттю всім назад, на лісову дорогу. В полі нічого з ними не вдієте, а там обстріляти з засідки, закидати гранатами. Не марнуйте жодної секунди.

— Слухаю.

— А ви,— звернувся до танкістів,— зі мною.

Побігли до машини, і водій щодуху погнав по вибоїнах, щоб якнайшвидше сховатися за горбом від обстрілу «пантер», які в бойовому строю йшли навпростець через поле. Танки, рівно гудучи моторами, везли десантників і

той проклятий супертротил, чи як там його звати, що про нього казав генерал.

Крізь гуркіт двигунів прорвався гострий чистий звук кавалерійської сурми. На цей сигнал з яру, з чагарників, з-під золотого стіжка на полі, мов сполохані куріпки, зірвалися вершники, помчали, пригнувшись до кінських грив.

З танків обізвалося декілька автоматів. Німці не хотіли витрачати снарядів на ворога, що й так відступав.

Звук сурми віддалявся, стихав, замовк, а Томаш і досі згортав брезент з підземелля. За генеральською машиною уже й курява вляглася. Розглянувшись довкола, хлопець побачив улана-кулеметника, який сідав на гнідого коня.

— Візьми й мене.

— Сідай.

З місця рушили чвалом, просто через пагорб. Танки йшли праворуч за якихось триста метрів від них. З броні блиснули вогники пострілів. Уб'ють коня, подумав Томаш, та кулі пройшли верхом.

Замиготіли білі березові стовбури. Наздогнали ескадрон уже на лісовій дорозі. За командою вахмістра кілька вершників спішилися й залягли обабіч дороги за деревами. Ескадрон помчав далі. Тільки-но вщух тупіт копит, як почувся гуркіт моторів і показалися танки. Улани закидали їх гранатами, відкрили вогонь з автоматів.

З головного танка вдарив кулемет. Машина просунулася ще трохи вперед, але після перших вибухів зупинилася, відповзла назад, а з другого танка бахнула двічі гармата.

Ще не опала земля, підкинута вгору вибухом, як перша машина рвонула вперед, поливаючи свинцем дорогу. Німці тепер просувалися швидше, але обережніше, стріляючи на всі боки з кулеметів і автоматів.

Коли вахмістр давав команду і показував шаблею, хто має залишитись у засідці, кулеметник, який віз Томаша, також стримав коня. Черешняк вилаявся й вдарив гнідого п'ятами в боки. Кінь скочив уперед і кількасот метрів мчав за ескадроном. Важко йому було витримати темп під подвійним тягарем, зашпортнувся копитом за коріння, і Томаш гепнув на землю.

Поворушив руками й ногами — цілі, зрадів, що не вдарився об стовбур. Побіг поміж дерева, щоб зійти з дороги танкам. Однак небавом зупинився і повернув назад. Пригадав генералові слова: не гаяти жодної секунди.

Приставив карабіна під дубочок, поряд поклав рюкзака й, розстебнувши комір мундира, взявся до роботи. Коли перші кулі червоними рисками пролетіли над головою, Черешняк був уже біля третьої сосни й завзято працював трофейною сокирою, аж тріски летіли навколо.

Рев наростав, наближався. Томаш зиркнув на два раніше надрубані дерева, виглянув на дорогу.

Вирішивши, що час, поплював на долоні, широко розставив ноги й заходився рубати з усієї сили. Чотири, п'ять ударів — і стовбур, глухо застогнавши, здригався, набираючи розгону, й починав хилитися. Описавши кроною широку дугу, сосна падала з гуркотом, схожим на розрив снаряда.

Ворожі кулі сипалися щораз рясніше, рвали дерен, зачепили навіть рюкзак, але Томаша вже тут не було. Залишилися лише його солдатські пожитки й сокира, всаджена в білий, вологий від соку пеньок.

Танки затрималися перед завалом. Десантники позлазили з машин, хто побіг уперед, інші — розсіялися по боках, щоб забезпечити похід машин.

Передня машина, розігнавшись, ударила в стовбур, намагаючись зламати його або зіпхнути вбік. Сосна зігнулась, як лук, але витримала удар. Десантники мусили зачепити її канатами й відтягнути з дороги, потім — другу й третю. Танки ревли, долаючи завал на малій швидкості.

Два перші танки почали сигналити — кликали вже десантників, а третій ніяк не міг пролізти вперед. Піхотинці збігалися, стрибали на броню. Двоє запізнилися і тепер доганяли останній танк. Хапалися за броню, намагаючись вилізти на борт.

З-поміж сухого торішнього листя на крислатому дубі гримнули два поодинокі постріли. Двоє десантників залишилися на дорозі, розритій глибокими слідами гусениць.

Томаш спустився по стовбуру на землю, дбайливо засунув сокиру в рюкзак і, закинувши його на плечі, пішов понад дорогою у затінку дерев.

Машина генерала стала посеред лісової дороги. Миттю підставили домкрата, підняли кузов. Густлік зняв і приладнував ззаду зіпсоване колесо. Водій поставив нове, затягнув ключем гвинт, а Янек збоку вже накладав інше. Працювали мовчки, чути було тільки сопіння, часом — брязкіт металу.

Генерал, тримаючи трубку біля вуха, закінчував розмову.

— «Ластівка», добре зрозуміли. Координати: три два — чотири нуль, один вісім — два один. Ціль покажемо ракетами.

— Готово,— доповів водій, крутнувши востаннє ключем.

Скочивши в машину, рушили по вибоїнах. Позаду вже давно клекотіло, а тепер гарматний снаряд просвистів над ними і вибухнув попереду в лісовій гущавині.

— Улани добре затримують,— похвалив генерал, повертаючись до танкістів, які вмостилися на задньому сидінні.— Зараз мені вбік, а ваш «Рудий» недалеко. Хоч одного розлущіть.

— Так точно.

Зіскочили на ходу з машини і швидко подалися до шосе за Шариком.

— Погано бити в лоб,— сказав Густлік.

— У гусеницю, аби тільки затримати.

Гуркіт моторів дедалі дужчав.

— Треба ближче підпустити.

— Здалеку й так не встигнемо.— Кос оглянувся.— Бігом.

Поміж дерев уже мелькало шосе, проте й німці наближалися. Вибігли на узлісся, глянули довкола.., «Рудого» не було.

— Де ж вони?

Перший побачив, певніше, винюшив, Шарик і показав мордою напрям.

— Ось де вони! — крикнув Янек.— Виправили помилку, виїхали на горбик, щоб мати більший радіус обстрілу.

Кинулись туди бігом, але зразу ж зрозуміли, що не встигнуть.

— Пропустять, чорти ледачі... Не впізнають відразу, що це «пантери»...— сопів Густлік.

— Стій. Я їх розбуджу,— швидко промовив Янек і, залігши в рові, прицілився з автомата.

— Галасують, але нікого не видно,— сказав Григорій, виглянувши з башти, опустився назад, ляснув тузом чирвову даму, що лежала на замку гармати.

— Туз усе ноб'є.

Аж тут по танковій броні нерівним градом задзвеніли кулі.

— Німці? — Віхура погасив лампу й простягнув руку до колоди.

Тук, тук, тук,— дзьобнули в сталь ще три.

— Та ж не французи,— буркнув Саакашвілі.— Машину до бою!

Зачинив люка, пригнувся над прицілом і побачив — з рову біля шосе йде довга черга в ліс, звідки чекали противника. Зрозумів, що хтось йому вказує ціль.

— Осколочним... Ні, стривай, бронебійним заряджай,— помітив неясні силуети танків і скорше вгадав, ніж побачив, що то німці.

Янек і Густлік спостерігали за ними з придорожньої канави, притиснувши голови до трави, бо автоматники наосліп обстрілювали шосе й кулі свистіли над самим асфальтом.

Перша машина вийшли з лісу і, задерши догори гармату, чалапнула гусеницями об асфальт.

— Бий! — не витримав Кос.— Бий!

У цю ж мить блиснула гармата «Рудого», червона смуга сягнула боку «пантери», зірвала шмат броні й розтрощила гусеницю.

— Добре! Поправляй! — кричав Кос, ніби його можна було почути.

Другий снаряд ударив майже в те саме місце, але з лісу вже виїхали інші танки, повернули башти і вдарили з гармат.

Підбита «пантера» густо задиміла й спалахнула полум'ям. Танки ще раз дали залп, сипонули зливою куль з кулеметів і рвонули вперед по шосе.

— Бий, Гжесю, бий, чого ждеш? — У голосі Коса чулася щира розпука.

«Рудий» мовчав, німці зникли за димом, а Єлень і Кос побігли до танка.

— Нижче голову,— пригинав Густлік Янека.

Ворожі кулі ще свистіли, але все рідше.

Добігли до танка. Кос затарабанив прикладом по броні. Відчинилася кришка люка, й виглянув Саакашвілі, з розрізаної щоки в нього текла кров.

— Дайте місце! — крикнув Янек, протискуючись у машину.— Відваги вам забракло?

У люк плигнув Шарик, зачепився об щось лапою. Кос хотів усунути перешкоду і намацав шаблю грузина.

— Іграшки возиш, а більше двох разів вистрелити не вмієш!

— Не кричи, командире. Попало й нам, і ти не вистрелиш.

Кос блискавично прослизнув у башту — ствол гармати відхилився назад, затвор майже торкався броні. Янек мить вагався. Здавалося, що сержант розплачеться, та давно минули ті часи. Зараз він не міг цього допустити, був командиром.

— Підключити шоломофони! Кулемети справні? — натиснув на спуск, двічі вистрелив.— Віхура, сідай за передній.

Застебнувши шоломофон під шию, перемкнув його на внутрішній телефон і наказав:

— Запустити двигун — і вперед.

«Рудий» набирав швидкість. Із зачиненими люками промчав повз палаючу «пантеру», вистрибнув через рів на шосе, виліз на горбок.

— Додай газу, Гжесю,— сказав лагідно Кос, дивлячись на фотографію давнього командира, на його ордени, прикріплені на стіні башти.— Аби тільки встигнути хоча б попередити...

Ніч несе з собою страх перед невідомим, котре може підкрастися в темряві, а день повертає відвагу. Предмети стають видимими, знайомими і дружніми, все набирає барв.

Коли почало світати, Маруся і Лідка перестали боятися нападу. Вогник думала тільки, чи «Рудий» встигне, щоб з Янеком побачитись. Дівчата посідали на лавці перед хатою і, обійнявшись за плечі, заспівали в два голоси.

— Тихо,— раптом урвала пісню Маруся і прислухалася.

Здалека на шосе почувся цокіт кінських копит.

— Закінчили,— сплеснула в долоні Лідка.— Незабаром і «Рудий» сюди під'їде.

— Це добре, бо в мене вже часу обмаль.

Цокіт швидко наближався. Вершник влетів у ворота, кинув уздечку вартовому і наказав: до окопу!

Перебіг подвір'я, зник у переході, що вів до артилерійської позиції.

— Гармату до бою,— крикнув, важко дихаючи.

— Почекай, піду до передавача,— занепокоїлася Лідка.— Тут щось не так...

Маруся залишилася сама, хвилину тихенько наспівувала, та раптом обірвала пісню.

Обірвала, бо від шосе долинули характерні звуки — ревіння двигунів, брязкіт гусениць — проте не ті, яких чекали.

Здригнулась, можливо від досвітнього холоду і, підійшовши до відкритого вікна, попередила:

— Лідко, німецький танк їде.

Там, звідки чулися звуки, злетіла вгору ракета й ураз поблякла на тлі ясного вже неба.

Зацокотів ручний кулемет, йому відповів повільніший, ніби дерев'яний стукіт кількох німецьких. У вікні з'явилася бліда радистка:

— Ми повинні спуститися в погріб.

Вогник, не відповівши, стрибнула в хату через вікно. Обидві насилу підняли дерев'яну ляду, під якою униз вели стрімкі сходи.

— Ви також.— Лідка кивнула ротмістрові, а що той, потираючи руки, не рухався з місця, додала: — Швидше, це наказ генерала.

Пропустила його вперед і сама зійшла остання. Усі троє збилися біля вузького віконця без шибки, затуленого знадвору мішками з піском, мов стрільниця.

Хвилину панувала застигла холодна тиша, а від шосе долинало щораз гучніше ревіння танкових двигунів. Раптом у вузькому прямокутнику вікна з'явилися дві «пантери».

— Німецькі? Неможливо! — прошепотіла Лідка.— Треба повідомити, бо нас розчавлять.

— Не смій! — Маруся притримала її за плече.— На війні всяке буває.

Танки, не доїжджаючи до будівель, повернули в напрямі моря. Коли найближчий розвертався, з окопу вдарила польова гармата й почала бити раз по раз.

Відповіли їй обидві «пантери», але снаряди лягли неточно — один розвалив ріг стайні, другий вибухнув на подвір'ї перед будинком. Із склепіння посипалася глина, крізь бійницю вкинуло струмінь піску й дрібних камінців. Дівчата присіли, закриваючи обличчя, хвилину чекали, чи не впаде стеля.

Ротмістр увесь час стояв, тільки відступив убік, а коли дим розсіявся, знову виглянув — подивитися на ева-

куацію підбитої машини. Піхота тягла по піску контейнера. Другий танк, обстрілюючи з кулеметів садибу, ще раз ударив осколочним снарядом по броні.

— Раз, два — взяли! — Німці підняли контейнера на броню за башту.

Дівчата знову підійшли до ротмістра.

— Не знають про нас,— пробурмотіла Лідка, прикусуючи пальця.

«Пантера» повільно рушила, сховалася поміж дюнами.

— Піду,— обізвався рантом ротмістр, який досі мовчав.

— Куди?

Офіцер не відповів, підняв ляду. Дівчата, переглянувшись, подалися за ним. Проминули кімнату, через прочинені двері вийшли на подвір'я, а тоді усі троє скочили до ходу сполучення.

Автоматники, прикриваючи відступ десанту, стріляли на всі боки. Кулі засвистіли над бруствером. Накульгуючи, ротмістр прискорив ходу, навіть побіг, наскільки це було можливо у вузькому рові. Важко було поспівати за ним.

— Збожеволів? — запитала Лідка.

— Ні,— відповіла Маруся.

Дівчата зупинилися біля входу до вогневої позиції. Там лежали нерухомі, розкидані вибухом тіла гармашів. Офіцер підбіг до бруствера, побачив у морі транспортну баржу, далі силуети двох кораблів, а ближче — моторний човен, що наближався до берега. «Пантера» обережно зсувалася по схилу дюни, повільно перемелюючи пісок гусеницями.

Ротмістр здивувався, побачивши, що дівчата не лише прибігли за ним, а вже повідкривали ломиком ящики із снарядами.

— Зможете? — запитав.— Треба відкрутити ковпачок снарядної трубки...

— Звичайна річ,— сказала Лідка.

— Усе нормально,— запевнила Маруся.

— Ну то...— Ротмістр нахилився над прицілом, повів дулом ліворуч і вниз, а потім, повернувши голову, скомандував: — Будь ласка, зарядіть.

Лідка заштовхнула снаряд, Маруся замкнула затвор і, відскочивши вбік, натягнула мотузку.

— Готово!

— Прошу, вогонь,— промовив ротмістр.

— Живуть артилеристи, стріляють! — вигукнув радісно Янек, побачивши в приціл, як снаряд відбився рикошетом од башти «пантери».— Ще раз!

Автоматники піднялися в атаку на вогневу позицію.

— Мети, Віхура,— наказав Кос, і два кулемети фланговими чергами зупинили німців.

Від шосе, стріляючи з автоматів, бігли спішені кавалеристи. Здалека можна було впізнати високу постать Калити.

— Урааааа! Бий гадів!

Німці, відступаючи, скотилися вниз, на пляж. Уланя вибили б їх, але з моря зірвався ураганний вогонь. По «Рудому» били швидкострільні гармати малих калібрів, кілька важких гармат розкидали снаряди по дюнах.

Гримнула «пантера», порснула земля на бруствері вогневої позиції. Кос злякався, що цього разу гармашам кінець, але звідти ще раз ударила гармата і запалила мотор останнього німецького танка.

Од пляжу відчалив навантажений контейнерами моторний човен. Чотири понтони були вже далеко від берега. На «Рудому» зосередився тепер увесь вогонь, щораз ближче почали падати снаряди, щораз частіше дзвеніла броня під осколками.

— Назад,— наказав Кос і гірко кинув.— Ех, якби було з чого стріляти.

За дюною стало затишніше, снаряди пролітали верхом. Хтось постукав у броню.

— Відкрийте!

— Генерал,— упізнав Кос.

Хлопець відкрив люка, сплигнув на землю. Вже зовсім розвиднілося.

— Третю машину підпалили артилеристи,— доповів Янек командирові.— Але ще до цього німці встигли все завантажити, моторка відпливає.

— Ходімо подивимось.

— Дуже б'ють з кораблів.

— Багато їх?

— Три.

— Добре, чудово,— весело примовляв генерал.

— Сюди,— навернувся під руку Калита і вивів обох до траншеї.— Втекли,— мовив з досадою, показуючи на море.

Снаряд, що вибухнув неподалік від них, обсипав усіх піском.

— Не зовсім,— генерал глянув на годинника, спокійно закурив люльку й добув з-за пояса ракетницю.— У вас є? — показав її Косові й Калиті.— Ну, то заряджайте.

З берега докотився низький глухий гул. На команду генерала випустили ракети в напрямку ворожих кораблів. Зі свистом промайнув перший літак, а за кілька секунд над морем з'явилися чотири ланки штурмовиків.

Скинули бомби, розвернулися і атакували кораблі ракетами.

— Янеку! Пане вахмістр! — почувся розпачливий голос Лідки.

Оглянулись на неї — дівчина стояла простоволоса, запилюжена, у розідраному на плечі мундирі.

— Що з тобою?

— Поранило ротмістра.

— Де? — спитав командир ескадрону.

— Біля гармати.

— За мною,— наказав Калита двом уланам і побіг попереду.

— Що він там робив? — запитав генерал.

— Обслуга загинула, то ми стріляли,— пояснила дівчина.

— Удвох?

— Була ще Маруся.

— Де вона? — вигукнув Кос.

— П'ять хвилин тому була тут.

Коли прийшли до гармати, Калита стояв навколішки біля брезентових нош, куди улани поклали пораненого ротмістра.

— Залишила листівку чи хоч записку? — питав Кос.

— Не було коли, бо вони вже сьогодні вирушають на Одер. Але казала...

— Громадянине генерал, треба б негайно до шпиталю,— доповів вахмістр.

— Нехай несуть у мою машину.— Йдучи за ношами, генерал звернувся до Коса: — Увечері будьте готові в дорогу. Гармату полагодимо над Одером.

— Якби я його не намовляв,— бідкався Калита,— якби не спокушав шаблею і конем...

— Шапка,— Кос показав на конфедератку, яку вахмістр тримав у руці.— Шукатиме.

— Ні. Віддав, щоб до Берліна донести. Але кінноту на вулиці не пустять, скорше в танку довезете...

Кос обережно взяв обома руками стару офіцерську шапку з малиновим околишем.

Над морем білів дим, який пронизували язики полум'я, накреслювані смугами ракет. Горів один з кораблів. Тонула баржа. На вищерблених палях хвилерізу море колихало синій розірваний понтон, з якого виходило повітря. На пляжі нижче й нижче, опускаючи довгоствольну гармату, догоряла «пантера».

Розділ XI

ПОДВІЙНА ПОМИЛКА

Альпіністи, бігуни або плавці знають, що останні метри до вершини, фінішу, берега — найважчі. Так само й на війні. Весною 1945 року арміям, які боролися з фашистами, щоправда, не бракувало зброї, але не вистачало людей. До берлінської операції готувалися, мов до останнього раунду — збираючи всі сили.

На початку квітня над Нейсе і Одером, наче стиснуті до удару кулаки, завмерли на вихідних позиціях два ударні угруповання: дев'ять радянських і дві польські армії. На 250 кілометрах фронту причаїлося в окопах 41 600 гармат і мінометів, 6300 танків і самохідних гармат, а на аеродромах — 8400 літаків. Це багато, дуже багато. Але противник був ще дужий, завзятий, добре укріплений — тому кожний ствол, кожна пара гусениць, кожен солдат, який міг взяти участь у битві, оцінювався на вагу не золота, а крові.

Отже й над Одером було місце для ескадрону вахмістра Калити та для екіпажу «Рудого». Вони потрібні були там дуже терміново, проте танкісти мусили перечекати ще день на морському березі, бо всякий рух до Одеру дозволявся тільки вночі.

Кос загнав Віхуру й Саакашвілі до підвалу спати. Неохоче послухалися — водій нарікав, що сморід од спалених «пантер» не дає заснути, а Григорій нічого не говорив, тільки вставав щогодини, підходив до вузького віконця та дивився на «Рудого».

Танк стояв за двадцять метрів од будинку, у світлі дня виразно видніли подряпини від осколків і куль, сліди од снарядів. Проте на все це можна було не зважати, аби не пошкоджена гармата, схожа на куксу,

— Вейдеда...— шепотів Григорій, хитаючи головою.

Повертаючись на свою постіль, механік витирав рукавом мокрі щоки: енергійно ліву й обережно — праву, на якій сльози розмивали присохлу кров.

Однак близько полудня втома перемогла жаль, і Григорій заснув глибоким сном, спав спокійно, а прокинувся лише після того, як важка рука Густліка трусонула його за плече.

— Вечеряти будемо вдень, бо нам час на Берлін,— сказав Єлень і, побачивши, що механік мовчки підводиться, додав: — Я замотав, бо навіщо знати тому, кому не треба...

«Рудий» з баштою, завиненою в брезент, скидався на пацієнта, що побував у руках хірурга, але Григорій зрадів.

— Якби хто спитав, можна сказати: нова зброя і тому замаскована...

Попоїли, зібрали пожитки, і тільки почало смеркати, рушили на південь. Перший Віхура з Лідкою в кабіні, за ним — танк. Саакашвілі гнав машину щодуху. Кос не стримував його, і грузинові навіть вдалось кілька разів просигналити Віхурі, чому він їде так повільно. Вони раніше за інших дістались до шосе, що пролягло паралельно до Одеру. Хто мав іти на Берлін, той уже, видно, став на вихідні позиції, бо дорога була майже пуста; тому мчали щодуху вперед, тільки трохи гальмуючи на поворотах.

Незадовго до півночі справа блиснула широка водяна площина.

— Це вже Одер? — запитав Густлік.

— Ні. Озеро Медве,— відповів Янек, який з картою в руках безнастанно стежив за дорогою.

Перед світанком на перехресті доріг зустріли двох зв'язківців. За дорученням генерала один сів у ваговоза й поїхав ним разом з рацією до штабу армії, а другий повів танк до річки. Показав глибокий окоп з бруствером, обкладеним дерном.

— Це ваш. Влаштовуйтесь, а я біжу по техніка.

Механік, видно, був недалеко, бо не минуло й п'ятнадцяти хвилин, як з'явився. Мабуть, генерал завчасу сказав йому, про що йдеться, бо нічого не запитував і, швидко потиснувши руки танкістам, заліз у башту, обстукав, мов дятел, гармату й взявся до роботи.

Розвиднювалось щораз більше, туман танув, і незабаром видно вже було густі крони сосон, що росли в лісі

над Одером. Поки снідали хлібом з консервами, зовсім розвиднілось, і за поодинокими стовбурами й густими кущами, що росли на березі, засяяло блакиттю небо, помережане ріденькими хмаринками. Досить ступити кілька кроків, розгорнути гілки розквітлої ліщини й вільхи — і внизу побачиш річку.

Проте Кос, сидячи ззаду на танку, бачив тільки небо, де патрулювали наші винищувачі. Часом дзявкали з землі чотириствольні зенітні гармати. Інколи чи з цього, чи з другого боку фронту обзивався кулемет, охкав міномет, але все це не порушувало фронтового спокою — тиші перед бурею.

Біля Коса на брезенті сидів Шарик, лежали частини розібраної гармати і ключі. Щохвилини з лазу висовувалась темна від мастила, гола по плече рука й чути було голос Саакашвілі.

— Підкладка...— другий гвинт... Банка з суриком, з тим червоним... гайка... плоский двадцять один... вісімнадцятий...

— Можна стріляти? — запитав Кос.

— Механізм у порядку,— відповів літній, коротко підстрижений повновидий чоловік з широким обличчям і спокійними рухами заводського майстра.— Але є ще один клопіт...— Підійшовши до гармати, зняв з неї брезента й показав на кінець ствола.— Бачите вигин — треба обрізати.

— Що обрізати?

— Ствола.

— Як то?

— Просто трохи вкоротити,— пояснив технік, зіскакуючи з танка на бруствер.

Григорій поставив на ящиках від боєприпасів бляшанки з нафтою, щоб помити руки, а поряд — відро з водою, мило й рушник.

— Але ж це погіршить прицільність, зменшить силу снарядів, й взагалі так не можна,— заперечив Янек.

— Можна,— говорив технік, миючи руки і ледь посміхаючись, дивився на командира машини.

— Екіпаж, на обід! — гукав Густлік з-за танка.

Кос повернув голову й дивився, як Єлень, поставивши в траву два казанки з вареною яловичиною, скинувши рюкзака з хлібом і консервами, голосно тарабанив по термосу.

— Янеку, давай краще на брезент.

Кос прибрав інструмент, струсив брезент, прикрашений посередині чітким білим знаком, що застерігав од радіоактивності, й простелив його в холодку під соснами. Томаш розставив миски, нарізав грубі скиби хліба і розклав на чистому лляному рушнику. Пес ліг трохи осторонь під деревом, приглядався, вдаючи, що не голодний: хай спочатку поїсть екіпаж, а він потім вже, що залишиться.

— Але густо в цьому лісі! — Єлень нахилився до Янека, відкриваючи термоса.— Більше стволів, ніж стовбурів. У кущі й то не підеш: під кожним як не танк, то гармата, як не міномет, то штаб. Казали біля кухні, що армія не буде переправлятися водою і солдати ніг не замочать, бо руські нас по дружбі через міст на свій плацдарм цустять.

Щоб показати, як битимуть противника з цього плацдарму, так ударив по термосу, що мало не перекинув.

— Обережніше,— буркнув Кос.

— З флангу на фрица! — подмухавши на побиті пальці, Густлік сердито додав: — Приніс обід, про стратегічні плани йому розповідаю, а він як пень.

— Нема чого радіти.

— А що, голову тобі хто знімає?

— «Рудому» гармату різатимуть,— показав очима на хорунжого, який саме підходив з Григорієм.

— Гармату?

— Навіщо гармату? — перепитав Густлік з жахом і обуренням.— Та я того жартуна...— затиснув кулаки.

— Не смій! — Кос поклав йому руку на плече.

— Це обов'язково? — запитав Єлень і відразу ж сам додав: — Почекай-но. Спробуємо по-хорошому. Є ж у нас ця сулія з вином у плетеному кошику.

Тим часом технік зупинився біля брезента, усміхнувся і запитав:

— Почастуєте?

— А ви як думали, пане хорунжий? — підскочив до нього Єлень, посадив на почесне місце, подав казанок з юшкою.— Горохова, на салі, пахуча, а густа, як перед атакою. Томеку, подай, швидше хліба.

— Ще тепла,— подякував технік.

Хотів піднести ложку до рота, але Густлік притримав його на руку.

— Хвилиночку! Механіку, де склянки? — Побачивши здивований погляд офіцера, додав: — Айн момент, як ска-

зала ворожка Гітлерові, коли її запитував, чи довго житиме.

Побіг до танка, пірнув усередину, повернувся з замшілою сулією, що забрав її з погреба в палаці Чорний ліс, і наповнив дві склянки, принесені Саакашвілі.

— Вам на тому березі дам випити,— відповів на питальні погляди приятелів.— Щоб ви нам здорові були, товаришу хорунжий, так само, як і «Рудий».

— Ваше здоров'я,— технік роздивився склянку на світло, зі смаком вихилив вино і сказав: — Старіше, ніж увесь ваш екіпаж.

— Ви б, певно...— почав Густлік, витираючи долонею губи,— ви б, певно, не хотіли, аби вам щось відрізали? — докинув, хитро заглядаючи офіцерові у вічі.

Технік мовчки уминав горохову юшку і заїдав хлібом, байдужий до запитливих поглядів усього екіпажу. Крім звичайного, нервовішого як завжди перед атакою гуркоту, що долинав з передової, чути було густі удари сокир — то сапери готувалися до переправи через ріку.

Янек свиснув. Шарик побіг до танка, повернувся з мискою і дістав свою пайку.

Гостро просвистівши, в лісі вибухнув важкий снаряд. Відійшли ближче до дерев, Томаш поклав гармошку під сосну. Чималий осколок, ослаблений польотом, упав на середину брезенту й розірвав його. Черешняк швидко вхопив осколок, але ще швидше пустив і, лаючись, хукав на попечені пальці.

— Хай йому чорт! Зіпсували брезент, протікатиме.

— Саперів, як дятлів,— сказав технік, набираючи собі в миску м'яса й каші.— Щодня можна чекати переправи.

— Громадянине хорунжий.— Янек повернувся до справи, про яку думав весь час.— Ми на «Рудому» від самого початку. Не кинули його, хоч полковник хотів дати новий, з вісімдесятип'ятиміліметровою гарматою.

— Мотора поміняли,— докинув Григорій.

— Кожна подряпина на броні — наче на власному тілі,— додав Єлень.

Технік відсунув миску й простяг руку до сусіда.

— Автомат!

Узяв від Густліка зброю, встромив у дуло кістку і віддав, сказавши:

— Стріляй!

— Але ж розірве,— обурився Єлень, витягнув кістку

й, добувши з кишені хусточку, почав старанно чистити дуло.

— А того, що вам гармату розірве, не хочете второпати? Мені зрозумілі ваші почуття, бо змалку на заводі працюю. Коли починав, мусив ставати на ящик, аби сягнути до токарного верстата. Коли машину любиш, доглядаєш її, не даєш скривдити — вона ніколи не підведе. Але вашому «Рудому» нічим іншим, як пилкою, не допоможеш. Нема ні часу, ані запасних частин. За кілька днів на передмостному укріпленні дістанете нового ствола...

З-за дерев вибіг захеканий Віхура у кашкеті, зсунутому на потилицю, в розстебнутому мундирі.

— Ой лишенько, хлопці! — гукав здалека.— Не дають до вас жандарми під'їхати, мусив коробку залишити на півкілометра звідси. Привіт! Ага, ви обідаєте, то і я щось до рота вкину,— зрадів, побачивши розставлені миски й термос.

Тільки тепер помітив офіцера.

— Вибачте, громадянине хорунжий, я не помітив. Капрал Віхура, дозвольте...

— Сідайте,— урвав його технік і вказав місце.

— Ось тобі,— Єлень підсунув Віхурі миску.— З самого дна, густа,— встромив ложку, показуючи, як стоїть.

Віхура уминав мовчки, позираючи на всі боки.

— Ну, до роботи,— сказав технік Григорію.

Обидва підвелися, пішли до танка. Хорунжий скрутив цигарку, запалив і, взявши в руку пилку до різання металу, прицілювався до гарматного ствола.

— Він що? — запитав Віхура.— З глузду з'їхав?

— Дістали від «пантери», і треба різати,— зі злістю буркнув Янек.

— Кепські справи.— Віхура похитав головою, засовуючи в рота кусень яловичини.— Тринатого...

— Не говори з повною пелькою,— повчально мовив Єлень.

— Тринадцятого, кажу, важкий день...

— Адже ж не дали німцям втекти.

Почувся неприємний скрегіт пилки об метал. Усі здригнулися, проте ніхто й не глянув на танк.

— Ще цього бракувало. Ротмістра поранено, «Рудий» пошкоджений і з Марусею ти не зустрівся...

— Казна-що,— втрутився Кос.— Забобони...

— Хлопці,— сказав потиху Віхура,— Я чув, як гене-

рал у штабі говорив: будемо переправлятися з першою дивізією.

— По мосту? — запитав Янек.

— Ні, поромом. Перед дивізійними штурмовими гарматами. Я вас прошу, не рвіться дуже вперед...

— А я тобі раджу, не виїжджай з окопу,— злостиво кинув Янек, якого дедалі дужче нервував скрегіт сталі.— Взагалі, навіщо ти сюди приліз?

— Не кричи на мене, бо заїкою стану,— відрубав Віхура.— Я забіг сказати, що знаю, де Вогник, і можу підкинути, але як ти такий нервовий...— Шофер почав поволі підводитися.

— Почекай,— попросив Кос і мовив до Єленя: — За уставом од машини не можна, але Маруся була над морем, чекала...

— За годину встигнеш туди й назад? — запитав Густлік Віхуру.

— Півтори.

— Ризик — благородна справа. Їдь, командире, а ми тут за тебе...

Кос зірвався на ноги, потягнув Віхуру в ліс. Слідом за ним кинувся Шарик.

— Мусить Янек побачити дівчину,— сказав Єлень Черешнякові.— Бо інакше на «Рудому» було б половина гарматного ствола, а в командира — половина серця.

— Пане взводний,— відізвався Томаш.

— Що таке?

— Хорунжий казав, що на тому березі дасть нам новий ствол.

— Казав.

— А де візьме?

— З розбитого танка.

— А як наш розіб'ють?

— То з нашого іншим не придасться, бо надпиляний.

Єлень похитав головою, затулив долонями вуха, щоб не чути гострого скреготу металу й дурних запитань. Звісно — у кожен танк може влучити снаряд, кожну машину — охопити полум'я, але не годиться про це балакати. Натягнув на голову шоломофона, застебнув ремінець під підборіддям. Відгородившись у такий спосіб од усяких звуків, ліг під сосною і заплющив очі.

— Пане взводний, технік уже збирає свій інструмент! — гукнув Томаш, відхиляючи навушник шоломофона.

— Командир не повернувся? — Густлік швидко сів.

— Ні.

— Треба перевірити, бо ще мені попаде,— мимрив під ніс Єлень, вилазячи на танка; пірнув до середини й за хвилину знову виглянув.— Почекайте трошки, пане хорунжий! — гукнув технікові, який скидав уже комбінезона й застібав гудзики на мундирі.— Айн момент, як сказала ворожка. Ми собі тихесенько тільки один-два рази стрельнемо, ніхто не знатиме, і відразу ж назад на місце.

— Можуть за таке шию намилити. Незапланований вогонь.

— Зате вашу роботу перевіримо, пане майстер. Томеш ку, лізь у машину. Їдемо,— кинув рішуче до вихиленого з переднього люка грузина.

Усі троє зникли в танку, зачинили за собою люки, «Рудий» з обтятим стволом подався назад, виліз з окопу і, повернувши, щоб минути його, поповз уперед. Машина розгорнула густі кущі, висунулась над урвищем високого берега.

Технік, застібаючи пояса, дивився на танк збоку. Встиг скрутити з газети цигарку і затягнутися махорковим димом, поки гримнув перший постріл.

Єлень довго глядів у приціл, чи снаряд упаде близько самітного голого дерева на дамбі, куди він цілив.

— Нічого,— пробурмотів, коли темний фонтан вибуху виріс біля самого стовбура.

Зарядив, узяв поправку, вдарив удруге, а потім утретє і вчетверте.

— Утято, але завзято,— промовив у риму Густлік.

Вітер розвівав дим після останнього вибуху, коли раптом яскравий блиск роздер дамбу, підкинув угору дерево.

— Але вдарило! — здивувався Густлік, мов мисливець, який стріляв у зайця, а влучив у дикого кабана.— От ситуація,— вилаявся і наказав: — Гжесю, відчалюємо додому. Повний вперед!

Танк рвучко подався назад. Поки встиг з'їхати до окопу, з західного берега Одеру долинув широкий, мов морська хвиля, гуркіт багатократного вибуху. Подув загойдав на деревах гілки.

Утрьох чимдуж вистрибнули з машини, знічені тим, що сталося. Стихаюча луна вибуху ще котилася в повітрі.

— Як ствол? — запитав хорунжий.

— Довгий, короткий, аби тільки було добре.— Густлік

кивнув головою.— Розсіювання трохи більше, але можна терпіти.

— Тільки що тихенько — то вам не дуже вдалося,— технік по черзі потиснув усім руки.

— А потім дасте нам нового? — спитав Єлень.

— На тому березі. Адже ж обіцяв. Привіт.

Тільки-но технік зник поміж деревами, до танка підбіг зв'язковий піхотинець.

— Громадянине сержант,— звернувся до Григорія.— Командир роти питає, хто стріляв.

— Стріляв? Хто? — Саакашвілі зробив здивовану міну.— Всякі стріляли, як то на фронті буває.

Солдат хвилину стояв ні в сих, ні в тих, дивився на танкістів і, зрозумівши, що нічого більше не почує, засалютував, повернувся на підборах і побіг назад.

— Чого баньки витріщили? Скоч, Гжесю, глянь, чи ще димить, а ти бери гармошку і грай.

Не встиг ще Саакашвілі повернути, а Черешняк — узяти перші акорди, як до Густліка, карбуючи крок, підійшов товстощокий сержант.

— Привіт, танкісти!

— Привіт!

— Сержант Костянтин Шавелло. Через два ел,— відрекомендувався, простягаючи руку.

— Взводний Єлень. Через одно ел.

— Одно ел? Ну й жартівник... Командир батальйону запитує, чи то ви стріляли.

— Ні.

Сержант підвів брови і відступив на кілька кроків. З насипу біля окопу виліз на танк і понюхав гармату.

— Значить, ствол сам по собі порохом смердить? — спитав, зіскакуючи на землю.

— Чим же йому пахнути, парфумами? — буркнув Густлік.

— Ну й жартівники ви всі, танкісти,— засміявся товстощокий на прощання.— Так і доповім: не стріляли, а з ствола порохом тхне, як у суботу пивом од постового поліцая.

— Димить і блискає,— доповів Гжесь, зачекавши, поки ніде сержант.— Мабуть, влучила випадком у склад боєприпасів.

— Сто чортів, самі випадки. Залишилися ви в танку з Віхурою і відразу ж ствола підставили під снаряд, а тепер...

— Що тепер? Треба було в інше місце цілитись.

— Не кажи дурниць. Я нікуди не цілився. Якби ти трохи інакше став...

— Екіпаж машини, до мене,— наказав поручик — його привів сержант Шавелло, який щойно нюхав гармату.

— Не стріляли, жартівники, а з ствола порохом тхне.

Танкісти виструнчились перед офіцером, тихо зітхнула гармошка під рукою в Томаша. Поручик добув з планшета записника, розгорнув.

— Склад екіпажу танка 102,— говорив і писав водночас.— Командир?

— Сержант Ян Кос,— відповів Густлік.

— Механік?

— Сержант Григорій Саакашвілі.

— Через два а. Ясно... Кулеметник?

— Рядовий Томаш Черешняк.

— Зарядний?

— Взводний Густав Єлень.

— То ким ви, врешті, будете? — офіцер злегка насупив брови.

— Та кажу ж: Єлень. Командир на хвилину мусив відлучитися, щоб...

Поручика вже не цікавило, навіщо мусив відлучитися командир, він засалютував і зник між деревами.

— Повернеться зараз або й ні,— пробурмотів Густлік.— Пішов на півтори години, а вже дві минули.

Півтори години то лише дев'яносто хвилин, і Кос про це пам'ятав. На дорогу пішло тридцять вісім, на повернення залишив собі з запасом — сорок, отже, зустріч могла тривати тільки дванадцять хвилин. Раніше ніколи так не підраховував. Якось під час навчання «Рудий» через неповоротливість свого радиста навіть не виконав завдання, але це було задовго до відправки на фронт. І тоді він ще не був командиром.

І ось хлопець стояв перед Марусею між машиною Вихури та землянкою, над якою майорів прапорець із червоним хрестом. Трималися за руки й мовчали — соромилися чужих людей, до того й часу було обмаль.

— Вахмістр не сказав мені, що ти тут. Я примчав би з тієї засідки.

— Важко нам зустрічатися.

— Не жалієш за цим?

— Ні.

— А за чим? Адже бачу.

— Бурштинове сердечко ти подарував іншій.

— Віхура знайшов його, я забрав, вона просила,— почав пояснювати Кос.

— Кожному віддаєш, хто просить?

— Тільки бурштинове.

— Марусю! — гукав хтось із землянки.

Шарик, який сидів недалечко, побіг туди й загавкав, обурений, що хтось сміє заважати.

— Зараз,— відповіла дівчина і підказала Янекові: — А живе...

— Адже ж знаєш.

— Знаю, але хочу ще раз почути.

Віхура двічі коротко просигналив на знак, що пора, і махнув рукою.

— Твоє. Усе твоє. А коли щось трапиться, візьми Шарика,— гладив собаку.

— Кінець війни вже недалеко.

— Близько. Як війна закінчиться...

— Не загадуй, любий, боюся.

— Сестро! — з землянки виглянув солдат із забинтованою головою.

— Йду! — дівчина махнула рукою і швидко пояснила: — Вранці за Одер ходили, в розвідку боєм. Цукерки трофейні принесли. Бери, це тобі. До побачення, Янеку.

— Будь здорова, Вогнику.

Промовляючи ці останні два слова, вирішив, що як чужі дивляться, то хай дивляться: обняв Марусю і міцно поцілував.

— За Одером зустрінемось! — гукала, бігцем повертаючись до поранених.

— За Одером,— відізвався Янек.

Крізь відчинене вікно кабіни озирнувся назад, аж поки білий прапор зник за деревами, а потім довго оглядав невеличку жерстяну коробку, в якій стукали цукерки.

— Смоктати, чи що? — натякнув Віхура.

Кос не відповів, а може, навіть не чув.

Хлопець уважно дивився в ліс, де поряд з дорогою добре око могло побачити сконцентровані до наступу сили: на позиціях з-під рябих маскувальних сіток стирчали поряд з сімдесятишестиміліметровими дивізійними гарматами і стодвадцятидвоміліметровими гаубицями важкі гаубиці та далекобійні гармати із струнними стволами, у

заростях терну заховалися міномети важких калібрів, у тіні під соснами зеленіли танки. Над штабними землянками спліталися телефонні кабелі.

Дорога була вільна. Лише інколи назустріч проїжджала невелика колона машин з боєприпасами або саперна машина із плоскодонним понтоном. Навіть на перехресті доріг — нікого.

— Звідси вже пішки мусиш,—сказав водій гальмуючи.

Шарик, заклопотаний власними справами, вистрибнув перший і побіг у ліс.

— До побачення, Віхуро. Дякую.— Кос потис зашмаровану руку.

— Я б залишився з вами, але в танку душно і п'ятому нема місця.

— Ясно.

— Повернешся раніше.

— До побачення! Бажаю успіхів!

Машина рушила, а Кос, увійшовши між кущі, несподівано відчув на своєму плечі чиюсь руку. Здивований хлопець повернувся і побачив перед собою сержанта в шоломі, застебнутому під підборіддям, з пов'язкою на руці.

— Армійський патруль. Прошу перепустку.

Янек зиркнув назад, немов шукаючи, куди б чкурнути, але там уже стояли двоє з автоматами. Шарик повернувся і виглядав з кущів, чекаючи наказів.

— В мене її нема.

— Зніміть пояса,— наказав командир патруля.

— Мій танк стоїть за кількасот метрів звідси. Я лише...

— Зніміть пояса,— ще раз проказав патрульний.— Собака ваш?

— Ні,— відповів Кос.— Іди геть! — відігнав собаку.— Дозвольте пояснити.

Але той не хотів слухати ніяких пояснень. Вважав, що маючи право затримувати солдатів, тим краще виконає своє завдання, чим більше їх посадить,— так хибно думає багато хто з початківців, надто ревних або тупих охоронців порядку. А може, просто хотів показати, що вміє краще за інших виконувати свої службові обов'язки...

Що б там не було, але в темній землянці біля перехрестя доріг Янек застав численне й розмаїте товариство. Були там затримані патрулями комбінатори та волоцюги, але не бракувало також спійманих у кущах, що необез

режно відійшли од своїх окопів на сто метрів, або навіть таких, як той біля Коса, який запально тлумачив:

— Ну й що з того, що вказівний нерухомий, коли середній згинається,— показав долоню і ворушив пальцями,— але лікар уперся і треба було тікати без документу. Дядько відлупцював би, довідавшись, що я у шпиталі Одер пролежав.

Кос глянув на годинника, устав із нар і загрюкав кулаком у двері.

— Чого? — запитав вартовий.

— До командира. Негайно ж відведіть.

— Почекай,— почув лінивий голос за дверима.

— Я з вами.— Солдат, який втік із шпиталю, підвівся.— Ви, громадянине сержант, будете свідком...

— Кому до командира? — У прочинених дверях з'явилася голова сержанта: — Не юрбою. Тільки один.

Повів Коса між дерева, де за складаним столиком сидів молоденький гарний хорунжий у чистесенькому мундирі, підперезаний поясом, що пахнув ще свіжою шкірою.

— Ну, в чому річ? — запитав офіцер, вдаючи зичливість, і відклав написану від руки листівку, яку на фронті звали «блискавка».

— Громадянине хорунжий, п'ятсот метрів звідси на позиції стоїть мій танк. Я готовий понести покарання, але не можна, щоб екіпаж лишився без командира. Під час переправи потрібен кожен ствол.

— Звідки знаєте, що буде переправа?

З кущів визирнула собача морда. Кос глянув туди й не почув запитання.

— Що ви сказали?

— Звідки знаєте про переправу?

— Усі знають,— хлопець знизав плечима, намагаючись жестом одігнати собаку.

— Чому не стоїте струнко перед офіцером?

— Іди додому!.. Стою, громадянине хорунжий.

Офіцер оглянувся, помітив Шарика, що зникав у лісі, й набундючився ще більше, бо арештований, здається, кепкував з нього.

— Ваше прізвище?

— Сержант Ян Кос.

Обличчя хорунжого враз відмінилося.

— Бреше, нахабно бреше,— промовив до сержанта, який стояв рядом.— Хвилину тому я саме одержав «блискавку»,— Узяв аркушика й читав текст під намальованим

танком, з гармати якого блискав вогонь: — «Екіпаж танка 102 під командою сержанта Яна Коса влучними пострілами знищив на передовій гітлерівський склад боєприпасів...» і таке інше. А як це ви, власне кажучи, добули документи на прізвище Яна Коса?

Хорунжий підвівся і наказав сержантові:

— Візьмете ще двох людей, автомашину і приставите його негайно до штабу армії, до командування нашого батальйону. Скажете: шпигував разом із собакою. Знаєте, що робити, коли спробує тікати?

Звинувачення було таке безпідставне й грубе, що Кос почувався, немовби дістав кулаком по щелепі. Не звертав уваги на націлені в груди й спину автомати, на глузування сержанта. Всю дорогу думав, чому хорунжий, хлопець на рік або два старший від нього, який кілька тижнів тому закінчив офіцерське училище, не схотів перевірити його свідчення. Чому волів звинувачувати замість покликати когось з екіпажу? Хоча його несправедливо скривдили, але ж під час переправи кожен танк...

З годину, мабуть, петляли бічними стежками, гілки хльостали по кузову й, нарешті, зупинилися перед мурованим будинком, мабуть, мисливським.

Коса завели досередини. Довго стояв у коридорі, й тільки короткий уривчастий віддих виказував його хвилювання. Майже не чув, що говорили навколо. З отупіння вирвала його лише різка, як удар багнета, команда:

— Увійдіть!

Високий поручик одчинив двері й пропустив хлопця перед собою до просторої світлої кімнати, де за важким столом сидів сивий майор. Поручик виструнчився і доповів:

— Патруль затримав біля передової особу з документами на прізвище...—заглянув до військового квитка, який тримав у руці,— ...сержанта Коса.

На стінах яснілі прямокутники, там, де ще недавно висіли картини, виднілися сліди від куль. Почувши своє прізвище, Янек покинув розглядати й зібрався з думками, розуміючи — тут усе вирішиться.

Майор узяв посвідчення, довго розглядав фотокартку, супив брови, немов щось собі пригадував, а потім несподівано запропонував:

— Сідайте.

Поручик підсунув крісло.

— Не сяду, громадянине майор. Мушу негайно повертатися до танка. Уже вечорів, адже вранці...

— Що вранці?

— Усі знають, в кого є очі й вуха.

— А ви спостережливий. Добре. Значить, ви сержант Кос?

— У вас, громадянине майор, моя солдатська книжка.

— Документи не завжди говорять правду. Може, пам'ятаєте, в яких боях брав участь останнім часом ваш взвод?

— Не взвод. Танк. Знищення морського десанту.

— Значить, знаєте про це. А хто зміг би підтвердити, що ви і є сержант Кос, а не хтось інший?

— Екіпаж. Взводний Єлень, сержант Саакашвілі.

— А в штабі армії?

— Звичайно, громадянине майор, як це я відразу... Генерал, наш колишній командир бригади, досить зателефонувати.

— Вийдіть і зачекайте в коридорі,— наказав офіцер-розвідник, а коли двері зачинилися за Янеком, зупинив жестом поручика, який простяг руку до трубки.— Не потрібно. Це той хлопець, що брав участь в операції «Германегільда», ми його представляли до нагороди. Просто відрядимо його до генерала — хай з ним робить, що хоче... Нема у вас чогось цікавішого, ніж сержант без перепустки?

— Радіограма з того боку фронту,— поручик простяг папірець із розшифрованим текстом.

— Ну то чого чекаєте? — невдоволено буркнув майор; хвилину читав, тоді спитався: — Далеко цей Кандлітц за Одером?

— Сорок кілометрів. Невеликий дослідний полігон серед лісів на північний схід від Берліна.

— Йот-23 має слушність. Усе, що стосується тих бронебійних снарядів, надзвичайно важливе, але хай буде дуже, дуже обережний. Саме тепер, коли до кінця війни залишилися лічені дні...

Розділ XII

ПЕРЕПРАВА

Немає нічого безглуздішого, як непевне чекання. У скрутній ситуації, коли знаєш, що тебе жде, і знаєш, де ворог, а де друг — можеш діяти, боротися... А коли не знаєш, не розумієш, що сталося?

— Прилип Янек до дівки й не може відірватися,— бурчав Єлень, але ніхто з членів екіпажу не вірив цьому, та й сам він теж.

Після цих слів усі надовго замовкли, а коли вже заходило сонце, повечеряли, і Єлень наказав відпочивати. Настала ніч, під деревами посутеніло. Лише на лісову галявину біля танка падало зоряне світло. Всі троє сиділи за баштою, збившись докупи, як пташенята в гнізді. Посмутнілий пес лежав біля ніг і грів їм ступні.

Аж раптом недалеко загурчав і змовк мотор, у сутінках забовваніла кремезна постать, котра наближалася до танка і яку хлопці зразу ж упізнали по рухах.

— Громадянине генерал,— виструнчився Густлік.— Доповідаю — екіпаж танка в складі трьох чоловік, а сержант Кос...

— Зачекай, не хочу, щоб ти брехав, отже далі доповідати не треба. Згоден?

Собака, яку тримали за нашийника, вирвався й помчав у ліс.

— Так точно.

— Тепер розповідайте про цю вашу стрілянину, але тільки правду.

— Правда те, що треба було випробувати гармату...

— Григорій під'їхав, я вистрелив — і готово.

— Один раз вистрілив?

— Чотири. Щоб побачити, чи дуже розсіюватиме, і...

— Що і?

— І ніхто б не здогадався, якби не влучило у фашистський склад.

— Значить правда, що ваші снаряди влучили?

— Лише один, той четвертий, громадянине генерал. Що правда, то правда.

— Командире машини! — гукнув генерал.

З-за поблизької сосни вибіг Кос, став на правому фланзі свого екіпажу. Шарик мчав за ним, підстрибував з радощів, але побачивши, що всі стоять струнко, сів на задні лапи, як і личить дисциплінованому собаці.

— Наказом командуючого армією,— урочисто говорив генерал,— члени екіпажу танка 102 за знищення на передовій складу боєприпасів противника нагороджуються медалями «За заслуги на полі бою». Командир — срібною, решта — бронзовими. Нагороди буде вручено ближчими днями.— Він хвилину помовчав і вже звичайним, буденним тоном додав: — Не сподівалися?

— Скоріше снігу на голову,— щиро признався Густлік.— Але ж Янек...

— Знаю. Він не стріляв. Та я не доповідатиму командуючому армією, що сержант Кос чкурнув без дозволу до дівчини й заслуговує на покарання. Як гадаєш?

— Ну, так,— підтвердив Густлік.

— У нас, в Грузії,— почав Саакашвілі, але замовк, бо генерал вів далі.

— Буває таке: зробиш часом героїчний вчинок, але його ніхто не побачить і не нагородить. А іншим разом трапиться таке, як у Янека.

— Громадянине генерал, коли будемо форсувати ріку...— запевнив Кос.

— Не загадуй наперед. Ви всі заслужили на медалі ще за «Герменегільду». Тепер один на варту, решта — спати. Поспіть хоч кілька годин, до ранку.

Після від'їзду генерала друзі не зразу полягали спати. Адже треба було розповісти пригоди минулого дня, а про деякі випадки навіть двічі й тричі. Годину витратили тільки на «знайомство» з сержантом Шавелло і його піхотинцями, які розташувалися поряд у лісі. Десь близько півночі висушили сулію вина, а потім, заколисані кулеметним цокотінням та гуркотом мінометів, що долинали з-за Одеру, поснули міцним, глибоким солдатським сном.

На варті стояв спочатку Єлень, згодом Черешняк, який, щоб друзі краще виспались, не будив нікого й сам вартував до ранку.

Туман з ріки наповзав поволі, піднімався стрімким схилом берега, свіжий вітрець розстилав білі його смуги між стовбурами сонних дерев, обмотував навколо гарматних щитів, уплутував у маскувальні сіті, заливав піщані окопи білими хвилями.

На танковій броні міцним сном спали троє танкістів, накрившись плащ-палатками й підклавши під голови шоломофони. Вони навіть не здригнулися, коли над Одером загриміла якась важка батарея, посилаючи снаряди на польський берег.

Коли луна від вибухів потонула в тумані, рядом, поблизу танка, працьовито застукала сокира. Цей негучний звук збудив Григорія, який лежав скраю. Механік долонею розтер росу по обличчі, спритно зіскочив на землю і, зазирнувши за танк, побачив Черешняка, який стругав грубого — метрів зо два завдовжки стовбура, витесуючи з нього чотирикутний гладкий брус.

— Навіщо це тобі? — тихо запитав Саакашвілі.— Чому не розбудив мене вчасно?

Не чекаючи відповіді, Гжесь замахав руками, зробив кілька стрибків і присідань. Щоб розігрітись, розворушитись після сну, затанцював навколо здивованого Томаша, який роззявивши рота крутив головою й вичікував нагоди, щоб відповісти.

— Усі ставлять. І зліва, і справа...

— Що ставлять?

— Стовпи. З орлами. Бо тут кордон.

— Хочеш поставити власного?

— Ні. Але рукам нудно на варті, і якби сержант Кос наказав...

Шарик також прокинувся, щодуху шмигнув у ліс, вискочив назад, помчав довкруг танка.

— А на чому намалюєш орла?

— На дошці,— сказав Черешняк, присів навпочіпки, простяг руку до свого напханого рюкзака і добув звідти чималу широку дощечку.

Григорій витягнув з кишені недогризок хімічного олівця, яким писав листи до Гані, швидко намалював орла.

— Отак вартуєте, дітки? — обізвався за їхніми спинами Кос.— Ой, сказав би вам вахмістр Калита кілька теплих слів.

— Глянь, Янеку,— перебив його грузин, показуючи на стовпа й на дошку.— Поставимо?

— Треба б білої та червоної фарби.

— Вистачить і червоної. Після ремонту залишився сурик.

Томаш вистругав своїм садівницьким ножем два кілки, висвердлив дірки в дошці та стовпі. Прикріпив дошку без цвяхів, а механік тим часом дістав з танка банку з суриком.

— Клади сюди,— Саакашвілі показав, як приставити стовп до танка, і заходився малювати на дошці тло.

— Густліку! — Янек смикнув сілезця за плече.— Вставай.

— Ой,— широко позіхнув Єлень і солодко потягнувся.— Жаль, що незабаром треба наступати.— Снилася мені така гарна дівчина, та ще й казала: «Кохаю тебе єдиного, Густліку. Піду з тобою до шлюбу...» Через те, що ви мене розбудили, не знаю коли,— нарікав умиваючись.

— Одразу після війни,— запевнив Кос.— Іди сюди й поглянь.— Узяв його за рукав і підвів до Григорія, який закінчив роботу.

— Непогано,— похвалив Єлень,— але якби мене раніше розбудили, то я б ще краще намалював. А це що таке? — показав пальцем на білі лінії, покладені вниз і навскіс з обох боків од орлиних кігтів.

— Польський орел. А це грузинська гора на знак того, що Саакашвілі малював.

— Про мене,— погодився Густлік, піднімаючи стовпа на плече.— Де його поставимо?

— Ходімо,— Янек, який рушив попереду з саперною лопатою в руці, зупинився над схилом.— Ось тут.

Розкопав глибше невеличку воронку. Шарик, звичайно, допомагав, розгрібаючи лапами землю. Густлік поставив стовпа. Григорій і Томаш укинули в яму кілька каменів, щоб стовп стояв міцніше.

Кос підсипав землю, а решта притоптували, й тоді поклали зверху великі шматки дерну, зрізаного з бруствера танкового окопу. Коли вже все було готове, відступили трохи назад — оглянути роботу.

— Екіпаж!

Кос скомандував спокійно, не підвищуючи голосу, й сам, виструнчившись, віддав честь. Те саме зробили Томаш і Гжесь. Густлік стояв простоволосий, Шарик присів, як на команду «струнко».

Саме в цю мить од Костринського плацдарму долинув гуркіт артилерії: обстрілювали німецькі позиції за десять кілометрів далі на південь.

— Почали,— сказав Кос.— Яке сьогодні число?

— «Герменегільди» було в п'ятницю, сьогодні понеділок. Значить шістнадцяте,— підрахував Єлень, поплював на долоні й потер їх.

Томаш хвилину дивився на червоний обрій, на небо, покреслене вогненними лініями, й крадькома перехрестився.

— Багато наших не доживе,— сказав до механіка так тихо, щоб інші не чули.

Саакашвілі злегка кивнув головою і далі приглядався до гілок на деревах, обсипаних молоденькими листочками, які здригалися від струсів далеких вибухів.

Підбіг зв'язковий піхотинець і доповів командирові танка:

— Громадянине сержант, ми починаємо за чверть го-

дини, а ще за п'ять хвилин вирушаємо разом на переправу.

— Добре,— відповів Кос, постояв ще, зморщивши лоба, підраховуючи щось у думці, а потім сказав: — Дві тисячі п'ятдесят п'ять.

— Чого дві тисячі? — запитав Саакашвілі.

— Дві тисячі п'ятдесят п'ять днів минуло від нападу гітлерівців на Вестерплятте.

Вдалині щораз дужче гримотіли гармати. На ділянці Сорок сьомої радянської та Першої польської армій ще було тихо, але солдати вже скидали маскувальні сіті з мінометів, готували гармати найрізноманітніших калібрів. Піхотинці затягували пояси, настромляли багнети на гвинтівки, закладали в стволи патрони.

Задиханий зв'язковий знову підбіг до «Рудого», мовчки подав листівку й помчав далі.

Усі члени екіпажу підійшли до Янека. Шарик вистрибнув на танк і, заглядаючи через плече командира, встромив свою цікаву морду між голови танкістів.

— Генералам, офіцерам, сержантам та солдатам Війська Польського,— читав Кос, і саме в цю мить перші сонячні промені осяяли галявину.— Товариші по зброї! Славою своїх перемог, своїм потом і кров'ю ви здобули право на розгром берлінського угруповання противника й на участь у штурмі Берліна...

Схвильований, зупинився на мить. Від поблизьких піхотинських окопів долетів гучний голос Костянтина Шавелло, який читав таку саму листівку.

— Хоробрі солдати! — лунало на всю галявину.— Закликаю вас виконати бойове завдання — розгромити берлінське угруповання ворога з властивою вам відвагою та вмінням, з честю і хвалою. З честю і хвалою,— ще раз проказав Шавелло й додав від себе: — Ось, як до нас, громадяни поляки, руський маршал пише: «Вам доручено могутнім ударом оволодіти останніми захисними лініями й зім'яти ворога вщент...»

Кос глянув на годинника — незабаром третя година двадцять хвилин — а потім, не чуючи слів Шавелло, глянув на обличчя своїх товаришів. Усім єством відчував, як збігають секунди, напружено чекав початку атаки.

Канонада не вщухала. Холод щораз дужче сковував скроні. Бездіяльність починала нетерпеливити й дратувати. Перша команда: «Вогонь!» — блиск і грім залпу прийшли як визволення. І вмить усе потонуло в урагані

пострілів, гуків, вибухів. Янек змахнув рукою: «В машину!»

Танк виїхав крізь густий гуркіт і свист на узлісся, зупинився біля прикордонного стовпа з білим орлом на жовтогарячому тлі, що зривався до льоту з вершини кавказької гори. Екіпаж одкрив вогонь по тому березі Одеру, де низькі, пориті окопами та насипами поля вкривалися воронками від вибухів. Надпиляний ствол змінив обрис танка, і той, хто не був у курсі справи, міг подумати, що це новий тип гармати.

З окопів, з лісу біля танка почали вибігати солдати. Сержант Шавелло постукав прикладом по броні й гукнув у прочинений горішній люк:

— Танкісти, гайда з нами!

Стрімким яром униз сповзла піхота, а за нею, зануривши, мов корабель у пісок, танк. Тут хіміки ставили димову завісу. Видно було, як люди бредуть по пояс у диму.

Янек, вихилившись з башти, давав вказівки водієві, котрий майже нічого не бачив.

— Ліворуч... Ще трошки... Добре. Повільніше... Стоп.

— Готово. Повільно вперед! — кричав сапер, що стояв біля причалу порома.

— Уперед,— повторив Кос.

Офіцер, що керував переправою, задкував, звівши вгору руки, показував, яку гусеницю підтягнути, яку загальмувати. Видно було його тільки від пояса, ноги застеляв маскувальний дим. Скрип балок підказав їм, що вже поміст, а м'який прогин — що танк уже на поромі. Коли Саакашвілі вимкнув мотора, почули плескіт води.

— Давай, давай! — кричав сапер.

Різке торохтіння моторних човнів прорвалося крізь притихлий вже трохи гуркіт артпідготовки. Пором здригнувся, і танкова башта почала віддалятись од причалу.

З того берега прилетіли перші снаряди, вибухнули на березі. Один упав у воду, здійняв дим і заколихав поромом.

— Ще б'ють,— сказав Густлік, дивлячись крізь перископ.

— Наосліп,— відповів Кос.

— Очі болять від диму, і в горлі дере,— скаржився Григорій.— Вам нагорі краще.

— То йди сюди. Доки пливемо, що тобі робити біля важелів? І Томека забери.

— Я залишусь,— заявив Черешняк.— Дим як дим, нічого особливого.

Стояли втрьох біля перископів, дивлячись на жовтувату пелену, що повільно клубочилася над річкою. На тому березі тепер уже тільки зрідка гриміли вибухи. Раптом випливли з густої завіси на чисту течію, і моторні човни, що тягнули порома, загриміли кулеметними чергами, поливаючи свинцем німецькі окопи.

Окопи мовчали, але з дзота на дамбі блиснув вогонь гармати, що била прямою наводкою. Солдати не почули навіть свисту снаряда, бризнув перший вибух, перекинувши один з буксирних човнів.

Через секунду вистрелив «Рудий». Напрям був правильний, але снаряд не долетів — здійняв угору фонтан прибережного болота й піску.

Другий ворожий снаряд упав біля порома, осколки пошматували лівий борт моторки, буксирний канат ослаб, і човен почав набирати воду.

Наступні два снаряди Кос всадив прямо у дзот, злетіли вгору потрощені балки.

Пором, позбавлений буксира, повільно втрачаючи напрям, поплив за течією. Танкісти почули голосну команду сержанта Шавелло й побачили, що піхота, кидаючи у воду гумові понтони й на ходу збиті плоти, під прикриттям танкового вогню веслує щосили до західного берега.

Танкісти, залишившися самі, дали ще кілька кулеметних черг, послали на берег шість або сім осколочних снарядів. Видно було, як піхотинці на своїх «кораблях» сідають на мілину, як біжать по коліна у воді, стріляючи з автоматів, а потім знов усе заслало димом.

Течія зносила пором з танком, кружляючи ним поволі. Автоматні черги десантників поступово затихали.

— До Гданська довезе,— несподівано сказав Томаш і засміявся з власного дотепу.

— Скоріше до Щеціна,— пробурмотів Кос і наказав:— Перевір, Густліку, що там на поромі.

Єлень одкрив люка, зісковзнув униз по броні та оббіг машину довкола, оглядаючи понтони.

— Нічого,— доповів Косові, який вихилився із башти.— Ось два обкуті залізом дрючки,— підняв угору багри.

Янек і Григорій також вилізли з машини. Через передній люк появилися Томаш із Шариком.

— Винесе нас з диму прямо на гармати. З'їдять нас мов шкварку в юшці,— сказав Саакашвілі.

— Ріка повертає, може, течія викине на берег,— уголос розмірковував Кос.

— На німецький,— докинув Густлік.

— Головне — пристати до берега. Або пощастить замаскуватися, або... Голими руками нас не візьмуть. Шукайте дно.

Томаш і Густлік стали на понтонах, почали штрикати баграми воду.

— Є,— стиха мовив Черешняк, намагаючись загальмувати пором.

— Держу,— відповів йому Густлік.— Грунт...

Намацували дно і, впираючись ногами в борти, по черзі штовхали пором на мілину.

— Берег зліва,— прошепотів Єлень.— Не наш.

— Буде нашим,— сказав Янек.— Зрештою, у нас нема вибору. Підтягнемо,— повернувся до Григорія.

Поклали біля гусениці автомати, скинули чоботи і куртки. Один за одним, біля самого борту, зсунулися в річку. Бредучи по груди в воді, вхопилися за перебиті буксирні канати. Шарик, покрутившись на поромі, теж стрибнув у воду й поплив слідом за своїм хазяїном.

За хвилину командир і механік вийшли на мілину й, тягнучи пором, немов бурлаки, поволі наближалися до заростей, що маячили крізь дим на березі.

— Лозняк, немов ліс,— важко дихаючи, вимовив Янек.— Може, прикриє.

Оглянувся на пором і зрозумів, що надії були марні — з берега маленької затоки, невидимі для нахилених над баграми Томаша й Густліка, на палубу стрибали піхотинці в плямистих плащ-палатках.

— Німці! — застережливо крикнув Кос.

Разом з Григорієм рушили назад по воді до порома, де залишили зброю. Рядом плив Шарик. На їхніх очах почалася боротьба.

Почувши голос Коса, Густлік повернувся і багром збив з ніг двох перших автоматників. Третього зіпхнув у воду Томаш. Єлень хотів зняти з плечей автомата, Черешняк простяг руку до карабіна, але їх уже обступили німці. Ударами прикладів звалили обох на палубу.

На Коса й Саакашвілі, що стояли по груди в воді, націлилося кілька автоматів.

— Ходи сюди! — гукнув унтер-фельдфебель.

— Ого, які великі польські риби,— глузував хтось із німців, дивлячись на мокрих і безборонних танкістів.

Поки німці перемовлялись, Янек тихо говорив до собаки, що плив рядом:

— Додому, Шарику, шукай Марусю... Пішов...

Вермахтівці підняли з палуби Єленя і Черешняка із зв'язаними за спиною руками. Витягли з води Коса і Сакашвілі, теж скрутили їх мотузками.

Тим часом Шарик пірнув між понтони під поромом, виплив з другого боку і, ритмічно загрібаючи лапами, перетинав заслану димом ріку. Собака опустив вуха, морду ледь-ледь підняв над дрібними хвильками.

Минуло досить часу, поки німці втямили, що пес зник.

— Де собака, ти — водяний герою, де твій собака?

Гітлерівець клацнув затвором автомата, черга прошила воду поряд з Шариковою головою.

— Зачекай-но,— притримав унтер-фельдфебель невдаху і, підкинувши до плеча Томашеного карабіна, старанно прицілився.

— З мого?—обурився Черешняк. Рвонувся уперед, вдарив ногою німця під коліно. Гримнув постріл, куля пішла високо в небо. Унтер-фельдфебель підвівся і, показавши на собачу голову, що ледь виступала над водою, наказав:

— Вогонь!

Затріщали автомати, а унтер-фельдфебель підступив до Томаша, якого німці тримали за плечі, і вдарив кулаком в обличчя...

Розділ XIII

СМЕРТЕЛЬНА АТАКА

На південь од Кострина в Одер вливаються води багатьох менших річок, що беруть свій початок на польській та німецькій землях. Ріка стає тут повноводна, як Вісла в нижній течії.

Шарик, діставши від Янека наказа повертатися назад, не уявляв собі, яка далека дорога його чекає — протилежний берег був застелений димом. Знав тільки, що сталося лихо, що треба тримати голову низько над водою і опустити вуха. Почувши свист і плескіт куль першої автоматної черги, поплив швидше, змінюючи щомиті напрям. Так учив його бігати під кулями Янек. Правда, на суходолі

це виходило краще, ніж у воді, але й тут допомагало. Кулі ще раз просвистіли над головою, потім спінили воду праворуч і ліворуч. Та Шарик уже сховався у густу смугу жовтуватого диму.

Пес утомився, поплив повільніше і вдихнув на повні груди повітря. Захлинувся димом, запекло в горлі. Вихопився понад воду, і одна з куль, пущених наосліп, влучила в лапу. Вкусила так міцно, аж зсудомило м'язи і біль віддався у хребті. Шарик утратив ритм, пішов з головою під воду, захлинувся.

Так, берег був далеко, але собака про це не знав, бо понад водою ще й досі снували клапті диму — вітер пригнав його з переправи. Може й краще, що не знав.

Та настала хвилина, коли м'язи перестали слухатися, зламалася воля до життя. Пес заплющив очі, випростав лапи й пішов під воду. Охопили його холод і темрява. Торкнувся носом чогось м'якого, гидкого, а поранена лапа зачепила за колючий дріт, що тягнувся за вирваною з засіки балкою.

Шарик з болю опритомнів, одбився від дна і виплив на поверхню. Хвилину безтямно перебирав лапами, кружляючи на повільній течії, а потім зрозумів, що коли дістав дна, то хоч берега не видно, мусить тут бути мілко.

Розглянувся і за кілька метрів угору по течії побачив низький маленький острівець. Високо задерши голову, поплив туди, перемагаючи смертельну втому. Дістався острова, насилу витягнув на берег своє обважніле, мов свинець, тіло. Хотів обтруситися, але впав і знепритомнів.

На острівці заледве поміщалися два кущі верболозу й почорнілий від вологи кусень дерева, принесений весняною повіддю. Навіть птахи не мостили тут гнізд. Ріка несла мимо острова прикмети битви, що йшла вище по течії: солдатську шапку, поламане весло, розтрощений снарядами й перекинутий догори дном дерев'яний човен.

Минуло, мабуть, з півгодини. Над деревиною підвелася собача голова й знов упала. Шарик лежав боком, у калюжі, що поволі висихала, й важко дихав. Підтяг скалічену лапу і, повискуючи, почав злизувати з неї кров. Переправа вкрай виснажила його, очі самі заплющувалися, голова тяжко опадала на пісок.

Десь недалеко гриміла битва, і ось вітер приніс виразніший відлунок бою, почулося гучне «ура-а-а». В атаку пішла піхота. Шарик підвів голову, побачив береги — далеко ворожий і близько свій.

Зібрався на силах, поповз до води. Хвилину постояв і поплив просто перед себе. Течія допомагала собаці, несла до польського берега, а під кінець виручила широка піщана мілина.

Вилізши на берег, Шарик навіть не пробував стріпнутися від води. Боявся згаяти час, як на острові; а треба ж відшукати Марусю. Залишаючи за собою мокрий слід, кульгаючи на передню лапу, помандрував од ріки до урвища й лісу.

Поволі крався кущами, припадав до землі, коли поряд проходили чужі люди, та сьогодні ніхто не звертав на собаку уваги. Тільки що за кожним разом важче було підводитися з землі, м'язи заніміли, пекла поранена лапа, а голова ставала важча й важча.

Отак, ніким не помічений, доплентався до шляху, яким ще вчора їхав із своїм хазяїном до Марусі. Оглянувшись навколо й вибравши потрібний напрямок, рушив далі. Спотикнувся об корінь, запаморочилось в голові—впав. Хотів доповзти до кущів, але світло померкло йому в очах.

...Коли прийшов до пам'яті й став розрізняти окремі предмети, побачив над собою дві невиразні людські постаті. Розмовляли про щось, один махнув рукою, а другий підняв автомата до пострілу.

Побачивши зброю, Шарик підвів голову й гаркнув. Собака пізнав сержанта з патруля, намагався помахати хвостом, але забракло сил.

— Пильнуй, щоб не втік,— наказав сержант солдатові й швидко відійшов убік.

Шарик подумав, що той, певно, пішов по воду і дасть йому напитися.

Незабаром сержант повернувся з молоденьким хорунжим.

— Це той самий. Навіть упізнав і хотів хвостом помахати.

— А хіба я не казав, що той молодик — шпигун,— зрадів хорунжий.— Послав собаку з донесенням через ріку. Тому пес такий втомлений і мокрий. Прив'яжіть і добре доглядайте, а я зателефоную до штабу.

Офіцер одійшов, а Шарик, давши зав'язати собі ремінь на шиї, лежав на стежці, відпочивав, довірливо чекаючи допомоги, і дивився на радянських піхотинців, що співаючи йшли дорогою.

Загін пройшов, за ним з'явився наступний — і Шарик

раптом підвівся на зв'язаних лапах, рвонувся вперед, затягаючи на шиї ремінь. Він побачив на чолі загону Чорноусова, а в першій шерензі дрібненьку фігурку Марусі-Вогника.

— Відставити пісню,— раптом наказав старшина, бо йому видалось, що десь гавкнув собака. Справді, зараз стало чутно поблизу жалісне скавчання.

— Чуєш? — запитав Чорноусов, звертаючись до Марусі.

— Схоже, що Шарик, товаришу старшина.

— Розвідники... стій! Вільно.

Розвідники зупинилися, а Чорноусов, тільки-но зійшов з дороги, побачив Шарика, що лежав під сосною з ременем на шиї, зі спутаними передніми й задніми лапами.

— Що за дідько! — вилаявся старшина.

Не звертаючи уваги на вартового, став навколішки, добув ножа й розрізав пута.

— Старшина! — окриком хотів стримати його хорунжий, який біг до Чорноусова.— Облиште. Це німецький собака.

— Ельзаський, не німецький.

— Німцям служить.

— Нашийника бачили? — показав Чорноусов.

— Кожен може такий зробити. То не ваше діло, облиште.

Чорноусов сховав ножа в піхви. Підвівся і уважно дивився на молодого офіцера.

— Собака не німецький, наш. Ось бачите...

Шарик звівся на ноги, хитаючись, підняв морду й лизнув розвідника в руку.

— Я сказав, облиште. Патруль!

Сержант і рядовий стали біля офіцера з автоматами в руках.

— Та ви що? Лякати задумали?

Чорноусов усміхнувся і, поклавши два пальці в рот, свиснув по-розбійницьки. Вмить біля старшини виросли грізні постаті розвідників.

— Ну, що? Будете ще лякати? — запитав Чорноусов хорунжого, а потім мовив до своїх: — Пізнаєте собаку?

— Ще б пак! Шарик! Наш Шарик!

— Беріть його на плащ-палатку. Втомився та ще й поранений.

Вогник уже перев'язала поранену лапу і поклала собаку до брезентової колиски, завішеної на двох гвинтів-

ках, а Чорноусов, засалютувавши хорунжому, повернув на дорогу, стиха мовивши до санітарки:

— Бачила, який начальник? Молодий, а душа жандармська.

— Але чому пес тут? Що з Янеком, з хлопцями? — хвилювалася Маруся.

— Поживемо — побачимо,— відповів заклопотаний Чорноусов і, щоб розважити дівчину, додав: — Може, вони вже під Берліном.

Розвідники, не чекаючи команди, вишикувалися.

— Кроком... руш.

Рушили, карбуючи кроки, і зразу ж хтось свиснув, знову залунала пісня.

До Берліна лишалося уже небагато: від прикордонного стовпа, який на березі Одеру поставив екіпаж «Рудого», по прямій лінії до самих Бранденбурзьких воріт усього шістдесят сім кілометрів. Проте всі дороги й стежки перегороджено протитанковими ровами з бетонними надовбами і металевими їжаками, мінними полями, а в низині — затоплено водами річки.

Другий берег Одеру гітлерівці укріпили вглиб на сорок кілометрів трьома поясами фортифікаційних споруд, що складалися з десятків позицій, сотень протитанкових батарей, тисяч гармат різних калібрів, окопів, у яких причаїлися винищувачі танків. Перетворений на твердиню центр Берліна противник оточив трьома поясами оборони; кожен з них складався з кількох ліній окопів і сотень вуличних барикад.

Гітлерівське командування розформувало всі резервні частини, школи й військові академії, направивши їх до Берліна та на Одер, мало уваги звертаючи на американців і англійців, що наближалися із заходу.

«Війна вирішиться не на заході, а на сході, перш за все в районі, зайнятім нашою Дев'ятою армією,— писали третього квітня керівники гітлерівської партії командирам полків і дивізій.— Очікуваний наступ більшовиків мусить бути відбитий за будь-яку ціну. Для цього є всі умови: ми маємо необхідну кількість людей та озброєння. Наш погляд повинен бути спрямований лише на схід, без урахування того, що відбуватиметься на заході. Стримання Східного фронту — необхідна передумова перелому в ході воєнних дій на нашу користь...»

«Бийтеся за кожну вулицю, будинок і руїну, за кожну п'ядь землі...» — вимагало німецьке верховне командування у наказі, виданому для мільйона солдатів, які мали захищати берлінський напрямок. Фашисти мали тут 3300 літаків, 1200 танків, 8000 гармат.

Коли вранці шістнадцятого квітня почали наступ два радянські фронти, а в їх складі дві польські армії, що нараховували 186 000 солдатів, 320 літаків, 500 танків і 3100 гармат, ніхто не знав, чи скоро буде прорвана гітлерівська оборона, скільки ще днів триватиме війна.

Коли вранці пором з танком 102 — крихта в загальній лавині наступу — прибився до західного берега Одеру, були ще такі фашисти, котрі вірили у свою перемогу, в геніальний політичний хід фюрера, що посварить союзників, або ж у вундерваффе — чудо-зброю, яка одним вибухом палитиме цілі дивізії ворожої піхоти і танків.

Були такі, що вірили: доля війни вирішиться в останній великій битві.

На невеличкому полігоні Кандлітц, що сховався серед лісів на північний схід од Берліна, протитанкова півбатарея вела вогонь по танку Т-34. Раз у раз снаряди били по башті, такій покаліченій, що годі було розпізнати на ній номер.

Хвилина тиші — й знову гуркіт пострілу, і стугін шматованої снарядом, пропалюваної наскрізь полум'ям вибуху сталі.

Незважаючи на сигнал про припинення вогню, ще раз ударила гармата. Снаряд пішов низом, зірвав крило, оголивши заржавілі гусениці розбитого танка, що стояв серед високого бадилля торішніх будяків.

Од зручного морського бінокля, вміщеного на штативі у спостережному бункері, повернув усміхнене, щасливе обличчя сивуватий уже чоловік.

— Погляньте, будь ласка, панове,— промовив він гордо,— з дванадцяти десять навиліт.

— Непогано. Поздоровляю з винаходом,— кремезний бригаденфюрер СС простяг руку.— Скільки снарядів може дати ваша фабрика?

— За місяць можемо виготовити...

— Я вас питаю, інженере, про щоденний випуск. П'ятсот чи тисячу?

— Близько трьохсот.

— А якщо я віддам до вашого розпорядження цех концтабору Кройцбург? Ви, здається, забуваєте, що сьогодні на світанку на південній та центральній ділянках берлінського фронту більшовики перейшли у наступ.

Третій спостерігач, стрункий білявий капітан, лише тепер одірвався від бінокля і повернув до розмовників лагідне приємне обличчя.

— Німецькі армії не зійдуть з берега. Фюрер,— випрямився, легко клацнув закаблуками, вимовляючи ці слова,— дав наказа: «Будь-якою ціною втримати Одер».

— Але ж ви, мабуть, згодні зі мною, капітане, що навіть кількасот снарядів нового типу полегшили б нашим військам виконання наказу вождя,— вставив конструктор.

— «Втратити час — значить втратити все!» — сказано в цьому ж наказі,— відповів офіцер.— Переобладнання заводу загальмує випуск продукції, а ніхто з нас трьох не має права легковажити цією важливою справою. Я б хотів, пане бригаденфюрер, побачити дію снарядів на рухомих цілях. Підкаліберні рикошетять частіше, ніж звичайні снаряди. А як поведуться термітні? Не знаю, чи то полум'я, яке пропалює наскрізь броню...

— Розумію,— обрізав есесівець,— але надмірна обережність поховала вже чимало операцій абвера...

— Так само, як і квапливість, що часто шкодила іншій організації...

— Припинімо це,— рішуче сказав бригаденфюрер і гукнув: — Шарффюрере Верт! Доставте сюди з якоїсь дивізії справний Т-34. З усім мотлохом. Хай не розкрадають перш ніж віддати,— пояснював ад'ютантові, який виріс мов з-під землі, вислухав наказ, клацнув закаблуками і мовчки попрямував до виходу.

— А вас, панове, тим часом запрошую на обід.

— Дуже приємно,— зрадів конструктор і, заохочений жестом, перший просунувся у вузьку щілину виходу із бункера.

Капітан, злегка торкнувшися плеча есесівця, затримав його й тихо спитав:

— Останні повідомлення про ситуацію над Одером?

— Не так погано, Клосс,— відповів той.— Бої ідуть на першій та другій лініях оборони. Третю без танків не візьмуть.

— Але ж тоді — пряма дорога на Берлін.

— Ворога чекає невдача,— запевнив бригаденфюрер, легко підштовхуючи капітана до виходу.— Росіяни чи ін-

ші там поляки вміють захищати свій дім з завзятістю дворового собаки, але в їх грудях не б'ються лицарські серця, які ще в середні віки вели далеко на схід наших воїнів.

Обід був простий. У майже пустій залі поряд з полігоном їли смажене м'ясо з бляшаних тарілок, сидячи за столом, оббитим цератою, зате напоїв не бракувало — привезли їх з собою. Конструктор, можливо, випив трохи забагато, бо голосніше, ніж цього вимагало невелике товариство, пояснював позитивні якості своїх снарядів.

— Внаслідок обертового руху, спричиненого гвинтовою різьбою в стволі гармати, значно знижувалась бронебійна здатність снаряду. Новий снаряд має стабілізатор, який дозволяє йому зберігати рівновагу в повітрі й не обертатися по осі навколо свого корпусу...

— Конкретні дані про конструкцію — державна таємниця,— холодно зауважив Клосс.

— Маєш рацію, Гансе,— погодився інженер.

Вихилив до дна свою чарку, налив ще. Встав блідий із зворушення та й від випитої зайвини.

— Знаєте, як називається наша найпотужніша чудозброя? — цокнувся з есесівцем, що сидів навпроти.— Це наш чудо-фюрер. Будьмо здорові!

Офіцери ледь пригубили, не час для хвальковитих тостів... Одна річ — звеличувати вождя у Варшаві, Парижі або під Москвою і зовсім інша — в Кандлітці, майже в передмістях Берліна.

Тихо увійшов шарффюрер Верт, нахилився до начальника і пошепки щось доповів.

— Вони всі тут? — запитав той.

— Так точно.

— Панове,— усміхаючись почав есесівець,— у мене є для вас справжня несподіванка: на полігоні стоїть не лише справний Т-34 з нетиповою, здається, гарматою, здобутий сьогодні вранці над Орлом, але й увесь його екіпаж.

— Екіпаж? — здивувався конструктор.

— Так. Я наказав, аби нічого не демонтували, а вони взяли й прислали з усім екіпажем,— сміявся, встаючи з-за столу.— До роботи, панове.

Накинувши шинелі на плечі, вийшли з приміщення. Під весняним сонцем ліворуч білів спостережний бункер з вузькими темними щілинами. Праворуч нього, у мілких окопах, зеленіли на своїх позиціях дві протитанкові гармати. Біля них виструнчилась обслуга на чолі з ветераном-офіцером на протезі замість ноги.

Трохи віддалік стояв закурений танк з написом «Рудий» на борту та його екіпаж без поясів і шапок, у пошарпаних мундирах.

— О, та це ж поляки! — вигукнув бригаденфюрер.

Тінь промайнула по обличчю капітана, ледь помітно здригнулися губи. Кинувши оком на полонених, сказав спокійним, байдужим тоном:

— Яка різниця, танк такий самий.

— Хоробрі поляки під Берліном,— говорив сам до себе есесівець, повільно походжаючи й приглядаючись до полонених.— Це ж нісенітниця...

Замовк, пройшовся ще двічі туди й назад уздовж короткої шеренги, щось зважуючи, і розпорядився:

— Викинути з танка всі боєприпаси, не залишивши жодного снаряда, жодного патрона. Де їхні пояси й шапки? Давайте сюди. Хочу з ними порозмовляти як із солдатами...

Гармаші метнулися до викинутих із танка речей. Есесівець узяв ротмістрову конфедератку і простягнув її танкістам.

Ті стояли нерухомо, зиркаючи спідлоба.

— Хто знає німецьку мову?

— Я,— відповів Кос.

— Кожен ворог, котрий переступить німецький кордон, мусить бути знищений, та я хочу дати вам шанс. Якщо ви мужчини...

Томаш похитнувся, сперся на плече Саакашвілі, надів шапку і, застібаючи пояса, з ненавистю дивився на есесівця в чорному мундирі. Не розумів, що він там бельмоче. Кліпав опухлим, підбитим оком, стримуючи нудоту, що підступала до горла, до шлунка, намагався дихати на повні груди.

— Перекладі,— закінчив бригаденфюрер.

Відступивши на два кроки, тріумфально подивився на конструктора й Клосса, а потім тихо додав:

— Непоганий жарт, правда?

— Так, але, на мою думку, було б краще...— почав капітан і закінчив свою пропозицію пошепки, нахилившись до вуха есесівця.

— Він обіцяє...— почав Янек, звертаючись до екіпажу.

— Анітрохи не вірю цьому падлюці,— буркнув Густлік.

— Почекай, мушу пояснити їм,— промовив Кос,—

Обіцяє дати нам волю, якщо хтось із нас доведе танк з кілометрової дистанції на сто метрів до цих гармат.

— Як це? — здивувався Томаш.

— Каже, що перекинуть нас через лінію фронту.

— Чотири хвилини ходу. Встигнуть випустити вісімдесят снарядів,— півголосом зважував Саакашвілі.— Проте калібр невеликий.

— Спеціальні снаряди. Ось там стоїть підбитий танк, подірявлений, мов решето.

— Я ж і кажу, ця есесівська свиня щось задумала й хоче пошити нас у дурні,— правив своєї Густлік.

З боку Берліна долинув глухий далекий грім, але то вже не був відгомін бомбардування, а передвіщення громовиці. На обрії куччилися велетенські хмари, темні спідизу, сиві згори. Неспокійний подув вітру зашелестів піском під ногами.

— Поїду. Скажи йому, що поїду,— сказав грузин і зціпив зуби.

— Гжесю...— почав Кос, але обірвав, зустрівши гнівний погляд Саакашвілі.

— Хто найхоробріший?—запитав бригаденфюрер, підходячи ближче зі своїми колегами.— Хто з вас найхоробріший?

— Я піду! — ступив уперед механік.

— Ти поляк? — здивувався есесівець.

— Для тебе поляк, щоб ти здох,— вилаявся грузин.

Есесівець усміхнувся, показав на капітана і, підводячи брови, почав:

— Мій колега пропонує... Переклади, прошу.

— Його колега пропонує,— перекладав Кос,— щоб танк ішов з повним екіпажем.

— Ну й падлюка ж,— люто буркнув Густлік.

Лишався один шанс із ста, щоб пощастило пройти, не спалахнувши свічкою, не втративши жодного хлопця під ударами снарядів, які розколюватимуть броню на скалки. Та коли доля і всміхнулася б їм, то один шанс з тисячі, що цей сановний есесівець з двома дубовими листочками й срібним квадратом на комірі чорного мундира, з черепом на шапці, додержить слова. Просто їх поставили під розстріл, хоча й дещо оригінальним способом. Жорстока забава. Мусять піти в атаку на саму смерть.

Першою рушила з місця легкова машина з офіцерами і конструктором. За нею — «Рудий», якого вів німець, що

доставив танк з фронту на полігон. Екіпаж стояв на броні.

— Хлопці, тікаймо,— запропонував Густлік.

— Далеко не відбіжиш.— Кос глянув на ваговоза з озброєними солдатами, який їхав у хвості колони.— Той падлюка подумав би, що ми боягузи.

— Не на щастя приснилася мені дівка. Шлюбу не буде.

Хвилину їхали мовчки, тісно обнявши один одного за плечі. Кожен думав про свою долю.

— А медаль батькові пошлють? — запитав Томаш.

— Разом завжди веселіше, правда, Гжесю? — запитав Кос.

Грузин повернув голову — в його очах стояли сльози.

З першої машини щось загукали. Капітан підвівся на сидінні й рукою показував на розбитий танк. Густо подірявлена башта скидалася на череп людини, розстріляної впритул.

— А щоб тобі рука всохла, щоб тебе бог скарав,— бурчав Томаш.

— Пального багато в баках? — запитав Єлень.

Саакашвілі кивнув головою, ледь усміхаючись. Яка різниця, горітиме «Рудий» годину чи кілька хвилин.

Німецький механік загальмував і старанно встановив танк на вихідну позицію. Від гармат його затуляв невисокий двометровий бетонний мур, пощерблений снарядами.

Бригаденфюрер жестами показав Саакашвілі, що після сигналу той має виїхати, повернути й гнати танка просто на гармати.

На все це Кос дивився байдуже, немов сторонній спостерігач, аж поки згадав, що саме він — командир танка. Механік і Томаш стоять поряд з ним, а Густлік... Де Густлік?

З-за танка вискочив Єлень, затуляючи долонями обличчя. За ним вибіг німецький капітан, той, який запропонував, щоб увесь екіпаж був у машині, коли вона їхатиме на гармати. Німець дав йому кілька міцних стусанів, потім ще раз підскочив, гепнув кулаком у живіт.

Сілезець зігнувся, упав на коліна, ледь підвівся.

— Що сталося? — скрикнув есесівець, підводячись з сидіння машини.

— Цей собака мав у кишені патрони!

Капітан обсмикнув мундира, струсив з коміра пилю-

ку й, сягнувши до кишені, показав на долоні шість гвинтівочних патронів.

— Он як! — здивувався есесівець.— Кожна гра має свої правила, яких треба дотримуватися,— кепкував, звертаючись до скривавленого Єленя.

Рикнув мотор, штабна машина поїхала до вогневої позиції.

Черешняк приклав долоню до опухлого ока й беззвучно ворушив губами. Саакашвілі витер спітнілий лоб.

— Тебе дуже побили? — пошепки запитав Густліка.

— Рука здорова,— хапаючи ротом повітря, відповів Єлень.

— В тебе у кишені були патрони?

— Ні! Він мені їх засунув.

— Мерзотник!

— Не зовсім.

— А що?

Від гармат злетіла в небо ракета.

— Сідайте,— наказав німецький вартовий.

Мить стояли, мов паралізовані, а потім Кос голосом, що зривався од напруження, наказав:

— До машини!

Зачинили люки, очі довго не могли звикнути до півтемряви.

— Друзі! — покликав Густлік, присідаючи за спиною Григорія.— Перш ніж дати мені по пиці, капітан сказав, аби ми не лізли під гарматний вогонь, а їхали просто перед тебе у терновий чагарник, а звідти яром до лісу...

— Як він тобі це сказав? — поспіхом запитав Кос.

— По-польськи.

— Все одно наздоженуть,— озвався Томаш.

— Але є шанс. Чуєш, Григорію?

По обличчю механіка, який дивився в дуло автомата, стікали великі краплини поту, на затиснених щелепах тремтіли м'язи, тихенько постукували зуби.

— Гжесю, чуєш? — удруге повторив Кос за спиною грузина й звелів: — Лягаємо на дно, є шанс...

Саакашвілі кивнув головою, що чує, зітхнув, облизав пересохлі губи, поклав на важелі долоні, ступні — на педалі. Простягнув руку вліво до контакту й ненароком доторкнувся держака шаблі. Почулася тиха музика.

Відсмикнув руку. Мелодія згасла.

Тоді знову намацав шаблю, затиснув пальці на держа-

ку. І ось здалеку мовби надлетіла знайома мелодія, ослабла, знову задзвеніла гучніше. Заплющив очі, слухав.

Слів ще не розрізняв, проте знав — то до нього говорять предки. Голоси, відбиті од гір, летіли над чагарниками терпкого кизилу, над фіолетовими духмяними луками, лунали над виноградниками. Щораз дужче пісня хвилювала кров; аж раптом Саакашвілі збагнув: то дедаміца — мати-земля повторює кроки грузинів, що йдуть на бій. Вдихнув на повні груди повітря і несподівано для себе, для друзів, для німця, який цілився в нього з автомата, заспівав повним чистим голосом:

— Картвело тхелі хмальс ікар...

Вартовий, не дуже тямлячи, як діяти, повів дулом автомата. І тут над полігоном злетіли в потьмяніле небо аж дві ракети. Німець закинув автомата за спину, буркнув:

— Вперед, смертнику...

Загуркотів мотор і воднораз в ушах грузина лункіше зазвучали голоси, що спліталися в бойову пісню.

— Бачиш оті кущі? — спитав Кос.

Сержант Григорій Саакашвілі, співаючи, кивнув головою. Підтягнувши злегка правий важіль, додав газу.

Блиснули два постріли — перший снаряд вищербив бетонний мур, другий відбився рикошетом від башти.

Танк, описуючи правильну дугу, набирав швидкості. Піхотинці на ваговозі, що стояв у окопі, перелякано загукали, проте водій не наважився виїхати під вогонь гармат. Секунда — і «Рудий» вдарив у машину, зім'яв її.

На спостережному пункті все це бачили в бінокль, як на долоні. Хмара ясної куряви знялася над розбитою машиною, закрила танк, що сунув у високій траві. А навколо навсебіч розбігалися маленькі фігурки піхотинців.

— Прокляття! — заревів бригаденфюрер і вискочив з бункера.

Чути було, як кричить на артилеристів, лає їх за те, що припинили вогонь.

— Наші люди,— намагався пояснити кульгавий артилерійський офіцер, показуючи на піхотинців.

— Вогонь! — наказав есесівець.

Капітан-абверівець не відривав очей від бінокля і бачив, як танк скориставшися сум'яттям, на повній швидкості помчав до тернових кущів понад траншеєю, що вела до лісу.

Башта то виринала, то зникала. Раз у раз били гарма-

ти. Гармаші пристрілювалися. Застугоніла броня під ударами перших снарядів.

Повернувся задиханий есесівець, нахилився до бінокля.

— Не втечуть,— сказав йому капітан і осміхнувся.

Томаш і Густлік принишкли на дні танка. Кос підповз до командирського місця і глянув крізь отвір для кулемета. Широкий путівець з полігона вів на спадистий горбик.

— Близько! — крикнув Янек, побачивши дерева на узліссі.

Саакашвілі, стиснувши долонями важіль і нахиливши голову до оглядової щілини, вже не співав. Він відповів Косові заперечливим кивком голови й кинув крізь зціплені зуби:

— Ні. Тепер вони затанцюють.

Два снаряди просвистіли високо над танком, і вогонь раптом ущух. Янек кинувся до башти, глянув у перископа й одразу все зрозумів.

Ворожі артилеристи мусили повертати гармати щораз більш ліворуч, аби стріляти по танкові, який мчав уперед. Врешті права гармата не могла вже вести вогонь, і командир батареї наказав змінити позицію.

Саме в ці хвилини танк уповільнив хід, похитнувся, на мить став дибки, виповзаючи з траншеї, глухо гупнув, опускаючись, і посунув на батарею.

Гармаші ще встановлювали гармати на новий напрямок стрільби, заряджаючі подавали снаряди, та стріляти вже не довелось.

«Рудий», ревучи, звалився на батарею, розтрощив обидві гармати. Тих, хто не встиг відскочити, впрасував у землю гусеницями. Ні на мить не затримуючись, Саакашвілі погнав танка далі.

З бункера вийшов капітан Клосс із пістолетом у руці, усміхаючись, дивився на танк, що зникав поміж деревами.

Під стіною бункера сидів артилерійський офіцер, одстібував розбитий протез і стиха наспівував стару фронтову пісеньку про вбитого приятеля, котрий був кращий за всіх інших.

— Верте! — гукнув бригаденфюрер свого вірного ад'ютанта.— Повідомте сусідні вогневі точки й позиції зенітної артилерії про цю скажену коробку. Хай цілять спокійно. У танку нема жодного снаряда.

Коли дзвонили телефони й радіостанції передавали тривожного наказа, всередину колони ваговозів з боєприпасами, що йшла лісом, з бічної дороги в'їхав схожий на мару танк — башта в подряпинах й пробоїнах, пошматовані крила стирчали по боках, спереду на броні хилиталась якась погнута залізяка.

Не встигли водії розпізнати орла на броні, як танк зіпхнув одну машину у рів, другу скинув з насипу. Спалахнув бензин у баках, шугнуло вгору полум'я, почали вибухати снаряди.

Передні машини рвонулися вперед, біля в'їзду на міст розчавили регулювальника. Жандарм вистрелив на сполох, але водії вже пхали машини на прогони мосту й застрягли, наштовхнувшися на гармати, що з'явилися з протилежного боку.

У цю мішанину з розгону вдарив «Рудий». Затріщали бар'єри, звалилися в воду розтрощені машини.

Але танк уже помітили з позицій зенітних батарей, з поблизького горба блиснув постріл, на мосту вибухнув перший снаряд. Командир батареї спокійно спостерігав у бінокля, бачив темний силует, що виповзав з-поміж розбитих автомашин. Шість вісімдесятиміліметрових гармат повільно повели могутніми стволами, цілячись у танка. За мостом дорога ішла викопом, насип уже затулив боки Т-34. Офіцер скомандував:

— Вогонь!

Снаряди зірвали башту, викинули її на насип догори дном. Схожа на порожню шкаралупу горіха, вона трохи диміла. Офіцер усміхнувся і сховав бінокль до футляра.

Безголовий «Рудий», повільно перебираючи гусеницями, скотився з шосе по стрімкому насипу, переповз струмок у долині, виліз на той берег, порослий кущами.

Металева прямокутна коробка з чорним отвором на місці зірваної башти виповзла на чорну ріллю, зачепила торішній ожеред і звалила його на себе. Сталь загрузла у вологому грунті, розбита машина сіла на черево, і гусениці марно місили болото. Мотор закашлявся, загув рівно, знову поперхнувся і врешті стих.

Розділ XIV

КОМАНДА ПІДРИВНИКІВ

Південно-західний вітер заслав димом зруйнований бомбардуванням Берлін, а ще вище гнав грозову хмару, пронизану частими блискавками. Коли по радіомережі, що з'єднувала батареї протиповітряної оборони, передавали повідомлення про знищення ворожого танка на захід од Рітцена, навушники мало не лускалися від тривожних розмов.

— Невже прорвали оборону на Старому Одері? — запитували радисти, затуляючи долонями мікрофони.

— Ні. Це якийсь одинак. З першого залпу загубив капелюха,— хвалились зенітники.— Від нас видно.

— Що видно?

— Башту з того танка.

І нікому не спало на думку піти по слідах гусениць і відшукати машину, яка, мов засліплений, смертельно поранений звір, переповзши через горб, привалена ожередом гнилої торішньої соломи, загрузла серед зораного поля.

Рвучкий вітер шарпав віхті соломи, що стирчали по бортах, рвав її та розкидав по полю. Подуви вітру щораз дужчали, здавалося, що вони здолають сталь, бо відчинений саме в цю хвилину люк механіка так і залишився незачиненим, мов повіка над розплющеним оком трупа.

Вітер приніс з собою перші великі краплі, розсіяв їх по скибах землі, розгубив у соломі. Падаючи на метал, вони швидко випаровувалися з розігрітої ще броні.

Шугонула вниз блискавка, гримнуло і полило.

Томаш, втиснувшись у куток, лівою рукою притримував рюкзака, а у правій стискав сокиру. Густлік присів навпочіпки зразу ж за спиною Янека, який вів спостереження, сидячи на місці механіка.

— Далеко до того будинку? — тихо запитав Єлень.

— Близько.

— А до лісу скільки?

— Двісті метрів по відкритій місцині.

— У дощ може і перескочив би.

— З вишки помітять.

— А як сюди їхали, не бачили?

Черешняк мовчки слухав і раптом нервово обізвався пошепки:

— Бачили й прийдуть. Прийдуть і підпалять нас. Я у цій домовині не залишуся.

— Сиди, чого боїшся? — Густлік поклав йому на коліно важку руку.— Солома мокра після дощу...

— Ану тихо,— урвав їх Кос, хвилину прислухався до приглушеного гуркоту, який насилу пробивався крізь шелестіння дощу і свист вітру, а потім припав до окуляра перископа.

За скісними смугами дощу, що вже вщухав, побачив: із лісу виїздить старенький трактор, тягнучи за собою польову кухню.

Під брезентовим дашком сидів солдат у гумовому плащі з каптуром. Трактор простував до двоповерхового будинку, вмурованого, як вежа, у високу кам'яну стіну, без вікон на першому поверсі. Лише під самим дахом виблискували мокрими шибками кватирки й поряд з димарем стирчала башточка.

Трактор зупинився біля брами, солдат ударив стукачкою раз, а потім ще тричі підряд. Прочинилася чорним прямокутником невеличка віконниця.

Солдат подав термоса, взяв порожнього й одну за одною всунув у отвір три хлібини. Потім сів на своє місце під брезентовим дашком і від'їхав, підстрибуючи на вибоїнах.

— Привозив обід,— пояснив Кос.

— Багато? — запитав Густлік, який, коли минула небезпека, був не від того, аби щось перехопити.

— Термоса й три хлібини.

— Шість душ. Що там може бути?

— Не знаю. Навіть кухареві не відчинили, тільки постукав і подав харчі крізь віконце в стіні.

— А може, це теж якийсь дослідний полігон. Щоб нас знову часом не випробовували.

— Слушно кажеш. Треба тікати,— повернувся і стурбовано глянув на механіка.— Григорію... Гжесю, зможеш?

Грузин мовчки кивнув головою.

— Я зроблю прохід,— запропонував Єлень.— Поки йде дощ...

Густлік насилу повернув у тісноті своє могутнє тіло і почав обережно розсувати солому позаду танка, утворюючи вузький тунель. Спершу робота йшла мляво, та

потім Єлень дістався до слабо втоптаних шарів соломи, нарешті, відчув краплини дощу на долонях і свіжий подув вітру на обличчі. Густлік, зсунувши шоломофона на потилицю, уважно роздивлявся крізь солом'яне павутиння залите водою поле. Нікого не помітив; немов борсук з нори, виповз назовні й, повернувши голову, тихо сказав:

— Вилазьте.

Перший спритно, як вуж, виповз Янек, і обидва допомогли вийти Саакашвілі, тримаючи його за ліву руку. У правій грузин судорожно затис шаблю.

— Єдина зброя,— виправдувався він.

Хвилини тягнулися, як вічність.

— Швидше, чортяко.

У отворі з'явився напханий рюкзак.

— Тьху! — Єлень махнув рукою.— Боїться загубити мішка, більш ніж смерті... З таким обладунком швидше куля влучить.

— Ні,— запевнив Томаш, вичісуючи пальцями соломинки з чуприни.— Я не на спині.

Прокралися на другий бік ожереду. Перед ними лежало рівне поле, на яке з-під покрівлі білого будинку зліва дивилися вузькі, мов бійниці, віконця, а з башточки — вартовий біля кулемета.

— Був там? — запитав Густлік.

— Ні. Тільки тепер виліз.

— Щоб йому кисло було!

Єлень тремтів чи то з хвилювання, а чи з холоду, бо густий дощ сіявся й досі, і мундир починав темніти від вологи. Грузин теж замерз і нетерпеливо підганяв:

— Ходімо. Я можу перший...

Кос уважно оглядав поле — єдиний шанс давала глибока борозна, що йшла дугою до лісу. Треба було, ховаючись за ожередом, відскочити два метри вбік, опуститися на її дно і по воді, в грязюці, повзти, не підводячи голови.

— Хлопці, застебніть краще шоломофони, щоб вода не наливалася в уші,— пробурмотів Янек, пригинаючись для стрибка.

За Косом насилу рушив Григорій, якому заважала ще й шабля.

— Дай сюди цього ножика,— притримав його Густлік, почекав трохи, а потім, немов заєць, повалився в борозну.

Злива одразу ж забризкала грязюкою обличчя, шоломи. Голови танкістів стали схожими на скиби землі, що не знати чому перекочувалися полем.

Останнім повз Томаш, який кожних три, чотири метри затримувався на мить і, намотуючи на руку мотузку, підтягав до себе рюкзака.

Ніким не помічені вповзли поміж перші дерева, потім петляли серед стовбурів, вибираючи, де густіший чагарник. Врешті Янек знайшов улоговинку, зарослу ліщиною і вільшняком, на яких уже розпустилося молоде листя.

Залізли в найгустіше місце, накрилися брезентом, забраним ще з підземного заводу. Вимазані з ніг до голови болотом, притулилися один до одного, як вовчики у лігві.

— Добре, що ти того мішка не загубив,— клацаючи зубами, похвалив Густлік.— Під брезентом на голову не капає.

— Та ж дірявий, нікуди не годиться,— відповів Томаш.

Через хвилину хлопець думав, що байдуже, чи дірявий, чи цілий, бо й так додому не донесе. Коня батько дістав од генерала відразу в Гданську, корову прижене взводний, що на тому боці Вісли живе, а от чи сина батько дочекається?

Довго мовчали. Боялися ворухнути занімілими ногами, щоб не сполохнути трохи того тепла, що причаїлося під брезентом. Лише коли горою з гуркотом пролетів важкий снаряд, усі здригнулися, перезирнулись. Кос кинув одне тільки слово, таким тоном, якби вимовляв ім'я коханої дівчини:

— Далекобійна.

— Будеш живий, Томеку, то тобі цілий брезент знайду. Наші за якихось два дні можуть бути тут.

Черешняк не відповів. Друзі прислухалися до тиші, яку ще більш підкреслювало лопотіння рідкого дощу по брезенту.

— Хоч би трохи сонечка,— зітхнув Григорій.— У нас, в Грузії, взимку тепліше. Все промокло...

Янек торкнувся мундира на грудях, добув з кишені фотокартку командира та його хрести, давній батьків знімок, ще раз старанно загорнув і сховав разом з тигровим ухом.

— Прийдуть по слідах і спалять танк дощенту,— несподівано зажурився Томаш.

Подуло спіднизу, бо Єлень здвигнув плечима.

— І так його вже не складемо докупи.

— Там же гармошка залишилася.

— Нема вже в нас броні над головою,— зітхнув грузин.

— І кишки марша грають,— кинув Густлік.

— Думаєш, що напевно шестеро? — штовхнув його в плече Янек.

— Кого шестеро? — не зрозумів Єлень.

— Там, за муром.

— Як три хлібини, то шестеро.

— А нас четверо.

— Але з шаблею і сокирою,— протягом мовив Густлік.— Якби ще гвинтівку... Таж не будемо сидіти, як мокрі курки,— пожвавішав.— За муром сухіше й безпечніше.

— Тут треба тихо,— сказав Томаш.

— Не питаю ради,— обрізав Кос.— Екіпаж, увага,— повернувся, став на коліна, а решта, мов розбуджені зі сну, пильно дивилися в обличчя командирові.— Коли везтимуть вечерю...— Хлопець так стишив голос, аж мусили нахилити голови, щоб краще чути.

Дощ незабаром перестав. За наказом Янека зробили фіззарядку, а потім розвідали територію в радіусі півкілометра. Водночас шукали хоч якоїсь зброї, та марно; виявили тільки лісовий завал і мінне поле на просіці.

Болото на мундирах вже почало потроху обсихати, обсипатися, коли Кос наказав бути готовими до дій і дотримуватись повної тиші. Прислухалися — широка луна безнастанно приносила гуркіт зі сходу, проте в лісі — ні гуку, ні шелесту.

Григорій перший почув далеке торохтіння мотора і підвів руку. Мовчки зайняли заздалегідь намічені позиції.

Шум мотора наближався. Серединою дороги промчав сполоханий заєць, і Янек подумав, що це добра прикмета, бо тварина нічого не помітила.

Лісовим шляхом над'їхав старий трактор, тягнучи польову кухню. На ньому під брезентовим дашком сидів той самий високий, плечистий солдат, а на підпорі сох дощовик з каптуром. Дорога вела широкою просікою, ліс був рідкий. Виблискували калюжі та мокра трава.

Там, де траплялися більші вибоїни, трактор уповільнював хід, торохтів на першій швидкості, оминаючи корені, замшіле каміння й віхті трави, повз поволі, щоб не розплескати вечері.

Якоїсь миті, коли задні високі колеса проходили над чималим горбом, з-поміж розкошланої трави, з-під забрудненого болотом брезенту виповзли руки, вхопили ззаду за трактора. Кос стрибнув спритно, як дикий кіт, опинився за спиною німця і свиснув.

Здивований солдат зірвався на ноги, вирвав плоского багнета з піхов на поясі, але удар у підборіддя звалив його додолу. Німець, як добрий боксер, зразу підхопився, не випускаючи з рук зброї. Хотів кинутися на Янека, але в цю ж мить до нього підскочили Густлік і Томаш. Єлень ледве ухилився од вістря багнета. Черешняк ударив зверху. Вхопили кухаря за плечі й потягнули в ліс.

Янек зупинив трактор, не вимикаючи мотора, дістав з держака трофейний карабін, перевірив. Зі зброєю в руках зіскочив на землю, заглянув до ящиків, чи не знайдеться щось попоїсти. Дістав буханець хліба і кільце ковбаси.

— Гжесю! — гукнув, а коли грузин підбіг, показав йому здобич.— На чотири пайки.

Саакашвілі порізав хліб та ковбасу шаблею і притьмом заходився уминати. Кос ухопив свою пайку, але тільки-но відкусив шматок, як з лісу прибіг Черешняк із сокирою і рюкзаком у руках. За ним — Густлік, переодягнений в німецький мундир, застібаючи пояса з патронташем.

— Не знайдуть? — запитав Кос.

— Загорнули, прикинули травою,— відповів Густлік.

— Але брезент пропав,— бідкався Томаш.

— Адже ж я обіцяв тобі кращий.

Янек роздав хліб і ковбасу, а потім разом з Григорієм і Томашем тісно полягали на металевій площадці трактора. Густлік збоку подивився, чи не видно хлопців, штовхнув чиюсь ногу, а потім сів за кермо, додав газу й рвучко зрушив з місця.

— Не рви,— повчав його знизу Гжесь.— Спокійніше.

Єлень не міг відповісти, бо саме запихався хлібом і ковбасою — лише простяг руку й заспокійливо поплескав механіка по плечу.

Дальше події розгорнулися швидко. Хлопці ще жували останні шматки, а трактор уже доставив їх під ве-

чику браму у високому мурі. Густлік загальмував і, не вимикаючи мотора, зліз з трактора. Глянув угору, ще раз перевіряючи, чи башточка пуста. Узяв термоса й притулив його до вузької полиці. Різко стукнув, зупинився, а потім — ще тричі. Хвилинку почекав, хотів уже знову стукати, та заскреготів засув і хтось прочинив зсередини віконницю. В отворі замаячив чоловік у мундирі, простяг руки.

— Ну, давай, нарешті,— пробурмотів неохоче.

Густлік підсунув термоса до себе, щоб німцеві важче було його взяти. Солдат нахилився, всунув голову в віконце. Єлень лівою рукою притягнув його до себе, а правою вдарив у потилицю, аж луна пішла.

— Готовий,— сказав, намагаючись пропхати крізь отвір непритомного німця.

На допомогу підбіг Кос.

— Не пролізе, гад. Гладкий,— шепнув Густлік.

— Попусти,— наказав Янек.— Я спробую.

Німця пхнули назад, а Кос, склавши руки над головою, просунувся в отвір. Єлень вхопив його за стегна, підняв і штовхнув, як хлібину в піч.

Янек упав на руки, перевернувся і, оббігши поглядом подвір'я — зелену клумбу з пістрявими братками, плаский бункер, шлюз, знову мур,— забрав у солдата автомат. Скочив до брами, безсило шарпнув здорову колодку на товстих скобах.

На щастя, хвіртка поряд була зачинена лише на засуви. Відтягнув — і вона тихо прочинилася на добре змащених завісах. Хлопці увірвалися досередини один за одним — Густлік у німецькому мундирі, Саакашвілі з шаблею в руці і Томаш зі своєю сокирою.

— Залишайся тут,— наказав Черешнякові Кос,— відповідаєш за нього,— показав на оглушеного німця.

Все це відбувалося у брамі, біля вартової будки, у глибокому затінку, під гурчання мотора, що працював на малих обертах. Згори почувся скрип: на вишку до кулемета хтось вийшов.

Намагаючись побачити, що діється внизу, вартовий перехилився через бильця. Затуляючи очі від променів призахідного сонця, спитав згори:

— Віллі, навіщо відчинив хвіртку?

Кос миттю підкинув автомат до плеча і, відхилившись назад, вистрелив майже вертикально вгору.

Німець важко підвівся, проте голова й плечі пере-

важили, і він через бильця упав униз, збиваючи черепиці з даху. Коли кулеметник гепнувся на землю, Кос скомандував:

— Вперед. Там ще четверо.

Вибігли за ріг будинку, причаїлися попід самим муром. Саакашвілі став під вікном. Янек скочив у відкриті двері, за ним — Густлік.

У просторих високих сінях під стіною стояли дерев'яні ящики, на грубих гаках висіли весла, в кутку рятувальний круг, купи канатів, дві пари гумових рибальських чобіт. Гвинтові сходи вели на другий поверх.

Кос штовхнув двері праворуч, убіг до порожньої кімнати, в якій була лише табуретка і телефон на невеликому столику.

Тим часом зліва увійшов до сіней літній обер-лейтенант, з протигазом через плече, польовою сумкою на поясі й біноклем на грудях. Офіцер здивовано глянув на Єленя і, обурений пострілом, запитав:

— Ти стріляв?

За його спиною у прочинених дверях з'явилися дві голови в шоломах. Хвилину всі мовчали, приглядаючись до дивного солдата в німецькому мундирі, з брудним обличчям, а потім обер-лейтенант почав лаяти його.

Густлік виструнчився і покірливо слухав.

— Тут спеціальна команда підривників, і жодна людина...

За спинами німців з'явився Григорій з піднятою вгору шаблею в руці.

— Правого,— наказав йому Густлік.

— Was?

— Капуста і квас,— буркнув Єлень, частуючи офіцера прикладом.

— Ваша! — заревів грузин, б'ючи держаком шаблі по накритій каскою голові.

Третій німець вивернувся, стрибнув убік, побіг з сіней у двері праворуч. Густлік кинувся за ним, проте не встиг і гримнув щосили в зачинені двері.

Німець скочив до телефону, вхопив трубку.

— Алло, тут підривна команда «Повідь»...

Янек убіг до кімнати через інші двері, приставив під ребра дуло автомата:

— У нас повний порядок,— підказав тихо.

— У нас повний порядок,— слухняно повторив той, поклав трубку й підняв руки вгору.

Усіх трьох полонених зв'язали канатами, яких не бракувало в сінях, посадили до стіни під веслами. Обер-лейтенант приходив до тями, а той, котрого Саакашвілі ударив шаблею, піднімав зв'язані руки до лоба й мацав величезну гулю кольору дозрілої сливи.

Єлень і Саакашвілі сіли на ящиках, Кос став за одвірком прочинених дверей, хитав на ремінці обер-лейтенантового бінокля і раз у раз споглядав на подвір'я. Відбулася блискавична нарада.

— Бункер порожній?

— Я перевірив,— кивнув головою Густлік.

— Одного нема. Може, було п'ятеро.

— Один, два, три,— Янек порахував спочатку автомати, які держали в руках, а потім показав на зброю на підлозі — ще три й карабін. Два небіжчики, троє зв'язані, одного стереже Черешняк, значить один ще десь має бути.

— Гжесю,— наказав Янек.— Пошукай цього останнього. Він неозброєний, легко не втече, бо навколо мур. А ми зробимо порядок з трактором, поки кинуться шукати кухаря.

Саакашвілі кивнув головою і з автоматом напоготові й шаблею при боці пішов на розшуки.

Кос підважив багнетом віко одного ящика. Єлень — другого.

— Де запали? — запитав полонених.

— Не треба.— Кос махнув рукою і показав на відкритий ящик, де лежали мінометні міни різного калібру.— Обійдеться без запалів. Бракує їм вибухівки, беруть, що під руку трапить.

— Бо кращу витратили у Варшаві. Я б їх запитав, що тут хотіли підірвати.— Густлік плюнув на долоню.

— Потім. Спершу кухня,— обрізав Кос і обережно взяв дві міни за стабілізатори.— Нема гіршої гидоти, як снаряд або міна, що не вибухнули.

Густлік ще кинув оком, чи добре зв'язані полонені, обмотав кінець каната навколо гака, вбитого в стіну. Великий клубок тонкого мотуза сховав до кишені. Обережно, але без особливого зусилля, завдав собі на спину ящика з мінами й вийшов за Янеком.

Тим часом Томаш біля воріт працював, аби не нудитися. Відтягнув під мур застреленого німця і поклав у дерев'яну буду, де стояли лопати, вила, старі вазони та інше городницьке начиння. Знайшов на полиці чималу

коробку з намальованою на ній прищепою і німецьким написом. Одкрив, понюхав, сховав до кишені, бо коли щепити дички на фруктові дерева, то добра мазь ціниться на вагу золота.

Вийшов на подвір'я і, копнувши ногою оглушеного Густліком німця, допевнився, що той не скоро отямиться.

Виглянув у хвіртку, чи хто не йде, але побачив пусте чорне поле з розваленим ожередом, з-під якого після дощу не було вже видно розбитого танка.

Поряд під муром нетерпеливо торохтів трактор.

Зітхнувши, взявся спорожняти кухонні ящики. Поклав на ліву руку три хлібини, притис бородою.

— Але ти ж і набрав,— почувся несподівано за спиною голос Густліка.

— Тільки чорний, білим і не пахне,— вдавано байдуже буркнув Томаш.

— Неси до хати, а ми тут самі,— наказав Кос.

— Давай, давай,— покпинив Густлік, бачучи, що Томаш одкриває рота.— Потім скажеш.

Тільки-но Черешняк пішов, заходилися коло трактора. Спочатку посадили й прив'язали до керма застреленого кулеметника, а потім заходилися біля мін. Робота була небезпечна, вимагала спокою, тиші й уміння, бо справді, нема гидоти понад міну, що не вибухнула, й часом досить легенького дотику, щоб розлучитися з життям. А тут ще рядом трактор не лише торохтів, але й трусився, мов у лихоманці, й шарпав кухнею, що ледь диміла.

— Готово?

— Порядок.

— Іди за стіну.

— Я...

— Ти.

— Ти — командир.

— Саме тому швидше.

Невдоволений, що йому перепало, як хвилину тому Черешнякові, Єлень одступив назад і дивився на Янека, котрий обережно й поволі рушив трактором з місця. Коли машина була вже на ходу, Кос зіскочив на землю, двома величезними стрибками досяг придорожної канави й заліг там, припавши обличчям до землі.

Трактор на другій швидкості поволі віддалявся. Почекавши ще трохи, Кос підвівся, поповз канавою назад

до воріт і, пригинаючись, немов під сильним обстрілом, кинувся у хвіртку, прямо в обійми Густліка, який там причаївся.

— Я аж упрів, поки ти вернувся.

— Тікай.

— Ще раз гляну, як небіжчик кермує.— Єлень обережно висунув голову, підніс до очей трофейного бінокля.

Трактор саме повільно виповзав на горбок. Під кухнею ззаду на гаку теліпалися гранати, запали ледве не діставали до землі.

Єлень витер піт з лоба.

— А як не зачепить?

— Аби тільки доторкнувся.

Гримнув вибух. Понад муром шугнув чорний дим, у якому перевертались рвані шматки металу. Танкісти з полегкістю глянули один на одного.

— Це те, чого нам треба...— сказав Густлік. Тоді додав: — Пане полковник, наш хоробрий кухар підірвався на міні.

Кос старанно зачинив хвіртку.

— Тепер тільки відшукати шостого й сидіти тихо в цій команді підривників, поки наші прийдуть.

— І не завадило б трохи попоїсти, га?

Розділ XV

ОБЕР-ЄФРЕЙТОР КУГЕЛЬ

Діставши наказа відшукати останнього німця з підривної команди, Саакашвілі крок за кроком промацував шлюз. Невеликий прямокутник подвір'я був огороджений високим цегляним муром. Посередині — клумба, на якій цвіли жовті, блакитні й фіолетові братки. Під муром тягнувся голий ще живопліт і зеленіло кілька молодих тополь.

Гарно тут, мабуть, було раніше, але тепер зразу ж за клумбою прилягав до кам'яного краю шлюзу бетонний бункер — плоский, як притоптаний гриб, у брудно-зелених і коричневих маскувальних плямах, дивився спідлоба на три сторони світу темними щілинами бійниць.

Сплутані іржаві спіралі колючого дроту боронили підступи до нього.

Довелося обійти бункер з тилу, щоб по стрімких східцях дістатися до сталевих дверей, на яких було щось криво написано чорною фарбою.

Двері стояли прочинені. Саакашвілі увійшов досередини, намацав вимикача й несподівано для самого себе засвітив електричну лампочку в затуленому сіткою заглибленні під стелею.

У бункері було два бічні невеликі сховища — немовби на боєприпаси, але порожні, й кілька закритих металевими плитами тайників, проте не таких великих, щоб там могла сховатися людина. Може, акумулятори?

Шлюз був глибокий. Потемнілі від вологи, коричневі від моху кам'яні плити стрімко вели на кілька поверхів униз. Там стояла порожня баржа. Григорію аж у голові запаморочилось, коли дивився на неї; мусив відступити назад і схопитися за чавунну тумбу, відшліфовану причальними канатами. Сів на неї перепочити.

За воротами шлюзу розкинулося чимале озеро. Вузький дерев'яний поміст з поруччями вів на другий бік, проте туди не було потреби ходити — плоский переліг, розритий ровами й окопами, переходив у драговину, пожовклу від квітів болотної калюжниці, а табличка з написом по-німецьки: «Увага! Міни!» не заохочувала до прогулянок.

З того боку ніхто не прийде, можна бути спокійним, подумав Саакашвілі й вирішив доповісти про це Янекові. Глянув ще на північ, де рівні, захищені насипами поля перетинав канал, і подався до будинку.

Ноги у нього вгиналися в колінах, відчував слабість в усьому тілі й порожнечу в голові. Поки шукав німця, поки зосереджував усю увагу на виконанні наказу, намагався не думати, проте тепер знову його пройняв біль, немов хтось стискав йому скроні,— нема «Рудого»! Танк, поранений над морем, був сьогодні роззброєний, а потім убитий, убитий, убитий...

Мозок затнувся на цій єдиній думці, як пошкоджена платівка. Григорій обійшов засіки біля бункера, машинально обминув клумбу й рабатки. За солдатською звичкою замість увійти відразу в сіни, заглянув до них крізь віконце в стіні, у якому хтось давно вже вибив шибку, а павук сплів тенета.

На свій подив побачив, що полонені не сидять під стіною, а лежать на підлозі, неначе розкидані вибухом. Зразу помітив, однак, що недвижимий тільки офіцер,

котрого Єлень нокаутував прикладом. Той з гулею, скулившись, силкувався натягнути каната, кінець якого був зачеплений за гак. Третій, який раніше сидів скраю, випроставшися, витяг над головою руки й намагався дістати автомат. Нарешті, вхопив його за ремінь.

Тепер пішло легше: німець знову сів, підібгав ноги й, вмостивши приклад між колінами, відвів затвор: можна було стріляти, незважаючи на зв'язані руки.

Та не встиг і очей підвести — Саакашвілі вмить підскочив і ударом ноги вибив гітлерівцеві зброю з рук. Став над німцем, важко дихаючи. В голові вирувала та ж сама пошкоджена платівка, повторюючи одне слово. Грузин не здавав собі справи, що верхня губа в нього тремтить і, відкриваючи зуби, надає обличчю якогось хижого виразу. Полонений, котрий сидів скраю, ставав щораз більше схожий на бригаденфюрера СС, досить було б тільки поміняти емблеми на комірі...

Висунувши клинка з піхов, Саакашвілі відступив крок назад, розтулив рота. За хвилю, не спускаючи з полонених очей, знов ступив уперед, немов шукав найвигіднішої дистанції для удару.

Німець підняв зв'язані руки, захищаючи голову. Побачивши пута, Григорій спам'ятався і, спершись об одвірок, витер долонею лоба.

У дверях з'явився Томаш, розглянувся, потім рівненько поскладав хлібини на підвіконні, втягнув за комір непритомного й досі німця, що його оглушив Єлень біля хвіртки, і мовчки став зиркати то на грузина, то на полонених, чекаючи, що ж буде далі.

Григорій підвів голову й гарячково заговорив:

— Вони можуть посилати нас на смерть, гнобити й розстрілювати беззахисних, а їх не дозволено. Розумієш? Не дозволено. Вони можуть...

— Розумію,— кивнув головою Черешняк.— Взводний Єлень пояснював. Але зачинити дозволено.

— Маєш слушність,— отямився нарешті механік.— Тут є добрячі підвали.

Почав одв'язувати каната з гака, аж раптом будинок здригнувся від могутнього вибуху, двері з гуркотом зачинилися.

— Міни,— зрадів Саакашвілі.

Гладкоствольна зброя має невелику дальність, тому залп з полкових мінометів свідчив би, що фронт не далі ніж за п'ять кілометрів звідси, подумав Саакашвілі.

— То громадянин командир і громадянин взводний висадили кухню в повітря,— пояснив Черешняк.— Мовби артилерія влучила, як домовлялися спочатку...

Томаш черпав кухлем з відра і поливав водою одного за одним нокаутованих полонених. Німці вже очунювали, коли повернулися Єлень і Кос.

— От ми й разом, на голову не капає, гуляш у термосі...

— Стривай,— зупинив Янек.—Спочатку вартового треба поставити.

— Я піду,— зголосився Томаш.

— Гаразд,— командир кивнув головою і звернувся до механіка.— Чого ти їх на мотузці тримаєш?

Саакашвілі зиркнув на каната, здивувався і не відповів.

— У підвал треба завести,— вихопився Черешняк.— Там товсті стіни, міцні замки...

— Саме так,— ствердив Григорій і показав: — Цей хотів дістати зброю...

Забувши, що повинен був посадити їх під замок, Саакашвілі відійшов у куток, приліг на купу канатів і обхопив голову руками.

Товариші порозумілися очима. Томаш зітхнув і пішов на пост. Янек повів полонених до підвалу, Єлень різав хліб, перемивав миски, лаштуючись вечеряти.

— Гжесю, візьми ту шаблю і допоможи,— попросив Густлік, беручи чималу бляшанку консервів.

— Ні,— сумовито відповів Саакашвілі.

— А шостого не знайшов?

— Ні.

— Я питав полонених,— промовив Кос, вішаючи ключа на гак біля дверей.— Кажуть, що нікого тут більше нема, що їх було п'ятеро.

— Хліб брали для шістьох,— наполягав Єлень, ріжучи жерсть багнетом.

— Може, собака в них був,— сказав Янек, і тінь смутку промайнула по його обличчю.

Попоївши, Густлік устав, викинув руки вгору, вбік, хруснув кістками.

— Піду скупаюся.— Узяв з вікна брусок коричневого мила, поклав у кишеню.

— У воду зразу по обіді?

— Я вже тобі казав: не по обіді, а перед вечерею. Скиньте з себе все брудне, то випру.

На дні шлюзу було вже темнувато. Тим світлішою здавалася піна на хвилі, яку збурював плавець. Плескіт води, відбитий од стін, повторювала волога луна.

Перетнувши водоймище навскіс, Єлень вхопився за сталевий трос і, зануривши по шию у воду, відпочивав.

Потім пірнув, перевернувся під водою. Коли випростався, щоб виплисти, побачив зненацька — неглибоко під водою, біля міцної завіси, на якій висіли ворота шлюзу, приладновано кільканадцять важких мін, з'єднаних товстим дротом. Одлив убік, випірнув.

Густлік зміряв очима віддаль до баржі, що стояла у дальшому кутку водоймища, і легко, немов боячись пошкодити ворота, відштовхнувся од них ногами й поплив на спині, розмірено б'ючи руками над головою.

З борту баржі звисала мотузяна драбинка, Єлень виліз по ній з води і, ляпаючи по палубі босими ногами, помацав, чи висох випраний одяг, порозвішуваний на причальних канатах. Гостро заскреготів корпус судна, торкнувся до кам'яної стіни.

— Ну й гидко ж пищить,— буркнув під ніс Густлік.

Насвистуючи, почав старанно намилюватись і подумав, що як розповідатиме вечорами своїм старим про воєнні пригоди, то дещо, мабуть, і згадувати не варто, бо не повірять. Не повірять, та й не завжди те, що буває в житті, гарно виходить в оповідях. Взяти хоча б сьогоднішній день: мало не загинули, потім здобули важливий об'єкт у ворожому тилу, та замість сидіти з автоматами напоготові, наспівуючи стиха гімн і помахуючи біло-червоним прапором, він, Густлік, намилюється і насвистує. Про прання й купання Єлень вирішив згодом не розповідати.

Зачерпнув відром на мотузці води, почав плескати собі на голову пригорщу за пригорщею, аби сполоснутися. Мильна вода лилася на дошки палуби, стікала в шпарини. Раптом з-під палуби долинув розпачливий голос. Хтось кричав по-німецьки:

— Ти що, дурню, іншого місця в усьому світі не міг знайти для купання!

Густлік з подиву впустив відро і забіг за стернову будку. Що це воно за німець, який його дурнем обзиває й має претензії, що Єлень тут, а не деінде полощеться? Проте швидко опам'ятався: підперезався рушником, вхопив короткого багра й скочив на палубу.

Тут лежали відкриті й забиті ящики з боєприпасами, з фаустпатронами, але нікого не було. Густлік побачив на кормі зачинені на засув двері, рвонув їх і скомандував:

— Виходь!

Зсередини висунувся німець у мундирі, але без пояса, добряче облитий брудною мильною водою. Гітлерівець, не тямлячись з дива, підняв руки, наляканий націленим у груди вістрям багра.

— Обер-єфрейтор Кугель з підривної команди «Повідь»,— відрекомендувався, кривлячись і опускаючи повіки.

— Тебе взято в полон,— заявив Єлень.— Не треба було знизу підглядати, не натекло б тобі мила в баньки.

— Так точно, пане... я не знаю цієї уніформи...

— Марш,— вигнав його на палубу Єлень.— Я тобі покажу, що то за уніформа. Кругом! Струнко!

Німець слухняно повернувся й виструнчився, а Густлік за його спиною надягав сорочку й штани, міряючи очима металеві східці в стіні шлюзу та міркуючи, як вилізти ними нагору, щоб йому полонений на голову не скочив. Водночас журився, як розповідати про цей випадок у майбутньому, бо коли намилювання і полоскання опустити, то чому б той Кугель мав під палубою не витримати й виказати себе криком.

У сінях, біля дверей, де більше світла, за тим самим столом, біля якого обідали, сиділи роздягнені до білизни і досить пристойно вмиті Янек з Григорієм. Чистили та перевіряли зброю, заряджали патронами автоматні магазини.

— Складна мелодія. Заспівай ще,— попросив Кос.

Саакашвілі підняв голову і тихо почав:

— Картвело тхелі хмальс ікар...

Янек підспівував, намагаючись правильно вимовляти слова.

— Важко.

— Ти думаєш, мені по-польськи легко? Пшепрашам, попроше, пшиноше... Важко, але гарно: твої слова — як посвист шаблі, що розтинає повітря, мої — як крик гірського орла.

— Ну, врешті! — Янек, сміючись, вхопив Гжеся за плечі.— Ти знов Саакашвілі, а не вичавлений лимон.

— Поглянь,— показав Григорій на подвір'я.

Стежиною повз клумбу йшов німець у мундирі без пояса, тримаючи в піднятих над головою руках мокрі тикові штани й куртки. За ним крокував Густлік з багром у правій та двома фаустпатронами в лівій руці й направляв фріца, щоб не топтав братків.

— Не було шостого, але знайшовся,— урочисто заявив сілезець.— Як не шукати, то сам знайдеться.

— Де він був?

— Сидів зачинений в комірчині на баржі. Там купа боєприпасів і цього добра,— поклав на столі фаустпатрони.

— Ну, тепер нам і танки не страшні,— зрадів Янек.

— Мабуть, завинив і обер-лейтенант посадив його під арешт,— вів далі Єлень.

— Чому не в підвал?

— Цього не знаю,— знизав плечима Густлік, розвішуючи на веслах випрані мундири, котрі подавав йому полонений,— але як його запитаєш, певне, скаже. Опусти, гаде, руки,— показав жестом і повернувся до Коса: — Обер-єфрейтор...

— Обер-єфрейтор Кугель з підривної команди «Повідь»,— квапливо скінчив німець по-польськи.

— Говорить по-польськи,— пробурмотів Єлень.

— Я все скажу,— пояснював обер-єфрейтор, поправляючи окуляри, які сповзали йому зі спітнілого носа.

— Поляк? — запитав Кос.

— Німець,— заперечив полонений.

— Звідки знаєш польську мову?

— Шнейдмюль — по-польськи Піла. Хор, а в ньому дівчина. Я хотів одружитися з нею, а вона не хоче розмовляти по-німецьки.

— Чому ти сховався на баржі?

— Не сховався.

— Його замкнули,— нагадав Єлень.

— Він мене заарештував, бо я казав, щоб не підривати шлюз, не нищити міста.

— Хто мав підірвати шлюз?

— Наша підривна команда.

— Навіщо?

— Тут озеро,— німець показав рукою, що воно високо, а потім опустив її вниз.— Шлюз затримує воду, а внизу над каналом місто. Коли б ворог увійшов до

нього, підривна команда затопила б місто, щоб ворог зупинився. Гітлер наказав: «Будь-якою ціною втримати Одер».

— А ти не хотів тримати? — запитав Єлень.

— Ні,— відповів полонений подумавши.— Гітлер капут, але Німеччина, люди не капут. У Рітцені мій дім і троянди, чотириста кущів. «Повідь» знищить троянди, все знищить, та нічого не змінить, війну ми програли.

Німець говорив це зі щирим болем у голосі. Потім довго мовчав, опустивши голову. Як завжди, коли панує тиша, здавалось, що артилерія гримить ближче.

— Я кажу: пане обер-лейтенант, ніхто сюди не прийде. Переріжемо дроти — і місто врятоване. Тепер, коли нема нацистів, шлюз залишиться цілий і мої троянди теж...

Німець стояв у сінях обличчям до дверей. Промені призахідного сонця миготіли в окулярах, освітлювали його негарне лагідне обличчя. Танкісти мовчки стояли перед полоненим, уважно слухали. У словах Кугеля бриніла якась правда, що наказувала їм забути про війну й побажати, аби місто й троянди були врятовані...

Слова полоненого урвав різкий стукіт біля воріт: удар, пауза, три швидкі підряд.

Ситуація блискавично змінилась. Янек і Саакашвілі миттю заткнули обер-єфрейторові рота кляпом і зв'язали. Густлік надів німецького мундира й куртку, каску, підперезався поясом.

— Пильнуй його,— наказав грузинові, і вдвох з Єленем побігли до брами з автоматами в руках.

Постукали ще раз.

— Зачекай,— пробурмотів Єлень по-німецьки й, насунувши каску на очі, прочинив трохи віконце в стіні.

З того боку стояв солдат з сумкою на грудях. З-за плеча стирчало дуло карабіна.

— Пакет,— подав конверта й зошита для розписки.

Густлік мовчки розписався.

— Кухар полетів до бога,— осміхнувся зв'язковий.

— Так, ми бачили,— буркнув Густлік.

Німець сів на велосипед і від'їхав, а Єлень зачинив віконницю на засув.

— У того шибеника Томаша не очі, а гудзики, нічого не бачать,— буркотів, віддаючи конверта Косові.— Ану глянь, що там Гітлер пише.

— Треба лампу засвітити.

Повернувшися до сіней, хлопці зачинили двері, опустили на вікно завіси. Саакашвілі запалив карбідного ліхтаря, бо електричне світло було лише в бункері. Тим часом Єлень піднявся на кілька сходинок і спитав, задираючи голову:

— Томеку, ти що, сліпий?

— Я бачив, але думав, що проїде мимо.

— Не думай забагато, бо впрієш. Доповідай...

— Справи непогані, друзі,— пожвавішав Кос.— Штаб нашого окремого саперного батальйону для особливих завдань повідомляє, щоб ми були готові, бо завтра на підступах до Ріцтена можна сподіватися польських більшовицьких частин, себто нашої армії... Вийми йому кляпа й розв'яжи руки.

Саакашвілі виконав наказа й з власної ініціативи підсунув німцеві табуретку.

— Сідай.

— Можемо повернутися до перерваної розмови,— усміхнувся Кос.— Значить, ви запропонували обер-лейтенантові не виконувати наказу, а він вас посадив до арешту на баржу, що стоїть у замінованому шлюзі.

Довгу хвилину тривала мовчанка. З одного й другого боку, десь поряд, ударили важкі артилерійські залпи. Німець злякався.

— Це наші,— заспокоїв його Густлік і додав: — Можеш мені, хлопче, подякувати, що тебе твої не висадили в повітря.

Знову тиша. Полонений сидів, опустивши голову.

— Де заміновано і де центральний пост підриву? — запитав Кос.

Німець підвів голову і, вороже глянувши на танкістів, сказав:

— Жодного слова більше.

— Жодного слова? А то чому ж?

— Фронт ще не прорваний. Я не хочу, щоб затопили. Чи обер-лейтенант, чи ви.

Кос рвучко підвівся, ступив крок уперед, але опанував собою і тихо сказав:

— Ти думав, що фронт уже пройшов далі. Людей тобі не жаль, тільки троянд. Зачини його, Гжесю, у підвалі, але окремо.

Саакашвілі кивнув німцеві й перший рушив по сходах. Єлень стояв замисливши, Кос ходив туди й назад.

— Сидить,— Григорій кинув ключа на стіл, де лежала зброя.

— Нехай подумає,— додав Густлік.

— А ми вже готові були прийняти його до гурту... Обер-ефрейтор Кугель, рятівник троянд і містечок,— говорив далі Кос, походжаючи по сінях з насупленим, замисленим обличчям: — Ще трохи і вчинили б таку дурницю...

Розділ XVI

ЧОРНИЙ ЖЕРЕБ

Кос швидко ходив по сінях. Єлень щоразу затуляв долонею вогника карбідної лампи, щоб не згасав від подуву, зиркав на командира. Врешті не втерпів:

— Тобі ще далеко?

— Куди?

— Цього не знаю, але ж кудись ідеш.

— Відчепись,— буркнув Янек.— Ходжу, бо думаю.

— Нам не скажеш?

— Скажу.

Кос сів на табуретку між Єленем і Саакашвілі, уважно глянув їм в очі.

— Хлопці...— поспіхом сягнув до кишені мундира на грудях, витяг ганчір'яний пакуночок, знайшов товстого теслярського олівця і, відсунувши зброю, почав креслити на столі: — Тут ми, тут озеро й шлюз... Далі канал, а внизу Ріцен. Місто, звичайно, укріплене, бійниці в стінах, у підвалах кулеметні вогневі точки. Ми можемо це все залити.

Усі троє все нижче нахилялися над столом.

— Шлюз замінований, дроти йдуть до бункера,— підказав Густлік,— залишається перевірити, чи пекельна машина в порядку,— і можемо підривати,

— Так зразу?

— А чого чекати?

— Наших. Вода повинна залити місто, коли піхота піде в атаку. Не пізніше й не раніше. Тоді відступить ворожа оборона, наші дивізії вийдуть на Зеелівські висоти і... на Берлін.

— А як знати коли? — запитав Саакашвілі і, ненаро-

ком, зачепивши пакуночок, розсипав хрести, тигрове вухо й фотокартки.

Янек присунув до себе фото, уважно оглянув, немов уперше бачив, а потім усміхнувся.

— Треба повідомити про все наших, а потім по сигналу підірвемо. Нехай, наприклад, пустять три рівні червоні кулеметні черги у напрямі шлюзу.

Засичав вогник карбідної лампи, пригас і знов підстрибнув. На стінах захиталися здорові тіні.

— Треба пройти лінію фронту.

— Я,— підвів руку Григорій.

— Зась,— буркнув Густлік.— На це треба мати сили.

— Хто перший зголосився, за тим право вибору,— заперечив грузин.

— Сам піду,— вирішив Кос, торкаючись кошлатого тигрового вуха.— У тайзі я навчився рухатися тихо, майже як Шарик.

— Ні, не підеш, ти командир і повинен командувати,— правив своєї Григорій.

— Правда. Мусиш залишитися тут,— ствердив Єлень.— Як німці щось пронюхають, доведеться захищати шлюз, а хто тоді буде командувати?

— Тут вам не танк.

— Не танк, нема «Рудого»,— посмутнів Саакашвілі.

— Все одно: ти командир і не підеш.

— Кинемо жереба.— Янек узяв зі стола коробку, витягнув три сірники.

— Почекай, шкода ламати,— стримав його Єлень, сягнув до патронташа, взяв три патрони і поставив рядочком на столі.— Оцей іде,— показав патрона з чорним вершечком.

Кос глянув на патрони й нічого не сказав. Одне діло тягнути сірника, це схоже на жарт, на забаву. Зовсім інше — струнки блискучі патрони, з гострими смертоносними вістрями. В грудях хлопцеві похололо, але тільки на мить.

— Згода,— сказав Григорій, підсуваючи шоломофона.— Чорний жереб.

— Хай так,— погодився Янек.

— Ні,— пролунав раптом рішучий голос на сходах.

До столу підійшов Черешняк і поклав ще одного патрона.

— Хочеш іти через лінію фронту? — запитав Густлік.

— Може, не мені випаде,— щиро відповів Томаш.— але зараз не той час, щоб, як мужик, то значить гірший від інших.

Кос простягнув руку, узяв Томашевого патрона й хвилину потримав його в руках.

— Ти залишив пост.

— Згори мало що видно.

— Знаєш, про що йдеться.

— Звичайно, знаю. Вуха в мене чисті,— усміхнувся, бо єдиний не встиг скупатися після повзання по грязкій ріллі.

Янек пильно подивився солдатові в очі і мовчки поставив четвертого патрона біля решти. На стіні завмерли людські тіні й подовжені до велетенських розмірів близьким полум'ям чотири гострі жереби.

Григорій глибоко зітхнув і, одним рухом згорнувши всі патрони, вкинув їх до шоломофона, потрусив. Тихо задзвеніло.

— Хто?

— Бери перший,— наказав Кос і майже водночас сягнув до патрона.

Саакашвілі швидким рухом видобув свого, підсунув ближче до світла й відсунув — не фарбований.

Кос, усміхаючись, повільно розкривав долоню. Махлював, як кажуть картярі. Побачивши вершок патрона, спохмурнів, кинув його недбало на стіл. Обидва уважно глянули на Густліка й Томаша.

Єлень немовби трохи зволікав, але коли Черешняк нишком перехрестився і простяг уперед руку, сілезець стримав його.

— Забув, що казав вахмістр Калита? Поперед батька не лізь. Я зараз отого з чорною голівкою.

Дістав патрона й, поставивши його на столі, урвав, не доказавши.

Три пари очей глянули в обличчя Томаша, який простяг руку, але зразу ж одсмикнув її, бо й так ясно — в шоломофоні залишився патрон з чорним вершечком.

— Ви, пане взводний, допильнуйте мені тут рюкзака...— сказав Томаш зітхнувши.

— Облиш з тим взводним. Не знаєш, як мене звати?

— Густлік.

— Отож,— плеснув його по плечі, на мить притиснув до себе.

— У німецькому мундирі підеш? — запитав Кос,

— Ні, в своєму.

— Майже сухий.— Янек помацав одяг, що висів на веслах.— А онучі мокрі, візьми мої.

— Сажі нашкребу,— сказав Григорій.— Треба її з мастилом розмішати, помазати лице й руки, щоб не біліли.

Янек узяв зі стола фотокартку першого командира танка.

— Небо безхмарне. Полярну зірку будеш мати ліворуч,— сказав, дивлячись на знімок.

— Я орієнтувався по зірках, коли треба було до лісу щось занести,— відповів Томаш.

Скинувши німецькі штани, вдяг свої, випрані, старанно намотав онучі, взув заболочені чоботи.

— На небі молодик, тому незабаром зайде. Тоді вирушиш,— наказав командир екіпажу.

Томаш заплющив очі, немовби від яскравого світла.

— Піду в темряву, щоб очі звикли.

Вийшов до сусідньої кімнати. Сів на кріслі, спиною до вікна, зсунув на очі шапку й почав глибоко дихати.

За хвилину зарипіли двері, увійшов Кос.

— Не розмовляй з нижчим, ніж командир полку. Поясни все те, що чув. Можна взяти місто без втрат. З вихідної позиції нехай дадуть три довгі червоні черги над шлюзом. Як вода піде, матимуть п'ятнадцять хвилин без пострілів, аби вдертися до Рітцена.

— Три довгі червоні, п'ятнадцять хвилин без пострілів,— повторив Томаш.— Не забуду. Завжди краще нічого не писати, жодного папірця не передавати.

— Я й не думав про папірця. Ось візьми кисленькі цукерки,— сказав Янек і вийшов.

Черешняк напомацки відкрив жерстяну коробку, взяв, поклав цукерку до рота.

Над підвіконням з'явилася голова Густліка.

— Томеку!

— Ну?

— Давай мінятися.

— Пане взводний... Густліку... В танку гармошка залишилася.

— Матимеш ще не одну на вибір. Давай мінятися.

— Не можу. Цукерки смокчу.

— Які цукерки? Ти що, з глузду з'їхав?

— Ні. Кислі, аби очі швидше до темряви звикли.

Томаш залишився сам. Сидів у кріслі, ледь одхиливши

голову, як це роблять люди, що хотять краще чути. Здалека нічний вітер приніс відлуння кулеметних черг й мінометних залпів.

Заледве тоненький молодик поринув у темні хмари диму на обрії, під муром, коло брами замаячили чотири постаті.

— Готовий? — тихо спитав Кос.

— Готовий,— відгукнувся Черешняк. Стукнув засув біля хвіртки. Саакашвілі обняв Томаша й прошепотів.

— Вона додає відваги.

Відшукав у темряві Томашеву руку і поклав на держак шаблі.

— Повертатимешся назад — пива привези,— пробурмотів Густлік.

Хвіртка прочинилася, і на ясному тлі танкісти побачили на якусь мить профіль Черешняка. На вимазаному сажею лиці блищали тільки білки очей.

Тінь заступила отвір і зникла.

— Щасливо,— прошепотів Кос і зачинив хвіртку.

Усі троє повернулися до сіней. Саакашвілі знову запалив карбідну лампу.

— Закінчимо зі зброєю і — спати.

— Я перший піду на варту,— заявив Григорій.

Янек мовчки кивнув. Усі мовчали. Довгу хвилину чути було тільки брязкіт сталі. Густлік, який набивав патронами стрічку німецького кулемета, озвався перший.

— Непоганий хлопець нам попався. Будуть з нього люди.

— Будуть, якщо пройде,— з сумнівом у голосі сказав Григорій.

— Важка дорога,— підтвердив Кос.

— Годі базікати... Хай йому грець — трохи не забув повечеряти через це все.

Відкраяв дві товсті скибки хліба, багнетом розрізав навпіл консервну бляшанку, помастив грубим шаром хліб, одкусив чималий шматок.

— Вам також намастити? — запитав, постукуючи в бляшанку.

— Намасти,— погодився Гжесь.— Тільки тонше, щоб можна було вкусити.

В цю мить голосно залунав умовний стукіт у браму.

Неспокійно глянули один на одного, схопилися за зброю. Густлік перший пішов до сусідньої кімнати, стрибнув через підвіконня, щоб було ближче, і побіг до брами.

— Хто там? — грізно запитав.

Тиша. Тільки гриміло далеко на лінії фронту.

— Хто там, сто чортів тобі в печінку!

Усі троє причаїлися біля брами.

Знову тиша. Єлень обережно прочинив віконницю і визирнув. Потім зачинив, одкрив хвіртку і, розглянувшись ще раз, втягнув чималий предмет.

— Що це? — прошепотів Кос.

— Побачиш,— відповів півголосом Густлік.

Саакашвілі й Кос перші увійшли в сіни, Густлік — за ними. Поклав на стіл гармошку, а на гармошці забризкану болотом, мокру ще від дощу уланську шапку ротмістра з малиновим, потемнілим обідком. Кос не знав — сміятись йому чи сердитись. Грузин пирснув, закриваючи долонею рота.

— А щоб ти скис! — вилаявся Густлік.— Як на дорозі трапляться підкови, то не дійде, збиратиме.

Григорій перший став на варту. На вежу не поліз, бо, як сказав Черешняк, згори вночі мало видно, лише спалахи на сході — лінія фронту, а на заході заграва над Берліном. Сидів біля дверей і вслухався у темряву. Чути було лише плюскіт хвиль у шлюзі. Часом ще грюкали полонені в підвалі або зітхав котрийсь із друзів.

Сидів отак, слухав і міркував, як умовити товаришів, щоб не кидали «Рудого». Кілька танків у бригаді, в яких знесено або пошкоджено башти, працювали тягачами, витягували підбиті машини з-під вогню. Броньований тягач дуже потрібний, але якби екіпаж не хотів перейти на технічну службу, то можна б і нову башту поставити. Як уже гармату мали поміняти, то...

Ззаду безшумно підійшов Янек і сів поряд.

— Ще не час змінятися,— запротестував Саакашвілі.

— Знаю, та не спиться,— відповів пошепки Янек.— Усе думаю, чи добре, що Томек пішов. Наймолодший серед нас, найменше на фронті.

— Чорного витяг.

— Не все можна вирішувати жеребом.

— Щодо «Рудого» Янеку, треба добре подумати...

— Не журися цим. Хтозна, що нас чекає завтра, а тут до ранку ще далеко.

Зашелестіли канати, на яких Єлень влаштував собі постіль, і сам він підійшов до друзів.

— У фріців підривна команда, то свята річ,— пояснив своїм лагідним низьким голосом.— До ранку ніхто напевно не потурбує, тільки сніданок мають принести...

— Чому не спиш? — буркнув Янек.

— Тому, чому й ти, мухи кусають... Перейде той Томек через лінію фронту?

Ніхто на відповів, бо від Одеру долинуло гурчання, яке згодом переросло в грізний рев авіаційних моторів. Майже одночасно блискнула ракета, загавкали зенітки, і застогнала земля під тягарем вибухів, і щораз ширше почав розливатися рудий блиск пожежі.

Усі троє встали і, задираючи голови вгору, намагалися розгледіти на затягнутому димом небі літаки, що відлітали.

— З зірками, з шахівницею? — гадав Густлік.

— Все одно. Не менше шести,— промовив Григорій.

— Скинули на Рітцен,— сказав Кос,— з цього, мабуть, виходить, що наші вранці штурмуватимуть місто.

— Бомбардування допоможе.

— Або зашкодить.

— Досвідчений солдат усе оберне на свою користь,— сказав Саакашвілі.— У сиву давнину перси облягали грузинський замок Ксані. Грузини мужньо захищалися, але голодували, а ще гірше — не мали вже води. Тоді один з лучників вистрелив в орла, що пролітав над мурами. Мертва птиця впала на майдан, в кігтях мала рибу. Командир замку Ксані не дозволив її з'їсти і викинув через бійницю у вежі. Рибу знайшли перси й відмовилися від облоги, переконані, що в грузинів є і їжа і вода.

— Ось бачите,— підтакнув Густлік.— Усе буде гаразд,— заспокоїв друзів.— Він не такий дурний, як здається.

— Може, треба було піти двом? Якби один не пройшов або збився з дороги...

— Я б ще встигнув,— пожвавішав Густлік.— У фріцівському мундирі... Навіть як хто запитає...

Зненацька почули умовний сигнал, але тихий і якийсь обережний.

— Повернувся,— прошепотів Кос, однак мимоволі потягнувся за автоматом.

Утрьох спокійно підійшли до брами, стали напоготові під муром, однак не сподіваючись якоїсь загрози.

— Хто там? — ліниво запитав по-німецьки Густлік.

— Відчиніть,— відповів спокійний голос.

— Не так швидко! Тут підривна команда «Повідь»,— говорив, поволі прочиняючи віконницю, щоб визирнути назовні.

— А тут СС,— пролунала різка відповідь.— Відчиніть.

— Четверо,— прошепотів Єлень, звертаючись до Коса.

— Впускай без пострілів,— наказав Янек, ледве ворушачи губами.

— Айн момент,— голосно відповів Густлік, широко відчиняючи хвіртку.

На територію шлюзу вступив офіцер у чорному як ніч мундирі, за ним троє здоровань з автоматами.

— Де обер-лейтенант?

— Момент,— повторив Густлік.

Хотів зачинити хвіртку, але останній есесівець всунув чобіт поміж двері, спідлоба приглядаючись до сілезця. Єлень випростався мов пружина і вдарив знизу вверх автоматом, який тримав обома руками.

Кос накинувся на першого праворуч, підбив ноги, звалив на землю, а коли той намагався встати, вдарив його в потилицю.

Григорій стояв найдалі. Поки встиг підскочити до есесівця, той уже підняв автомата до пострілу. Та спантеличений блиском клинка, відсахнувся, затуляючись автоматом. Грузин ударом в груди звалив німця на землю.

Офіцер прицілився в Саакашвілі з пістолета, але той встиг держаком вибити в нього зброю. Есесівець пустився навтіки. Григорій скочив за ним, зачепився ногою за трупа і впав. Есесівець пробіг клумбу з братками і вже тупотів чобітьми по містку на той берег шлюзу.

Проти неба чітко вимальовувалась його постать.

Кос влучно зрізав його автоматною чергою. Есесівець підстрибнув на ходу і звалився у прірву шлюзу.

Задихані й розпалені боротьбою, всі троє довгу хвилину чекали, поки хлюпне вода. Лише потім відітхнули з полегкістю.

— У мене не було іншого виходу,— промовив Кос.— Інакше утік би й негайно привів нам на шию своїх друзів. Або наробив би гармидеру, підірвавшись на міні по той бік шлюзу.

— Може, не звернуть уваги,— втішив Єлень.— Мало хто стріляє?

— Але есесівці второпають, що пішло четверо і жоден не повернувся. Не діждемося спокійно ранку.

— Такий, як був у тебе,— сказав Григорій і вручив Янекові піднятого з трави довгоствольного офіцерського пістолета.— Бери й не дивись косо на мою шаблю.

Внизу різко задзеленчав телефон. Довго не вмовкав.

— Обдурити? — запропонував Густлік.

— Спробуй,— погодився Кос.

Біля кулемета залишився Григорій.

Янек, скориставшись оказією, проїхався бильцями стрімких сходів.

— Команда «Повідь» слухає,— доповів Густлік.

Хвилину слухав, а потім, трохи вагаючись, не певний, чи йому повірять, сказав:

— Унтершарфюрер з своїми людьми вже пішов.

Потім знову довго слухав, тоді зморщив носа й поклав трубку, в якій люто булькав чийсь голос.

— Гицелі приходили по того Кугеля, який був замкнений на баржі. І гадки не мав, що через того обер-єфрейтора, хай йому грець, буде стільки галасу. Хай би його взяли.

Крики в трубці затихли, і саме тепер цей мовчазний шматок ебоніту видався грізним. Янек обірвав дроти.

— Жереба кинуто.

— Де? — здивувався Густлік.

— Так сказав Юлій Цезар перед тим, як перейти ріку Рубікон і розпочати війну.

— Звідки знаєш?

— Зі школи, з уроків історії.

— Я не мав коли вчитися, але як закінчиться війна, то щотижня читатиму по книжці.

— Як закінчиться війна...— почав Янек, але не закінчив і спитав:— Ну, старий, що робитимемо в останню хвилину перед боєм?

Густлік замислився, похнюпивши голову, потім відповів:

— Не знаю, як ти, а я сховаю гармошку в бункері, щоб не пропала. Томек дуже побивався б.

Добродушно буркотів, закидаючи собі на плече рюкзака, взяв гармошку й пішов на подвір'я, за ним Кос із ротмістровим кашкетом у руці. Пішли навпростець через клумбу, по розквітлих братках.

— Екіпаж! — гукнув раптом Саакашвілі.

З-за стіни почулося хурчання автомобільного мотора і голоси. Янек перший скочив на сходи, Густлік — за ним.

Хтось гупнув у металеву браму раз і другий. Вдарив одинокий автомат.

Саакашвілі відповів кулеметною чергою.

Єлень зітхнув, вибрав один із ящиків з мінами, завдав на плечі й рушив сходами вгору.

— Хлопці! — гукнув крізь гуркіт пострілів.— Я тут чудові міни приніс.

Поставив ящика на підлогу, відгвинтив запобіжник запалу і крізь діру в дасі кинув міну вгору. Міна вилетіла, як із ствола. Ще секунда — й знизу сліпуче блиснуло, вибух заглушив усі звуки.

Розділ XVII

СВІЙ

Черешняк пам'ятав околицю. Коли стояв на варті, добряче роздивився місцевість. На початку трохи забарився, але, залишивши під хвірткою гармошку й ротмістрового кашкета, попростував швидко і впевнено.

На задимленому небі тьмяно блимали зорі, ті ж самі, що й над Студзянками. Задні колеса Великого Воза вказували на Полярну Зірку, а по ній будь-який напрямок одшукати неважко: схід по тій руці, якою береш ложку або гвинтівку, захід ліворуч, де серце, а південь — за спиною.

Скоро дійшов до лісу, ні з ким не здибавшись. В лісі побіг підтюпцем, щоб надолужити згаяний час. Розігрівся, посмілішав. Перетнув вузьку вологу галявину і скраю її, за два кроки від дерев, зачепив ногою за дріт, натягнений низько над землею.

Падаючи, почув зліва й справа шалений дзенькіт порожніх консервних бляшанок. Миттю перекотився під кущ ялівця й завмер. Скільки разів сам натягував дроти, вішав на них бляшанки, сміявся, коли німецькі патрулі дзвонили уночі, а зараз сам ускочив у халепу.

На танку, який стояв осторонь і Томаш його раніше не помітив, одхилилася строката маскувальна сітка. Зсередини виліз солдат, розгледівся навколо, прислухався до дзенькоту, що стихав, водячи туди й сюди дулом автомата.

Бляшаний дзенькіт, певне, сполохав зайця — той спочатку завмер зі страху, а потім кинувся навтіки, мало не

наскочив на Томаша і, ще дужче злякавшися, відскочив убік, помчав великими стрибками.

— Дурний заєць у лісі танцює,— мовив німець до своїх колег у танку і зник у башті.

Томаш витер піт з обличчя і шиї. Поповз, обережно придивляючись, чи не натрапить знов на дріт. Завмер на мить і втулив обличчя в траву, бо щось затріскотіло поруч. Підвів поволі очі й побачив: другий заєць, можливо напарник першого, заплутався в маскувальній сітці, розіп'ятій між кущами.

Черешняк, подумавши трохи, добув ножа; вхопивши сірого за вуха, щоб не дригався, розрізав сітку і вивільнив зайця. Тим самим оддячив заячому роду за виручку.

Повз ще добрих сто метрів, поки наважився підвестися, встати на рівні ноги. Скрадався поміж деревами. Цього разу далеко не зайшов: знову надибав дроти. Кількома спіралями повзли по землі вліво й вправо. Шансів обійти їх було мало, вірогідніше, що десь тут поблизу стовбичив вартовий.

Томаш примітив старого дуба, що простяг свої гілляки понад землею. Виліз на дерево і, звисаючи на руках, перебрався по гілках над плутаниною колючого дроту на другий бік.

Кілька хвилин Томаш мандрував спокійно, поки гуркіт автомашин не застеріг: десь близько дорога. Повернув праворуч й незабаром натрапив на глибокі окопи, на щастя пусті, що тяглися вздовж узлісся. Далі спадистим схилом простилався луг, заплутаний дротом, а ще далі блищала вода каналу. Напис «Мінен» і промовистий малюнок черепа аж ніяк не заохочували до форсування перешкоди навпростець.

Кількадесят кроків ліворуч ліс також кінчався. Черешняк, сховавшися в кущах, бачив попереду асфальтове шосе на невисокому насипу, де-не-де поросломy рідкими кущиками. Трохи далі праворуч над каналом чорніли перила мосту. Біля в'їзду снували вартові, зупиняючи кожну машину. Присвічуючи ліхтариками, перевіряли вантаж і документи. Пробратися мостом не було ніякої змоги.

Томаш намацав у кишені гвинтівочного патрона з чорним вершечком. Подумав, що селянинові завжди не щастить: сидів би собі понад шлюзом й виконував накази. А то зараз треба сушити голову, що діяти далі. Знову його пройняв холодний піт.

Вартові загаялися з перевіркою, і біля мосту утворився невеликий затор. Попереду стояв всюдихід, а за ним один по одному загальмували чотири ваговози, які тягли скорострільні зенітні гарматки.

Офіцер, мабуть командир батареї, виліз з кабіни, підійшов до вартових і голосно заговорив з ними.

Крізь хурчання моторів долітали поодинокі слова, серед яких можна було розібрати: «...до Рітцена, протитанкова позиція Рітцен... ворог наступає у напрямку Рітцена...»

Томаш мало вчився у школі, а іноземних мов і поготів, проте за п'ять років окупації наслухався багато, особливо вигуків і військової термінології, отже, зрозумів, що в місті організують протитанкову оборону і що наші той Рітцен мають атакувати.

Прислухаючись, пильно вдивлявся в тягачі, де у відкритих кузовах дрімали артилеристи.

Один із них скочив на землю і походжав туди й сюди, мов вартовий, не відходячи однак занадто далеко од своєї машини.

Гармати, закутані в брезент, також ніби дрімали, схожі на тонкошиїх горбатих верблюдів, яких Томаш бачив на ярмарку. Він уважно приглядався до них, переводив погляд з однієї на другу. Помітив, що на останній лопнув перетертий мотуз, і недбало зав'язаний брезент розійшовся, утворюючи трикутну темну шпарину.

Вгорі прошелестів важкий снаряд і вибухнув по той бік шосе. Сполохані зенітники висипали з машин, побігли до лісу й попадали на землю. Двоє лягло за кілька кроків од Черешняка.

— Назад! — гукнув офіцер, надбігаючи від мосту.

Солдати вже повертались, коли свист другого снаряда знов кинув їх на землю. Снаряд не долетів, вибухнув на тому боці мосту.

— Вставай! Від'їжджаємо!

Солдати схопилися на ноги, збились біля машин, поспіхом підсаджували один одного. Ніхто не бачив, що один з тих, які бігли, зник за останньою гарматою.

Артилеристи, які обстрілювали міст, внесли поправку, й третій снаряд вибухнув уже зовсім близько, кинувши грудками землі на шосе.

Завивали мотори, третя гармата намагалася виїхати перед другу, що довго не рушала з місця, сипалися прокльони. Зенітники, витягши шиї, дивилися уперед, в бік

фронту, прислухалися, чи не летять нові снаряди. Ніхто не помітив, що хтось прослизнув під розв'язаний брезент останньої гармати і чиїсь руки зашморгнули мотуза зсередини.

Колона рушила через міст, вартові регулювальники квапили водіїв.

Засвистіло в повітрі. Майже водночас надлетіли чотири снаряди, впали в канал, пошматували засіки на березі, знесли будку вартового. Осколки, відбившись рикошетом од залізних билець мосту, захурчали в повітрі.

Один із них розпанахав брезента на гарматі, що йшла в хвості колони, залетів досередини, дзенькнув об метал. Черешняк помацав брезента — чи можна його зашити. А потім схаменувся: яке йому діло, чи текатиме на гармату, чи ні.

Де стане батарея? Одразу за мостом? Чи можна буде вилізти непомітно?

Та машини набирали швидкості, котилися вниз, потім завернули у вулицю околиці міста. Будинки ставали вищі й вищі, задуднів під колесами підйомний міст над каналом, і машини зупинилися на просторому майдані.

Зліва рудів цегляний будинок, стіни якого спадали до води, а в низькому вікні з-за мішків з піском виглядав кулемет. Справа, за деревами, теж виблискував канал, а в глибині, понад водою, дрімали будинки.

Офіцер стояв на газоні серед поламаних квітів, жестами вказував місця водіям машин, командував.

— Перша і друга гармати... Поляки наступатимуть звідти. Третя і четверта гармати...

Солдати хапали лопати, енергійно розкопували газона, готуючи вогневі позиції для гармат.

— Їсти хочеш? — запитав один із канонірів сусіда.

— Як вовк!

— Зачекай, я щось принесу,— пообіцяв перший.

Встромив лопату в землю, підійшов до останньої гармати і старанно знизу вгору почав розшнуровувати брезента.

— Ти що тут робиш? — спитав вартовий.

— Тихо,— голодний простягнув вартовому пачку сигарет, аби той не заважав.

Вартовий узяв сигарету, поклав за вухо на потім і відступив на кілька кроків. Зупинившись під стіною біля вирваної віконної рами, дивився, як канонір засовує досередини голову й влазить до пояса під брезент.

Потім знизав плечима, повернувся і пішов до інших гармат. Саме тому не бачив, як артилерист раптом рвонувся назад, але зразу ж обм'як і вповз, або, певніше, його затягнуто досередини. Мить ще виставала нерухома, дивно скручена нога, але й та зникла.

Вгорі наростало гудіння моторів.

— Батарея, увага! — наказав офіцер.— Приготуватися до бою!

Почувши команду, солдати кинули лопати, побігли стягати з гармат брезента. Вартовий оглянувся і здалеку побачив: перш ніж артилеристи добігли до останньої гармати, од неї відокремилася чорна постать і зникла у вікні першого поверху. На хвилину замислився, хто ж це ухиляється від служби, та знову здвигнув плечима і перевірив, чи не загубив сигарети.

Скочивши через підвіконник досередини будинку, Черешняк негайно прослизнув попід стінками до сходів і побіг на другий поверх, пам'ятаючи, як Густлік повчав його, що противник полюбляє сидіти або в підвалах, або на горищі. На поверсі, здається, не було нікого, проте Томаш забився у темний куток за кахляною грубкою і дивився униз на трикутний майдан, на машини, що під'їжджали під стіну будинку, на гармати, з яких канониpи спішно здирали чохли. Стволи гармат задерлися вгору, готові до бою.

Біля четвертої гармати знайшли трупа, солдати поклали його на траву. Хтось підбіг до офіцера й доповів про випадок, але той одмахнувся, його цікавило єдине— літаки пролетять чи атакуватимуть?

Вгорі блиснув вогник і, замиготівши, яскраво засяяв. Освітлювальна ракета залила майдан і гармати сліпучим сяйвом. Гудіння моторів заглушувало команди офіцера, проте видно було його жести — різко опустив руку — і всі чотири гармати затрусилися, загавкали, посилаючи в небо смуги трасуючих снарядів.

Томаш почувався безпечно за грубкою, проте розумів — як не скористається з нальоту, то може не вибратися звідси.

Відклеївся од стіни, навшпиньках підкрався до вікна, що виходило на канал. Глянув униз і відступив за віконну нішу.

Хвилину вагався. Потім прив'язав один кінець мотузки, якою прикріплений брезент, до віконної завіси. Скинув чоботи й поставив біля стіни. Розглянувшись по зруй-

нованій кімнаті, вибрав широке старомодне крісло і кинув його в канал. Плескіт води не привернув нічиєї уваги.

Поспіхом перехрестившись, Томаш переліз через підвіконня й почав спускатися, тримаючись за мотузку. Босими ногами вишукував шерехатості на стіні, щоб мати хоч якусь підпору. Був щораз ближче від води в каналі— аж коли побачив під ногами вікно, з якого стирчав кулемет. Спробував просунутись убік, але тіло своєю вагою тягнуло його просто на кулеметне дуло. Хлопець застиг, не знаючи, що робити, й повис над водою, немов груша.

Вгорі ревли літаки, поряд дзявкали гармати.

Освітлювальна ракета погасла, прострелена зенітниками. І тут у мороці почувся свист бомб, дедалі дужчий й дужчий. Стрибати чи ні, вагався Томаш.

Спалах розірвав нічну темряву. Одна бомба впала на майдан. Вибуховою хвилею Черешняка кинуло у воду.

Гармати захлинулися, кілька артилеристів пробували гасити автомашину. Поступово стрілянина вщухла, затихло гудіння літаків.

Командир батареї наказав перенести убитого артилериста до сіней цегляного будинку. Сам відійшов убік, зняв каску й, витираючи спітнілого лоба, прошепотів:

— Хто б це міг зробити? Партизани в Німеччині?

Не міг збагнути, хто вбив солдата, а думка про більшовицьких партизанів, що діють в самому серці Німеччини, здавалась безглуздою. Довгу хвилину дивився нестямно у воду, освітлену червоним сяйвом пожежі, захаращену поламаними меблями, бляшанками й пляшками. Під мостом у райдужній плямі колихалася бочка з-під бензину. Брязкіт гарматних затворів повернув до дійсності. Офіцер випростався й попрямував до гармат.

Лише тепер здригнулася подвійна мотузка, що звисала з третього поверху вздовж цегляної стіни аж до води. Вільний кінець її нап'явся, другий швидко пішов угору, а потім упав, плеснув об воду і вмить занурився, не залишаючи й сліду.

На воді кружляло крісло ніжками догори, потім повільно поплило за течією. З-під крісла виринув круглий, як у риби, рот, хапнув повітря і знову зник під водою.

Черешняк плив під водою, прикриваючись кріслом. Мав надію, що непоміченим вирветься за місто, а там підо легше. Збігали довгі хвилини, береги каналу темнішали, все тихіше ставало навколо.

Відпливши далеченько від пожежі, Черешняк намацав твердий грунт під ногами. Йти було легше, ніж плисти, хоч поспішати не міг анітрохи — крісло не могло плисти швидше за течією, та й звідки було знати, чи не слідкують за ним з берега спостережливі очі досвідченого розвідника.

Канал тягся між двома насипами. Попід берегами трохи заріс ситником і очеретом, а посередині ліниво котив свої води. Десь недалеко точився бій — щохвилини лунали приглушені черги — затихали і знов починали тріщати то далі, то ближче. Гупали міномети, сичали білі освітлювальні ракети та сигнальні кольорові.

У сяйві неспокійних відблисків видно було різний мотлох, що плив за течією: дюралеву фляжку, німецького кашкета, якусь темну масу — може, труп собаки, а може й людини.

Усе це супроводило Черешняка довгі хвилини, а може й години. Він утратив відчуття часу. Холодні корчі зводили м'язи, голова гула. Хлопець знав єдине — канал веде на північний схід, і кожен метр наближає його до своїх.

Однак настала хвилина, коли Томаш почав сумніватися, чи встигне. Наші тут могли відступити на кілометр або два — на війні всяке буває. Якщо так, то все пропало, пропадуть і чоботи, залишені в тому цегляному будинку біля майдану, де стояла батарея.

Покірно брів у воді, аж коли помітив — канал завертає. Подумав, що звідси вже недалеко. Прискорив ходу. Навіть трохи забув про обережність, аби тільки швидше побачити, що за поворотом.

За поворотом вода розливалася ширше, але саме тут у найвужчому місці фляжка й кашкет зупинилися в густих спіралях колючого дроту, які загачували канал. На засіках осіли ганчірки, гілля, очерет, якісь інші предмети, так покалічені війною, що їх годі було розпізнати. Вода насилу пробивала собі шлях, булькала, біліла піною.

Томаш зупинив своє крісло, що стирчало догори ногами, мов щогли фрегата, з яких здерто вітрила. Боявся заплутатись у дроті, чекав, не знаючи, що діяти далі, відчуваючи, як деревіють з холоду м'язи.

Повіки важчали, очі самі заплющувалися. На якусь мить, може, навіть задрімав.

Раптом стрілянина посилилась. Міна вдарила в воду зірвала вгору колючу спіраль. Кілька ручних гранат вибухнуло на насипі. Почулися вигуки німецькою мовою:

— Лівіше, лівіше... Стривай... Швидше, чорт забирай!.. На поміч... Вогонь!

Зразу ж за валом цокотів кулемет, миготіли червоні відблиски біля дула. У відповідь вдарили інші кулемети, густо засвистіли кулі, й раптом залунав окрик, найпрекрасніший за всі, що їх Томаш сподівався почути.

— Ура-а-а! Ура-а-а!

Захриплі голоси наближалися. Німці вихопились на насип, за ними наші піхотинці. Зійшлися у блискавичному двобою, кілька упало, а живі побігли дальше.

Один з німців, який мить тому відбивався багнетом, а потім упав, тепер зірвався на ноги, забіг у воду, поплив на той берег. Коли минав затоплене, сперте об дроти крісло, пішов раптом під воду, немовби затягнений виром. Хвилину ще дригав руками, булькав і затих.

Звуки бою відкотилися далі, а з-за насипу долинули нові голоси.

— Окоп є. Тільки поглибити.

— Став трубу.

Черешняк підвів голову, прислухався.

— Давай сюди міни.

— Я ж не кінь.

Тепер знав напевно, що свої. Вдихнув повітря в груди і крикнув:

— Гей, земляки!

— Хто кликав? — показалися голови й дула карабінів.

— Я.

— Що за я? — грізним басом запитав якийсь солдат.— Де ти?

— У воді.

— То вилазь.

Черешняк одштовхнувся від крісла, швидко переплив канал, але на берег ледве виліз — так знемігся.

— Наш піхотинець і в тилу залишився? — недовірливо запитав солдат.

— Ні.

Томаш намагався встати, але впав на коліна, бо ноги не слухалися.

— З того боку фронту,— сказав тихо.— Ведіть до командира полку.

Не пам'ятав, якою дорогою привели його до підвалу покаліченого снарядами будинку, де тимчасово розмістився командний пункт — телефони, радіостанції, а в глибині покладені на бочки двері, що правили за стіл — над ними схилилися офіцери й креслили кольоровими олівцями на картах.

Томаш розповів усе командирові полку, який сидів під стіною на лавці і уважно слухав. Говорив, стоячи перед командиром за два кроки в забрудненому мокрому порваному мундирі. Вода ще капала з одягу, розпливалась у темну, щораз більшу калюжу навколо босих ніг.

Полковник помовчав, тоді сказав до одного з штабних писарів, вищого ніж інші на зріст:

— Дайте йому сухого мундира й рушника. Зубом на зуб не попадає.

Телефоніст подав трубку.

— Чотирнадцятий з Росомака відізвався.

— Далеко дійшов?.. Ну, бачиш Берлін?.. Натисни. Що до світанку, то твоє... Нема такого лугу, де б піхотинець не сховався. Пригрій мінометним вогнем... Доповідай за годину.

Полковник оддав трубку й далі дивився на Черешняка, який встиг надягти чисту сорочку й застібав трохи затісні штани.

— Пий,— налив з фляги в кухля, подав і почекавши, поки солдат вип'є, запитав: — Розігріло?

— Так.— Томаш усміхнувся, струсив останню краплину горілки на землю.

— Значить кажеш, що як дам чергу з кулемета над тим шлюзом, то роти можуть іти в атаку через греблю, бо твої затоплять місто, скують вогонь противника.

До підвалу вбіг задиханий патрульний хорунжий. Війна його трохи пошарпала, але порівняно з іншими офіцерами вигляд мав непоганий. Легко пізнати, просто з училища.

— Громадянине...— почав доповідати.

— Почекайте,— зупинив його командир і знов звернувся до Черешняка.— Один кулемет, якщо з нього добре пристрілятися, може на греблі знищити десятки людей.

— Три довгі червоні, п'ятнадцять хвилин почекати не стріляючи,— повторив Томаш, якому з утоми заплющувалися повіки й злегка тремтіло плече.

— Пройшов лінію фронту,— пояснив командир хорун-

жому, який стояв виструнчившись.— Вчора вранці німці полонили екіпаж його танка, проте вони не тільки втекли, але й оволоділи шлюзом вище Рітцена... Покиньте тягнутися, починайте думати,— додав неприхильно.

— Екіпаж танка? — здивувався хорунжий.

— Танка,— підтвердив полковник.— Як його звати?

— «Рудий»,— промовив Томаш.

— А командир сержант Кос,— доповнив хорунжий.

— Звідки знаєте?

— Передучора опівдні я арештував шпигуна, який мав документи на прізвище Яна Коса. Я відіслав його до штабу армії.

— Що ти на це скажеш?

Черешняк тільки знизав плечима.

— Я усе сказав. А тепер хотів би поспати.

— Відведіть його і почекайте поряд,— наказав полковник хорунжому.

— Таких, як ти, треба присипляти дев'ятьма грамами свинцю,— кинув півголосом хорунжий, підступивши до Черешняка і штовхаючи його до виходу.

За дверима підвалу вже хвилину чути було невиразні збуджені голоси, а тепер у двері проштовхнувся поручик у касці, з ремінцем під бородою.

— Радянські розвідники пройшли по нашій ділянці й захопили офіцера,— доповів командир охорони штабу.

— Давай їх сюди.

До підвалу увійшов побитий, забризканий болотом і мокрий німецький лейтенант, а за ним — його конвоїр.

— Товаришу полковник, полоненого взяли в Рітцені. Доповідає старшина Чорноусов.

— Допитайте,— наказав командир полку начальникові штабу і простяг руку розвідникові.— Спасибі. Вийшли не до своїх...

— Яка різниця. Однаково.

— Розмовляєте по-польськи?

— Трошки. Під Студзянками разом з першою польською бронетанковою бригадою воювали, та й потім не раз доводилось. Особливо з командою танка «Рудий».

— Невже? — щиро здивувався командир.

— Точно, товаришу полковнику,— запевнив Чорноусов.

— Увесь екіпаж знаєте?

— Звичайно.

— Хорунжий! — гукнув полковник.— Дайте-бо того спеціаліста по шлюзах.

Офіцер привів Черешняка, який ледве розплющував очі та все позіхав.

— Пізнаєте? — запитав полковник росіянина.

— Ні,— похитав головою здивований Чорноусов.— Ніколи не бачив.

У підвалі запала тиша. Покинули навіть допитувати німецького офіцера. Крізь прочинені двері долинала луна недалекої стрілянини, десь поряд гавкали міномети.

— А я вже подумав, що ти порядна людина,— втомлено мовив полковник.— Мало не повірив, мало людей не погубив. Чим тебе фашисти купили?..

— Правду кажу,— відповів Томаш.— Три червоні черги.

— Мовчи! — люто вигукнув командир і повернувся до хорунжого:

— За півгодини польовий суд, вирок виконаєте на світанку.

— Так точно,— виструнчився хорунжий і доповів.— Під час обшуку в шпигуна, громадянине полковнику, знайшли ніж зі слідами крові та підозрілу коробку з хімікатами. Мабуть, отрута, з допомогою якої...

— Мазь до щеплення дерев,— ліниво вставив Черешняк.— Учора знайшов.

— Сам її зжереш.

Офіцер рвонув Черешняка за плече, щоб вивести його, але ту ж мить з коридора в підвал скочив собака, гаркнув на хорунжого й вишкірив зуби. Коли офіцер позадкував, собака стрибнув Черешнякові на груди й почав лизати обличчя.

— Не втримала,— пояснювала Маруся, всуваючи голову крізь прочинені двері.

По секунді тиші всі зразу зрушили з місць і, простягаючи руки, гукали один поперед одного:

— Пішов... Пусти... Не чіпай.

— Спокійно, хай йому грець! — крикнув полковник.— Ваш собака? — звернувся до Черешняка.

— Екіпажу, той мій.— Томаш кивнув головою.— Шариком звати.

— Собака першої польської бронетанкової бригади,— доповів старшина Чорноусов, прикладаючи руку до каски, й грізно ворухнув пухнастими світлими вусами.— Якщо він упізнав — все. Значить, це наш хлопець.

Розділ XVIII

НАКАЗИ Й ЛЮДИ

Тим часом, як у підвалі на схід од Рітцена вирішувалась доля Черешняка, а цим самим і всього плану здобуття міста за допомогою високої води, три танкісти з екіпажу «Рудого» змушені були вести бій, захищаючи шлюз. Хто знає, може, Єлень слушно сказав, що не Томаш, а саме вони витягли чорного жереба.

Клекотіли кулемети, спалахували освітлювальні ракети. Зораним полем в атаку йшла німецька піхота.

На горішньому поверсі будинку, який перед вечором займала команда «Повідь», біля бійниць була точно розподілена робота: Григорій, притиснувши приклад ручного кулемета, бив короткими спокійними чергами, а Густлік подавав йому стрічку й щохвилини брався за ракетницю, щоб посвітити над полем.

Янек довго цілився, стріляв з гвинтівки не часто, але кожна куля влучала в ціль — то скошувала солдата на бігу, то влучала в лежачого, щоб за мить розпластати його нерухомо на ріллі.

Проте противник наближався, щораз влучніше били його кулі об стіну, кришили цеглу, бризкали піском з розірваних мішків.

— Увага! — почули голос німецького офіцера.— Рота, на штурм!

— Час до танцю! — гукнув Кос і, відклавши гвинтівку, взяв автомата.

Саакашвілі й Кос били довгими чергами, а Єлень, освітивши поле бою двома ракетами, кидав гранати. Брав їх з відкритого ящика, зривав запобіжники і між крокви оголеного даху одну по одній з розмаху шпурляв униз.

Німці не витримали вогненного шквалу, притихли й почали відступати. Хвилину ще наші наздоганяли їх короткими чергами та гуркотом поодиноких гвинтівочних пострілів.

— Другу відбили,— сказав Кос.

Поклав зброю і взявся набивати порожні автоматні магазини.

— Третю,— одгукнувся Густлік, стромляючи патрони в металеву стрічку ручного кулемета.

— Тих, що машиною приїхали, не рахую. Небагато встигли вистрелити.

— Бо я їх мінами заспокоїв.

Григорій, в якого ліва щока була вимащена засохлим милом, поставив тим часом уламок розбитого люстерка на мішку, обіпер об стіну і, намочуючи пензля в німецькій касці, що лежала на підлозі, знову голився.

— Четверту,— виправив друзів.— Перша, то коли ті четверо з СС приїхали і треба було їх обслужити.

Кос підвівся, визирнув крізь бійницю на поле.

— Сиди, командире, я одним оком, але все бачу. Мушу поголитися, бо вода холоне,— кривлячись, почав дряпати бритвою по щоці.

Сержант узяв флягу й довго пив, закинувши назад голову. Витер долонею губи і глянув на годинника.

— За годину зійде сонце. Поки якоїсь гармати не підтягнуть, то нас звідси не проженуть.

— Підтягнуть,— сказав Густлік.

— Звідки знаєш? — Григорій покинув голитися, застиг з бритвою в руці.

— Не такі вони вже дурні,— спокійно промовив Єлень і додав: — Є час, то можемо трохи перекусити.

— І з полоненими треба щось зробити. Сидять у підвалі з вечора, чекають своєї долі... Чують постріли і не знають, хто і в кого,— замислено мовив Кос, питально поглядаючи на друзів.

— Хай сидять,— знизав плечима Густлік.— Як їм колеги даха на голову звалять або гранату швиргонуть через вікно, не наша буде в цьому провина.

— Вони б довго не думали,— сказав Григорій.— Вони б нас прямо...— Зробив вимовний жест бритвою.

Кос слухав, насупивши брови,— сердився, що його друзі, замість подумати серйозно, дати пораду, знов уникають поважної розмови. Обличчя в хлопця закам'яніло, випнулись жовна.

— Дивіться за полем. Я з ними владнаю,— сказав підводячись.

Добув з кобури довгоствольного маузера, перезарядив і пішов сходами вниз.

Саакашвілі ступив крок, розтулив рота, ніби хотів щось сказати, але передумав. Ще раз провівши бритвою по гладко виголеній щоці, старанно витер її, сховав у футляра, потім до кишені.

— Йди, зіллю,— запропонував Густлік, піднімаючи каністру з водою.— А я подивлюсь за полем.

Грузин, пирхаючи, старанно сполоснув обличчя, а потім не витираючись запитав:

— Порішить їх?

— А що?

— Нічого. Вони б нас напевно. Але ж... Треба було залишити в підвалі. Той Кугель...

— Хто?

— Обер-єфрейтор, якого я з баржі привів...

Зупинився, почувши під стіною кроки й хрускіт черепиці під чобітьми.

— Хлопці! Нікого поблизу нема? — гукнув від брами Янек.

— Пусто,— відповів Густлік, намагаючись просунути голову в бійницю, аби побачити, що діється внизу.

Стукнули засуви, брязнула хвіртка, вийшло з неї четверо полонених з піднятими над головою руками. Стали шеренгою, один біля одного, спинами до брами.

— Марш,— скомандував Янек.

Німці рушили, карбуючи крок, зійшли з дороги на поле. Важко їм було йти в ногу і тримати стрій на ріллі, але старалися.

Саакашвілі поправив шаблю, засунуту поміж мішки, став навколішки біля кулемета, злегка ворухнув дулом— тримав німців на прицілі.

— Далеко відпускає,— неприхильно сказав Густлік,— ще якийсь утече.

Не помітив, що Кос уже піднявся нагору, і лише коли заскрипіли дошки, здригнув і оглянувся.

— Звідки їх будеш? — спитав неспокійно.

Янек знизав плечима і, не чекаючи на кінець запитання, мовив різко, з докором до механіка, який цілився з кулемета:

— Григорію!

— Чого хочеш? — знітився грузин і, лише зараз зрозумівши ситуацію, додав: — Та я й не думаю стріляти.

— З кого береш приклад?

— А, ти відпустив їх... Думаєш, у Гітлера замало людей і додав йому ще чотирьох,— казав Густлік, буцімто кепкуючи, але в голосі його не було насмішки, тільки полегкість.

Здалека від поля почули, як полонені, підходячи ближче до своїх, почали кричати:

— Друзі! Не стріляти!

Кос у бінокль бачив їхні темні постаті.

— Дали слово, що до кінця війни не візьмуть зброї в руки,— промовив тихо, не відриваючи бінокля від очей.

Перегодом облишив бінокля, став біля Єленя і запитав втомлено:

— Погано зробив? Але ж залишити їх у підвалі — це майже те саме, що спалити живцем. Ти сам казав, що кожної миті можуть підтягнути гармату.

Хлопець був такий збентежений і зажурений, що Густлікові захотілося втішити його. Та що тут скажеш? Надто добре знав гітлерівських солдатів. Їм накажуть — і візьмуть зброю, стрілятимуть.

В полі застукотів автомат, Янек, підкинувши бінокля до очей, побачив — двоє полонених упали. Інших двоє кинулись тікати, але далеко не відбігли — кулі наздогнали їх.

Кос тихо вилаявся.

— Усіх? — запитав Єлень.

Сержант кивнув головою.

— Так їх есесівці вчать: полонений, значить боягуз, а боягуз нікому не потрібний, розстріляти,— сказав Густлік і, насупивши брови, полічив на пальцях: — Їх було четверо...

— Кугель не схотів іти.

— Мав слушність. Що з ним зробиш?

— У бункері є таке мале сховище, на боєприпаси. Ми вціліємо, то й він житиме.

— Гаразд.

— Заведи його,— сказав Кос, подаючи ключі.

— А я консерви підігрію, бо яка то війна з порожнім животом.

Закинувши за плече автомата, Густлік спустився вниз. Почав вибирати консерви з німецьких запасів. Двоє нагорі та він, то значить три бляшанки, порахував на пальцях. Пригадав собі полоненого й додав четверту. Розглянувся навколо, помітив у шибці відбиток свого обличчя, кивнув йому чемно головою — і п'ята бляшанка поманд-рувала до відра.

Потім вибрав найбільшу сковороду. Взяв дві хлібини, відрізав чималий шматок і сховав до кишені. Врешті захопив німецького багнета, того самого, яким уже раз різав консервні бляшанки, спустився у підвал і відсунув колодку.

— Доброго ранку, Кугель! — привітався по-німецьки.

— Доброго ранку, пане унтер-офіцер.

— Вилазь.
— Ні.
— Вилазь.
— Я сказав — ні.
— А я тобі кажу — вилазь!

Грізний голос допоміг негайно, а голий багнет в Єленевій руці вкрай збентежив обер-єфрейтора. Ідучи по сходах з піднятими руками, він намагався глянути назад — чи близько вістря від його спини, але не міг побачити, бо Густлік застромив уже багнета за пояс.

— Бери,— показав на відро з консервами й сковороду.

Надходив світанок, надворі вже сіріло. Густлік і Кугель пройшли подвір'ям і спустилися до бункера.

Єлень спіткнувся в темряві, тихо вилаявся. Кугель почав поратись, затулив усі три бійниці, засвітив світло.

Тим часом як Єлень розрізав багнетом бляшанки, обер-єфрейтор добув із шафки шматочки сухого спирту, запалив, розігрів сковороду. Рожеві блиски вигравали по скельцях окулярів.

Густлік час од часу поглядав скоса на спокійне, трохи потемніле й схудле з учорашнього дня обличчя амато-ра троянд. Потім мовчки висипав з бляшанок густий гуляш, який зашкварчав на розпеченій сковороді.

— Сіль і перець,— подав йому Кугель дві коробочки.

Єлень дивився похмуро й недовірливо. Той, збагнувши, насипав дрібку солі на долоню, злизав язиком. Густлік зробив те саме, аби ще раз упевнитись, і лише потім посолив, посипав перцем м'ясо.

— Стараєшся,— пробурмотів до Кугеля.

— Бо від вас багато залежить. Не треба топити Ріт-цена. Гітлер капут, але Німеччина...

— Не базікай... Вчора вже наслухалися...

— Де мої товариші?

— Твої колеги? Ми їх одпустили на волю, але вони самі...— промовистим жестом показав, як стріляли з автомата.

Цього німець не сподівався. Відсахнувся назад, немов після удару, сперся спиною на стіну, стукнув головою в бетон.

Густлік спокійно розкладав гуляш у чотири казанки, не забувши, певна річ, покуштувати.

Обер-єфрейтор дивився, ковтав слину. Полічивши по-

суд, дійшов висновку, що сніданок тільки для поляків, відвернув убік очі.

— Тримай ти, глиста,— подаючи німцеві казанка, буркнув Густлік, бо розігріта дужка обпекла йому руку.

Коли Кугель, вражений, узяв посуд, сілезець поклав зверху кусень хліба, який дістав з кишені.

— Дякую, пане унтер-офіцер,— зрадів Кугель і водночас здивувався.— А де ж четвертий? Де пан Томаш?

— Забагато хочеш знати. Влазь до скрині,— рукою показав на відчинену бетонну комірчину.

Німець послухався, але поставивши казанка на підлогу, швидко повернувся і притримав двері коліном.

— Ще ні, пане унтер-офіцер,— попросив квапливо й гарячково залопотів.— Нема німців, нема поляків, є люди, просто люди. Один дає кулю, другий хліба. Почекай... я все скажу...

Густлік після вчорашнього вже не довіряв йому, але, зацікавлений, випустив німця і дивився, що той робитиме. Кугель, щось белькочучи, підійшов до стіни. Натис пальцем — відчинилася металева скринька у бетонній стіні, де на гачках під номерками висіли ключі. Обер-єфрейтор вставив один із них у замок стінної шафи: там стояла зброя — два автомати, снайперська гвинтівка з оптичним прицілом, ящики з кулеметними стрічками, три мінерські держаки.

Єлень мовчки взяв снайперську гвинтівку, повісив собі на плече. Кугель забрав усі держаки. У другій стіні біля самої бійниці показав замасковану нішу, а в ній магнето. Вставив держаки в магнето і, добувши картонну дошку з планом, показав Єленеві.

— Міни, міни, міни...— постукував пальцем у різні місця.— Добра оборона. Але цей ні! — показав на детонатора, що стояв окремо й до якого були підведені водонепроникні кабелі.— Не чіпати. Вода знищить мій дім, інший дім, усе місто. Навіщо? Ваша перемога, і Гітлер капут — то навіщо нищити...

Густлік, прислухаючись до німцевих слів, насуплював брови, випростувався і раптом — навчився цього в вермахтівських казармах, коли його силоміць забрали до німецького війська, гукнув, обриваючи німця на півслові:

— Обер-єфрейторе Кугель!

Німець, виструнчившись, завмер.

— Лягай!

Не завагавшись ані на мить, Кугель зразу впав, загальмувавши падіння руками.

— Вставай!

Зірвався, мов пружина, й з бездумним виразом обличчя чекав на команду.

— Лягай! Вставай! Лягай! Вставай!

Під ритм жестів і команд Єленя полонений падав на бетон, підводився, знову падав. Тривало це хвилину, може, півтори. Врешті, коли німець почав задихатися, Густлік нахилився над ним і нормальним уже голосом запитав:

— Ну й що? Лежиш, як глист на морозі?

— Ваш наказ.

— Наказ, наказ... Бачиш, Кугель, який ти дурний. За наказом ти половину Польщі спалиш і не спитаєш навіщо. Мусив я прийти сюди під Берлін, хоч мені й не по дорозі, щоб тобі про людей нагадати...

— Пане унтер-офіцер...

— Заткни пельку... І не вчи інших руки мити, коли сам по вуха в гною сидиш. Залазь до скрині, бо сніданок захолоне,— заохотив його жестом.

— А сюди мені можна? — запитав Кугель, показуючи на протилеглий бік бункера, де теж був якийсь закапелок.

Густлік хитро, недовірливо примружив очі, зайшов до комірчини. Порожньо, якийсь пустий ящик на підлозі. Стіни гладкі, під стелею з одного боку кабелі, з другого — віконце, вузеньке, як бійниця, виходить на шлюз.

Єлень одчинив його й виглянув.

— Свіже повітря,— підказав німець.

— Ти заслужив,— сказав, подумавши сілезець, поправив снайперську гвинтівку на плечі.— Неси сюди їжу.

Кугель впорався блискавично, сам допоміг зачиняти двері, послухав, як скреготів ключ у замку.

Потім сів на ящику, поставив казанок на коліна й почав їсти гуляш, заїдаючи хлібом.

Вряди-годи поглядав на кабелі під низькою стелею і на відчинене вікно — де надворі вже благословлялося на світ,— і сумно усміхався.

Півтора кілометра на схід од Ріцена, в заломі грубого вищербленого снарядами муру, на рівно розстеленій соломі розташувалися радянські розвідники. Трохи осто-

ронь лежала товста стоп'ятиміліметрова гармата, розбита гранатою.

Світало. Ось-ось мало зійти сонце. Хто чистив зброю, хто перевзувався або пришивав гудзика до гімнастьорки. Інші просто відпочивали, підклавши під голову руки й задерши втомлені ноги, щоб кров від них одлила. Але всі уважно, хоч і осміхаючись, слухали Томаша, який, вигідно вмостившися між старшиною і санітаркою, розповідав про свої пригоди:

— ...Сержант Кос сказав, що комусь треба перейти фронт і повідомити, і я наперед уже знав — саме мені випаде. Сержант мусив залишитися, щоб командувати, а як із трьох вибирати...

— То вже тільки тебе,— підхопив Чорноусов, котрий скрутив цигарку, насипаючи махорку з пласкої, закручуваної на гвинт коробочки помаранчевого кольору,— бо і Єлень, і Саакашвілі не те щоб кепські солдати, але куди їм до рядового Черешняка...

Томаш дивився уважно на старшину, думав, чи вусач серйозно каже, а чи кепкує. Вгорі пролетіла міна, вибухнула десь позаду. Хтось з розвідників пирснув од сміху.

— Служиш мало, а розповідаєш, як бувалий,— додав Чорноусов.

Лише тепер до Черешняка дійшло, й він поспіхом, сумно пояснив:

— Ні. Але як до важкої роботи, то завжди мені доводиться. Так дома було й у війську теж.

— Ордена дадуть.

— Медаль уже мені обіцяли.

— За що?

— Та ми якось ненароком у склад боєприпасів влучили...

Розвідники реготали щораз веселіше й гучніше. Шарикові це не сподобалось, отже підвів голову з Марусиних колін, гавкнув.

— Обіцяли та не дали. Поки що лише цукерки від сержанта Коса дістав.— Томаш витяг коробочку з кишені.— Зовсім розмокли.

— То я йому дала,— усміхнулася Маруся.

— Нічого, поїмо,— сказав Чорноусов.

Узяв коробочку, поколупав ножем злиплі цукерки і почастував тих, хто був найближче до нього.

— Якби в мене була така коробка, як у вас, товаришу старшина, щоб затвинчувалася, то не розмокли б.

— Оця? — запитав усміхаючись Чорноусов і, пересипавши махорку до шкіряного мішечка, віддав Томашеві коробку.— Бери. Бачу, що добрий солдат з тебе буде.

Підійшло двоє піхотинців — один з термосом, другий приніс у рюкзаку хліб і банку з цукром. Привів їх товстощокий господар роти.

— Привіт, союзники,— привітав розвідників і, віддавши честь, одрекомендувався: — Сержант Костянтин Шавелло. Через два ел.

— Старшина Чорноусов, ласкаво просимо,— привітав його росіянин.

— Коли вже ви до нашого полку попали, та ще й полоненого привели,— сказав Шавелло,— такого бути не може, щоб пішли не поївши.

Солдати загомоніли, заворушились, забряжчали казанки. Перша пайка, мандруючи з рук у руки, потрапила до Чорноусова, а наступні — до Марусі й Томаша. Сержант потис старшині руку, зі старосвітською гречністю поцілував руку санітарці й, пізнавши Черешняка, розкрив обійми.

— Матір божа! А що ти тут, гармоністе, робиш? А ми думали, що ви до Щеціна, до моря танком допливете. Де друзі?

— По той бік фронту.

— А гармошка?

— Там залишилася.

— Чекай, чекай... Юзеку! — гукнув своєму солдатові.— Скоч мерщій до наших, принести гармошку. Оце зустріч...

З-за рогу вийшов хорунжий і гукнув:

— Рядовий Черешняк!

— Тут,— обізвався Томаш.

Хорунжий підійшов, зупинився і почекав, поки солдат устав.

— Слід відповідати: слухаю.

— Прийшов сказати вам, що справа частково з'ясована. Я зв'язався з штабом армії і встановив, що підозрілий, якого вчора арештували, справді сержант Кос, ви теж у складі екіпажу танка під тактичним номером сто два.

— Для мене це не новина,— кивнув головою Томаш.— А от вам, громадянине хорунжий, слід було б знати.

— Не намагайтеся говорити дотепи. До закінчення дій під Рітценом я дістав наказа мати вас на оці.

— Сідайте, товаришу лейтенанте,— запросив Чорноусов, показавши почесне місце біля себе на брезентовій плащ-палатці.— Сідайте, поснідаємо.

— Дякую,— неохоче відповів офіцер.

— Будь ласка,— запросила Маруся і притримала за морду Шарика, який мав охоту гаркнути.— Нам буде дуже приємно.

Дівоча усмішка перемогла. Хорунжий сів, узяв казанка і почав їсти. Поглядав на усміхнені обличчя навколо себе. Тільки Шарик гаркнув, однак збоку, вишкірив зуби і, відчуваючи, що виконав свій обов'язок, замовк, підставив Марусі голову під руку.

Чути було тільки кулеметну стрілянину на лінії фронту і працьовитий брязкіт ложок. Хорунжий почувався незручно, думав, що то через нього всі мовчать. Тому заговорив перший.

— Ми вже раніше зустрічалися. Собака впізнав, а ви ні.

— Помиляєтесь, товаришу лейтенант. Ми також упізнали,— спростував Чорноусов.

— І все одно запросили?

— Собака, хоч би який мудрий був —то все ж од людини дурніший. Хто його скривдить, на того й гарчить. А ми знаємо, що ви не зо зла. Просто по молодості.

— Така служба.

— Справа не в службі... у вас інше: неправильний підхід до людини, якщо дозволите старому солдатові мовити.

— Ви, звичайно, знаєте, як треба підходити до людини,—насмішкувато відказав офіцер.— Може, навчите?

— Поживеш, сам побачиш,— усміхнувся Чорноусов, хитаючи головою.— Скільки може бути шпигунів? Один на десять тисяч порядних людей, а може і на сто тисяч. Тому кожного, хто стрінеться, хапати не варто. А то впрієш, поки того, що треба, впіймаєш.

— Дякую за гостинність і за науку.— Хорунжий сердито поставив казанка й підвівся.— Я свою службу знаю.

— Ось і гармошку принесли,— вихопився сержант Шавелло, котрому дуже не подобалося назрівання міжнародного конфлікту.— Громадянине хорунжий, дозвольте, пані, дозвольте, товаришу старшина, дозвольте,— звертався по черзі відповідно до звання і поваги до прекрасної статі, а правою рукою показуючи на рядового.— Син брата, якого фашисти замордували.

— Рядовий Юзеф Шавелло,— виструнчився молодий.

Під музику смачніше їсться і людина до людини прихильніша стає.

— Прошу вас, сідайте і разом з нами послухайте,— притримала Маруся хорунжого.

Томаш, пробуючи, розтягнув міхи, глянув запитально на хорунжого й старшину. Офіцер не дивився в його бік, а Чорноусов кивнув головою.

— Може, те, що перед Одером про сьому роту,—підказав сержант Шавелло.

Навіщось надів окуляри у дротяній оправі й побачивши, що Томаш крутить головою, швидко погодився:

— Можна й інше, аби гарне.

Черешняк пробіг пальцями по басах і саме в цю мить на металевих ріжках гармошки блиснули перші сонячні промені.

Музика глибоко зітхнув і заспівав тихо й сумовито:

Ой, не плачте, сестроньки, за братом,—
За три літа прийде він до хати.
Ой, не плач, дівчинонько, за милим,—
Він у полі б'є ворожу силу.

Рік минув, і другий проминає...
Гей, з війни танкісти повертають.
Їх питає молода Марися:
Чому Ясь з походу забарився?

Між слова пісні, як барабанний дроб, врізалась кулеметна черга. Томаш узяв акорда, щоб її перечекати, і розповідав далі:

Гей, з війни ми їдем, наречено,
Янека твого ми не веземо.
Він упав на річці під Берліном,
Він поліг на березі каміннім.

Розвідники заслухалися, розуміли пісеньку. Дехто вже підспівував. Юзек Шавелло задивився, мов на ікону, на Марусю. Дівчина похилила голову, витираючи хусточкою підозріло вологі очі.

Розділ XIX

ЧЕРВОНІ ЧЕРГИ

Битва за шлюз після чотирьох навальних атак на якийсь час затихла. Під лісом догоряла німецька автомашина.

Кос лежав горілиць, спершись на мішки з піском, дивився крізь голі крокви в небо, пестив пальцями затвор снайперської гвинтівки, яку приніс Густлік,— війна змусила хлопця полюбити зброю.

У повітрі стояла тиша, лише від фронту зрідка постукував одинокий кулемет. Янек зітхнув, поправив цеглу під головою, що правила йому за подушку, і оглянувся на Густліка — той, доснідуючи, витирав хлібом рештки жиру з казанка.

— Така ж сама, як та, що її сибіряк подарував під Студзянками.

— Краща, бо нова,— з гордістю промовив Єлень, поплескуючи гвинтівку по прикладу, а потім розправив мундира на животі й сказав: — Не люблю воювати на голодний шлунок. Тепер можуть починати.

— Можуть. Навіть танки зуміємо затримати на мінних полях. Але найкраще, щоб почекали сигналу.

— Ти думаєш, він дійшов? — запитав Саакашвілі, який сидів з бінокляем біля бійниці й стежив за полем.

— У нього був шанс. Невеликий, але був.

— Повірять йому?

— Напевно.— Густлік махнув рукою.— Тільки глянуть — зразу зрозуміють, що сам не вигадає такого.

— Повірять,— підтвердив Кос і сідаючи глянув у небо.— Сонце сходить. Або наші, або німці повинні починати...

Немов у відповідь, гримнули невидимі міномети, у повітрі завили міни й, пролетівши над будинком, вибухли на подвір'ї.

— Цими горщиками мурів не розіб'ють,— буркнув Густлік, нахилившись до Янека.— Хіба що нас залякати хочуть...

Знову гепнули дві міни, цього разу ближче, осколки сипонули по даху.

Григорій, зігнувшись під стіною, виглянув через бійницю і доповів:

— За «Рудим» гармату лаштують.

Янек узяв у нього бінокля.

— Підпалюй.

— Що? — здивувався грузин.

— Ожеред. Солома висохла.

— А «Рудий»?

— Де запалювальні? — спитав Янек, висмикнувши з кулеметної стрічки кілька звичайних патронів.

Єлень добув із кишені жменю патронів з чорними вершечками і мовчки почав закладати пусті місця в стрічці.

— Швидше, чорт забирай! — квапив Кос.— Чому в кишенях носиш?

Знову засвистіли міни, танкісти попадали на землю, почекали, поки вибухнуть. Заледве під свист осколків підняли голови, Густлік, усміхаючись, відповів командирові:

— Щоб жеребкування не програти, як тоді.

Янек схопився за кулемета, притис до плеча приклада, однак Григорій перешкодив йому.

— Ні! — рвонув Коса, й обидва скотилися між мішки.— Там же «Рудий»!

У цю мить блиснуло, гримнуло, і град цегляних уламків обсипав танкістів. Лише після цього почули, як стріляє гармата. Кос потягнув за мішок, звалив його на Григорія і, припавши до кулемета, випустив довгу чергу.

Задиміла солома, яка закривала «Рудого», поповзли по ній вогники, замиготіли щораз ширшим колом, мов квітка соняшника. Поки артилеристи встигли вистрелити вдруге, вибухнув бак, підкинувши вгору хмару червоняс-того диму.

На хвилю запанувала тиша. І тут розірвався снаряд у гарматі, підкинув її і розірвав ствола. Почали рватися снарядні ящики. Затихли міномети. Григорій, скам'янівши, дивився у вогонь, що пожирав улюблену машину, по щоках збігали сльози.

— Ну, чого ти? — Кос добув з-поміж мішків шаблю і подав її грузинові таким жестом, як дитині дають улюблену іграшку, щоб перестала плакати.— Інакше не можна було.

З лісу на повному ходу вискочив низький броньований гусеничний тягач з польовою гарматою. Описавши дугу на полі, зупинився між деревами, проте поодаль від ожереду. Кос зрозумів — настала хвилина, якої вони побоювались, і наказав Єленю:

— Бери кулемета й гайда до бункера з Григорієм.

— Я б хотів...

— Не поспішай підривати міни. Лише коли танки в'їдуть на подвір'я.

— Янеку, але ж...

— Виконуй,— суворо перебив його Кос.

Єлень мимоволі підвів руку, немов для того, щоб віддати честь, і злегка виструнчився. Мовчки взяв одною рукою кулемета, другою обняв Саакашвілі. Пішли. Вже на сходах Густлік оглянувся на Коса, який застиг біля бійниці, притиснувши приклад снайперської гвинтівки до плеча.

У прицілі Янек бачив чорний ствол гармати, який дивився йому просто в обличчя.

З лісу вибігла обслуга, миттю відчепила гармату. Тягач од'їхав поміж дерева, а солдати сховалися за щитом. Не видно нікого, аж ось з-за стовбура, зігнувшись, виходить заряджаючий зі снарядом в руках. На долю секунди його плече опинилось у скельці прицілу, і палець лагідно натиснув спуска. Гримнув постріл, солдат пустив снаряда й нирнув у траву.

Кос, знаючи, що тепер дорога кожна секунда, перебіг на горище, сховався за грубезним камином і, схвильований, чекав пострілу польової гармати.

Від удару здригнувся будинок. Снаряд зніс ріг разом із бійницею. Янек скочив уперед, приліг на розбитій цеглі й прицілився.

Командир гармати висунувся, дивився на будинок, звідкіля йшов дим, підняв руку для нової команди, та не встиг — куля влучила йому в голову.

Але навідник помітив блиск на даху біля димаря, вніс поправку і, взявши команду на себе, наказав:

— Вогонь!

Гримнув постріл, артилеристи поспіхом зарядили втретє.

Навідник в окуляр прицілу бачив, як над будинком здіймається курява, а підкинуті вибухом крокви, падаючи, збивають черепицю.

Вистреливши в командира гармати, Янек одразу кинувся на сходи і вже знизу почув другий вибух снаряда, удар крокви об дах і лускіт битої черепиці. Коли біг вздовж стіни, крізь віконце у хвіртці вистрелив ще раз.

Звідси гірше було видно гармату, ніж зверху,— над зоряним полем заледве виставав кінець ствола й горішня частина щита з прямокутним віконцем для наводки. Янек прицілився у цей чорний прямокутник і застиг.

Зверху й досі падали уламки черепиці та цегли, але Кос стояв непорушно. Тільки палець на спуску згинався лагідно й поволі, щоб непомітно перейти межу пострілу.

Куля розбила приціл, поранила навідника, який, вхопившись руками за голову, спіткнувся об лафета, впав у траву. Солдат хотів допомогти йому, але дістав кулю в лікоть руки, що висунулася з-за щита.

Німці розгубилися, попадали ниць на землю, ховаючись од куль. Гармата замовкла.

Тишу порушив гуркіт моторів. З-поміж дерев виповзли три танки з десантниками на броні, зупинилися на узліссі.

За хвилину до них приєдналися дві самохідні гармати. Кутасті сталеві потвори грізно зиркали чорними отворами гарматних стволів. Рівно туркотіли мотори, і нервово здригалися антени.

Командир дивився у перископа: зораний, положистий схил, а на ньому корпуси обгорілих машини й танка, гармата без обслуги, кільканадцять трупів. А ще далі об'єкт атаки — пошарпаний снарядами будинок з вищербленим на висоті другого поверху рогом і мур навколо шлюзу. Повернувши перископа праворуч, побачив два танки, вліво — дві гармати-самохідки.

— Штурмові гармати? — запитав у мікрофона.

— Готові,— пролунала в навушниках відповідь, над баштою висунулася рука в товстій шкіряній рукавичці, стверджуючи готовність відкрити вогонь.

В танку не було чути ані пострілу, ані свисту кулі, яка, викресавши іскру об сталь, рикошетом влучила в підняту долоню. Навушники зойкнули гнівом і болем.

— Увага! — скомандував командир.— Всім танкам і самохідкам...

П'ять гармат повели стволами і плюнули вогнем.

П'ять снарядів зруйнували ріг будинку, провалили мур, підняли вгору фонтани вибухів.

Крізь бійницю в бункері Густлік бачив той залп і вдруге подумав, що вночі перед форсуванням Одеру марно наснився йому шлюб. Схопив казанка, здув з води вапняну пилюку, ковтнув кілька разів, а решту вихлюпнув на голову Григорію, який і досі сумував за «Рудим».

— Ти що, здурів? — зірвався з місця грузин.

Єлень не відповів, ляснув його долонею в груди, аж загуло.

— Як тобі вріжу,— розмахнувся Григорій.

— Потім,— стримав його сілезець.— Сидиш, як сич, хотів тебе розвеселити, а ти сердишся. Берись за кулемета.

Дим розвіявся. Крізь трикутний люк у зірваній з завісів брамі Єлень побачив вдалині танк, що наближався повним ходом, а ближче, зовсім близько, під зваленою з даху балкою — руку, присипану землею, і біляву голову.

— Гжесю! — гукнув захриплим, не своїм голосом і показав йому на ключі від детонаторів.— Мур ліворуч, брама, а цей — хата. Як доїдуть — підривай.

Останні слова вимовив уже від дверей. Вибіг до рову, грюкнув люком. Затримав його різкий свист снарядів. Гримнули близькі вибухи, сипнула шматками дерну.

Ще свистіли й хурчали в повітрі осколки, коли Густлік вискочив з рову й підбіг до брами, певніше, до того місця, де була брама, а тепер на зім'ятих листах жерсті горіла олійна фарба. За розбитим муром мчали три танки, позаду повзли самохідні гармати.

Густлік підбіг до Янека, відкинув уламок муру, відтягнув балку, підняв з землі непритомного хлопця, який не випускав з руки снайперської гвинтівки. Глянувши на танки, помітив, що вони починають уповільнювати ходу, зупиняються для прицільної стрільби.

— Двадцять один, двадцять два,— Густлік біг з непритомним сержантом на руках і бурмотів: — Двадцять три, двадцять чотири...

Знав, що цих чотирьох секунд вистачить ворогові, щоб прицілитись після зупинки. Упав на стежку за клумбою, притиснув до землі Янека. У цю ж мить його оглушив блиск, свист, гуркіт вибухів. Снаряди били в будинок і кришили мур, розширюючи вилом.

Важкі осколки пороли кігтями траву. Густлік поклав широку долоню на голову друга — не каска, але хоч трохи захистить. Відчув удар в ногу. Обережно ворухнув ступнею, зігнув ногу в коліні, щоб перевірити, чи цілі кістки та м'язи. Все гаразд — видно, ледве підошву зачепило. Не чекаючи довше, зірвався, закинув Коса на плече й кинувся до бункера.

Саакашвілі біля кулемета бачив крізь бійницю тільки танки — наближуючись, вони поступово збільшувалися. Чекав, коли підійдуть так близько, щоб можна було вдарити кулеметною чергою по люках.

Григорій повернувся і тільки зараз побачив, що Густлік із зміненим до невпізнання обличчям кладе на підлогу непритомного Коса.

— Янеку, Янечку...— голос сілезьця бринів розпачем і страхом.

Рвонув мундира на Янекових грудях. Гудзики порозліталися на всі боки, а Густлік обережно приклав вухо — чи б'ється серце. Билось, але нерівно й, здається, надто тихо. Єлень поспіхом торкався рук, ніг, відгортав волосся з лоба, шукаючи рану. Обережно витер кров із скаліченої щоки.

— Танки! — хрипким голосом крикнув грузин.

Ворожі машини під'їхали так близько, що сховалися за рештками муру. Видно було тільки ту, що навпроти брами, а далі за нею — самохідну гармату. Танк на хвилину зупинився, вистрелив. Водночас вибухнуло кілька снарядів. Один з них влучив у верх бункера, зі стелі посипалось вапно.

— Густліку!

Сілезець не звернув уваги на оклик. Тонким струмком лив воду з казанка на голову й груди Коса.

Саакашвілі збагнув, що зараз може покладатися тільки на себе. Притиснувся до бетону на самому краю бійниці.

Танк наближався, стугін мотора ставав нестерпний, від сталевого брязкоту гусениць боліли вуха. Стріляючи з автоматів, на землю посипалися десантники. Григорій кілька секунд стискав у руці мінерського ключа й саме тепер крутонув ручкою.

Під ногами здригнувся бетон. На мить усе сховалося в блиску й хмарі куряви, з якої виривались язики полум'я. Потім угору знявся стовп диму. «Пантера» загорілась і вибухла, не доїхавши метрів п'ятдесят.

Янек розплющив очі й запитав слабким голосом:

— Стріляють?

— Живий! — заверещав Густлік мов божевільний.— Хай йому грець, живий!

Хлюпнув рештою води Янекові в обличчя, посадив його під стіною, обмотав голову мокрив рушником і лише після цього скочив на допомогу грузинові.

— Влізли?

— Один.

Єлень дивився, як під ударами снарядів валиться мур. Тепер німці не поспішали, боялися мін. Десантники лінивo пострілювали.

— Щось погане задумали...

Янек насилу підвівся, тримаючись за шершаву стіну. Похитав головою, поправив мокрого компреса. Повільно

ступав, не відриваючи плеча од стіни, і став з гвинтівкою в руці біля третьої бійниці.

У цю ж мить з вікна на першому поверсі по бункеру хльоснув струмінь вогню. Танкісти відсахнулися од бійниць, бункер наповнився димом.

Густлік зірвався, кинувся до контактів, крутонув ключем од правої групи мін.

Стіни будинку розпалися і поховали вогнеметника разом з піхотинцями, які туди проникли. Але одночасно бункер відкрився самохідній гарматі, що причаїлася на полі за дорогою.

— Розлущить! — крикнув Григорій після першого удару снаряда, поливаючи свинцем з кулемета передпілля, щоб не дати піхоті піднятися з землі.

— Або й ні,—відповів Густлік і, вхопивши два фаустпатрони, вибіг з бункера.

Саакашвілі й Кос почули ще один гарматний постріл, а потім важкий вибух біля гармати, від якого вона зрушила з місця. Але заледве здригнулися гусениці самохідки, як другий фаустпатрон ударив у її бічну броню, і гармату охопило полум'я.

— Не розлущить! — переможно гукав Густлік, вбігаючи назад до бункера, і ще більше зрадів, побачивши, що Кос веде вогонь із снайперської гвинтівки.— Стріляєш, Янеку? А я думав уже... Тьху, навіть не скажу, що думав.

Кос, ледь усміхаючись і заразом кривлячись, бо дуже боліла голова, стиснув Густлікові плече.

— Цеглою по голові дістав?

— Балкою,— пояснив Єлень.— Але я ж підігрів оту сковороду, га?

— Кепські справи,— сказав Янек.

— Але могло бути гірше,— посміхнувся Густлік.

— Відступають,— докинув Саакашвілі, спостерігаючи крізь бійницю, як одходить піхота й три машини дають задній хід.

— Ото ж то,— зажурився Кос.— Стануть за радіусом дії фаустпатронів і битимуть снарядами в нашу шкаралупу, аж поки дощенту не розіб'ють.

На хвилину в бункері всі замовкли. Ще один постріл з гвинтівки, ще дві кулеметні черги й, підтверджуючи Янекові слова, рядом вибухнув снаряд, кинув піском і осколками в бійницю, відбив од стелі жменю каміндів.

Чималий осколок ударив у Томашеву гармошку, що

лежала в кутку, розсипав по бетонній підлозі куски клавішів і металеві частини. Єлень кинувся до неї, але розбита гармошка тільки безсило зітхнула.

— Грім би їх побив! — вилаявся Густлік і запитав:— А ми що?

— Сам знаєш: повинні чекати.

Єлень поставив у кутку Гжесеву шаблю і Черешнякового рюкзака, поклав зверху ротмістрового кашкета, поправив, аби лежав рівно, і щось міркував.

— Вуха мені опухнуть, як про цю гармошку довідається,— буркнув собі під ніс, а потім, сівши навпочіпки біля Коса, порадив: — Янеку, а що як нишком до шлюзу, на баржу і за течією... Бо того сигналу, мабуть, не діждемося...

Два снаряди один за одним ударили в бункер, і на лівій стіні з'явилась невелика, але виразна тріщина.

Янек знав, що це означає швидку смерть, але на пропозицію Густліка заперечливо похитав головою. Підійшов до бійниці і подивився в поле. На першому плані мідним вогнем горіли «пантера» і самохідна гармата, два стовпи ясного диму підпирали безхмарне небо.

За одну ніч піхотинці вирили в захисній дамбі бліндаж для штабу полку, спішно замаскували очеретом і зів'ялим гіллям.

У бліндажі перебували кілька штабних офіцерів, радисти і телефоністи, а також командир полку, який хрипким голосом кричав у трубку:

— Я казав, що до світанку — то твоє. Лізь тепер по голій землі, повзи, а до насипу мусиш дійти... Що далі буде, то вже моя справа. Уперед, хай йому грець! «Борсук» і «Куниця» на вихідних позиціях, чекаємо на тебе.

Телефоніст зловив кинуту трубку.

— Давайте сюди радянського розвідника й того босого танкіста.

— Слухаю,— командир охорони штабу віддав честь і, одхиливши брезента, вийшов.

Полковник, не відриваючись од бінокля, дивився в оглядову щілину на плоскі луки передпілля, на будинки в місті, обрамлені зеленню й білим шумовинням розквітлих садів. Трохи далі ліворуч над обрієм здіймалися в небо два стовпи диму. Звідти долинав гуркіт гармат, які методично щось обстрілювали. А на лінії фронту було більш-менш спокійно — тріщали кулемети, вели вогонь дві або три батареї батальйонних мінометів.

— Хитрі,— буркнув полковник, звертаючись до начальника штабу.— Ми в них під носом, але більшість вогневих точок мовчить.

— Чекають.— Майор кивнув головою і додав: — Гребля, мов пастка. Навіть якщо танкіст щиру правду каже, то за ніч могли його друзів прогнати зі шлюзу.

— Вночі не прогнали,— усміхнувся полковник і показав рукою на вузькі стовпи диму на обрії,— але не знаю, чи зараз...

— «Борсук» — сказав телефоніст, подаючи трубку.

— Слухаю... Ясно... Чекати, тільки чекати, поки не дам команди.

Брезентова завіса піднялась, увійшов Чорноусов з Черешняком, а за ними прослизнув хорунжий і залишився біля дверей.

Полковник нікому не дав доповісти. Взяв Томаша за руку й підвів до спостережної щілини.

— Де ваш шлюз?

— Не видно.

— Там? — сердито запитав полковник і показав рукою вправо.

— Ні. Скоріше там, де ті два дими. Час би, громадянине полковник...

— Не твоє діло.— Командир кивнув головою і, злегка відштовхуючи його, запитав Чорноусова: — Багато засіків на греблях?

— Ні.

— Під будинками?

— Мало. Але над самою землею повибивали в стінах бійниці. В основному, кулеметні, але є й більші, значить для гармат, щоб стріляти прямою наводкою...

— Біля містка на плаці стоїть зенітна батарея,— вставив Черешняк і на питальний погляд полковника додав: — Я бачив.

— Здалека?

— Зовсім зблизька,— відповів серйозно Томаш і додав: — Була домовленість, що на світанку червоні черги...

— Старшина,— сказав полковник, не слухаючи Томаша,— залишитесь при нашому штабі, поки не візьмемо Ріцена, а там своїх зустрінете. Я так домовився по телефону. Місто, як брама в стіні. Коли її виважимо з завісів, дві армії туди підуть.

— Є прохання, товаришу командир полку...

— Чотирнадцятий з «Росомахи»,— доповів телефоніст.

— Ну й як? — кинув полковник у трубку і хвилину слухав.— Гаразд. Решта мене не обходить. Ти на греблі? Питаю, на греблі?... Гаразд. Сиди... Знаю, що жарко, але як на крок назад відступиш, віддам під суд, а хто перший увірветься до міста, нагород не пожалкую.

Закінчивши розмову, кинув, за звичкою, трубку й наказав командирові охорони штабу:

— Побіжи на позицію кулеметної роти і нехай дадуть три довгі черги трасуючими в напрямі отих двох димів. Червоними і низько над землею...

— Цього й чекають,— сказав офіцер, віддаючи честь, і вийшов.

— Є прохання, товаришу командир полку,— ще раз проказав Чорноусов.

— Яке?

— Чекати при штабі тому, хто не звик, нудно. Прошу дозволити прилучитися до батальйону «Росомахи». Сержант знайомий там є, і ви, товаришу полковник, казали...

— Що казав?

— Про медаль. Польської поки що немає,— показав на гімнастерку, відхиляючи поли плащ-палатки.

Полковник глянув йому в очі, міцно потис руку й тільки після цього сказав:

— Згода.

Чорноусов, оддавши честь, чітко зробив поворот кругом. За ним вийшов Черешняк, за Черешняком як тінь хорунжий. Мовчки рушили в бік фронту, бігли клусом, пригинаючись на відкритих місцях. Лише в ході сполучення офіцер притримав Томаша за плече.

— Рядовий, ви куди?

— За старшиною.

— Якого біса?

— Щоб ближче. Друзі там залишилися,— показав рукою на шлюз.

З сусіднього окопу, виритого у валі, заторохтів кулемет. Пласкою дугою, немов залізний прут, розпечений у вогні, небо перекреслила довга трасуюча черга.

Розділ XX

ПОВІДЬ

Снаряди кришили бетонну баню бункера. Тріщина на лівій стіні з кожним ударом більшала, аж врешті стала довгою щілиною з нерівними вищербленими берегами, крізь яку до бункера зазирнув світанок. Брудний воєнний світанок, що сіявся із задимленого неба, мов осіння мжичка.

Густлік підвів червоні від диму очі, зітхнув і прошепотів:

— Того сигналу не діждемось.

Вистрелив з автомата в солдата, який підвівся, щоб кинути гранату. Німців було кільканадцять. Вони ховалися за рештками муру, в руїнах будинку, вичікуючи слушної миті. Раніше чи пізніше якийсь із них влучить у бійницю — і кінець, думав Єлень, хіба що перше цей бетон звалиться нам на голови.

На щастя, руїни захищали бійниці спереду, й снаряди влучали в бункер під гострим кутом, одбивалися рикошетом і, несамовито завиваючи, падали на мінне поле, вибухали разом із заритими в землю мінами.

Густлік знову глянув у щілину й спочатку не повірив, протер очі — сіро-блакитне небо прорізала червоняста смуга трасуючої кулеметної черги.

— Червона! — заволав Єлень, перекрикуючи гуркіт бою.

Не відповів йому ні Григорій, який стріляв з кулемета, ні Янек, який чатував зі снайперською гвинтівкою в руках.

За тих кілька хвилин, що минули, відколи осколок розбив Черешнякову гармошку, вони змінилися до невпізнання — Саакашвілі роздряпав до крові об бетон поранену щоку, Янекові під тюрбаном з мокрого рушника посиніли скроні. Обидва потемніли від диму, дивилися глибоко запалими очима, жадібно хапали ротом повітря. Відступаючи й знов підскакуючи до бійниць, хитались, оглушені безнастанним гуркотом, очманілі від порохового диму.

Патронні гільзи вкривали підлогу, дзвеніли при кожному кроці.

Кос підкинув до плеча гвинтівку, прицілився і вистрілив. Німець випустив гранату із зірваним запобіжником,

чавунне яйце, вкотившись між цеглини, вибухнуло й розкинуло їх на всі боки.

Один танк зрушив з місця, підповз ближче, намагаючись знайти позицію, з якої міг би послати снаряда в бійницю.

— Друга! — крикнув Густлік, показуючи на низьку вишневого кольору чергу, й простяг руку до перемикача.

— Почекай,— стримав його Кос.

— Аби встигнути. Фрици відчувають, що цей сарай довго не вистоїть. Лізуть, як собаки до кістки.

— А може, це ще не сигнал?

Перегукувались, не відходячи від бійниць. Затріщав Єленів автомат, йому завторив Григоріїв кулемет, ляснув поодинокий постріл Янекової гвинтівки. Друзі, покусуючи губи, напружено чекали третьої черги.

Янек поклав руку на перемикача. Якби навіть у цю ж мить завалилася стеля або граната влетіла досередини, то ще й тоді останнім зусиллям крутнув би металевого важільця. І якщо це справді сигнал, якщо висока вода досягне Рітцена, коли солдати підуть в атаку... Тоді ніхто не зміг би сказати, що Коса передчасно призначено командиром.

— Третя,— тихо прошепотів, побачивши, як по брудному небі промчала червона стрічка.

— Третя! — крикнув хрипким голосом.

На всіх обличчях засяяла усмішка, й Кос, зітхнувши з полегкістю, крутонув важіль детонатора. Ця мить надала сенсу всій їхній боротьбі. Натягли глибше шоломофони. Янек притиснув долонями до ушей мокрого рушника.

Ще секунду чекали, осміхаючись, вибуху. Потім усмішки заступило розчарування.

Кос удруге крутонув ручкою і знов мить чекав надаремно. Розбив прикладом коробку перемикача, вирвав проводи й притиснув їх до контактів акумулятора. Стояли непорушно й чекали, хоч знали вже, що вибуху не буде.

Янек зірвав рушника з голови, кинув його в куток. Відчував, як долоні стають вологими, а по спині стікає струминка холодного поту. Марно, все марно...

До дійсності повернув їх близький вибух снаряда. Машинально обстріляли передпілля і знов зачаїлись із зброєю в бійницях, розуміючи, що найголовнішого вони вже не здійснять.

Нараз Густлік завив, мов поранений звір. Скочив, шарпнув за двері, що вели до сховища, повернув ключа й ще раз шарпнув, майже вириваючи замка.

— Заколю ту свиню!

— Стій! — Кос підскочив до нього, вхопив за руку.

— Глянь! — Густлік вирвав долоню.

Показав на розірвані кабелі, що стирчали під стелею, та обер-єфрейтора, який сидів у кутку із закривавленими губами, закриваючи голову від удару.

— Ніж у нього був?

— Зубами, негідник. Вислужувався, щоб його сюди посадити, просив свіжого повітря...

У Єленя від люті аж сльози набігли на очі.

Перекинув у праву руку автомата, відтягнув затвора й підвів зброю до пострілу.

— Що це тобі дасть? — стримав його Кос.— Шлюзу й так не вирвеш із завісів.

Єлень опустив автомата. Якусь мить стояв мов приголомшений, а потім підвів голову, глянув Янекові в очі.

— Кажеш, не вирву?

Ще секунду вагався і, зачинивши двері до камери полоненого, сказав голосним шепотом:

— Із завісів? Ще тільки дві хвилини затримайте...

Кинув автомата на землю, різко повернувся, грюкнув люком.

Саакашвілі закінчив стрічку, простяг руку по нову й зарядив кулемета.

— Збожеволів? — запитав Коса, кивнувши головою на вихід.

Кос вистрелив раз і другий. Відскочив од бійниці, крізь яку близький вибух кинув жменю піску, і лише тоді відповів:

— Тільки чудо може врятувати нашу піхоту під Ріттценом.

— А нас? — запитав грузин.

Випустив довгу чергу, зачекав хвилину, але відповіді не почув.

Єлень причаївся на мить в окопі. Треба було перебігти кілька метрів по відкритій місцині, щоб дістатися до бетонної облямівки шлюзу. Над самою землею посвистували кулеметні черги з танків, кулі косили траву, рикошетом одбивалися від причальної тумби, дряпали бетон, немов хотіли викресати кров із каменя.

Густлік перечекав, поки вибухне наступний снаряд,

на мить згаснуть кулеметні черги, а пилюка й дим прикриють його, і, рвонувшись уперед, перекинув тіло через край шлюзу.

Нога на сантиметр оминула щабель драбини, тягар тіла рвонув його вниз, але в останню мить встиг ухопитися за каната, яким раніше піднімали з Косом ящики з боєприпасами. Розгойдавшись на канаті, зачепив ногою об щабель, підтягнувся і перейшов на драбину.

Миттю спустився на палубу баржі. Поспішаючи, закинув ще два канати на рухомий гак, вмонтований в стіну шлюзу. Потім ухопив фаустпатрона, приліг за бортом і почав старанно прицілюватись у середню завісу сталевих воріт шлюзу.

Натиснув спуска. Блиснуло. Язик полум'я вилетів з труби, важка болванка вдарила в металеві штаби, вигнула їх.

Але це не задовольнило Густліка. Прицілився другим фаустпатроном в те місце, де сапери прив'язали дротом вибухівку.

Попід греблями, що тягнулися крізь мокрі луки до Ріцена, у мілких окопах, за брустверами, що ледь закривали голови, під вогнем кулеметів і мінометів залягла готова до атаки піхота. Бездіяльність розтягувала хвилини, а страх, мов волога, вповзав під мундири, проймав аж до кісток.

Когось поцілив осколок. Поранений застогнав, підвівся і відразу ж дістав кулю. Підповзла до нього Маруся. Майже не піднімаючи рук од землі, намагалася розрізати ножем рукава. За нею Шарик, припавши головою до землі, прищуливши вуха, тягнув у зубах сумку з бинтами.

Чорноусов оглянувся на дівчину, неспокійно ворухнув вусами.

Трохи далі, біля босого Черешняка лежав хорунжий. Намагався рукавичкою стерти грязюку з погона й сердито бурмотів:

— Куди дивляться... Сигналу не помітили... Мало хто залишиться, поки твої підірвуть шлюза.

Ударив мінометний залп, і за кілька метрів попереду замовк кулеметник, що сидів у воронці. Хорунжий прислухався, чи не відізветься. Збагнувши, що солдат загинув або важко поранений, поклав довести, що й він відважний, зірвався, побіг.

Томаш притьмом вискочив за ним. Наздогнав, підбив ноги. Обидва впали, густа кулеметна черга пройшла понад самими головами. Ще стрибок — і скотилися у воронку.

— Промазали,— посміхаючись і хапаючи ротом повітря, сказав офіцер.— Дивіться, щоб мені більше під ногами не плуталисъ,— пробурчав лагідно, водночас виймаючи ручного кулемета із затиснутих пальців мертвого солдата.

— Не будь дурнем, не дай себе вбити.

— Рядовий, це ви мені?

— Ні. В партизанах так говорили. Така примовка.

З нашого боку зірвався шквальний вогонь, били гармати й міномети. Зрозумівши, що це вже підготовка до штурму, захисники Рітцена теж відповіли сильним вогнем — рівними стібками строчили кулемети, прямою наводкою стріляли польові гармати. Близький вибух снаряда обсипав піском Черешняка й хорунжого.

— А щоб їх грім побив! — вилаявся офіцер, випльовуючи темну від піску слину.

Томаш не зрозумів, чи то він на адресу фрицiв, а чи має претензію, що сержант Кос ще не підірвав шлюзу. Аби не залишити офіцера без відповіді, зауважив по-філософськи:

— Треба обтрусити землю, бо живцем поховає.

Вогневий поєдинок тривав, не даючи жодній стороні переваги. Блиснуло на зарослих лісом горбах за містечком, зашуміли горою снаряди, й важкий залп цілої батареї, рвонувши землю, викинув вгору шість стовпів болота, якихось двадцять метрів за піхотою.

— Чорт! — неспокійно буркнув офіцер.

Хвилину здавалося, що наша артилерія втратила темп, що ворог бере гору, але раптом по тому боці почали гаснути блиски, затихати постріли.

Хорунжий обтрусив мундира, виплюнув ще раз пісок і, поставивши кулемета на краю воронки, відкрив вогонь. Випустивши дві черги, припинив стрільбу, вихилився, щоб краще зорієнтуватися в обстановці, й крикнув, простягаючи Томашеві руку:

— Вода!

— Я ж казав,— спокійно буркнув Черешняк.

— Вода! За таке діло ордена треба...

— Громадянине хорунжий, ви ножа й мазі не віддали.

— Вперед! — почувся лунький голос, і вони побачили

кремезну фігуру сержанта Шавелло, який підводився з землі. Неподалік з воронки вистрибнув стрункий Юзек, побіг уперед, аби прикрити дядька.

— Хлопці! Давай Берлін! — гукнув до своїх Чорнусов і кинувся вперед, як журавель, що зривається до лету на чолі ключа.

Хорунжий схопився на ноги, послизнувся у вологому піску, але, махнувши в повітрі кулеметом, утримав рівновагу й побіг зразу ж за першими солдатами.

З трави, жовтої від квітів калюжниці, з мокрих борозен, з мілких окопів вставала піхота, вривалась на греблі, мчала далі. Жах перед невідомістю, який мучив людей, коли під вогнем чекали команди, залишався щораз далі за ними. Лють, що випереджала рукопашний бій, наростала в грудях, і ось попереду покотилося хрипке й грізне:

— Ура-а-а-а! Ура-а-а-а!

Командир полку дивився в бінокля. Бачив, як вода переливається і витікає на луки з каналів, бачив сіру піну, що кипіла поміж будинками Ріцтена — проте обличчя мав похмуре й напружене.

— Підтягніть кулемети і нехай зараз же одкриють вогонь понад головами стрілкових рот. Якщо в німців є на горищах хоча зо дві вогневі кулеметні точки...— обірвав і кивнув рукою на свій штаб.— Ходімо.

Коли підійшли до греблі, побачили на сто метрів попереду дівчину в касці, яка, стоячи на колінах, перев'язувала солдата. Потім зірвалася, побігла вперед, а за нею собака з санітарною сумкою в зубах.

Зненацька від Ріцтена несамовито затріщали швидкострільні гармати. Трасуючі снаряди блиснули над піхотинцями на тлі чорних горбів і синього неба. Кілька вдарили в греблю перед самою дівчиною і псом.

— Викликай полкові міномети,— наказав полковник радистові, який стояв поряд з зеленою коробкою за спиною.— Швидше, синку, швидше!

Двох фаустпатронів і вибухівки вистачило, щоб зірвати завісу, вибити кілька шматків заліза з воріт шлюзу. Вода ринула тими проломами, спливала водопадом, що більшав з кожною секундою.

— Хлопці, сюди! — репетував Густлік з баржі, намагаючись перекричати шум.— Гжесю, Янеку!

Під могутньою силою потоку, який падав униз, ворота зі скреготом почали вгинатися.

— Швидше! — гукав Густлік.

У бункері чули вибух. Кос зрозумів, що сталося. Наказав тікати, штовхнув грузина, який вагався, до виходу.

І ось на краю бетону, проти ясного вже неба, з'явився Саакашвілі з кулеметом за спиною, з шаблею при боці. Зграбно ступив на драбинку й став поквапливо спускатися.

Саме в ту мить, коли скочив на палубу, вода зірвала ворота з другої завіси, вдарила в корму. Один канат, що ним було прив'язано баржу, задзвенівши, мов струна, лопнув.

— Янеку! Янеку!

Густлік і Саакашвілі кричали дружним хором, утримуючи баграми баржу біля берега.

На тлі неба зачорнів горбатий силует Кугеля з рюкзаком Черешняка за спиною, з ротмістрівським кашкетом, якого перекладав з руки в руку,— марудився, не наважуючись ступити на драбинку.

— Швидше! — заволав Єлень.— Усі загинемо через цього глиста. Янеку!

Почули рясні черги пострілів — то Кос прикривав відхід; за хвилину з'явився він сам. Вже на драбинці востаннє вистрілив.

Граната, яку кинув німецький солдат, описала дугу, впала у спінений вир і вибухнула з гуркотом.

— Держи! — крикнув Кос, кидаючи автомата, а потім снайперську гвинтівку, щоб звільнити собі руки.

Ловлячи зброю, Густлік випустив багра. Канати лопнули. Багор вислизнув із Григорієвих рук, і баржа легко розірвала носовий швартов. Вода, вирвавши зовсім ворота, ринула нестримно.

Побачивши, що баржу зносить течія, Янек одштовхнувся від бетонної стіни й стрибнув. Перекрутившись у повітрі, впав у воду. Коловерть підхопила його, закрутила, мов тріску, потягла вниз, а потім викинула на поверхню.

Янек, хапаючи ротом повітря, поплив. Піна сліпила його, била по обличчю, лізла у вуха, заглушаючи всі звуки. Хвиля намагалася поглинути людину. Аби тільки відплисти подалі од шлюзу, щоб винесло до берега, майнуло в голові. Пожалкував, що не встиг скинути чобіт, які зараз тягнули його вниз.

Раптом гостро, мов батогом, стьобнуло по голові. Ще не зовсім збагнувши, що це канат, Кос мимоволі вхопився за конопляного шершавого мотуза. Якась сила рвучко смикнула його вгору, в очах потемніло. Знепритомнів.

Розплющивши очі, побачив над собою стурбовані обличчя — вусате — Григорія та довгоносе — Густліка. Зрозумів — ще не час на спочинок.

— Довго? — запитав.

— Може, хвилину,— відповів Саакашвілі.

— Несе швидко, але шлюз іще видно,— сказав Єлень, опираючись на довгого дрючка.— До лівого чи правого берега правити?

Янек сів і якусь мить дивився на гладкі насипи, між якими швидко несла їх вода. З допомогою Григорія підвівся на ноги. По обидва боки були темно-зелені луки, позначені яскравими, жовтими плямами.

— Калюжниця нас не сховає. Пливемо просто. У Рітцені найбільший шанс потрапити до своїх.

Під стерновою рубкою на мокрій палубі лежав Кугель. Почувши назву міста, обер-єфрейтор повернув до сержанта зажурене обличчя і сказав:

— Нема Рітцена. Капут Рітцен.

Оточений каналами майдан у центрі Рітцена залила жовта спінена вода, проникла до підвалів, а потім затопила перші поверхи будинків. Затих гуркіт, погас вогонь. Останнім замовк кулемет, біля якого вночі Черешняк спускався на канаті,— він безутавно стріляв од самого світанку.

Прокльони й команди мішалися з шумом і плескотом води. Вода виламувала двері, скидала мішки, вривалась крізь вікна, несла зброю, валила з ніг людей.

На позиції німецький скорострільних гармат спалахнула паніка, але командир батареї швидко ліквідував її. Канонірн викотили гармати з окопів на газон, де було вище, зайняли свої місця. Вода сягала до коліс, частина снарядів замокла, проте був ще запас на автомашинах. Солдати, занурені по коліна в воду, передавали їх один одному.

Щораз ближче лунало «ура-а-а» і різкіше тріщали автомати. Спостерігач, який влаштувався на верхньому поверсі, підбіг до вікна, що виходило на майдан, і гукнув:

— Поляки!

— Увага! — Офіцер, який сидів на підніжці машини,

підвів руку вгору, почекав, поки цеп вибіг з вулиць на край майдану, й скомандував: — Вогонь!

Гармати плюнули вогнем, стволи засмикались вперед-назад, мов собаки на ланцюгах. Несподівана злива снарядів придушила крик піхоти. Затріщали автомати, але їх було ледве чути крізь переможний гуркіт зеніток.

Праворуч за деревами, що росли на майдані й за каналом, з'явилися німецькі солдати, з вікон посипались кулі.

Саме в цю мить, коли здавалося, що атака захлинулася, що доведеться невеличкими групками штурмувати поодинокі будинки, з протилеглого боку трикутного майдану, з-за будинків висунувся ніс річкової баржі, яку несла течія. Спершу ніхто на неї не звернув уваги. Аж раптом те старе корито сипонуло вогнем, мов добрячий крейсер. З палуби били два кулемети. На носі блискали фаустпатрони, важкі снаряди почали вибухати поміж гарматами.

Солдати, які причаїлися в будинках, прикриті стінами, могли перестріляти екіпаж баржі за хвилину — дошки не захищали від куль, проте ворог був удруге захоплений зненацька. Ледве фашисти залишили старанно підготовані укріплення в підвалах, ледве солдати в мокрих мундирах зайняли нові позиції й узялися за зброю — несподівано на них напали. Хтось зарепетував про оточення, хтось, кинувши зброю, загуркотів чоботиськами по сходах, за ним рушили інші.

Гарматна обслуга однієї зенітки повернула ствола до нової цілі, але поки гармата встигла вистрелити, загорілася машина, що стояла рядом.

Приглушене на хвилю залунало «ура-а-а» піхоти, що знову піднялася в атаку.

Баржа гриміла пострілами й пливла собі за течією — коли раптом з вікна будинку хтось кинув гранату. Гримнув вибух, на кормі загорілася палуба, заклубочився дим.

— Не погасимо! — гукнув Густлік.

— У воду! — скомандував Кос.

Не дуже знаючи, де ще канал, а де вже мілина, пострибали з баржі, намагаючись потрапити ближче до дерев.

— У спину припікає, в чоботях мокро — ото приємно! — лаявся Єлень, вистрілюючи останнього фаустпатрона.

— За мною!

Подавши команду, Янек перший стрибнув через вікно до цегляного будинку. За ним Григорій, тоді Кугель з рюкзаком і врешті, Густлік, який пильнував німця. Сховалися саме вчасно, бо злива куль сипонула на майдан: стріляли ті, що йшли в атаку.

Охоплена вогнем баржа зникла за будинками. Хвилину серед покинутих гармат і машин хлюпотіла тільки вода. Потім надбігла наша піхота, а попереду хорунжий з кулеметом в руках і Томаш.

З середини будинку, по коліна в воді, виходили артилеристи з піднятими над головою руками.

— Знайомі. Це ті, що мене вночі підвезли,— пояснив Черешняк і голосно рахував: — Вісім... дванадцять... п'ятнадцять... дев'ятнадцять...

— Який телепень наших полонених лічить? — загримів з сіней грізний бас.

За останнім німцем з'явилося дуло автомата і брудне, втомлене обличчя сілезця.

— Томеку! — Єлень розкинув руки, але завагався і, замість обійняти друга, почав пояснювати: — Твій мішок на обер-єфрейторі Кугелю приїхав, але гармошку розбило, хоч була в бункері. Не турбуйся, всю баржу запалили, все там пропало...

— Е-е-е... то нічого,— сказав Томаш і хоч жаль йому було, ступив півкроку вперед.

Схопили один одного за плечі, немовби мали намір боротися, а не вітатися.

Григорій, з обличчям у грязюці й крові, зсунув шоломофон з лоба. Янек — під очима йому темніли синці — сперся на підвіконня, усміхаючись, вони дивилися на цю зустріч, але відразу ж підбігли Шавелло, молодий і старий, а за ними задиханий Чорноусов, почались обійми, дружні стусани й вигуки.

Повз них перебігали групки солдатів, які далі наступали, далі за місто. По воді чалапала мінометна рота, несучи свої «гармати» на плечах.

Вода вже починала спадати, сягала литок. Підійшов командир полку, кілька штабних офіцерів, зв'язкових і радистів з радіостанціями на спинах. Командир зупинився біля наших і, поки встигли доповісти, запитав:

— Хто перший увірвався до міста?

Чорноусов і Томаш глянули один на одного й майже враз показали на хорунжого — забризканий болотом,

той стояв оддалік і з масною плямою на рукаві та розірваною об дріт халявою був зовсім інший, ніж завжди.

— Молодший лейтенант перший,—сказав старшина.— Хотів я дістати польську медаль, але в нього ноги міцніші.

— Хорунжий двічі піхоту піднімав,— докинув Черешняк.

Полковник, не сказавши ні слова, вийняв з кишені медаль «Заслуженим на полі битви», причепив виструнченому офіцерові на груди.

— Служу вітчизні!

— По документ з'явишся завтра до начальника штабу... А ви хто? — мовив до танкістів.

Кос виступив уперед і доповів:

— Увесь екіпаж «Рудого», громадянине полковник.

— Водогінники?

— Не розумію.

— Ви повернули крана. Дякую і не забуду,— по черзі потис усім трьом руки.

Тримав ще Густлікову лапу, коли ззаду до Янека підкралася Маруся і долонями закрила йому очі.

— Це ти! — вгадав хлопець, і по голосу чути було, на кого подумав.

— Я! — кинулась йому на шию.

Полковник сердито озирнувся, але замість догани тільки сказав:

— Екіпаж!

Усі стали струнко. Вогник — закинувши руку на шию Янекові, Шарик гарчав нетерпеливо, не знаючи, чи має право вже кинути санітарну сумку й вітатись, чи повинен сидіти непорушно та ще й з хвостом, опущеним у холодну воду.

— Лишайтеся в цьому будинку, помийтесь і висушіть одяг. Тут вас знайде танковий хазяїн. З Рітцена вводитиме до бою оперативну групу.

— Наш генерал? — запитав Густлік.

— Ваш. А полонених моя піхота забере.

— Без цього одного.— Кос показав на Кугеля.

— А то чому? — командир полку насупив брови.

— Знаємо вже його. Пригодиться комендантові міста, допомагатиме порядки наводити.

— Гаразд,— полковник кивнув головою, віддав честь і пішов услід за своїм полком.

Тільки тепер Маруся забрала в собаки сумку, й той

шалено застрибав у вітальному танці, обляпуючи всіх болотом і водою.

— Не радій, Шарику,— сумно сказав Саакашвілі, притримуючи волохаті лапи на своїх грудях.— «Рудий» згорів. Ми залишилися без броні над головою.

— Поздоровляю! — мовив Чорноусов до хорунжого.

— Я також, хоч позавчора не бажав вам добра,— потиснув йому руку Кос і додав: — Справді, ходімо сушити мундири.

Попрямували до сіней, штовхаючись у дверях.

— З вами краще загубити, ніж з іншими знайти,— сказав хорунжий.

— Що ж ми? — відповів Чорноусов.— Люди, як люди.

— Пане хорунжий,— Черешняк, який ішов останнім, притримав офіцера за руку.— Я б попросив ножа й мазь, бо потім забудете.

ЗМІСТ

Частина перша

Розділ I
Тигрові вуха 3

Розділ II
Крик диких гусей 10

Розділ III
Поїзди йдуть на захід 18

Розділ IV
Фортель 27

Розділ V
Гуляш 34

Розділ VI
Три десятки 43

Розділ VII
Обмануті надії 54

Розділ VIII
На марші 66

Розділ IX
Радощі й жалі 74

Розділ X
Західний кордон 89

Розділ XI
У засаді 100

Розділ XII
Нове завдання 112

Розділ XIII
У ворожий тил 126

Розділ XIV
Собачий кіготь 138

Розділ XV
«Рудий» 152

Розділ XVI
Штурм 162

Розділ XVII
Хрести хоробрих 174

Розділ XVIII
Міст 178

Розділ XIX
Польовий госпіталь і польова пошта 193

Розділ XX
Перехресні дороги 211

Розділ XXI
Повернення 217

Розділ XXII
Новий четвертий 228

Розділ XXIII
Морський берег 237

Частина друга
Розділ I
Заручини 249

Розділ II
Томаш і кінь 267

Розділ III
Пастка 289

Розділ IV
Чорний ліс 300

Розділ V
П'ятнадцять по непарній 312

Розділ VI
Кавалерійська атака 325

Розділ VII
Сівба 338

Розділ VIII
Зустрічі 346

Розділ IX
«Герменегільда» виходить з води 354

Розділ X
Не війна, а шарпанина 373

Розділ XI
Подвійна помилка 386

Розділ XII
Переправа 400

Розділ XIII
Смертельна атака 410

Розділ XIV
Команда підривників 425

Розділ XV
Обер-єфрейтор Кугель 435

Розділ XVI
Чорний жереб 444
Розділ XVII
Свій 453
Розділ XVIII
Накази й люди 465
Розділ XIX
Червоні черги 475
Розділ XX
Повідь 486

Януш Пшимановский
ЧЕТЫРЕ ТАНКИСТА И СОБАКА
Повесть
(На украинском языке)

Редактор *О. Т. Левіх*
Художній редактор *І. Ф. Манець*
Технічний редактор *Н. А. Тимчишина*
Коректори *Р. О. Кондрацька, А. М. Спровіс*

Здано на виробництво 26.X.1970 р. Підписано до друку 4. I. 1971 р. Умовн. друк. арк. 26,25. Формат 84×108¹/₃₂. Фіз. друк. арк. 15,625. Обл.-вид. арк. 29,52. Зам. 1367. Ціна 1 крб. 61 кон. Тираж 115 000.

Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь». Київ, Пушкінська, 28.

Київська книжкова фабрика Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, вул. Воровського, 24.

1 крб. 61 коп.